ASOCIAȚIA PRO NOVIODUNUM

MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA 1879 2009

ICEM INSTITUTUL DE CERCETĂRI ECO-MUZEALE GAVRILĂ SIMION TULCEA

UNIVERSITATEA OVIDIUS DIN CONSTANȚA ROMANIA

PROIECT CO-FINANȚAT DE: Administrația Fondului Cultural Național

D O B R O G E A. COORDONATE ISTORICE ȘI ARHEOLOGICE

StudIS

Lucrarile workshop-ului
”Dobrogea otomană-coordonate istorice și arheologice”
Tulcea, 20-22 octombrie 2016

desfășurat în cadrul
Proiectului Cultural cu finanțare nerambursabilă a
Administrației Fondului Cultural Național
contract nr. P053/21.01.2016
"Cartografia cetăților medievale dispărute din Dobrogea"

DOBROGEA. COORDONATE ISTORICE ȘI ARHEOLOGICE /
DOBROGEA. ARCHAEOLOGICAL AND HISTORICAL COORDINATES

Lucrările workshop-ului ”Dobrogea otomană-coordonate istorice și arheologice”, Tulcea, 20-22 octombrie 2016, desfășurat în cadrul Proiectului Cultural cu finanțare nerambursabilă a Administrației Fondului Cultural Național contract nr. P053/21.01.2016 "Cartografia cetăților medievale dispărute din Dobrogea" / *The workshop ”Ottoman Dobrogea - Archaelogical and historical coordinates”, Tulcea, October 20th-22nd 2016, developed in the frame of Cultural Project with co-financed by The National Cultural Fund Administration, contract No. P053/21.01.2016 ”The Cartography of the missing medieval fortresses in Dobrogea”.*

Organizatori/ Organizers:
Asociația Pro Noviodunum
Institutul de Cercetări Eco-Muzeale “Gavrilă Simion” Tulcea
Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța
Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea “Ovidius” Constanța

Editori / Editors: Aurel-Daniel STĂNICĂ, Gabriel CUSTUREA,
Daniela STĂNICĂ, Emanuel PLOPEANU

Referenți științifici: dr. Gabriel CUSTUREA
dr. Aurel-Daniel STĂNICĂ
conf. univ. dr. Emanuel PLOPEANU

D O B R O G E A.

COORDONATE ISTORICE ȘI ARHEOLOGICE

Lucrarile workshop-ului
Dobrogea otomană-coordonate istorice și arheologice
Tulcea, 20-22 octombrie 2016,
desfășurat în cadrul
Proiectului Cultural cu finanțare nerambursabilă a
Administrației Fondului Cultural Național
contract nr. P053/21.01.2016

CARTOGRAFIA CETĂȚILOR MEDIEVALE
DISPĂRUTE DIN DOBROGEA

Editori/ Editors:
Aurel-Daniel STĂNICĂ
Gabriel CUSTUREA
Daniela STĂNICĂ
Emanuel PLOPEANU

Coperta 1 / Cover 1: Aşagi Tuna Haritasi (Harta Dunării de Jos), după Gökçen Coşkun ALBAYRAK, *19. Yüzyilda Osmanli Tunasi'nda Tigaret*, Doktora Tezi, Istanbul, 2012, p. 328.

Editori / Editors:
Aurel-Daniel STĂNICĂ, Gabriel CUSTUREA,
Daniela STĂNICĂ, Emanuel PLOPEANU

Traducere limba engleză / Translated: Adnana Mihaela PĂTRĂȘCOIU

DTP & Layout: Aurel-Daniel STĂNICĂ, Carmen SIMIONESCU
Coperta / Cover: Aurel-Daniel STĂNICĂ, Liviu HARITON

Volum publicat de / *Published by*:

în parteneriat cu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Dobrogea : coordonate istorice și arheologice / Aurel-Daniel Stănică, Gabriel Custurea, Daniela Stănică, Emanuel Plopeanu, - Iași : StudIS, 2016
ISBN 978-606-775-387-5

I. Stănică, Aurel Daniel
II. Custurea, Gabriel
III. Stănică, Daniela
IV. Plopeanu, Emanuel
902(498.8)

Cuprins / Summary

CUVÂNT ÎNAINTE

Acest volum reunește comunicările prezentate la Workshop-ul ”Dobrogea otomană – coordonate istorice și arheologice”, desfășurat în perioada 20-22 octombrie 2016 la Tulcea, organizat de Asociația Pro Noviodunum Tulcea în parteneriat cu Institutul de Cercetări Eco-Muzeale ”Gavrilă Simion” Tulcea, Muzeul Național de Istorie și Arheologie Constanța și Facultatea de Istorie și Științe Politice din cadrul Universității ”Ovidius” Constanța. Workshop-ul este parte integrantă a unui amplu proiect cultural ***Cartografia cetăților medievale dispărute din Dobrogea,*** cofinanțat de Administrația Fondului Cultural Național, cu derulare în perioada ianuarie-noiembrie 2016.

Workshop-ul ”Dobrogea otomană – coordonate istorice și arheologice”, activitate în cadrul proiectului cultural, a reunit personalități ale vieții științifice din România, recunoscute pentru contribuția deosebită la cunoașterea istoriei Dobrogei medievale și moderne. Obiectivul organizatorilor a fost acela de a pune în valoare studiile, rapoartele, notele care valorifică cercetările istorice și arheologice referitoare la evoluția provinciei în secolele XV-XIX.

În Dobrogea, din motive obiective și subiective, perioada medievală a fost neglijată, spre deosebire cea antică. Lipsa de preocupare pentru această regiune istorică a reprezentat o motivație puternică pentru membrii organizației de a scrie un proiect care să acopere subiectul.

Proiectul abordează noile tendințe în cercetare, utilizarea metodelor moderne interdisciplinare care, prin eficiența și acuratețea lor, oferă în cercetarea arheologică instrumente alternative, nedistructive, ce permit achiziționarea unui număr mare și

prețios de informații. Datele obținute sunt digitizate și sunt destinate cu precădere administrației culturale și specialiștilor dar și marelui public deoarece, într-o societate bazată pe cunoaștere, este nevoie ca acesta să cunoască și aspecte legate de patrimoniul digital. Este necesară existența unei baze de date care să fie corelată și cu conceptele de conservare integrată și dezvoltare durabilă, de care este nevoie în politica investițională și de amenajare a teritoriului, precum și în cea referitoare la patrimoniul natural și protecția mediului. Astfel existența unei baze de date care să integreze conservarea patrimoniului cultural pentru a corespunde necesităților culturale, sociale și economice ale comunităților locale este pe deplin justificată.

Volumul de faţă propune spre lectură şi dezbatere multiple aspecte care vizează evoluţia Dobrogei după 1418/1420 şi chiar post 1878. Sunt abordate subiecte precum: cartografia locală, regională şi universală; dezvoltarea economică şi urbană; circulaţia bunurilor materiale; cetăţi şi necropole; impactul războiului din 1877, dar şi aspecte referitoare la istoriografia şi stadiul cercetărilor pentru perioada avută în vedere, importanţa convieţuirii multietnice şi modelul oferit de Dobrogea sau importanţa Dobrogei pentru România şi semnificaţiile profunde ale anului 1878.

Considerăm că toate materialele științifice reunite în acest volum sub titlul ”Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice” vor deveni repere importante pentru bibliografia istorică a spațiului dintre Dunăre și Mare.

Editorii

THE MISSING FORTRESSES IN DOBROGEA
CASE STUDY: TURKISH FORTIFICATIONS

Aurel-Daniel STĂNICĂ[*]

Abstract:

In realizing the documentations for the achievement of some historical studies in order to update the general urban plans (GUP) for the territorial administrative units in the county of Tulcea, we encountered the problem of the localization of the fortresses and fortifications made by the Ottomans on the territory of Dobrogea.

In order to set up the historical and archaeological folder of the Ottoman fortifications in Dobrogea, we initiated an extensive research in which we identified the historical documents and cartographic sources where the plans of the Turkish fortresses in Dobrogea appear or are described. This veritable "factory of images", which proved to be cartography in its evolution throughout history, helps us in completing the evolutionary picture of the Turkish fortifications. Out of this concern results a better understanding of the historical geography, with identifications of targets next to which today we place with helplessness the adjective "missing".

The research had two main phases: the cabinet phase (analysis of topographic and cadastral maps, historical maps, documentary sources, imagery, GIS analysis) and the field phase (archaeological field research, archaeological topography, realization of low altitude aerial photographs by using drones - UAV). The analysis and interpretation of the aerial and satellite photographs was the most intense activity, the results were integrated into a GIS, being the working methodology considered the most effective for achieving the objectives.

Within the project for mapping the missing medieval fortresses in the area between the Danube and the Black Sea, were also listed the earth fortifications. Tabi are the only evidence of a system of fortifications made by the Ottomans, focusing on mapping the identified structures in the neighbourhood of the settlements: Tulcea, Isaccea, Babadag, Hârşova and Medgidia. The methodological approach, through which we mapped in detail the archaeological structures belonging to the Ottoman era, opens new perspectives in the extended mapping of the archaeological landscape, by studying the effect of the Ottoman conquest and domination in Dobrogea.

[*] The Institute for Eco-Museum Researches "Gavrilă Simion" Tulcea, Progresului Street, 32, 820009, Tulcea, România, e-mail: *aurelstanica@gmail.com*.

Rezumat:

În realizarea documentațiilor pentru întocmirea unor studii istorice în vederea actualizării planurilor urbanistice generale (PUG) pentru unitățile administrativ teritoriale din județul Tulcea, ne-am lovit de problema localizării cetăților și fortificațiilor realizate de otomani pe teritoriul Dobrogei. Din păcate, constatăm lipsa informațiilor și inconsistența surselor documentare, iar puținele date sunt însoțite de descrierile inexacte ale elementelor de fortificație și a tehnicilor constructive.

Pentru constituirea dosarului istoric și arheologic al fortificațiilor otomane din Dobrogea am inițiat o amplă documentare în care am identificat documentele istorice și sursele cartografice unde sunt descrise sau apar planurile cetăților turcești din Dobrogea. Această veritabilă "fabrică de imagini", care s-a dovedit a fi cartografia în evoluția ei de-a lungul istoriei, ne ajută la întregirea tabloului evolutiv al fortificațiilor turcești. Din această preocupare rezultă o mai bună cunoaştere a geografiei istorice, cu identificări de obiective în dreptul cărora astăzi aşezăm cu neajutorare adjectivul "dispărute".

Dacă în cazul cetăților din principalele centre nord-dobrogene sunt cunoscute unele informații, salbele de fortificații de pământ ce gravitau în jurul acestora s-au pierdut în hățișul istoriei. Singura modalitate de a localiza aceste forturi a fost apelul la sursele cartografice.

Cercetarea a avut două etape: etapa de cabinet (analiză hărți topografice și cadastrale, hărți istorice, surse documentare, imagini satelitare, analiza GIS) și etapa de teren (cercetarea arheologică de teren, topografie arheologică, realizare fotografii aeriene de joasă altitudine cu ajutorul dronelor - UAV). Analiza și interpretarea fotografiilor aeriene și satelitare a fost activitatea cea mai intensă, rezultatele au fost integrate într-un GIS, fiind metodologia de lucru considerată cea mai eficientă pentru atingerea obiectivelor.

În cadrul proiectului de cartografiere a cetăților medievale dispărute în spațiul dintre Dunăre și Marea Neagră au fost repertoriate și fortificațiile de pământ. Tabiile, sunt singurele mărturii ale unui sistem de fortificații realizat de otomani, concentrându-ne pe cartografierea structurilor identificate în vecinătatea localităților Tulcea, Isaccea, Babadag, Hârșova și Medgidia. Abordarea metodologică prin care am cartografiat detaliat structurile arheologice aparținând epocii otomane deschide noi perspective în cartografierea extinsă a peisajului arheologic prin studierea efectului cuceririi și stăpânirii otomane din Dobrogea.

Key-words: *Ottoman fortifications, tabia, Palanca, castles Ottoman, Dobrogea*
Cuvinte cheie: *fortificații otomane, tabie, palancă, cetăți otomane, Dobrogea*

Introduction

The events in the second half of the 14th century carried on the background of the decline of the central power in the Byzantine Empire, had established the superiority of the Ottoman state over the small political factions from the Balkan Peninsula[1]. The occupation of a bridgehead in this region, with the prospect of an unlimited extension towards West, has resulted in opening the gates of the old continent for the Ottoman state.

Setting the Ottoman Turks domination over Dobrogea at the beginning of the 15th century led to the gradual transformation of the territory between the Danube River and the Black Sea, as well as of the entire Balkans area for more than four centuries, in a "mirror of Anatolia" through the material and spiritual culture brought here from the East[2].

An assessment of the documentary information indicates mosques or madrasas, tekke or zaviye, inns (carvanserai) or Turkish bath (bath), bridges or drinking fountains, various groups of religious orders, the so-called Tarikat or Timar holders (ziamet or hass) or the fortresses on the Danube River line which are the direct testimony of a cultural heritage between the 15th-19th centuries, when Dobrogea was an integral part of the Ottoman Empire.

We do not have at our disposal all the documentation instruments to reconstruct at least part of a period from the past of the Ottoman Dobrogea and to understand the lost cultural values, but some evaluations can be made based on the information from the Ottoman documents and the relations of the travellers who visited the region.

In realising the documentation for several historical studies aiming to update the general urban plans (GUP) for the territorial administrative units in Tulcea County, we encountered the problem of the localisation of the fortresses and fortifications built by the Ottomans. For an investigation of this aspect, we initiated an extensive documentation whose main aim was the identification of the historical documents and cartographic sources where the plans of the Turkish fortresses in Dobrogea are described or appear.

At first, the inconsistency of the documentary sources, the lack of detailed information, have questioned the success of our approach.

However, despite these drawbacks, using modern techniques used in cartography, we have achieved remarkable results that can be a starting point for further research.

[1] Inalcik 1996, p. 50-60; Decei 1978, 33-35.
[2] Mehmed 2013, 12.

The conquest of Dobrogea and the presence of the Ottoman Turks in Europe

Effectively, the Ottoman expansion in the Balkans began in the second half of the 14th century, after the recovery the fortress Gallipoli (1376-1377) and the entrance the Adrianople of the Sultan Murad I (post 1376 to 1377), followed by the systematic conquest of a vast geographical area covering a mosaic of political formations and Byzantine, Bulgarian or Romanian "dependencies"[3].

As the Ottomans advanced in Europe, they encountered different types of fortified structures, which represented a true challenge for the Ottoman armies, being conquered after long sieges and considerable efforts[4].

Carrying out regular raids and the battles fought in the open field were the main tactics of advancement of the Ottomans, but also an effective way to establish control over vast territories.

Also at the end of the 14th century, the Ottomans reached the line of the Danube, directly threatening the Romanian Countries.

The territory between the Danube and the "Great Sea" - Dobruca-eli, "Country of Dobrogea" - part of the medieval state of Wallachia, would have been occupied by the Ottomans following the campaign in 819 after Hijra (March 23, 1416 - February 17, 1417)[5].

According to another viewpoint, it's only during the reign of Mihail, the successor of Mircea cel Bătrân in 1419 or the spring of 1420[6] that the Ottomans manage to extend their effective dominance over Dobrogea, the empire frontier being established on the line formed by the fortresses Enisala (Yeni-Sal) and Isaccea (Isakci) which become serhat (edge fortresses), being repaired and fortified by order of Sultan Mehmed I Celebi[7], in accordance with the information left by the chroniclers Sükrüllah bin Sehebeddin Ahmed and Idris Bitlisi.

[3] The chronology of all these Ottoman conquests is not elucidated in detail. DRH-B, I, 97. For the events of this period, see: Gemil 1991, 88-91. Anca Ghiaţă has decided for an uninterrupted affiliation of Dobrogea to Wallachia from 1388 to the battles of 1419-1420, v. Ghiaţă 1974, 75 and Ghiaţă, 1986, 49.

[4] The castles were a striking feature of the military strategy in medieval Europe. An army on the march toward the enemy cannot risk leaving a castle owned by his opponents behind its forces. Therefore, castles were built in strategic locations in order to defend the territories of the new states. These networks of castles in Central Europe represented the main objective in the strategy of conquering new territories by the Ottomans.

[5] Part of the Romanian researchers who have addressed this subject, consider the year 1416 as the year of the beginning of the Ottoman domination in Dobrogea, the others inclining for 1417.

[6] Pervain, 1976, p. 55-79; Popescu 2013, 41-42.

[7] *Turkish chronicles* (*Cronici turcești*) *regarding the Romanian countries*, Excerpts, 1, ed. M. Guboglu, Mehmet Ali Mustafa, Bucharest, 1966, 32, 163, 341-342. The topic has generated a

A feature that has defined the Ottoman state since its inception has been the political pragmatism, which was also reflected in the legal and administrative system.

One aspect based on the realities of newly conquered territories is represented by the notion of "istimâlet" through which were taken over ethnic, professional or military groups with their former legal status with the objective of attracting the sympathy of the local population, but also with the pragmatic aim not to disturb the socio-economic structures from the newly conquered territories.

Starting from these realities, the Ottomans have activated a system of internal organization of Dobrogea after the years 1419 to 1420 that underwent a complete integration in the following centuries, being standardized with the administrative and economic system of the Ottoman state[8].

The fact that the historical documents certify that the Ottoman Turks have rebuilt the fortresses Enisala and Isaccea emphasizes a preliminary stage in terms of administrative organization of Dobrogea, highlighting their attention for the local specificities.

Regarding the administrative systematization of all the conquests of Istro-Pontic-Balkan space, the historical sources do not state a clear mention, until the reign of Sultan Mehmed II (1451-1481)[9]. It is possible that the complete inclusion of Dobrogea in the Ottoman administrative system to be finalized only after the conquest of the major ports Chilia and Cetatea Albă in 1484.

rich literature, the opinions of the historians being divided. The occupation of Dobrogea and her organization administratively by the Ottomans underwent various stages. Thus, N. Iorga considers that this territory came definitively under Ottoman rule in 1416. C.C. Giurescu, rev. Stefanescu and Gh.I. Brătianu assume that this happened in 1417. A different opinion has M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru who believes that the Ottoman offensive began in 1417 and was completed between 1445 and 1452, following the Crusade of Varna. There are other historians too who believe that Dobrogea came under Ottoman domination gradually, in stages, some indicated by the military campaigns from 1419-1420, 1475-1476 and 1484; Guboglu, 1966, 32, 163; Ghiaţă 1974 81; Ciocâltan 1985 1058-1074; Ciocâltan, 1982, 1201; Pervain, 1976, 73. The issue of a temporary reign of the Wallachian rulers in Dobrogea, associated according to certain events or archaeological documents, is found at Maria Chiper, who argues that Dan the Second has temporarily reigned at least in a part of Dobrogea territory and R.Ș. Vergatti, citing the archaeological evidence discovered in Enisala fortress, pushes this reign of the Romanian rulers, with its frequent interruptions, to the time of Vlad the Impaler. The reign of the Wallachian ruler for a few months over a part of Dobrogea is linked to his campaign on the right bank of the Danube River in the spring of 1462. Chiper 1987, 974; Vergatti, 1978, 87-90. This episode is analysed from the perspective of historical sources by Șt. Andreescu and M. Coman. Andreescu, 1998, 115-116; Coman 2005, 263-267.

[8] Popescu 2013, 10.

[9] Popescu 2013, 43-46.

Organised as a border province (udj), it was placed under the rule of the edge Beys (udj-bey) who had their residences in the border fortresses.

In a first stage, Dobrogea was part of the sandjeac of Silistra[10], but in the following centuries, the residence of pashas moved to Babadag, a town located near Isaccea – *the key defense of Dobrogea* and, at the same time, a stepping bridge through the ford from Obluciţa (Isaccea) for troops and traders. In this place, by building bridges, the Ottoman sultans have passed their armies in their war enthusiasm, and on such an occasion, in 1621, on the eve of the expedition of Osman II against Poland, a quadrangular fortress was built at Isaccea on a hill dominating the surroundings[11]. Apart from Isaccea, the other two Kazal residences (Babadag[12] and Tulcea[13]) were equipped with fortresses in the eighteenth century. Also in the 17th century, *on a pretty high cliff a little inclined towards the Danube*, the fortress from Măcin was built[14].

All the fortresses built by the Ottomans had the same tragic end, being destroyed in 1829.

The Ottomans' advancement in Europe. The conquest of Hungary and the consolidation of the new frontiers

Wishing to understand the mode of action and the organization of the territories conquered by the Ottomans, we have appealed to the example of Hungary, which received the attention of specialists, being a subject better documented also due to the large number of published documents. In order to understand the reasoning of building fortifications of Tabia type (Palanka) in Dobrogea, we used the model applied by the Turks in Hungary, which is much better known in the specialised literature.

---

[10] Popescu 2013, 46.

[11] A part of the fortress walls, located in the North-Eastern area of the town Isaccea were destroyed by a quarry which functioned until 1992-1994. Preventive archaeological research carried out in 1987 (I. Vasiliu), 1990 (Gh. Mănucu-Adamesteanu), 1996 (V.H. Baumann and Mănăstireanu) 2012, 2014 and 2015. (A. Stănică) have mentioned the existence of settlements that covers the period of the 13th-19th centuries. Also, punctually, were discovered archaeological materials specific to the Roman and Hellenistic period. Researches from 2012 and 2015 have defined more accurately the medieval habitation on the territory of the town Isaccea, confirming the existence of a site with a huge potential, which can provide important data for the period when the area was an important pawn in the gear of the Golden Horde from the mouths of the Danube. At the same time, information was obtained for habitation the Ottoman, the Turkish fortress walls being caught. *Călători străini* 6, 283, 489-490.

[12] *Călători străini* 5, 221.

[13] *Călători străini* 2, 119.

[14] *Călători străini* 10, 2, 395.

Stepping into Europe, the Ottoman Empire had earned its fame as a great European power step by step and became, thanks to the impressive territorial expansion, one of the most important political actors on the continent.

The advancement of the Ottomans in Europe was done gradually, after a well-made scenario.

In the 15th century, the Balkan and Dobrogea area had come under the authority of the Ottoman state and there was still to pass an obstacle in the roller of the advancement toward the centre of the continent.

The Hungarian Kingdom opposed for many years the advancement of the Ottoman Empire towards the south-eastern Europe, but the fall of the fortress Belgrade in 1521 created a breach in its system of defence. In the battle of Mohács in 1526, the Hungarian Kingdom forces were defeated by the numerically superior forces of the Ottoman Empire led by the Sultan Suleiman the Magnificent.

Before 1521, Hungary had developed a unified defence system that consisted of two chains of border fortifications placed along the Danube River and its tributaries from the southern part of the Árpáds kingdom[15].

After the battle of Mohacs (1526), numerous forts, castles or fortresses located near the western border, in the proximity of the Austrian-Hungarian border, came under the control of the Ottoman administration. After the conquest of Buda in 1541, the Sultan Suleiman the Magnificent have chosen the city as the centre of the first Ottoman vilayet, assigning at the same time a Governor (Beylerbeyi) of the province[16].

The new fortifications conquered were quickly repaired and then was named a Dizdar (commander) and were allocated troops that maintained the castle as a defence point and integrated into the defensive system organized by the Ottomans[17].

Instead of building new castles made of stone, modern, on a vast geographical area between the Adriatic Sea and the Black Sea, the Ottomans have chosen a different strategy, opting for building wooden fortresses with ditches and earth mounts, representing the low-cost version of the stone buildings.

The wooden and earth fortifications were not an invention of the Ottomans. Throughout the history, such palisades with moat and earth mounts are known beginning with the Bronze Age[18].

It was the Romans who perfected this type of fortifications found in the border areas, called fort (*castrum romanum*), having the aim to defend the territory of the

---

15 Ágoston 1998, 129.
16 Ágoston 2000, 196.
17 Turhal 2009, 3.
18 Özgüven 1999, 1-2.

empire, to sound immediate alarm when the bands of barbarians were approaching the border, and especially to monitor the circulation at the border, some of these fortifications fulfilling the role of customs[19].

In fact, the Ottomans have taken over and adapted the model of the Roman forts, and have transposed it into the new realities. Easy to built, the forts made of wood and earth have been raised quickly at every strategic location, crossing fords, border areas, passes, trade routes, in this vast geographical area from the Adriatic Sea to the Black Sea. These forts, which are called Palanka, became the cornerstone in the defence of Ottoman border. Enemies would have easily conquered one fort and in order to eliminate this vulnerability, the Ottomans built Palanka networks, to help each other in case of danger.

The famous traveller Evliya Çelebi, after visiting the vilayet Buda (Hungary), recorded the existence of 1061 villages and 360 castles and Palankas of different sizes[20].

Sketches made in the 16th and 17th centuries provide information about the size, the dimension and the shape of Palancas.

Count Luigi Fernando Marigli published a description of a typical Palanka in his book „Stato Militare dell' Imperio Ottomano (Table XXXVII)"[21]. For Palankas located along the fluvial routes between Buda and Belgrade there is information left by Evliya Çelebi who visited the area between 1660-1664. And the second source that have noticed the Ottoman forts situated along the Danube River and the Drava - Sava line is Heinrich Ottendorf who presents them in the manuscript "Der Weg von Ofen auf griechisch Weissenburg" in 1665[22].

The documentary information is supplemented by the data provided by the archaeological research that has significant results regarding the Ottoman Palankas on the territory of Hungary.

On Romania's territory, in the Banat area under the Ottoman control at that time, the specific fortification was Palanka described as *an infantry post raised at the border or on large roads usually close enough to a borough or village; it is a square surrounded by a moat and a very high palisade covered with earth; almost always in the centre of the square stands a tower of masonry or wood [...] to serve the last withdrawal and for the guards that oversees far in the distance*[23]. Such a fort was the Palanka, in Timișoara, a real fortress with palisade made of tree trunks or solid beams stuck in

[19] Özgüven 1999, 1-2; Sakul 2013, 189.

[20] Özgüven 1999, 3.

[21] Turhal 2009, 9.

[22] Özgüven 1999, 3.

[23] Istoria Militară 3, 377.

the ground, held together with iron clamps thus strengthening the mount before which is the moat[24].

The only Palanka researched archaeologically in Romania is the one in the locality Vârfurile (Arad County)[25]. Recent researches from Timișoara and Ciacova, at their turn have brought a number of clarifications concerning the elements of habitat and the fortifications from the Ottoman period in the Banat area[26].

For Dobrogea's territory, the archaeological investigations in Babadag[27], Tulcea[28], Isaccea[29], Luncaviţa[30], Niculiţel[31], Enisala[32], Sarichioi[33], Nufăru[34], Hârşova[35], Vadu[36], Ester[37], Mangalia[38] and Cheia *Pazvant*[39] have highlighted the archaeological contexts specific to the period between the 15th and 19th centuries.

Despite the considerable number of excavations, which targeted habitat structures[40], cemeteries[41], religious monuments[42] as well as some punctual concerns for certain categories of archaeological materials (pipe, Ottoman ceramics, belt

---

24 Istoria Militară 3, 377; Feneșan 2006, 166-177.

25 Căpățână 1976, 78.

26 Diaconescu 2015, 17; Micle 2015, 24; Ghindele, Marta, Gașpar 2015, 28; Ghindele, Gașpar 2015, 38-39; Hamat 2015, 539-554; Micle, Crânguș, Timoc 2015, 555-573.

27 Jugănaru, Ailincăi, Stănică 2004, 61; Vasiliu 1996, 195-224.

28 Paraschiv, Nutu 2007 383; Original researches Aurel Stanică, 2007 (str. Gloriei), 2012 (str. Gloriei); Iuliana Costea 2012 (str. Dobrogei).

29 Vasiliu, 1995, 374-377. Based on the analogies suggested by the recorded situations and the archaeological material as well as on some stone crosses found in the churchyard, the cemetery can be dated late 18th century and the first half of the 19th century. Original researches Aurel Stănică 2012, 2014 and 2016.

30 Comşa 1952, 222; Micu *et alii* 2008, 331-338.

31 Bătrâna, Bătrâna 1977, 540 - 70 tombs dating from the 18th and 19th centuries, discovered in the churchyard of St. Athanasius Church.

32 Mănucu-Adameşteanu 1984, 355-362; Stănică *et alii* 2005-2006, 319-321 and n. 23.

33 Vasiliu 1996, 225-242; Lungu, Mănucu-Adameşteanu 1995, 349, n. 5.

34 Damian *et alii* 2007-2008, 307-311, 317-320.

35 Nicolae 2014, 375-399.

36 Iosipescu 2004, 59-63.

37 Custurea 1997, 32-33 ; Custurea 1986, 545-550; Custurea 1983, 300-302.

38 Constantin *et alii* 2007, p. 241-296 ; Radu 2013, 235-237.

39 Voinea *et alii* 2015, 509-529.

40 Custurea 1983, 300-304; Vasilu 1996, 195-224; Voinea *et alii* 2015, 515-517.

41 Vasiliu 1995, 373-409; Damian *et alii* 2007-2008, 307-320; Damian *et alii*, 2012, 180, 184, 187, 192; Stănică *et alii* 2005-2006, 319-330; Micu *et alii* 2008, 331-338; Custurea 1996, 545-550; Constantin *et alii* 2007, 241-296; Bătrâna, Bătrâna 1977, 531-552.

42 Iosipescu, Iosipescu 2004, 317-322.

elements, ornaments etc.)[43], the results are far from providing a detailed picture about the communities in Ottoman Dobrogea.

Only in two cases, at Isaccea[44] and Hârșova[45] were investigated fortification elements belonging to Turkish fortresses.

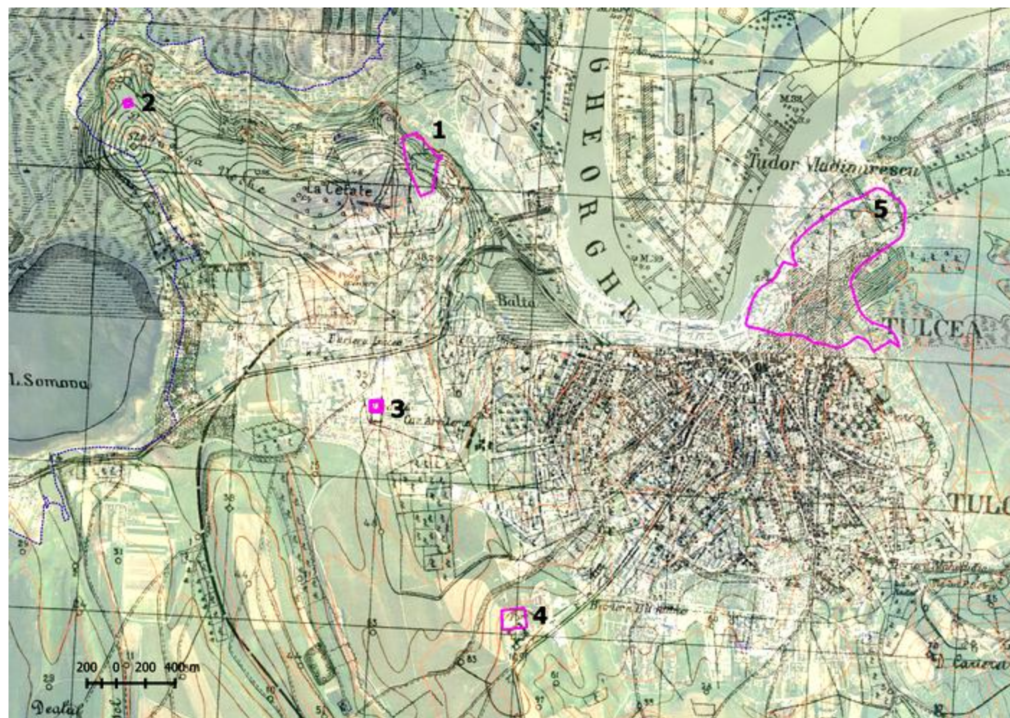

Fig. 1. The Ottoman fortifications from the administrative territory of the municipality of Tulcea, located based on the cartographic resources. The Drawing Master Plan superposed on the ortophotoplan; 1. The bastionary stone fortification (partially destroyed); 2. Tabia; 3. Tabia (disappeared); 4. Fort; 5. Medieval settlement (11th; 13th-18th centuries)

[43] A series of studies on ceramic typology and Turkish smoking pipes have been published in recent years. Dinu 2009, 323-345; Dinu 2010, 303-320; Coste, Stănică, Ignat 2007, 335-362; Costea 2013, 255-290; Iorguș, Radu, Ionescu 2013, 239-254.

[44] Original researches, 2012 and 2016. In 2012, on D. Gherea street, in two points (intersection of 1 Mai street with Nuferilor street) was surprised a segment of what appeared to be the enclosure wall. In both cases, the fortification element was severely affected by the moment of 1829, when following the Treaty of Adrianopol the Ottomans are forced to dynamite the fortresses on the Danube line. The overlap of the fortress plan developed by Moltke in 1828, on the ortophotoplan in the area of the streets D. Gherea and 1 May there is a tower, which explains the large width of 30 m.

[45] Nicolae 2014, 375-399.

The concerns for the archaeological approach of this period are in their infancy; in recent years, there is a rise of the number of studies that capitalize newer or older researches.

Palanka – a key element in the defence of the Ottoman border

The Ottoman architecture is known generally due to the religious and civil monuments. Because of the vast territories conquered, the Ottoman military system needed a rapid expansion and consolidation of its fortifications network.

The Ottomans preferred the forts called Palanka due to lower costs and allotted time for their building[46].

The palisade, as a structure of the defence systems was widely used, being taken up and adapted by the Ottoman military architecture. For the Ottomans the palisades represented an excellent option for small forts or hastily built fortifications. Being made of wood, they could be raised easily with the materials at hand.

However, because of the nature of the materials used they were at risk of fire and siege engines.

Placed near the terrestrial roads or river routes, Palanka formed a network that defended the border areas and the main strategic areas.

Regarding the Ottomans, the Palanka type used in their defence system of the borders has its origins in the early Roman period. It is known that in the case of long sieges, the Ottomans left garrisons in wooden forts called *Havale*[47], outside the fortress that they were to conquer. Another aim was to keep the war machines in secure places and to maintain the order of the troops for the success of the siege mission.

Inspired by the *havale-type* constructions, Palankas present similar characteristics. A first description of the Palanka-type is found in Western sources, Wennerr von Crailzheim, in 1622: *such Palankas are built partly from wood* (stuck in the ground s.n.) *and other parts are made of wooden layers* (planks s.n.) *double or triple in thickness; they were joined and filled in with mortar* (trod earth s.n.)*; this being a strong fortification, as a bastion (...)*[48].

The toponym used in defining this type of forts stems from the Latin *Palanca* and the German word *plankenzaun*, which was translated and reproduced in Turkish.

Another hypothesis, defines Tabia as the translation from the Arabic of the term for bastion and tower, which means a military structure of beaten earth[49]. In the

[46] Özgüven 1999, 1.
[47] Özgüven 1999, 1-2.
[48] Özgüven 1999, 2.
[49] Ostapchuk, Bilyaeva 2009, 158.

context of the execution of the Vauban type fortifications, certainly was taken over the term Tabia that was used for naming some fortification elements (towers and bastions) made of wood filled with earth, hence creating confusion among specialists.

In his writings, Evlia Celebi describes Palanka as a fortress, a small settlement surrounded by a wooden enclosure.

Another term used is *perkan*, which represented a type of fortification erected in the border areas. Based on documentary sources, those providing information on the Ottoman fortifications, it can be concluded that *havale* was a type of fortification used during the siege of the early Ottoman era and *Parkan* defines the forts in the border areas and the "*fortress of wood*" Palanka was a characteristic of the military routes and areas bordering the Danube River.

In contradiction to the European engineers fascinated by building castles much more advanced technologically, Ottoman fortifications were inferior. The Ottoman strategists had different views based on these Palankas networks but also a very well organised intelligence service too. This strategic package was an efficient one and well organized in order to ensure the supervision of a long and difficult defensible border.

If we were to make a comparison regarding the efficiency and the costs, the Ottoman engineers have made a good choice. The *Walls* of a Palanka could be raised almost instantaneously; unlike the castles, the tons of earth and wooden palisades would have resisted the gunshots and Palanka networks constituted an impassable line of defence. The loss of a Palanka was not a great loss to the Ottomans, who could reply in a short time, and troops garrisoned in nearby Palankas could intervene to help. However, there is a major weakness of these fortifications. Being made of wood, they could very easily ignite and burn, but given the large number of soldiers inside and the quick access to water sources, this risk was an assumed one and could be easily managed.

The military structures, which have been the backbone in the organization of the Ottoman Empire, including Dobrogea, which was part of his military system, have not benefited from the due attention of the researchers in Romania.

Materials and Methods

As stated above, in the absence of documents, the political, economic and administrative situation of the territory between the Danube River and the Black Sea during the 15th-19th centuries is not fully known. Also the subject of the Turkish fortifications is far from being clarified, as it is not a topic frequently discussed in our specialized literature.

Along with the strengthening of the fortresses from Isaccea and Enisala in the 15th century, creating a fortifications system at the new border represented a priority in the administrative integration of a new province.

Between the time of the conquest of Dobrogea, which includes the restoration of the two fortresses and the 17th century, when has started a comprehensive process that involved the development of complex structures fortified at Isaccea, Tulcea, Măcin and Babadag, we do not have documentary information.

By consulting the valuable collections of Turkish documents, we observe the lack of information and their inconsistency and the few data are accompanied by inaccurate descriptions of the elements of fortification and construction techniques. In addition, the Turkish documentary sources do not provide the plans of the fortresses and of the complex system of fortifications around them.

Numerous scholars, diplomats, clergy, historians and traders, who have left us extremely valuable documentary information, including the descriptions of some fortresses, frequently visit the Eyalet of Dobrogea. Unfortunately, the presentations are different from author to author, making it difficult to identify the elements of topography or the fortification elements etc. Regarding the fortifications system around the main centres of Dobrogea we do not find references to these in the records of the travellers.

The consistent corpuses of documents, through which over 1,200 documents and 50 fragments of Ottoman chroniclers entered the scientific circulation, do not bring clarifications on the Ottoman forts[50].

The assembly of forts around the fortresses can be presumed based on the example of Isaccea where three Tabias are known, placed in strategic locations. In the absence of documentary sources, we have focused on cartographic sources that represent a starting point in identifying the Ottoman fortifications in Dobrogea. Cartographic documents represent the only chance for locating the missing Tabias and fortresses, such as the realization of a GIS system.

In its evolution throughout history, cartography proved a veritable "factory of images" which processed and transmitted models and visions on hunting and cultivated spaces but also represented a form of primary management of landscape, nature and social relations etc[51].

The basis of any studies regarding the medieval fortresses in Dobrogea is always represented by the documentary information, the age.

[50] See series *Călători străini* and *Cronici turcești privind țările române*.

[51] Through various techniques and tools have been prepared, drafted and edited the maps and topographical plans on which are presented elements of planimetry and relief of the earth's surface in a generalised or detailed way depending on the scale of drafting and on other criteria. http://www.geo-spatial.org/articole/evolutia-cartografiei-i; Cosmin Constantin Mușat, *Topografie*, http://www.ct.upt.ro/users/CosminMusat/Topografie1.pdf

The research of the Ottoman archives, of those who ruled for four and a half centuries the region between the Danube River and the Black Sea, is far from clarifying certain fundamental aspects much needed for recomposing even partially the medieval topography. This latter operation must begin with each of those fortifications mentioned in the documents, but we notice that we do not find them placed on the current maps, nor with the lowest relativity.

In this endeavour, we did not aim to deal with the completion of the evolutionary picture of the Turkish fortifications, the objective being to raise the interest for this domain. A better knowledge of the historical geography could result from this concern, with identifications of objectives next to which today we helplessly place the adjective *missing*.

With regard to the history of Dobrogea, the documentary sources, we refer here to the Turkish chronicles and the reports of the foreign travellers, always have the same limitations: either too few or their information is truncated or incomplete.

Except for Isaccea fortress, the data drawn from published documents do not contain details about the founders of fortresses; none of the known fortresses possesses a detailed and accurate description of the fortification elements and internal topography; no document explicitly mention their internal life or the activity of some governors, military events in which they were involved, administrative issues, etc. There are known only general data, which do not help us a lot in understanding the internal structure and the way the Turkish fortresses of Măcin, Isaccea, Tulcea and Babadag were administered.

It is known precisely the tragic end of these fortresses that, after the Treaty of Adrianople in 1829, are dynamited and thus in time they disappear from the memory of communities too.

The plans of General Wisman in 1771, of General Brognard in 1786, Freiherr von Moltke from 1828 to 1829, the Russian maps from the beginning of the 19th century or those made by the geologist Carl F. Peters in 1867 or of the Danube route realized by the European Commission of the Danube, the sketches published by M. D. Ionescu, the boundary plans of the localities, the topographic maps from the communist period are among the only ones which also report plans of the Ottoman fortresses.

The corroboration of all the information provided by these sources, with satellite images and aerial photographs, contribute to the landscape reconstruction of the fortresses and forts from the Ottoman period, now disappeared.

If some general information are known for the fortresses from the main centres in Dobrogea, the chains of earth fortification (Tabias) existing around them have been lost in the thicket of history. The only way to locate these forts was the call to the cartographic sources, a long process of documentation being started.

The earth fortifications lose their contours from year to year, and their registration needs to be accelerated and the historical dossier of Dobrogea completed with its "disappeared" fortresses.

Going through the available documentary sources, we find that they do not provide information about the fortifications system around the main urban centres of Dobrogea. In the case of earth forts, except for the Tabia from Isaccea-*Noviodunum*[52], Isaccea-*Suhat*[53] and Great Tabia[54] from Tulcea, this type of fortifications has been lost in time including in the memory of local communities.

Fig. 2. Bastionary stone fortification Tulcea, aerial photo, the 60s
(*according* to Iosipescu 1990, 34)

[52] The tabia located in the middle of the archaeological complex Isaccea-*Noviodunum*, is found on most maps, being the largest fortification of this kind known in Dobrogea.

[53] The point Isaccea-*Suhat* is located in the North Western outskirts of the locality Isaccea, approximately 1 km South by the current course of the Danube, in a complex with vestiges of several historical periods.

[54] Located in the north-western part of the town of Tulcea, the hill is known as Tabara or Taberei because of the existing Turkish fortress at this place. On some maps, *Starî Tulcea* (Ancient Tulcea) is mentioned on this hill. Baumann 1973-1975, 212.

The existence of the toponyms Tabia at Isaccea and Tulcea, Palanka at Enisala[55], which define the Turkish forts, was another starting point for our study.

The spectacular and rapid evolution of the new methods applied in archaeological research by intensely using non-invasive investigations involving aerial photographs, prospects geomagnetic, georadar, electrical resistivity or the study of satellite imagery, gave rise to the concept called "landscape archaeology". This interdisciplinary approach involves costs and special equipments, which in this stage of our documentation led us to stop at those methods that do not involve high costs. To locate and identify the structures supposed to represent fortifications, we resorted to the support of aerial archaeology. Satellite images useful in studies of landscape analysis, easily accessible, offered at their turn important data for the identification and location of the Ottoman fortified sites.

Aerial photography, a much-used way to study, often with spectacular results in the field of archaeology, has not said its last word for the territory of Dobrogea.

The lack of aerial images led us to turn our attention to low-altitude aerial photography achieved using drones (UAV).

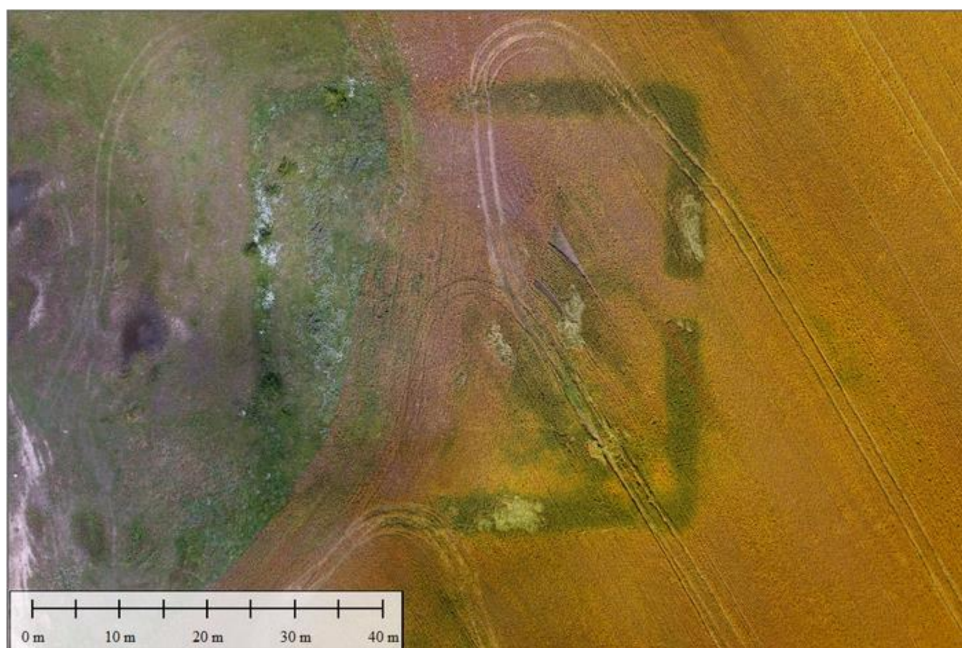

Fig. 3. Babadag, Little Tabia, July 2016, ortophotography realised based on the images taken with a drone, detail

[55] The archaeological complex from the point Palanka is located 0.5 km north-east of the locality Enisala.

The only fortress for which we have an aerial image is Tulcea, which highlights a much different plan than the one reproduced on the maps at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. Through aerial photography, the plans of some fortifications will certainly be redesigned to absolute accuracies. For the earthen forts useful in locating the fortified structures, very useful were the orthophotographs published by Al. Simion Ștefan, for the area Isaccea-*Noviodunum*[56]. If different scales aerial photograms realized during 1959-1980 were available, their consultation would open new perspectives also in the mapping of the Turkish fortifications, in studying the habitat, the communication ways and possible changes of landscape etc.

Fig. 4. Large Tabia – *Noviodunum* fortress, June 2016, ortophotography realised based on the images taken with a drone, detail

[56] The photos illustrated in the article did not receive an optimal printing quality; this did not prevent us from in locating the Tabia situated to the north of the Grand Mound at Isaccea.

Also a compulsory starting point, unfulfilled in the case of Dobrogea, is the topography of the field objectives.

The remote sensing techniques used in the non-intrusive investigation of the archaeological sites through the acquisition of information regarding the buried structures confirmed their usefulness in the case of this approach too.

The satellite prospecting or remote sensing is another way, more advanced, of using the aerial photography that involves taking pictures or photos from outer space via orbiting or stationary satellite. Remote sensing is the method used for large areas.

The thermal prospecting or thermography is used mainly by geologists or on environmental monitoring, but it can be successfully used in archaeology. Through this method are recorded the temperature variations on the soil surface and data over large areas can be recorded with a relatively low cost. Thermal prospecting can detect small variations in the height of the soil surface and the temperature differences of soil or vegetation may reflect anomalies located underground.

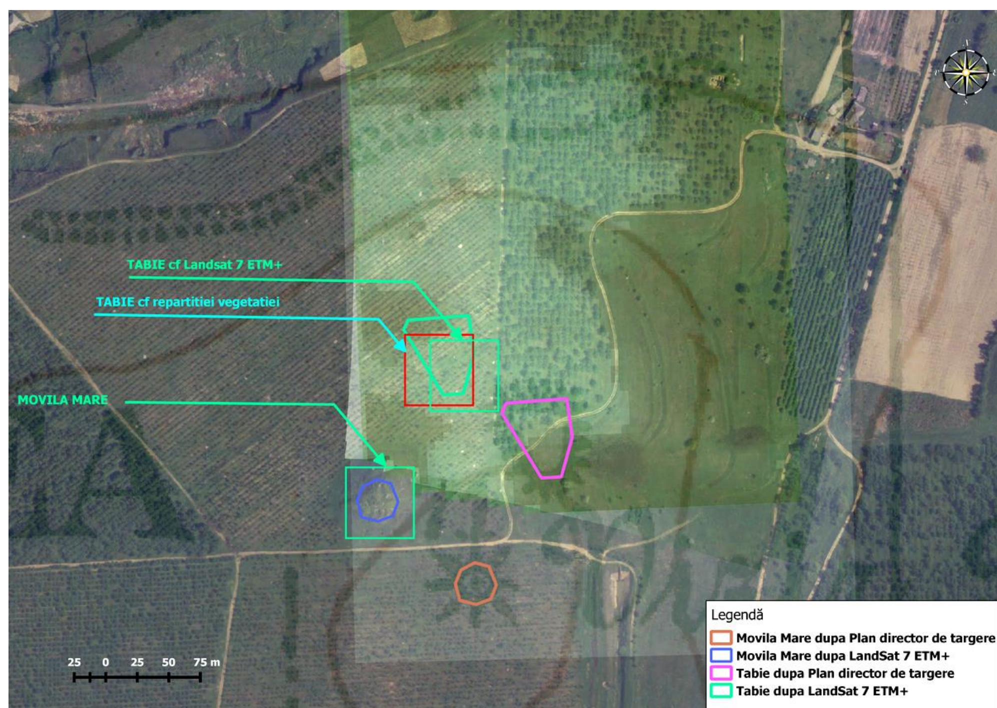

Fig. 5. Ortophotography realised based on the images taken with a drone, superposed on Drawing Master Plan and the satellite imagery

By using the modern means of identification and mapping of the missing medieval fortifications, it was envisaged to create an experimental model that can be

applied in other archaeological sites. The data obtained will be integrated into a database, which contains the mapping, documentary, topographic information with the areas assessed and the sites identified, that are a step in their grading and placing in the list of the historical monuments. Our main objective is to demarcate the sites and the establishment of protection zones in accordance with current legislation on protection of the archaeological heritage.

A further objective in the case of upgrading the urban plans is to integrate a less known historical period and for which there was not a preoccupation from specialists. Thus by implementing modern technologies, without high costs, we offer the local communities a useful tool for identifying archaeological sites.

Data sets that report to the new realities are added to these operations, with changes of settlements names, of toponyms, of communication ways, of the aggressive offensive from the communist period of intensive cooperative agriculture when were practiced deep ploughing that affected the historical and archaeological structures at ground level or underground. In addition, the surface quarries, the expansion of urban areas and the emergence of large industrial platforms represent interventions that affected some fortifications.

In the case of available maps, we preceded to a scan and their georeferencing. Then we went on the field for archaeological prospecting and collecting information about the locations where elements of fortification or archaeological heritage were highlighted. We compared the information provided by the historical sources with the available plans, satellite images and aerial photographs, and then we checked on the field the existence of the Ottoman fortifications and their state of preservation.

Certainly, we have not exhausted the cartographic sources, but our approach remains a first step in exploiting the information provided. Although we found significant differences in the representations of Turkish fortifications, the maps are the only documents that may help us in our intervention to identify and map these disappeared structures.

By consulting the cartographic sources, we found that the term Tabia is used to designate the Ottoman fortifications, but at the same time, some forts are shown as a drawing, without specifying the name. At Enisala we use the toponym Palanka, but field research and the cartographic sources have not confirmed the existence of a fort from the Ottoman period. Polonic Pamfil investigating the Enisala village surroundings gives us a detailed description of the identified sites, thus having a starting point in locating the Ottoman fortification.

Although it is an alternative technology, we resorted to the use of drones for mapping the identified fortifications, making ortofotograms, the digital model of the terrain, then with special software was obtained the topographic plan. The flexibility

and manoeuvrability with which they can be guided in difficult to access environments, or sometimes inaccessible, make the drones to be increasingly used in the successful achievement of objectives.

The cartographic materials are efficient in evaluating a micro zone over several periods and provide additional information to the visual one. The differences in scale, representation, projection or reproduction of the toponyms, of military structures, made our investigation to be accompanied by some gaps.

All these results in history, archaeology and cartography have been integrated into a system of information management by processing data in GIS system.

The Maps Used

► Freiherr von Moltke, *Der russisch-türkische Feldzug in der_europäischen Türkei 1828 und 1829*, Reimer, 1845;

► The Drawing master plans (1917-1953) - topographic maps, 1:20 000 scale; 1: 100 000; 1: 200 000. Before the 1918 Union, the Romanian territories were part of several empires, which is why the cartographic database for each Romanian province was different from one area to another. Starting with the second half of the 19th century in Wallachia, Moldavia and Dobrogea were conducted topographic surveys and by extension cartographic representations, different as structure. The projection systems used, the selected geoid, the nomenclature and distribution of the map sheets were not uniform.

For Dobrogea, on the map sheets, the relief was represented by elevation curves. The equidistance between the elevation curves is not uniform, varying depending on the relief and sources used in compiling the maps. Most of them use the system: main 100 m, normal 20 m, and helpful 10 m. A number of maps use the hachure method for the relief representation. Toponyms are usually written in Romanian ... The colours used to print the base map were brown for relief and black for the rest of the representation (but some maps are represented in black only). On some maps, the third colour appears too (green for vegetation).

► Austrian maps (1910) - topographical maps, scale 1: 200 000, built during the third campaign of topographical survey of the military of the Habsburg Empire.

► Topographic maps Romania - scale 1:25.000 and 1:50.000

Between the two maps made at different scales there are some differences, probably due to the media used. For example, on the map 1: 50.000, the trapeze for the town of Tulcea, the plan of the Turkish fortress is close to that in the aerial photography.

Our approach is a first step in the identification/mapping of the missing fortresses in Dobrogea, therefore trying to offer a tool for the future research.

► The delimitation plan of the urban commune Isaccea, 1883.

After the unification of Dobrogea with Romania following the Independence War in the years 1877-1878, the Romanian state issues two important laws for the administration and organization of this territory that had operated until then according to the Ottoman laws: 1. LAW for organizing Dobrogea, promulgated on March 7, 1880, published by Monitorul Oficial No. 57. 2. Law for the regulation of the real estate in DOBROGEA promulgated on March 31, 1882, published by Monitorul Oficial No. 3.

The plans of General Wisman in 1771, of General Brognard in 1786, Freiherr von Moltke from 1828 to 1829, the Russian maps from the beginning of the 19th century or those made by the geologist Carl F Peters in 1867 or of the Danube route realized by the European Commission of the Danube, the sketches published by M. D. Ionescu, are cartographic documents that also record plans of the Ottoman fortresses.

Through the corroboration of all the information provided by these sources, with satellite images and aerial photographs, we can reconstitute the landscape of the fortresses and forts from the Ottoman period, now disappeared.

Results

Regarding the Ottoman fortifications, the documentary sources, we refer here to the chronicles and reports of foreign travellers, have some limitations: they are either too few or their information is truncated or incomplete.

In the first half of the 18th century, the fortresses on the Danube line - Silistra, Hârşova, Măcin, Isaccea, Tulcea, Ismail, Chilia, and Babadag, then Constanţa were endowed with very complex elements of fortifications.

Except for Isaccea fortress, the data extracted from the documents of the time do not contain details about the founders of fortresses; none of the known fortresses possesses a detailed and accurate description of the fortification elements and internal topography; no document explicitly mention their internal life or the activity of some governors, military events in which they were involved, administrative issues, etc.

It is known precisely, the tragic end of these cities - Măcin, Isaccea, Tulcea, Babadag and Hârsova - that after the Treaty of Adrianople in 1829 are dynamited, and thus in time disappear from the memory of the communities too.

The maps and the plans executed by Western military serving in the Russian army or by engineers and geologists who passed through Dobrogea in the second half of the 18th century and in the 19th century are not very numerous. They refer mainly to the areas that have long been theatres of war, in the proximity of the Danube.

We hope that the Ottoman maps bring consistent information and clarify some aspects related to the military system in the region.

In this endeavour of mapping disappeared medieval fortresses, the cartographic sources helped us in making plans and overlapping them on ortophotoplans or satellite images, but also in identifying the Tabias which constituted a true defensive system developed by the Ottomans to defend the borders of the territory between the Danube and the Sea.

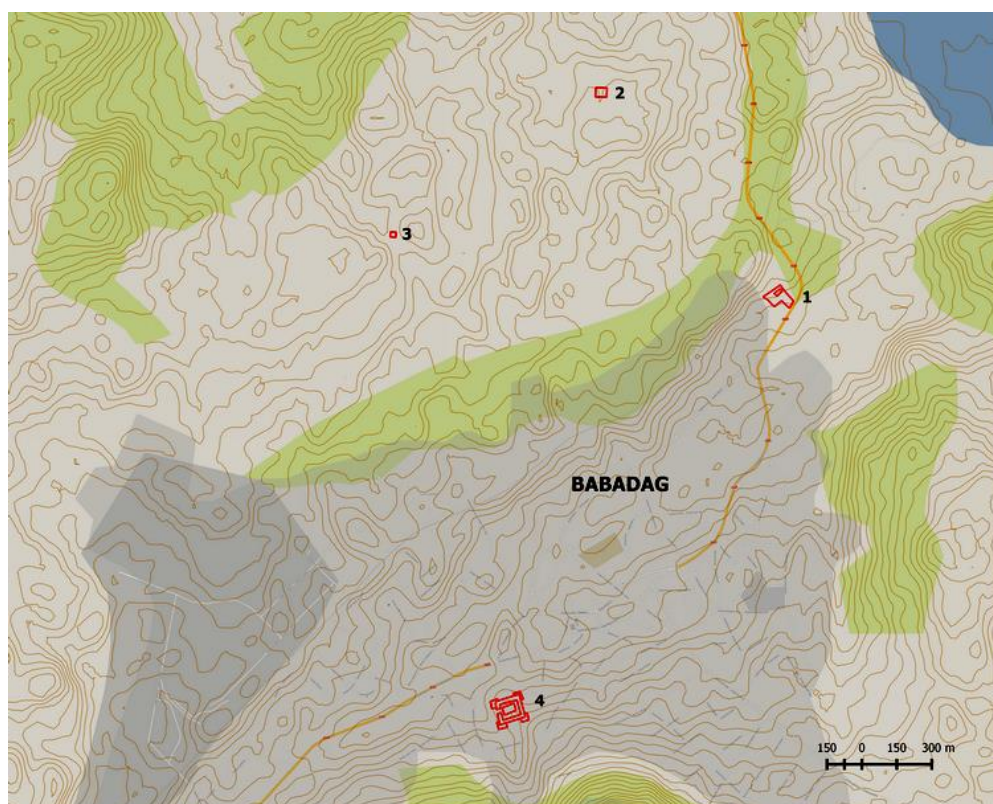

Fig. 6. The Ottoman fortifications on the administrative territory of Babadag town, located based on the cartographic sources; 1.Tabia; 2. Arap Tabia; 3. Little Tabia; 4. Garrison

The fortress of Tulcea, was situated on a height which dominated the right bank of the Danube River, had a hexagonal shape and controlled an ancient ford crossing the river that linked the coastal road of the Pontic Moldavia with the routes that crossed Dobrogea from north to south, towards the Balkans and Istanbul.

Situated in the northwest outskirts of Tulcea Municipality, Taberei Hill was so called due to the Ottoman fortress located in this place. Although the Fortress and

"Starî Tulcea" are located in this area, the cartographic sources indicate inhabitation of this area only in the 19th century.

The cartographic material gave us the opportunity to identify on the territory of Tulcea town four Palankas, part of a large defensive system that ensured the defence of the settlement from the gates of the Delta.

Thus, a Tabia was identified in the north-western extremity of Taberei Hill. A second Tabia, in the neighbourhood, was destroyed by the works for the preparation of a slurry dumps. The Tabia in the south-west of the town, in the area occupied today by the installations of a wine factory, no longer exists nowadays. A fourth Tabia, which appears on maps under the name of redoubt, was destroyed by the industrial platforms from the west area of the town.

In the area of Babadag, except for the garrison that appears illustrated in the antique lithographs, the tabias discovered on the consulted maps are not known. Surface quarries, agricultural activities and an industrial platform affect the three Tabias. It is possible that the Ottomans have used the structure of the Roman fort at Topraichioi, which was located at the end of the bridge and ensured the crossing of the pond with the same name in the system of fortifications in the area of Babadag.

On the consulted maps there are other polygons too that could be considered fortifications, but they could not be located on land due to the expansion of urban areas and the development of industrial platforms.

Isaccea is the only locality in northern Dobrogea where the locations for five tabias are known, two of them destroyed in the 70s of the 20th century.

The big Tabia from the Noviodunum fortress is by far the largest Ottoman Palanka in Dobrogea. Placed in a strategic place, at the most important crossing of the Danube on its lower course, the Tabia from Noviodunum watched one of the hottest spots on the Turkish border. The Tabia has a trapezoidal shape with the long side of 90 m and the short side from north has 60 m, entering from the south.

The Tabia located north of Movila Mare (Kurgan Vizir) and a second one located in the area where SNTGN Transgaz Isaccea is today disappeared from the firmament of history, being destroyed in the years 70s of the 20th century when works for achieving an orchard and the construction of the station were carried out. In both cases, cartographic sources have helped us in locating the Tabias. Using the remote sensing we were able to identify the exact location of the Tabia situated in the proximity of the Grand Mound (Kurgan Vizir).

Fortresses/fortifications mentioned in documentary sources:

- Tulcea	- Babadag	- Hârșova
- Isaccea	- Sulina	- Mangalia
- Măcin	- Constanța	- Karaharman

Fortifications of land (Tabia/Palanka) identified in the cartographic sources:

- Tulcea
- Isaccea
- Babadag
- Medgidia
- Babadag
- Constanța
- Hârșova

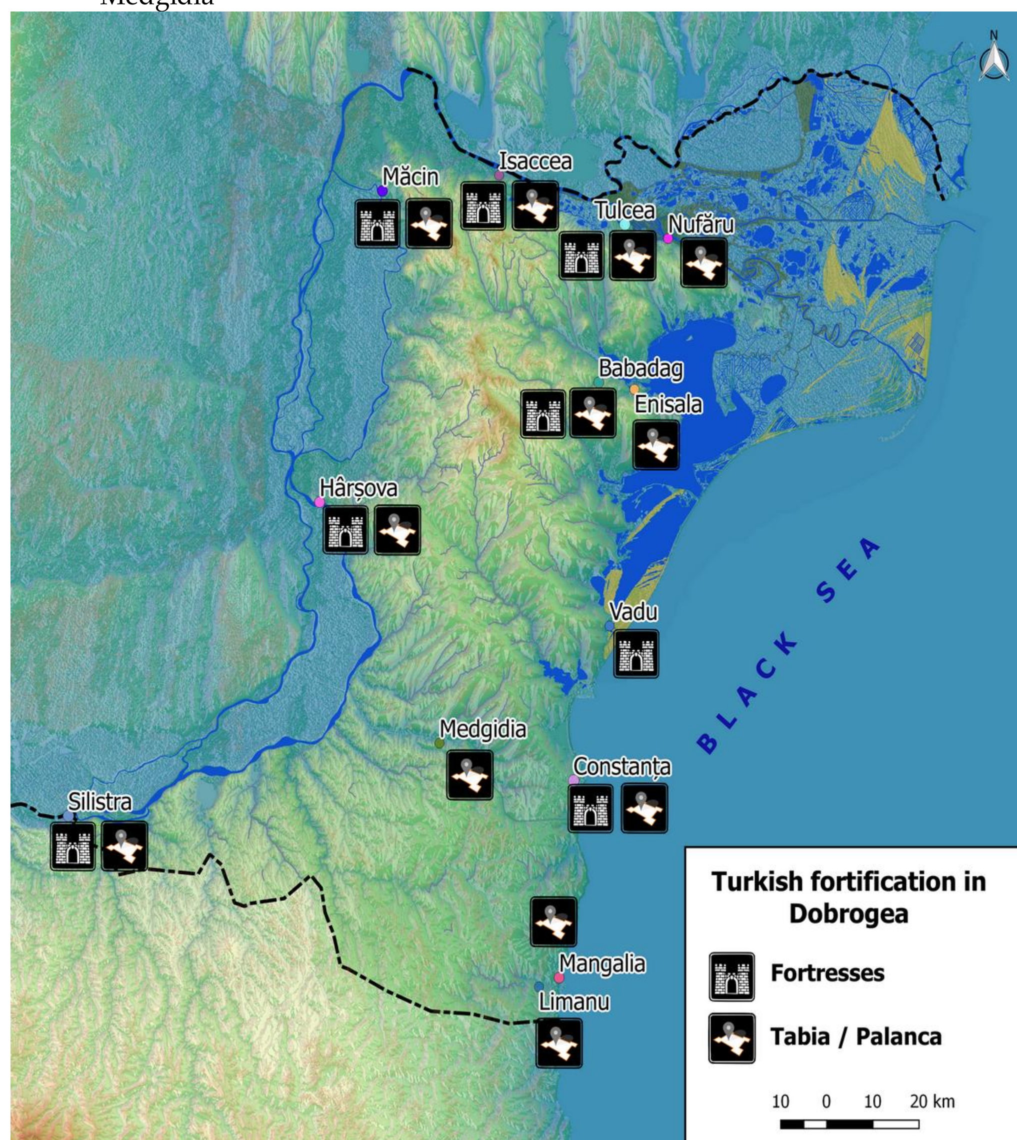

Fig. 7. The Otoman fortifications in Dobrogea (maps)

Fig. 8. The Ottoman fortifications on the administrative territory of Isaccea town. Level curves extracted from SRTM and Aster, superposed on the ortophotoplan Isaccea-*Suhat*; 2. The bastionary stone fortification Isaccea; 3. Tabia (*Kurgan* Vizir/Movila Mare); 4. Large Tabia – *Noviodunum* Fortress; 5. Tabia or star fort? (notes Pamfil Polonic); 6. Tabia?; 7. Tabia-*Groapa cailor*; 8. Tabia

Conclusions

The main objective of our research was to identify and map the disappeared medieval fortresses in Dobrogea, especially the earth fortifications. These latter lose their contours from year to year and the registration needs to be accelerated and the historical dossier of the "lost" cities completed.

The research had two main phases: a cabinet stage (analysis of topographic and cadastral maps, historical maps, documentary sources, satellite images, GIS analysis) and field stage (archaeological field research, archaeological topography, and realization of low altitude aerial photography with a UAV).

The analysis and interpretation aerial photographs and satellite was the most intense activity, the results were integrated into a GIS, being the working methodology considered the most effective achieving the objectives.

Within the project of mapping of the disappeared medieval fortresses in the area between the Danube and the Black Sea, were also listed the earth fortifications. Tabia are the only evidence of a system of fortifications made by the Ottomans, focusing on mapping the structures identified in the neighbourhood of the settlements: Tulcea, Isaccea, Babadag, Hârşova and Medgidia. In the case of the fortresses (Hârșova, Măcin, Isaccea, Tulcea, Babadag) the available plans were digitized and overlapped on ortophotoplans or satellite images, then on the ground were checked the possible structures. Starting from the cartographic sources have been identified and localized the Ottoman Tabia gravitating around the main centres in Dobrogea. Thus were identified: five Tabia in the area Isaccea, six Tabia in the Babadag area, five Tabia in Tulcea area, two in the Hârsova area and three forts on the territory of the town of Medgidia.

The methodological approach through which we mapped in detail the archaeological structures belonging to the Ottoman era open new perspectives in the extended archaeological landscape mapping, by studying the effect of the conquest and the Ottoman domination in Dobrogea. The interest in the study of the fortification system built by the Ottoman in Dobrogea must be kept, of this concern should result a better understanding of the historical geography, with identifications of targets next to which today we place helplessly the adjective "disappeared".

Fig. 9. The Ottoman fortifications on the administrative territory of Hârșova town. Level curves extracted from SRTM and Aster, superposed on the ortophotoplan (August 2016)

Bibliografie

Andreescu, Şt. 1998, *Vlad Țepeș (Dracula)*, București.

Ágoston, G. 1998, *Habsburg and ottomans: defence, military, change and shifts in power*, The Turkish Studies Association Bulletin 22, 1, 126-141.

Ágoston, G. 2000 *The costs of the ottoman fortress-system in Hungary in the sixteenth of seventeenth centuries,* in G. Dávid and P. Fodor (Eds.), *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, 195-228.

Baumann, V.H. 1973-1975, *Noi mărturii istorice rezultate dintr-un sondaj arheologic*, Peuce 4, 213-232

Bătrâna, L., Bătrâna, A. 1977, *Contribuţii la cunoaşterea arhitecturii medievale din Dobrogea: biserica Sf. Atanasie din Niculiţel (jud. Tulcea)*, SCIVA 28, 4, 531-552.

Călători străini 2 – Călători străini despre Țările Române, vol. 2, eds. M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1970.

Călători străini 5 – Călători străini despre Țările Române, vol. 5, eds. M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1973.

Călători străini 6 – Călători străini despre Țările Române, vol. 6 eds. M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M. A. Mehmet,, București, 1976.

Călători străini 10, 2 – *Călători străini despre Țările Române,* vol. 10, Partea a 2-a, , eds. M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 2001.

Căpățână, D. 1976, *Cercetări arheologice la Halmagiu și Vărfurile (jud. Arad)*, BMI 2, 45, 76-80.

Chiper, M. 1987, *Dan al II-lea, domn până la Marea cea Mare. Tradiție și realitate*, RRH 40, 3, 1987.

Ciobanu (Vergatti), R.Ş. 1978, *Lupta domnilor Ţării Româneşti – de la Mihai până la Vlad Ţepeş – pentru apărarea unităţii cu Dobrogea*, MN 4, 87-90.

Ciocîltan, V. 1982, *Competiția pentru controlul Dunării inferioare, 1412-1420*, RdI, 10-11, 1191-1203.

Ciocîltan, V. 1985, *Poarta osmană și gurile Dunării în secolul al XV-lea,* RdI 11, 38, 1054-1074

Coman, M. 2005, *Putere și teritoriu. Țara Românească medievală (sec. XIV-XVI)*, București.

Comşa, E. 1952, *Săpături arheologice la Luncavița*, Materiale 5, 221-225.

Constantin, R., Radu, L., Ionescu, M., Alexandru, N. 2007, *Mangalia. Cercetări arheologice de salvare,* Peuce, S.N. 5, 241-296.

Costea, I., Stănică, A., Ignat, A. 2007, *Pipele de lut descoperite la Babadag*, Peuce, S.N. 5, 335-362.

Costea, I. 2013, *Pipe de lut cu inscripții și mărci din colecția I.C.E.M. Tulcea,* Peuce, S.N. 11, 255-290.

Cronici turcești – *Cronici turcești privind Țările Române, Extrase*, vol. I, ed. M. Guboglu, Mustafa Ali Mehmet, București, 1966.

Custurea, G. 1983, *Cercetările arheologice din necropola aşezării medievale Ester –Târguşor*, Materiale 14, 300-304.

Custurea, G. 1986, *Sondajul arheologic de salvare de la Ester (jud. Constanţa)*, Materiale 16, 545-550.

Custurea, G. 1997, *Ester-Târguşor, jud. Constanţa*, în *CCA, Campania 1983-1992*, Bucureşti, 32-33.

Custurea, G. 1999, *Târguşor – Vatra oraşului medieval Ester*, în *CCA, Campania 1999*, 150.

Damian, O., Mănucu-Adameşteanu, Gh., Vasile, M., Stănică, A., Bănăseanu, A., Samson, A., Vasile, G. 2007-2008, *Descoperiri funerare în situl arheologic de la Nufăru, jud. Tulcea*, Cercetări Arheologice 14-15, 305-392.

Damian, O., Vasile, M., Samson, A., Ene, D., Stănică, A. 2012, *Cercetări arheologice preventive la Nufăru, jud. Tulcea (II)*, Materiale S.N. 8, 177-208.

Decei, A. 1978, *Istoria Imperiului Otoman*, București.

Diaconescu, D. 2015, *Trecutul sub pașii noștri. Fortificațiile Cetății Timișoara din perioada otomană, Str. Sergent Constantin Mușat*, Arheologia Banatului 1, 16.

Dinu, N. 2009, *Ceramica otomană descoperită în Dobrogea*, Pontica 42, 323-345.

Dinu, N. 2010, *Ceramica otomană descoperită în Dobrogea*, Pontica 43, 303-320

DRH-B, I – *Documenta Romaniae Historica, B. Ţara Românescă*, vol. I, Bucureşti, 1965.

Feneșan, C. 2006, *Cultura otomană a vilayetului Timișoara (1552-1716)*, Timișoara.

Gemil, T. 1991, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, București.

Ghiață, A. 1974, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în *Studii istorice sud-est europene*, București, 43-126.

Ghiață, A. 1986, *Formations politiques au bas Danube et à la mer Noire (fin du XIIe-XVIe siecles)*, RÉSEE 1, 35-50.

Ghindele, R., Gașpar, A. 2015, *Palanca Mică – cartier otoman redescoperit Parcul Justiţiei – Timişoara*, Arheologia Banatului 1, 38.

Ghindele, R., Marta, L., Gașpar, A. 2015, *În vreme de război și pace Bastionul Carol și Palanca Mare - str. Oituz, Timişoara*, Arheologia Banatului, 28-29.

Guboglu, M. 1966, *Cronici turcești privind Țările Române,* 1, *Sec. XV-XVII*, București.

Hamat, A.C. 2015, *La braț cu Evliya Çelebi prin cetatea Timișoarei. Studiu de caz: Piața medieval târzie descoperită pe str. Lucian Blaga*, în *Arheovest 3, In Memoriam N Florin Medeleț, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie*, Timişoara, 28 noiembrie 2015, Forțiu, S., Stăvilă A. (eds), 539-554.

Inalcik, H. 1996, *Imperiul Otoman, Epoca Clasică (1300-1600)*, București.

Iosipescu, S. 2004, *Dans la Dobroudja ottomane aux XVIe-XVIIIe siècles: le château-fort de Karaharman et son trésor*, în *Guerre et société en Europe. Perspectives des nouvelles recherches, Commission Française d'Histoire Militaire, Commission Roumaine d'Histoire Militaire*, Nicolescu, Gh., Corvisierm, A., Preda D. (eds), București, 2004, 49-63.

Iosipescu, R., Iosipescu, S. 2004, *Ștefan cel Mare și Dobrogea de Nord în vremea marelui război cu Imperiul Otoman*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, 307-322.

Iosipescu, S. 1990, *Bastion,* BCMI 1-2, 32-34.

Istoria Militară 3, *Istoria Militară a Poporului Român*, vol. 3, Bucureşti, 1987.

Jugănaru, G., Ailincăi, S. 2004, *Enisala, com. Sarichioi, jud. Tulcea, Punct: Centrul satului, La Biserică*, CCA. *Campania 2004,* 144-145.

Jugănaru, G., Ailincăi, S., Stănică, A. 2004, *Babadag, jud. Tulcea, Punct: Autogară*, CCA, *Campania 2004,* Mangalia, 2005, 61.

Lungu, V., Mănucu-Adameşteanu, Gh. 1995, *Săpături arheologice de salvare pe teritoriul comunei Sarichioi (jud. Tulcea)*, Peuce 11, 339-362.

Mănucu-Adameşteanu, Gh. 1984, *Aspecte ale ritului şi ritualului în lumina descoperirilor din necropola medievală de la Enisala,* Peuce 9, 355-362.

Mehmed, M.A. 2013, *Despre moştenirea culturală turcă în Dobrogea (unele reflecții)*, în *Moştenirea culturală turcă în Dobrogea*, Gemil, T., Custurea, G., Cornea D. (eds), Constanța, 9-16.

Micle, D. 2015, *Modernizarea urbană. Trecut și prezent. Piața Cetății, Ciacova*, Arheologia Banatului 1, 24.

Micle, D., Balaci Crînguș, M., Timoc, C. 2015, *Băile turcești din Piața Libertății, Timișoara. Un monument arheologic inedit în contextul reabilitării centrului istoric al orașului*, în *Arheovest 3, In Memoriam N Florin Medeleț, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie*, 28 noiembrie 2015, Timişoara, Forțiu, S., Stăvilă A. (eds), 555-573.

Micu, C., Stănică, A., Mihail, F., Maille, M. 2008, *Observații asupra unor complexe funerare descoperite la Luncavița, punctul Cetățuia,* Peuce, S.N. 6, 331-338.

Nicolae, C. 1993, *Despre topografia anticului Carsium*, Pontica 26, 215-229.

Nicolae, C., Bănoiu, D., Nicolae, V. 2008, *Aspecte noi privind topografia cetății de la Hârşova*, Pontica 41, 313-343

Nicolae, C. 2014, *Incinta cetății medievale de la Hârșova. Descoperiri noi*, Pontica 47, 375-399.

Özgüven, B. 1999, *The Palanka: a caracteristic buiding type of the ottoman fortification network un Hungary,* M. Kiel, N. Landman, H. Theunissen (eds), *Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art, Utrecht – The Netherlands, August, 23-29, 1999,* no. 34, Utrecht, 1-12.

Ostapchuk, V., Bilyaeva, S. 2009, *The Ottoman northern Black See frontier at Akkerman fortress: the view from a historical and archaeological project,* în *The Frontiers of the ottoman world*, Peacock, A. C. S. (eds.), Oxford, 137-170.

Paraschiv, D., Nuţu, G. 2007, *Tulcea, jud. Tulcea [Aegyssus], punct: Dealul Monumentului*, CCA. *Campania 2006*, 383.

Pervain, V. 1976, *Lupta antiotomană a Țărilor Române în anii 1419-1420*, AIIAI 19, 55-79.

Popescu, A. 2013, *Integrarea imperială otomană a teritoriilor din sud-estul Europei. Sangeacul Silistra (sec. XV-XVI)*, Bucureşti.

Popescu, A. 2015, *Dobrogea în epoca otomană: kazaua Hârșova (sec. XVI)*, SMIM 33, 85-112.

Radu, L. 2013, *Toponimie Dobrogeană: Callatis-Pangalla-Mangalia*, Peuce, S.N. 11, 229-238.

Radu Iorguș, C., Radu, L., Ionescu, M. 2013, *Pipe ceramice descoperite la Mangalia,* Peuce, S.N. 11, 239-254.

Sakul, K. 2013, *Military engineering in the Ottoman Empire,* în *Military engineers and the development of the early-modern european state,* B.P. Lenman (eds.), Dundee, 179-199.

Stănică, A. 2004, *Tulcea. Un centru economic la Dunărea de Jos în secolul al XVI-lea*, Peuce, S.N. 2, 199-206.

Stănică, A., Ailincăi, S., Ignat, A., Zvâncă, I. 2005–2006, *Noi descoperiri funerare de pe teritoriul localităţii Enisala (com. Sarichioi, jud. Tulcea)*, Peuce, S.N. 3-4, 317-330.

Turhal, A. 2009, *Ottoman fortification Palanka,* Altar Modelling. Military history note, september 2009 (https://www.academia.edu/5234082/_Ottoman_fortification_palanka_)

Vasiliu, I. 1995, *Cimitirul medieval de la Isaccea, Biserica Sf. Gheorghe*, Peuce 11, 373-409.

Vasiliu, I. 1996, *Ştiri istorice – oraşul Babadag în Evul Mediu*, Peuce 12, 195-224.

Voinea, V., Szmoniewski, B., Popescu, A., Mototolea, A., Florea, M. 2015, *Noi descoperiri de epocă otomană pe Valea Casimcei: Cheia-Pazvant*, în *Arheovest 3. In Memoriam N Florin Medeleț, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie*, 28 noiembrie 2015, Timişoara, Forțiu, S., Stăvilă, A. (eds), 509-529.

KARASU-MEDGIDIA ÎN PERIOADA DOMINAȚIEI OTOMANE (SEC. XV-XIX)

Adrian ILIE*

Abstract:

Since the XV century on the Kara-su Valley has been certified a settlement that evolved over time from village to fair and then the city. Fair called the Panair managed to channel their creative energies of all peoples in the Balkans and in Dobrogea. Ottoman authorities were interested in the welfare of commercial roads crossing the province, but also the smooth running of the fair. The settlement was faced with wars between the Turks and Christian powers, being repeatedly destroyed. Every time will recover and will continue to exist. In 1856 it will establish a new city, which will be called Medgidia in honor of Sultan Abdul Medgid. Will be settled thousands of Tatars (12-20000), from Crimea, which will contribute to developing and populating aşezării. Will be a modern city where urban plans that have wide streets, shops, mosque and public bath.

Rezumat:

Încă din secolul al XV-lea, pe Valea Kara-su a fost atestată o aşezare care a evoluat în timp de la sat, la târg şi mai apoi la oraş. Târgul numit ”al Panairului” reuşea să canalizeze toate energiile creatoare ale populaţiilor din zona Balcanilor şi din Dobrogea. Autorităţile otomane erau interesate de bunul mers al drumurilor comerciale care străbăteau provincia, dar şi de buna funcţionare a târgului. Aşezarea s-a confruntat cu războaiele dintre turci şi puterile creştine, fiind, de nenumărate ori distrus. De fiecare dată, s-a refăcut şi a continuat să existe. În 1856, se va întemeia un nou oraş, ce se va numi Medgidia, în onoarea sultanului Abdul Medgid. Vor fi colonizaţi mii de tătari (12-20.000), din Crimeea, care vor contribui la dezvoltarea şi popularea aşezării. Va fi un oraş modern, după planuri urbanistice, va avea străzi largi, prăvălii, geamie şi baie publică.

Key-words: *geamie, baie publică, oraş otoman, paşă, târg*
Cuvinte cheie: *mosque, public bath, city Ottoman, pasha, market*

* Colegiul Tehnic „Nicolae Titulescu” Medgidia, Strada Dezrobirii, 1, 905600, Medgidia, e-mail: *adrian_yak@yahoo.com*

În perioada 1417-1420, a fost instaurată dominaţia otomană într-o anumită parte a Dobrogei, greu de precizat, dar, după părerea noastră, ar putea fi în zonele sudice şi centrale. Stăpânirea teritoriului de către autorităţile otomane s-a impus cu dificultate datorită domnitorilor Ţării Româneşti care revendicau moştenirea lui Mircea cel Bătrân[1].

Între 1409-1413, aşezarea Karasu a fost cucerită de Musa Celebi, fiul lui Baiazid I Ildirîm, iar mai apoi, refăcută de Baiazid Veli[2]. Este prima atestare documentară a aşezării Karasu. Graniţa cu Moldova era stabilită în 1486, în urma unui tratat încheiat cu Imperiul otoman[3].

În anul 1582 negustori, alături de care se găsea şi Martin Gruneweg, treceau prin Karasu şi se îndreaptau către Istanbul[4]. Menţionările acestuia demonstrează existenţa târgului.

În registrul *Evkâf defterleri livâ-i Silistra*, datat 1597, este menţionat, ca *vakuf* instituit de Esmahan Sultan, târgul Karasu (*Gönci Bazari*), cu un venit anual de peste 35.000 de akcele, iar în registrele de recensământ *Mufassal defterleri livâ-i Silstre*, din kazaua Tekfürgölu, figurează târgul Karasu (*nefs-i kasaba-i Gönci Bazari*) cu şapte cartiere, având 2.500 de suflete şi un venit anual de 25.131 akcele[5].

La sfârşitul secolului al XVI-lea, documentele otomane confundau localitatea Karasu - Medgidia şi Tekfürgölü. Surse din secolul al XVII-lea, mai precis din 1657, amintesc faptul că kazaua Karasu se suprapunea kazalei Tekfürgölü[6]. În unele documente otomane apare denumirea kazalei Karasu–Tekfürgölü.

Făcând o comparaţie cu celelalte aşezări din kazaua Karasu, târgul cu acelaşi nume înregistra cele mai mari venituri anuale, poate şi datorită drumului comercial şi iarmarocului ce se ţinea aici. Dacă este să comparăm aceste informaţii cu relatările lui Evliya Celebi constatăm aceiaşi prosperitate economică şi un număr similar de cartiere de locuit.

În relatările călătorului sultanal Evliya Celebi se aminteşte de existenţa unei localităţi importante aflată pe traseul căii de dreapta (*sag köl*), folosit de otomani atât pentru deplasarea trupelor, cât şi pentru comerţ. Este vorba despre orăşelul Karasu ce *„se afla în interiorul Dobrogei şi era lipsit de apă. Dar, în fiecare an, cu prilejul revărsării Dunării, se formau gropi cu apă neagră. De aceea i se spune Karasu. Se spune că în vechime acest loc a fost foarte frumos şi potrivit pentru vânătoare. Musa Celebi, fiul lui Baiazid Ildîrim,*

[1] Vulpe 1939, 31.
[2] *Călători străini* 6, 1976, 396; Ghiaţă 1981, 1873.
[3] Gemil 1983, 119.
[4] Ciocâltan 2010, 203.
[5] Ghiaţă 1993, 132.
[6] Popescu 2008, 146.

cucerise oraşul în urma unui atac de noapte"[7], dărâmând unele părţi ale sale (între anii 1409-1413). Ulterior a fost reparat de Baiazid Veli[8], fiind separat de *hass*-ul împărătesc al vizirilor din eylaetul Oceakov. Guvernatorii săi sunt un agă al paşei şi un voievod. El guvernează cu vreo sută de supuşi, strângând şapte pungi de aspri pentru paşă şi patru pungi pentru el. Este un kadiat cu rangul de 300 de aspri[9].

Din comuna sa, *kadiul* primea şapte pungi. Are *chehaia de spahii* (*sipah kethuda yeri*), *serdar de ieniceri*, *badjdar* (strângător de taxe) şi *muhtesib*[10](inspector al pieţelor şi al moravurilor publice ce aplica reglementări numite *ihtisâb*).

Oraşul este alcătuit din „*trei mahalale, cu o mie de case, simple şi cu etaj* (acestea din urmă pentru cei cu stare financiară bună - *n.ns.*), *acoperite cu olane şi cu şindrilă. Aici fiind ţinutul Dobrogei, se producea grâu din belşug. Iarna este geroasă. Apa pentru oraş vine din braţul Dunării. Mai sunt o geamie mică, dar folositoare, un han, o baie întunecată, şapte şcoli pentru copii, şapte depozite de apă, două cafenele, două prăvălii cu vopsele, trei bragagerii şi vreo 40-50 de alte prăvălii*"[11].

Din aceste relatări se poate observa activitatea economică prosperă a oraşului care avea nenumărate prăvălii. De asemenea, este de amintit numărul mare de şcoli lucru ce demonstrează existenţa unui număr mare de copii, implicit de locuitori.

Viaţa oraşului era animată de „*cântăreţe numite güvende* (femei de moravuri uşoare - *n.ns.*), *ce erau numeroase şi mergeau din casă în casă şi cântau din dible acordate întâmplător, sau umblă prin grădini fluierând; aceasta nu se consideră o ruşine. Toţi aianii* (notabili, fruntaşi ai oraşului, demnitari- *n.ns.*) *sunt pasionaţi de aşa ceva. De aceea judecătorul şeriatului şi dizdarul (comandant al cetăţii- n.ns.) nu pot s-o înlăture şi nici populaţia nu le dă voie. Aceste femei destrăbălate au ruinat acum mii de oameni, de familii şi ducându-i la faliment, i-au făcut să le devină slujnici*"[12].

În anul 1711, mai multe corpuri militare au fost trimise sub comanda vizirului Abdi Paşa, care se afla la Karasu. Potrivit hotărârii de a ierna la Adrianopol s-a luat

---

[7] *Călători străini* 6, 396; Cialicoff 1919, 134.

[8] *Călători străini* 6, 1976, 396.

[9] În registrul *Evkaf defterleri liva-i Silistra*, circa 1597, în *nahiaua* Tekfurgolu din *liva*-ua Silistra se menţionează *vakuf*-urile instituite de Esmahan Sultan, printre care şi târgul Karasu (*Gönci Bazari*) cu un venit de peste 35.000 de akcele anual. În registrul de recensământ *Mufassal defterleri livâ*-i *Silstre*, *târgul Medgidia* (*nefs-i kasaba-i Gönci Bazari*, cu numele de Karasu) avea şapte cartiere, 2.500 de suflete şi un venit anual de 25.131 de akcele (Ghiaţă 1993, 132).

[10] *Călători străini* 6, 1976, 396.

[11] Serviciul Judeţean Constanţa al Arhivelor Naţionale, în prefaţa *Fondului Prefecturii Constanţa,* nr. 140, inventar 149, f. 2.

[12] *Călători străini* 6, 1976, 397; Ionescu 1913, 213.

măsura şi s-a emis poruncă pentru ca Abdi Paşa să stea la Bazargic, iar Daghestani Ali Paşa să îşi cantoneze trupele la Karasu şi să-şi stabilească reşedinţa la Kustendje[13].

În anul 1773, Baht Ghirai, care se afla la iernat prin părţile Karasu, „aflând că duşmanul credinţei urmăreşte căruţele familiilor şi copiii scoşi din Babadag şi că au pus mâna pe o parte din ei, i-a oprit pe ghiaurii răufăcători, împrăştiaţi prin sate după prăzi. Oastea de sub comanda vizirului Abdi Paşa, care era valiu de Rumelia şi serascher de Karasu, se împrăştiaseră constatând că el nu făcuse nici o ispravă, deşi avea pe seama lui un post atât de mare, cum era acela al eyaletului de Rumelia. Abdi Paşa a fost mazilit la 16 safer 1187 (9 mai 1773) şi înlocuit cu Nu' man Paşa"[14].

Abdi Paşa a fost preocupat de realizarea unui sistem defensiv la Karasu şi „l-a fortificat, săpând şanţuri de apărare şi realizând metereze şi construcţii întărite. El a pornit cu oastea către Misiuri (Mesembria-Nesebăr) şi cei mai mulţi ostaşi care se aflau în oastea lui s-au supus, iar unii dintre ei au rămas cu oastea la Karasu"[15]. „Sub comanda lui Nu'man Paşa se aflau 20.000 de soldaţi din care vreo 6.000 erau de sacrificiu (*dalkiliç*). În popor se răspândise vestea că duşmanii vor ataca oastea aflată la Karasu. Nu'man Paşa serascher de Karasu a primit ajutor din partea lui Elhadj Esper Aga, ceauşbaşiul (*serçavuşan*) Divanului Imperial, cu scopul de a folosi oastea şi a-l încuraja pe acesta, ştiind că oastea din acele părţi se supunea părerii *ceauşbaşiului*. Către Karasu au fost îndreptaţi 3.000 de *dalkiliçi*"[16]. În acelaşi an, la 13 octombrie, Nu'man Paşa este mazilit după înfrângerea armatei sale la Hârşova, fiind înlocuit cu Daghestani Ali Paşa, care a continuat să fortifice aşezarea Karasu, completând-o cu metereze şi alte tranşee[17].

Se poate considera că la Karasu a fost, după jumătatea secolului al XVIII-lea, o importantă bază militară, având o garnizoană pentru soldaţi şi fiind prevăzută cu ziduri de apărare. Din păcate, în prezent nu se întâlnesc vestigii ale acestor ziduri de apărare, poate şi datorită faptului că aşezarea a fost distrusă aproape în totalitate de războiul ruso-turc din 1828-1829.

În secolul al XIX-lea, aşezarea Karasu a continuat să existe şi să se dezvolte, cu toate că Dobrogea s-a confruntat cu o gravă instabilitate, generată de „criza orientală", ce reprezenta o confruntare deschisă între Imperiul Otoman, considerat „omul bolnav" al Europei, pe de o parte şi Rusia sau Austria, pe de altă parte.

[13] *Cronici turceşti* 3, 1966, 352.
[14] *Cronici turceşti* 3, 1966, 375.
[15] *Cronici turceşti* 3, 1966, 381.
[16] *Cronici turceşti* 3, 1966, 382.
[17] *Cronici turceşti* 3, 1966, 382-383.

Pe la 1801, un grup de tătari s-a stabilit la Karasu[18], iar în perioada 1806-1812, în Dobrogea s-au stabilit noi grupuri de tătari, ce proveneau din Bugeac. Aceştia aveau o viaţă nomadă, au folosit Valea Kara-Su în deplasările lor pentru ca, ulterior, să se stabilească aici, unde au înfiinţat nouă sate de colibe. Aveau autonomie, şefi şi kadii (judecători) locali, fiind conduşi, la jumătatea secolului al XIX-lea, de Mârza Han (Mârza Bey), care îşi stabilise sediul la Alacapâ (Poarta Albă). Mai târziu, autonomia de care se bucurau le va fi desfiinţată[19].

În anul 1817, localitatea Karasu se afla în ruină, după relatările călătorului străin Felix de Beaujour[20], iar în perioada războiului ruso-turc, din 1826, localitatea Karasu s-a aflat sub ocupaţie ţaristă. În timpul conflictului dintre anii 1828-1829, localitatea a fost gazda comandamentelor militare turc şi mai apoi ţarist. Cu toate acestea, târgul negustoresc a funcţionat[21] şi în aceste condiţii vitrege şi de restrişte.

În anul 1828 Hector de Béarn a realizat două stampe ce surprindeau valea Kara-Su şi zona de stufăriş[22]; din ele se poate observa un oraş sărăcăcios, în condiţiile în care acesta trecuse printr-un conflict recent.

Reşedinţa hanului tătar kabail fusese oraşul Karasu, iar la Alakapâ (Poarta Albă) îşi avea reşedinţa locotenentul său[23].

Cu prilejul războiului din 1828-1829, satul Karasu a fost distrus[24] aproape în întregime, iar populaţia a avut mult de suferit. Situaţia nesigură din această perioadă şi războiul sus amintit contribuie la distrugerea multor aşezări[25]. În aceste condiţii vitrege, românii s-au refugiat peste fluviu, în Moldova şi Ţara Românească[26].

Într-un defter din anul 1830, ce cuprindea date demografice despre Silistra, localitatea Karasu nu este menţionată printre aşezările principale din Dobrogea[27], acest lucru dovedind faptul că nu se refăcuse după distrugerile războiului.

Dealtfel, fenomenul s-a generalizat în Dobrogea care, la 1835, nu număra mai mult de 40.000 de suflete, cu o densitate a populaţiei de 5 loc/km^2 [28]. Putem spune că

---

18 Tavitian 2005, 346.
19 Mateescu 1971, 42.
20 Şerban, Şerban 1977, 276.
21 Ursu 1980, 57.
22 Conea 1928, 19-20; Băcilă 1928, 253; Roman, Vergatti 2002, 236.
23 Andreescu, Oberlander-Târnoveanu, Adam 2005, 35.
24 Iorga f.a., 69; Iorga 1917, 44; Ionescu 1904, 453.
25 Regnault 1856, 340.
26 Velichi 1965, 71.
27 Karpat 2003, 211.
28 Roman, Vergatti 2002, 237.

se înregistra o decădere a oraşului ca urmare a frecventelor confruntări ruso-turce care au obligat populaţia să-şi părăsească locuinţele şi terenurile[29].

Târgul de la Karasu este atestat la 1848 de misiunea franceză a lui C. Sabatier şi J. Desaint, care apreciau iarmarocul, vestit pentru negoţul de cai[30]. Oraşele şi târgurile aveau un caracter rural, iar „Karasou avea o populaţie de 1.500 locuitori"[31].

Sultanul Mahmud II, în 1837, şi sultanul Abdul Medgid, în 1846, vor vizita Dobrogea pentru a lua măsurile necesare repopulării acestei provincii şi reorganizării agriculturii, prin trimiterea expertului Ion Ionescu de la Brad[32]. La jumătatea secolului al XIX-lea, între 16 aprilie și 10 august 1850, agronomul Ion Ionescu de la Brad a cunoscut realităţile Dobrogei centrale, deplângând decăderea oraşului Karasu şi amintind faptul că aici se ţineau de două ori pe an cele mai cunoscute târguri ale Dobrogei[33], din care nu mai rămăsese decât cimitirul şi 40 de case[34]. Totodată, acesta constata că majoritatea populaţiei din provincie era reprezentată de români[35].

În anul 1853, turcii erau cantonaţi la Carasuea[36] (Karasu - *n.ns.*), dovedind interesul autorităţilor pentru această zonă.

Cu prilejul războiului Crimeei (1853-1856), holera nu a scutit soldaţii din armatele aliate anglo-franco-turce[37], înregistrându-se numeroase victime dar, cu toate acestea, victoria a revenit aliaţilor. În aceste condiţii, Rusia va duce o politică restrictivă, uneori chiar agresivă, împotriva tătarilor şi germanilor din Crimeea şi Basarabia.

Guvernatorul provinciei Sayd Mârza Paşa a strâns laolaltă mai multe familii de tătari refugiaţi din această zonă conflictuală şi a fondat, în apropierea ruinelor satului Karasu, un nou oraş pe care îl va numi Medgidia, în onoarea sultanului reformator Abdul Medgid (1839-1861). Acest dregător de origine tătară, aflat în serviciul sultanului, a construit peste bălţi un pod de piatră care îi va purta numele[38], pentru a înlesni accesul la târgul situat în parte de nord a aşezării, dar şi pentru a realiza legătura cu satele din hinterland, aflate în zona de nord. Întemeierea oficială a oraşului Medgidia, prin decret imperial, în 1856, a reprezentat un caz special de colonizare otomană. De la numele celui de-al XXXI-lea sultan al dinastiei osmanlâilor,

---

[29] *Călători străini* 10, 2, 2000, 993-994.
[30] Ungureanu 1965, 86; Mateescu 1977, 29; Giurescu, 64.
[31] Ungureanu 1965, 88-89.
[32] Ionescu 1904, 149.
[33] Ionescu de la Brad, 1850, 18; Ionescu de la Brad 1943, 1, 12; Ionescu de la Brad 1943, 2, 83.
[34] Comnene 1918, 76; Constantin Şerban, Victoria Şerban 1977, 275; Ionescu de la Brad 1943, 2, 82; *Istoria românilor* 7, 2003, 222.
[35] Giurescu 1928, 62-63.
[36] Mateescu 1975, 195.
[37] Vergatti 2004, 76.
[38] Nazareteean 1882, 26; Angelesco 1907, 63; Stourdza 1914, 26-27.

ce iniţiase epoca de reforme a Tanzimatului, îşi va lua numele oraşul nou de pe Valea Kara-Su[39].

Sultanul Abdul Medgid (1839-1861)
(*wikipedia.org)*

În anul 1855, „Gazeta austriacă" consemna că negustorii care se aflaseră în vizită la târgul de la Karasu, fuseseră impresionaţi de noul oraş Medgidia[40]. Acesta, întemeiat prin decret imperial, s-a dezvoltat pe baza unui plan urbanistic elaborat de departamentul tehnic al Ministerului Comerţului (*Ticaret Nezareti*) şi al Consiliului Construcţiilor (*Ebriye Medesi*), pentru a găzdui refugiaţii din Crimeea şi pentru a dezvolta, din punct de vedere economic, partea centrală a Dobrogei[41].

Sultanul a fost de acord cu întemeierea oraşului, a planului său urbanistic, iar cei ce urmau să desfăşoare activităţi economice, primeau autorizaţii din partea statului otoman[42]. Firmanul este datat în luna Muharem 1273 (2 septembrie 1856), fiind considerată data oficială a întemeierii oraşului Medgidia, pe document găsindu-se semnătura primului ministru otoman Mehmed Emin Ali Paşa[43].

[39] Karpat 2003, 209; Popa 2007, 105.
[40] Arbore 1922, 256-258.
[41] Karpat 2003, 210.
[42] Karpat 2003, 210.
[43] Karpat 2003, 210-211.

În momentul întemeierii oraşului, populaţia era scăzută, drept pentru care s-a dus o politică de colonizare, prin oferirea unor condiţii favorabile tătarilor din Crimeea. La întemeiere, oraşul avea 15-20.000 de suflete şi o mie de case[44], toate prin stabilirea aici a unor categorii de persoane defavorizate şi maltratate[45] de autorităţile ţariste din Crimeea.

Descoperirea datei întemeierii oficiale a oraşului este meritul exclusiv al prof. Kemal Karpat, care a petrecut timp însemnat în arhivele otomane de la Istanbul. Kerişii s-au aşezat în „stepa pleşuvă”, unde au întemeiat un fel de capitală, la Medgidia, în onoarea sultanului care le-a oferit privilegii. A fost formată aici o comunitate separată, condusă de un khan, care nu era supus turcilor decât nominal[46].

Informaţia despre întemeierea noului oraş este menţionată într-o scrisoare adresată lui Camille Allard de către călugărul E. Boré, aflat pe malurile Bosforului[47]. Noul oraş era un important nod comercial, aflat la întretăierea drumurilor ce străbăteau provincia[48].

Medgidia a fost prima aşezare urbană concepută şi construită după sistemul *muntazam*, având străzi largi. Lăţimea pieţei (*çarşi*) şi a străzii principale era de 25 zira*, a străzilor paralele cu cea principală de 10 zira, iar a străzilor secundare de 8 zira[49]. Planul de urbanism cuprinde şi întemeierea unui atelier de întreţinere pentru calea de rulare a liniei ferate Cernavodă – Constanţa, ce fusese realizată de englezi[50], fiind prima cale ferată din Imperiul Otoman, iar gara a fost inaugurată la 4 octombrie 1860. Aceasta era situată la jumătatea drumului dintre Dunăre şi Marea Neagră. Oraşul s-a construit repede, au apărut unele case şi prăvălii, iar la 26 octombrie 1856, sultanul a hotărât ridicarea unei moschei, datorită numărului mare de credincioşi musulmani stabiliţi aici, precum şi a unei şcoli, pe locul vechii moschei, pentru satisfacerea necesităţilor religioase şi educative ale locuitorilor. Cheltuielile pentru construcţii se ridicau la 250.000 de *kuruşi*, fiind suportate de visteria statului otoman[51]. A fost întocmit un plan pentru construcţia unei băi publice (haman), având interiorul din marmură, precum şi a unei şcoli, la propunerea guvernatorului Sayd Paşa. Acesta a încurajat dezvoltarea

[44] Ionescu 1904, 453.
[45] Ionesco, 79; Nazareteean, 26.
[46] Călinescu 1935, 23; Napoleon 1896, 3; Iorga, 69.
[47] Tavitian, 386; Ilie 2005, 48.
* 1 *zira*- 69-79 cm, dar cel mai probabil 86,57 cm.
[48] Simionescu 1928, 29.
[49] Karpat 2003, 219.
[50] Karpat 2003, 220; Diana, Lungu 1987, 269.
[51] Karpat 2003, 220.

economică prin orice mijloace, astfel încât oraşul să devină un centru comercial important[52]

Rolul acestei căi ferate era acela de a transporta cerealele şi animalele din spaţiul românesc către vasele aflate în portul Constanţa[53]. Durata concesiunii căii ferate Cernavodă – Constanţa era pe o perioadă de 99 de ani, începând cu data la care era dată în folosinţă în întregime[54]. Lucrările au debutat în primăvara anului 1858 şi au durat doi ani şi jumătate, timp în care populaţia satelor, de la Hârşova până la Rasova, a fost obligată să lucreze la terasament cu braţele sau cu carele personale. Calea ferată a fost finalizată relativ repede, prin implicarea guvernatorului Sayd Mârza Paşa[55]. La Medgidia, calea ferată urma linia de nivel a văii Kara-Su[56], străbătând ținutul de la est la vest[57]. Răscumpărarea căii ferate de către statul român s-a făcut în 1882 la valoarea de 16.800 000 de franci, suma iniţială fiind de 112.761 de lire sterline[58].

După 1878, odată cu instaurarea noii administraţii, cea românească (care o înlocuia pe cea otomană), populaţia românească a devenit, cu timpul, majoritară, iar populaţia musulmană minoritară, ocupând, totuși, în continuare, importante poziţii în administraţia şi economia aşezării.

---

[52] Karpat 2003, 220.

[53] Ionescu 1904, 453; *Dare de seamă statistică asupra exploatării căilor ferate, docurilor şi Serviciului maritim român în anul 1898*, 1899, 25.

[54] Diana, Lungu 1987, 268.

[55] Diana, Lungu 1987,

[56] Diana, Lungu 1987; Lungimea căii ferate era de 65,273 km şi avea patru staţii: Constanţa, Murfatlar, Medgidia şi Cernavodă.

[57] *Istrul*, I, 2, 15 ianuarie 1898.

[58] Lascu 1986, 20-21; Diana, Lungu 1987, 270-272.

Bibliografie

Andreescu G., Oberlander-Târnoveanu E., Volker A. 2005, *Tătarii din România. Teme identitare,* Bucureşti.

Angelesco G. 1907, *Étude sur la Dobrogea*, Paris.

Arbore A. 1922, *O încercare de reconstituire a trecutului românesc al Dobrogei*, Analele Dobrogei 3, 2, 237-291.

Băcilă, I.C. 1928, *Stampe şi hărţi privitoare la trecutul Dobrogei*, Analele Dobrogei 2, 247-280.

Călători străini 6 - *Călători străini despre Ţările Române,* VI, 1976, Bucureşti.

Călători străini 10, 2 - *Călători străini despre Ţările Române,* X, partea II, 2000, București.

Cronici turceşti 3 - Cronici turceşti privind Ţările Române, III, ediţie de Mustafa A. Mehmet, Bucureşti, 1966.

Călinescu, R.I. 1935, *Cutreerând Dobrogea meridională,* Bucureşti.

Cialicoff, G.I. 1919, *Din descrierea călătoriei lui Evliya Celebi (pe la jumătatea veacului al XVII-lea),* Arhiva Dobrogei 2, 134-147.

Ciocâltan, A. 2010, *Tătarii din Dobrogea în însemnările lui Martin Gruneweg*, în *Moştenirea istorică a tătarilor*, I, coord. Tahsin Gemil şi Nagy Pienaru, Bucureşti.

Comnene, N.P. 1918, *La Dobrogea (Dobroudja)*, Paris.

Conea, I. 1928, *Hector de Béarn, un călător francez prin Dobrogea în 1828*, AD 2, 188-206.

Dare de seamă statistică asupra exploatării căilor ferate, docurilor şi Serviciului maritim român în anul 1898, 1899, Bucureşti.

Diana, A.M., Lungu, G. 1987, *Construcţia şi răscumpărarea căii ferate Constanţa - Cernavodă*, Pontica 20, 267-273.

Gemil, T. 1983, *Observaţii referitoare la încheierea păcii şi stabilirea hotarului dintre Moldova şi Imperiul Otoman (1486)*, RA 2, 117-121.

Ghiaţă, A. 1981, *Aspecte ale organizării politice din Dobrogea medievală (sec. XIII-XV)*, RdI 10, 34, 1875-1876.

Ghiaţă, A. 1993, *Brăila şi ţinuturile înconjurătoare într-un registru de recensământ inedit de la sfârşitul secolului al XVI-lea,* în *Caietul Seminarului special de ştiinţe auxiliare ale istoriei*, 4, 126-142.

Giurescu, C.C. 1928, *Din istoria nouă a Dobrogei*, în *Dobrogea în pragul veacului XX*, Bucureşti, 1928.

Giurescu, C.C. *Ştiri despre populaţia românească a Dobrogei în hărţi medievale şi moderne,* Constanța.

Ionescu de la Brad, I. 1850, *Excursion agricole dans la pleine de la Dobrodja*, Constantinopol.

Ionescu de la Brad, I. 1943, *Opere*, I, București.

Ionescu de la Brad, I. 1943, *Opere* II, București.

Ionescu, M. 1904, *Dobrogea în pragul veacului XX*, Bucureşti.

Ionescu, M. 1913, *Din notele de călătorie ale lui Ewlia [Celebi] în a doua jumătate a veacului al XVII-lea,* în *Buletinul Societăţii Regale Române de Geografie*, 34, 1, 210-223.

Iorga, N. f.a., *Drepturile naţionale şi politice în Dobrogea*, Fundaţia Culturală Regală Mihai I, f.a.

Iorga, N. 1917, *Drepturi naţionale şi politice ale românilor în Dobrogea. Consideraţiuni istorice*, Bucureşti.

Ilie, A. 2005, *Tătarii de pe Valea Karasu în perioada secolelor XIII-XIX*, în *Tătarii în istoria românilor*, II, coord. Marian Cojoc, Constanța, 43-48.

Istoria românilor 7 - *Istoria românilor* VII, coord. Dan Berindei, Bucureşti, 2003.

Istrul, I, nr. 2, 15 ianuarie 1898.

Karpat, K. 2003, *Urbanismul otoman: emigrația din Crimeea spre Dobrogea și întemeierea orașului Medgidia (1856-1878),* în *Tătarii în istorie și în lume*, coord. Tahsin Gemil, București, 209-230.

Lascu, S. 1986, *Imaginea Dobrogei de acum 125 de ani*, Magazin Istoric 20, 6, 1986.

Mateescu, T. 1971, *Ştiri noi despre prezenţa mocanilor în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane,* RA 3, 391-399.

Mateescu, T. 1975, *Documente privind istoria Dobrogei (1830-1877)*, Bucureşti.

Mateescu, T. 1977, *Creşterea cailor în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, Peuce 6, 287-297.

Napoleon, A. 1896, *Dobrogea şi gurile Dunării. Fisic-militar şi politic-administrativ,* Bucureşti.

Nazareteean, I.A. 1882, *Notiţe istorice şi geografice asupra provinciei Dobrogea*, Tulcea.

Popa, P. 2007, *Administraţia sistemică universală. De la despoţia orientală antică, la federaţia modernă constituţională,* Piteşti.

Popescu, A. 2008, *Dobrogea otomană*, în *Dobrogea. 1878-2008 - orizonturi deschise de mandatul european*, coord. Valentin Ciorbea, Constanta, 139-150.

Regnault, E. 1856, *Istoria politică şi socială a popoarelor dunărene*, Iaşi.

Roman, L., Vergatti, R.Ş. 2002, *Studii de demografie istorică românească,* Bucureşti.

Serviciul Județean Constanța al Arhivelor Naționale, în prefaţa *Fondului Prefecturii Constanţa,* nr. 140, inventar 149, f. 2.

Simionescu, I. 1928, *Dobrogea. O ţară din poveşt*i, I, București.

Stourdza, A.A. 1914, *Le nationalisme roumain au XIX e siecle (1821-1866),* Paris.

Şerban, C., Şerban, V. 1977, *Tipologia oraşelor din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane (sec. XV-XIX),* Peuce 6, 271-277.

Tavitian, S. 2005, *Dobrogea. Pământul dintre ape,* Constanţa.
Ungureanu, A. 1965, *O misiune franceză în Ţara Românească, Moldova şi Dobrogea la 1848*, Revista de Arheologie 12, 11, 86-89.
Ursu, N. 1980, *Schiţă de istorie a oraşului Medgidia*, în *Comunicări de Istorie a Dobrogei*, Constanţa, 55-66.
Velichi, C. 1965, *Emigrarea la Nord şi la Sud de Dunăre în perioada 1828-1834*, Romanoslavica 11, 67-116.
Vergatti, R.Ș. 2004, *La dernière épidémie de l'Europe occidentale: le choléra*. *Aspect set implications de démographie historique,* RRH 42, 1-4.
Vulpe, R. 1939, *La Dobroudja a travers les siecle*, Bucharest.

NOI DATE DESPRE FORTIFICAȚIA OTOMANĂ DE LA HÂRȘOVA

Constantin NICOLAE*

Abstract:

The Ottoman fortress in Hârşova has been scarcely known until present. Due to the absence of archaeological research, only a few documents, often questionable also, were the only sources presenting the image of a strong fortification. From the beginning of Ottoman rule until its end, Hârşova has been the siege of a kaza. As it is known, the kaza has been active as a genuine military and economic complex, comprising the fortress, the military garrison, the city, the harbour or docks and the surrounding agricultural area. All these elements are met in this case. Turks probably used at their arrival the ancient fortress, built by Byzantines and reshaped by Genoese, adapting it to their own defensive intentions. The relatively modest military garrison, given the fortress size, but also the repeated destructions suffered, has been enlarged by colonising Iurucs (a semi nomad population from Asia Minor). The city developed next to the fortress. The Muslim people were prevailing. Earlier discoveries have also witnessed the presence of Armenians here. Romanians retreated in the surrounding area. They will gradually found a new urban settlement to the west, named Varoş. It will become a quarter of the city during the modern epoch. The flourishing economic activity characterizing the local community in ancient times will continue even at this time through the port at the southern side of the fortress. At first sight one can ascertain overlapping building sequences from Roman epoch until now. The agricultural area around the fortress and the city was intensely populated. In 1584 there were 126 villages here. Therefore, this is the concentrated image of Ottoman Hârşova in a couple of rows.

Documents of that time show a series of details regarding economic life, different aspects in administration. Studies dedicated to the fortification each time reiterate almost the same sources; discuss again the same elements of economic-commercial or military life. A critical analysis regarding the fortress itself, in correlation with topography problems, has long time missed, a fact we further propose to deal with.

* Muzeul „Carsium" Hârșova, Str. Revoluției nr. 27, 905400, Hârșova,
e-mail: *ct.nicolae@yahoo.com*

Hârşova fortress is present in a couple of sources. In 1651 Evlia Celebi first described it. We find out that it was defended by 160 soldiers, 10 guns and some hundred rifles. It was surrounded by a 3,000 feet long wall. There were 1,600 houses in town, a bathhouse, three inns, a bazaar, a little main square and 17 geamies (in this case, most probably, the traveller retains the number for the entire kaza). The absence of inside buildings for soldiers' accommodation and the existence of the large wall defending the city show that a new fortification was erected here in the meantime. A number of other sources from the 19th century present Hârşova fortress with the same characteristics as in the 17th century. During the Russian-Turk war in 1806-1812 count de Langeron noted that the city is surrounded by a wall enclosing two rocks. A large stone castle, a Gothic type fortification, rose on the higher one and a tower on the other one. Two engravings dated 1826; show the fortress and city image. The first one (Fig. 1) has the large fortification in its centre. Two large windows framed by ogives (this is the origin of the respective specification made by count de Langeron) can be seen towards the Danube, in the harbour wall. The second one (Fig. 2) shows the fortification and the city in a larger perspective. The fortification rises on the first rock, upstream. A wall begins from it, closing behind the image, to the west, with a tower, and then its route continues to the second rock, downstream, where a smaller fortification (or a larger tower) is presented. The image would fairly well correspond to former descriptions (Fig. 3). At the same time baron von Moltke drew the first map of the fortress (Fig. 4). The fortification walls follow the same line seen until then in other sources. We find out from the description that the fortress has five short fronts, defended by bastions. The wall is surrounded by a 14-15 m deep moat.

The fortress was destroyed during the war in 1828-1829 and was never again rebuilt. Other images of the city, from the middle of the 19th century, show the walls decreasing more and more. Romanians from Varoş quarter, but also the newcomer colonists from Transylvania settled after 1877 in the area of the old medieval city. The one or two storeyed modern buildings were erected with stone extracted from the fortification walls. Thus the large precincts wall surrounding the Ottoman settlement gradually disappeared. Pamfil Polonic sketched the the fortification walls line on the map of the Army Great General Staff (Fig. 5) while the same map presents in 1900 only the moat in front of the wall (Fig. 6). Captain D.M. Ionescu left a map of the city and its surroundings, on which the western precincts are sketched (Fig. 7). The fortress wall has played an important part in modern urban topography. The street developing outside, along the large precincts wall, was initially named Carsium Boulevard (parallel to the fortress wall, as it appears in a document in 1915) and the street bordering the precincts inside initially bore the name Fortress Street (today Primăverii). Although even if remnants of the precincts wall could still be seen in the 20th century, researchers offering attention to Hârşova fortress have ignored them.

Neither Victor Brătulescu, nor Grigore Florescu, excavating in the fortress, did not mention anything about them. Only Andrei Aricescu observed them and arbitrarily established their origin as ancient. This is the reason why the walls still in sight were attributed to Roman and Byzantine epochs on the first plan drawn by Emil Condurachi, in which there are references only to the situation on Fortress Hill. So the fate of the Ottoman fortress is established for a consistent time period.

Archaeological excavations carried out between 2000 and 2008 in the western and northern precincts sectors, managed for the first time to bring forward some planimetry elements regarding the 15th-19th century fortification. A series of details regarding the old walls use and the reconstructions during the Ottoman period were uncovered (Fig. 8, 9). Repeated attacks of the fortress and large destructions during the rule of Mihai Viteazul and Radu Șerban, the repeated plunder expeditions of Kazakhs, have forced the authorities to build a new fortress. It is exactly the fortress Evlia Celebi related about when he visited Hârșova. Events evolution at the Danube, correlated with punishing actions against Poland and the Ottoman border strengthening politics for this segment during the first part of the 17th century, suggest that a possible building of the new fortress in Hârșova could have happened between 1620 and 1630. Excavations along the large precincts wall have led to the discovery of the north-east corner bastion (Fig. 10) and of the entrance gate on the northern side (Fig. 11). Three wall remnants were identified on the western side (Fig.12, 13) which could have been erected as result of destructions brought about by the Russian-Turk wars in the 18th-19th centuries (1768-1774; 1787-1792; 1806-1812).

A number of smaller fortifications are certified by documents and by air photogrammetry (Fig. 14). Two of them show a circular shape, only one of them, 40 m in diameter, is visible, the other ones are four-sided (30x25 m, 28x23 m; 43x37 m). According to some opinions, the latter ones are of ancient origin. The locations ,,Ceanac Cale" and „Tabia Kiopriu" (kale = fortress; kiopriu = bridge) appear on plans published at the beginning of the 20th century. The left Danube bank could easily be surveyed from here on a distance of 15-20 km. A large number of sources place ,,Cetatea Oii" (Sheep Fortress) at the Danube ford front. In the Great Geographic Dictionary of Romania it is very well placed and described as showing very old ruins. The objective also appears on the maps drawn in this period. Pamfil Polonic attributed it to the Russians. In 1927 the fortification was not mentioned on maps any more, but the toponym is taken over by Cetatea wetland area. According to some opinions Linokastro (Wool Fortress), on Idrisi's map, could be localized here. The Ottoman necropolis stretched in the fortress vicinity, about 700-800 m north of the precincts.

All these elements, developing over the settlement levels of Byzantine and Roman origin and overlapped by the modern settlement (Fig. 15), illustrates the important part played by the fortress and the settlement here during the Ottoman epoch.

Rezumat:

Cetatea otomană de la Hârșova a fost prea puțin cunoscută până astăzi. În lipsa unor cercetări arheologice doar câteva documente, -și acestea puse adesea sub semnul întrebării, erau singurele surse care prezentau imaginea unei fortificații puternice. De la începutul stăpânirii otomane până la încheierea acesteia, Hârșova a fost reședință de kaza. După cum se știe, kazaua a funcționat ca un veritabil complex militar și economic, având în componență cetatea, garnizoana militară, orașul, portul sau schela și teritoriul agricol înconjurător. În cazul de față, întâlnim toate aceste elemente. La venirea lor turcii au folosit, probabil, vechea cetate, ridicată de bizantini și refăcută de genovezi, pe care au adaptat-o planurilor defensive proprii. Garnizoana militară, destul de modestă dacă avem în vedere și mărimea cetății dar și repetatele distrugeri suferite, a fost suplimentată prin colonizarea iurucilor (populație seminomadă din Asia Mică). Alături de cetate, s-a dezvoltat orașul. Populația musulmană era preponderentă. Descoperiri mei vechi atestă și prezența armenilor aici. Românii se retrag în împrejurimi. Spre vest aceștia vor forma, treptat, o așezare urbană nouă numită Varoș. În epoca modernă va deveni un cartier al orașului. Activitatea înfloritoare care a caracterizat comunitatea de aici în antichitate va continua și acum prin portul din partea de sud a cetății. La simpla vedere se poate constata suprapunerea fazelor de construcție din epoca romană până acum. Teritoriul agricol din jurul cetății și așezării urbane este intens populat. La 1584, aici existau aici 126 sate. Prin urmare, iată în câteva rânduri imaginea concentrată a Hârșovei otomane.

Documentele vremii ne arată o serie de amănunte privind viața economică, aspecte diverse din domeniul administrativ, evenimente politico-militare care s-au petrecut aici. Studiile dedicate fortificației reiau de fiecare dată aproape aceleași surse, repun în discuție aceleași elemente de viață economico-comercială sau militară. Ne-a lipsit mult timp o analiză critică asupra fortificației în sine corelată cu probleme de topografie, fapt ce ne propunem noi să facem mai jos.

Cetatea de la Hârșova este prezentă în câteva izvoare. La 1651, Evlia Celebi face prima descriere a ei. Aflăm că era apărată de 160 soldați, 10 tunuri și câteva sute de puști. Era înconjurată de un zid care avea o lungime de 3000 de pași. În oraș erau 1600 case, o baie, trei hanuri, un bazar, un centru mic și 17 geamii (în ultimul caz, cel mai probabil călătorul reține numărul pentru întreaga kaza). Lipsa unor clădiri interioare în care să locuiască soldații și existența incintei mari care apăra orașul, ne arată că aici s-a ridicat, între timp, o cetate nouă. În secolul al XIX-lea, mai multe surse ne prezintă cetatea de la Hârșova cu aceleași caracteristici din secolul al XVII-

lea. În timpul războiului ruso-turc dintre anii 1806-1812, contele de Langeron notează că orașul este înconjurat de un zid care cuprinde două stânci. Pe cea mai înaltă se ridica un castel mare din piatră, fortificație de tip gotic, pe cealaltă un turn. Două stampe, datate în anul 1826, surprind imaginea cetății și a orașului. Prima (Fig. 1) are în centrul său fortificația mare. Spre Dunăre, în zidul portului, se văd două ferestre mari încadrate de ogive (pornind de aici a făcut contele de Langeron precizarea respectivă). Cea de-a doua (Fig. 2) ne arată fortificația și orașul într-o perspectivă mai amplă. Pe prima stâncă, din amonte, se ridică fortificația. Din ea pornește un zid care se închide, prin spatele imaginii, spre vest, într-un turn, apoi traseul merge către cea de-a doua stâncă, din aval, unde este prezentată o fortificație mai mică (sau un turn mai mare). Imaginea ar corespunde destul de bine cu descrierile anterioare (Fig. 3). În același timp, baronul von Moltke realizează primul plan al cetății (Fig. 4). Zidurile fortificației urmează același traseu întâlnit în celelalte izvoare până acum. Din descrierea făcută aflăm că cetatea are 5 fronturi scurte apărate de bastioane. Zidul este apărat de un șanț cu adâncimea de 14-15 m.

Distrusă în timpul războiului din anii 1828-1829, cetatea nu a mai fost refăcută. Alte imagini ale orașului, de la mijlocul secolului al XIX-lea, ne arată cum zidurile devin din ce în ce mai mici. După 1877, românii din cartierul Varoș dar și noii coloniști ardeleni se stabilesc în spațiul vechiului oraș medieval. Clădirile moderne, cu unu sau două etaje, sunt construite acum cu piatră extrasă din zidurile fortificației. Astfel, incinta mare care înconjura așezarea otomană dispare treptat, treptat. Pe planul Marelui stat Major al Armatei, Pamfil Polonic schițează traseul incintei fortificate (Fig. 5) în timp ce același plan indică, la 1900, doar șanțul din fața zidului (Fig. 6). Căpitanul M. D. Ionescu lasă o hartă a orașului și împrejurimilor sale în care sunt schițate curtinele de vest (Fig. 7). Zidul cetății a jucat un rol important în topografia urbană modernă. Strada care s-a dezvoltat de-a lungul incintei mari, în exterior, s-a numit inițial bulevardul Carsium, (paralel cu zidul cetății, cum apare într-un document din anul 1915), iar strada care a mărginit înspre interior incinta a purtat inițial numele de strada Fortăreței (astăzi Primăverii). Deși încă în secolul al XX-lea se mai puteau zări resturi ale incintei, cercetătorii care au acordat cetății de la Hârșova atenție le-au ignorat. Nici Victor Brătulescu, nici Grigore Florescu, care sapă în cetate, nu pomenesc nimic de ele. Doar Andrei Aricescu se îndreaptă asupra lor și, în mod arbitrar, le stabilește origine antică. Din acest motiv, pe primul plan al cetății realizat de Emil Condurachi, în care se face referire numai la situația din Dealul Cetății, zidurile la vedere sunt plasate în epoca romană și bizantină. Astfel, pentru o bună perioadă de timp, se pecetluiește soarta fortificației otomane.

Cercetarea arheologică desfășurată între anii 2000 și 2008, în sectorul incintelor de vest și de nord, reușește să aducă în discuție, pentru prima dată, elemente de

planimetrie privind fortificația din secolele XV-XIX. Au fost descoperite o serie de detalii privind folosirea zidurilor vechi și refacerile suferite în perioada otomană (Fig. 8, 9). Repetatele atacuri asupra cetății și distrugerile mari suferite în timpul lui Mihai Viteazul și Radu Șerban, expedițiile de jaf repetate ale cazacilor, au impus autorităților reclădirea unei noi cetăți. Exact despre această fortăreață despre care ne relatează Evlia Celebi atunci când vizitează Hârșova. Derularea evenimentelor la Dunăre, corelate cu acțiunile de pedepsire îndreptate împotriva Poloniei, și politica de întărire a frontierei otomane pe acest segment, din prima parte a secolului al XVII-lea, ne indică faptul că o posibilă ridicare a noii cetăți de la Hârșova ar fi putut avea loc între anii 1620-1630. Cercetările efectuate de-a lungul incintei mari au dus la descoperirea bastionului din colțul de nord-est (Fig. 10) și a porții de intrare de pe latura de nord (Fig. 11). Pe partea vestică au fost identificate trei resturi de ziduri (Fig. 12, 13) care au putut fi ridicate în urma distrugerilor provocate de războaiele ruso-turce din secolele XVIII-XIX (1768-1774; 1787-1792; 1806-1812).

În exteriorul cetății sunt atestate documentar și prin aerofotogrametrie mai multe fortificații mici (Fig. 14). Două au formă circulară, dintre care numai una, cu diametrul de cca 40 m, este vizibilă, celelalte sunt patrulatere (30 x 25 m, 28 x 23 m; 43 x 37 m). După unele păreri, cele din urmă au origine antică. Pe planurile publicate la începutul secolului al XX-lea apar punctele ,,Ceanac Cale” și ,,Tabia Kiopriu” (Kale = cetate; kiopriu = pod). De aici se supraveghea cu ușurință malul stâng al Dunării pe o adâncime de 15-20 km. În fața vadului de trecere a Dunării numeroase izvoare plasează ,,Cetatea Oii". În Marele Dicționar Geografic al României din anul 1899 aceasta este bine localizată și descrisă ca având ruine foarte vechi. Obiectivul apare și în hărțile întocmite în această perioadă. Pamfil Polonic o atribuie rușilor. În 1927 fortificația nu mai este trecută pe hartă, dat toponimul este luat de privalul Cetatea. După unele opinii, aici s-ar putea localiza Linokastro (Cetatea Lânii) din harta lui Idrisi. În apropierea cetății, la cca. 700-800 m nord de incintă, s-a dezvoltat necropola otomană.

Toate aceste elemente care se dezvoltă peste nivelele de locuire de origine bizantină și romană, suprapuse de așezarea modernă (Fig. 15) ilustrează rolul mare pe care l-a avut cetatea și așezarea de aici în epoca otomană.

Key-words: *Hârşova, kaza, medieval fortress, lithography 1826, Russian-Turk war*
Cuvinte cheie: *Hârşova, kaza, cetate medievală, litografie 1826, război ruso-turc*

Perioada otomană a istoriei Hârșovei este încă necunoscută. Rolul jucat de fortificația și așezarea de aici, în contextul apărării frontierei dunărene, dar și al

schimburilor comerciale de o parte și cealaltă a fluviului, este incontestabil. Cu toate acestea, nu s-a bucurat de atenția cuvenită din partea specialiștilor. Doar câteva materiale publicate încearcă să pună în valoare, parțial, documente istorice și rezultatele unor săpături arheologice de dată mai recentă[1].

Nu știm nimic nici despre începuturile stăpânirii otomane asupra Hârșovei. Cel mai probabil, cum era și firesc, evenimentul se înscrie în istoria Dobrogei din veacul al XV-lea[2]. Din lectura documentelor epocii aflăm, că în secolul al XVI-lea localitatea a jucat rolul de nahiye, subdiviziune de kaza (în kazaua Babadag, cunoscută și sub denumirea de Hârșova-Babadag)[3]. În secolele următoare, până la încheierea stăpânirii, Hârșova a devenit centru de kaza[4]. A fost condusă de un cadiu cu yevmiye (diurnă) de 150 aspri[5]. A avut rolul de a apăra frontiera Dobrogei cu Țara Românească[6]. Poate așa se explică prezența fortificației pe hărțile otomane începând cu secolul al XVIII-lea[7]. Statutul administrativ și poziția la cel mai important vad de trecere a Dunării din Dobrogea spre Țara Românească i-au conferit Hârșovei, încă de la început, multiple avantaje. Cum se știe, kazaua funcționa ca un complex unitar, militar și economic, în componența căruia intrau cetatea și garnizoana militară, orașul unde trăia populația civilă, portul sau schela și zona agricolă înconjurătoare[8]. O prezentare sumară a acestor elemente ni se pare utilă.

Începutul stăpânirii otomane a găsit aici o fortificație construită de bizantini în secolul al X-lea, refăcută de genovezi în secolul al XIII-lea, stăpânită de Mircea cel Bătrân la sfârșitul secolului al XIV-lea[9], peste care se ridică, mai târziu, cetatea otomană[10]. La Hârșova, alături de garnizoana militară, în apărarea cetății au participat și iurucii (populație seminomadă din Asia Mică). Aceștia au fost colonizați în secolul al XVI-lea în două rânduri: la 1573 au fost stabiliți la Hârșova în 70 de sate, iar, la 1584, au fost colonizați în alte 199 de sate în kazalele Tekfürgölü, Hârșova și Silistra. Cei aduși erau scutiți de plata impozitelor cu condiția să meargă la oaste[11]. Populația musulmană adusă aici s-a așezat în apropierea cetății, întemeind o așezare

[1] Talmațchi 1999, 31-46; Nicolae 2014, 375-399; Nicolae 2015, 93-101.
[2] Ghiață 1980, 43-126; Ghiață 1983, 1863-1897.
[3] Ghiață 1982, 42.
[4] Ghiață 1982, 43-44.
[5] Maxim 1983, 814-815.
[6] Rădulescu, Bitoleanu 1979, 189.
[7] Coman 2015, 20-23.
[8] Maxim 1983, 811-812.
[9] Brătulescu 1940, 12-17; Ciobanu 1970 a, 27-28
[10] Nicolae 2010, 224-228.
[11] Maxim 1983, 880.

urbană. Românii s-au retras către zonele periferice și, împreună cu coloniștii veniți din stânga Dunării, au pus bazele unei noi așezări, Varoș[12], spre vest de cetate.

La Hârșova s-a găsit, cu totul întâmplător, o piatră din calcar, refolosită, pe suprafața căreia s-a executat o cruce armenească însoțită de o inscripție datată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea[13]. Aceasta poate sugera existența unei comunități armene aici.

Studiile au arătat că, în ansamblu, în secolul al XVI-lea, orașele dobrogene au înregistrat o creștere demografică[14]. Portul de la Hârșova din perioada medievală (secolul al XIII-lea până în secolul al XIX-lea) construit peste cel din antichitate, mai păstrează încă, la Dunăre, între două stânci, un zid monumental de cca. 38 m lungime, în spatele căruia și-au desfășurat activitatea serviciile comerciale ale epocii. Cât despre teritoriul agricol înconjurător al cetății, putem spune că a fost consistent. După un defter de la 1573, în kazaua Hârșova existau 101 sate, iar la 1584 erau 126 sate[15].

Dat fiind dimensiunea și importanța fortificației, dar și a așezării de aici, numele său apare în numeroase izvoare ale vremii. Cele mai multe fac referiri la aspecte economice, administrative, militare. Aproape toți cercetătorii care au abordat analiza evoluției și istoria cetății în epocă, pe care îi regăsim în bibliografia utilizată, au recurs la aceleași izvoare, au evidențiat aceleași trăsături caracteristice și evenimente care au marcat, într-un fel sau altul, cetatea otomană. Lipsește o analiză și o interpretate critică a surselor documentare care privesc fortificația și elementele componente ale sale. Din acest motiv, în paginile de mai jos vom aduce în discuție, cu prioritate, numai izvoarele care privesc în mod expres planimetria cetății și care ne permit să surprindem aspecte noi în cunoașterea topografiei, a trăsăturilor caracteristice sau cronologiei sale[16].

[12] În secolul al XVII-lea, aici se va înființa o starostie a mocanilor ardeleni. Treptat, așezarea se va extinde și, în epoca modernă, va deveni un cartier al Hârșovei.

[13] Piatra a fost depusă de Done Șerbănescu, pe atunci profesor la liceul din Hârșova, în curtea școlii. Astăzi este la Muzeul Carsium. A fost tradusă prin bunăvoința colegei și prietenei noastre Cristina Alexandrescu căreia îi mulțumim și pe această cale.

[14] Maxim 1983, 813.

[15] Maxim 1983, 814.

[16] Atunci când am început săpăturile sistematice în „cetate", personal eram convins, că în veacurile XV-XIX, turcii au refolosit, de la început până la sfârșit, sistemul de apărare pe care l-au moștenit aici. Treptat, pe măsura avansării cercetării sitului, lucrurile au luat altă turnură și am ajuns la concluzia că la Hârșova, practic, în mod excepțional, întâlnim, în bună măsură, pe același perimetru, o succesiune de fortificații care se întind pe o perioadă de 18 secole. Ca să evităm confuziile ne-am străduit, cu toată priceperea, să desprindem, preliminar, caracteristicile fiecărei epoci în parte. Așa se explică interesul nostru și pentru fortificația medievală.

Prima descriere a cetății de aici o datorăm călătorului turc Evlia Celebi, la 1651[17]. Acesta îi face o scurtă, dar complexă prezentare. În primul rând, încearcă să explice originea toponimului printr-o legendă: la cucerirea fortăreței, văzând că din partea de jos vin soldați acoperiți cu piei de urs, sultanul ar fi exclamat: „Ovadan hîrs geliyor"! (vine ursul din șes). Astfel s-a pecetluit numele cetății Hârșova, înscris în documentele cadiilor sub forma Harisova. Evident, călătorul nu avea cunoștință de originea numelui și, cu atât mai puțin, de evoluția sa de la forma antică la cea modernă[18]. În text, întâlnim și câteva precizări privind organizarea militară. În cetate locuiau numai dizdarul și chehaiaua, în timp ce soldații vin din exteriorul ei, cu rândul, ca să îndeplinească serviciul de apărare. Acesta a fost motivul pentru care, la ordinul pașei, au fost zidite în fortăreață o sută zece case mici (dughene), ocupând practic întreaga suprafață interioară. Numărul soldaților (80) s-a dublat, solda fiind asigurată din veniturile schelei. Au fost pregătite cele opt tunuri și s-a suplimentat armamentul cu o sută de puști. Deosebit de utilă este descrierea cetății, chiar dacă, pe alocuri, suferă din lipsa unor precizări clare. Însă, cine cunoaște topografia locului, înțelege foarte bine ce a vrut să arate călătorul. ,,De jur împrejur are trei mii de pași", este referirea la incinta care apără orașul și unește practic două fortificații: una, ,,cu vârfurile înălțate spre cer" și cealaltă, din partea de apus, de unde nimeni ,,nu îndrăznește să privească jos, spre Dunăre (...)". Imaginea orașului ,,compus din două mahalale, cu o mie șase sute de case, simple și cu etaj (…)" - la care se adaugă – „(...) o baie joasă și trei hanuri, bazar și un centru mic", ne dezvăluie o așezare bine populată și înzestrată pentru veacul al XVII-lea. După părerea noastră, numărul mare al geamiilor de la Hârșova, șaptesprezece, se referă, probabil, la toată kazaua. Editorii textului pun sub semnul întrebării numărul lăcașelor de cult și îl consideră exagerat. Dacă avem în vedere numai orașul, cifra avansată este, desigur, prea mare. Informațiile oferite lasă să se întrevadă o așezare cu potențial. O privire atentă asupra evoluțiilor economice ne arată că, în această epocă, artera comercială dunăreană este deosebit de activă, fapt ce duce la dezvoltarea tuturor porturilor de aici încă din secolul al XVI-lea. Alături de Silistra, Tulcea, Isaccea, Măcin, portul de la Hârșova este integrat în comerțul cu vite, cai, piei, sare, cereale, seu, miere de albine etc., pentru care negustorii solicitau mirodenii, veșminte de mătase, bumbac, citrice. Porturile de la Silistra și Hârșova erau cele mai renumite în negoțul cu cai. Acestei activități trebuie să i se adauge schimburile locale dintre comunitățile autohtone de pe ambele maluri ale Dunării[19]. În acest context se explică mai bine și politica edilitară a autorităților otomane față de fortificația de aici.

[17] *Călători* 6, 450-451.

[18] Nicolae 2011, p. 191-192.

[19] Maxim 1983, 882-884.

Pentru o perioadă de timp consistentă ne lipsesc informațiile directe despre cetate. Războiului ruso-turc dintre anii 1768-1774 aduce în atenție un plan sumar întocmit de ruși, plan ce indică doar pozițiile strategice ale trupelor care apărau fortificația[20].

În secolul al XIX-lea, descrierile, planurile și imaginile fortificației se înmulțesc. În timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812, contele de Langeron[21] notează că orașul este construit pe un platou mic, dominat de două stânci enorme. Pe una se află un castel din piatră, fortificație de tip gotic (cu specificație), pe cealaltă este un turn din piatră. Ultima stâncă este dominată de o înălțime pe care se mai văd întăriturile construite în anul 1773 de mareșalul Rumianțev. Orașul este înconjurat de un zid de apărare („întăritură" după cum traduc editorii textului). Valoarea descrierii este mare pentru că se dau, în puține rânduri, anumite detalii care nu pun sub semnul întrebării cunoașterea topografiei fortăreței. ,,Întăriturile construite în anul 1773" se mai văd încă și astăzi, pe Dealul Băroi, spre vest, pe terasa înaltă a Dunării. Ba mai mult, din cele câteva fraze ale contelui de Langeron, se întărește imaginea cetății de la Hârșova așa cum a apărut la Evlia Celebi și în documentele mai târzii. Un amănunt important este aspectul castelului din piatră (fortificația de tip gotic) asupra căruia vom reveni mai jos.

Tabloul imaginii cetății apare, pentru prima dată, în două litografii datate la 1826[22]. O privire critică asupra celor două documente a fost făcută chiar de noi în urmă cu ceva timp[23]. Vom reveni asupra acestora în câteva rânduri.

Prima imagine ne înfățișează, în plan principal, fortificația din Dealul Cetății (Fig. 1). Pintenul stâncos este flancat, pe latura de sud, în marginea abruptului de la Dunăre, în amonte și aval, de turnuri. În interiorul cetății sunt surprinse mai multe construcții. Un turn mare domină latura de nord. De aici pornește o incintă spre direcția nordică. În exteriorul zidului, pe panta estică, sunt mai multe construcții, între care se distinge minaretul unei geamii. La Dunăre, cei doi pinteni stâncoși pe care este clădită cetatea, sunt uniți de un zid în care se deschid două ferestre încadrate de ogive gotice. În plan apropiat, imaginea este completată de o ambarcațiune, cu velatura strânsă, acționată de pe o parte de șase vâsle, care încearcă să se desprindă de la mal. Într-o perspectivă mai îndepărtată, în stânga cetății, este redat un fragment din imaginea orașului dominat de o moschee. Această reprezentare a suscitat oarecum interesul specialiștilor. Unii o consideră exagerată (autorul desenului sau al litografiei s-a aflat sub influența neogoticului), urmărindu-

[20] Kuzev 1969, 153.

[21] *Călători* SN 1, 334.

[22] Boca 1968, 484-485, nr. 28 și 29.

[23] Nicolae 2008, 315-317.

se, de fapt, să se ofere privitorului imaginea unei cetăți deosebite[24]. Alte opinii, pe care le împărtășim și noi, susțin că zidul s-ar datora genovezilor, care reclădesc cetatea în secolul al XIII-lea și nu bizantinilor care o refac în secolul al X-lea, când revin la frontiera dunăreană[25]. Folosim ca argument pentru a susține acest punct de vedere și precizarea expresă a contelui de Langeron, care descria fortificația, cu mult înainte de apariţia desenelor, ca fiind de tip gotic. În literatura istorică documentele atestă stăpânirea fortificațiilor dunărene de către negustorii din Genova, cum se poate desprinde din cartografia acestei perioade[26].

Cea de-a doua litografie înfățișează cetatea de la Hârșova dintr-o perspectivă mai amplă (Fig. 2). Sunt prezentate ambele masive stâncoase pe care se dezvoltă fortificația. Așa se face că unele detalii din imaginea precedentă dispar. Nu se mai vede zidul de la Dunăre cu ferestrele marcate de ogive. Linia fortificației mari se păstrează aproape la fel. Apar mult mai bine curtinele răsăritene care înaintează spre nord. Pe această latură se distinge chiar turnul unei porți. În exteriorul zidului sunt plasate mai multe construcții cu minaret. Din incinta nordică, acoperită de perspectiva apropiată a cetății, se zărește doar capătul vestic, care se închide cu incinta de vest într-un turn bine reprezentat în imagine. Pe cealaltă ridicătură stâncoasă, din aval, este înfățișată o fortificație mică, cu două turnuri de colț spre Dunăre. Și faleza este întărită cu o incintă. Accesul în oraș, pe aici, se face printr-o poartă marcată deasupra cu o arcadă rotundă. Din acest document, imaginea cetății în întinderea ei este fidelă descrierilor făcute de Evlia Celebi și de contele de Langeron, ceea ce ne permite reconstituirea ei pornind de la această reprezentare (Fig. 3).

Contemporan cu cele două litografii este planul cetății întocmit de baronul von Moltke, datat la 1826[27]. De pe malul Dunării (Fig. 4), din castelul vechi (alter Schlof) pornește zidul de incintă care urmează direcția nord, nord-est, se închide aici cu un turn de colț, după care traseul zidului, cu două curtine, își schimbă orientarea spre vest. Aici se închide cu un turn de colț, apoi înaintează spre sud, până la Dunăre, cu alte două curtine, unde se află o mică fortificație. În exteriorul cetății, spre nord-est,

[24] Teodorescu 1976, 298.

[25] Ciobanu 1970a, 27.

[26] Brătescu 1920, 29; Cihodaru 1968, 238; Ciobanu 1969, 407-408; Ciobanu 1970b, 300-304; Mărculeț 2007, 373-374.

[27] Moltke 1854, pl. 9; Bojilov, Gjuzelev 2004, 291. Ediția germană a apărut la Berlin, în anul 1845. Noi am folosit ediția engleză pe care o avem în varianta electronică prin bunăvoința colegului și prietenului prof. Marcel Petcu. Tot domnia sa ne-a pus în posesia documentelor la care facem referiri în notele 7 și 10, de mai jos. Îi mulțumim pentru sprijinul dat și pe această cale.

sunt punctate două mori de vânt. Spre prima curtină de pe latura de nord mai multe linii indică drumurile principale de acces către cetate. Pe malul opus sunt trecute locurile de staționare ale trupelor rusești. Planul reprezintă o copie fidelă a informațiilor oferite de celelalte documente analizate până acum. Sunt și câteva nepotriviri. Una este legată de porțile de acces în cetate. Evlia Celebi ne spune că cetatea avea două porți, una spre răsărit, cealaltă spre vest. Pe una din stampe acestea se disting, cu destulă ușurință, chiar acolo unde le plasează călătorul turc. Însă von Moltke ne indică acum o poartă nouă, pe latura de nord. Descrierile nu dau detalii cu privire la forma turnurilor. Pe cea de-a doua stampă, porțile sunt apărate de turnuri patrulatere. La Von Moltke, turnurile 1 și 2 de pe latura de nord și 4 de pe cea de vest sunt rotunde, în timp ce turnul de la colțul de nord-vest este identic cu cel care închide zidul la Dunăre (cu frontul în unghi). Un element inedit care apare în plan dar lipsește în descrieri, îl reprezintă zidul care dublează incinta de răsărit. Traseul incintei mari este cât se poate de bine ajustat la topografia platoului de formă ușor trapezoidală pe care se ridică cetatea[28]. Planul este completat de numeroase informații din text[29]. De aici aflăm că orașul avea cca. 4000 locuitori; fortificația era apărată pe trei părți de incintă, iar, pe a patra latură de Dunăre; panta este mai ușoară în interior și bruscă în afara cetății; incinta are cinci fronturi scurte, apărate de bastioane; în fața ei se găsește un șanț uscat, adânc de 14-15 metri, cu pantă abruptă și contrapantă din zidărie; pe bastioane erau montate câte 10 tunuri. Von Moltke aduce și o serie de critici cu privire la modul în care a fost proiectat sistemul de apărare al cetății. După părerea lui, inginerii turci nu au folosit bine dealurile care înconjoară fortificația; nu au întărit insula din partea opusă a orașului, astfel că acesta se deschide ca un amfiteatru în fața artileriei inamice și permite flotei rusești să înainteze nestingherită până la Silistra; incinta care înconjoară orașul nu este ridicată destul de aproape de marginea pantei. O parte din aceste caracteristici ale fortificației sunt regăsite și în analiza pe care colonelul F.R. Chesney o face războiului din anii 1828-1829[30]. Fortificația este descrisă sumar, ca având formă de paralelogram neregulat, cu teren stâncos pe trei laturi, iar a patra latură cu deschidere la Dunăre. Și acesta apreciază că deși conturul orașului este unul defensiv are totuși numeroase puncte moarte.

Ultimele documente prezentate susțin imaginea cetății din celor două litografii. Regăsim aici chiar și detaliile despre forma cetății oferite de Evlia Celebi în urmă cu 178 ani.

---

[28] Laturile actuale ale acestui traseu sunt: 230 m est, 620 m nord (strada Carsium mărginește cele două laturi) și 444 m vest (strada Lunei; strada Venus).

[29] Moltke 1854, 72-73.

[30] Chesney 1854, 52-53.

Distrusă în urma războiului din anii 1828-1829 și afectată în mod deosebit de prevederile tratatului de pace de la Adrianopol[31], cetatea nu a mai fost refăcută. Și astăzi se văd pe curtina de vest de pe Dealul Cetății, urmele unei explozii puternice, care a dus la dislocarea zidului de la nivelul fundației. Dezvoltarea orașului modern în depresiunea dintre cele două stânci, pe locul așezării medievale, a transformat zidurile cetății în carieră de piatră. O gravură de oțel de la mijlocul secolului al XIX-lea arată un zid abandonat pe Dealul Cetății[32]. Un desen realizat de K. F. Peters, care a cercetat calcarele jurasice de la Hârșova în anul 1867, surprinde aici doar resturi de ziduri care par a fi amintirea unei cetăți[33]. La 1877, cum apare într-o gravură din lemn, deasupra ruinelor turnului de pe latura nordică se înalță o suprastructură din lemn pentru observație[34].

După unirea Dobrogei cu România, în dezvoltarea Hârșovei au loc schimbări radicale, care și-au pus amprenta și asupra vestigiilor istorice. Dacă la mijlocul secolului al XIX-lea populația musulmană locuia în oraș, iar românii transilvăneni în cartierul Varoș, la începutul secolului al XX-lea, locul bordeielor și construcțiilor turcești este luat de clădirile moderne ale mocanilor ardeleni sau ale noilor coloniști[35], fapt ce necesita cantități mari de piatră prelucrată. Din acest motiv, impactul asupra sistemului de fortificații este devastator. Acum, din vechea cetate, se mai văd încă resturi de ziduri. Pamfil Polonic, la trecerea sa prin oraș, în anul 1898, face o sumară descriere a ruinelor[36]. Pe malul Dunării găsește resturile unei puternice cetăți turcești cu ziduri până la 7 metri. Alăturat însemnărilor, atașează un plan al Marelui Stat Major al Armatei pe care trece „… detaliat forma cetăței turcești (Fig. 5) și o vedere a ei din anul 1826[37] ... după o litografie a lui Kunike”. Dacă pe planul Marelui Stat Major se trece cu simboluri specifice șanțul incintei, de formă trapezoidală (Fig. 6), planul publicat de căpitanul M. D. Ionescu, în 1904, indică chiar curtinele de vest, semn că la

---

31 Ionașcu 1971, 284-289.

32 Boca 1968, 486, nr. 30.

33 Ionescu 1904, Fig. 68.

34 Boca 1968, 486-487, nr. 30 și 31.

35 Ionescu 1904, 422.

36 Polonic Manuscrise, 12, 1-2.

37 În studierea Manuscriselor Polonic la Biblioteca Academiei, din motive care nu țin de noi, nu am reușit să vedem planul. Deținem de la doamna Cristina Crăciun mai multe planuri și fotografii aeriene vechi, pentru care îi mulțumim și pe aceasta cale, între care un plan al Hârșovei, pe care se află scris, la mașină, următoarea precizare: „Harta Marelui Stat Major adnotată de P. Polonic (cu linie îngroșată conturul orașului antic)". Facem această precizare pentru că P. Polonic vorbește în însemnările sale despre fortificația turcească, nu cea antică. Coroborând informațiile din manuscris cu planul, considerăm că respectiva precizare a fost făcută de cineva, mult mai târziu, din greșeală.

acea dată, acestea încă se mai păstrau (Fig. 7)[38]. Se pare că presiunea asupra zidurilor cetății a fost mai mare în zona orașului nou, ceea ce a dus la demantelarea lor aproape totală, în partea de răsărit și la nord. Când episcopul catolic Raymund Netzhammer a vizitat Hârșova, în anul 1908, încă se mai vedeau curtinele de vest ale cetății. „Nu departe de biserică -scrie monseniorul- se poate urmări și astăzi toată latura de vest a fostelor ziduri de fortificaţie turcești. Pe această latură, ele au fost întărite natural, într-un loc deloc neînsemnat, prin căderea bruscă a platoului înspre Dunăre și prin marele sat Varoș"[39].

Zidurile fortificației otomane și-au pus amprenta, o perioadă de timp, și asupra evoluției urbane a localității moderne. În Monitorul Oficial din 13 mai 1915[40] se preciza că orașul propriu-zis „…este delimitat prin bulevardul Carsium (vechiul zid al cetăței)". Pe un act de vânzare-cumpărare din 10 februarie 1936, imobilul respectiv se învecina la nord cu strada Fortăreței, iar la sud cu strada Remus Opreanu[41]. Ultima atestare a străzii Fortăreței o găsim pe un plan al orașului Hârșova din anul 1942[42].

După cele prezentate până acum rezultă că fortificația otomană de la Hârşova nu a dus lipsă de atestare documentară. Evident, sursele nu sunt abundente și, de cele mai multe ori, sunt prea lacunare. Au însă marele merit de a se confirma de la un document la altul și de a fi complementare. Descrierile sunt susținute de imagini, acestea, la rândul lor, au ca suport planul cetății. Puține sunt elementele aflate în contradicție. Din aceste considerente, pe baza informațiilor furnizate, se poate contura imaginea sistemului de apărare al cetății medievale de la Hârșova. Ceea ce intrigă este faptul că cei care s-au ocupat, în anii din urmă, de această problemă nu au adus în discuție și aceste elemente de planimetrie. Victor Brătulescu și Grigore Florescu, primii care fac săpături sistematice în cetate în anii 1939[43] și 1943[44], își concentrează toată atenția numai asupra zidurilor din Dealul Cetății, fără a pomeni, măcar că, în alte locuri din oraș, mai sunt alte resturi din fortificaţie. Radu Florescu[45] și Radu Ciobanu[46] acordă istoriei locale o atenție deosebită, însă nu văd pe planurile

---

[38] Ionescu 1904, Pl. 2.

[39] Netzhammer 2010, 317.

[40] Aici se publică noile modificări la Regulamentul pentru curățenia orașului Hârșova.

[41] Mai târziu, strada Fortăreței a primit numele de strada Primăverii (cum este și astăzi), iar Remus Opreanu, strada Crinului. Actul a fost recuperat din arhiva familiei Vlad Vasile și Vlad Maria.

[42] Planul ne-a fost oferit pe suport electronic de doamna jurist Mihaela Dominte de la Primăria Hârşova. Îi mulţumim şi pe această cale.

[43] Brătulescu 1940, 12-24.

[44] Florescu 1943, 179-180.

[45] Florescu 1968, 20-21.

[46] Ciobanu 1970, 24-31.

publicate decât perioada bizantină și genoveză. Epoca otomană este ilustrată doar cu numeroase evenimente militare, pe care autorii le preiau din vasta bibliografie folosită. La Andrei Aricescu apar primele referințe despre incinta fortificației medievale de la Hârșova[47]. Campania sa din anul 1963 i-a permis contactul cu incinta mare „ (…) care închidea nu numai dealul cetății, ci, pătrunzând către interiorul Hîrșovei de azi, pe ale cărei străzi poate fi urmărit în unele puncte pe latura paralelă cu fluviul, ajungea să închidă și dealul bisericii, în aval, unde, de asemenea, se constată urmele unor construcții antice". A. Aricescu folosește regula deducției atunci când stabilește cronologia cetății. Dacă incinta mică de pe Dealul Cetății este construită în secolul al X-lea, atunci celelalte sunt anterioare acestei perioade. Aşa se face că incinta cea mare ajunge să fie cea mai veche. Punctul de vedere a fost însușit de cercetătorii care s-au ocupat mai mult sau mai puțin de cetatea de la Hârșova. Astfel, fortificația otomană a dispărut practic din planimetria cetății. Pe baza observațiilor și concluziilor trase de Andrei Aricescu, Emil Condurachi întocmește primul plan al fortificației de pe Dealul Cetății, în care nu vede decât epoca romană (cu cele două faze, sec. II-III –incinta mare, și din a doua jumătate a secolului al III-lea până la încheierea epocii romane -incinta de mijloc) și bizantină (sfârșitul secolului al X-lea)[48]. Încadrarea cronologică a celor trei incinte de pe latura de nord, pe baza căreia se stabilește stratigrafia cetății, devine sursă pentru publicațiile ulterioare[49].

Cercetarea arheologică, sistematică sau preventivă, desfășurată în ultimii ani la Hârșova a adus elemente noi privind planimetria ,,cetății". Putem spune, astăzi, pornind de la coroborarea izvoarelor cu datele oferite de săpăturile arheologice, că prin ,,cetatea de la Hârșova" desemnăm, practic, un ansamblu de elemente fortificate, majoritatea distruse de-a lungul timpului prin intervențiile antropice care, în plan stratigrafic, pe verticală, nu au nici o legătură între ele și nici nu se confirmă cu cronologia propusă în anii din urmă.

În campaniile dintre anii 2000 și 2007, în sectorul „incinte vest" au fost scoase la lumină mai multe resturi de ziduri[50]. După cum s-a făcut precizarea în materialul publicat, suntem convinși că, la începutul stăpânirii otomane, incinta mare, cu faze anterioare de construcție, a fost utilizată încă din secolul al XV-lea în apărarea cetății. De latura de vest a zidului se lipește un turn interior, de formă patrulateră, având pe peretele de răsărit un simbol musulman. Fundația acestuia se așează peste un nivel de dărâmătură al unei faze mai vechi a incintei, probabil de la începutul evului mediu. Observația ne arată întărirea zidului într-o perioadă mai târzie, iar simbolul

[47] Aricescu 1970, 356.

[48] Condurachi 1967, 169-170.

[49] *DID* 3, 79; Florescu 1968, 19-23; Panait *et alii* 1995-1996, 123.

[50] Nicolae 2015b, fig. 1.

executat (poate chiar grafit) indică clar epoca în care s-a asigurat frontul vestic. Descoperirea câtorva monede otomane și a bombardelor în spatele acestui zid indică utilizarea sa, mai departe, până la încheierea activității cetății. Numeroasele intervenţii şi refaceri în urma războaielor din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea sunt atestate arheologic (Fig. 8).

Evlia Celebi găsește, la 1651, cum s-a văzut în paginile de mai sus, fortificația fără construcții interioare în care să locuiască apărătorii cetății, fapt neadmis după o stăpânire de peste două secole. Această informație indică existența unei noi cetăți care, în lipsa timpului sau din alte cauze, nu a fost înzestrată edilitar corespunzător. La cererea expresă a pașei, într-o singură zi, au fost construite aici zece case cu curți, iar, într-o săptămână, o sută zece dughene[51]. Foarte probabil ca după repetatele distrugeri ale vechii cetății de la Hârșova, din timpul invaziilor întreprinse de Mihai Viteazul și Radu Șerban, despre care vorbesc izvoarele istorice[52], să fie ridicată o nouă fortificație care corespunde actualmente cu incinta mică din Dealul Cetății. În emplectonul zidului s-au descoperit fragmente ceramice de Iznik. Din dărâmăturile scoase la lumină de pe latura de vest se remarcă și o piatră cu imaginea unei geamii (Fig. 9). Tot acum s-a putut construi și incinta mare care a apărat orașul medieval și închidea o suprafață de cca. 28-30 ha.

O cercetare preventivă ne-a permis să aducem date noi cu privire la incinta mare[53]. În punctul unde strada Carsium își schimbă traseul spre vest, a fost identificat un bastion de colț, de dimensiuni apreciabile (Fig. 10). Pe o fotografie de la mijlocul secolului al XX-lea se observă urmele zidului pe traseul străzii în curs de amenajare. Pentru a se putea moderniza, s-a recurs, atunci, la îndepărtarea resturilor zidului, astfel că acesta a ajuns astăzi imediat sub asfalt. Grosimea zidului a fost măsurată la 3,70 m. În secțiunile trasate în timpul cercetării s-a văzut că a avut formă rotundă și a putut măsura cca. 35 m în diametru. La intersecția străzilor Carsium și Vadului, în imediata apropiere a unui cămin cu branșamente telefonice, au fost identificate elemente din poarta de intrare de pe latura nordică a incintei (Fig. 11). Pe planul lui von Moltke acest punct este marcat de mai multe linii, ușor șerpuite, care indicau traseul drumurilor spre intrarea în oraș. Descoperirea este în contradicție cu descrierea făcută de Evlia Celebi, care vorbea de existența porților pe laturile de est și vest ale cetății. Tot cu acest prilej, au fost identificate pe latura de vest, în fața bisericii Sf. Împărați Constantin și Elena, traversând strada Independenței, trei resturi de ziduri paralele, dintre care cel exterior este mai bine păstrat și parțial vizibil pe proprietatea familiei Gogoașă. În lipsa unor date stratigrafice clare, am propus,

[51] *Călători* 6, 450-451.

[52] Brătulescu 1940, 18; Ciobanu 1970, 30; Aricescu 1971, 366, 368; Talmațchi 1999, 36-37.

[53] Nicolae 2014, 377-381.

preliminar, datarea lor în perioada cuprinsă între secolele XVII-XIX. Incinta din fața bisericii este cea mai veche și se leagă de construcția cetății din secolul al XVII-lea. De aici, a fost recuperată, în anul 1987, o piatră cu simboluri pe suprafața ei (Fig. 12), considerată de origine turcească, după opinia unor specialiști[54]. Zidul mijlociu este plasat în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, distrus, probabil, în timpul luptelor grele din anii 1771-1773, când cetatea a fost cucerită de ruși și recucerită de turci[55]. Construirea ultimului zid, cel mai bine păstrat, se leagă de refacerea cetății din anul 1822[56]. Distrugerea curtinelor de pe latura vestică se datorează lipsei de viziune a inginerilor turci, intuită de von Moltke, care nu au fortificat insula din fața Hârșovei, astfel că artileria rusă a tras aici nestingherită și cu mare succes - după cum atestă bombardele din fontă descoperite dar şi refacerile succesive. O săpătură de salvare din anul 2003, la intersecția străzilor Carsium și Lunei, a scos la lumină mai multe resturi de ziduri ale turnului de NV al incintei si o posibilă fortificație, de sine stătătoare, după părerea unora, datată în perioada bizantină (Fig. 13). Din turnul de pe cealaltă înălțime, din amonte de port, care închidea sistemul de fortificații al Hârșovei medievale, nu se mai văd astăzi decât resturi de bolovani desprinși din zidurile vechi la baza depunerii de pământ, de formă aproximativ patrulateră. Un „ciot" de emplecton care închidea incinta se mai păstrează și astăzi deasupra abruptului stâncos de lângă Crucea Monument.

Revenind acum la datarea fortificației otomane, așa cum a fost descrisă de Evlia Celebi, trebuie să recunoaștem că este dificil de făcut în lipsa unor dovezi precise. Anumite indicii par a fi totuși favorabile, așa că putem avansa, cu titlul preliminar, un punct de vedere. Se știe că Dobrogea otomană a fost teatrul unor evenimente militare care au impus măsuri de fortificare a liniei dunărene. Cele petrecute în prima parte a secolului al XVII-lea sunt de luat în seamă cu toată seriozitatea. Astfel, repetatele expediții de pradă ale cazacilor de la Sarikamiș, din bazinul Niprului, aflați sub autoritate polonă încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea, au alterat relațiile dintre Imperiul Otoman și Polonia[57]. În anul 1614, jefuitorii, cu ajutorul ambarcațiunilor ușoare, ajung, pe mare, la Babadag și Vadu, până la Sinop. În anul 1620 tânărul sultan Osman al II-lea organizează expediția împotriva Poloniei. Ajunge de la Adrianopol la Isaccea în 26 de zile. Aici, construiește podul peste Dunăre și, potrivit planului, realizat la indicațiile padișahului, s-a construit cetatea. Pacea încheiată în anul 1621 a fost de scurtă durată. În anul 1624, au loc noi incursiuni ale cazacilor, care ajung până la Bosfor. Șahin Giray, fratele hanului

[54] Nicolae 2008, 326; Atanasov 2009, 484, 11.
[55] Kuzev 1969, 153.
[56] Moltke 1854, 72-73; Chesney 1854, 52-53; Ionescu 1904, 421.
[57] Decei 1978, 318-356.

Crimeii, organizează o expediție pe linia Dunării, ajunge la Babadag și dorește să coboare la Adrianopol. Suferă, însă, o înfrângere atât de mare, încât apele Dunării s-au înroșit de sângele tătarilor. Atacurile cazacilor asupra regiunilor dunărene continuă și sultanul Murad al IV-lea decide organizarea unei expediții în anul 1634. Trece Dunărea pe la Ruse-Giurgiu, însă regele polon cere pace. În anii următori, Poarta se angajează în rezolvarea problemelor orientale.

În aceste circumstanțe deosebit de tulburi, prilejuite de expedițiile de jaf ale cazacilor și campaniile otomane de pedepsire, bunul simț al logicii ne îndeamnă, deocamdată, să propunem construirea cetății în prima parte a secolului al XVII-lea, perioada cuprinsă între anii 1620-1630 fiind cea mai probabilă.

După cum rezultă din descrierile făcute de Evlia Celebi și contele de Langeron, din stampele datate în anul 1826, planul și descrierea baronului von Moltke și pe baza descoperirilor arheologice, cetatea a fost reconstruită în repetate rânduri după conflictele dintre anii 1768-1774, 1787-1792, 1806-1812. Așa se explică și nepotrivirile pe care le întâlnim de la un document la altul, asupra cărora nu mai revenim, şi care trebuiesc puse pe seama deselor refaceri.

Pe dealurile din jurul cetății au fost ridicate numeroase fortificații mai mici. Sistemul de apărare înconjurător nu a fost analizat cu seriozitate până acum. În partea de vest și nord-vest sunt vizibile, încă, urmele mai multor forturi. Două au formă circulară (tabii). Una a fost aproape aplatizată de lucrările întreprinse în timpul înființării plantațiilor de pomi fructiferi și viță de vie din ultimele decenii în zonă, așa că este aproape imposibil de identificat. Cealaltă, se reperează, la prima vedere, chiar de pe șosea la intrarea spre Hârșova dinspre Vadu Oii, pe partea dreaptă, și se păstrează mai bine. Se prezintă sub forma a două valuri concentrice din pământ (cea interioară mai înaltă) cu diametrul de cca 40 m. Deasupra, cel mai probabil, era înzestrată cu un turn de supraveghere din lemn. Fortificațiile patrulatere, trei la număr, au dimensiuni ușor diferite (30 x 25 m; 28 x 23 m; 43 x 37 m). Prima se aflã lângă releul de televiziune, cealaltă deasupra vechii cariere, iar ultima pe partea stângă a șoselei de intrare în oraș (Fig. 14). În privința fortificațiilor circulare, toată lumea este de acord că își au originea în epoca otomană. Despre fortificațiile patrulatere, opiniile sunt împărțite. Un studiu apărut nu cu mult timp în urmă le plasează în antichitate[58]. Adevărul este că, în lipsa unor dovezi certe, între care o cercetare arheologică este hotărâtoare, datarea acestora este mai mult decât hazardată. În cercetările noastre de suprafață am identificat în Dealul Băroi locul de plasare al fortificațiilor în discuție, numeroase fragmente ceramice de epocă romano-bizantină, dar aceasta nu are nimic de-a face cu cronologia lor. Mai interesantă din acest punct de vedere este analiza unor planuri ale zonei din primii ani ai secolului al

[58] Crăciun 2008, 61.

XX-lea. Pe harta Marelui Stat Major al Armatei, precum și pe aceeași hartă pe care Pamfil Polonic indică fortificațiile de la Hârșova, sunt plasate pe dealul Hârșova punctele Ceanac Cale și Tabia Chiopriu[59]. După cum scrie Marele Dicționar Geografic al României, în apropiere de cartierul Varoș sunt ruinele Ceanac Cale și Tabia Chiopriul[60]. M.D. Ionescu pune pe harta sa trei fortificații, dar sunt nominalizate doar două, Ceanac Cale și Tabia Kiopriu[61].

Zona în care sunt plasate aceste forturi are o mare importanță strategică nu numai pentru apărarea localității, dar și pentru întreaga provincie, deoarece pe aici se face trecerea spre vadul pe unde se asigurau legăturile de o parte și cealaltă a Dunării. Din punct de vedere geografic, aici începe terasa înaltă a fluviului, sub forma unei ridicături mari, calcaroase, afectată mult spre apă de eroziune și de exploatarea pietrei, mai abruptă spre vest, dar cu pante domoale spre nord și est, cu altitudinea maximă de 88,50 m. Astăzi este cunoscut sub numele de Dealul Băroi (toponimul vine de la un braț fosil care pornea de aici, mărginea comunele Ciobanu și Gârliciu și dispărea în matca Dunării la Frecăței, anticul Beroe). Prin capătul nordic al Dealului urmează astăzi calea de acces spre comunitățile din dreapta Dunării, folosită din antichitate, evul mediu până în epoca modernă. Prima localitate, după trecerea vadului, este Hârșova. De aici, drumurile se desfac, urmând cursul apei, spre nord sau sud, dar și spre răsărit, către litoralul Mării Negre. Dispunerea fortificațiilor pomenite mai sus, pe sensul de intrare în Hârșova, așa cum se vede în toate planurile, era astfel: Ceanac Cale pe partea dreaptă, Tabia Chiopriu pe stânga. Originea toponimelor dovedește aspectul defensiv și strategic al acestei zone. După opinia noastră, Ceanac Cale (ceanak=oală; kale=castel) desemna un punct întărit prin mai multe fortificații mici, alăturate, ridicate în fața terasei abrupte, care se deschide spre Dunăre și mai departe, către Câmpia Ialomiței. De aici, se putea supraveghea, cu lejeritate, spre vest, malul stâng al Dunării pe o adâncime de 15-20 km. Tabia Chiopriu (kiopriu=pod) controla direct, administrativ şi militar, drumul de acces spre și dinspre vadul Dunării, care juca în epocă rolul de „cap de pod" pentru trecerea de pe un mal pe altul. Distanța dintre fortificațiile mici, prezentate mai sus, și cetate, dar mai ales așezarea tuturor pe cele mai înalte poziții față de Dunăre permitea legături vizuale directe atât între ele, cât și cu alte puncte posibile aflate în interiorul kazalei.

O problemă importantă peste care nu se poate trece atunci când vorbim despre fortificațiile înconjurătoare ale Hârșovei medievale este cea privind plasarea și identificarea unei cetăți chiar în fața punctului de trecere a Dunării. Aceasta s-a aflat

[59] Crăciun 2008, Il. 4.
[60] MDGR III, 717.
[61] Ionescu 1904, Crochiul nr. 2.

tangențial în atenția cercetătorilor[62]. În Marele Dicționar Geografic al României din 1899 se scrie că pe teritoriul comunei urbane Hârșova, la 8 km de oraș și 500 m de locul unde se desface gârla Privalul lui Tair Buaz, în dreptul unde Dunărea se desface în două brațe, Dunărea nouă și cea veche, se află ruine foarte vechi identificate cu „cetatea Oaiei"[63]. Topografic, după detaliile descrierii, aceasta se plasează, puțin spre răsărit, în afara satului Vadu Oii de astăzi. Pe harta Marelui Stat Major al Armatei din anul 1900 Pamfil Polonic fixează „Cetatea Oii" și menţionează în scris că este o „tabie rusească". Toponimul este trecut și pe o hartă din anul 1927, realizată de Serviciul Geografic al Armatei, pe baza unor ridicări de teren din anii 1880-1889 pentru Dobrogea[64], pe un prival („Cetatea"), care pornește din apropiere de Vadu Oii. Nu știm foarte exact despre ce fortificație este vorba, pentru că lipsesc cu desăvârșire alte surse. Nici aspectul locului nu este suficient de generos încât să indice existența unor construcții aici. În același timp, nu este exclus ca eventualele ziduri să fi fost demantelate la construirea satului Vadu Oii, după care, apele revărsate au acoperit urmele cu sedimente. Pornind de la ipoteza că Linokastro (Cetatea Lânii) de pe harta lui Idrisi se poate plasa în apropierea Hârșovei, exact la vadul de trecere a Dunării dinspre Orașul de Floci spre Dobrogea (cum susținea C. Brătescu), s-a avansat propunerea ca aceasta să fie identificată cu Cetatea Oii[65]. Punctul de vedere merită toată atenția, ținând cont că împrejurimile vadului de trecere a Dunării este presărat cu toponime legate de oierit (Orașul de Floci, Vadu Oii, Groapa Ciobanului, Cotul Baciului).

Ultima problemă asupra căreia dorim să facem precizări se referă la necropola otomană. Aceasta s-a dezvoltat la distanța 700-800 m nord-est de fortificație, după cum pare, pe drumul care ducea spre localitățile riverane din aval. Nu știm care a fost întinderea ei în evul mediu. Cum arată situația astăzi, la fața locului, se pare că a suferit o serie de amputări, mai ales spre vest, unde s-au construit câteva obiective economice în a doua jumătate a secolului al XX-lea. La ora actuală, acoperă o suprafață de cca. 9 ha. Este foarte posibil ca aceasta să fi servit ca loc de înmormântare pe toată perioada stăpânirii otomane. De aici a recoltat Grigore Tocilescu stâlpii miliari pe care i-a publicat la sfârșitul secolului al XIX-lea[66], ceea ce înseamnă că atunci când au avut loc evenimentele funerare pietrele puteau fi recuperate de pe drumul care lega Hârșova de celelalte localități din aval sau amonte,

[62] Chiriac 1993, p. 449-450.

[63] MDGR II, 345.

[64] Harta a fost descărcată de pe site-ul Universității Saint Denis din Paris și cuprinde toate detaliile geografice și strategice din zona localității Hârșova.

[65] Chiriac 1993, 448.

[66] Tocilescu 1884, 27-31.

folosit în antichitate și în epoca medievală. În capătul necropolei s-a dezvoltat cimitirul turcesc modern, folosit până astăzi. Luând în considerare toate acestea, putem tragem concluzia că acest spațiu vast a fost folosit pe toată perioada otomană.

Elementele de topografie ale sistemului defensiv din epoca otomană, despre care am vorbit în paginile de mai sus, peste care, în bună măsură, se așează orașul actual (Fig. 15), demonstrează că cetatea de la Hârșova a jucat un rol important în istoria regiunii dunărene dintre secolele al XV-lea și al XIX-lea.

Cercetarea arheologică în Dealul Cetății, pe incinta care înconjura așezarea urbană, dar și în zona învecinată, la care se poate adăuga investigarea documentelor de arhivă, sunt singurele căi prin care se poate face mai multă lumină asupra problemelor privind evoluția istorică a fortificației otomane de la Hârșova.

Bibliografie

Aricescu, A. 1970, *Noi date despre cetatea de la Hârșova*, Pontica 4, 351-369.

Atanasov, G. 2009, *Dobrudjanskata despotstvo,* Veliko-Tîrnovo.

Boca, M. 1968, *Dobrogea veche în stampe și gravuri 1826-1882*, Pontice, 455-507.

Bojilor, I., Gjuzelev, V. 2004, *Istorija na Dobroudja, vol 2, Srednevekovîe,* Veliko Tîrnovo.

Brătescu, C. 1920, *Dobrogea în sec. XII. Bergeam. Paristrion,* Analele Dobrogei 1, 3-38.

Brătulescu, V. 1940, *Cetatea Hârșova în legătură cu Dobrogea și ținuturile înconjurătoare,* BCMI 33, 105, 3-25.

Călători 6 - *Călători străini despre Țările Române,* vol. 6, București, 1976.

Călători SN 1 - *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea,* Serie Nouă, vol. 1, București, 2004.

Chesney, F.R. Colonel 1854, *The Russo-Turkish Campaigns of 1828 and 1829: with view of the present State of Affairs in the East,* London.

Chiriac, Costel 1993, *Despre Linokastro (Cetatea Lânii) din ,,Geografia" lui Idrisi,* Analele Brăilei 1, 2, 447-456.

Cihodaru, C. 1968, *Litoralul de apus al Mării Negre și cursul inferior al Dunării în cartografia medievală (sec. XIII-XIV),* Studii de Istorie 21, 2, 217-241.

Ciobanu, R., Ş. 1969, *Genovezii și rolul lor în Dobrogea în sec. XIV-lea,* Pontica 2, 401-426.

Ciobanu, R. 1970a, *Un monument istoric puțin cunoscut-cetatea feudală de la Hârșova,* BCMI 39,1, 24-30.

Ciobanu, R. 1970b, *Aspecte ale civilizației portuare din Dobrogea la sfârșitul secolului al XIII-lea și în secolul al XIV-lea,* Pontica 3, 297-329.

Coman, V. 2015 (coord.), *Dobrogea în izvoare cartografice otomane (sec. XVI-XIX)*, București.

Condurachi, E. 1967, *Neue Probleme und Ergebnisse der Limes Forschung in Scythia Minor,* Studien Zu den Militärgrenzen Roms, Böhlau Verlag Köln Graz, 162-174.

Crăciun, C. 2008, *Studiu preliminar privind topografia sitului Carsium (sec. 1-6 d. Chr.)*, BCMI 1-2, 53-80.

DID 3 - Barnea, I., Ștefănescu, Ș., *Din istoria Dobrogei,* 3, București 1971.

Florescu, Gr., 1943, *Raport asupra activității arheologice de la Hârșova în anul 1943,* ACMI, 1946, 179-180.

Florescu, R. 1968, *Ghidul arheologic al Dobrogei,* București.

Ghiață, A. 1980, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea,* SISEE, I, 43-126.

Ghiață, A. 1982, *Toponimie şi geografie istorică în Dobrogea medievală și modernă,* Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii de științe Istorice, Seria IV, Tom V, 29-61.

Ghiață, A. 1983, *Aspecte ale organizării politice în Dobrogea medievală (secolele XIII-XV)*, RI 34, 10, 1863-1897.

Ionașcu, I., Bărbulescu, P., Gheorghe Gh. 1971, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900)*, București.

Ionescu, D. M. 1904, *Dobrogea în pagul veacului al XX-lea,* București.

Kuzev, A.1969, *Prinosti kăm istorijata na srednevekovite kreposti po Dolnija Dunav,* Izvestija na Narodnija Muzei Varna 5 (20), 137-155.

Maxim, M. 1983, *Teritorii românești sub administrația otomană în secolul al XVI-lea (I)*, RI 36, 8, 802-817.

Maxim, M. 1983, *Teritorii românești sub dominație otomană în secolul al XVI-lea (II),* RI 36, 9, 879-890.

MDGR II - Marele *Dicționar Geografic al României,* II, București, 1899.

MDGR III - Marele *Dicționar Geografic al României*, III, București, 1900.

Mărculeț, V. 2007, *Conflictul dobrogeano-genovez (1360-1387) componentă a luptei pentru supremație în bazinul vest-pontic din a doua jumătate a secolului al XIV-lea,* Pontica 40, 371-398.

Moltke, Baron von, 1854, *The Russian in Bulgaria and Rumelia in 1828 and 1829 Campaingns of the Danube, the Sieges of Brailow, Varna, Silistra, Shumla and the passae of the Balkan by Marshal Diebitch,* London.

Netzhammer, R. 2010, *Din Romania. Incursiuni prin această țară și istoria ei,* I, București.

Nicolae, C., Bănoiu, D., Nicolae, V. 2008, *Aspecte noi privind topografia cetății de la Hârșova*, Pontica 41, 313-343.

Nicolae, C. 2010, *Stadiul cercetărilor arheologice la Hârșova, jud. Constanța. Contribuții la harta arheologică a localității*, Pontica 43, 221-249.

Nicolae, C. 2011, *Carsium - Hârșova, note de toponimie,* Pontica 44, 183-195.

Nicolae, C. 2014, *Incinta cetății medievale de la Hârșova. Descoperiri noi,* Pontica 47, 375-399.

Nicolae, C. 2015a, *Dobroudja in the 17th and 18th Centuries: Hârșova a case Study,* Internațional Journal of Cross-Cultural Studies and Environmental Communication, Univ. Ovidius Constanța, 93-101.

Nicolae, C. 2015b, *Șantierul arheologic Hârșova-cetate, sectorul ,,incinte vest". Campaniile 2000-2007,* Pontica 48, sub tipar.

Panait, I.P., Rădulescu, A., Ștefănescu, A., Flaut, D. 1995-1996, *Cercetările arheologice de la cetatea Hârșova. Campania 1995,* Pontica 28-29, 121-134.

Polonic, P., *Manuscrise*, 12, *Cercetările de la Hârșova până la Ostrov (Silistra),* Caiet 12, Biblioteca Academiei, București.

Rădulescu, A., Bitoleanu, I. 1979, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea,* București.

Talmațchi, G., Talmațchi P.C. 1999, *Un fragment din istoria Hârșovei, redat prin prisma mărturiilor documentare,* AD 5, 2, p. 31-46.

Teodorescu, R. 1976, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos,* București.

Tocilescu, Gr. 1884, *Neue Inschriften aud der Dobrudscha und Rumänien*, Arhäologish Epigraphishe Mittelungen aus Österreich-Ungarn, 8, Viena, 1-34.

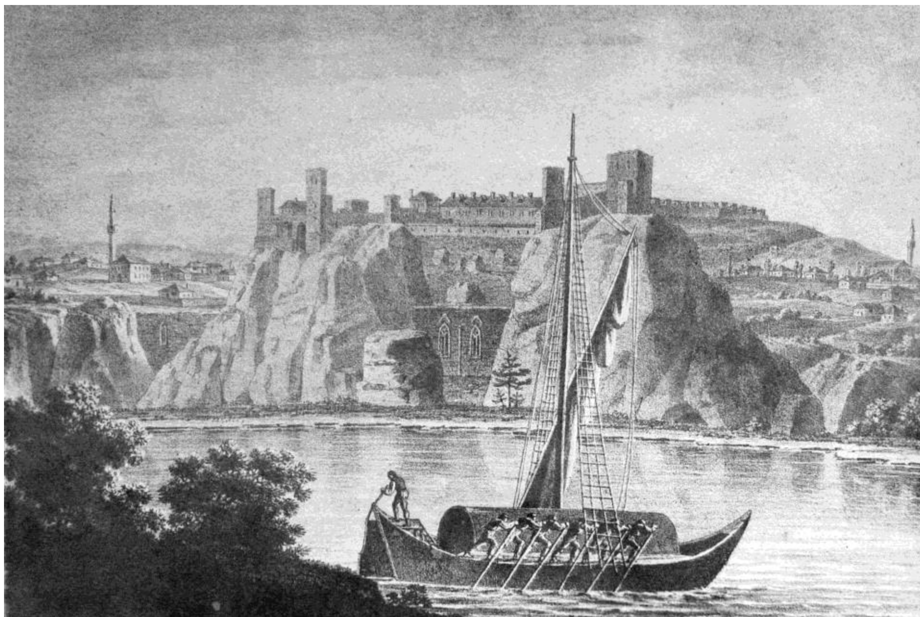

Fig. 1. Hârșova la 1826 (A. Kunike, Viena 1826, Biblioteca Academiei, Stampe, 5577)
Hârșova in 1826 (A. Kunike, Vienna, 1826, Academy Library, Engravings, 5577)

Fig. 2. Hârșova la 1826 (A. Kunike, Viena, 1826, Biblioteca Academiei, Stampe, 5577)
Hârșova in 1826 (A. Kunike, Vienna, 1826, Academy Library, Engravings, 5577)

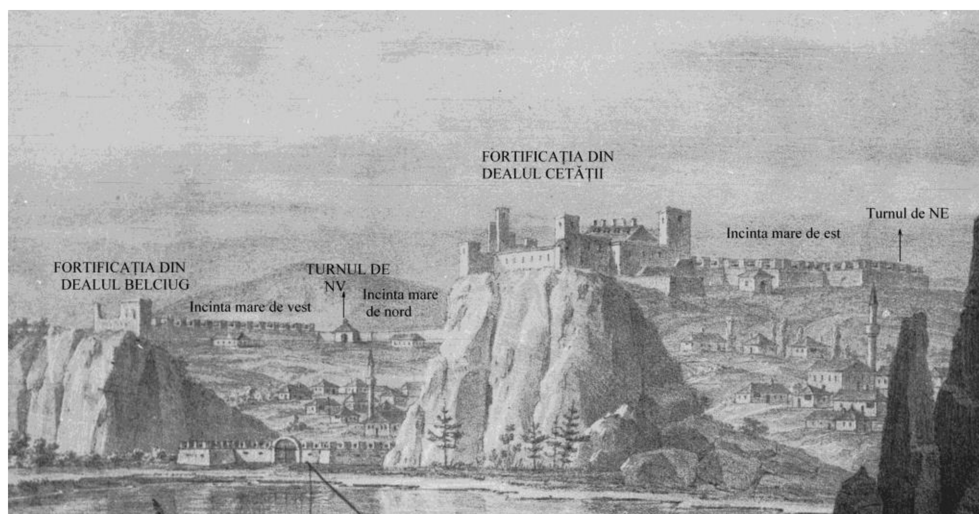

Fig. 3. Planimetria cetății de la Hârșova după imaginea stampei din fig. 2 de mai sus
Hârșova fortress planimetry according to image of the engraving in fig. 2 above

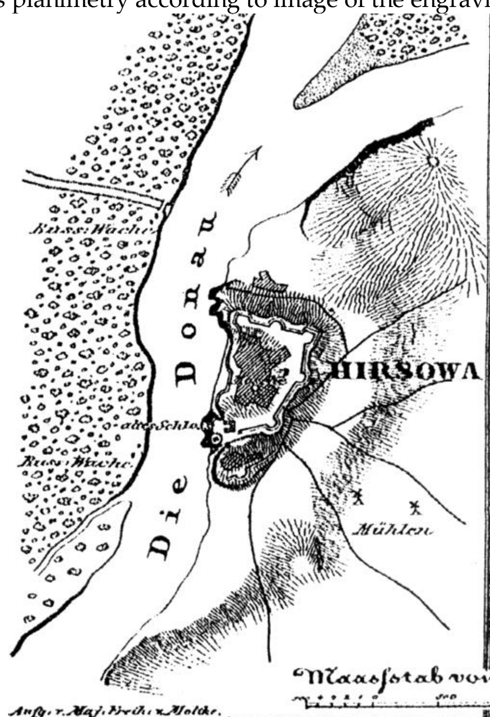

Fig. 4. Planul cetății de la Hârșova, la 1826, după von Moltke (din ediția germană a lucrării)
Hârșova fortress map in 1826, according to von Moltke (from the German edition of the book)

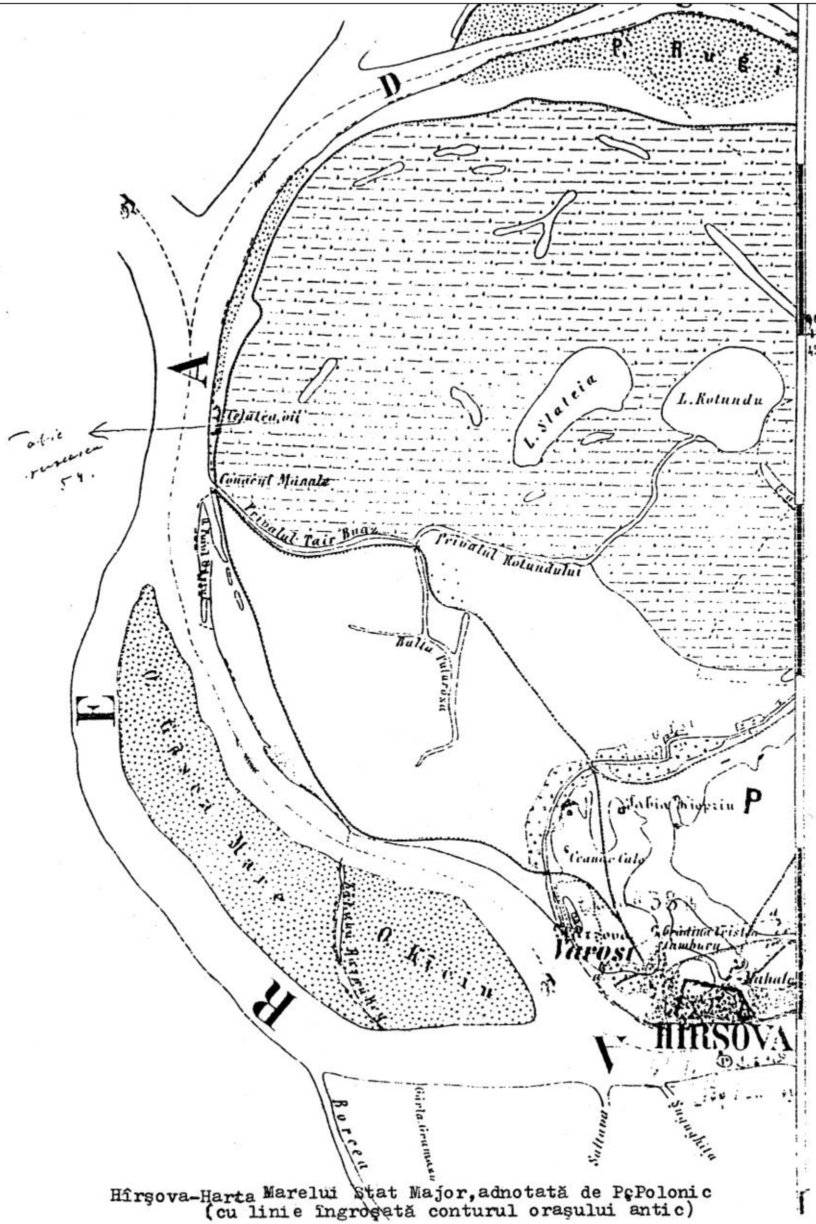

Fig. 5. Harta Marelui Stat Major al Armatei pe care Pamfil Polonic trece conturul cetății și fortificațiile din împrejurimile Hârșovei
Map of the Army Great General Staff on which Pamfil Polonic traces the outline of the fortress and the fortifications around Hârșova

Fig. 6. Harta Marelui Stat Major al Armatei pe care se trece șanțul fortificației medievale
Map of the Army Great General Staff on which the moat of the medieval fortification is drawn

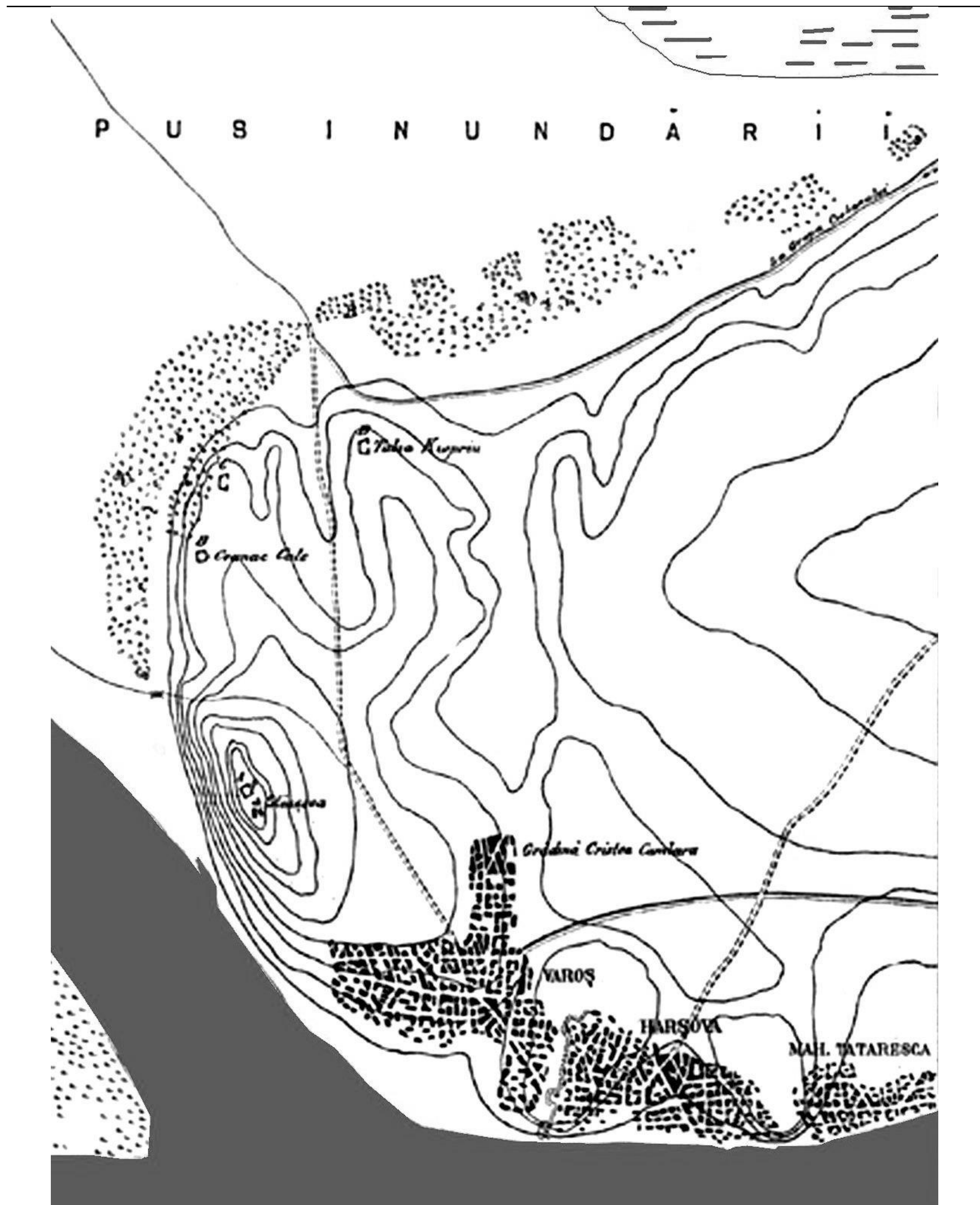

Fig. 7. Planul Hârșovei și împrejurimilor la căpitanul D.M. Ionescu (1904)
Map of Hârșova and surroundings by Captain D.M. Ionescu (1904)

A

B

Fig. 8. Ziduri medievale, datate preliminar din secolul al X-lea până la începutul secolului al XIX-lea, descoperite pe partea de vest a cetății (A-E)
Medieval walls, preliminarily dated from the 10th until the beginning of the 19th century, discovered on the western side of the fortress (A-E)

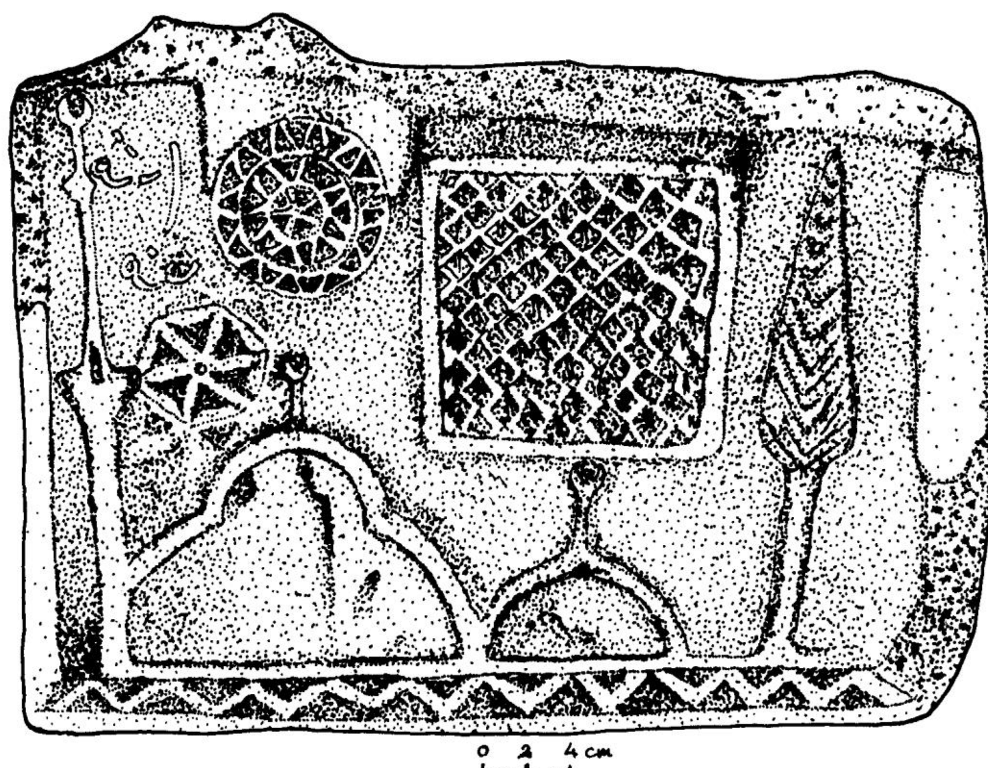

Fig. 9. Imaginea unei geamii descoperită pe latura de vest a cetăţii
Image of a geamie on a limestone discovered in sector "western precincts"

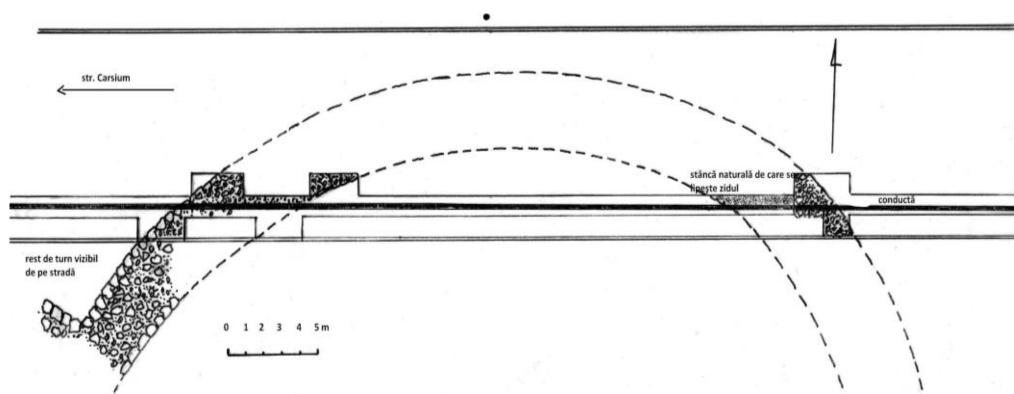

Fig. 10. Bastionul din colțul de nord-est de pe incinta care apăra orașul medieval
Bastion in the north-eastern corner of the precincts defending the medieval city

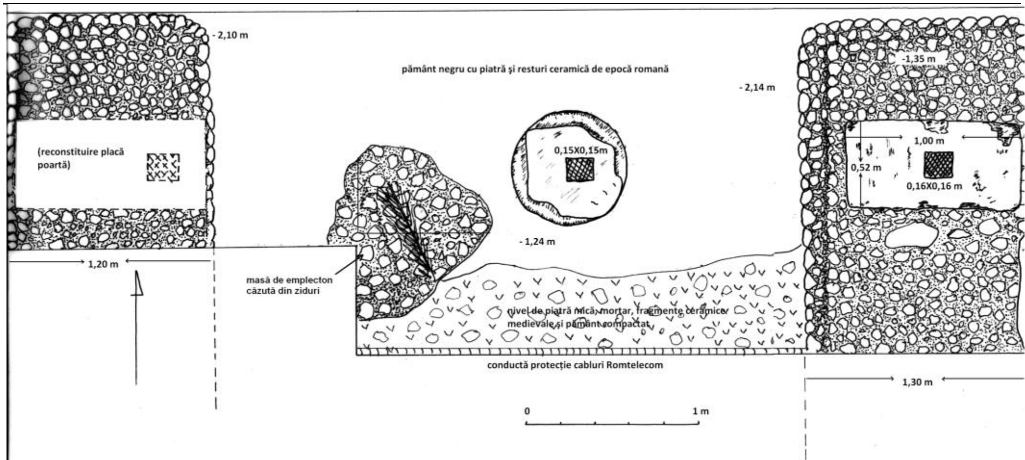

Fig. 11. Poarta de pe latura de nord a incintei care apăra orașul medieval
The gate on the northern side of the precincts defending the medieval city

Fig. 12. Piatră cu simboluri recuperată de pe traseul primei incinte de vest
Stone with symbols recovered from the route of the first western precincts

A

B

Ultima incintă în secțiunea arheologică pe strada Independenței (A)
și pe proprietatea dinspre nord (B)
The last precincts in the archaeological section on Independenței Street (A)
and on the property to the north (B)

A

B

Faza a II-a a incintei de nord (A) și prima incintă (B) pe strada Independenței
Second phase of the northern precincts (A) and first precincts (B) on Independenței Street

Zidul turnului de nord-vest
Wall of the north-western tower

Fortificația din Dealul Belciug
Fortification on Belciug Hill

Fig. 13. Ziduri pe latura de vest a incintei fortificate de la Hârşova
Wall on the western side of the fortified precincts in Hârşova

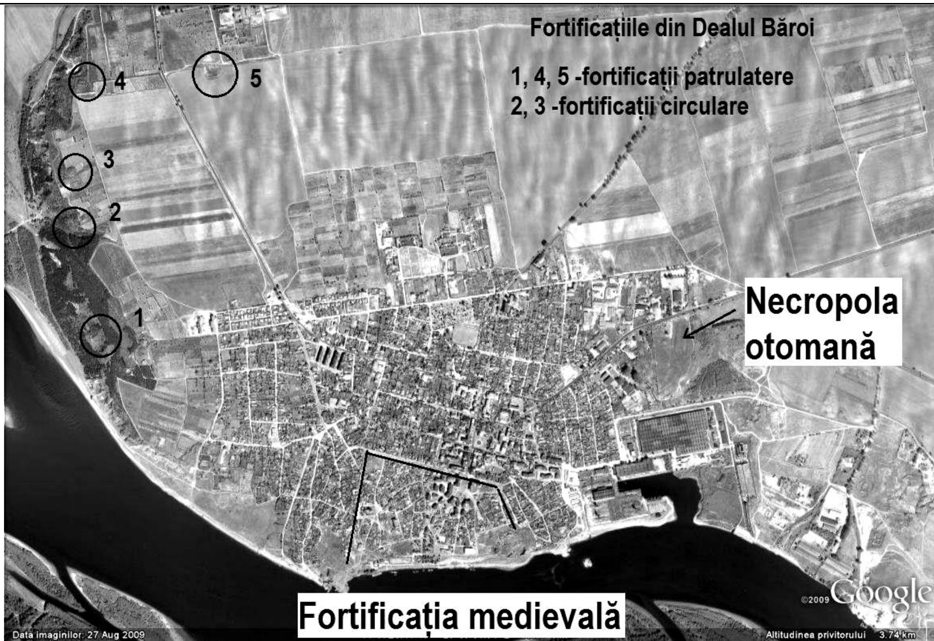

Fig. 14. Fortificaţiile din partea de vest a cetăţii (Dealul Băroi)
The fortifications on the western side of the fortress (Băroi Hill)

Fig. 15. Obiectivele prezentate în text pe planul oraşului de astăzi
The objectives presented in the text, on the present day city map

NOTE CU PRIVIRE LA ISTORIA MANGALIEI ÎN EPOCA OTOMANĂ

Laurențiu RADU*

Abstract:

After the disappearance of Callatida, the city has revived as a trading port, boosted by the opening of the Black Sea to the Italian trade under the name of Pangalia, settlement mentioned in the Italian navigation maps and weather maps dating from the 12th century to the dawn of the 19th century.

The mediaeval town of Mangalia was formed near the former ancient fortress, following the colonisation with Turkish-Tatar populations, who also gave name of the town. Thus, a kanun from Bayezid II period (1447-1512) mentions for the first time the town Mankalya (issued between 1484 and 1494) and the name of Mangalia is mentioned for the first time by the Raguza Paolo Giorgi in 1595.

The famous traveller Evliya Çelebi describes a flourishing town with seven schools for children, three inns, three hundred shops, seven cafes, a bazaar and about three hundred huts near the harbour, here being a large port where transport vessels that go to Istanbul are loaded with grain. The thriving state of the town is confirmed by Wenzel von Brognard in1786.

The development of the town was interrupted by the series of Turkish-Russian military conflicts, so in 1850, the population of the Kazal Mangalia was, according to Ion Ionescu de la Brad, composed of 398 houses, divided into 35 villages and the town of Mangalia has only 80 houses inhabited 75 Turks and 5 rayas; into its port only unimportant business are done.

At the end of the article are described a series of rings made of silver and a bronze buckle from the 18th and 19th centuries, discovered during the archaeological researches conducted on the site of the Complex "Alutus".

Rezumat:

După dispariţia Callatidei, impulsionat de deschiderea Mării Negre pentru comerţul italian, oraşul a renăscut ca port comercial sub denumirea de Pangalia, aşezare menţionată în portulanele italiene şi hărţile vremii din secolul al XII-lea şi până în zorii secolului al XIX-lea.

Oraşul medieval Mangalia s-a format lângă fosta cetate antică, în urma unor colonizări cu populaţii turco-tătare, care au dat şi numele oraşului. Astfel, un *kanun*

* Complexul Cultural „Callatis" Mangalia, Secția Muzeul „Callatis", Șos. Constanței, nr. 23, 905500, Mangalia, e-mail: *laurentiu.laurentziu2003@gmail.com*.

din timpul lui Bayezid II (1447-1512), emis între 1484 şi 1494, menţionează pentru prima dată localitatea Mankalya, iar numele de Mangalia este menţionat pentru prima dată de către raguzanul Paolo Giorgi în anul 1595.

Cunoscutul călător Evlia Celebi descrie un oraş înfloritor, cu şapte şcoli pentru copii, trei hanuri, trei sute de prăvălii, şapte cafenele, un bazar şi circa trei sute de magazii lângă schelă, aici fiind un port mare, unde se încarcă cu grâne nave de transport care pleacă spre Istanbul. Starea înfloritoare a oraşului este confirmată de către Wenzel von Brognard la 1786.

Dezvoltarea oraşului a fost curmată de seria conflictelor militare turco-ruse, astfel că, la 1850, populaţia kazalei Mangalia era, după Ion Ionescu de la Brad, de 398 de case, împărţită în 35 de sate, iar oraşul Mangalia nu avea decât 80 de case (locuite de 75 de turci) şi 5 raiale; în portul său nu se fac decât afaceri fără importanţă.

În finalul articolului, sunt descrise o serie de inele din argint şi o pafta din bronz, din secolele XVIII-XIX, descoperite în cadrul cercetărilor arheologice efectuate pe amplasamentul Complexului „Alutus”.

Key-words: *Mangalia, harbor, Esmahan Sultan mosque, ring, pafta*
Cuvinte cheie: *Mangalia, port, moscheea Esmahan Sultan, inel, pafta*

Istoria oraşului medieval şi modern Mangalia a fost, în general, puţin studiată, dintre lucrările ce au abordat acest subiect menţionăm articolele publicate de către I. Barnea[1] şi M. Mănucu-Adameşteanu[2] referitoare la descoperirile arheologice şi numismatice din secolele IX-XI p.Chr., un articol despre informaţiile furnizate de cartografia medievală cu privire la arealul callatian[3], un studiu dedicat pipelor ceramice provenind din cercetările arheologice efectuate în oraş sau din descoperiri întâmplătoare[4] şi capitolul dedicat istoriei medievale şi moderne a oraşului în micromonografia realizată de către V. Georgescu şi St. Lascu[5].

După destrămarea Imperiului Mongol, responsabil de transformarea Mării Negre în „placa turnantă a traficului internaţional”[6], marile circuite comerciale se îndepărtează de spaţiul pontic, căruia, de acum înainte, până la cucerirea otomană şi,

[1] Barnea 1959, *passim*.
[2] Mănucu-Adameşteanu 1995-1996, *passim*
[3] Radu 2013, *passim*.
[4] Radu-Iorguş, Radu, Ionescu 2013, *passim*.
[5] Georgescu, Lascu 1995, 15-18.
[6] Brătianu 1944, 36-39.

într-o proporţie mică şi fluctuantă[7], chiar şi după aceasta, îi revine sarcina de „captare şi redistribuire în interiorul bazinului a produselor ţărilor limitrofe”, îndeplinită de către coloniile pontice italiene[8] şi, după eliminarea acestora, de către negustorii otomani[9]. Un document cartografic[10] din anul 1497, realizat de către Iehuda ben Zara, un cartograf evreu originar din Zara, format în cadrul ilustrei şcoli italiene de hărţi nautice, evidenţiază schimbările survenite în plan politic pe teritoriul dobrogean prin două steaguri roşii, care marchează instaurarea puterii otomane pe litoralul românesc şi în Peninsula Balcanică[11]. Marea Neagră şi-a pierdut importanţa pentru comerţul internaţional după cucerirea otomană, fapt ce a dus la decăderea oraşelor de pe litoral, Constanţa şi Mangalia, dar, în acelaşi timp, a crescut ca importanţă traficul comercial de pe Dunăre, având rolul de a aproviziona capitala imperiului, determinând astfel dezvoltarea porturilor dunărene Tulcea, Isaccea, Măcin, Hîrşova[12] .

După încetarea locuirii urbane antice callatiene, fapt ce s-a petrecut la un moment dat ce poate fi încadrat, din punct de vedere cronologic, în intervalul delimitat de domnia împăratului Phocas (602-610)[13] şi tulburările provocate de trecerea protobulgarilor prin Dobrogea (680/681)[14], descoperirile monetare arată o reluare a locuirii în zona oraşului, începând cu prima jumătate a secolului al IX-lea, ce a dăinuit până în a doua jumătate a secolului al XI-lea[15]. Acestora li se adaugă amfore din aceeaşi perioadă[16] şi un firav nivel de locuire identificat pe str. M. Eminescu[17].

Oraşul a renăscut ca port comercial, impulsionat de deschiderea Mării Negre pentru comerţul italian, sub denumirea de Pangalia, aşa cum apare în Carta Pisana

---

7 Pentru supravieţuirea comerţului străin în Marea Neagră după cucerirea otomană: Berindei 1989, *passim*; Inalcik 1996, 239-275.

8 Popescu 1995, 255.

9 Inalcik 1996, 233-239; Popescu 2005, 183-194; Popescu 2007, 141-170.

10 Pe harta nautică este prezent toponimul Pangalao considerat ca fiind „identic” cu Mangalia (Radu 2013, 229-238).

11 Glück 1984, 241-244.

12 Maxim 1983, 2, 884.

13 Barnea 1994, 380-381: „Descoperirea unui pavaj peste două monede de la împăratul Phocas indică dăinuirea acestui cartier şi a zidului de incintă până în primele decenii ale veacului al VII-lea”. Mai adăugăm trei monede de bronz emise în vremea împăratului Heraclius între anii 612-631 (Barnea 1959, 905) .

14 Madgearu 1997, 138-161.

15 Mănucu-Adameşteanu 1995-1996, *passim*; Barnea 1959, 907-908.

16 Barnea 1959, 905-907.

17 Alexandru, Constantin, Ionescu 2004-2005, 432, pl. 8; Alexandru, Constantin, Ionescu 2012, 449.

realizată la sfârşitul secolului al XII-lea[18]. Despre Pangalia-Pangola, aşezare menţionată în portulanele italiene şi hărţile vremii din secolul al XII-lea şi până în zorii secolului al XIX-lea, cunoaştem doar numele, aceasta ar putea fi amplasată ipotetic pe malul sudic al limanului mangaliot, în raza localităţii 2 Mai[19]. Cercetările arheologice şi perieghezele efectuate în această zonă nu au oferit informaţii cu privire la acest sit, dar există posibilitatea ca acesta să fie acoperit de apele mării, fapt ce s-a întâmplat cu siguranţă cu o parte a cetăţii callatiene. Numele oraşului apare în portulane greceşti din secolul al XV-lea ca Pangala [20] şi Mpagalia[21] .

Numele de Mangalia este menţionat pentru prima dată de către raguzanul Paolo Giorgi în anul 1595, după ocuparea Dobrogei de către Imperiul Otoman şi colonizarea Dobrogei cu tătari şi populaţii anatoliene[22]. Autorităţile otomane au impus utilizarea denumirilor turceşti pentru a se facilita ţinerea evidenţei în cancelaria imperială, astfel „noile toponime au surprins modificările intervenite în aspectul demografic al ţinutului dobrogean în urma colonizării unei populaţii musulmane turco-tătare"[23]. Evlia Celebi menţionează că „după ce Ildârâm Baiazid Han a cucerit acest ţinut de la bulgari, valahi şi moldoveni a aşezat acolo tătari şi cete de ostaşi din populaţia Anatoliei"[24].

Pe unele hărţi medievale apare şi forma Magnegalia, Mankala sau Menkalye[25]. Rezultă astfel că oraşul medieval otoman s-a format lângă cetatea antică, la sud de aceasta, în urma unor colonizări cu populaţii turco-tătare[26] care au dat şi numele oraşului, eveniment ce a avut loc în secolul al XV-lea, în intervalul cronologic delimitat de expediţiile ce au avut drept scop cucerirea Dobrogei şi kanun-ul lui Bayezid II, care menţionează pentru prima dată localitatea Mankalya (emis între 1484 şi 1494)[27]. Evlia Celebi afirmă că „Edje-Iakuboglu Umurdja gaziul a întâmpinat dificultăţi cu prilejul cuceririi lui (a Mangaliei), care a avut loc loc în timpul domniei lui Ildîrîm Baiazid, el i-a dărâmat cetatea după cucerire"[28].

Numele oraşului este turcesc, utilizat de noile autorităţi, şi credem că nu are vreo legătură cu alte nume anterioare. Epitetul de „sulu" - care apare adăugat uneori

[18] Cristea 1998, 77-81.
[19] O discuţie mai amplă pe acest subiect la Radu 2013, *passim*.
[20] Atanasiu-Croitoru, Cristea 2009, 223.
[21] Atanasiu-Croitoru, Cristea 2009, 236, nota 57.
[22] *Călători străini* 3, 392; Radu, 2013, 235-236.
[23] Ghiaţă 1980, 33.
[24] *Călători străini* 6, 382; Inalcik 1954, 124.
[25] Radu 2013, p. 236.
[26] Arbore 1920, 1-11.
[27] Akgündüz 1990, 506; Popescu 2008, 644.
[28] *Călători străini* 6, 380.

la numele orașului Menkaliye - desemnează un „loc cu apă, mocirlă, mlaştină”[29] şi face referire directă la mlaştina situată la nord (Mlaştina Hergheliei) sau la izvoarele cu apă sulfuroasă, prezente în oraş şi în zilele noastre.

Iniţial, spaţiul dobrogean a fost integrat *vialetului* Rumelia[30], iar, la începutul secolului al XVII-lea, a fost înfiinţat *vilaetul* de Vozia-Silistra (sau de Babadag, după locul unde rezida guvernatorul său) care cuprindea, pe lângă Dobrogea, celelalte ţinuturi româneşti aflate sub dominaţie otomană, cu excepţia *raialelor* Turnu şi Giurgiu[31]. Conform acestei noi organizări administrative, oraşul Mangalia a format *kazaua* cu acelaşi nume şi a fost încadrat în *sangeacul* Silistra[32]. După alte opinii, în ultimul sfert al secolului al XVII-lea, din colţul sud-estic al *kazalei* Karasu s-a înfiinţat noua *kaza* a Mangaliei[33]. După informaţiile oferite de către cronicarul Evlyia Celebi, *kazaua* Mangalia făcea parte din categoria *şerif kaza* cu rang de 300 de aspri, similar cu cea de la Babadag, Bazargic şi Balcik, în timp ce *kazalele* de Tulcea, Isaccea şi Hîrşova aveau un rang de 150 de aspri, fapt ce dovedeşte importanţă oraşului în acea perioadă[34].

După pierderea Oceakovului în favoarea Rusiei (1788), au loc noi modificări administrative, ca urmare teritoriul Dobrogei este divizat între sangeakul Silistra (cu kazalele Tulcea, Isaccea, Măcin, Hârşova, Babadag) şi sangeakul de Varna (cu kazalele Constanţa şi Mangalia). Kazaua Mangalia apare ca subdiviziune a sangeakului Varna şi în registrul referitor la sistemul administrativ otoman din anul 1862 şi, ulterior, în legea vilaietului din 8 noiembrie 1864, ultima reorganizare administrativă otomană înainte ca Dobrogea să fie reintegrată României în urma războiului de independenţă[35].

Din analiza documentelor otomane conservate în diverse arhive, mai ales în cele din Istanbul, rezultă că limita teritoriul kazalei Mangalia era marcată de localităţile actuale: Tuzla (Tuzla), Moviliţa (Musurat), Topraisar (Topraisar), Potârnichea (Abdulah), Bărăganu (Osman Facî), Lanurile (Elibechioi/Ebechioi), Mereni (Enige Mahale), Osmancea (Osmancea), Ciobăniţa (Agemler), Casicea (Casicci/Casîkci), G-ral Scărişoreanu (Enghez Biuiuc/ Buiuk Enghes), Plopeni (Cavaclar), Credinţa (Sofular), Movila Verde (Kazîl Murad), Grăniceru (Canli

[29] „Sulu Menkaliye” la Ghiaţă 1973, 36; Ghiaţă 1980, 61.
[30] Inalcik 1996, 184-224; Georgieva 2007, 3-19; Panaite 2007, 28-30.
[31] Gemil 2004, 51; Obreschkov 2002, 103-107.
[32] Gemil 2004, 52-53.
[33] Popescu 2011, 175.
[34] Maxim 1983, 1, 813-814; Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1994, 256.
[35] Ghiaţă 1980, 44-45.

Ciucur), Vâlcele (Valeli), Coroana (Cadichioi) şi Vama Veche (Ilanlîk)[36]. Kiatip Celebi (1609-1657) menţionează că „Mangalia (Mankalya) este un târg şi un cadiat din Dobrogea, lângă ţărmul Mării Negre. De la Istanbul se ajunge acolo în douăsprezece zile. De la Balcic este o zi de mers. (...). Pe ţărm, de la Mangalia la Constanţa (Köstenge), se ajunge într-o zi"[37]. Kazaua era condusă de un cadiu ce avea drept atribuții prinderea răufăcătorilor, pedepsirea delictelor în conformitate cu legea islamică, încheierea contractelor de vânzare-cumpărare, de căsătorie, ca şi convenţiile de desfacere a acestora, împărţirea moştenirilor şi paza bunurilor persoanelor dispărute. Împreună cu celelalte autorităţi otomane, veghea la punerea în aplicare şi la respectarea reglementărilor (kanun) emise de sultan[38].

Din punct de vedere administrativ, este menţionat la Mangalia un *muhtesib* cu importante atribuţii în ceea ce priveşte buna desfăşurare a activităţii comerciale a oraşului, între care stabilirea preţurilor anumitor mărfuri, pentru a evita creşterea costului vieţii, verificarea greutăţilor şi a măsurilor utilizate de către negustori şi luarea măsurilor punitive împotriva celor ce încălcau reglementările în vigoare. La acestea se adăuga calitatea de apărător al legii islamice şi cenzor al moravurilor, un rol important ţinând seama de mozaicul etnic al oraşelor dobrogene[39].

După instaurarea dominaţiei otomane pe litoralul dobrogean, comerţul a fost orientat spre satisfacerea trebuinţelor Imperiului Otoman, în special a capitalei Istanbul[40]. Mari cantităţi de grâu şi de peşte sunt menţionate printre mărfurile exportate din porturile Karaharman, Constanţa şi Mangalia[41] spre Istanbul, unde Eremya Celebi Kömürcuyan întâlneşte nave venite de la Mangalia[42].

Kanunnamele referitoare la Mangalia şi la alte localităţi dobrogene (Constanţa, Babadag, Tulcea, Isaccea, Măcin, Hârşova, Karaharman)[43] au fost redactate în secolul al XVI-lea şi reglementau desfăşurarea comerţului, stabilind cuantumul taxelor şi a impozitelor percepute de către stat, în mod direct sau prin intermediul unor arendaşi[44].

„Kanunname-i Sulu Menkaliye" – regulamentul pentru vama Mangaliei:

[36] Ghiaţă 1980, 49-55 - în mare, corespunde limitelor teritoriului callatian, Avram 2006, 69, fig. 4.
[37] Guboglu 1974, 112.
[38] Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1994, 255-256.
[39] Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1994, 254-255.
[40] Custurea, Murat 1979, 211.
[41] Inalcik 1963, 628.
[42] Giurescu 1976, 219.
[43] Publicate de către H. Tunçer în anul 1963. Tunçer 1963, *passim*.
[44] Alexandrescu-Dersca-Bulgaru 1973, 34.

„Dacă vin cereale şi orez cu carul şi sunt peste 12 kile se iau opt aspri; dacă sunt sub 10 kile se ia un aspru la două kile. În caz că vine cu carul untură, miere, ceapă uscată, usturoi şi alte mărfuri de acest fel, se iau opt aspri pentru o încărcătură întreagă, <iar> pentru o încărcătură care nu e întreagă se iau patru aspri. Pentru produsele de mai sus care sosesc cu carul tras de un cal se iau doi aspri şi dacă doi cai trag <carul>, se iau patru aspri. Dacă vin materiale de şelărie, încălţăminte şi stofe, pentru fiecare încărcătură de cal se iau căte doi aspri. Dacă vine un negustor, îşi desface şi îşi întinde marfa se ia câte un aspru ca dare zisă „drept pentru loc”. La sosirea unor sumane de aba, a mierei, unturei, sacilor şi covoraşelor şi altor mărfuri de acest fel, se ia un aspru după patruzeci de aspri. Dacă se vând armăsari, cai şi catâri se iau câte doi aspri de la cumpărător şi de la vânzător. La vânzarea de vite cornute se iau doi aspri de la vânzător şi nimic de la cumpărător. Dacă se vând oi şi capre se iau doi aspri de la vânzător pentru două oi. Dacă se taie oi şi capre se ia la zalhana un aspru pentru patru oi; la tăierea de vite cornute se iau doi aspri. Dacă se vând prizonieri se iau câte patru aspri de la cumpărător <cât> şi de la vânzător. De la pepenii galbeni, de la pepenii verzi, de la strugurii proaspeţi, de la castraveţi, varză şi alte produse de acest fel se iau câte doi aspri de o sarcină completă; dacă sunt mai puţine se ia un aspru. Dacă se înmagazinează cerealele unui angrosist şi dacă nu dăduse mai înainte baç şi se vând din hambar, se iau opt aspri pentru un mudd, iar când este mai puţin de un mudd, un aspru pentru două kile. Dacă vin scânduri, bidoane umplute, grinzi, bârne şi stâlpi cu carele, se ia un aspru de car. Dacă vine peşte uscat, se iau opt aspri de car <iar> la peştele proaspăt patru aspri. Dacă soseşte vin în butoaie, se iau opt aspri de la aducător iar de la cel care cumpără şi vinde se iau cincisprezece aspri ca drept de vânzare cu amănuntul. Dacă vin piei tăbăcite de vită cornută (bou sau vacă) se ia un aspru pentru două piei, iar de la pielea de bivol (sau bivoliţă) un aspru de piele. Dacă se scoate de aici cu carul afară <din oraş> postav, pânză, struguri uscaţi şi smochine şi altele, se iau opt aspri ca vamă de ieşire, şi dacă ies şi se duc <fiind> încărcate pe cal, se iau câte doi aspri, iar dacă ies cu căruţa cu cai se iau căte doi aspri de fiecare cap de cal[45]”.

Mărfurile sosite pe mare erau impozitate conform regulamentului schelelor Mangalia, Varna, Balcic, Caliacra şi Constanţa cu privire la perceperea de taxe în folosul tezaurului public:

„De la stofele care sosesc pe mare se iau 4% de la creştini şi 2% de la musulmani. De la fructele comestibile se ia un aspru pentru o sută; de la orz şi grâu se iau opt aspri de mudd; de la secară şi mei se iau şase aspri de mudd. De la peştele care vine pe mare se ia ca vamă patru aspri pentru o sută (de bucăţi). Cel care

[45] Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1973, 44-45, traducere după Tunçer 1962, 218-219. Kanunname-i Sulu Menkaliye.

plăteşte vamă pentru mărfurile aduse pe mare va vărsa o jumătate de aspru ca taxă de cântărire, pe când cumpărătorul va plăti un aspru. De la mărfurile importate se va percepe un aspru de la vânzător şi un aspru de la cumpărător”[46].

Viaţa economică a oraşelor dobrogene situate pe malul Dunării sau pe litoralul Mării Negre, aşa cum rezultă ea din reglementările fiscului otoman, era bine dezvoltată, cu un plus pentru centrele danubiene care intermediau comerţul cu ţările române, toate acestea fiind integrate în sistemul otoman, având drept scop acoperirea consumului Imperiului, mai ales al capitalei. În ceea ce priveşte oraşul Mangalia, constatăm că sunt menţionate produsele proaspete, necesare alimentaţiei: miere, ceapă, usturoi, pepeni galbeni, pepeni verzi, struguri proaspeţi, castraveţi, varză care, în general, ar putea proveni din hinterland-ul oraşului, ceea ce dovedeşte capacitatea teritoriului rural din preajma oraşului de a produce legumele şi fructele necesare, dar, în cazul celor mai puţin perisabile, avem în vedere şi importuri din Ţara Românească sau din spaţiul balcanic.

Este menţionat orezul, care poate fi de provenienţă anatoliană, transportat pe uscat pe drumul transbalcanic, ori de la Brăila, unde existau cultivatori de orez[47], sau din teritoriul oraşului Philippopoli[48].

Sunt amintiţi armăsarii provenind din celebra rasă de Dobrogea, rezultată din încrucişarea calulului arab cu cel mongol[49]. Creşterea cailor a fost una dintre ocupaţiile de bază ale locuitorilor din Dobrogea, menţionată şi de Peyssonel[50], iar în timpul războiului Crimeii, militarii francezi au văzut herghelii de cai hălăduind în preajma drumului dintre Constanţa şi Mangalia[51].

Dezvoltarea economică oraşului, a fost determinată în mare măsură, de calitaţile portului mangaliot. Un portulan grecesc aminteşte că „Pangala este un port bun, cu intrarea dinspre miazăzi. Să ai grijă la o stâncă care este la jumătate de milă din port spre larg şi apa are deasupra ei între 7 şi 9 palme. Recunoşti Pangala după pământul negru împădurit în partea de miazăzi”[52].

Wenzel von Brognard menţionează în jurnalul său, la 12 august 1786, că „de la micul sat Ilanlâc sunt 5 mile până la Mangalia. Această localitate este foarte mare, numără peste 500 de case, dintre care cele mai multe aparţin grecilor. Şi turcii au

---

46 Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1977, 267, traducere după Tunçer 1962, 219. Acelaşi regulament este publicat cu unele diferenţe şi de R. Manolescu (Manolescu 1976, 188); o ediţie mai nouă: Akgündüz 1994, 747.

47 Popescu 1995, 260.

48 Peyssonel 1787, 171.

49 Mateescu 1977, 287.

50 Peyssonel 1787, 170.

51 Mateescu 1977, 291; Maxim 1983, 2, 882.

52 Atanasiu-Croitoru, Cristea 2009, 259.

acolo trei moschei mari. Intrarea în acest port e foarte primejdioasă pentru cei care nu cunosc locurile. Şi anume, nu trebuie să se îndrepte cineva oblic spre micul golf, ci să navigheze la o depărtare de 2-3 mile până ajunge chiar în faţă, apoi să cotească, odată ajuns acolo şi să apuce de-a dreptul chiar către moscheea din sud şi ajunge fără primejdie, trecând pe această cale sigură în rada Mangaliei care este înconjurată de jur împrejur – în afară de această trecere navigabilă – de bancuri de nisip ascunse. Rada este foarte deschisă, totuşi are fundul atât de bun pentru ancorat încât vara, pe furtuni mai puţin violente, chiar şi corăbii mari se pot adăposti bine aici şi nici măcar nu suferă dinspre partea deschisă de la miazăzi, căci marea intră într-un ţărm plan şi, prin urmare, valurile sale joacă doar la suprafaţă şi nu lovesc înapoi. Semnul după care corăbierii recunosc de departe regiunea Mangaliei sunt cele cinci „Sandjak tepesi", adică movile pentru steaguri, pe care trupele otomane obişnuiesc să le ridice acolo unde îşi aşează tabăra şi îşi înfig acolo steagurile sfinte din care, de altfel, se găsesc multe risipite pe aceste întinderi nesfârşite. Comerţul din această localitate constă mai ales în grâu, din care se încarcă 15 până la 18 corăbii pe an. În vederea lui s-au construit de-a lungul coastei un şir întreg de magazii de piatră. De la Mangalia se socotesc şase mile până la Murad Molla ciftlik, o moşie a acelui legist de pomină care şi-a păstrat trecerea vreme atât de îndelungată şi care a strâns bogăţii atât de uriaşe, cum prea puţini din semenii lui ar putea arăta; apoi coasta se întinde pustie pe o lungime de douăsprezece mile până la capul Tuzla ..."[53]. Autorul descrie intrarea în port ca accesibilă doar celor ce cunosc zona şi subliniază, astfel, calitatea portului ca fiind unul dintre cele mai bune din Marea Neagră, fapt amintit şi de alţi călători[54]. Menţionează cinci movile, probabil tumuli antici care străjuiau principalele drumuri care părăseau oraşul[55]. Oferă informaţii cu privire la comerţul desfăşurat în acesta, subliniind importanţa negoţului cu grâu, transportat spre capitala imperială de 15-18 corăbii în fiecare an, pentru stocarea căruia s-au construit magazii din piatră[56]. Cultivarea grâului are o veche tradiţie în oraşul pontic, dovedită încă din antichitate de prezenţa zeiţei Demetra şi a spicului de grâu pe vechile monede callatiene[57].

Peyssonel afirmă că Mangalia este un mare oraş („grand bourg"), care are o piaţă publică (bazar) şi un mare număr de magazii pentru cereale. Portul este foarte spaţios şi poate găzdui vase de toate mărimile, dar nu este foarte sigur în timpul

[53] *Călători străini* 10, 1, 751-752.
[54] Guillaume de l'Isle: „Port de Mangalia un des meilleurs de la Mer Noire" – Radu 2013, 232.
[55] Tafrali 1928, 23-53.
[56] Inalcik 1996, 290.
[57] Talmaţchi 2011, 345-350.

iernii. Mărfurile traficate aici sunt grâul, orzul, secara, meiul, strugurii, brânza, care sunt foarte abundente[58].

Despre vechiul dig care apăra portul, Ion Ionescu de la Brad menţionează că începe din partea oraşului numită Kisté-Buroa şi înaintează în mare până la o distanţă de 80 de metri, apoi lasă un loc gol, o poartă prin care intrau navele în port, şi se termină lângă lacul Mangalia care comunica cu marea[59].

Ocupaţia principală a locuitorilor kaza-lei era agricultura. Terenurile agricole erau exploatate în cadrul unor ferme denumite *ciftlik*, care, pe lângă agricultură, se ocupau şi de creşterea vitelor, morărit şi apicultură, utilizînd munca salariată a ţăranilor din zonă[60]. Dintre acestea, se remarcă un *ciftlik* care aparţinea *aianului* şi altor notabilităţi ale oraşului, menţionat în hatişeriful acordat Ţării Româneşti de sultanul Abdul Hamid I după încheierea păcii de la Kuciuk Kainardji (1774), în legătură cu obiceiul acestora de a trimite vitele *ciftlik*-ului Mangalia pentru păşunatul de vară la Jegălia, în Ţara Românească, unde rămâneau şi peste iarnă, fără a mai fi aduse în locul lor de baştină, la Tuzla[61]. De remarcat importanţa acestei acţiuni care presupunea, fără îndoială, deplasarea unui mare număr de vite, pentru care erau obligaţi să participe ţărani din Ţara Românească, fapt ce a obligat Poarta otomană să emită un ordin de interzicere a acestui obicei.

Cu ocazia lucrărilor de delimitare şi parcelare a terenurilor din Dobrogea, efectuate după anul 1877, au fost identificate şi alte *ciftlik*-uri: astfel, în aria comunei Gherengic (Pecineaga) erau *ciftlik*-urile aparţinând lui Abdulah Ibrahim din Mangalia şi Fatme Hagi Murat-Bei. La Copucci (Arsa) este menţionat *ciftlik*-ul lui Ioan Popa, la Sarighiol (Albeşti) erau *ciftlik*-urile Caceamac şi al lui Raine Atanasof, iar la Chiragi (Cotu Văii) erau *ciftlik*-urile Nalbant, Papucci şi Casimcea[62].

Ion Ionescu de la Brad afirmă că „locul cel mai bun şi mai vestit şi de câşlă şi de plugărie este Osmancea, în kazaua Mangaliei, 6 ceasuri departe de Mangalia, 8 ceasuri de la Rasovata, unde astăzi se află bulgarul Hagi Raine, lângă Idilkioi. Aşa de bun este locul acela pentru vite, cât mai toţi mocanii au umblat după el, şi Iacov Craiul, cel mai de pe urmă, l-au scăpat din mână şi au trecut la Bulgari"[63].

În ceea ce priveşte numărul populaţiei mangaliote, un registru otoman din anul fiscal 1668-1669 menţionează la Mangalia un număr de 172½ de unităţi fiscale, *cizye hanesi*, compuse din familii nemusulmane, plătitoare de *gizie*, valoare comparabilă

58 Peyssonel 1787, 158-159.

59 Ionescu de la Brad 1879, 45.

60 Mateescu 1973-1975, 249-252 cu definiţia acestui tip de exploatare agricolă.

61 Mateescu, 1973-1975, 252; *Documente turceşti*, nr. 292, 326.

62 Mateescu, 1973-1975, 260.

63 Slăvescu 1943, 63.

cu alte localităţi dobrogene ca, de exemplu, Hârşova (179) sau Karasu (171)[64]. Populaţia totală a Dobrogei în această epocă a fost estimată la circa 300.000-350.000 locuitori, cu o densitate medie de 12 până la 15 locuitori pe kmp[65].

După a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi cu precădere în secolul al XIX-lea, treptat, populaţia a fost afectată de consecinţele războaielor ruso-turce, ale căror operaţiuni s-au desfăşurat în aceste zone, înregistrându-se un declin pronunţat din punct de vedere demografic, în comparaţie cu situaţia descrisă de călătorii străini ca fiind înfloritoare în secolele precedente. Un recensământ efectuat în anul 1830 arăta la Mangalia un număr de 746 de locuitori, dintre care 694 erau musulmani, 15 creştini şi 37 ţigani[66] (conform reglementărilor otomane era înregistrată doar populaţia masculină, astfel că, în realitate, numărul locuitorilor era cel puţin dublu).

La 1850, populaţia kazalei Mangalia, după înregistrările lui Ion Ionescu de la Brad, era de 398 de case, împărţită în 35 de sate[67]. Cât despre oraş, agronomul român afirmă că: „oraşul Mangalia, capitala kazalei cu acelaşi nume, se găseşte pe ţărmul Mării Negre; el nu are decât 80 case locuite de 75 turci şi 5 raiale; în portul său nu se fac decât afaceri fără importanţă. Cu toate cele 40.000 chile ce produce acum *kazaua* Mangaliei, nu se încarcă aci decât 7-8 corăbii pe an"[68], subliniind situaţia dezolantă a oraşului.

Conform tradiţiei otomane, viaţa oraşului se desfăşura în jurul geamiei, lângă care se afla baia publică, şcoala, instituţiile administrative[69]. Documentele vremii atestă la Mangalia *vakâf*-ul prinţesei Esmahan (Ismihan), fiica lui Selim al II-lea (1566-1574)[70], o fundaţie pioasă[71], cu rolul de a asigura întreţinerea geamiei din acest oraş, beneficiind de mari suprafeţe agricole[72]. Această instituţie, pe lângă cel cultic, avea rolul şi de centru de educaţie[73], unde imamii, teologi bine pregătiţi, educaţi în capitala imperiului, predau Coranul şi jurisprudenţa islamică[74]. Recent au fost

---

64 Gemil 2004, 54.
65 Gemil 2004, 61.
66 Kemal 2002, 229.
67 Ionescu de la Brad 1879, 35
68 Ionescu de la Brad 1879, 43-44.
69 Şerban, Şerban 1977, 273.
70 Alte *vakâf*-uri aparţinând prinţesei Esmahan sunt menţionate în: Radushev, Ivanova, Kovachev 2003, nr. 47, 222, 270, 290, 293, 294.
71 Pentru problematica complexă a instituţiei *vakâf*-ului menţionăm Moutafchieva 1981, *passim*; Svetlana Ivanova în Radushev, Ivanova, Kovachev 2003, 11-50.
72 Gemil 2004, 68.
73 Ilhan 1994, 278.
74 *Călători străini* 6 381; Ilhan 1994, 280-281.

publicate epitafele de pe monumentele funerare aflate în curtea moscheii datând, conform anilor inscripţionaţi, din secolele XVII-XIX[75].

Moscheea se află situată la sud-vest de zidul de incintă din epoca romano-bizantină şi de poarta de sud a cetăţii, conservată parţial la subsolul hotelului „President" (redenumit „New Belvedere") (Fig. 1).

Lângă moscheea Esmahan Sultan (Fig. 1) au fost cercetate „băile turceşti", în curtea Şcolii Generale nr. 5, unde s-a descoperit o monedă otomană din anul 1753[76]. De fapt, ne aflăm în faţa unui un edificiu termal antic, situat *extra-muros*[77], care, probabil, a fost reutilizat în perioada otomană.

În schimb, la marginea oraşului se întindea bazarul, hanul, vama şi cimitirul oraşului[78].

Cercetările arheologice au dus la descoperirea unui cimitir musulman situat în partea de vest a oraşului, din care s-au investigat 336 de morminte datate în secolele XVII-XIX, aparţinând populaţiei musulmane din oraş[79], care poate fi pus în legătură cu cea de-a doua geamie a oraşului, aflată la intersecţia str. Ştefan cel Mare cu B-dul 1 Decembrie, unde se află actuala Piaţă Sud, prezentă pe planul cetăţii Callatis, realizat de arhitectul Şt. Popovici în anul 1927[80].

Evliya Celebi menţionează şi un mic „lăcaş de vizitat", denumit Maharrem-Baba, situat lângă grădinile din partea de vest a oraşului, care atrage mulţi vizitatori, un loc atât de frumos încât Melek-Ahmed paşa, stăpânul lui Evliya Celebi, doreşte să fie înmormântat acolo[81]. Acesta poate fi identificat ipotetic cu Teche, schitul turcesc ce apare pe planul lui Pamfil Polonic, amplasat pe malul lacului Mangalia[82].

---

75 Şeyban 2010, 389-420.

76 Informații furnizate de Valeriu Georgescu.

77 Alexandru, Constantin, Ionescu 2012, 445, 460.

78 Şerban, Şerban 1977, 273; Alexandru, Constantin, Ionescu 2012, 451, pl. 1.

79 Constantin, Radu, Ionescu, Alexandru 2007, 266.

80 Constantin, Radu, Ionescu, Alexandru 2007, 272, pl. 2.

81 Călători străini 6, 381-382.

82 Alexandru, Constantin, Ionescu 2012 451, pl. 1.

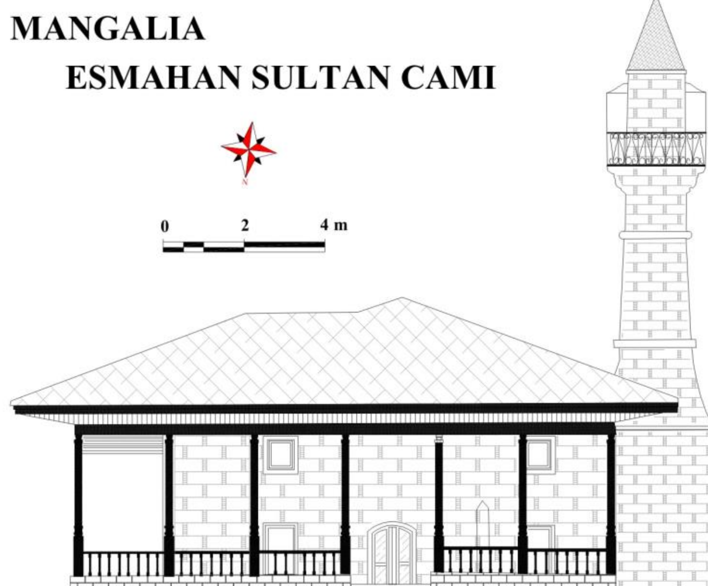

Fig. 1. Moscheea Esmahan Sultan Cami (desen Robert Constantin)
Esmahan Sultan Cami Mosque (Robert Constantin drawing)

Evliya Celebi arată că „partea înfloritoare a oraşului se află spre nord, la intrarea în port, unde se văd şi acum temeliile cetăţii”[83], probabil zona din jurul moscheii Esmahan, dacă coroborăm cu informaţiile de mai sus cu privire la intrarea în portul Mangalia, de la von Brongnard. De asemenea, informaţia precum că oraşul s-a dezvoltat spre sud şi spre vest, având ca centru simbolic geamia Esmahan Sultan, este confirmată de planurile din perioada interbelică, oraşul se extinde, spre nord, de actualul sens giratoriu aflat la intersecţia str. Matei Basarab cu şos. Constanţei, abia în anii '60 - '70, când se înfiinţează cartierul „Colonişti”, spre NV.

În ceea ce priveşte defensiva oraşului, informaţiile furnizate de P. Polonic sugerează că, în epoca otomană, oraşul a fost înconjurat cu un şanţ de apărare. Rezultatele unei cercetări arheologice au confirmat aceste date cu privire la un şanţ situat la 13 m sud de şanţul antic, cu un traseu paralel, pe direcţia ENE-VSV, cu adâncimea iniţială de 2,35 m[84].

Un plan realizat de către P. Polonic înfăţişează urmele unei tabii amplasate spre malul fostului lac Mangalia, în zona actualului port militar. Tabia, sau palanka,

---

[83] *Călători străini* 6, 401.
[84] Alexandru, Constantin, Ionescu 2012, 438.

reprezenta tipul cel mai mic de fort amplasat la frontieră, de formă pătrată, prevăzut cu turnuri din lemn la colţuri. Pereţii erau realizaţi din trunchiuri de copaci, iar spaţiul interior se umplea cu pământ. Întreaga construcţie era înconjurată de un şanţ din care se scotea pământul necesar pentru înălțarea pereţilor[85].

Informaţiile istorice cu privire la oraşul Mangalia au fost completate cu rezultatele unor cercetări arheologice. Astfel, cu prilejul efectuării unor cercetări arheologice pe locul actualului Complex „Alutus", aflat vizavi de muzeu, au fost descoperite câteva morminte orientate aproximativ S-N, cu craniul la sud, având drept inventar inele şi o pafta din bronz, datate larg în secolele XVIII-XIX.

1. Nr. inv. 3160

inel de argint de bună calitate, cu piatră de culoare alb-roz, chaton în formă de disc cu marginile extinse şi comprimate pentru a fixa piatra. Diam. 22 mm[86] (Fig. 2)

2. Nr. inv. 3161

inel de argint de slabă calitate, afectat de coroziune, cu piatră albă, chaton discoidal circular cu marginile comprimate pentru fixarea pietrei. Diam. 23 mm (Fig.3)

3. Nr. inv. 3163

inel de argint de foarte bună calitate, lucrat îngrijit, cu piatră roşie pe care este gravată o inscripţie „Îndeplineşte Doamne (Allah) dorinţa lui Mustafa"[87]. Chaton octogonal, decorat cu un şir de linii aplecate spre stânga şi un şir de ovale deasupra. Pe veriga inelului un şir de 5 cercuri reliefate a căror dimensiune creşte pe măsura ce se apropie de chaton[88]. Diam. 22 mm (Fig. 4)

4. Nr. inv. 3164

inel de argint de foarte bună calitate, lucrat îngrijit, cu piatră roşie, Chaton octogonal, decorat cu un şir de linii aplecate spre stânga şi un şir de ovale deasupra. Pe veriga inelului, un şir de 5 cercuri reliefate a căror dimensiune creşte pe măsura ce se apropie de chaton. Diam. 22 mm (Fig. 5)

5. Nr. inv. 3165

inel din bronz aurit, cu chaton oval pe care se observă semne gravate, posibil o inscripţie sau un decor vegetal, dar starea de conservare precară în care se află nu ne-a permis identificarea acesteia. Marginea chatonului este decorată cu un şir de adâncituri circulare. Diam. 22 mm. Se încadrează în categoria inelelor cu montura lipită de verigă[89]. Datare secolele XVIII-XIX (Fig. 6)

[85] Stein 2007, 49; Nicolle 2010, 21.

[86] Vasiliu 1995, 381, pl. II, 2.

[87] Traducere realizată de dl. prof. M. Maxim.

[88] Custurea 1986, 550, fig. 6/5; Vasiliu 1995, 382, pl. II, 3.

[89] Vasiliu 1995, 378-379, pl. II, 6.

6. Nr. inv. 3166

inel de argint de bună calitate, lucrat îngrijit, cu piatră alb-verzuie, chaton oval cu marginile ce se restrâng treptat pentru a fixa piatra, decorat cu o canelură şi un şir de linii înclinate spre dreapta. Diam. 20 mm (Fig. 7)

7. Nr. inv. 3167

inel de argint cu piatră roşie, asemănătoare cu nr. 3 (nr. inv. 3163) şi 4 (nr. inv. 3164), dar de formă ovală. Pe spatele chatonului se află un decor format din linii ce pornesc ca nişte raze din centrul chatonului. Pe veriga inelului se află un decor format din x-uri ce continuă până la chaton[90]. Diam. 22 mm (Fig. 8)

8. Nr. inv. 3509

inel de argint de bună calitate, cu piatră alb-roz, cu chatonul rotund cu marginile extinse pentru a fixa piatra, decorat cu o canelură şi un şir de triunghiuri cu vârful spre piatră. Diam. 18 mm (Fig. 9)

9. Nr. inv. 3511

inel din bronz aurit, lipseşte piatra, cu chaton octogonal, asemănător cu nr. 3 (nr. inv. 3163) şi 4 (3164). Diam. 23 mm (Fig. 10)

10. Nr. inv. 3260

pafta din bronz, formată din două părţi prinse printr-un cârlig şi o verigă. Cele două părţi sunt aproximativ circulare şi sunt decorate cu un motiv vegetal de flori şi frunze ce pornesc radial din zona cârligului, îngrijit realizat. Diam. 30 mm (Fig. 11)

Trei dintre aceste inele (nr. de inv. 3163, 3164 şi 3511) au caracteristici comune, probabil fac parte din aceeaşi serie datată în secolele XVIII-XIX[91].

Prezentarea acestor informaţii istorice, la care se adaugă descrierea obiectelor cu caracter arheologic, reliefează principalele trăsături ale dezvoltării oraşului mangaliot care se înscrie astfel printre siturile importante de acest gen din Dobrogea.

Consideraţiile generale de mai sus sperăm că vor constitui un punct de plecare pentru cercetările viitoare cu privire la istoria acestui oraş şi o contribuţie la problematica complexă a oraşelor dobrogene în epoca otomană.

90 Vasiliu 1995, 381, pl. II, 5.

91 Vasiliu 1995, 381-383.

Fig. 2. Inel / Ring – nr. inv. 3160

Fig. 3. Inel / Ring – nr. inv. 3161

Fig. 4. Inel / Ring – nr. inv. 3163

Fig. 5. Inel / Ring – nr. inv. 3164

Fig. 6. Inel / Ring – nr. inv. 3165

Fig. 7. Inel / Ring – nr. inv. 3166

Fig. 8. Inel / Ring – nr. inv. 3167

Fig. 9. Inel / Ring – nr. inv. 3509

Fig. 10. Inel / Ring– nr. inv. 3551

Fig. 11. Pafta / belt buckle Pafta – nr. inv. 3260

Bibliografie

Akgündüz A. 1990, *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukuki tahlilleri*, vol. 2, Istanbul.

Akgündüz A. 1994, *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukuki tahlilleri*, vol. 7, Istanbul.

Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M.M. 1973, *Aspecte ale vieţii economice din oraşele şi târgurile Dobrogei sub stăpânirea otomană*, Studii 26, 1, 33-48.

Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M.M. 1977, *Aspecte ale vieţii economice din porturile şi schelele Dobrogei în secolele XV-XVII,* Peuce 6, 259-269.

Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M.M. 1994, *Sur l`administration des villes de Dobroudja sous la domination ottomane (XVe – XVIIIe siècles)*, RÉSEE 32, 1994, 3-4, 249-257.

Alexandru, N., Constantin, R., Ionescu, M. 2012, *Callatis-stratigrafie, topografie şi urbanism*, Pontica 45, 437-463.

Alexandru, N., Constantin, R., Ionescu, M., *Aspecte topografice ale cetăţii Callatis în epoca romano-bizantină*, Pontica 37-38, 2004-2005, 419-438.

Arbore, Al. P. 1920, *Din etnografia Dobrogei. Contribuţiuni la aşezările tătarilor şi turcilor în Dobrogea*, extras din Arhiva Dobrogei 2, 1919, 1-50.

Atanasiu-Croitoru, Andreea, Cristea, O. 2009, *Portulane greceşti ale Mării Negre de la sfârşitul Evului Mediu*, în ed. Cr. Luca, Negustorimea în Ţările Române, între *Societas Mercatorum* şi individualitatea mercantilă, în secolele XVI-XVIII, Galaţi, 221-263.

Avram Al. 2006, *The Territories of Istros and Kallatis*, în „Surveying the Greek Chora. Black Sea Region in a Comparative Perspective", P.G. Bilde, Vl. F. Stolba eds., Aarhus University Press, 59-80.

Barnea, Al. 1994, *Cronica cercetărilor arheologice din 1993*, SCIVA 45, 4, 375-385.

Berindei M. 1989, *Les vénitiens en Mer Noire, XVIe –XVIIe, siècle. Nouveaux documents*, Cahiers du Monde russe et soviétique 30, 3-4, 207-224.

Brătianu, Gh.I. 1944, *La mer Noire, plaque tournante du trafic international à la fin du Moyen Âge*, RHSEE 21, 36-69.

Călători străini 3 – *Călători străini despre Ţările Române*, vol. 3, eds. M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1971.

Călători străini 6 – *Călători străini despre Ţările Române*, vol. 6, eds. M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M. A. Mehmet, Bucureşti, 1976.

Călători străini 10, 1 – *Călători străini despre Ţările Române*, vol. 10, p. 1 eds. M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 2000.

Constantin, R., Radu, L., Ionescu, M., Alexandru, N. 2007, *Mangalia. Cercetări de salvare*, Peuce, S. N., 5, 241-296.

Cristea, O. 1998, *Informaţii despre Marea Neagră într-un portulan pisan de la sfârşitul secolului al XII-lea (cca. 1200)*, Sud-Estul şi contextul european. Buletin, 9, 77-81.

Custurea G., Murat A. 1979, *Aspecte ale vieţii economice în Dobrogea în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în lumina tezaurului monetar de la Viile*, Pontica 12, 207-219.

Custurea, G. 1986, *Sondajul arheologic de salvare de la Ester*, Materiale 16, 544-550.

Documente turceşti - Documente turceşti privind istoria României, 1, 1455-1774, ed. M. A. Mehmet, Bucureşti, 1976.

Georgescu, V., Lascu, St. 1995, *Callatis-Mangalia 2500 micromonografie*, Mangalia.

Georgieva G. 2007, *Administrative structure and government of Rumelia in the late eighteenth and early nineteenth centuries: the functions and activities of the vali of Rumelia*, în Ottoman rule and the Balkans, 1760-1850: conflict, transformation, adaptation, Rethymno, 2007, 3-19.

Ghiaţă, Anca 1980, *Toponimie şi geografie istorică în Dobrogea medievală şi modernă*, Analele Academiei Române. Memoriile secţiei de ştiinţe istorice, seria 4, t. 5, 29-61.

Giurescu, C.C. 1976, *Istoria pădurii româneşti din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Bucureşti.

Glück, E. 1984, *Imaginea litoralului românesc pe harta nautică a lui Iehuda ben Yara*, Pontica 17, 241-244.

Guboglu, M. 1974, *Cronici turceşti privind ţările române. Extrase, II, Sec. XVII – începutul sec. XVIII*, Bucureşti.

Barnea, I. 1959, *Descoperirile arheologice din epoca feudală la Mangalia*, Materiale 6, 903-911.

Ilhan, M. 1994, *Ottoman Documents as a Source for European History; a Case Study of Documents Selected from Cevdet's Catalogue – Ma'arif and Nafi'a*, RÉSEE 32, 3-4, 277-292.

Inalcik, H. 1996, *Imperiul otoman. Epoca clasică 1300-1600*, Bucureşti.

Inalcik, H. 1963, *Dobroudja*, în Encyclopédie de l'Islam, nouvelle édition, II, Leiden-Paris, 628.

Inalcik, H. 1954, *Ottoman Methods of Conquest*, Studia Islamica 2, 103-129.

Ionescu de la Brad, I., 1879, *Escursiune agricola in Campia Dobrogei, traducţiune depe scrierea in limba francesa publicata de autoriu in Constantinopoli la 1850*, Bucuresci.

Karpat, K.H. 2002, *Ottoman Urbanism: The Crimean Emigration to Dobruca and the Founding of Mecidiye, 1856-1878*, în *Studies on Ottoman Social and Political History. Selected Articles and Essays*, Boston, 202-234.

Madgearu, Al. 1997, *Continuitate şi discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, Bucureşti.

Manolescu, R. 1976, *Oraşul medieval. Culegere de texte*, Bucureşti.

Mateescu, T. 1973-1975, *Ciflicurile din Dobrogea în sec. al XVIII-lea şi al XIX-lea*, Peuce 4, 249-272.

Mateescu, T. 1976, *Vakîfurile din Dobrogea şi arhivele lor*, RA 38, 4, 412-417.

Mateescu, T. 1977, *Creşterea cailor în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, Peuce 6, 287-297.

Maxim, M. 1983, 1, *Teritorii româneşti sub administraţie otomană în secolul al XVI-lea*, I, RdI 36, 8, 802-817.

Maxim, M. 1983, 2, *Teritorii româneşti sub administraţie otomană în secolul al XVI-lea*, II, RdI 36, 9, 879-890.

Mănucu-Adameşteanu, Gh. 1995-1996, *Aspecte privind circulaţia monetară la Mangalia în secolele X-XI (969-1081)*, Pontica 28-29, 287-300.

Moutaftchieva, Vera 1981, *Le vakif – un aspect de la structure socio-economiquede l'Empire Ottoman (XVe –XVIIe s.)*, Sofia.

Nicolle, D. 2010, *Ottoman Fortification. 1300-1710*, Osprey Publishing Limited, London.

Obreschkov, V. 2002, *Formación de la unidad administrativo-militar Silistra (uc, liva) finales del s. XIV – los años 70 del s. XV*, RÉSEE 40, 1-4, 103-107.

Panaite, V. 2007, *Wallachia and Moldavia from the ottoman juridical and political viewpoint, 1774-1829*, în *Ottoman rule and the Balkans, 1760-1850: conflict, transformation, adaptation*, Rethymno, 21-44.

Peyssonel, Ch. de 1787, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, II, Paris.

Popescu, A. 2011, *Toponimii multiple în sancakul Silistra (sec. al XVI-lea)*, SMIM 29, 163-182.

Popescu, A. 2012, *Ester au XVI*[e] *siècle. – Nouvelles Contributions –*, RÉSEE 50, 1-4, 191-202.

Popescu, A. 2007, *La Mer Noire ottomane: mare clausum ? mare apertum ?*, în F. Bilici, I. Cândea, Anca Popescu (eds.), *Enjeaux politiques, économiques et militaries en mer Noire (XIV*[e]*–XXI*[e] *siècles). Etudes à la memoire de Mihail Guboglu*, Brăila, 2007.

Popescu, A. 2008, *Dobrogea otomană (sec. XV-XVI): disocieri teritorial-administrative şi cronologice*, în D. Ţeicu, I. Cândea (eds.), *Românii în Europa medievală (Între Orientul bizantin şi Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei*, Brăila, 633-652.

Popescu, A. 2005, *Anul 1540 şi problema „închiderii" Mării Negre otomane*, SMIM 23, 183-194.

Popescu, A. 1995, *Circulaţia mărfurilor la Dunărea de Jos reflectată în kanunname-le (a doua jumătate a secolului al XVI-lea)*, RI 6, 1995, 3-4, 255-278.

Radu, L. 2013, *Toponimie dobrogeană: Callatis-Pangalla-Mangalia*, Peuce, S.N., 11, 2013, 229-238.

Radu-Iorguş, C., Radu, L., Ionescu, M. 2013, *Pipe ceramice descoperite la Mangalia*, Peuce, S. N., 11, 239-254.

Radushev, E., Ivanova, Sv., Kovachev, R. 2003, *Inventory of Ottoman Turkish Documents about Waqf Preserved in the Oriental Departament at the St. St. Cyril and Methodius National Library*, *Part 1 – Registers*, Sofia.

Slăvescu, V. 1943, *Corespondenţa dintre Ion Ionescu de la Brad şi Ion Ghica, 1846-1874*, Bucureşti.

Stein, M.L. 2007, *Guarding the Frontier. Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe*, London - New York.

Şeyban, L. 2010, *Mankalya Esmâ Sultan Câmii Hazîresi Mezartaşi Kitâbeleri*, Belleten – Türk Tarih Kurumu, 74, 2010, 270, 389-420. versiunea în format digital: http://www.akademiktarih.com/pdfler/store/lutfiseyban2.pdf accesat la 23.03.2014.

Tafrali, O. 1928, *Les Tumuli de Callatis*, Arta şi Arheologie, 1, fasc. 2, 23-53.

Talmaţchi, G. 2011, *Monetăriile oraşelor vest-pontice Histria, Callatis şi Tomis în epoca autonomă*, Cluj-Napoca.

Tunçer, H. 1962, *Osmanli Imparatorlugunda Toprak Hukuku, Arazi Kanunlari ve Kanun Aciklamalari*, Ankara.

Vasiliu, I. 1995, *Cimitirul medieval de la Isaccea. Biserica Sf. Gheorghe*, Peuce 11, 373-409.

OBSERVAȚII PRIVIND CERAMICA OTOMANĂ DIN DOBROGEA (SECOLELE XV-XIX)

Niculina DINU*

Abstract:

Ottoman pottery exists in Dobrogea since the end of XVth century to the XIXth century. Although the territory was under ottoman rules for four centuries, Anatolian ceramic is difficult to discover. Milet pottery is represented by few shards discovered at Enisala, Tulcea or Hârșova and Iznik production of XVIth century was found in Hârșova, Vadu – Karaharman fortress and only a few fragments in Tulcea. Better represented are Kutahya products by many cups found in Babadag, Tulcea, Isaccea (actually town and *Noviodunum* area), Hârșova, Târgușor – Ester, Vadu – Ghiaurchioi. Other isolated fragments indicate the presence of majolica, Çanakkale pottery, Chinese porcelain and European faience.

Rezumat:

Ceramica otomană este prezentă în Dobrogea începând de la sfârșitul secolului al XV-lea și până în secolul al XIX-lea. Deși s-a aflat sub stăpânire otomană timp de patru secole, ceramica anatoliană se descoperă cu greu pe teritoriul dobrogean. Vasele de Milet sunt reprezentate de câteva fragmente descoperite la Enisala, Tulcea sau Hârșova, iar cele de Iznik din secolul al XVI-lea sunt mai prezente la Hârșova și Vadu-*Karaharman* și doar sporadic la Tulcea. Mult mai bine sunt reprezentate produsele de Kutahya, în special cești descoperite la Babadag, Tulcea, Isaccea (actualul oraș și în zona fostului *Noviodunum*), Hârșova, Târgușor-*Ester*, Vadu-*Ghiaurchioi*. Câteva fragmente izolate indică prezența maiolicii, a ceramicii de Çanakale, a porțelanului chinezesc și a produselor europene din faianță.

Key-words: *pottery, ottoman, Milet, Iznik, Kutahya, Çanakkale, Dobruca*

Cuvinte cheie: *ceramică, faianță, otoman, Milet, Iznik, Kutahya, Çanakkale, Dobrogea*

Deși este primul teritoriu românesc care vine în contact cu lumea musulmană, și, implicit, cu amestecul cultural al imperiului otoman, Dobrogea nu excelează în această

* Muzeul Brăilei „Carol I" Brăila, Piața Traian 3, 810022, Brăila, e-mail: *niculina_dinu@yahoo.com*.

privință. Descoperirile sunt puține, materialul este fragmentar, fără a se putea spune clar dacă într-o perioadă anume a fost utilizată sau comercializată ceramica produsă în Anatolia.

Multă vreme ceramica otomană a fost privită ca o marfă de lux, chiar dacă descoperirile nu indicau cele mai fine și mai bine decorate produse, faptul că veneau dintr-un spațiu îndepărtat, din Anatolia, era suficient pentru a fi trecute în categoria de lux. Europa prinsese gustul produselor orientale încă din perioada cruciadelor, când statele cruciate şi consulatele italiene din Mediterana de răsărit trimiteau mărfuri scumpe şi rarităţi spre ţările de origine (mătase, mirodenii, zahăr, ceramică, sticlă, obiecte din metal şi pietre preţioase). Din secolul al XIII-lea, statul mameluc îşi organizează porturile şi rutele caravanelor, permiţând comerţul europenilor în zona Egiptului şi a Siriei. Embargoul produselor islamice pus de papa Nicolae al IV-lea la sfârşitul secolului al XIII-lea nu înseamnă şi stoparea acestora. Veneția a fost prima care l-a încălcat prin transformarea insulei Cipru în zonă de tranzit pentru produsele de lux şi prin menţinerea ambasadorilor la Alexandria şi în Siria[1].

Instalarea mongolilor în Asia deschidea noi oportunităţi comerciale pentru europeni, mongolii manifestând o toleranţă mult mai mare pentru negustorii creştini, faţă de islamici. Astfel, ruta comercială care lega Europa de Orientul Apropiat şi cel Îndepărtat s-a mutat din Mediterana răsăriteană în Marea Neagră şi Persia. Acum cererea pe piaţă pentru obiectele de lux creşte, pentru că nu vor fi numai creştinii cei care le apreciază, ci şi mongolii care s-au arătat receptivi la aceste mărfuri. Veneţienii şi genovezii au fost cei care aveau nave pentru transport, dar şi coloniile de negustori stabiliţi în porturile Asiei Mici[2].

Cele mai timpurii manifestări ale ceramicii otomane sunt în secolul al XIV-lea dar dezvoltarea sa artistică şi exportul în spaţiul Mării Negre şi al Mediteranei se produce din secolul al XV-lea. De-a lungul a patru secole, ceea ce se numeşte generic *ceramică otomană* suferă transformări sub influenţa produselor venite din China, Persia şi Europa. Astfel, vor trece de la produsele mari şi greoaie din argilă la produse fine din caolin, de la decoruri bicolore la policromie.

Perioada timpurie a ceramicii otomane, cunoscută sub numele de *ceramică de Milet*, este una complexă. Argila roşie capătă forme şi culori împrumutate din ceramica selgiucidă, persană sau chineză; se fabrică, în special, farfurii şi castroane cu dimensiuni mari, dar şi căni sau ibrice[3]. Decorul la interior este pictat cu albastru – cobalt, violet, negru, iar, la exterior se preferă angobarea lui numai până la jumătate şi decorarea foarte simplă cu linii oblice sau valuri în culori palide de verde sau

[1] Mack 2002, 15-20.

[2] Françoise 2004, 240.

[3] Ylmaz 2010, 39-55.

cafeniu, smalţul este plumbifer. Principalele produse comercializate în spaţiul mediteranean şi în cel al Mării Negre au fost castroanele şi farfuriile de dimensiuni mari. Alte produse cu decoruri elaborate la exterior, căni sau ibrice, farfurii şi castroane la care decorul se continua în exterior până la baza piciorului nu au fost descoperite în afara Anatoliei, ceea ce poate constitui perioada de tranziţie spre utilizarea caolinului în locul argilei. Numele l-a primit de la Fr. Sarre care a decoperit-o la Milet[4] şi a sperat ca de-a lungul campaniilor să identifice zona cuptoarelor în care au fost produse[5]. Cercetările anilor '60 de la Iznik au arătat ca fabricarea lor se făcea aici şi nu în centrul care i-a dat numele[6].

În cadrul comerţului maritim produsele ceramice sunt bunuri ale căror prețuri sunt mult prea mici pentru a constitui o încărcătura specială sau mare parte din bunurile aflate pe o navă; sunt, de cele mai multe ori, complementare unei încărcături şi apar numai atunci când produsul este deficitar într-o zonă. Naufragiile sunt cele care furnizează informaţii despre prezenţa diferitelor producţii, italiene, bizantine sau levantine în unele zone de coastă ale Mediteranei, indicând folosirea aceleiași rețele de distribuţie[7].

În zona Mediteranei răsăritene s-a observat un amestec cultural în ceea ce priveşte ceramica: forme, tehnică şi motive ornamentale se foloseau şi se adaptau nevoilor pieţelor locale. Meşterii itineranţi sunt factorul declanşator al circulaţiei tehnicii şi formelor, al schimbării gusturilor; fie lucrează independenţi pentru diverse pieţe, fie instituţionalizat şi organizat[8].

Din secolul al XVI-lea, atelierele de la Iznik s-au specializat în produsele fine din caolin (cu ajutorul artizanilor iranieni), trecând de la utilizarea culorii albastru cobalt pe fond alb la modele complexe policrome în nuanţe strălucitoare. Tiparele decorative se păstrează în cea mai mare parte: motivul *valului spart* sau a *perlelor* chinezeşti, frunze şi palmete, decoruri geometrice multiplicate (care la sfârşitul secolului al XVI-lea dau stilul *caleidoscop)*, flori desenate realist sau stilizat (lalea, zambilă, garoafă, flori de cireş etc.)[9].

Până în secolul al XVII-lea, ceramica otomană nu a utilizat în compoziţie figurile umane. Ele apar în momentul în care atelierele de la Iznik nu mai sunt strict

[4] Sarre 1930-1931, 20-23.
[5] Berendorf – Arslan 2008, 386-387.
[6] Aslanapa 1969, 140-146; Kazı Sonuçları Toplantıları 1985-1991, 1995-1999.
[7] Françoise 2004, 241.
[8] Yenișehirlioğlu 2004, 373-382; Neçipoğlu 1990, 136-170.
[9] Raby, Atasoy 1996, 100-120.

controlate de curte şi se orientează spre piaţa liberă şi gusturile creştinilor (grecii din Imperiu sau europenii). Fenomenul se păstrează şi în secolul a XVIII-lea[10].

Decăderea centrului imperial de la Iznik a dus la ridicarea atelierelor de la Kutahya, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, şi diversificarea paletei compoziţionale, forme diverse rezultate din copierea atelierele europene sau chineze, culori şi combinaţii coloristice fără reguli stricte, piaţa putând produce produse originale (ca în cazul atelierelor armene), produse care imită porţelanul chinezesc al epocii sau produse de serie slabe calitativ (pastă şi decor), destinate consumatorilor de rând. În aceeaşi perioadă în care Iznik-ul se afla în declin se ridicau atelierele de la Kutahya care, cel mai probabil, timp de un secol, funcţionaseră în umbra primului[11]. Fenomenul este foarte vizibil în secolul al XVIII-lea, când nu se produce un declin, ci o reorientare[12].

Cele trei faze din istoria ceramicii otomane au arătat ce influenţe a primit dinspre Europa, dar şi cum europenii au copiat stilul otoman. Ceramica de Milet şi maiolica italiană prezintă motive similare fără a copia şi tehnica de producere. În perioada de maximă dezvoltare a Iznik-ului se poate observa caracterul cosmopolit al atelierelor, care în secolul al XVI-lea, realizau un stil propriu şi inconfundabil *stilul otoman imperial* – aici existând sprijinul economic şi logistic al Curţii[13]. Alături de curte, urmând modelul, s-a dezvoltat şi patronajul marii birocraţii şi al negustorilor bogaţi. Cererea la export a devenit tot mai mare, favorizând înflorirea artei ceramice.

Din secolul al XVII-lea, ceramica de Iznik intră în competiţie cu porţelanul chinezesc produs în serie de atelierele de la Jingdezhen, care devine preferatul Curţii şi al marii birocraţii otomane. Rămase fără sprijin, atelierele se vor orienta spre piaţa europeană şi spre alte pieţe din Imperiul Otoman, dezvoltând un nou stil, diversificat, mai puţin elaborat şi diferind calitativ de ceea ce produsese până atunci: figuri umane sau animaliere desenate, scriere cu caractere latineşti sau greceşti, toate sunt indicii că europenii au avut acces deplin la mult râvnitele produse[14].

Produsele sale, unele inconfundabile, se adresau pieţei mai mult decât înalţilor funcţionari: forme diverse, culori strălucitoare, motive copiate de la porţelanul chinezesc. Atelierele excelează în producerea veselei, a seturilor pentru masă: ceşti cu farfurii de dimensiuni mici, farfurioare, căni, farfurii, recipiente pentru apa de trandafiri, vaze, storcătoare pentru lămâi, candele, vase compartimentate pentru condimente etc. Centrul va fabrica produse atât pentru lumea musulmană - prin forme familiare acesteia, cât și pentru europeni - prin imitarea formelor veselei

[10] Denny 2004, 3-10.
[11] Carswell 2006, 45-50.
[12] Faroqhi 2000, 23-25.
[13] Carswell 2006, 106-107.
[14] Atasoy, Raby 1996, 240-248.

produse pe continent. Ceașca de cafea este produsul cel mai des întâlnit și cel mai ieftin, întâlnindu-se nu numai în orașe, ci și în zonele rurale[15].

Ţările Române au beneficiat de timpuriu de prezenţa ceramicii otomane datorită poziţiei geografice: intersecţia a două mari rute comerciale și cuprinderea în sfera de influență a Imperiului Otoman. Deși este primul teritoriu românesc ce a intrat sub stăpânire otomană, ceramica de import nu este foarte bine reprezentată în descoperirile arheologice din zonă: Enisala, Tulcea și Hârșova-*Carsium*. Cele mai multe fragmente ceramice descoperite sunt din prima perioadă otomană (ceramica de Milet), din perioada de glorie a Iznik-ului (secolul al XVI-lea), foarte puține descoperiri la Hârșova-*Carsium*, Tulcea și Vadu (cetatea *Karaharman*), cele mai multe sunt databile în secolul al XVIII-lea și au legătură cu extinderea comerțului produselor de Kutahya în Europa (Babadag, Târgușor-*Ester*, Vadu-*Ghiaurchioi*). În alte cercetări arheologice apariția ceramicii este foarte rară, unul sau două fragmente, și este imposibil de precizat dacă erau utilizate frecvent.

Ceramica de Milet este prezentă doar în cinci puncte, până în prezent: Tulcea, Hârşova-*Carsium* şi Enisala, primele două aflate pe linia Dunării, pot fi considerate zone care comercializau produsele și de la care produsele plecau spre Valahia sau Moldova. Enisala, fostă colonie genoveză, are doar fragmente de Milet databile la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, ceea ce indică scăderea importanței sale în cadrul Imperiului Otoman odată cu separarea, prin cordoane de nisip, a lacului Razelm de Marea Neagră[16].

La Hârşova-*Carsium* şi Vadu-*Ghiaurchioi* sunt prezente fragmente ceramice cu decor turcoaz, care se pot atribui unei ceramici mai timpurii, poate celei selgiucide, sau poate fi o varietate a ceramicii de Milet de până la mijlocul secolului al XVI-lea. De asemenea, pot fi atribuite și ceramicii iraniene din secolele XVI-XVII[17].

Tot parţial, datorită puţinelor descoperiri, se poate spune că, și în secolul al XVI-lea, accesul la obiectele de lux a fost limitat cel mai probabil la Hârșova, Tulcea și Vadu-*Karaharman*. De la sfârșitul secolului al XVI-lea și în secolul al XVII-lea, descoperirile confirmă larga răspândire a ceramicii de Iznik, alături de porțelanul chinezesc, după cum au indicat descoperirile de la Hârșova-*Carsium*, Vadu-*Ghiaurchioi* sau Târgușor-*Ester*.

Utilizarea pe scară largă a produselor otomane se face din secolul al XVIII-lea, după cum se observă din descoperirile de la Isaccea-oraș, Isaccea-*Noviodunum*, Babadag, Târgușor-*Ester* și Vadu-*Ghiaurchoi*, unde cele mai multe sunt ceștile de cafea.

[15] Vroom 2011, 156-160.

[16] Stănică 2015, 175-176.

[17] Arvaníti 2013, II, 247-248.

Rare, dar nu total absente, poate de cele mai multe ori au fost confundate cu ceramica uzuală contemporană sau cu faianța românească, sunt produsele de la Çanakale (farfurii) și faianța europeană, care invadează Imperiul Otoman începând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și care determină schimbări majore în modul în care era servită masa. Aceste schimbări se văd și în spațiul românesc, prin prezența, laolaltă, a ceramicii otomane, a porțelanului chinezesc și a faianței europene, la început cea germană sau austriacă pentru ca în secolul al XIX-lea, faianța englezească și franțuzească să le înlocuiască în mare parte. Mult mai puțin sunt cunoscute produsele de maiolică, foarte rar găsite în săpături și publicate[18].

În acest moment al cercetării ceramicii otomane din Dobrogea nu se poate formula o concluzie cu privire la modul în care se distribuie, oricare din produsele anatoliene, descoperirile fiind puține și disparate.

Bibliografie

Arvaníti, S. I. 2013, *I efyaloméni keramikí apó tin póli ton Thivón 13os aiónas éos kai ópsimi Othomanikí períodos (1204-1829). I martyría ton anaskafikón evrimáton pó tin periochí tis Kadmeías,* Athena, 2 vol (teză de doctorat).

Aslanapa, O. 1969, *Pottery and Kilns from the Iznik Excavations*, Forschungen zur Kunst Asiens in Memoriam Kurt Erdmann, Istanbul, 140-146**.**

Atasoy, N., Raby, J. 1994, *Iznik. The Pottery of Ottoman Turkey*, Londra.

Berendorf–Arslan, D. 2008, *Keramikproduktion im byzantinischen und türkischen Milet*, IstMitt 58, 371-407.

Carswell, J. 2006, *Iznik Pottery*, ed. II, Londra.

Denny, W. B. 2004, *Iznik. The Artistry of Ottoman Ceramics*, Londra.

Faroqhi, S. 2000, *Research on the history of Ottoman consumption: A preliminary Exploration of Sources and Models*, Consumption studies and the History of Ottoman Empire, 1500 – 1922. An introduction, ed. D. Quataert, New York, 15-45.

Françoise, V. 2004, *Réalités des échanges en Méditerranée orientale du XIIe au XVIIIe siécles: L'apport de la cèramique*, DOP 58, 241-249.

Kazı Sonuçları Toplantıları 1985–1991, 1995–1999 = Kazı Sonuçları Toplantıları, VII - XIII, XVII - XXI (1985 - 1991, 1995 - 1999), Ankara.

[18] Stănică 2008, 91-99.

Mack, R. E. 2002, *From bazaar to piazza. Islamic trade and Italian art, 1300 – 1600*, Berkley.

Sarre, Fr. 1930–1931, *The Seljuk and early Osmanly pottery of Miletus*, TOCS 9, 20-23.

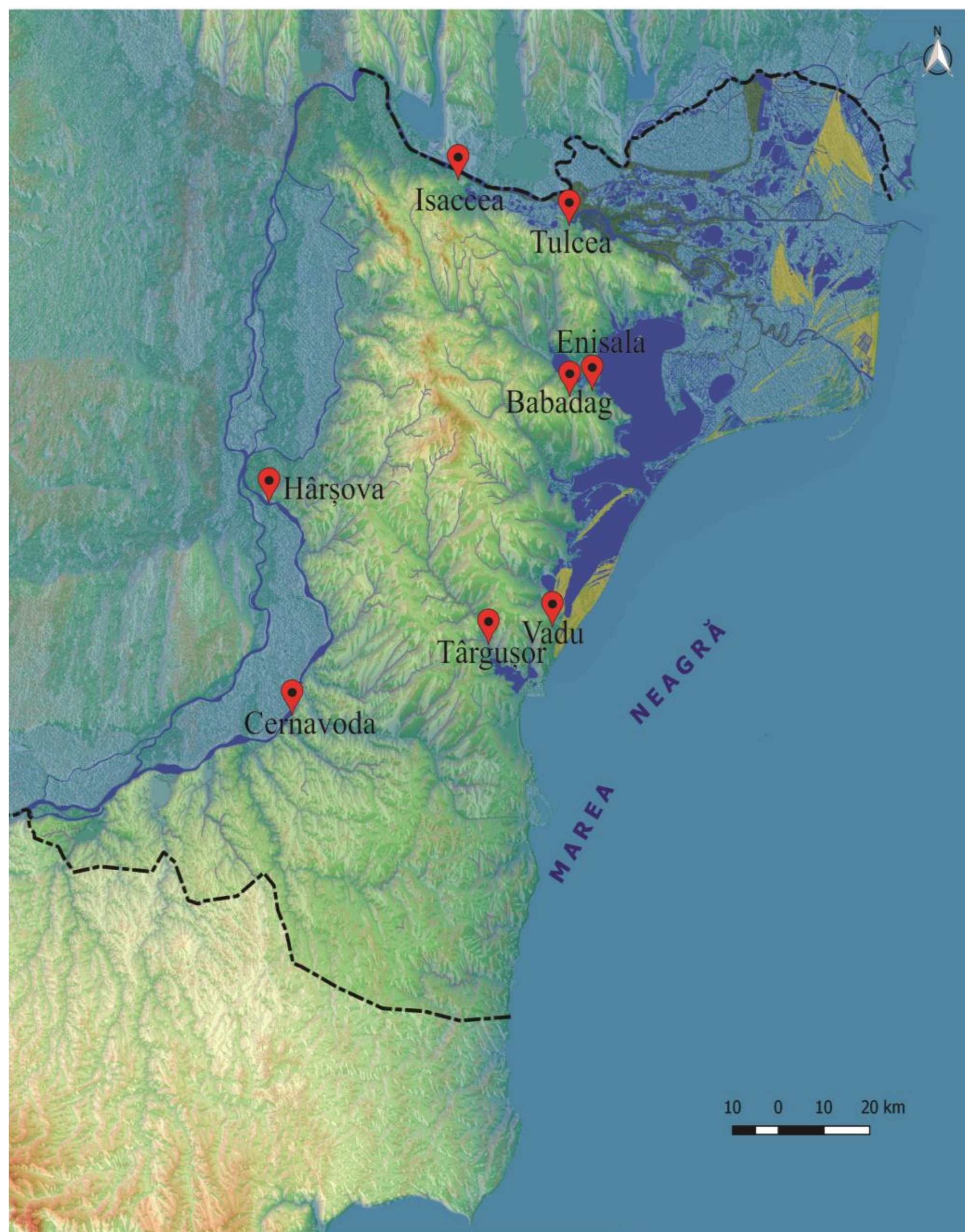
Stănică, A.D. 2008, *Ceramica maiolica descoperită la Tulcea*, Vasaria Medievalia 1, Bistrița, 91-99.

Stănică, A.D. 2015, *Viața economică din nordul Dobrogei în secolele X-XIV,* Tulcea.

Vroom, J. 2011, *Mr. Turkey goes to Turkey,* Or: *How an Eighteenth Century Dutch Diplomat Lunch at Topkapı Palace*, IJMES 16, 139-175.

Yenişehiroğlu, F. 2004, *Ottoman Ceramics in European Context,* Muqarnas 21, 373-382.

Ylmaz, G. 2010, *Edirne Zindanaltı kurtarma kazılarındabulunan erken osmanli seramikleri – II*, Turk Arkeoloji ve Etnografiya Dergisi 10, 39-55.

Pl. 1. Ceramica otomană descoperită în Dobrogea
Ottoman pottery discovered in Dobrudja

ECONOMY AND COMMERCE IN TULCEA IN THE 14th-16th CENTURIES

Aurel-Daniel STĂNICĂ*
Daniela STĂNICĂ**

Abstract:

The data and information drawn from the archaeological investigations have provided sufficient elements in the design of an evolution from a historical perspective, for the town at the gates of the Delta, Tulcea.

For the period between the end of the 10th century and the first two decades of the 15th century there are data and information provided by the archaeological researches which allowed the outlining of a general overview for the beginnings of the medieval settlement from Tulcea and its involvement in the economical interregional exchanges.

In the 16th century, Tulcea – village or harbor, as it appears in the Ottoman documents – acquires a complex social structure, with an administrative organisation and becomes a powerful economic centre, with an agrarian hinterland situated at the crossroads of big commercial routes.

In the economy of the region from the mouths of the Danube River, the quality and quantity of the goods transportation was determined mainly by the efforts of the Ottoman administration. Depending on the political factors, the efficiency of the administration influenced the development of the transportation infrastructure, be it terrestrial or on water. The terrestrial infrastructure was significantly improved in the 16th century, fact attested by the intense economical and commercial activities carried out through the centre from Tulcea.

In the Ottoman Empire these economic exchanges in which were involved various regions, including Dobrogea, formed a huge interregional market, with mechanisms and regulations concerning customs duties, prices, transport, communications, etc.

* The Institute for Eco-Museum Researches „Gavrilă Simion", Progresului Street, 32, 820009, Tulcea, România, e-mail: *aurelstanica@gmail.com*.

** "Ion Creangă" High School, Comertului Street, 11C, 820113, Tulcea, România, e-mail: *danastanica@gmail.com*.

The list of the main products exchanged between the Ottoman regions as it appears in the documents referring to the centre in Tulcea, is impressive: cloth of Thessaloniki, French and English cloth, silk of Bursa, from Levant - silk, cotton, woollen fabrics, spices from the northern parts of the Black Sea - slaves, horses, herds, flocks, ceramics of Iznik or Faenza.

Engaged in the international and interregional trade, with an important activity in the connections south – north and east – west, Tulcea was connected to the world economy in the 16th century. The area from the mouths of the Danube was visited by traders from Moldavia, Wallachia, Transylvania, Poland, by Armenian, Greek, Tatar, Hebrew, Raguza and Ottoman merchants.

The data offered by the historical and archaeological research put in a new light the economic activities and the commerce in which was involved the settlement from Tulcea in the 14th-16th century.

Rezumat:

Datele şi informaţiile desprinse în urma investigațiilor arheologice au oferit elemente suficiente în schiţarea unei evoluţii, din punct de vedere istoric, pentru oraşul de la porţile Deltei, Tulcea.

Pentru perioada cuprinsă între sfârşitul secolului al X-lea și primele două decenii ale secolului al XV-lea, există o serie date și informaţii furnizate de cercetările arheologice, care au permis creionarea unui tablou general pentru începuturile așezării medievale de la Tulcea și antrenarea acesteia în schimburile economice interregionale.

În secolul al XVI-lea, Tulcea – sat sau schela, așa cum apare în documentele otomane – capătă o structură socială complexă, cu organizare administrativă, şi devine un puternic centru economic, cu un hinterland agrar, situat la intersecţia unor mari rute comerciale. În economia regiunii de la gurile Dunării, calitatea și cantitatea transportului de mărfuri au fost determinate, în principal, de eforturile administrației otomane. Funcție de factorii politici, eficiența administrației a influențat dezvoltarea infrastructurii de transport, fie că este vorba de transportul terestru sau pe apă. Infrastructura terestră a fost îmbunătățită semnificativ în secolul al XVI-lea, fapt atestat și de intensele activități economice și comerciale desfășurate prin centrul de la Tulcea. În Imperiul Otoman, aceste schimburi economice, în care erau antrenate diferite regiuni, inclusiv Dobrogea, compuneau o imensă piață interregională, cu mecanisme și reglementări privind taxele vamale, prețuri, transport, comunicații etc.

Lista principalelor produse schimbate între regiunile otomane, așa cum apare în documentele ce fac referire la centrul de la Tulcea, este impresionantă: postav de Salonic, postav englezesc şi francez, mătase de Brusa, din Levant - mătase, bumbac, țesături din lână, mirodenii, din părţile nordice ale Mării Negre - sclavi, cai, cirezi de vite, turme de oi, ceramică de Faenza sau Iznik.

Angajat în comerțul interregional și internațional, cu o activitate importantă în conexiunile sud nord și est vest, Tulcea a fost racordată, în secolul al XVI-lea, la economia mondială. Zona de la gurile Dunării era vizitată de comercianți din Moldova, Ţara Românească, Transilvania, Polonia, de negustori armeni, greci, tătari, evrei, raguzani şi otomani.

Datele oferite de cercetarea istorică şi arheologică pun într-o nouă lumină activitățile economice și comerțul în care a fost angrenată așezarea de la Tulcea în secolele XIV-XVI.

Key-words: *sailors, traffic, harbour*
Cuvinte cheie: *navigatori, trafic, port*

Introduction

The data and information learned from the archaeological investigations have provided sufficient elements in the design of an evolution from a historical perspective, for the town at the gates of the delta - Tulcea.

The archaeological investigations have substituted the lack of historical information in the research and knowledge of the past for the region between the Danube and the Black Sea in the aftermath of 7th century AD.

Thus, for the period between the end of the 10th century and the first two decades of the 15th century there are a number of data and information provided by the archaeological researches which allowed to outline a general picture in which evolved the settlements identified in the current territory of the town.

For the stage following the Ottoman conquest, 1419/1420 to 1878, except for the information drawn from the reports of foreign travellers, we don't have a clear picture on the evolution and status of the town within the Ottoman administration. Ottoman archival funds begin to provide important data at the type of settlement, economic activities, trade amount, etc., placing at the beginning of the XVth century. The few published documents provide a dynamic image of the economic and trade activities carried out in the settlement of Tulcea. In the future we hope in a growing number of published documents, which provide additional data on the development and evolution of the settlement during the Ottoman administration.

Political and social context

A weakening of the Byzantine Empire in the 13th century, strongly assailed in Asia Minor, causes a political instability, which is felt in Dobrogea also because of its vicinity to the Tatars and Bulgarians.

On the field weakened by the authority crises in the empire, infiltrate Italian merchants - Venetians and Genoese - who set their commercial agencies around the Black Sea.

Already in the second half of the 13th century the Genoese merchants installed in Vicina, Chilia and Licostomo in alliance with the Golden Horde controlled the economic life of the region in the north of Dobrogea[1].

At the end of the 13th century the area in the north of Dobrogea was controlled by the Tatars of the powerful emir Nogai, separated from the authority of the khans from Sarai, which - unlike its brethren - proved quite hostile towards the Genoese merchants.

In the turmoil of these events evolved the settlement of Tulcea documented by the large number of monetary discoveries, with the addition of the specific pottery of the Golden Horde[2].

Despite the political problems and the frequent conflicts that affected the settlements in the north of Dobrogea in the 14th century, the cohabitation between the Golden Horde and the Genoese merchants had beneficial results in economic terms.

At the end of the 14th century the Ottomans reached the line of the Danube, directly threatening the Romanian Countries. Following the campaigns of 1419 and 1420 they integrated in their state borders the territory of Dobrogea, until Isaccea and Enisala which become edge fortresses at the northernmost frontier of the Ottoman state[3]. Probably after this moment the settlement of Tulcea was also included in the Ottoman administrative system and received the name that the town bears today[4].

Dobrogea has been fully integrated into the Ottoman administrative system in 1484 immediately after the conquest of the great cities and ports Chilia and Cetatea Albă[5]. After the establishment of the Ottoman administration, the new authorities introduced in the province institutions and officers to centralize and collect the revenue from sales taxes on the market (bac), from the customs (Gümrük) and from the port charges, which were distributed among the public treasury (miri), the treasury of the Sultan (hazna) and the local governors[6].

---

[1] For the economic and political context of the period: Brătianu 1999; Balard 1978; Pistarino 1988; Papacostea 2006.

[2] Stănică 2015, 98-99.

[3] The occupation of Dobrogea, as well as its administrative organisation by the Ottomans knew different stages, indicated by the military campaigns in 1419-1420, 1475-1476 şi 1484; Guboglu 1966, 32, 163; Ghiaţă 1974, 81; Ciocâltan 1985, 1058-1074.

[4] The presence of the Ottoman ceramics, from red clay in Tulcea and in Enisala, confirms that the two settlements were conquered by the Turks early in the first stage (1419 – 1420). See Mănucu-Adameşteanu 1993, 454.

[5] Beldiceanu 1964, 36-90.

[6] Beldiceanu 1976, 10-75.

The data obtained from the archaeological researches from Tulcea are complemented by the documentary testimonies. Highly valuable for the knowledge of the local history are the Turkish documents that provide information and important data on the economy, administrative, political life etc.

The newest or oldest archaeological researches from Tulcea, led to the discovery of majolica ceramics produced in Italy in the centre of Faenza. Initially, not having a clear context of the discoveries, the fragments discovered in *Aegyssus* were dated in the 16th century, but it is not wrong if we go down this dating towards the end of the 15th century. In an attempt to obtain information related to the context of the discoveries, we noticed that the Italian ceramics comes from the same contexts as the Miletus pottery of Ottoman type.

The association of the two ceramic categories constitute a first indication regarding the commercial activities undertaken in the second half of the 15th century in the settlement of Tulcea. The archaeological researches allowed sketching a general picture regarding the evolution of the settlement from Tulcea, for the period of the 14th-16th centuries.

The fortress *Aegyssus*

The archaeological complex on Hora Hill has drawn the attention of those concerned with the history of the territory between the Danube River and the Black Sea, in the second half of the 19th century.

Between 1878 and 1879, the lawyer Constantin P. Scheletti was sending to central publications news on current issues, among which are included some references to the history of the territory between the Danube River and the Black Sea during the Ottoman administration. In 1883 in the magazine "Literatorul", within the heading "Ruins, important places and views of Dobrogea" are published a series of articles by C.P. Scheletti, including the one related to Hora Hill. The author mentions that after 1849 "all the ruins, the walls and the stones were constructed by the Lipovan population established in the area that used ancient materials to build constructions or churches." In the same article we find important information that on Hora-Tepe, a place where "the entire town population extracts the necessary stone for building the houses," operated a quarry opened by the European Commission of the Danube. The author knows that on “this hill was once a Roman stronghold castra stativa.” In 1851, on Hora-Tepe, there still could be seen "lots of ruins, remnants speaking about the times of the Roman power”[7].

The information gathered from the correspondence of Constantine P. Scheletti confirms the destruction of the fortification elements belonging to the ancient city

[7] Marinache 2007, 120-121.

Aegyssus in the 19th century, a situation confirmed also for the fortresses of *Noviodunum* and *Troesmis*, where there were other points from which stone was extracted by the European Commission of the Danube River for the arrangement works of the Danube course. Ancient and medieval fortresses of Dobrogea, represented in the 19th century, even in the 20th century, the main areas where the locals sourced their stone and brick; the main materials that were used and were in great demand in the realization of structures (houses, fences etc.).

The first archaeological excavations on Hora Hill (the park The Independence Monument) were realised in 1908[8].

The archaeological researches here have been resumed in 1959 and continued with little interruption in the period 1971-1998[9] and had as main aim the uncovering of ancient *Aegyssus*[10]. There were investigated a number of archaeological complexes: houses, structures, furnaces, waste pits, tombs that have documented levels of living from the Getic, Hellenistic, Roman, Roman Byzantine, Middle Byzantine, medieval and modern age[11].

The conclusions found following the research of the contexts of the Medium Byzantine period that interests us in particular, represent an overview of the local communities development after the year 1000. At the end of the 10th century is attested a resumption of dwelling on the site of ancient *Aegyssus* after a break of almost three centuries[12].

The Byzantine fortress here knows a brief existence, being destroyed during 1046-1047 by the Pecheneg[13] attack, but a continuation of habitation in the current territory of the town is proven by the discovery of a large number of coins, covering the period from the end of 10th century and the 15th century[14].

From the end of the 13th and the beginning of the 15th century it is

[8] Dimian 1957, 200.

[9] Opaiţ 1977, 307-311; Baumann 1975, 223-232; Vasiliu, Mănucu-Adameşteanu 1984, 143-155; Mănucu-Adameşteanu 1995, 363-372; Lungu 1996, 47-101.

[10] In the frame of the project "The Archaeological Park Aegyssus", the researchers have been resumed in 2015.

[11] Opaiţ 1977, 307-311; Baumann 2004, 32-39; Mănucu-Adameşteanu 2010, 221-228;

[12] Mănucu-Adameşteanu 1995, 363. Following the researches in 1993 – 1995 was discovered a section of the Byzantine fortress wall. Information V.H. Baumann.

[13] Mănucu-Adameşteanu 2010, 229; In an earlier study the same author submitted the hypothesis that the settlement on the site of ancient Aegyssus ended his existence after the attack of Pechenegs in 1036 (Mănucu-Adameşteanu 1995, 364). Al. Madgearu assumed that the fortified settlement from Hora Hill has been affected by the uprising in Paradunavon in 1072-1091 (Madgearu 2007, 91).

[14] Oberländer-Târnoveanu 1980, 512; Mănucu-Adameştenu 1991, 585; Mănucu-Adameşteanu 1995, 565; Mănucu-Adameşteanu 2010, 230-237; 239-242.

archaeologically documented a new period of dwelling on Hora hill, the living exceeding the old fortified area. Unfortunately, the habitation in the 18th and the 19th century destroyed any medieval complex which they overlapped, which is why archaeological medieval material, represented exclusively by ceramic, was caught in disturbed contexts[15].

In the last ten years[16] a number of preventive archaeological excavations have been made in the area of protection and in Aegyssus Fortress, which allowed new observations on Getic, Roman, medieval housing or on modern period. For The Middle Byzantine period, the only discoveries outside the fortified area represented by fragments of pottery jar and a fragment of type 3[17] Byzantine amphora come from Gloria Street (intersection with Street Fraților) and Radu Negru Street.

In the same area, the crossroad of Gloriei Street and Fraților Street, were discovered majolica pottery fragments, originating from disturbed contexts. Also on Gloria street, in the segment between the gateway and the park The Independence Monument and Fraților Street were caught several inhumation graves[18], attesting the existence in the area of a cemetery where burials were performed in the late 18th century and early 19th century.

Taberei Hill

Another point of interest on the current territory of Tulcea, where archaeological investigations were conducted, is Taberei Hill located in the north-west of the town, and named so because of the existing Ottoman fortress in this place.

Archaeological surveys conducted in 1965 surprised housing complexes from the Hallstatt, Geto-Dacian, Roman and Middle Byzantine era. For the Byzantine

[15] Preventive archaeological researches in 2007, undertaken on Gloria Street, near Hora Hill, led to the discovery of some ceramic materials that can be dated extensively in 13th and 14th centuries.

[16] In 2006, on the occasion of the extension works of one of the museum pavilions, two sections have been completed, where were caught inhumation graves and fragments of a vessel supplies. In 2007, with the occasion of the works for the introduction of a sewer pipe, were made a number of stratigraphic comments on the street Gloriei, between the gateway and the park The Independence Monument and the Street N. Bălcescu. Between 2011 and 2012, were recorded the stratigraphic situations caught on Radu Negru Street, which offer new data regarding the Medieval habitation on Hora Hill.

[17] For the typology of the Byzantine amphorae in Dobrogea see Stănică 2012, 61-63.

[18] Six inhumation graves were found, disturbed by workers who have completed the excavations in order to install a sewer pipe. The graves were discovered at depths between 0.80 to 1.10 m, they show traces of a coffin in one of the complex and eight Ottoman coins were discovered, issues Ahmed III (1703-1730) and Mahmud II (1808-1839).

period were investigated two burnt residential in which was found a rich ceramics material, predominantly the vessel jar. Based on the ceramic material, habitation in this point was dated to the 10th-11th centuries and the destruction was attributed to the invasion of the Pechenegs[19].

Regarding the bastion fortification built by the Ottomans in that place, there are few details. The achievement of the industrial platform in the western area of the town in the 60s of the last century, has affected much of the Ottoman fortification and the existing settlements in the area.

The documentary sources mention that, following the command of Sultan Murad IV, in the year 1044 of Hijra (July 27th 1634 - June16th 1635), the town of Tulcea 'has been rebuilt[20]. „Foreign travellers, who passed through the town at the gates of the Delta, provide descriptions of the town and fortress but it differs from author to author.

The bastionary stone fortification in Tulcea, on Taberei Hill, was built by the Ottoman administration under the supervision of genius French engineers[21].

The fortress from Tulcea had a tragic fate like the Danubian fortresses - Isaccea, Măcin and Hârsova - being destroyed after the Treaty of Adrianople in 1829[22].

Except for those two points - the Monument Hill and the Taberei Hill - there were not, archaeologically documented, other habitation cores on the territory of the town in the 10th-13th centuries[23].

Golden Horde Ceramics

In the collections of the Museum of History and Archaeology in the ICEM Tulcea there is an "amphoroidal jug" found in the territory or "in the range of the town" that falls into the category of the reddish-yellowish ceramic specific to the Golden Horde.[24]. This type of "jug" falls into the amphorae category that we find in the centres of Crimea and was dated to the 14th and 15th centuries. The corroboration of these data with the monetary discoveries specific to the Golden Hoad who also

[19] Baumann 1973-1975, 213-221.

[20] *Călători străini* 6, 404.

[21] Iosipescu 1990, 34.

[22] In the 18th century, the Ottoman administration built in Dobrogea, under the supervision of some genius French engineers some bastionary enclosures, like the one in Tulcea. Iosipescu 1990, 34.

[23] Punctually, the numismatic archaeology finds suggest the existence of some habitation nuclei (Mahmudiei street and Miron Costin street), but the lack of the archaeological material prevents us from making clear statements.

[24] The discovery was reported by E. Oberlander-Târnoveanu who drew attention to this ceramics category. Oberländer-Târnoveanu 2003, 67-68, note 2.

controlled northern Dobrogea, suggests the existence of an economic centre in the region engaged in the intense trade in the second half of the 14th century[25].

Italian Ceramics

Also in the store of the Museum of History and Archaeology Tulcea, among the Ottoman ceramic fragments discovered at *Aegyssus* - Tulcea, were identified fragments that do not belong in this category. This is about eight fragments modelled of kaolin paste, homogeneous, porous, beige, externally coated with white enamel, opaque and painted with cobalt blue, green and yellow. Moreover, in 2006 another three fragments of pottery have been identified showing the same type of paste, but without decoration[26].

Preventive archaeological researches in 2007, April-May, undertaken on Gloria Street (intersection with Fraților street), led to the discovery of another fragments of the same type, but in disturbed contexts. Based on analogies with similar findings, these ceramic fragments have been identified as belonging to the group of imported ceramics, majolica, produced in the centre of Faenza (Italy).

In the segment of street between the entrance to the Monument Park and the property at number 68, were found several inhumation graves. At one of these, eight Ottoman coins were discovered, issues Ahmed III (1703-1730) and Mahmud II (1808-1839)[27]. The monetary finds confirm older information about the existence in this area of a cemetery in the 18th and 19th centuries.

The cemetery in the 18th and 19th centuries as well as other arrangements with urban character made in this area during the period preceding the First World War, the buildings erected in the interwar period, those in the 50s and 60s of the 20th century, the ditches of the water pipes and the sewage network have messed up the archaeological area.

Based on the analogies with material uncovered in the Italy, Crete, Piua Pietrii, Trotuș and Baia we plead for a dating of majolica ceramics, discovered at Tulcea - Aegyssus, in the 16th century.[28]

Along with this category appears the Ottoman ceramics of Miletus, made of red paste dated in the late 15th century. Thus, we can make a correlation between the Italian type ceramics and the ceramics produced in the centre of Iznik, present in the

[25] Amphore type 6, vezi Stănică 2012, p. 67, 80, fig. 9/a, b.

[26] Stănică 2004, 191-198; Stănică 2008, 91-99.

[27] The numismatic material was identified by Mr. Aurel Vâlcu, from the Archaeology Institute "V. Pârvan" Bucarest, whom we thank in this way.

[28] Hann 1989, 232, fig. 9; Rackham 1952, pl. 27/B; Rădulescu et alii 1982, 148, fig. 12; 144, 148, Fig. 12/ a, b; Neamțu, Neamțu, Cheptea 1984, 224, fig. 98/9; Artimon 2003, 104, 150, 331, fig. 33/5,8,12

findings from Tulcea-Aegyssus in the same sections and contexts. The association of the two imported ceramic species can lower the dating of the majolica ceramics discovered here in the late 15th century[29].

Miletus Ceramics

For the 15th and 16th centuries, the archaeological findings where the ceramic material is preponderant complete the lack of historical documents because it helps us understand the interactions between different cultures and the circulation of some product categories. Being easy to carry but fragile, ceramic products could move from one region to another, beyond borders or cultural barriers, providing information about shapes, decoration, techniques and production centres in different geographic areas within a certain period of time.

After 1419/1420, with the integration of Dobrogea in the Ottoman Empire, which caused some economic and social changes, there is a change in terms of consumption and circulation of certain ceramic categories. Beginning with the 15th century there is a series of transformations in terms of the production of pottery in the Ottoman Empire, in the centre of Iznik, preparations are being made for a new trend, with the contribution of craftsmen came from the East or the influences of the Italian centres.

During the archaeological researches in the Aegyssus fortress were discovered fragments modelled in red paste, attributed to the centre in Iznik, which is different from the locally made ceramics.

The presence of this ceramics category in Tulcea and the association with the Italian ceramics are a clue to the trade in Eastern and Western products, highlighting the interest in such products.

The early ceramics of oriental type made of red paste present in Tulcea - *Aegyssus* confirms the Ottoman presence at the mouth of the Danube.

The ceramics Miletus appears in excavations conducted in Tulcea, Enisala, Isaccea-*Noviodunum*, Hârşova and Ester indicated commercial activities, but also the option for other ceramics category.

The monetary circulation

The analysis of the numismatic material from the discoveries in the territory of Tulcea town, the overall picture in the 10th-14th centuries indicate important values of the monetary circulation. The discovery of a large number of Byzantine coins from the 11th-12th centuries suggest the existence of certain nuclei of habitation in the territory of the town, a hypothesis still unconfirmed by the preventive archaeological researches.

[29] Yenișehirlioglu 2004, 374.

For the period between the 13th and 14th centuries there is a different situation. Along with the Byzantine currency circulated silver issues of the Golden Horde, Venice, Serbia and Bulgaria. For the Byzantine currency we notice the pieces of gold and copper, minted in Niceea and Magnesia, plus a monetary treasure containing devalued stamen (Coins cut), Bulgarian imitation, Latin imitation, which represented the small change in circulation in the 13th century.

The currency of precious metal, especially silver, which is present through some issues of the Golden Horde, from Nogai and Toqta, through the Venetian coins from the Dogi Rainer Zeno (1252-1268) and Lorenzo Teupolo (1268-1275), the Serbian pieces from Stephen Dusan (1331-1355), from the Bulgarian tsars Alexander and Michael (1331-1355), to which are also added the Ottoman coins from the Sultan Murad II (1421-1444, 1445-1451), faithfully reflect the political situation and confirm the involvement of the centre of Tulcea town in the trade in the northern Dobrogea.[30].

The numismatic material reflects the political situation but also the trade in the northern Dobrogea[31].

At the same time, the monetary findings prove that it is not about accidental discoveries, which suggest nuclei of habitation in the present territory of the town.

The presence in Tulcea of the majolica ceramics produced in Faenza and of the Iznik ceramics are an additional argument indicating the intense trade in the region at the mouths of the Danube for the second half of the 15th century and early 16th century. The settlement of Tulcea became an active Danube port in the 14th-16th centuries.

The reference in a register of the town Bursa, for the price of pepper in Tulcea in 1506, is another argument in support of the above statement.

Certainly, on the Danube, at sea or on the "Turkish road" who came from Istanbul and reached Tulcea, on the roads of Wallachia and Moldova the merchants transported a number of Western products, including the Italian ceramics - majolica or the products of the centre from Iznik.

Documentary mentions

The data obtained from the archaeological researches in Tulcea are complemented by documentary testimonies. A great value to the knowledge of the local history has the Turkish documents that provide information and important data on the economy, administrative organisation, political life etc.

The geographical position has provided one of the advantages that Tulcea

[30] For a summary of the numismatic finds in the territory of the town of Tulcea in the 10th-13th centuries see: Mănucu-Adameșteanu 2010, 230-237; 239-242.

[31] Mănucu-Adameșteanu 1995, p. 364-366.

enjoyed at the beginning of its integration in the Ottoman administration.

As a main result of organizing this symposium, today we can state that in an Ottoman document exploited by Anca Popescu, Tulcea is mentioned in a record in 1502 as a village (*hass* to sancakbeyului [Silistra]). So through the emergence of this document given by the Ottoman chancellery, the oldest documented mention of Tulcea is now 1502[32].

Four years later, in 1506 Tulcea is recorded in an Ottoman customs register as "an important transit trade centre"[33].

In a firman from the first half of February 1512 (February 9th to 18th), addressed by the future Sultan Selim I to the commander of the fortress Chilia, we find another mention of the city[34]. The document speaks of issues regarding grazing and the abusive raising of taxes on sheep by the people of the ruler from Moldova. The future sultan sends an officer in Moldova, probably in the region of litigants to investigate the scene and solve the misunderstandings, prohibiting "the infidel ruler of Moldova" to raise a tax on sheep in accordance with the decisions of some old regulations.

Precise and detailed data regarding the commercial traffic from the mouths of the Danube are offered by the customs register of Tulcea, which records an intense economic activity between 1515 and 1517.

This document was studied and published by the Hungarian turkologist J. Hóvári[35] and is a source of great significance for the assessment of the commercial traffic through this centre at the mouth of the Danube at the beginning of the 16th century, highlighting the important role of Tulcea in that period to the trade on the north - south axis, Poland - Mediterranean[36].

The customs register of Tulcea contains precise information on: time of customs clearance[37], merchant name[38], the value of goods in akçe, the name and quantity, the total value of the goods made by each merchant, the value of customs levied for each product, the amount charged by customs within one month, as well as the destination of a part of the money collected, money sent to pay those defending Cetatea Alba[39]. Through the customs office of Tulcea was passing a part of the goods that came from Constantinople

[32] Popescu 2014, 23.
[33] Inalcik 1960, 138; Hóvári 1984, 136.
[34] Beldiceanu 1993, 89, 108-110.
[35] Hóvári 1981, 430-449; the study was published in English too (Hóvári 1984, 114-141).
[36] Hóvári 1984, 117-118.
[37] The record includes all the revenues from 1st of October 1515 to 1st of August 1517; Hóvári 1984, 131.
[38] The names of the merchants in the record are Turkish; Hóvári 1984, 121, note 42; 125.
[39] Hóvári 1984, 121-124.

and other centres from Balkan Peninsula.

In order to have an overview of the trade conducted through the customs in Tulcea, we mention a few of the customs activities, which was divided according to the fees charged as follows:

The amounts for customs: a) for clothing and objects made of leather; b) processed metals and cloth; c) food products and wine[40].

Tolls[41]: d) servants crossing over the Danube; e) live animals; f) watercrafts.

By analysing the trade flow through Tulcea customs we can identify: clothes and shoes of Oriental type - kaftan (robe), Dolman, chepenec (cape), chuha (hood), shawl (makrama, Yasma and destmal), fur caps, aba (thick cloth), cloth (cotton and linen), taffeta (silk cloth), carpets, blankets, boots, slippers. There were also recorded: Thessaloniki cloth, English and French cloth, Bursa silk, fox fur, sheepskin and goat etc. The large amount of clothing and shoes entered through the customs of Tulcea can be explained by the fashion of those times[42]. All this has an explanation: the fact that in this period was incurred in the Romanian Principalities the taste for the Oriental type cut of the boyars garments, and, in addition to this, has spread the use of silver objects and Ottoman type ceramics.

The category of food plays an important role in the customs register of Tulcea. The officials here have registered: wine, flour, sugar, figs, raisins, rice, fruit (apples, pomegranates), nuts, cheese, fish, and wheat etc.[43].

In the Tulcea customs income are also mentioned metal objects (lead, nails, and horseshoes), glass objects, paint, soap, wax etc.[44].

In the book of income, we also find the disbursements for the passage of slaves and livestock across the Danube River. The trafficking of slaves brought from the north of the Black Sea generated the highest revenues to the Ottoman customs from Tulcea[45].

In the chapter "river navigation" through port and customs from Tulcea were recorded ships coming from the Black Sea but also small tonnage vessels circulating between the Danube ports[46]. There were recorded in the register 63 watercrafts in 21 months. Only 16 of these were maritime ships, the rest being small river boats,

---

40 Hóvári 1984, 122-129; 135.

41 Hóvári 1984, 132-133.

42 Alexianu 1978, 127 – 248; Nicolescu 1970, 70-71, 141-144

43 In the group of the goods presented, grain represent the largest quantity; Hóvári 1984, 128. Hóvári 1984, 133.

44 Hóvári 1984, 129.

45 Hóvári 1984, 133.

46 Hóvári 1984, 132.

(dombaz ladye). Thus, in the only customs register from the mouth of the Danube, the value of the average commercial traffic was about "1.114 million akçe" or "29,000 ducats"[47].

The customs register of Tulcea is an important source of knowledge of the history of the town at the mouth of the Danube in an era where we have little data and information.

In 1520 Tulcea is mentioned, along with other ports on the line of the Danube, as one of the centres "that was actively serving the traffic on the Danube"[48].

Tulcea is also mentioned in the customs regulations of the towns and ports of Dobroges, issued by Soliman I the Magnificent (1520-1566)[49]. In these Regulations is recorded that through *the port* of Tulcea passed vessels loaded with fish from which the Ottoman authorities here were cashing tax money[50].

In 1570 the commercial regulations of the ports Tulcea, Isaccea and Măcin specifies to "*the ships that loads cargo either in Brăila, or in Moldova at Galați, either in Tomorova, when they go down the river, they will pay customs duty in the port of Isaccea and tolls in Tulcea"*[51].

This implies that the trade on the Danube between Brăila – the end of the commercial road of Braşov, Galaţi – the end of the Moldovan-Polish road, and exit to the Black Sea was controlled through the customs from Isaccea and Tulcea[52].

In 1582 on his journey on the Danube, John Newberie mentions that "in Tulcea he paid a fee of two or three crowns".

The extent of the trade practiced in the Lower Danube results also from the rental income from the Danubian harbours Hârşova, M[cin, Tulcea Isaccea which brought 3 million akçe to the Ottoman treasury (50,000 ducats)[53].

Of great importance for the completion of the information about history of the town are also the documents coming from the Ottoman chancellery. Thus, the town is mentioned in the Turkish records - *defterele* - from 1543, 1569[54], 1573 şi 1584[55].

47 Hóvári 1984, 136; Murgescu 1988, 247.
48 Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1977, 259-260.
49 Şerban, Şerban 1971, 285.
50 Maxim 1983a, 802- 817; Maxim 1983b, 879-890; Maxim 1988, 113; Popescu 1995, 255 -258.
51 Popescu 1998, 317; Maxim 1997-1998, 220- 221; Maxim 1995, 255-258; Ţvetkova 1967, 30-33.
52 Popescu 1998, 317.
53 Anghel 2003, 188.
54 Dimitrov, Jecev, Tonev 1988, 62, 68.
55 Tulça, Tolça nahia Hârşova in the defter's from 1543 şi 1584, Tulça caza Isaccea in the defter from 1573; Ghiaţă 1980, 30, 59.

At the same time, the locality is mentioned in the reports of the scholars, diplomats and traders who visited the town and the port. Andrei Taranowski in 1570, John Newberie in 1582[56], Paulo Giogi la 1595 speaks in their notes about the small town or the bourgh called Tulcea. In 1599, Diego Galán reports about the Ottoman „galleys” that „stopped in Beştepe (...) then arrived in Tulcea, a large port (…)”[57].

In the Ottoman documents from the 14th century Tulcea is mentioned according to the category of the document: *kariye* = village (in the census records) and *iskele* = port, harbour (in the customs records).

The Turkish documents and the information of the foreign travellers that mention Tulcea in the 14th century gives grounds for assuming that this medieval settlement was a customs constituency in the Ottoman tax-trade system. The regional or transit trade that took place through Tulcea had an overwhelming importance, contributing to the economic stability of the region at the mouth of the Danube[58]. In the Ottoman customs system, the port and town of Tulcea also were a key element. We can assume that those ships that were passing through the port of Tulcea and were paying the toll, went away along the arm of St. Gheorghe (for the 16th century we don't have news about navigation on Sulina branch) and from here, through the Black Sea to Istanbul. Navigation was more advantageous compared to going by land in terms of cost of the load, but not in terms of speed. On the arms of Sf. Gheorghe or Chilia and across the Black Sea, the sea route was infinitely more convenient and safer than the shore roads or the roads with surprises of the coast of the Balkan region[59]. A proof of this was the passage through the Danube ports of Brăila, Măcin, Isaccea or Tulcea of the vessels coming from the Black Sea ports: Sinope, Trebizond, Caffa or Istanbul[60]. The ports at the mouth of the Danube were visited by merchants from Moldavia, Vallachia, Transylvania, Poland by Armenians, Greeks, Tatars, Hebrew, Raguza and Ottoman merchants[61]. The historical records allow us to note, already in the 16th century, the existence of bazaars in these towns, such as the one in Tulcea, where merchants came from Chios, with abundant goods

---

56 *Călători străini* 2, 515.

57 *Călători străini* 3, 523-524.

58 Dimitrov, Jecev, Tonev 1988, 62.

59 Veinstein 2001, 188-191.

60 Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1977, 260.

61 Probably many of the merchants that came to the ports at the mouth of the Danube (Tulcea, Chilia, Isaccea, Măcin). They earned their livelihood from the local and transit trade in this area; Şerban 1971, 285; Beldiceanu 1964, 49-50; Beldiceanu-Steinherr, Beldiceanu 1964, 101, note 64; Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1977a, 252; Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1977b, 260-264.

(wine, fish)[62].

The transdobrogean road was known and used by the caravans of merchants seeking to reach Moldavia and Poland[63]. It represented the shortest route linking the Ottoman capital and Moldavia, Poland and the North Pontic steppes[64]. Along this route have moved the Ottoman armies in the campaign against Moldavia and Poland; still on this road were going the messengers sent to the rulers of Moldavia, to the Polish kings and further in Lithuania and Russia.

In the historical literature is mentioned „a Turkish road"[65] that came from the south and reached Tulcea[66]. From the journey log book of Andrei Taranowski, the Polish ambassador to Istanbul in 1570, we know which „the Turkish road" was. He says: "I arrived in a Turkish town named Chilia (Kylia); from Chilia I travelled up the Danube, in a boat, to a large river where beluga sturgeon is fishing and which is located at a quarter of a day's journey away from Chilia; from Chilia, we arrived to a town named Tulcea (Tulza) and from there to a town called Babadag; I rode coach horses to a Greek village"[67].

By 1574-1575, Maciej Stryjkowski returning from Turkey follows the typical path through Dobrogea and Moldavia to Hotin and Poland[68]. This was the "Turkish road" that connected Istanbul with the northeastern territories of the Empire and the Romanian Principalities, along which the goods were transported from Levant: silk, cotton, wool fabrics, spices etc. and on this road were driven slaves, horses and herds of cattle and flocks of sheep from the northern parts of the Black Sea etc.

At the same time, in the documents is mentioned "the Moldavian road" from Lviv, also called "Tartar", to Cetatea Alba and Chilia, which extended to Ismail[69]. From here, through Vadul Iezilor the connection was made, on land or on the Danube, with Tulcea, where operated an important customs point[70].

After the conquest of Chillia and Cetatea Albă in 1484 and the annexation of the south of Bessarabia by Suleiman the Magnificent, the Ottomans realised an

[62] Iorga 1917, 8.

[63] Gemil 1991, 204.

[64] *Călători* I, 5-8 (Ibn Battuta – 1330-1331); 15-16 (*Greek Itinerary*, the end of the XIVth century); 134-137 (G.M. Angiello – 1476); 382-384 (Turkish *Itinerary* – the campaign from 1538).

[65] "The Turkish road" forked at Babadag, to Tulcea and Isaccea; Gemil 1991, 204, note 52.

[66] Nistor 1912, 21-22.

[67] *Călători* 2, 399.

[68] *Călători* 3, 449.

[69] The locality Ismail, situated in front of Tulcea on Chilia branch, was called "Vadul Ismail" (Ismail Geçidi); Gemil 1991, 204.

[70] Guboglu 1974, 112; Mehmed 1976, 10, doc. 9; Hóvári 1984, 117; Popescu 1997-1998, 220; *Călători* 3, 523-524.

economic-political unity between Anatolia and the Balkan Peninsula. This represented a basic component in the great politico-economic system of the Black Sea and the Danube River, centered around Constantinople[71]. The safety of the commercial routes brought by the Ottomans led to an expansion of the Balkan trade, connected to the European and Asian traffic[72].

At the end of the 15th century Chilia and Cetatea Alba were true "nodal points" of the trade Ottoman with Central Europe, the Nordic countries and the steppes in the north of the Black Sea[73].

Apart from the regional trade, in Tulcea was carried out a local trade too between the inhabitants of Dobrogea and those from Vallachia and Moldavia[74].

Final considerations

In the absence of the historical documents, for the 14th and 15th centuries the main information regarding the economic and trade activities carried out in the centre of Tulcea are offered by the archaeological researches.

In the 16th century, Tulcea - village or harbour, as it appears in the Ottoman documents - acquires a complex social structure, with administrative organisation and becomes a powerful economic centre, with an agrarian hinterland, located at the crossroads of major trade routes[75].

In the economy of the region at the mouth of the Danube, the quality and quantity of freight transport has been determined mainly by the Ottoman administration efforts. Depending on the political factors, the administration efficiency influenced the development of transport infrastructure, be it land or water transportation. Land infrastructure was significantly improved in the 16th century, a fact attested by the intense economic and commercial activities carried out through the centre of Tulcea.

The Ottoman documents prove the active involvement of the Ottoman state, which "recognized the importance of trade to the health of empire"[76].

---

[71] Gemil 1991, 197-198.

[72] Gemil 1991, 197.

[73] Gemil 1991, 202-203.

[74] Popescu 1998, 321-322.

[75] It can be said that the presence of goods, merchants and markets were factors that have decisively contributed to raising the town. General information on the appearance of the towns in 14th-15th centuries at: Giurescu 1997, 99-107; Rădvan 2004, 71-78.

[76] In the late 15th century, the Ottoman Empire pursued a deliberate policy of development of the big towns, which become major commercial and industrial centres, where craftsmen and traders were indispensable. Inalcık 1970, 209, 218; Quataert 1971, 120; Karpat 1973, 204; Black 2001, 197.

In the historic picture of the 14th-16th centuries, the commercial relations between different regions of Central Europe and South East were highlighted by the archaeological discoveries. In the Ottoman Empire, these economic exchanges in which were involved different regions, including Dobrogea, created a huge interregional market with mechanisms and regulations concerning customs duties, prices, transport, communications etc.[77].

The list of the main products exchanged between the Ottoman regions, as it appears in the documents that refer to the centre of Tulcea, is impressive. Cloth of Thessaloniki, English and French cloth, Brusa silk, from Levant (silk, cotton, woolen fabrics, spices), from the northern parts of the Black Sea (slaves, horses, herds of cattle, sheep), ceramics Faenza or Iznik.

Engaged in the interregional and international trade, with an important activity in the connections south-north and east-west, in the 16th century Tulcea was connected to the world economy. The area at the mouth of the Danube was visited by traders from Moldavia, Wallachia, Transylvania, Poland, by Armenians, Greeks, Tatars, Hebrew, Raguza and Ottoman merchants.

Combined, the data from the historical and archaeological research, put in a new light the economic and trade activities in which has been engaged the settlement of Tulcea in the 14th-16th centuries

Bibliography

Călători străini – Călători străini despre Țările Române, vol. 1, eds. M. Holban, Bucureşti, 1968.

Călători străini – Călători străini despre Țările Române, vol. 2, eds. M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, Bucureşti, 1970.

Călători străini – Călători străini despre Țările Române, vol. 3, eds. M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1971.

Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M.M. 1977a, *Date asupra cetăţii şi oraşului Chilia sub stăpânirea otomană (sec. XV-XVII),* Peuce 6, 247-257.

Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M.M. 1977b, *Aspecte ale vieţii economice din porturile şi schelele Dobrogei în secolele XV-XVII*, Peuce 6, 259-269.

Alexianu, AL. 1978, *Mode şi veşminte din trecut. Cinci secole de istorie costumară românească,* I, Bucureşti.

[77] Pamuk 2000, 16-18, 77-94; Pamuk 2004, 225-247; Wallerstein 1979, 389-393.

Andreescu, Şt. 2001, *Din istoria Mării Negre (Genovezi, români şi tătari în spaţiul pontic în secolele XIV-XVII)*, Bucureşti.

Anghel, G. 2003, *Rolul porturilor dunărene şi pontice în dezvoltarea legăturilor comerciale româno-otomane*, RevArh 1-2, 181-192.

Artimon, A., 2003, *Oraşul medieval Trotuş în secolele XIV-XVII. Geneză şi evoluție*, Bacău.

Balard, M. 1978, *La Romanie génoise (XIIe - début du XIVe siécle)*, Roma.

Barnea, A. 1950, *O inscripţie de la Aegyssus,* SCIV 2, 175-184.

Baumann, V. H. 1975, *Noi mărturii istorice rezultate dintr-un sondaj arheologic,* Peuce 4, 213-232.

Baumann, V.H. 2004, *Schiţă istorică privind evoluţia istorică al teritoriului actual al municipiului Tulcea*, Steaua Dobrogei, an V, nr. 1-4, (21-22), iunie, Tulcea, 32-39.

Beldiceanu, N. 1964, *La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayazid II*, SOF 23, 36-90.

Beldiceanu, N. 1976, *Le monde ottoman des Balkans (1402-1566). Institutions, société, économie,* Londra.

Beldiceanu, N. 1993, *Ştiri otomane privind Moldova Ponto-Dunăreană (1486-1520)*, AIIAI 30, 85-111.

Beldiceanu-Steinherr, I., Beldiceanu, N. 1964, *Acte du regne Selim I concernant quelques echelles danubiennes de Valachie, de Bulgarie et de Dobrudja,* SOF 33, 91-115.

Black, A. 2001, *The History of Islamic Political Thought: From the Prophet to the Present*, Psychology Press.

Brătianu, I., Gh. 1999, *Marea Neagră. De la Origini până la cucerirea otomană*, Ediția a II-a revăzută (traducere de Michaela Spinei, Ediție îngrijită, studio introductive, note și bibliografie de Victor Spinei), Iași.

Ciocâltan, V. 1985, *Poarta osmană și gurile Dunării în secolul al XV-lea,* RdI 11, 38, 1054-1074.

Dimian, I. 1957, *Câteva descoperiri byzantine de pe teritoriul R.P.R.*, SCN 1, 186-216.

Dimitrov, C., Jecev, N., Tonev, V. 1988, *Istoria na Dobrudja,* Sofia.

Gemil, T. 1991, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI,* Bucureşti.

Ghiață, A. 1974, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, Studii istorice sud-est europene, 1, 43-126.

Ghiață, A. 1980, *Toponime și geografie istorică în Dobrogea medievală și modernă,* AARMSI, s. IV, t. V, 21-61.

Giurescu, C. 1997, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la sfârșitul secolului al XVI-lea,* Bucureşti.

Gonța, A.I. 1989, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*, Bucureşti.

Guboglu, M. 1966, *Cronici turcești privind Țările Române, I. Sec. XV - mijlocul sec. XVII,* Bucureşti.

Hann, M. 1989, *Byzantine and postbyzantine pottery from the Greek-Swedish excavations at Khania, Crete*, BCH, Suppl. 18, 227-232.

Hóvári, J. 1981, *Az 1515-17. évi Tulcsqi torok vamnaplo,* Torténelmi Szemle 3, 430-449.

Hóvári, J. 1984, *Customs register of Tulça (Tulcea) 1515-1517*, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae 38, 115-141.

Inalcik, H. 1960, *Bursa and the commerce of the Levant*", Journal of the Economic and Social History", 3, Londra, 135-163.

Inalcik, H. 1970, *Studies in the economic history of the Middle East: from the rise of Islam to the present day*, ed. M.A. Cook, London University Press, Oxford U.P.

Inalcik, H. 1978, *The Ottoman Empire conquest. Organization and economy,* Londra.

Inalcik, H. 1998, *Istoria Imperiului Otoman. Epoca Clasică 1300-1600*, Bucureşti.

Iorga, N. 1917, *Histoire de relations anglo-roumaines,* Iaşi.

Iosipescu, S. 1990, *Dicţionar*, *Bastion*, Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, nr. 1-2, 32-34.

Yenișehirlioğlu, F. 2004, *Ottoman ceramics in european contexts*, Muqarnas, 21, 373-382.

Karpat, K. H. 1973, *Social Change and Politics in Turkey: A Structural-Historical Analysis*, BRILL.

Lungu, V. 1996, *Aegyssus – documentare arheologică preromană,* Peuce 11, 47-111.

Madgearu, Al. 2007, *Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X–XII*, Târgoviște.

Marinache, I. 2007, *Personalităţi ale presei din judeţul Tulcea până la primul război mondial. Constantin P. Scheletti,* Steaua Dobrogei, 8, 3-4, 9, 1-4, 120-123.

Maxim, M. 1983a, *Teritorii româneşti sub administrație otomană în secolul al XVI-lea,* RdI 36, 8, 802-817.

Maxim, M. 1983b, *Teritorii româneşti sub administrație otomană în secolul al XVI-lea,* RdI 36, 9, 879-890.

Maxim, M. 1988, *Ottoman documents concerning the Wallachian salt in the ports on the lower Danube in the second half of the sixteenth century*, RÉSEE 26, 2, 113-122.

Mănucu-Adameșteanu, Gh. 1991, *Cronica descoperirilor monetare din nordul Dobrogei (III)*, Peuce 10, 575-587.

Mănucu-Adameșteanu, Gh. 1993, *Considerații finale asupra locuirii medievale (sec. XIV-XV) de la Aegyssus, jud. Tulcea*, Materiale 18, II, 439-454.

Mănucu-Adameșteanu, Gh. 1995, *Raport final asupra locuirii timpurii de la Aegyssus-Tulcea*, Peuce 11, 363-372.

Mănucu-Adameșteanu, Gh. 2001, *Istoria Dobrogei în perioada 969-1204. Contribuții arheologice și numismatice*, Bucureşti.

Mănucu-Adameșteanu, Gh. 2010a, *Locuirea de epocă medie - bizantină pe teritoriul orașului Tulcea (sec. X–XIII)*, SCIVA 61, 3-4, 219-250.

Mănucu-Adameșteanu, Gh. 2010b, *Monede bizantine descoperite în Dobrogea*, I, *Monede*

bizantine descoperite în nordul Dobrogei, secolele X-XIV, București.
Murgescu, B. 1998, *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea,* Bucureşti.
Rădulescu, V., Chițescu, L., Păunescu, A. 1982, *Cercetările arheologice de la Piua Pietrii (Oraşul de Floci), jud. Ialomița*, CA 5, 129-158
Neamțu, V., Neamțu, E., Cheptea, S. 1982, *Oraşul medieval Baia în secolele XIV-XVII*, II, *Cercetările arheologice din anii 1977-1980*, Iaşi.
Nicolescu, C. 1970, *Istoria costumului de curte în Țările Române. Secolele XIV-XVIII,* Bucureşti.
Nistor, I. 1912, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrunderts,* Czernowitz, Cernăuţi.
Oberländer-Târnoveanu, E. 1980, *Cronica descoperirilor monetare din nordul Dobrogei,* Peuce 8, 499-513.
Oberländer-Târnoveanu, E. 2003, *Începutul prezenţei tătarilor în zona gurilor Dunării în lumina documentelor numismatice*, în *Tătarii în istorie şi în lume*, 67-102.
Opaiț, A. 1977, *Aegyssus'76 - Raport preliminar*, Pontica 10, 307-311.
Pamuk, Ș. 2000, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge.
Pamuk, Ș. 2004, *Institutional Change and the Longevity of the Ottoman Empire, 1500-1800,* Journal of Interdisciplinary History, 35, 2, 225-247.
Papacostea, Ş. 2006, *La Mer Noire carrefour des grandes routes intercontinentales 1204-1453*, Bucureşti.
Popescu, A. 1995, *Circulația mărfurilor la Dunărea de Jos reflectată în kanunname-le - a doua jumătate a secolului al XVI-lea,* RI 3-4, 255- 278.
Popescu, A. 1997-1998, *Un centre commercial du Bas-Danube ottoman au XVI*e *siecle:* Brăila *(Bra'il),* IL MAR Nero 3, Roma-Paris, 209-237.
Popescu, A. 1998, *Circumscripții vamale otomane în zona Pontului stâng și a Dunării de Jos*, în *Național și Universal în Istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, 312-325.
Popescu, A. 2003, *Flotila Dunării otomane (secolul al XVI-lea),* SMIM 21, 151-160.
Popescu, A. 2014, *Portul Tulcea în documente otomane din secolul al XVI-lea*, în A. Stănică, C. Micu (eds.), *Istro-Pontica 2, Studii și comunicări de istorie a Dobrogei*, Tulcea, 23-32.
Pistarino, G. 1988, *I Gin dell'Oltremare,* Genova.
Rackham, B. 1952, *Italian Maiolica*, Faenza.
Rădvan, L. 2004, *Orașele din Țara Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea,* Iaşi.
Quataert, D. 1971, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, *1300-1914.*
Stănică, A. 2004, *Ceramica maiolica descoperită la Aegyssus-Tulcea,* Peuce, S.N 2, 191-198.
Stănică, A. 2008, *Ceramica maiolica descoperită la Tulcea,* Vasaria Medievalia 1, 91-99.

Stănică, A. 2012, *Tipologia amforelor descoperite în așezările din nordul Dobrogei*, Peuce, S.N. 10, 53-80.

Stănică, A. 2015, *Viața economică din nordul Dobrogei în secolele X-XIV,* Tulcea.

Şerban, C., Şerban, V. 1971, *Rolul economic și politico-militar al orașelor din Dobrogea de nord în secolele XVI-XVIII,* Peuce 2, 283-291.

Ţvetkova, B. 1967, *Le régime de certains ports dans les terres balkaniques aux XVe et XVIe siècles,* Revue d'histoire economique et sociale. Etudes d'histoire maritime 45, 1-2, 29-39.

Ţvetkova, B. 1971, *Regimul schimbului economic dintre teritoriile de la nord și sud de Dunăre în secolul al XVI-lea*, în *Relații Româno-Bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII-XIX)*, 1, Bucureşti, 107-150.

Vasiliu, I., Mănucu-Adameșteanu, Gh. 1984, *Considerații finale asupra locuirii feudal-timpurii (sec. X-XI) de la Aegyssus - Tulcea (Campaniile 1959-1980),* Peuce 9, 143-155.

Veinstein, G. 2001, *Imperiul în secolul de aur (secolul al XVI-lea),* în R. Mantran (eds.), *Istoria Imperiului Otoman*, Bucureşti, 167-211.

Wallerstein, I. 1979, *The Ottoman Empire and the Capitalist World-Economy: Some Questions for Research*, Review (Fernand Braudel Centre), 2, 3, 389-398.

CARTOGRAFIA ÎN SECOLELE XVI-XVII – DE LA REPREZENTARE SIMBOLICĂ LA ȘTIINȚĂ. STUDIU DE CAZ: DUNĂREA DE JOS, MAREA NEAGRĂ ȘI DOBROGEA ÎN ATENȚIA CASEI DE AUSTRIA

Ileana CĂZAN*

Abstract:

The XVIth century was strongly marked by Turkish-Habsburg rivalry on the Danube river line and it was natural that the strategic interest, for the Lower Danube and for the riparian countries, especially Romanian Principalities, perceived by the European diplomacy as separate – from the Ottoman Empire - political entities, be reflected in the cartography.

The ideological justification for the transformation of the Lower Danube into natural frontier (*limes*) of the German Empire was not made, in the XVIth century, only through the theoretical writings which, through political using of the Roman Dacia and national unity ideas legitimised the Habsburg presence at the Lower Danube. But also through cartography which draw the strategical lines of action of House of Austria toward Black Sea.

Any map, even in Modern times, can "betray" the political beliefs of its author or could serve multi-sided interests (strategical, economical) of those who ordered it. Taking into consideration these aspects we choose to highlight some cartographical sources which shows, very clear, the Habsburg ascendent interest, from a stage to another, for the Danube Delta's and Black Sea areas. The XVIth cartography must be deciphred firstly into political and symbolical keys, having large approximations in showing less known geographical areas. A such kind of area was South-East Europe which, despite of the fact that was not in New World but in the very vicinity of the Habsburgic Empire, only now begin to be properly represented. A better knowledge of this part of Europe produced simultaneous with the House of Austria interest for expanding its borders to the Lower Danube and Black Sea shore.

The XVIIth century map made the transit from the cartographic art to the modern science, by gathering new geographical knowledge and discovering and improvement of the modern instruments and methods of geographical representation. However, for

* Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", Bulevardul Aviatorilor, 1, Bucureşti, sector 1,
e-mail: lcaz2002@yahoo.com.

the Lower Danube region, Black Sea coast and Dobrudja these maps show some deficiencies in drawing details, distances and correct profile of the borders. The landforms disposal, settlements and water streams are not quite clear which means that these maps was not made through topographical elevation but through direct measurements, through triangulation and proiection. What is for sure is the fact that after 1664 all quite maps was drawned based on the observations made in the field, not through reproduction of the old cartographical resources.

Rezumat:

Secolul al XVI-lea a fost puternic marcat de rivalitatea habsburgo-otomană la linia Dunării şi de aceea a fost firesc ca şi cartografia să reflecte interesul mai ales strategic, în această perioadă, pentru cursul Inferior al Dunării şi pentru ţările riverane, mai ales pentru Principatele Române, percepute de diplomaţia europeană ca entităţi politice distincte faţă de Imperiul Otoman.

Justificarea ideologică a necesităţii transformării Dunării de Jos în *limesul* natural al Imperiului german nu s-a făcut, în secolul al XVI-lea, doar pe calea scrierilor teoretice, care politizând ideea de Dacie romană[1] şi a unităţii de neam au legitimat prezenţa Habsburgilor la Dunărea de Jos, ci şi prin cartografie, care a trasat, de fapt, liniile strategice de acţiune ale Casei de Austria spre Marea Neagră.

Orice hartă, chiar în epoca modernă, poate trăda convingerile politice ale autorului ei sau poate servi interesele multiple (strategice, economice) ale celui ce a comandat-o. Având în vedere toate aceste aspecte, ne-am oprit, în cele ce urmează, asupra câtorva izvoare cartografice ce arată clar interesul, sporit de la o etapă la alta, al Habsburgilor pentru regiunea gurilor Dunării şi pentru bazinul pontic. Cartografia din secolul al XVI-lea trebuie descifrată în primul rând în cheie politică și simbolică, având mari aproximații în redarea unor spații puțin cunoscute. O asemenea zonă a fost și sud-estul Europei, care deși nu se afla în Lumea Nouă, ci în imediata vecinătate a Imperiului habsburgic, abia acum începea să fie corect reprezentată. O mai bună cunoaștere a acestei părți a Europei a mers mână în mână cu interesul Casei de Austria pentru extinderea granițelor la Dunărea de Jos și spre litoralul pontic.

Hărţile din secolul al XVII-lea fac trecerea de la arta cartografică la știința modernă, prin acumularea de noi cunoștințe geografice și prin descoperirea și perfecționarea metodelor și instrumentelor moderne de reprezentare cartografică. Cu toate acestea, pentru regiunea Dunării de Jos, a litoralului pontic și a Dobrogei, aceste hărți prezintă unele deficienţe în redarea detaliilor şi a distanţelor, precum şi a conturului exact al graniţelor. Amplasarea formelor de relief, a localităţilor şi cursul apelor nu este foarte exactă, ceea ce arată că aceste hărţi nu s-au făcut prin ridicări, ci pe baza măsurătorilor directe, prin triangulație și proiecție. Ceea ce este sigur este

[1] Andreescu 1980, 59.

faptul că după 1664 toate hărţile citate au fost desenate pe baza observaţiilor făcute în teren, nu prin copierea unor lucrări cartografice mai vechi.

Key-words: *cartografie, izvor istoric, interse strategice, explorare, Dunărea de Jos, Marea Neagră, Imperiul habsburgic, Casa de Austria, secolele XVI-XVII*
Cuvinte cheie: *cartography, historical source, strategic interests, exploration, Lower Danube, Black Sea, Habsburg Empire, House of Austria, XVI-XVII centuries*

Secolul al XVI-lea a fost puternic marcat de rivalitatea habsburgo-otomană la linia Dunării şi de aceea a fost firesc ca şi cartografia să reflecte interesul, mai ales strategic în această perioadă, pentru cursul Inferior al Dunării şi pentru ţările riverane, în special pentru Principatele Române percepute de diplomaţia europeană ca entităţi politice distincte faţă de Imperiul Otoman.

Justificarea ideologică a necesităţii transformării Dunării de Jos în *limesul* natural al Imperiului german nu s-a făcut, în secolul al XVI-lea, doar pe calea scrierilor teoretice, care politizând ideea de Dacie romană[2] şi a unităţii de neam au legitimat prezenţa Habsburgilor la Dunărea de Jos, ci şi prin cartografie, care a trasat, de fapt, liniile strategice de acţiune ale Casei de Austria spre Marea Neagră.

La prima vedere izvoarele cartografice ar părea lipsite de o implicaţie ideologică sau politică, datorită realităţii geografice obiective pe care o au de înfăţişat. Situaţia este însă cu totul alta, mai ales în Evul Mediu când, descrierea geografică era strict tributară nu numai cunoştinţelor de moment, ci şi intereselor politice şi concepţiei celui ce alcătuia harta. Cunoştinţele în domeniul geografic şi cele de tehnică în cartografie nu erau standardizate. Oricum, orice hartă, chiar în epoca modernă, poate trăda convingerile politice ale autorului ei sau poate servi interesele multiple (strategice, economice) ale celui ce a comandat-o. Având în vedere toate aceste aspecte, ne-am oprit, în cele ce urmează, asupra câtorva izvoare cartografice ce arată clar interesul, sporit de la o etapă la alta, al Habsburgilor pentru regiunea gurilor Dunării şi pentru bazinul pontic. Datele istorice, geografice şi politice ce însoţesc asemenea hărţi justifică opinia noastră că în secolul al XVI-lea cartografia, alături de scrierile propagandistice umaniste, a servit intereselor casei de Austria legate de începuturile politicii sale pontice.

[2] Andreescu 1980, 59.

Cea mai veche hartă ce o putem aduce mărturie pentru interesul, abia schiţat în această perioadă al Habsburgilor pentru bazinul Mării Negre, este cea din 1512, elaborată de Vesconte Maggiolo[3], *Atlante Nautico*.

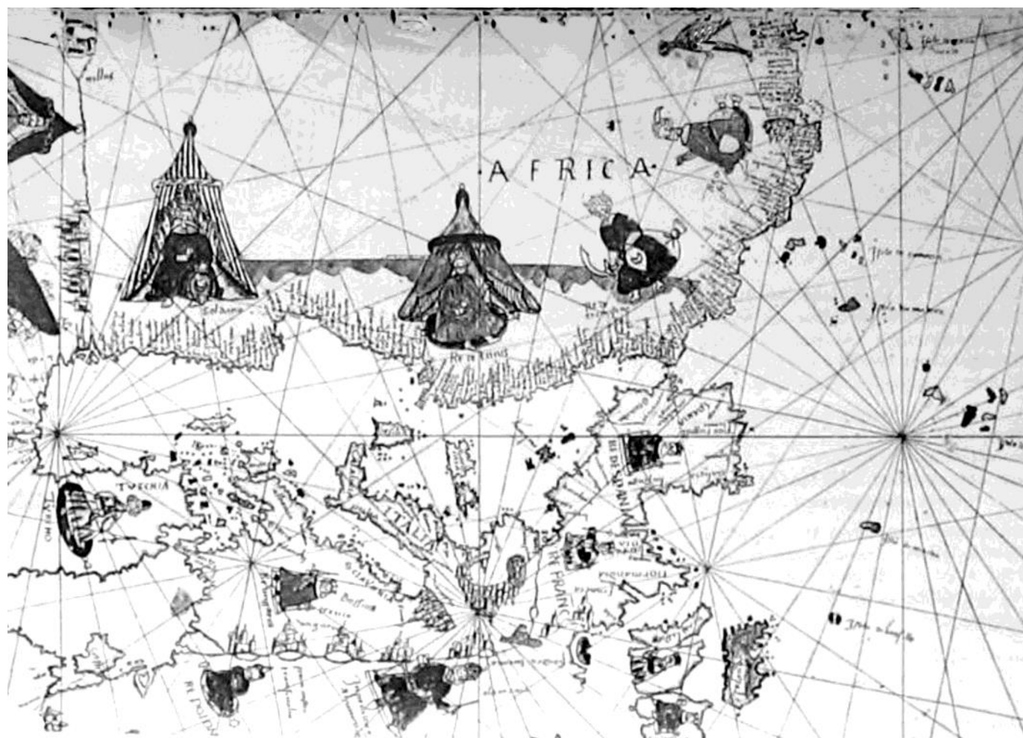

Fig. 1. Vesconte Maggiolo - *Atlante Nautico*

Atlasul alcătuit de cartograful italian, probabil de origine genoveză şi înrudit cu celebrul autor de hărţi din secolul al XIV-lea, Pietro Vesconte, prezintă câteva aspecte demne de luat în seamă. În ceea ce priveşte realitatea înfăţişată de atlas, ea este cea a lumii secolului în care a trăit autorul, atlasul în *sine* fiind o culme a artei cartografice medievale tradiţionale, cuprinzând hărţi nautice, de tipul portulanelor medievale. De aceea, a fost foarte mult folosit în epocă de către navigatori, dar ceea ce interesează, pentru subiectul luat în discuţie, este pentru cine a fost elaborat. Informaţia de pe foaia de titlu potrivit căreia *„Vesconte de Maiolo composuy hanc cartam in Neapole de anno domini 1.5.12 die X marcy"* atestă faptul că Vesconte Maggiolo a compus harta pentru curtea spaniolă, ceea ce este demonstrat şi de amănuntele

[3] *Der Seeatlas des Vesconte Maggiolo vom Jahre 1512*, 1979, (facsimil), 2 vol.

deosebit de bine notate în legătură cu ţărmul european al Oceanului Atlantic şi cu Mediterana. Lipsesc regiunile din Europa de Nord şi Marea Baltică, ceea ce denotă clar lipsa de interes pentru această zonă, nu absenţa cunoştinţelor. Scara folosită pentru redarea distanţelor este corectă, cu câteva mici diferenţe, de ordinul zecimilor de milimetru. Interesul vădit pentru Mediterana, Italia, Franţa şi Spania face posibilă concluzia că acest izvor cartografic a fost comandat chiar în momentul izbucnirii conflictului hispano-habsburgo-francez (1512), când Spania, aliată cu Casa de Austria, intrau în război împotriva Franţei. În acest context putem bănui că atlasul a fost cunoscut şi de către comandamentul armatelor imperiale.

În volumul II al atlasului, harta nr. 2 prezintă, ca pe o continuare firească a Mediteranei, Marea Neagră şi puterile limitrofe. Interesant este că linia unificatoare între centrul Europei şi bazinul pontic este cursul Dunării, prezentat rectiliniu, ca o trăsătură de unire între Imperiul german şi Marea Neagră. Importanţa strategică a marelui fluviu european este marcată şi de faptul că de această dată reprezentarea politică primează asupra corectitudinii detaliului geografic, respectată cu grijă în cazul altor hărţi. În maniera medievală, stăpânirea politică este marcată de imaginea persoanei monarhului aşezat pe tron. Cu mai mult sau mai puţină exactitate sunt reprezentaţi următorii suverani: „împăratul Germaniei" – la izvoarele Dunării, „regele Ungariei" la sudul Dunării, Transilvania (*Seten Castra*) ca unitate distinctă ocupă nordul Dunării; „regele Poloniei" este plasat – complet incorect – la vărsarea Dunării. Mai apare „regele Cumaniei" în nordul Mării Negre şi „regele Rusiei" la nord de Polonia. Interesant este că din această grupare se poate vedea importanţa dată de cartograf puterilor politice din zonă şi plasarea lor în contextul confruntării cu pericolul venit din răsărit - tătarii (*tartaro*) plasaţi dincolo de Nistru şi turcii prezenţi la sudul Mării Negre şi pe coastele Africii. În cazul acestor „invadatori" nu se marchează decât simplu numele poporului (*turcho, tartaro*), fără vreun titlu protocolar. Aceeaşi lipsă de preţuire se vădeşte şi în cazul în care în dreptul Constantinopolului nu este marcată nici o stăpânire, deşi la 1512 prezenţa turcilor în capitala Imperiului Bizantin era o realitate prea bine cunoscută. Omisiunea se leagă, credem noi, tocmai de nerecunoaşterea legitimităţii acestei stăpâniri. Se observă deci, o grupare a forţelor politice chemate să joace un rol în confruntarea pentru bazinul pontic, faptul că Rusia este prezentă între aceste puteri ne face să ne gândim la alianţa perfectată de Maximilian I, în 1498, cu marele cneaz al Moscovei, Ivan al III-lea, împotriva Poloniei şi cu scopul de a-şi facilita ascensiunea pe tronul Ungariei.

Această hartă a mării Negre şi a cursului Dunării este impregnată de concepţia filozofică medievală potrivit căreia lumea era împărţită între *credincioşi* şi *păgâni*. Hărţile prezentau această concepţie marcând drept teritorii necunoscute şi ameninţătoare pe cele locuite de *păgâni*, plasate cât mai departe de lumea *cunoscută*,

creştină. La sfârşitul Evului Mediu cartografia era impegnată încă de o mentalitate religioasă potrivit căreia „lumea nu era un fenomen economic, ci o problemă de credinţă”[4]. De aici aşa numitele *hărţi în formă de T*, care au formă circulară, tăiată de o linia meridiană, pe care se afla Donul (Tanais) şi Nilul, plasate rectiliniu şi în continuare. Cercul era împărţit în patru de punctele cardinale *Oriens* - răsăritul (în locul nordului convenţional din hărţile de azi), *Septentrio* – nordul (în locul vestului convenţional de azi) *Meridies* – sudul (în locul estului), *Occidens* – vestul (în locul sudului). În felul acesta Asia, ocupa partea de sus a cercului, în zona *Oriens*, Europa era în zona *Septentrio*, iar Africa în regiunea *Meridies*[5]. Vedem deci tendinţa de a roti aşezarea hărţii în spaţiu de la nord spre est, în sensul acelor de ceasornic.

Explicaţia acestei năstruşnice compoziţii şi devieri era raportată la textul biblic, după care cei trei fii ai lui Noe au stăpânit câte un continent, iar după concepţia timpului, Africa şi Europa erau la un loc cât Asia[6]. Rotirea punctelor cardinale are şi ea o semnificaţie religioasă. *Oriens* (estul) înseamnă în limba latină începutul, naşterea (de la verbul *orior-orriri*). De aceea era plasat în punctul central de sus al cercului. După cum soarele răsare şi *merge* pe boltă, tot aşa a *mers* şi istoria. Asia a fost leagănul civilizaţiei, Europa îi urma, iar Africa încheia evoluţia, fiind un teritoriu necunoscut, plasat dincolo de civilizaţie, acolo unde Soarele apunea, murea şi istoria (*Occidens* vine de la verbul a ucide, *occido-occidere*). Paradisul era plasat undeva la începuturile omenirii, deci în punctul cel mai îndepărtat. Evident că acest tip de hărţi, din care face parte şi harta cu nr. 2 din *Atlante Nautico*, aveau doar o importanţă spirituală şi culturală, neavând nici o relevanţă geografică. Ele reprezentau o imagine despre lume, nu o deschidere spre lume.

Este clar că Vesconte Maggiolo a folosit reprezentarea filozofică acolo unde cunoştinţele sale erau mai puţin clare sau unde a prevalat o concepţie politică în faţa realităţii geografice. În ceea ce priveşte hărţile destinate Mării Mediterane, acestea sunt lucrate, după cum am spus, în spiritul portulanelor medievale, care se dovedeau, în ciuda unor inexactităţi (care în cazul de faţă sunt de ordinul milimetrilor), a fi destul de exacte.

În secolul al XVI-lea, hărţile de navigaţie au devenit din ce în ce mai precise. Concomitent cu deschiderea unor rute noi de navigaţie, la mari distanţe, care nu erau cunoscute navigatorilor din experienţa de secole, cum se întâmpla cu Mediterana, cu linia de coastă a Atlanticului, cu Marea Nordului şi cea Baltică şi chiar cu Marea Neagră, a apărut nevoia imperioasă de hărţi corecte. Tot mai mulţi cercetători sunt de părere că aceste hărţi au fost lucrate în proiecţie geometrică, fie ea cilindrică –

[4] Danièle 1988, 11.
[5] Danièle 1988, 13.
[6] Danièle 1988, 13.

echidistantă, fie de tip oblic - azimutal. Interesant este că precizia detaliilor liniilor de coastă ar indica faptul că se ţinea seama de curbura pământului, chiar înainte ca Magellan să fi demonstrat sfericitatea globului terestru. Este cert că observaţiile astronomice au evoluat în secolul al XVI-lea şi de aici au putut fi corectate multe erori de amplasare şi s-au îmbunătăţit metodele de navigaţie astronomică, indispensabile mai ales în largul mării. Metoda orientării şi construcţiei cartografice prin liniile imaginate de celebra *roză a vânturilor* a permis în secolul al XVI-lea o îmbunătăţire simţitoare a cartografiei.

Gerhard Mercator (1512-1594) reprezintă unul dintre numele cele mai reprezentative în istoria cartografiei moderne[7]. Nu a fost doar un cartograf de talent, ci şi un gravor la fel de talentat. După el doar Jadocus Hadius a mai îmbinat aceleaşi calităţi.

Mercator este una dintre cele mai cunoascute figuri ale geografiei Renaşterii şi a fost numit, ca şi Abrahamus Ortelius, „Ptolemeu al secolului său". Numele său a fost latinizat de către Kremer. Originar din Rupelmonde (Flandra), în 1535 a început studiile la Löwen. După absovire a devinit profesor la aceeaşi universitate. În 1552, datorită persecuţiilor religioase care fuseseră instaurate în Ţările de Jos de către autorităţile spaniole, Mercator a fugit la Duisburg, dar până la acea dată devenise deja celebru.

Cea mai însemnată parte a activităţii sale este legată de evoluţia cunoştinţelor geografice şi mai ales de îmbunătăţirea sistemului de desen al hărţilor. În 1537 harta lumii lucrată de el a adus pentru prima dată imaginea Americii de Nord separată de continentul asiatic. Mercator a pus pentru prima dată problema ruperii celor două continente, problemă care a rămas în litigiu, printre geografi, timp de 200 de ani. Din păcate din această hartă nu au mai rămas decât 2 exemplare[8]. În anul 1550 harta a fost copiată de către Antonio Salamanca şi la scurt timp a fost trecut, în mod eronat, drept autor Antonio Lafeis.

În timpul şederii la Löwen şi-a câştigat faima de cartograf, fiind în contact permanent cu navigatori, călători şi desenatori de hărţi din Portugalia. Preocuparea sa majoră a fost legată nu doar de desenarea hărţilor ci şi de modul în care acestea pot fi cât mai uşor folosite. În acest scop a scris *Literarum Latinarum quas Italicas, cursoriaque vocant, scribendarum ratio,* un manual referitor la „legenda" hărţilor. Acesta a apărut în 1540 la Antwerpen. Printre principiile de alcătuire ale unei legende a fost şi acela de a folosi un scris cursiv dar lizibil, plasat corespunzător în continuarea hărţii pentru a putea fi uşor de descifrat. Mercator mai recomanda şi renunţarea la ornamentele nefolositoare, care de multe ori ascundeau desenul hărţii. Cea mai mare

[7] Căzan 2006, 37-39.
[8] Goss 1994, 91.

contribuție a sa la dezvoltarea cartografiei rămâne însă **proiecția**, ce îi poartă numele, ca metodă nouă de stabilire a punctelor de pe glob.

În 1554 a publicat o nouă hartă a lumi, de dimensiuni mari, precum și o *Hartă a Europei*, formată din 15 foi cu dimensiunea de câte 132 cm x 159 cm. Harta Europei aduce o imagine înbunătățită a continentului, în ceea ce priveşte întinderea Mării Mediterane, de 53º, ceea ce îl apropie de dimensiunile date de Ptolemeu de 62º. Diferenţa faţă de dimensiunile actuale este doar de 1º50' şi arată progresul înregistrat de cartografie. Există încă greşeli în desenarea suprafeţelor nordice şi estice, pentru că în acele zone nu se făcuseră încă măsurători de teren. Pentru unele zone (de exemplu Alexandria în Egipt), Mercator a folosit hărţile lui Ptolomeu, iar pentru alte zone hărţile cele mai bune ale epocii sale. Această hartă a Europei a fost foarte căutată în vremea autorului ei. În 1572, a apărut o a doua ediţie, îmbunătăţită cu date aduse de o expediţie în Rusia. Din numeroasele exemplare publicate nu se mai păstrează azi decât câteva. Între 1558-1576, s-au vândut 808 exemplare numai în oraşul Antwerpen.

Proiecţia lui Mercator este în principiu o proiecţie cilindrică în care lăţimea şi lungimea se întâlnesc într-o reţea de grile paralele. Proiecţia lui Mercator a intrat încet, încet în uz, după ce a suferit câteva corecturi matematice din partea englezului Edward Wright, în 1599. Pentru a stabili poziţia a 2 puncte de pe hartă se trasează o linie dreaptă care taie meridianul sub acelaşi unghi. Acest tip de proiecţie a fost folosit până astăzi în hăţile de navigaţie[9].

Mercator a împărţit lumea în 3 mari suprafeţe de uscat, independente între ele:

- *Lumea veche* – Europa, Asia, Africa.
- *Lumea Nouă* – America de N şi de S – numită *India nova.*
- un mare continent sudic *continens Australis*, numele fiind luat din Antichitate, când a existat convingerea că în această zonă se află o mare suprafaţă de pământ, un fel de contragreutate a suprafeţei de uscat din emisfera nordică. După părerea unor exploratori, acest continent s-ar fi întins la sud de arhipelagul malaiezian şi ar fi fost unit la vest cu Ţara de Foc, descoperită de Magelan cu jumătate de secol mai devreme.

La sfârșitul vieții, în anul 1585, Mercator, în vârstă de 73 de ani, a scos la Duisburg ultimele hărţi. Este vorba despre prima parte a Atlasului său, ce conţine hărţi referitoare la Franţa, Ţările de Jos şi Germania. În 1589, a apărut şi partea a doua, cu încă 22 de hărţi despre Italia, Peninsula Balcanică şi Grecia. În 1594, fiul său, Rumold, a publicat partea a III-a din *Atlantis pars altera – Geographica nova totius*

[9] Goss 1994, 94.

mundi[10]. Se pare că prin acest proiect grandios, realizat în etape, Mercator ar fi dorit să îl concureze pe (la fel de celebrul cartograf) Abrahamus Ortelius.

Fig. 2. Gerardus (Gerhardt) Mercator, *Harta Lumii*, 1554

În secolul al XVI-lea interesele strategice ale Casei de Austria în spaţiul sud-est european au devenit tot mai clar conturate şi în acest context se constată o comandă constantă de hărţi care să ajute Curtea de la Viena să cunoască detaliile din teritoriul râvnit. Unele sunt mai exacte, folosind probabil metodele de construcţie amintite, altele sunt reluări din lucrări cartografice mai vechi, sau schiţe făcute în grabă pe teren. Impresionează însă interesul pentru cursul Inferior al Dunării şi pentru Marea Neagră, atât din punct de vedere geografic, cât şi istoric.

Prima reprezentare directă a intereselor Habsburgilor în spaţiul amintit o reprezintă harta lui Lazarus, *Tabula Hungariae ad quator latera*[11], elaborată în 1528. De această dată, dedicaţia este clară, după cum uşor de identificat este şi persoana autorului. Acesta, după cum singur mărturiseşte, a fost secretar al „răposatului cardinal/ episcop/ de Strigoniu, Toma” (Tamas Backocs, mort la Mohács în 1526). Lazarus a desenat această hartă la comanda expresă a noului rege al Ungariei,

[10] Goss 1994, 96.
[11] Stegena 1983, 97.

Ferdinand „infante de Spania şi arhiduce de Austria”. Era firesc, deci, să-şi informeze suveranul despre toate amănuntele legate de geografia şi istoria teritoriilor pe care acesta le revendica. Pe două coloane, în latină şi germană, Lazarus notează datele necesare justificării preluării puterii politice în zonă, chiar dacă acestea sunt uşor deformate. În vechime, Ungaria – spune cartograful – a fost populată de cei *numiţi de greci – geţi sau sciţi, iar de romani – daci*, apoi este menţionată stăpânirea exercitată aici de romani, de migratori, de unguri, până la apariţia turcilor la linia Dunării şi până la cucerirea Belgradului de către aceştia.

La numai 4 ani (1532) de la harta lui Lazarus, era publicată la Anvers una dintre cele mai cunoscute hărţi ale epocii, *Chorographia Transylvaniae* a lui Johannes Honterus, ilustrul reformator braşovean. Harta Transilvaniei cuprinde de această dată cele mai mici detalii[12]. Având în vedere că această hartă este dedicată tot lui Ferdinand, este lesne de înţeles interesul politic, militar şi economic al acestui izvor cartografic deosebit de amănunţit.

În 1544, când Ferdinand de Austria se chinuia în van să mai recupereze pe cale diplomatică Ungaria estică, transformată de turci în paşalâcul de la Buda, apărea o lucrare cu mare circulaţie în epocă, *Beschreibung aller Länder* sau *Cosmografia* lui Sebastian Münster (1544), reeditată în 1546, 1548 şi 1550, tradusă în franceză şi engleză (1552). Realizarea cartografică este modestă, fiind mai degrabă o înşiruire pe orizontală şi pe verticală a teritoriilor aflate pe cursul Dunării, până la Marea Neagră. Ceea ce interesează este pledoaria pe care Münster o face indirect, dar destul de deschis, pentru drepturile Habsburgilor în zona Dunării de Jos, în dubla lor calitate de continuatori ai Imperiului Roman şi de urmaşi ai „*teutonilor*”. „Acea parte a Traciei care se numea odinioară Getica, unde Darius fiul lui Histaspe era gata să piară, este numită astăzi Valahia după Flacii de neam roman. Căci romanii, după ce au învins pe geţi şi i-au distrus, au trimis acolo o colonie sub conducerea unui oarecare Flaccus de unde i s-a mai zis mai întâi Flaccia, apoi dintr-o corupţie a acestui cuvânt Valahia. În sprijinul acestei opinii se invocă graiul roman care se păstrează până şi acum la acest neam ... Dacii mai apoi au ocupat această ţară[13] după care a fost numită câtva timp Dacia. Acuma o stăpânesc saşii (*teuntones*), secuii şi românii. Saşii, bărbaţi viteji, trimişi acolo din Saxonia de Carol cel Mare, sunt numiţi în graiul

[12] Wessel 2004. Pentru detalii a se vedea și Günther Wessel: *Von einem, der daheim blieb, die Welt zu entdecken. Die Cosmographia des Sebastian Münster oder Wie man sich vor 500 Jahren die Welt vorstellte,* Frankfurt/Main, 2004.

[13] Confuzia autorului: consideră pe daci cuceritorii ţării, după romani. Este posibilă o suprapunere cu numele germanic pentru danezi şi olandezi şi deci o confuzie cu migraţia germanică din secolele III-IV.

părintesc *Siebenbürger*, după cele şapte oraşe în care locuiesc … Valahia este o regiune întinsă care, începând din Transilvania se extinde până la Marea Neagră …”[14].

Din acest scurt istoric pe care-l face Sebastian Münster atrag atenţia două amănunte, care deosebesc argumentaţia acestui autor de tiparele deja în uz: continuitatea germanilor în Transilvania este legată de epoca lui Carol cel Mare, în care realizase şi acea atât de controversată *translatio imperii,* prin care se reconstituia în Occidentul Europei, Imperiul Roman, a cărui coroană o oferea Papa Leon al III-lea lui Carol cel Mare, la 25 decembrie 800; al doilea amănunt interesant este unitatea teritorial-geografică schiţată de autorul care considera că Valahia se întinde din Transilvania până la Marea Neagră, ceea ce făcea de explicat dorinţa Habsburgilor de a-şi extinde dominaţia politică în zonă.

Dacă luăm în considerare şi explicaţia dată hărţii ce reproducea Dacia antică – şi care cuprindea Transilvania, Ţara Românească, Moldova, dar şi Bulgaria, Serbia şi Rascia[15] - este clar în ce scop se făcea, indirect, propagandă. Toate aceste teritorii apăreau în titulatura regilor maghiari din secolul al XIV-lea, ce avea să fie preluată de Habsburgi şi menţinută până la desfiinţarea „Sfântului Imperiu roman de naţiune germană” de către Napoleon.

Interesul pentru zona Dunării de Jos sporea şi atrăgea şi cartografi ce nu erau aflaţi în slujba Habsburgilor. În 1546, veneţianul Giacomo Castaldi tipărea o hartă intitulată *Paesi Danubiani.* Dacă prezentarea este similară cu a celorlalte hărţi de secol XVI, este interesant conceptul geopolitic pe care-l implica titlul de „ţări dunărene”. Între aceste ţări sunt cuprinse, în mod firesc, Ţara Românească şi Moldova[16].

În 1552, încă un autor de hărţi se grăbea să justifice expansiunea Habsburgilor spre Dunăre şi Marea Neagră, aducând de data aceasta şi o argumentaţie economică. Wolfgang Lazius alcătuia *Hungariae Descriptio* pe care o dedica *inclyto atque invicto caesari Ferdinando, Romae, Hungariae, Bohemiae regi*[17]. Este de remarcat faptul că încă din 1552 Ferdinand apărea în ochii opiniei publice drept viitorul împărat, deşi Carol al V-lea era departe de a ceda în faţa insistenţelor fratelui său de a-şi asigura succesiunea imperială. Autorul explică faptul că a făcut harta la porunca „maiestăţii sale” şi că aceasta conţine informaţii culese din diverse surse, de la Strabon la Cuspinianus şi Lazarus. Referindu-se la situaţia înfloritoare în care se afla odinioară acest teritoriu, deplânge ruina şi distrugerile ce s-au abătut – din cauza turcilor – asupra „oraşelor şi locurilor” de pe vremea romanilor; la fel „oamenii şi negustorii” erau expuşi tuturor vicisitudinilor epocii tumultoase în care trăiau.

[14] *Călători străini* 1, 502-503.
[15] *Călători străini* 1, 503.
[16] Stegena 1983, 99.
[17] Stegena 1983, 100.

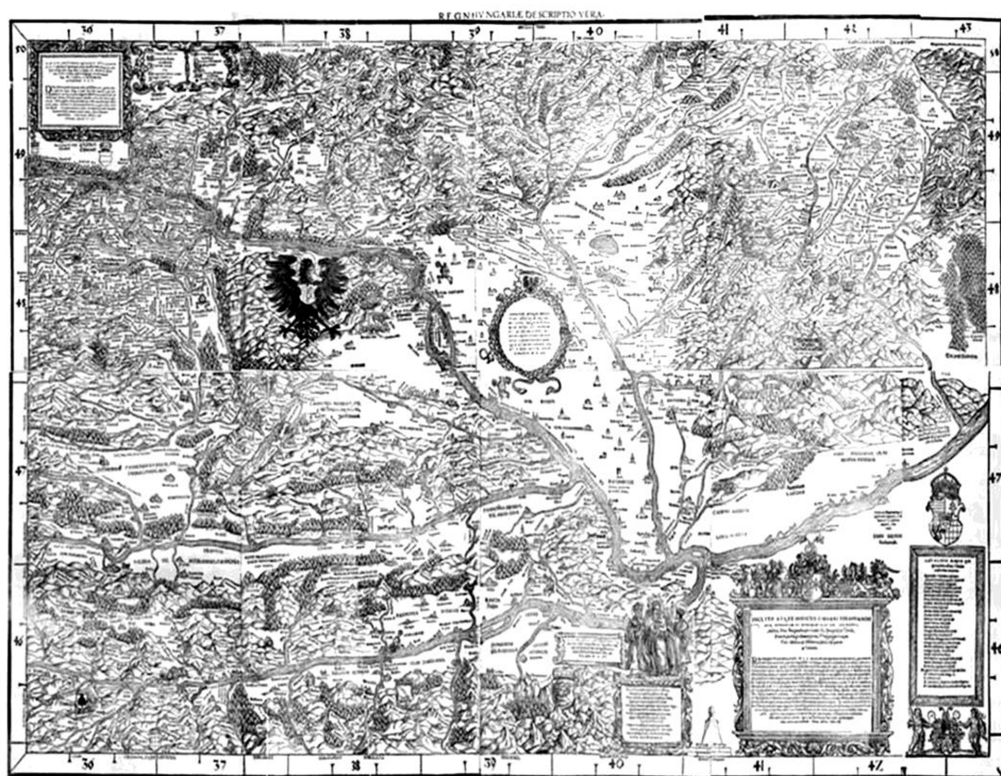

Fig. 3. Wolfgang Lazius - *Tabula Hungariae*

Activitatea cartografică a lui Wolgang Lazius este deosebită de a autorilor secolului al XVI-lea, deoarece vehiculează câteva idei cel puţin neobişnuite, dacă nu chiar ieşite din comun. În hărţile dedicate stăpânirilor austriece, elaborate între 1545-1563[18], Lazius se lansează în adevărate teorii asupra etnogenezei europene. Amintim doar teza, amplu argumentată în harta intitulată *Succesio diversarum populorum in hoc tractu terrae, quorum aliud idioma a teutonico erat*, despre originea comună iudee a tuturor popoarelor europene. Autorul emitea „avant la lettre" o adevărată *teorie antiariană* prin care demonstra că triburile iudee au sosit în Europa populând Galia, Germania, Italia, Panonia şi Grecia, dând naştere principalelor popoare şi grupe de limbi: germanice, latine şi greceşti.

În acest punct argumentele lui Lazius devin tot mai clar ancorate în realitatea politică a secolului al XVI-lea pe care dorea să o legitimeze. Nu credem că avem de-a

[18] Lazius 1906.

face cu un şir de confuzii, ci cu o acţiune dirijată pentru formarea unui curent de opinie favorabil stăpânirii Casei de Austria în centrul Europei şi la Dunărea de Jos, după cum putem bănui că pledoaria sa proiudee se datorează originii evreieşti a autorului citat.

Harta *Succesio Teutonicorum populorum in hoc terrarum tractu* consideră că *goţii*, „numiţi în vechime *geţi sau* daci[19] locuiau la Dunăre înainte de a se constitui Imperiul lui Alexandru Macedon". După războaiele cu Roma şi retragerea aureliană, pământul Daciei a fost locuit neîntrerupt de goţi sau geţi, prin ramura ostrogoţilor. De la Dunăre, neamurile germanice s-au retras întâi spre Panonia, apoi spre Austria, de unde era firesc să revină în teritoriile matcă. Ca dovadă a legitimităţii acestei dorinţe, autorul hărţii aducea lupta dusă de împăraţii germani împotriva invaziei maghiare, stăvilită la Lechfeld, în 955. După aceea Habsburgii, prin Albert, Ladislau (Postumul), Maximilian şi Ferdinand, au condus treburile Ungariei spre profitul ţării şi împotriva duşmanului comun (otomanii). În hărţile *Vetus Romani Populi in hoc Tractu administratio Respublica s*i *Recens Hungarorum in hoc Tractu respublica et administratio* este menţionat sistemul administraţiei romane în centrul Europei şi în Dacia, ale cărei graniţe naturale sunt clar trasate, împreună cu principalele cursuri de apă, Timiş, Mureş, Olt şi Dunăre. Apoi se prezenta administrația modernă a Transilvaniei şi Banatului, toate cu scopul de a se acredita ideea înglobării fireşti a teritoriilor extra şi intra – carpatice în posesiunile patrimoniale ale lui Ferdinand de Austria, chemat să reînvie gloria romană acolo unde invazia otomană ameninţa să înghită sud-estul şi centrul Europei.

În aceeaşi perioadă, Johannes Sambucus, umanist în slujba Casei de Austria, plecând de la hărțile lui Lazarus şi Lazius, redesena, în 1571, o hartă a Ungariei, care prezintă o primă îmbunătăţire în redarea corectă a cursului Dunării, este despre vărsarea râuli Leitha, la graniţa de azi dintre Austria şi Ungaria[20]. În rest harta este chiar sub nivelul hărţilor anterioare, pentru că numele de localităţi sunt aproape de nerecunoscut. Harta era probabil recopiată în 1595, în primii ani ai *războiului celui lung*, cu titlul *Hungaria sampt der gantzen Donau*[21].

Cunoaşterea cursului Inferior al Dunării şi a bazinului pontic nu ar fi completă fără monumentalul atlas publicat în jurul anului 1570 de Abraham Ortelius, la

[19] Confuzia o făcuse prima dată Iordanes în secolul al VI-lea, în lucrarea *De origine actibusque Getarum* sau *Getica*.

[20] Helzmanovski 1952, 23.

[21] Cabinetul de hărţi al Bibliotecii Academiei Române (mai departe citat B.A.R.), A I 52.

Anvèrs. Numele acestei lucrări este *Theatrum orbis terrarum*[22] şi cuprinde cea mai amplă pledoarie geografico-politică în sprijinul idei dominaţiei mondiale, rezervată Casei de Austria prin cele două ramuri ale ei, Habsburgii din Spania şi cei din Imperiul german, ramuri reunite prin dubla ratificare a ediţiei princeps, publicată în 1570. Ediţia din 1590 purta aprobarea, întărită cu iscălitura proprie a împăratului Rudolf (Ratisbona-Regesnburg, 22 octombrie 1576) şi cea a regelui Filip al II-lea al Spaniei (Anvers, 3 februarie 1579). De la dedicaţia din foaia de titlu, către regele Filip "monarh al tuturor timpurilor şi al imperiului cel mai vast al întregului glob", la versurile explicative şi la alcătuirea hărţilor se poate recunoaşte aceeaşi concepţie legată de misiunea Habsburgilor de a salva moştenirea romană care, aflată o vreme în ruină, a fost ridicată pe culmile măreției de Carol al V-lea şi de urmaşii săi spanioli.

Europe, cuius viridis fastigia lambit
Pampinus, et dulci vitis secunda racemo.
(Nam colit Europe Baacchum, Bacchus colit illam)
Dextra manus scepturm gestat clavumque sinistra
Admontum spharae, caput et insigne corona
Haec reliquis Nymphis excelsior omnibus una est,
Et late, auspicibus quondam victricibus armis,
Roma, tuis, inque porrexit adusque colentem
in Libyam Asiam divisosque orbe Britannos
Eius et imperium proferre Hispania nuper
Ausa, per ignotum pelagus nova regna, novosque
Invenit populos qui nunc
Novus ORBIS habetur".

Atlasul a fost elaborat după o concepţie modernă şi depăşeşte portulanele din secolele anterioare. Harta I este un *planiglob* cu toate cunoştinţele geografice ale epocii, în care se ţine seama de curbura pământului, folosindu-se o proiecţie sferică. Harta a II-a este destinată Europei; ceea ce interesează este că, pentru a evita orice implicaţii politice, ţările europene sunt prezentate cu numele antice şi prin unitățile administrative de bază ce le compun (ducate, marchizate, comitate etc.). Excepţie fac doar Spania şi Portugalia, marcate ca regate, şi cărora le sunt alăturate, prin hărţi corespunzătoare, toate domeniile coloniale ce le aparţineau[23].

[22] Antverpianus 1570, (facsimil Florenţa, 1991 după ediţia din 1595). În 1606 era tradus în limba engleză (*The Theatre of the whole world*).
[23] Antverpianus 1570, f. A_2 verso - A_3 recto.

Cum atlasul a fost ratificat şi de împăratul Rudolf al II-lea, era firesc ca şi pretenţiile şi interesele ramurii austriece a Habsburgilor să fie prezentate. Astfel, între ţările europene sunt incluse Moldova şi Ţara Românească (*Walahia*), cu localităţile principale, relativ bine amplasate şi corect denumite (Huşi, Fălciu, Suceava plasată pe Siret, Putna, Lăpuşna, Mărăşeşti, Cetatea-Albă). Mai greu de identificat sunt localităţile din Ţara Românească: Chalow (?), pe Dunăre, sau Aluata (evident undeva pe Olt).

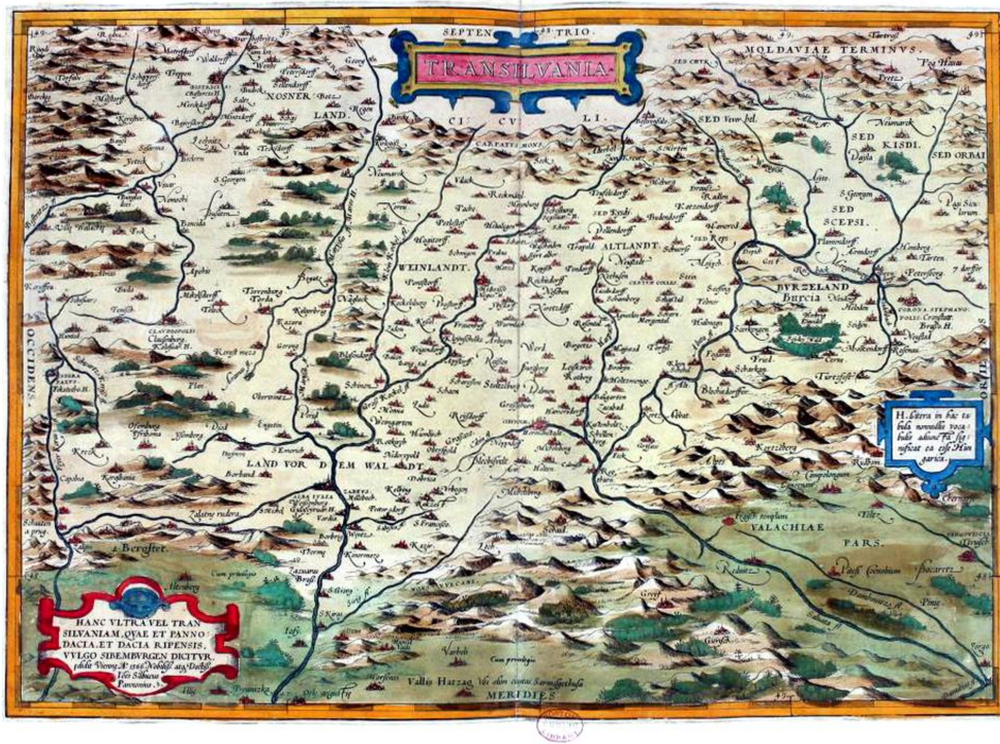

Fig. 4. Abraham Ortelius - *Harta Transilvaniei*

Pentru importanţa acordată ţărilor române, direct legată de încercarea Habsburgilor de a ajunge la gurile Dunării, se poate face referinţă la o altă hartă a atlasului numită *Romaniae/ Rumeliae/, quae Olim Thracia dicta, vicinarumque regionum, uti Bulagriae Syrfiae etc., descripotio.* Autorul precizează că această hartă este de fapt o preluare după cea a lui Iacobus (Giaccomo) Castaldus Pedemontanus, intitulată *Orbis universalis typum magnaforma…* Fiind preluarea unei hărţi din 1546 există şi inexactităţi.

Atrage însă atenţia reprezentarea a trei braţe ale Dunării (nu 2 sau 5, cum apar cu alte ocazii). Pe braţul Chilia este notat oraşul Bialogorod (evident o greşită

amplasare a Cetăţii Albe), Licostomo se afla şi el incorect plasat în zona de unificare a braţului Chilia cu Sulina de azi, iar Sfântul Gheorghe este menţionat pe cel de-al treilea braţ. Alături de Moldova şi Ţara Românească, mai apare o unitate politică distinctă, Basarabia[24], ce ocupă teritoriul aşa numitei „Ţări de Jos”, cuprinzând şi zona dintre Prut şi Nistru. Oraşele sunt plasate aleator; este interesant încă că numele lor a fost reţinut (sunt notate Tiraspol, pe Prut; Reni la nord de Galaţi, care şi el este plasat la ramificaţia gurilor Dunării, alături de acestea apar Oblucița, Vaslui şi Putna, relativ corect marcate).

Fig. 5. Abraham Ortelius – *Harta Imperiul Otoman cu Marea Neagră și Țările Române*

Cursul Dunării, fiind deviat în amonte spre sud, ajunge să străbată centrul Bulgariei, fapt pentru care oraşele Ţării Româneşti apar notate de două ori (în Bulgaria şi în Valahia). Transilvania este numită Valahia interior. Toate aceste amănunte, chiar dacă eronate, arată că autorul (Iacobus Castaldus) ştia multe lucruri despre ţările române – care îi erau mai bine cunoscute decât Bulgaria, dar nu fusese

[24] Adică, regiunea stăpânită mai înainte de Basarabii din Ţara Românească.

niciodată pe teren. Era însă convins de unitatea etnică şi geografică a spaţiului dunăreano-pontic prin reluarea permanentă a numelui de Valahia, folosit când pentru zona Moldovei, când pentru câmpia Dunării, când pentru Transilvania.

Unitatea zonei amintite revine în secţiunea rezervată hărţilor istorice unde, la fila *S*, este redată Dacia antică şi Moesia, fiind alăturate toate informaţiile ce au putut fi sintetizate după Strabon şi Dio Cassius. Urmează o hartă amănunţită a Daciei romane şi a Moesiei Inferioare, precum şi amplasarea dacilor liberi, numiţi „carpo-daci, carpi şi costoboci". Harta Daciei reapare la fila *G* în cadrul Europei antice, şi la fila H, înglobată Imperiului Roman, prezentat cu toate posesiunile sale tricontinentale, de la Tigru până în Nordul Africii şi în insulele Britanice.

Redarea atât de amănunţită a acestui izvor cartografic cred că vorbeşte de la sine despre concepţia ce a prezidat la alcătuirea sa. Cele 148 de hărţi sunt, în cea mai mare parte, o pledoarie pentru refacerea gloriei pierdute a Romei antice, prin intermediul Casei de Austria.

Aceeaşi dorinţă, de a reveni în hotarele istorice ale Imperiului Roman, se regăseşte şi în harta alcătuită în 1592, reluare a celebrei *Europa Regina,* prezentă în *Cosmographia* lui Sebastian Münster, ediţia din 1570, ce prezintă sugestiv Europa ca pe o femeie al cărei cap era Spania, inima se afla la Praga, reşedinţa preferată a împăratului Rudolf al II-lea, iar corpul acoperea toate teritoriile ce aparţinuseră Romei, până la Constantinopol[25], inclusiv Gurile Dunării, Transilvania şi Valahia, nume generic dat ambelor ţări române. Deşi la mare distanţă în timp, se observă aceeaşi concepţie simbolică-filozofică, ce nu dispăruse, în ciuda progreselor uriaşe pe care le făcuse cartografia în secolul al XVI-lea.

Hungariae sampt den gantzen Donau flu. Von Wien biss hinder Constantinopel im Schwartzen Mehr[26], 1595, este o hartă lucrată în stilul hărţilor medievale, cu reprezentarea unor planuri de oraşe, de altfel complet incorectă. A fost tipărită cu ocazia *războiului lung.* Cursul Dunării este deviat spre NE, iar cursul Prutului şi cel al Nistrului sunt complet deviate spre NV. Moldova apare plasată în N, iar Ţara Românească ocupă estul (numită Valachia Magna şi Transalpină – în centrul României de azi). Transilvania este aşezată numai în vest. Portul Galaţi este plasat mult în sud, Siretul vine din NV şi se varsă în Dunăre. Braţele fluviului formează un lac între ele, Târgul de Floci este pe Dunăre (corespunde identificărilor actuale din teren – localitatea Vlădeni, judeţul Ialomiţa).

De la mijlocul secolului al XVI-lea până la sfârșitul secolului al XVIII-lea cartografia avea să înregistreze continuu progrese care au dus la o mai mare acuratețe în

[25] Harta în manuscris se aflâ de Muzeul Mânăstirii Strahov din Praga.
[26] B.A.R., Harta are urmatoarele dimensiuni: 22x28 cm.

redare, culminând cu primele hărți topografice militare a căror corectitudine le face până astăzi cele mai importante surse pentru a reconstitui configurația geografică și toponimică.

Fig. 6. *Europa Regina*

Trecerea cartografiei din registrul artistic în cel științific poate fi urmărită și în hărțile care au prezentat cursul inferior al Dunării, Dobrogea și litoralul pontic.

Principalele descoperiri în domeniul cartografiei plecau de la René Descartes (1596-1650), care a fost cel care a pus bazele geometriei analitice şi a stabilit coordonatele punctelor terestre (latitudinea şi longitudinea) prin măsurarea corectă a gradelor. Pentru a stabili aceste coordonate a fost însă nevoie de instrumente şi de metode noi de măsurat distanţele.

Teodolitul a fost inventat încă din anul 1512 de Martin Waldseemüller, având numele de *polymetru*. Teodolitul modern a fost conceput însă în 1571 la Londra de către Leonard Digges şi a fost construit în 1573 de către Humphrey Cole. Jesse Ramsden (1735-1800) a construit la Halifax cel mai celebru teodolit. În anul 1763 acesta a găsit soluţia pentru a măsura cu mai mare precizie unghiurile. Aparatul cântărea însă 90,72 kg, de aceea el a necesitat să fie îmbunătăţit şi astfel în 1784

teodolitului i s-a construit un inel orizontal cu un diametru de 1 m, împărţit în sectoare de unghiuri de 10 grade. Aparatul mai avea 2 microscoape rotative, pentru citirea unghiurilor până la o zecime de secundă, şi un vizor mobil. Acest teodolit se transporta cu trăsura, dar se poate spune despre el că este strămoşul aparatului modern[27].

Cronometrul se leagă de marile schimbări ce au avut loc în ştiinţă în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Descoperirile lui Isaac Newton (1643-1727) în matematică şi astronomie au fost puse în practică. Mişcările planetelor şi ale Pământului au putut fi corect calculate, precum şi distanţele dintre puncte aflate pe o hartă; datorită metodei newtoniene, aproximaţia a putut fi mai mică de 1 grad. Pornind de la aceaste noi metode de calcul, Robert Hooke (1635-1703), matematician şi astronom, a construit primul cronometru portabil, folositor pentru navigaţie, cu ajutorul căruia se putea stabili drumul exact spre orice port. În 1678, a formulat teoria *Tensiunii proporţionale cu forţa*, care demonstrează că forţa pe care o exercită un resort este proporţională cu forţa cu care a fost comprimat. Pe acest principiu a fost construit primul cronometru în 1656, dar acesta a funcţionat însă nu pe baza unui resort, ci a unui pendul. Din această cauză, pe timp de mare agitată, cronometrul nu putea să fie folosit, pentru că fie se oprea, fie mergea neregulat. De aceea savantul englez John Harrison (1693-1776) şi-a petrecut viaţa în căutarea soluţiei pentru un ceasornic perfect. A reuşit să construiască un ceas cu pendul care 14 ani nu a rămas în urmă nici măcar o secundă[28]. În 1735, s-a construit primul ceas întrebuinţat în navigaţie, dar el cântărea 72 de livre[29] şi consta din 2 ceasuri aşezate faţă în faţă pe aceeaşi suprafaţă de metal. Dacă unul era influneţat de mişcarea navei, cel de-al doilea îl corecta. În 1736 a fost probat pe mare şi s-a constatat că în calculul distanţelor cu ajutorul cronometrului s-a putut obţine o aproximaţie care să nu depăşească 1 grad (ceea ce reprezintă în realitate cca 26 de mile).

Cronometrul lui Harrison a fost însă foarte greu, cea mai uşoară variantă, construită în 1746 cântărea 4,5 kg. În 1757 a fost conceput un al patrulea prototip, mult mai mic, asemănător unui ceas de buzunar, care avea 12,5 cm. Se lucrase la el o jumătate de secol. Pentru acest prototip Harrison a primit în 1761 o recompensă din partea Academiei Regale, constând într-un premiu de 20.000 de lire sterline, care nu au ajuns însă la destinatar decât în 1770.

Triangulaţia a fost o altă metodă de măsurare care a inovat cartografia şi a fost concepută în secolul al XVI-lea. Primul care a folosit-o a fost Gemma Frisius, care a publicat în 1533, *Libellus de locorum describendorum ratione*. Aproape 20 de ani mai

---

[27] Goss 1994, 183.

[28] Goss 1994, 180.

[29] O livră corespunde cu 456 de grame.

târziu Sebastian Münster, în *Cosmographia universalis,* a lucrat harta Imperiului german prin triangulaţie. Prin triangulaţie se măsoară o aşa numită linie de plecare, ce devine bază pentru o construcţie imaginară triunghiulară, în vârful căreia se află punctul căutat. Toate distanţele pot fi atunci corect calculate pe baza trigonometriei. Ca punct de reper se pot folosit orice repere înalte, construcţii sau arbori. În felul acesta construcţia triunghiulară se poate prelungi până departe (în vârful triunghiului se află punctul de reper, iar la bază stă observatorul)[30].

Școala austrică de cartografie s-a dezvoltat mai ales în secolul al XVIII-lea, dar interesul marcat al puterii politice a făcut ca să fie comandate hărți asupra spațiului danubiano-pontic în toate marile ateliere ale epocii. Au fost preferate mai ales cele dezvoltate în proviciile imperiului, între care Flandra rămâne în tot secolul al XVII-lea pe primul loc. Tânărul stat, ieșit din Țările de Jos habsburgice, Olanda, a fost de asemenea un promotor al cartografiei științifice și un pioner la hărților de navigație spre teritoriile puțin cunoscute europenilor, cum au fost cele două Americi, Extremul Orient, Oceania și Australia.

Hărţile olandeze: În primele trei sferturi ale secolului al XVII-lea Habsburgii au avut de făcut faţă altor priorităţi politice. Practic, confruntarea veacului al XVI-lea dintre Habsburgi şi Înalta Poartă se încheia în 1606, la Zstiva-Török. Treptat, în comerţul levantin intervin olandezii, care erau, fără îndoială, cei mai încercaţi navigatori ai epocii lor. Nici englezii, nici francezii, ce primiseră privilegii comerciale şi de navigaţie din prima jumătate a secolului al XVI-lea, nu au reuşit să dispună de hărţi de navigaţie la înălţimea celor olandeze.

Între reprezentaţii şcolii de cartografie olandeză putem înscrie şi pe cartografii flamanzii, care şi-au tipărit lucrările la Amsterdam. Între 1619 şi 1663-1664 doi flamanzi, tată şi fiu, Guillaume şi Johann Bleauw au fost printre cei mai vestiţi cartografi şi topografi ai epocii lor, desenând hărţi şi construind globuri pământeşti[31]. Cei doi au desenat şi au publicat, în lucrările lor de geografie generală, câteva hărţi dedicate special spaţiului românesc[32]. Aceste hărţi au văzut lumina tiparului la Amsterdam şi după traducerea lor în franceză, germană şi olandeză demonstrează că bazinul pontic şi cursul inferior al Dunării devenise o preocupare pentru puterile europene, mai ales pentru tânărul stat Olanda[33]. Spaţiul românesc este subsumat numelui de *Walachia* şi este impresionantă acurateţea detaliilor geografice pentru gurile Dunării şi litoralul pontic. Majoritatea au fost strânse în imensul atlas de 14 volume intitulat *Theatrum Mundi.*

---

[30] Goss 1994, 184.

[31] Bleauw 1619; Bleauw 1642; Bleauw 1664.

[32] B.A.R., *Cabinetul de hărți;* H1537 CXLI 53, H1538 CXLI 54.

[33] Pentru detalii vezi Cernovodeanu 2002, 67-82.

În aceeaşi perioadă şi cartografii francezi se ocupă de spaţiul românesc. Menţionăm între aceştia pe Pierre Duvall, Nicolas Sanson, Hubert Jaillot, Nicolas de Fer sau Guillaume de l'Isle. Între aceştia, atrage atenţia Nicolas Sanson, consilierul lui Ludovic al XIII-lea.

Revenind la cartografia olandeză propriu zisă, ea este de o corectitudine care a fost atinsă mult mai târziu de hărţile austriece. Interesul pentru spaţiul românesc devine tot mai pregnant în secolul al XVII-lea, iar la mijlocul secolului al XVII-lea cei mai interesaţi se arată a fi geografii olandezi Cornelius şi Justus Dankerts, Ioannes Janssonius[34], fraţii Reiner şi Josua Ottens[35] ale căror hărţi, pentru teritoriile de la Carpaţi până la Marea Neagră şi Dunăre, rămân de referinţă prin exactitate şi detaliu, până în secolul al XVIII-lea când se dezvoltă o cartografie austriacă dedicată exclusiv cursului Dunării, litoralului pontic şi principatelor române. De menţionat faptul că tot mai des în aceste hărţi teritoriul dintre Prut şi Nistru este marcat pe hartă cu numele de *Bessarabia.* Acest denumire apare chiar în numele hărţii lui Justus Dankerts, *Regni Hungariae et Moree … Transylvaniae, Walachiae, Moldaviae, Bessarabiae, Bosniae … Danubii fluminis*[36]. Basarabia, ca teritoriu al Moldovei, aflat la nordul Gurilor Dunării şi pe litoralul pontic, apare şi în harta din 1649, intitulată *Danubius fluvius Europae maximus, a fontibus ad Ostia cum omnibus fluminibus ab utrosque latere in illum fluentibus.* Acest lucru era perfect normal pentru că deja din 1674 la Chilia se afla un consul olandez ce veghea asupra comerţului dunărean şi din vestul Mării Negre, precum şi asupra importurilor din Moldova[37].

Hărţile germane: Folosind informaţiile geografice şi topografice preluate de la şcoala olandeză de cartografie, ce dezvoltase la Amsterdam o adevărată industrie a elaborării şi publicării de hărţi, autori germani răspund interesului politic al vremii în ceea ce privea cunoaşterea Balcanilor şi a spaţiului românesc. În 1629 învăţatul german Philip Cluverius îşi însoţea lucrarea *Introductio in universam geographiam tam veterem quam novam* (tipărită în 1683 la Amsterdam) cu mai multe hărţi, între care *Daciarum Moesiarumque vetus descriptio*. Cu această ocazie autorul readuce în atenţia cititorilor săi vechea provincie Dacia, cu graniţele fixate de Ptolemaios, înaintea cucerii romane. Pe această hartă sunt marcate provinciile intrate în componenţa Imperiului Roman: *Dacia Mediteraneea quae Patzinacae Scytarum gens <erat>, Dacia*

[34] B.A.R., *Cabinetul de hărți*, harta Imperiului Otoman, a Ţărilor Române şi a cursului Dunării, H.809 DXVII 64; *Turcicum Imperium* - H.2066 DLXI 7 şi *Trasyilvaniae* - DLXI 6.

[35] B.A.R., *Exactissima totius Danubii Fluvii Tabula et minores in eum influens fluvii*, H.3868 DCXIX 4.

[36] Popescu-Spinei 1987, 275.

[37] Cernovodeanu 2002, p.78.

Ripensis, *Dacia Alpestris.* În acest context, marchează şi *Gepidia*, pentru a amplasa locul invaziilor germanice în zonă[38].

Fig. 7. Philip Culverius - *Daciarum Moesiarumque vetus descriptio*

Pentru secolul al XVII-lea, cea mai reprezentativă figură de cartograf german rămâne Nicolaus Vierscher (Viesscher) care publica, în 1640, *Exactissima Tabula qua …Danubii Fluvii pars inferior a Belgrado urbe usque ad eius Ostia…*[39]. Concepţia politică a autorului, şi eventual a celui ce a comandat harta, este clară. În explicaţiile date hărţii Ţara Românească şi Moldova sunt numite *părţi adiacente*ale Transilvaniei, iar când menţionează populaţia Transilvaniei îi numeşte pe români pe primul loc, după care urmează în ordine, moldovenii, secuii, saşii şi ungurii. Nu ştim dacă această înşiruire a fost dictată de preponderenţa numărului respectivei populaţii sau de prezenţa ei pe o

[38] Popescu-Spinei 1987, 225.

[39] B.A.R., *Cabinetul de Hărţi,* H.1540 CXLI 56 şi H 1540 CXLI 57.

arie de răspândire înscrisă de la est la vest. Având în vedere menţionarea românilor pe primul loc credem că ambele premize au stat la baza enumerării de mai sus. În continuare se poate preciza că Nicolaus Vierscher acorda o mare importanţă Dobrogei unde plasează cu multă exactitate Valea Carasu şi Cernavoda (numită *Lago Carasu*) De asemenea, oraşul Bucureşti este amplasat corect, cu menţiunea pădurii din jur[40].

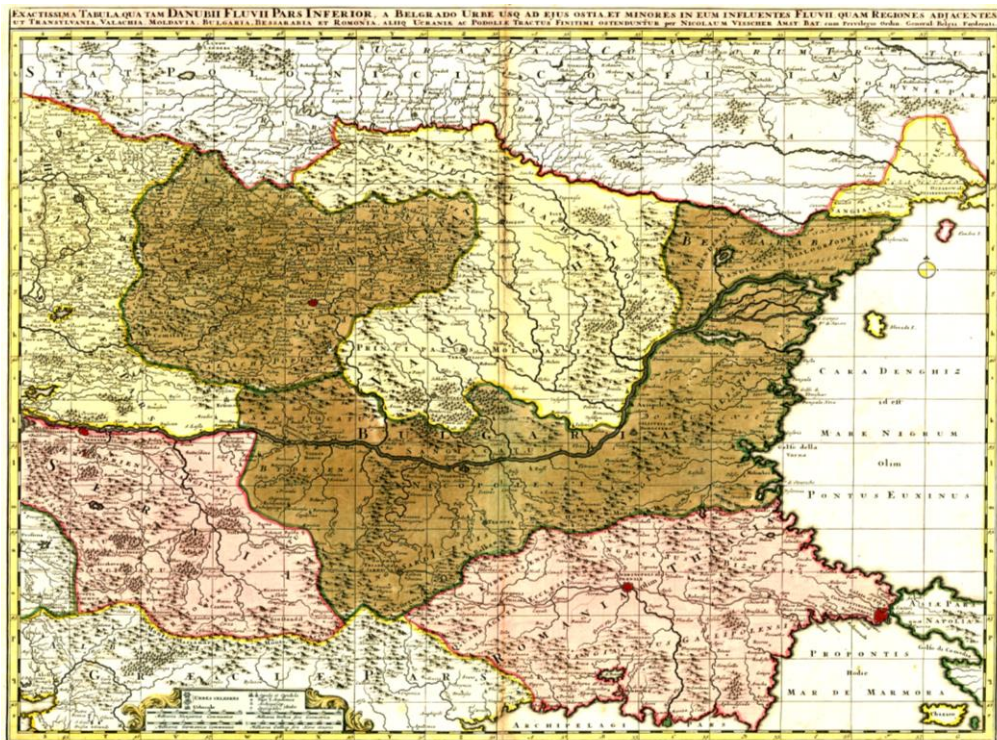

Fig. 8. Nicolaus Vierscher - *Danubii Fluvii pars inferior a Belgrado urbe usque ad eius Ostia*, ediția apărută la Amsterdam în 1700

Nici secolul al XVII-lea nu este lipsit de argumentări livreşti prin care să se demonstreze drepturile Habsburgilor şi, în general, ale germanilor în spaţiul românesc. Cele două argumente folosite erau fie cel istoric, al continuității daco-romane, ce îngloba firesc teritoriul *vechii Dacii*, în Imperiul Roman *moştenit* de naţiunea germană şi condus de Casa de Austria, fie cel al *continuității etnice germane*, argument introdus încă din secolul al XVI-lea de Wolfganng Lazius.

Printre cei care au susţinut continuitatea romană se disting nume cunoscute de umanişti germani ca Christoph Hartknoch (1644-1687) și Georg Kreckwitz. Pentru

[40] Popescu-Spinei 1987, 231.

primul, românii erau urmaşii dacilor, stăpâniţi odinioară de Imperiul Roman. După retragerea administraţiei romane unii dintre aceştia au migrat până la Marea Baltică şi s-au aşezat în Lituania şi în Prusia. Krekwitz revenea însă la argumentele lingvistice pentru a demonstra romanitatea românilor şi continuitatea lor pe teritoriul anticei Dacii[41]. Interesele politice, strategice şi economice au impus în cele din urmă direcţiile politicii răsăritene duse de Habsburgi în secolul al XVIII-lea şi au stabilit un nou echilibru la linia Dunării, după pacea de la Carlowitz. Din primele trei pătrimi de veac ale secolului al XVII-lea nu au rămas prea multe izvoare cartografice, semn că interesul nu a fost prea mare, dar ultimele decenii au readus spațiul Europei de sud-est în atenția Curții de la Viena și reaprinderea visului pontic. În arhivele din Karlsruhe s-a păstrat o bogată colecţie de hărţi militare între care apare semnalată o hartă a cursului Dunării de la Vârciorova până la Orşova, datată 1639, având ca autor un italian - Giovanni Morando Visconti[42]. Cum acelaşi personaj se pare că a fost detaşat ca *inginer* topograf pe lângă Marsigli, credem că harta este greşit datată la înregistrare şi că anul corect este 1689, an în care Morando a mai ridicat câteva hărţi. Din păcate, nu putem să ne pronunţăm cu exactitate până când nu vedem harta în cauză[43]. Totul pledează însă pentru anul 1689: anii de viaţă ai lui Giovanni Morando şi contextul politic din anii '30 ai secolului al XVII-lea, care nu se potrivesc cu o expansiune austriacă în zonă, ci cu o perioadă de recul.

În 1664, la puţin timp după reizbucnirea ostilităţilor între Habsburgi şi otomani, Emanuel Strenglin desena harta *Nova et accurrata totius Hungariae descriptio cum adiacentibus regionibus videlicet Transylvania, Sclavonia et Croatia*[44].

Confruntarea pentru hegemonie în Europa centrală şi de sud-est cu Imperiul Otoman avea să încline, pentru prima dată balanţa în favoarea imperialilor prin pacea de la Carlowitz, ce aducea definitiv Ungaria şi Transilvania sub controlul Habsburgilor. Din acel moment a reînviat, cu toată forţa, interesul strategic pentru întregul spaţiu românesc, pentru Dunăre şi Marea Neagră, numai că în secolul al

---

[41] Armbruster 1972, 166-168.

[42] *Inventar der handgezeichneten Karten und Pläne zur europäischen Kriegsgeschichte des 16. – 19. Jahrhunderts im Generallandesarchiv Karlsruhe,* 1971.

[43] Inventarul citat mai sus este un instrument de lucru mai mult decât necesar pentru tema pe care o dezbatem. Este însă insuficient pentru că nu prezintă decât scurte regeste şi nu este însoţit decât de o ilustraţie modestă. Importanţa lui este, însă, foarte mare pentru că am reuşit să identificăm hărţi necunoscute istoriografiei româneşti şi austriece referitoare la cursul Dunării şi emanate din spaţiul german, după care am putut deduce că în activitatea sa contele Marsigli a fost însoţit de acest inginer italian, Morando, care a desenat o bună parte din hărţile care se vor regăsi în atlasul publicat de Marsigli în 1726.

[44] *Inventar der handgezeichneten Karten …*, 215

XVIII-lea Casa de Austria nu a putut profita singură de declinul lent al Imperiului otoman, ci s-a văzut concurată de o nouă putere răsăriteană, Rusia.

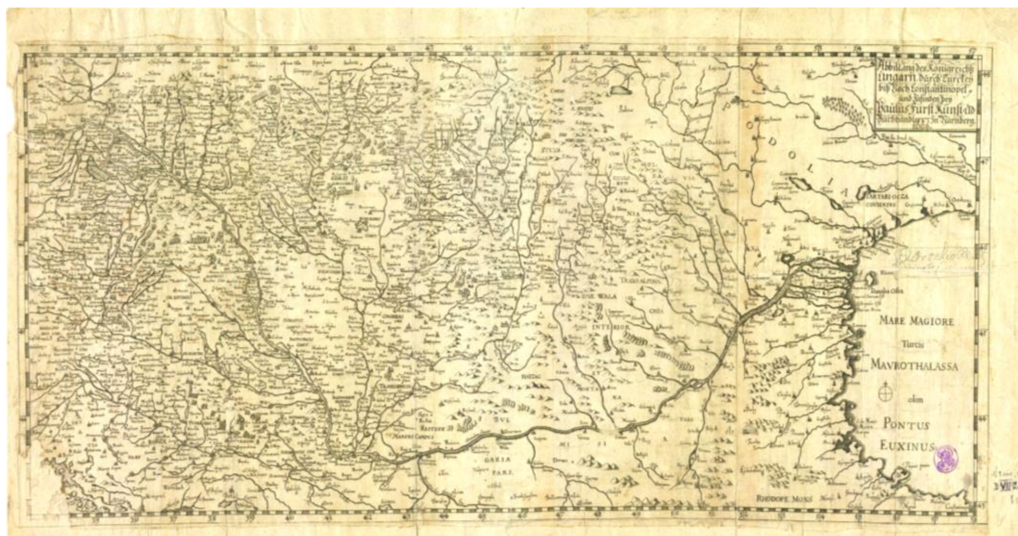

Fig. 9. Emanuel Strenglin - *Nova et accurrata totius Hungariae descriptio*

În anul celui de-al II-lea asediu al Vienei (1683), Sigismund Betulius publica, la Nürnberg, o hartă a Europei, având drept punct central de reper cursul Dunării şi vărsarea fluviului în Marea Neagră. Betulius prelua informaţii dintr-o hartă apărută în anul 1649, inclusiv o parte din titlul acesteia *(Danubius fluviorum Princeps … a fonte ad ostia ex variis historicum et geographorum monumentis*). Completarea referitoare la detaliile istorice şi geografice conţinute de noua reprezentare cartografică arată clar obiectivul strategic şi politic urmărit de autor şi, implicit, de suveranii Imperiului german. Legenda hărţii, alcătuită ca un scurt text moralizator, îi îndemna pe împărat şi pe toţi principii creştini la recuperarea *ambelor maluri ale Dunării*, până la vărsare, pentru a scăpa atâţia creştini de *tirania* turcilor. Împăratul, regii şi principii creştini erau chemaţi să readucă Dunărea la vechea ei faimă şi să pună capăt „numelui de plâns”, Istru, cu care turcii au botezat partea inferioară a Dunării, spune autorul hărţii. Mai departe el făcea apel la credinţa, faima şi curajul celor care s-ar fi cuvenit să îi scape pe creştini şi ţările supuse „jugului” otoman, care smulsese Europei „atâtea pământuri”. De aceea, toţi cei invocaţi aveau datoria faţă de urmaşii lor să readucă Creştinătăţii „regatele, provinciile şi oraşele”, să scape religia de tiranie, „artele liberale de barbarie”, pe creştini din „închisori, de la plug şi de la galere” pentru ca ambele maluri ale Dunării să revină în stăpânirea creştinilor. Dacă acest lucru s-ar fi întâmplat, el ar fi fost opera papei Leon al IX-lea şi al împăratului

Leopold I (*"Huc animos! Gloriosissime Imperator,/ Potentissimi Reges,/ Serenissimi Princeps ac proceres Christiani!/ Fallor AN DUBIUS nunc DANUBIUS quo se vertat,/ ad vos respiccit./ Hactenus, qua Ister, Turcicus audiit,/ misere Binominis:/ Vos obstestatur, ope vestra ut posthac/ audiat une nomine Christianus. Fidem, Fortunam, Fortitudinem Vestram implorat;/ immitis sub Barbaro aerumnae pertaessus,/ sub mite Christi jugum postliminie redire gestit./ Tantum terrarum Turca Christe Vestro eripuit, Christiani! Quod Vestrum est repetite Posteros Vestros in interum restituite. Sit Vobis labor omnibus idem:/ Regna Provincias, Urbes recuperare. Religionem sub Tyranide, Artes liberales sub Barbarie,/ Christiano in Carcere, ad aratrum, ad remes,/ misere germentes redimere:/ Utramquam Danubii ripam Chirste adserere./ Sic vincat, ope Leonum, invictissimus Leopoldus,/ Faxit Deus Homo Christus!"*)[45].

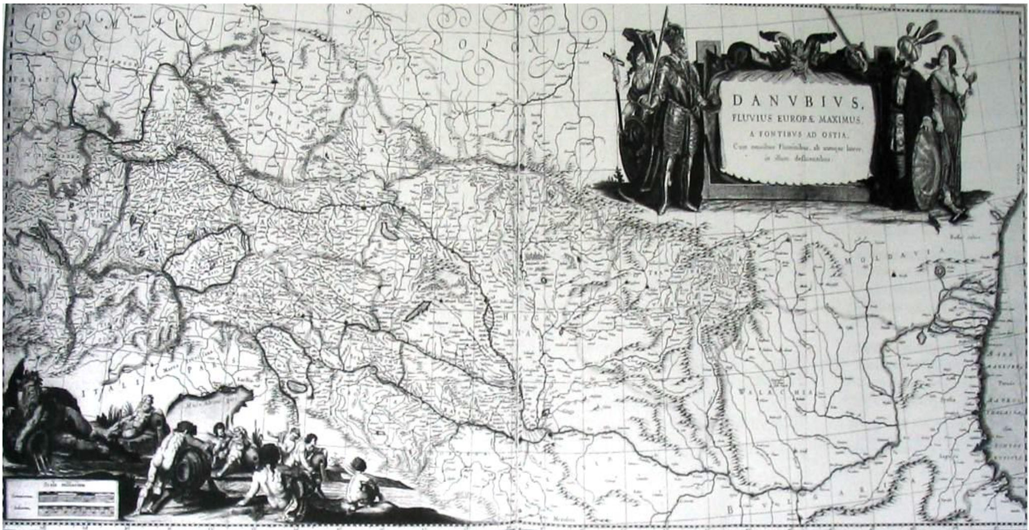

Fig. 10. Sigismund Betulius - *Danubius fluviorum Princeps*

Această lungă legendă ce însoţea harta din 1683 arată clar redeşteptarea interesului Casei de Austria pentru politica pontică, inaugurată încă din secolul al XVI-lea de Ferdinand de Austria. Dacă în secolul al XVII-lea *Războiul de 30 de ani* a canalizat forţele Imperiului german în confruntarea europeană, diminuând interesul pentru Marea Neagră, după 1683, Habsburgii revin în forţă pe cursul mijlociu şi inferior al Dunării, aducând până în 1700 Transilvania în stăpânirea Casei de Austria, între posesiunile patrimoniale. Se încheia o confruntare de aproape două secole şi, în acelaşi timp, se deschidea un nou focar de conflict pentru stăpânirea Gurilor Dunării şi ieşirea la Marea Neagră. Harta lui Sigismund Betullius relua argumentaţia umanistă

[45] Bayerische Staatsbibliothek, *Kartensammlung*, *Mapp II, 80 d*.

a secolului al XVI-lea prin care Busbecq ceruse apărarea „fraţilor" greci, iar Antonio Veráncsis dorise ca principii creştini să împiedice „pătrunderea Istrului" în Germania[46].

Revenind la izvoarele cartografice referitoare la cursul Dunării şi litoralul pontic în secolul al XVII-lea putem conchide că ele se află, în majoritatea cazurilor, în Atlase. În această perioadă hărţile vehiculate în lumea germană nu au doar autori din acest spaţiu. Autorilor flamanzi li s-au comandat hărţi, iar cartografia olandeză a reprezentat un model şi o sursă de inspiraţie pentru hărţile publicate în Imperiul german în secolul al XVII-lea. În toată această perioadă există doar un singur cartograf austriac, Georg Mathäus Vischer, care, în cea de-a doua jumătate a secolului XVII desena primele hărţi bazate pe măsurători exacte, făcute în teren, asupra cursului superior şi mijlociu al Dunării, inserat în chip firesc în cartografierea provinciilor austriece Oberösterreich (1669) şi Niederösterreich (1670)[47].

După asediul Vienei este un adevărat *boom* al hărţilor referitoare la cursul Inferior al Dunării. În 1689, Giovanni Morando, inginerul italian citat mai sus, alcătuia mai multe hărţi al căror cuprins ne arată că acesta a lucrat înainte sau împreună cu contele Luigi Marsigli, cel căruia i se datorează prima ridicare topografică a cursului Dunării de la Viena la Jantra. Lui Morando îi aparţine o hartă a cursului Dunării între Orşova şi Brza Palanka (*Balankourza* în text), în care sunt notate pădurile, fortăreţele otomane de pe insulele Dunării, căile de acces terestre şi munţii[48]. Tot Morando este autorul a două hărţi ale regiunilor cuprinse între Balcani, Ţara Românească, Bulgaria, Serbia, Bosnia, Dalmaţia, Ungaria de sud, dintre care una nu este semnată, dar îi aparţine în mod cert pentru că se continuă cu cea de a două, semnată. Anul în care au fost desenate este acelaşi 1689. În prima hartă punctele de reper date sunt Salonic şi Brăila, iar desenul se opreşte asupra detaliilor menţionate şi în harta anterioară. În acelaşi an, 1689 Luigi Marsigli îşi concretiza măsurătorile prin schiţa numită *Ein kleiner Abriss von den Brücken unterhalb Portaferra alwo Ihro Durchleucht die Donau passiert*[49]. Această schiţă este una dintre singurele păstrate din perioada de început a explorărilor geografice pe care le-a făcut Marsigli în zona Dunării de Jos. Având în vedere că există părerea, îndeobşte acceptată, că până în 1726, Atlasul lui Marsigli nu a fost cunoscut, este cu atât mai important faptul că aceste prime ridicări cartografice s-au păstrat pentru că ele demonstrează că Marsigli a folosit hărţile lui Morando şi se pot urmări etapele în care însuşi Marsigli a lucrat la atlasul său.

---

[46] Reamintim că Istru era numită porţiunea controlată de turci, pe cursul Dunării.

[47] Popescu-Spinei 1987, 27.

[48] *Inventar der handgezeichneten Karten…*, 220.

[49] *Inventar der handgezeichneten Karten…*, 252.

Fig. 11. Ferdinando Marsigli – *Marea neagră și cursul inferior al Dunării*

Referitor la activitatea lui Marsigli şi la interesul său pentru cursul Inferior al Dunării şi pentru litoralul pontic, descoperirea făcută de către Babinger, în 1955, în Biblioteca Universităţii din Bologna, aruncă o lumină nouă asupra modului în care geograful bolonez a lucrat la atlasul amintit. La moartea sa, în 1730, Marsigli şi-a lăsat întreaga bibliotecă Universităţii din oraşul natal. Printre numeroasele lucrări donate se afla şi un atlas provenit din Imperiul Otoman[50]. Titlul în limba arabă arată că este vorba despre descrierea traseelor maritime din Marea Mediterană şi din Marea Neagră[51].

Hărţile atlasului au înscrise numai numele localităţilor, fără alte referiri geografice, foaia de titlu este urmată de o listă corectă a tuturor porturilor şi ***de un manual de navigaţie***. Litoralul pontic este descris de la est la vest, în sensul invers acelor de ceasornic, adică trecând prin nord, până la Istanbul, punctul de trecere din Marea Neagră în Marea Mediterană. Urmează coasta anatoliană, arhipelagul grecesc, Marea Egee, Marea Adriatică, cu Dalmaţia şi Veneţia, coasta vestică a Italiei, inclusiv

[50] Kissling 1966, VII-VIII.

[51] Titlul lucrării este: *Aceasta este cartea numelui Mării Negre şi Albe.*

cu Roma. Ultimele hărţi se referă la Marsilia, coasta Spaniei, la nordul Africii, Egiptul, Creta şi Santorino[52].

Atlasul, sau mai degrabă *portulanul* lui Sejjid Nŭh, devenit binecunoscut de peste patru decenii, cuprinde date care arată că a fost un instrument de lucru preţios pentru Marsigli, care preia multe informații din acest atlas.

Există și hărţi dedicate Gurilor Dunării, din păcate fără legendă, dar cu *roza vânturilor* ce marchează direcţia curenţilor. Sunt notate şi adâncimile minime şi maxime. După traducerea numelui celui ce a făcut hartă este vorba despre un căpitan de vas (*sejjid*) al cărui prenume, mai puţin obişnuit Nŭh (*Noe*), întăreşte opinia că avem de-a face cu un creştin renegat, mai mult ca sigur italian, după modul amănunţit în care descria nu numai regiunea de coastă, ci şi pe cea din interiorul Peninsulei Italice. Există şi opinia că avem de-a face cu o compilaţie, sau chiar o copie, a hărţilor lăste în secolul al XVI-lea de către vestitul corsar Piri Reis. Oricum ar sta lucrurile, atlasul în cauză a fost desenat în secolul al XVII-lea. Data probabilă la care a fost alcătuit este plasată între 1648-1650, pentru că se fac referiri la domnia lui Mehmet al IV-lea, dar se menţionează că autorul era în plină activitate în timpul domniei sultanilor Murad al IV-lea (1623-1640) şi Ibrahim I (1640-1648)[53]. Având în vedere cât de puţin era cunoscută cartografia otomană în lumea occidentală şi cât de greu se putea procura un asemenea portulan, este posibil ca acest atlas să fi ajuns în posesia lui Marisgli între 1691-1692, cât s-a aflat în misiune oficială în Imperiul Otoman, sau chiar în timpul negocierilor de la Carlowitz.

Habsburgii nu au fost interesaţi doar de propriul teatru de război, ci și de confruntările dintre Rusia și Imperiul Otoman. Astfel, în 1696, Ernst Friedrich baron von Borgsdorff, cu gradul de *inginer imperial* (topograf se înțelege), alcătuia *Bellagerung der Stadt Asoff am Fluss Tais (Don) anno Cristi 1696*, în care descria fortificaţiile, direcţiile de atac ale flotei ruse şi efectivele acesteia[54].

În concluzie cartografia din secolul al XVI-lea trebuie descifrată în primul rând în cheie politică și simbolică, având mari aproximații în redarea unor spații puțin cunoscute. O asemenea zonă a fost și sud-estul Europei care, deși nu se afla în Lumea Nouă, ci în imediata vecinătate a Imperiului Habsburgic, abia acum începea să fie corect reprezentată. O mai bună cunoaștere a acestei părți a Europei a mers mână în mână cu interesul Casei de Austria pentru extinderea granițelor la Dunărea de Jos și spre litoralul pontic.

[52] Kissling 1966, VIII.
[53] Kissling 1966, XI-XVI.
[54] Kissling 1966, 183.

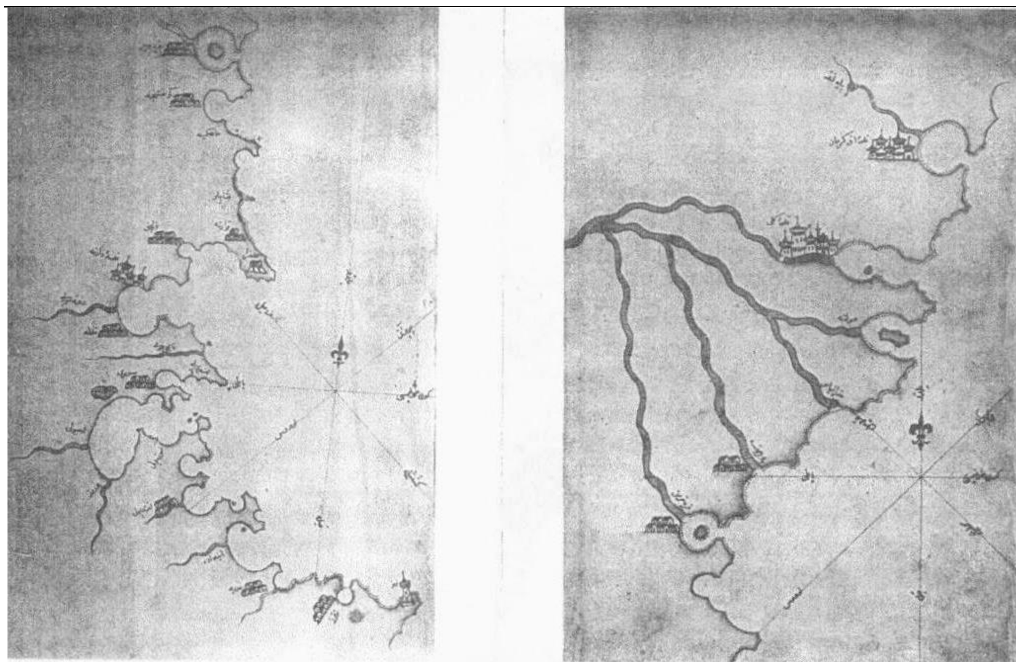

Fig. 12. Gurile Dunării și Marea Neagră în "*Portulanul*" lui Sejjid Nŭh

Hărţile din secolul al XVII-lea fac trecerea de la arta cartografică la știința modernă, prin acumularea de noi cunoștințe geografice și prin descoperirea și perfecționarea metodelor și instrumentelor moderne de reprezentare cartografică. Cu toate acestea, pentru regiunea Dunării de Jos, a litoralului pontic și a Dobrogei, aceste hărți prezintă unele deficienţe în redarea detaliilor şi a distanţelor, precum şi a conturului exact al graniţelor. Amplasarea formelor de relief, a localităţilor şi cursul apelor nu este foarte exactă, ceea ce arată că aceste hărţi nu s-au făcut prin ridicări, ci pe baza măsurătorilor directe, prin triangulație și proiecție.

Ce este sigur este faptul că după 1664 toate hărțile citate au fost desenate pe baza observaţiilor făcute în teren, nu prin copierea unor lucrări cartografice mai vechi.

Bibliografie

I. Izvoare

Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Hărți

A I 52

H1537 CXLI 53

H1538 CXLI 54

Harta Imperiului Otoman, a Țărilor Române şi a cursului Dunării, H.809 DXVII 64

Turcicum Imperium - H. 2066 DLXI 7

Trasyilvaniae - DLXI 6,

H.1540 CXLI 56

H 1540 CXLI 57

Exactissima totius Danubii Fluvii Tabula et minores in eum influens fluvii, H.3868 DCXIX 4.

Bayerische Staatsbibliothek, *Kartensammlung*, *Mapp II, 80 d*.

II. Documente publicate

Călători străini 1 - Călători străini despre ţările române, 1968, I, Bucureşti.

Inventar der handgezeichneten Karten und Pläne zur europäischen Kriegsgeschichte des 16. – 19. Jahrhunderts im Generallandesarchiv Karlsruhe, 1971, Stuttgart.

III. Lucrări speciale

Andreescu, Șt. 1980, *Restitutio Daciae*, I, Bucureşti.

Antverpianus, A.O. 1570, *Theatrum orbis terrarum*, ediţia princeps Anvers (facsimil Florenţa, 1991 după ediţia din 1595)

Armbruster, A. 1972, *Romanitatea Românilor - istoria unei idei,* Bucureşti.

Bleauw, G. 1619, *Theatrum orbium,* Amsterdam.

Bleauw, G. 1642, *Usages des globes et sphères celeste et terrestres*, Amstterdam.

Bleauw, J. 1664, *Atlas Maior sive cosmographia Blaviana*, Amsterdam.

Căzan, I. 2006, *Interese strategice austriece la Dunărea de Jos. Navigație, comerț și strategie,* București.

Cernovodeanu, P. 2002, *Contribuţii de istorie românească şi universală,* Aalborg.

Danièle, M. 1988, *Die Fremde in den deutschsprchigen Reiseberichten des Spätmittelalters,* Innsbruck

Der Seeatlas des Vesconte Maggiolo vom Jahre 1512, 1979, (facsimil), 2 vol, Zurich.

Goss, J. 1994, *Kartenkunst. Die Geschichte der Kartographie*, Braunschweig.

Helzmanovski, H. 1952, *Die entwieklung des Darstellung des Donaulaufers bis zum Eisernen Tor in der Kartographie Österreichs*, lucrare de doctorat susținută la Universitatea din Viena.

Kissling, H.S. 1966, *Der See atlas des Sjjid Nŭh*, în *Beiträge zur Kenninis Südosteuropasund des Nahen Orients*, I, München.

Lazius, W. 1906, *Karten der Österreichischen Lande und des Königreichs Ungarn aus den Jahren 1545-1563*, Innsbruck.

Popescu-Spinei, M. 1987, *Rumänien in seinen geographischen Quellen. Von Altertums an die Schwelle unseres Jahrhundert,* Wiesbaden.

Stegena, L. 1983, *Térképtörténet*, Budapest.

Wessel, G. 2004, *Von einem, der daheim blieb, die Welt zu entdecken. Die Cosmographia des Sebastian Münster oder Wie man sich vor 500 Jahren die Welt vorstellte,* Frankfurt/ Main.

ELEMENTE DE URBANISM ÎN DOBROGEA OTOMANĂ (SEC. XVI-XVIII)

Aurel MOTOTOLEA[*]

Abstract:

During the time of Ottoman administration, there are no cities in Dobruja attested as being built *a fundamentis*. Instead, the urban centers which went under the direct rule of the Ottomans began to assume specific features. We are reffering to the three main lines of development: old urban centers on the Danube (Hârșova, Măcin, Isaccea and Tulcea), the center of the province (Karasu, Ester, Babadag) and the seashore (Mangalia, Constanța, Karaharman). From the architectural point of view, the written sources, sometimes supported by archaeological research, prove the existence of military forts (*tabia*), religious foundations (*vakıf*), caravanserais, mosques, fountains. The province is divided in several *kazâ* and included in the great *sancak* of Silistra. Economically, these urban centers were used as halts on trade routes linking the imperial capitals with the north of the Black Sea, rarely being also production centers. From the social point of view, local population or colonized population began adopting the Islamic and Turkish culture. All these aspects are highlightened by archaeological discoveries made especially in the central area of Dobruja, the most recent ones dating from the summer of 2015. The old imperial road (*şahrak*), is still being used – remains of caravanserais discovered at Ester and Babadag emphasise both the use of these trade routes for a long period of time.

Rezumat:

În perioada administrației otomane din Dobrogea, nu sunt documentate orașe construite *a fundamentis.* În schimb, vechile centre urbane care ajung sub dominație otomană încep să dobândească o serie de trăsături specifice. Ne referim la orașele situate pe cele trei rute principale militare și comerciale din Dobrogea: vechile centre urbane danubiene (Hârșova, Măcin, Isaccea, Tulcea), cele situate în centrul provinciei (Karasu, Ester, Babadag) și orașele de pe malul mării (Mangalia, Constanța, Karaharman). Din punct de vedere arhitectural, sursele scrise, câteodată întărite de descoperirile arheologice, confirmă existența unor construcții militare (*hisar*, *tabia*), fundații religioase (*vakıf*), caravanseraiuri/hanuri, moschei, fântâni/cișmele ș.a.m.d. Din punct de vedere economic, aceste centre urbane au îndeplinit rolul de halte

[*] Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, Piața Ovidiu, 12, 900745, Constanța, e-mail: *aurelmototolea@yahoo.com*.

comerciale pe rutele care legau capitala imperială cu zona de nord a Mării Negre, câteodată fiind și centre de producție. Organizatoric, provincia era împărțită într-o serie de *kazâ*, fiind inclusă în marele *sancak* al Silistrei. O parte a populației locale, alături de cea colonizată, începe să adopte cultura turcă de factură islamică. Vechiul drum imperial (*şahrak*) continuă să fie utilizat în perioada otomană, urme ale unor caravanseraiuri descoperite la Ester și Babadag confirmând folosirea acestuia pentru o lungă perioadă de timp. Toate aceste aspecte sunt parțial confirmate de descoperiri arheologice, făcute în principal în zona Hârșovei și centrul Dobrogei, cele mai recente datând din vara anului 2015.

Key words: *Dobruja, urban features, Ottoman administration, archaeological discoveries, trade routes*
Cuvinte cheie: *Dobrogea, caracteristici urbane, administrație otomană, descoperiri arheologice, rute comerciale*

Timp de cel puțin patru secole, Dobrogea a fost sub stăpânire otomană. Provincia a prezentat o deosebită importanță strategică și militară pentru otomani, fiind considerată „calea din dreapta" (*sağ ko*l) pentru pătrunderea în Europa[1].

Otomanii au cucerit spațiul dobrogean în diferite etape, cuprinse între sultanatele lui Mehmed[2] I (1413-1421) și Bayezid[3] al II-lea (1481-1512), însă administrarea provinciei a fost *de facto* organizată în timpul sultanatului lui Süleyman I (1520-1566). Pe durata stăpânirii otomane, între secolele XV și XIX, actualul teritoriu dobrogean (*Dobruca-ili*), un presupus *uc-beylik*[4] la începuturi, a fost

** Prezentul studiu reprezintă o variantă extinsă, în limba română, a textului predat spre publicare în volumul simpozionului IV. International Balkan History Research Symposium Balkan Cities during the Ottoman Rule and the Land Registry System June 1-5, 2016, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina (UBTAS IV).

[1] Mehmed 1965, 1104. Așa cum calea din stânga (*sol kol*) străbătea Moreea, iar calea din mijloc (*orta kol*) trecea prin Bosnia spre Buda, deschizând calea Europei centrale.

[2] Popescu 2013b, 41.

[3] Alexandrescu Dersca Bulgaru 1971, 268. Supunerea puternicei cetăți Chilia (14 iulie 1484), considerată drept *cheia* și *lacătul* (*kilit*) întregului ținut, fiind considerat punctul final al cuceririi teritoriale a Dobrogei; Bayezid al II-lea este cel care a dat coerență teritorială stăpânirii otomane în Dobrogea, alte măsuri fiind extinderea limitelor *sancak*-ului de Silistra asupra litoralului dintre Varna şi Constanța și integrarea jumătății dunărene a Dobrogei nordice odată cu anexarea regiunii Hârşovei, conform Popescu 2013b, 54, 76-77 și 218.

[4] Însemnând o zonă periferică, cu un mare grad de autonomie. În cazul Dobrogei, nu putem decât presupune, prin analogie cu alte structuri otomane de frontieră, existența în istoria ei

parte integrantă a *sancak*-ului (*beğlerbeğlik, eyâlet*, începând cu 1599) de Silistra (*memleket-i Silistre*), el însuși parte a *beylerbeylik*-ului de Rumelia[5].

O delimitare teritorială precisă a Dobrogei este dificil de făcut, în special pentru secolele XVI - XVIII. Pentru această perioadă majoritatea izvoarelor scrise converg spre o delimitare apropiată de accepțiunea actuală[6], adică de la nord de Bazargic până la zona Deltei Dunării, limita sudică fiind situată pe linia Silistra - Mangalia. Pe axa est-vest este teritoriul cuprins între Dunăre și Marea Neagră.

În prezenta lucrare vom face referire strict la Dobrogea românească, ce include teritoriul actualelor județe Tulcea și Constanța, iar unde este cazul, vor fi prezentate și aspecte legate de evoluția istorică a unor centre sau zone aflate actualmente în Bulgaria (*Bazargic*/Dobrici și Varna).

După cucerirea otomană și organizarea administrării provinciei, Dobrogea va îndeplini, concomitent, două roluri:

a) Va deveni un loc important al comerțului (în principal) și meșteșugurilor, fapt dovedit – printre altele – de rolul deținut în aprovizionarea cu grâne a capitalei imperiale, sau de intensa circulație monetară. Acest rol comercial și de aprovizionare cu produse agricole jucat de Dobrogea, va deveni vizibil în special în secolele XVI-XVII. În această zonă fac joncțiune o serie de căi comerciale pe uscat, în special ruta comercială Istanbul - zona baltică[7], ce se întretaie cu ruta comercială circumpontică,

administrativă a unei etape de *uc*, premergătoare uniformizării structurilor militare şi civile ale administrației otomane, vezi Popescu 2013b, 66.

5 Popescu 2013b, 12. *Sancak*-ul Silistra a fost provincia otomană situată pe cursul Dunării maritime, pe segmentul terminal al fluviului, de la cetatea omonimă şi prima bifurcare a fluviului, până la vărsarea acestuia în Marea Neagră, (avea caracteristicile unei provincii atât dunărene, cât şi pontice). Teritorial, se întindea din împrejurimile golfului Burgas, în sud (până în vecinătatea cetății Midye, azi *Kıyı-köy*), cuprinzând ambii versanți ai Balcanilor Maritimi, şi până în zona Gurilor Dunării, incluzând Dobrogea întreagă.

6 Trecând de Bazargic, Rafael Leszczynski afirma: (…) *aici începe țara Dobroge*, iar în sens invers de mers, acelaşi călător spune: după Bazargic, *în împrejurimile Provadiei am intrat în țara bulgărească*, vezi *Călători străini* 8, 183. Francisc Gościecki (1712): de la Bazargic *după o odihnă de o zi, am ieşit din Dobrogea şi am intrat în Bulgaria, spre Coslugea (...) şi de acolo am plecat spre oraşul Provadia*, *Călători străini* 8, 538. Conform Popescu 2013b, 58, venind dinspre sud, călătorii din secolele XVII şi XVIII semnalează Dobrogea ca fiind ținutul maritim de la *capătul țării bulgăreşti*, iar pentru călătorul care venea din nord, din Polonia şi Moldova, după trecerea Dunării la Măcin, se intra în Dobrogea. După Evliyâ Çelebi *vilâyet*-ul Dobruca ținea *de la cetatea Tulcea* până la *menzilul oraşului înfloritor Bazargic*.

7 Custurea, Murat 1979, 210.

acest fapt fiind pus în evidență, printre altele, atât de nenumăratele factorii comerciale înființate de italieni între secolele XIII-XV, cât și de politica otomană de a supune militar punctele cheie necesare controlării acestor rute și de a transforma Marea Neagră într-un veritabil „lac turcesc”[8].

Intrarea Dobrogei sub stăpânire otomană la sfârșitul secolului XV a direcționat întregul export al acestei provincii spre interiorul imperiului, orientare care continuă şi în secolul al XVII-1ea.

Rolul de *hinterland* agricol al teritoriului dobrogean este subliniat, spre exemplu, de faptul că prin porturile Karaharman, Constanța, Mangalia, Balcic sau Caliacra se trimiteau regulat la Istanbul produse agricole din interiorul Dobrogei, în special grâne[9], iar, pe la mijlocul sec. XVII, călătorul armean Eremya Çelebi Kömürcüyan întâlnea în Istanbul nave venite din Karaharman, Constanța, Mangalia, Balcic, Caliacra, precum și din schelele dunărene Chilia, Tulcea, Beștepe[10].

b) Rol de înaintat bastion militar, necesar ținerii sub control a principatelor române, tătarilor crimeeni, Poloniei și a rutei comerciale circumpontice. Stăpânirea acestei provincii de margine, aflată pe direcția principală de apărare a posesiunilor Imperiului Otoman, avea ca obiective principale exercitarea unei presiuni militare continue asupra Țărilor Romane și a tătarilor din Crimeea și Bugeac, pentru a-i ține sub autoritatea Înaltei Porți, dar și menținerea unei atitudini de continuă ofensivă față de Polonia și statul rus aflat în plină expansiune militară și politică. Totuși, pe măsura consolidării pozițiilor Imperiului Otoman în nordul Dunării și al Mării Negre, Dobrogea a rămas, treptat, o provincie interioară, devenind principala cale de trecere sau de staționare a armatelor turcești, căci, fiind situată la graniță, rațiunea existenței şi a organizării acestei entități administrative era, fundamental, una militară.

Dat fiind acest caracter cvasi-militar de fortăreață avansată, în vederea susținerii unor campanii militare, orașele dobrogene sunt etape pentru deplasarea armatei otomane operaționale, astfel că, spre sfârșitul secolului XVIII, ajung să aibă o funcționalitate preponderent militară. Aceste orașe, din centre preponderent comerciale, dar și comercial - meșteșugărești, ajung orașe de etapă, stații de *menzil.* Situația nu este singulară în cuprinsul imperiului, de aceea problema urbanismului de factură otomană din Dobrogea trebuie privită într-un accept mai larg, în conexiune cu situația generală din Balcani.

---

[8] În acest sens, vezi Iosipescu 2010a; Iosipescu 2010b; Popescu 2007.

[9] Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1977, 260.

[10] Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1977, 261.

Datorită acestor particularități, orașele din Dobrogea otomană nu se încadrează în acele *patterns of settlements* postulate de M. Kiel[11]. Aceasta, în pofida faptului că aici așezările otomane se suprapun peste așezări urbane antice cu veche tradiție greco-romană și/sau medievală de extracție bizantină[12]. De altfel, în Dobrogea otomană nu au fost întemeiate orașe noi, situație caracteristică lumii balcanice, în general: otomanii preiau o rețeau urbană densă, astfel că rareori fondează orașe noi, printre puținele exemple putând fi amintite *Bosna Saray*[13] sau *Tatar Bazarı*/Pazardjik[14]; de cele mai multe ori procesul a fost de „otomanizare" a orașelor existente. Chiar și în acest context, se poate face o distincție destul de clară între o lume turco-balcanică, pe de o parte, unde predominant este elementul creștin și tradiția culturală de sorginte bizantină, și lumea arabo-musulmană, unde arhitectura perioadei *Seljuk* este dominantă[15], după cum, în mod tradițional este făcută distincția dintre orașele anatoliene și balcanice[16], deși, inspirându-se din stilul anatolian, Balcanii încep să fie acoperiți cu monumente religioase[17] (moschei în fiecare cartier). Cu toate acestea, există *tipuri de orașe*, nu există un oraș otoman tipic[18] sau arab ori islamic care impune caracteristici unice și, de aceea, fundamental ghetoizante, astfel, asupra tuturor acestor centre urbane și locuitorilor lor[19].

Se întâlnește în schimb un tipic organizațional al orașului, deși, datorită faptului că urbanismul otoman nu a fost niciodată bazat pe vreun fel de formalism puternic, precum cel al culturilor occidentale, un caracter în general informal a dominat orașele; în acest context, orașele otomane nu au avut în mod formal spații publice sau axe monumentale[20]. O primă trăsătură a orașelor otomane - după crearea imperiului - este absența zidurilor; *pax ottomanica* eliberează orașele de această constrângere[21], cea de-a doua trăsătură fiind organizarea în jurul moscheii, ca element central[22].

---

[11] Kiel 1989, 79-129.
[12] Șerban, Șerban 1977, 273.
[13] Pinon 2008, 156.
[14] Boykov 2010, 75.
[15] Pinon 2008, 146.
[16] Pinon, 144.
[17] Pinon, 149.
[18] Documentele de epocă al căror studiu a condus, inițial, la ideea de arhetip al unui oraș otoman ca entitate statică au fost cele ale *vaqıf*-urilor și registrele *Tapu Tahrir*, vezi Sandfuchs 2008, 20.
[19] Kotzageorgis 2014, 273.
[20] Derya 2004, 28.
[21] Pinon 2008, 152.
[22] Pinon, 150.

Începând cu secolele XV-XVI (sau XVII-XVIII, în funcție de regiune), orașele au fost dezvoltate și extinse în exteriorul zidurilor pre-existente; noi cartiere au apărut grupate în jurul moscheilor. Configurația: fortăreață (*hisar*), bazar (*çarsi*) (acesta fiind, deseori, adiacent fortăreței) înconjurat de caravanseraiuri (*han*) – este aproape omniprezentă în orașele Balcanilor otomani, de la Sarajevo la Plodiv, de la Skopje la Jannina, și există sub numeroase denumiri derivate din „*çarsi*" (*carsija* în Bosnia sau Macedonia) sau din „*bazaar*" (*pazar* în Albania)[23]. În noul oraș balcanic de factură orientală întreaga viață a acestuia va pulsa în jurul moscheei[24], care este însoțită de medrese, *imarathane*, *hammam*[25] și așezăminte de îngrijire medicală și unde se intersectează drumurile ce-l străbat, în apropierea căreia se ridică școala, instituțiile administrative, fântâna cu apă (*çeşme*); în schimb, locul vămii este la poarta orașului, unde se ridică și hanul, unde se află bazarul dar și cimitirul, unde sunt amplasate mahalalele[26].

*

*   *

Cu greu se pot decela în structura orașelor din Dobrogea, în perioada secolelor XVI-XVIII, trăsături generale specifice orașului de factură otomană. O parte din elementele materiale ale acestora încă există și pot fi reperate în teren sau scoase la lumină cu ajutorul cercetărilor arheologice; altele ne sunt aduse la cunoștință prin intermediul mărturiilor documentare. Moscheea se dovedește a fi omniprezentă și, acolo unde nu există dovezile materiale, se poate postula prezența anterioară a acesteia, fără teama de a greși. Un alt element aproape nelipsit este hanul/caravanseraiul, precum și baia publică (deși rar documentată) și cișmeaua.

Prezentăm orașele ce au funcționat în perioada secolelor XVI-XVIII în Dobrogea și caracteristicile constructive ce definesc urbanitatea, urmând dispunerea acestora pe principalele căi de comunicație, comerciale și militare, respectiv calea *maritimă*, cea *dunăreană*, precum și calea *centrală*.

---

[23] Veinstein 2008, 208; Koç 2005, 166 și 175.

[24] Multe dintre moschei provin din vechi biserici creștine, reamenajate.

[25] Baia publică constituie un element central al țesutului urban, reper și instituție socială, vezi Peychev 2015, 109. Trebuie menționat că, cel puțin în Dobrogea, dar cu siguranță și în multe alte regiuni ale imperiului, *hamam*-ul este departe de reprezentarea standard, așa cum s-a impus în mentalul colectiv, după descrierea lăsată de Lady Mary Montagu, după o vizită făcută la baia publică din Sofia otomană, la 1 aprilie 1717, conform Peychev 2015, 101.

[26] Șerban, Șerban 1977, 273, nota 17.

a) Calea maritimă

a.1) *Mankalya*/Mangalia

În evul mediu și perioada otomană, Mangalia apare frecvent notată în portulane și hărți, începând cu sfârșitul secolului al XII-lea și până târziu, la începutul secolului al XIX-lea (1801), marea majoritate a mențiunărilor[27] fiind cuprinse între jumătatea secolului XV și sfârșitul secolului XVII. Însă, ca multe alte centre înfloritoare ale antichității și perioadei bizantine, Mangalia pierde din importanță, devenind în secolele XVI-XVIII doar schelă portuară cu rol principal de colectare și transport a produselor agricole ale provinciei dobrogene spre capitala imperiului[28].

Orașul este menționat explicit ca posesiune otomană și cu numele Mangalia de către raguzanul Paolo Giorgi[29] în anul 1595, dar informații mai importante ne sunt furnizate începând cu secolul XVII, în primul rând de către Evlyiâ Çelebi care, în cursul celei de-a 2-a și a 3-a călătorii prin Dobrogea[30], trece și prin acest oraș, făcând o serie de însemnări. Astfel, notează că orașul fusese cucerit încă de la sfârșitul secolului XIV, pe vremea lui Bayezid Ildirim, de către Edje Iakuboğlu Umurdja *gazi* care (...) *a dărâmat cetatea după cucerire*[31], dar în timpul vizitelor sale poate fi caracterizat numai ca o „schelă a *vilâyet*-ului Dobrogea"[32]. Remarcând însă caracterul puternic comercial al orașului, notează cele aproape 300 de magazine din port și din alte părți din oraș[33].

Acest aspect comercial rezultă și din menționarea Mangaliei ca fiind, în secolul XVII și alături de Karaharman și Constanţa, unul din porturile prin care se exportă regulat mari cantităti de grâu şi peşte, iar călătorul armean Eremya Celebi Kömürcüyan vede în Istanbul nave venite din Mangalia (alături de multe altele din Constanţa, Karaharman, Beştepe, Chilia, Tulcea, Ismail, Galați, Brăila)[34]. Precizăm că, precum în cazul portului Constanța, reglementarea comercială a schelei Mangalia, din timpul sultanului Selim II, conține mențiunea că regulamentul portului Varna a fost extins la aceste porturi, ceea ce echivalează cu extinderea circumscripției vamale a Istanbulului (care includea Varna) până la cel mai sudic braț al Dunării -

[27] Radu 2013, *passim*.

[28] *Călători străini* 6, 380: [...] *acolo se găsesc multe grâne şi alte cereale* [..] și 381: *Fiind un port mare se încărca aici cu grâne o mie de șăici şi karamursel-uri, şi zabun-uri care vin de la Istanbul*.

[29] *Mangalia*, *Magnegalia*, *Mankalia* se plasează pe locul vechiului oraş antic *Callatis* şi se dezvoltă ca un oraş musulman. Radu 2013, 237.

[30] Mehmed 1965, 1098, n. 10; 1652, cea de-a 2-a călătorie și 1098 n. 13: toamna lui 1656 – începutul lui 1657, cea de-a 3-a călătorie prin Dobrogea.

[31] *Călători străini* 6, 1976, 380.

[32] Popescu 2013b, 140, nota 404.

[33] *Călători străini* 6, 380.

[34] Custurea, Murat 1979, 211.

Karaharman: *de la mărfurile care vin la schelă sau pleacă, se iau vama şi taxele după regulamentul portului Varna*[35].

Tot în secolul XVII, o hartă a Dobrogei, al cărei autor este cronicarul otoman Kâtib Çelebi (Hagi Khalfa), prezintă Mangalia ca fiind un *cadi*-at[36], această calitate administrativă fiind confirmată și documentar în prima jumătate a secolului XVIII (există o poruncă a sultanului Ahmed III (1703-1730) din 14-23 septembrie 1711 pentru *cadi*-ul de Mangalia)[37]. Alți reprezentanți ai administrației otomane amintiți sunt: *serdar*, un *muhtesib* şi un *subaşi*[38].

Pentru perioada secolelor XVI-XVIII există suficiente dovezi pentru confirmarea preponderenței comunității turco-musulmane în Mangalia, acest fapt fiind confirmat în ultimii ani și arheologic, în intervalul 2003-2007 fiind cercetate arheologic un număr de 336 morminte musulmane, grupate într-o necropolă situată în afara ariei urbane și datată între secolele XVII-XVIII[39]. Cu toate acestea, puține sunt urmele materiale rămase care ne arată gradul de dezvoltare urbană atins. Singurul vestigiu arhitectonic păstrat datează de la sfârșitul secolului XVI: moscheea Esma-Han Sultan, edificiu în stil maur, fondată la 1590[40] de către prinţesa Esma, fiică a sultanului Selim al II-lea, care i-a dăruit acesteia, printre altele, şi pământurile pe care se afla Mangalia[41]. Pe lângă această moschee[42] (oficiile religioase fiind asigurate de imami pregătiți la Istanbul), Evlyiâ Çelebi menționează și existența a şapte şcoli, trei hanuri, a unui bazar precum și a unei băi publice[43], urme ale acestora nefiind însă vizibile în prezent.

a.2) *Köstence*/Constanța

În evul mediu Constanța decade, splendoarea antichității greco-romane estompându-se încetul cu încetul. În perioada secolelor XVI-XVIII, orașul este sporadic menționat, ca urmare a scăderii importanței sale. Până la cucerirea otomană[44] funcționează ca stație maritimă a negustorilor genovezi, pentru

[35] Popescu 2013b, 172.

[36] *Călători străini* 6, 380: *cu rang de 300 aspri*.

[37] Croitoru 2013, 158.

[38] *Călători străini* 6, 380.

[39] Constantin *et alii*, 265.

[40] Duymaz 2016, 252;

[41] *Călători străini* 6, 381. *Toate lăcașurile de binefacere sunt vaqıf-uri ale Esmahan-Sultanei*.

[42] *Călători străini* 6, 381. *Cea mai însemnată geamie este cea a Esmahan Sultanei*.

[43] *Călători străini* 6, 381.

[44] Moment despre care ne oferă succinte informații Evlyiâ Çelebi, indicând sfârșitul secolului XIV ca moment al cuceririi unor localități dobrogene, pe vremea lui Bayezid Ildirim, inclusiv Constanța – cetate *puternică și grozavă*, urmând cu descrierea *„Și acum se văd, pe un deal înalt de*

desfăşurarea diverselor activități comerciale ale acestora. Cu toate acestea, în perioada otomană, orașul, chiar redus doar la statutul de schelă maritimă[45], va fi racordat aproape permanent la circuitul economic al provinciei, fapt susținut de descoperirile monetare[46] de secol XV-XVII. Stabilizarea administrativă a Dobrogei sub dominația otomană precum și *pax ottomanica* instituită vor determina o creștere a activității economice la nivelul întregii provincii, inclusiv pentru schela Constanța care este, în secolul al XVI-lea, loc de îmbarcare a cerealelor depozitate în portul Brăila[47] (care ajung pe Dunăre cu şăicile până la Hârşova şi de aici, cu căruțele până la Constanța, cu destinația finală Istanbul).

La începutul secolului XVII, un raport din 30 aprilie 1616 al lui de Harlay-Sancy, amabasadorul francez la Înalta Poartă, relata despre cazacii poloni care *au jefuit și ars orașele Balchi - Carnami, Seura, Costangia, toate orașe mari, frumoase și bogate -*, unde prin „*Costangia*" înțelegem *Köstence*-le otoman[48], această afirmație putând fi interpretată ca un reviriment economic al localității. Pe la mijlocul aceluiași secol, în cursul celei de-a doua călătorii în zonă (1652), Evlyiâ Çelebi spunea despre Constanța că este un oraş modest[49] (fusese pustiit de cazaci), cu *vreo 150 de case, acoperite cu olană şi cu şindrilă. Are o singură mahala, iar lângă schelă se află o geamie simplă, dar folositoare. Mai sunt: un han, 40-50 de hambare, care seamănă cu nişte hanuri aşezate lângă schelă şi câteva prăvălii; alte construcţii nu are. Portul este expus intemperiilor, iar adâncimea prea mică a mării face navigaţia nesigură*.

În același secol XVII, prin porturile vest - pontice, inclusiv Constanţa, se exportă regulat mari cantități de grâu şi peşte spre metropola otomană a Istanbulului[50].

Această activitate economică relativ intensă nu se reflectă și la nivel edilitar-urban și administrativ, Constanța continuând să rămână, în sistemul otoman, o localitate de rang inferior. La mijlocul secolului XVII, schela aparținea *kazâ*-lei Karasu, târgul (*kasaba*) Köstence nemaifiind prosper din cauza înnisipării portului şi atacurilor cazacilor[51]. Un alt izvor documentar pentru secolul al XVII-lea este deja menționata hartă a lui Kâtib Çelebi, în care apar peste 30 de localităţi, din care 12

lângă mare, temeliile zidurilor sale dărâmate"; este de remarcat fuga locuitorilor orașului – în cea mai mare parte genovezi – la Caffa, conform Mehmed 1965, 1101.

45 Popescu 2013b, 69: *Köstence iskelesi*.

46 La Constanța au fost găsite monede otomane (*akçe*, *mangîr*, *para*) datate între secolele XV - XVII, conform Custurea 2013, 87.

47 Popescu 2013b, 185.

48 Iosipescu 2013, 111.

49 Mehmed 1965, 1098, nota 10

50 Custurea, Murat 1979, 211.

51 Popescu 2013b, 140, nota 405.

cadi-ate (sedii de *kazâ*), Constanța nefigurând printre acestea, ceea ce atestă importanța redusă[52] a orașului. Ar mai trebui adăugat că reglementările comerciale ale portului Constanța sunt similare celor pentru Mangalia şi Varna[53].

a.3) *Qaraharmanlıq*/ Karaharman[54]

Importantă schelă maritimă din secolul XVII, localizată pe țărmul vest-pontic (așezarea sa pe brațul cel mai sudic al Dunării, funcțional la acea vreme, în punctul de vărsare al acestuia în mare, permitea comerțului maritim să facă joncțiunea cu cel dunărean), Karaharman pare să fie amintit pentru prima dată în regulamentul de organizare a porturilor și schelelor dunărene, emis sub sultanul Süleyman *Kanunı*, unde este menționat *„vadul Qaraharmanlıq*" precum și taxele vamale ce se colectau în piața târgului (*pazar*) și în port (*iskele*). Apare, de asemenea, reprezentat pe harta lui Piri Reis („harta Seyyd Nûh"), pe malul drept al celui mai sudic braț al Deltei Dunării (un grup de case cu legendă, în osmană - *Qaraharmanlıq*)[55]. Recenta publicare a unor surse cartografice[56] ne face să considerăm că orașul apare figurat în alte două hărți de la începutul secolului XVI, în lucrarea *Kitab-ı Bahriye* (Cartea navigației) a lui Piri Reis [57]. Chiar dacă nu este explicit reprezentată, având legenda *Planga* (cu semnificația: chei de-a lungul unei ape), punctul respectiv este localizat la sudul ultimului braț al Dunării, pe un mic promontoriu lângă mare[58].

Începând cu a doua jumătate a secolului XVI, odată cu organizarea administrativă a teritoriului dobrogean în cadrul Imperiului Otoman, notificările asupra orașului Karaharman se înmulțesc. Acesta este menționat în noiembrie 1585, ianuarie 1595 și luna iunie a aceluiași an[59].

---

[52] Soreanu 2010, 16.

[53] Popescu 2013b, 172.

[54] A fost identificat ca fiind vechiul port *Ğianavarda*, *Zanavarda* conform Mateescu 1971, 306; numele s-ar traduce prin „orașul negru", posibile explicații la Iosipescu 2008, 119; Mateescu 1971, 307-308. Karaharman a fost conectat cu restul Dobrogei prin diferite drumuri ce duceau la Constanţa, Babadag sau alte centre importante ale provinciei, dar nu și cu principalul drum, cel central, ce venea din Balcani, trecea prin Bazargic, Karasu și Babadag, și se oprea la vadul de la Isaccea, conform Mateescu 1971, 310-311.

[55] Iosipescu 2008, 119.

[56] *Dobrogea în izvoare* 2015.

[57] Cu privire la viața și cariera lui Piri Reis (faimosul amiral și cartograf maritim al sultanului Süleyman I), precum și date despre lucrarea Kitab-ı Bahriye: http://muslimheritage.com/article/piri-reis-genius-16th-century-ottoman-cartographer-and-navigator (resursă on-line, accesată la 16.08.2016).

[58] *Dobrogea în izvoare* 2015, harta 1, 13 / 3 și harta 2, 15 / 6.

[59] Ianuarie 1595: în discursul raguzanului Paolo Giorgi în fața Curții transilvane și a principelui Sigismund Báthory, sub denumirea *Caraharmaluch*, conform Iosipescu 2004, 49; iunie 1595: în

La începutul secolului XVII, se poate observa că schela portuară Karaharman intră într-o altă etapă de dezvoltare. Traficul maritim de aici și importanța schelei în gestionarea și menținerea la parametri ridicați a circuitului zaherelei (*zahire*) spre Istanbul au făcut din Karaharman ținta atacurilor căzăcești – în cursul anului 1621 șăicile cazacilor fiind observate în apele portului, ceea ce l-a determinat pe *qapudan* pașa să trimită o escadră de 15 nave de război să patruleze în aceste ape, iar în vara anului 1625, în apele din fața portului Karaharman a avut loc o mare bătălie navală, care va neutraliza pentru o bună perioadă de timp forța navală a cazacilor[60]. Pentru a consolida avantajul câștigat, conform scrierilor lui Evlyiâ Çelebi, sultanul i-a ordonat lui *qapudan* pașa Reğep să efectueze o nouă campanie în Marea Neagră, acesta având, de asemenea, misiunea de a construi o cetate la Karaharman[61]. Se poate afirma că importanța acordată de către Înalta Poartă securității și bunei funcționări a portului Karaharman se datorează rolului deținut de acesta în aprovizionarea capitalei otomane, precum și în concentrarea traficului comercial din centrul și nordul Dobrogei[62]. Mai mult decât atât, odată cu construirea cetății, se preconiza normalizarea controlului militar asupra malului mării, precum și asupra canalului navigabil spre nord, prin complexul lagunar Razim - Sinoe prin care se făcea legătura în interiorul provinciei[63]. Începută de către *qapudan* pașa Reğep, construcția fortăreței portului Karaharman va fi finalizată de către succesorul său, Hasan pașa[64].

Către mijlocul secolului XVII, având securitatea garantată prin existența fortăreței și a garnizoanei corespunzătoare, Karaharman-ul se va dezvolta. După cum

---

presupusa scrisoare a aceluiași Paolo Giorgi, adresată nunțiului apostolic în Transilvania (Visconti), unde este subliniat rolul important al porturilor dobrogene în aprovizionarea cu grâne a Istanbulului; chiar dacă scrisoarea este falsă, informațiile prezentate sunt extrase din realitățile curente, iar portul este menționat cu denumirea de *Qaraharmanluq*, vezi Iosipescu 2008, 116.

[60] Bătălia navală de la Karaharman (6 august 1625), sub comanda *qapudan*-ului Reğep pașa, este considerată cea mai importantă victorie împotriva cazacilor din Marea Neagră, în acest sens vezi Iosipescu 2008, 116.

[61] Decizia sultanului pare a fi ulterioară unui nou raid al cazacilor împotriva Karaharmanului, așa cum rezultă din raportul trimisului Țărilor de Jos, ambasadorul Cornelius Haga (8 august 1626), conform Iosipescu 2013, 113.

[62] Iosipescu 2013, 114.

[63] Iosipescu 2008, 118. *Seyahatname* arată că orașul este situat *„unde brațul Dunării se varsă în mare”*, fiind construit *“pe țărmul mării și pe brațul fluviului”*; în plus *„de când fortăreața a fost construită, cazacii nu au mai apărut nici la acest loc de trecere, nici în orașul Babadag”*. *Călători străini* 6, 386-387.

[64] Iosipescu 2008, 119; pentru o datare mai precisă trebuie să fie luat în considerare, pentru construirea cetății și punerea în exploatare a tuturor instalațiilor, intervalul cronologic 1626-1629.

este relatat, avea aproximativ 300 de case, 70-80 de hanuri și o moschee, nu departe de port, utilizată de către populația civilă; pentru necesitățile cultuale ale soldaților garnizoanei, încă de la fundare a fost construită, chiar în interiorul fortăreței, moscheea *Murad Han*. Din punct de vedere administrativ, localitatea era considerată o comună (*nâhiye*) aparținând de *kazâ*-ua Babadag, inclusă în *vilâyet*-ul Silistra, fiind condusă de către un *naib,* ajutat de un consiliu al notabilităților locale, în timp ce punctul de trecere era controlat de către un ofițer vamal *(gümrük emini)*[65].

Începând cu secolul XVIII, portul Karaharman și viața comercială a orașului vor cunoaște un declin accentuat, datorită conjugării nefericite a unor factori atât naturali, cât și politico-militari. În prima jumătate a secolului, va începe colmatarea graduală a brațului sudic al Dunării[66]. Pe lângă factorii naturali, trebuiesc amintite seria de devastări – pentru Dobrogea, dar nu numai – pricinuită de războaiele ruso-turce din cea de-a doua jumătate a secolului XVIII și începutul secolului XIX, care vor conduce la depopularea târgului Karaharman și, într-un final, la distrugerea definitivă a fortăreței de către armata rusă în 1829[67].

Săpăturile arheologice efectuate, începând cu 1981, pe promontoriul de sud al satului Vadu, au condus la identificarea fundațiilor de piatră ale cetății, la o adâncime cuprinsă între 0,35 - 1,5m. Astfel, au fost descoperite: curtina de nord (28 m lungime), cu turnuri circulare adiacente, fragmente ale curtinei estice (conservate pe o lungime de 27 m) și porțiuni ale curtinei de vest (păstrați numai 22,50 m). Grosimea peretelui variază între 1,60 și 1,65 m. Cetatea are o formă patrulateră, cu turnuri circulare la fiecare colț, fiind construită după modelul vechii fortificații centrale de la Akkerman. În interiorul zidului de incintă au fost identificate fundații de case construite pentru membrii garnizoanei. Printre artefactele descoperite menționăm fragmente ceramice de țigle, apeducte (tuburi ceramice legate cu mortar) orientate vest – est, ghiulele de tun din fontă și fier, fragmente de tun, unelte și bijuterii[68]. O importanță deosebită o prezintă tezaurele de monede descoperite în septembrie

[65] Iosipescu 2008, 119.

[66] Iosipescu 2008, 120; procesul de înnisipare va determina amenajarea în sudul portului – la aproximativ 4 km – a unei noi schele (*Schela Nouă*), într-un loc unde adâncimea estuarului permitea îmbarcarea grânelor direct în vase, fără a mai fi necesară transbordarea acestora.

[67] Iosipescu 2008, 120. Se va observa o îmbunătățire efemeră a situației după Tratatul de pace de la București (16/28 mai 1812), când cetatea Karaharmanului va fi inclusă în două aliniamente defensive otomane, cea a „*drumului sultanului*”, pe malul mării, spre Constanța și Măcin - Babadag - linia de coastă.

[68] Unele dintre paftalele de bronz descoperite la Karaharman (împreună cu paftale de la Ester) au fost recent publicate, vezi: Mototolea 2016.

1987 și 1989[69], a căror componență ne permite să întrezărim tabloul general al degradării situației economice a târgului Karaharman (precum și evoluția generală a vieții economice otomane în bazinul Mării Negre), între a doua jumătate a secolului XVI și mijlocul secolului XVIII.

b) Calea centrală

b.1) *Karasu*/Medgidia

Așezat prielnic, la întretăierea drumului comercial și militar ce străbătea Dobrogea de la sud - la nord, cu valea Karasu - ce a reprezentat, în toate perioadele istorice, o importantă arteră de deplasare[70], târgul Karasu va cunoaște o continuă dezvoltare sub administrația otomană, între secolele XVI-XVIII, ce va fi frânată (ca în cazul întregii provincii, de altfel) de mai mult de un secol de pustiitoare războaie ruso-turce.

Conform relatărilor lui Evlyiâ Çelebi, localitatea s-ar fi aflat în atenția otomanilor încă de la începutul secolului XV[71]. Documentar însă, cel mai devreme Karasu este atestat în registrul de *cizye* din anul 1502, în *kazâ*-ua Hârşova[72]. Ulterior acestei date, toponimul apare înregistrat în *defter*-ul din 1530 (dar în *kazâ*-ua Silistra), într-o poruncă sultanală datată 28 noiembrie 1572, sub forma "*Göncipazarı, nam-ı diğer, Karasu*", iar registrul de *celepi* din anul 1573 înregistrează localitatea Karasu în *kazâ*-ua *Tekfur-gölü* , în 1584 fiind menționat *Karasu-pazarcığı* în *kazâ*-ua Hârşova[73]. În tot cursul secolului XVII, în documente, se va observa suprapunerea denumirilor *Karasu – Tekfur-gölü*, denumirea *Karasu* impunându-se spre sfârşitul secolului al XVII-lea, *kazâ*-ua Karasu – ca entitate administrativ-juridică - fiind atestată de un *defter* din 1693-94 și unul din 1704[74].

În mod cert rolul principal în dezvoltarea târgului este datorat poziției sale geografice, amplasării pe unul din cele două noduri importante de comunicație ale

---

[69] În timpul săpăturilor arheologice efectuate la sud de secțiunea principală (est - vest) prin piața fortăreței, au fost descoperite pe podeaua unei case, rămășițe ale unei pungi de piele cu baiere de mătase, înăuntrul căreia au fost găsite circa 90 de monede și fragmente de monede; după analiza stratigrafiei și a altor artefacte descoperite, se poate afirma că tezaurul monetar a fost îngropat undeva în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, conținând *zoltal-i* și *onluç-i*, precum și monede otomane de argint sau bilon, conform Iosipescu 2010b, 7.

[70] Împreună cu canalul *Laman*, în secolul al XVIII-lea realiza legătura între Cernavodă şi Marea Neagră, la nord de Constanţa, vezi Ciorbea 1993, 54.

[71] *Călători străini* 6, 396: *Musa Celebi (...) cucerind orașul (...) dărâmase unele părți ale sale. Mai târziu l-a reparat Bayezid-Veli.*

[72] Popescu 2013b, 82.

[73] Popescu 2013b, 83, nota 254; 86-87.

[74] Discuția amănunțită la Popescu 2011, 163-182; Popescu 2013b, 87.

Dobrogei (al doilea fiind *Bazarcık*-ul). Drumul prin Karasu este drumul negustorilor, întrucât târgul are (din a doua jumătate a secolului XVI), o reglementare comercială, ceea ce înseamnă că se instituise aici o piață oficială: *kanun*-ul pentru *Gönçi-pazarı* din anul 1570. Din cuprinsul acestui document, târgul Karasu apare ca releu important în rețeaua comercială a Dobrogei: centru de tranzit pentru mărfuri regionale sau sudice și piață de desfacere a produselor locale, dar și piață pentru robi (*esir*)[75]. Dar drumul pe care este amplasat Karasu are și o importantă funcție militară. Poziția geografică a târgului i-a asigurat funcția de comandă a drumului transdobrogean (*şahrak*, *„drumul campaniilor imperiale"*), care venea de la Edirne prin Provadia-*Pazarcık*-Karasu-Babadag-Isaccea, spre regiunile din nordul Dunării maritime[76]. Orașul Karasu s-a dezvoltat tocmai ca stație de etapă pe această cale de comunicație între sudul şi nordul Dobrogei, la punctul de trecere peste valea inundabilă Karasu[77].

Cu tot acest trend ascendent al dezvoltării, Karasu nu a atins un înalt grad de urbanizare. O relatare directă asupra situației din epoca sa (jumătatea secolului XVII) ne oferă pasionatul călător Evlyiâ Çelebi, care va trece prin Karasu în 1652[78]. Astfel, târgul avea cel puțin *„o mie de case, simple și cu etaj, acoperite cu olană și șindrilă*", geamie "*mică, dar folositoare*", han, șapte școli, baie publică și câteva zeci de prăvălii[79]. Aici funcționează un *cadi*-at "*cu rang de trei sute de aspri*", orașul mai având și "*chehaia de spahii, serdar de ieniceri, strângător de taxe și muhtesib*"[80].

Nu se păstrează urme materiale ale acestor clădiri publice sau particulare menționate de Evlyiâ Çelebi, cercetările arheologice nefiind concludente pentru perioada otomană, poate și datorită faptului că vechiul târg otoman este suprapus în întregime de orașul nou, fondat în 2 septembrie 1856, prin decret imperial[81].

b.2) *Isterâbad*/Ester

Localitatea Ester, situată în jumătatea de nord a Dobrogei, pe importanta rută de comunicație nord - sud a provinciei, apare pentru prima dată atestată documentar într-un registru otoman de capitație (*cizye*) din anul 1502, în *kazâ*-ua Hârşovei (*kariye-i Ester tabic Hırsova*): (*kariye*) Ester/*Ister,* având o populație preponderent creştină[82]. Se pare că în această perioadă îndeplinește funcția de sat – *derbend*, având rolul de a

[75] Popescu 2013b, 180.
[76] Brătescu 1928, 225; Popescu 2013b, 90-91.
[77] Un argument în plus asupra importanței trecerii în siguranță peste valea Karasu îl constituie prezența aici a *derbendgi*-ilor, vezi discuția la Popescu 2013a, 13.
[78] Mehmed, 1098, n. 10.
[79] *Călători străini* 6, 396.
[80] *Călători străini* 6, 396.
[81] http://www.medgidiacity.ro/traditii/panair.pdf (resursă on-line, accesată la 25.08.2016).
[82] Popescu 2012, 193.

asigura securitatea călătorilor și mărfurilor pe *drumul Kiliei şi Akkermanului*, aşa cum menționează *defter*-ul din 1530[83]. Aceasta înseamnă că Ester-ul din secolul XVI se afla pe un drum militar (având obligația de a face depozite de provizii pentru o etapă militară de mers/ *nüzül*); este vorba despre aşa-numitul *Itinerariu turc*[84]. Următoarea menționare a orașului (sub forma *Istrabaghî*) confirmă această aserțiune, apărând în jurnalul (*Münşe'ât es-selâtîn*) expediției sultanului Süleymân *Kanunı* din 1538, îndreptată împotriva domnului Moldovei, Petru Rareş[85]. Un alt document, un ordin sultanal datat 2 iunie 1572, arată că Esterul asigura, în continuare, servicii de *derbendci*, în plus având și obligația de a furniza vâslași *(kürekçi* și *çerahor)* flotilelor locale[86].

Amănunțite informații, ca în multe alte cazuri legate de istoria Dobrogei, ne sunt furnizate de același Evlyiâ Çelebi, care trece prin această localitate în noiembrie 1652, pe drumul de întoarcere spre Istanbul[87]. Orașul *(kasaba)*, denumit *Esterâbad*[88], ținea de plasa *(nahiye)* Babadag, *eyâlet* Oceakov (*Özü*). Avea 1500 de „*case frumoase*”, cu olane și scânduri subțiri (fiind deci un centru populat), hanuri, vreo 200 de alte prăvălii, un azil *(imaristan)*, precum și numeroase biserici. Musulmanii se aflau în număr redus, populația creștină a orașului fiind majoritară și pentru perioada de la mijlocul secolului al XVII-lea. Esterul constituia atunci, un *hass* al unui *kapudju-aga* al ienicerilor Înaltei Porți, iar administrația se afla în mâinile agăi ienicerilor, fiind, totodată, sediul unui *subasî* și al unui intendent *(kehaya)* al orașului *(sehir-kethudasi)*[89]. Analiza relatării ne arată lipsa unor construcții specifice unui oraș otoman: baia publica (*hamam*) și nelipsita moschee. În mai-iunie 1657, același Evlyiâ Çelebi trece din nou, prin Ester, pe care, de data aceasta îl numește *Ister*[90], precizînd că era un „*oraș important*”, aceasta fiind și ultima menționare a orașului pentru secolul XVII.

În secolul XVIII, datorită evenimentelor militare care folosesc teritoriul Dobrogei ca teatru de desfăşurare, orașul Ester va fi frecvent menționat: 1703 - în cele două hărți ale lui Guillaume de l'Isle (*Vistuar)*, cu indicativul de oraş; 1709 - suedezul Michel Eneman, menționează „*un mic oraș creștin*” numit *Wister;* o serie de hărți din

[83] Popescu 2013a, 14.
[84] Popescu 2013b, 149.
[85] *Călători străini* 1, 383.
[86] Popescu 2012, 194.
[87] Mehmed 1965, 1098, n. 10 și 11.
[88] Denumirile utilizate - *Astrabad*, *Istrabad*, *Isterabad*, *Ester-Abad* – deși au rezonanță persană, nu pot indica, totuși, o fundare otomană în cadrul procesului de colonizare a regiunii întreprinse de aceștia, orașul fiind locuit, pe tot timpul existenței sale, de o majoritară populație creștină. Mateescu 1969, 417.
[89] *Călători străini* 6, 395-396.
[90] *Călători străini* 6, 404.

1725, 1752, 1759, 1760 indică orașul cu denumirea *Vistuar*. Din 1766, datează ultima relatare de călătorie despre Ester, a solului polonez Toma Alexandrovici, care ajunge *„la Ister, oraș grecesc în ruine, între stânci"*, unde rămâne peste noapte. Începând cu a doua jumătate a secolului XVIII, Esterul figurează în numeroase izvoare cartografice. Este plasat aproape totdeauna în același loc, iar numele prezintă forme ușor derivate ale denumirii *Vistuar*. Acest fapt este normal, având în vedere că pe parcursul acestui secol au loc numeroase lupte între armatele rusești și otomane pe teritoriul Dobrogei, iar taberele combatante au avut interesul să cartografieze, în scopuri militare, cât mai bine și cât mai exact provincia[91].

În 1980 au început cercetări arheologice[92] în vatra orașului medieval presupus a fi Ester (pe baza informațiilor documentare, identificării aerofotografice și perieghezelor efectuate în zona actualei localități Târgușor/*Pazarlia*). În locația aleasă pentru săpături încă se puteau vedea, în 1909, urmele unui oraș, fiind recognoscibilă chiar trama stradală și forma caselor[93]. Campaniile succesive de cercetări arheologice, desfășurate (cu întreruperi) în intervalul 1980 - 2001, au vizat atât așezarea urbană propriu-zisă, cât și necropola de la vestul acesteia. În așezare au fost identificate locuințe și o biserică, artefactele recuperate constând în vase ceramice (de producție locală, balcanică sau import – otomane; pe un fund inelar aparținând unui bol se poate descifra numele *Ridvan*, scris cu caractere arabe), piese de metal (unelte, ponduri, cântar), podoabe, monede, fragmente ale unor vase de sticlă, pipe ceramice[94]. În necropolă au fost săpate câteva zeci de morminte, toate creștine, de unde au fost recuperate diverse monede și podoabe. Monedele se încadrează cronologic în intervalul secolelor XVI–XVIII, majoritatea fiind otomane, de mică valoare (Murad III, Ibrahim, Mahmud I, Mustafa III), dar și poloneze, ungurești și raguzane[95]. Podoabele recuperate sunt de factură balcanică - otomană, probabil produse ale unor ateliere regionale sau locale, constând din cercei, cruciulițe, bumbi metalici, mărgele, paftale de tip turcesc. În campania de săpături din 1986, un sondaj efectuat în partea de nord-est a așezării a dus la descoperirea unui complex de mari dimensiuni (39,50x18,40 m), format dintr-o singură încăpere, a cărui manieră constructivă duce la concluzia că este vorba de un caravanserai, poate relaționat cu vreunul din cele amintite de Evlyiâ Çelebi[96].

91 Mateescu 1969, 417-421.
92 Custurea 1983, 545-550.
93 Mateescu 1969, 417.
94 Custurea 1997, 32-33.
95 Custurea 2013, 81-104.
96 Custurea 1997, 33.

Începute în vara anului 2014 și continuate în 2015, săpături arheologice efectuate la mică distanță de Ester (4,5 km în linie dreaptă), pe valea Casimcei, în punctul convențional denumit *Pazvant*[97] (sat Cheia, comuna Grădina), au dus la descoperirea unei așezări rurale și a cimitirului acesteia. Materialul recuperat și complexele de locuire cercetate indică o locuire mixtă, creștină și musulmană, dar în acest stadiu al cercetărilor, nu se pot face mai multe afirmații. Este de presupus, datorită apropierii față de marele centru urban de la Ester, că această așezare făcea parte din *hinterland*-ul agricol al acestuia, dezvoltându-se în paralel cu Esterul (sfârșit de secol XVI – secol XVIII).

Se poate afirma că Esterul, laolaltă cu micile așezări din jur, au beneficiat de situarea în proximitatea drumului comercial și militar ce străbătea Dobrogea de la nord la sud, precum și a căii comerciale ce lega Hârșova de schela Karaharman. Activitatea acestor rute comerciale a ajutat la dezvoltarea localității, până la dobândirea unor trăsături definitorii urbane (populație numeroasă, tramă stradală, instituții administrative, instituții de cult, activitate comercială, hanuri).

***b.3) Babadağı*/Babadag**

Datorită așezării geografice prielnice, aflat în apropierea vadului de trecere de la Isaccea, dar și cu legătură la calea comercială maritimă[98] și oferind posibilitatea joncțiunii armatelor otomane în drumul lor spre țările inamice (*dar-ul-harb*) sau a întretăierii arterelor comerciale[99], orașul Babadag devine capitala *eyalet*-ului Dobrogei, fiind frecvent vizitat de numeroși cărturari, diplomați, clerici, cronicari și comercianți, care au lăsat relatări de o deosebită valoare documentară[100].

Nu mai insistăm asupra binecunoscutului episod al instalării celor 10.000 de familii de turci selgiukizi, în frunte cu legendarul conducător *Sarı Saltuk Baba Dede*, în timpul domniei și cu acordul basileului bizantin Mihail al VIII-lea Paleologul (1259-1282). Trebuie doar spus că, în legătură cu acest eveniment, apare menționat prima

[97] Voinea *et alii* 2015, 509-529.

[98] Vergatti 2008, 69-70: prin ieșirea la complexul lagunar Razim - Sinoe, Babadag - cu toate că era situat în interiorul podișului nord-dobrogean, avea și funcția de port maritim; deținea această poziție privilegiată deoarece se găsea pe țărmul complexului lacustru Razim–Sinoe, cu ieșire la Marea Neagră; colmatarea accesului în complexul lacustru prin Gura Portița a dus la transformarea treptată, dar rapidă, a portului într-un simplu oraș terestru.

[99] „*Drumul turcesc*” care unea, prin Dobrogea, Istanbulul cu regiunile nord-dunărene, se bifurca la Babadag spre Tulcea şi spre Isaccea. Popescu 2013b, 180.

[100] Vasiliu 1996, 195.

dată orașul – informație datorată geografului arab Ibn Batuta, în 1330 sau 1331 - sub forma *Baba Saltîk*[101].

Numărul și consistența informațiilor referitoare la Babadag sporește odată cu intrarea totală a Dobrogei sub stăpânire otomană[102], iar primul eveniment important îl reprezintă campania militară de cucerire a Chiliei și Akkerman-ului, întreprinsă în 1484, de către sultanul Bayezid al II-lea, care la întoarcere, în drum spre Adrianopole, trece prin oraș, pe lângă mormântul dervișului[103]. Evliyâ Çelebi va detalia evenimentul, aratând că sultanul - supranumit „Sfântul", *Bâiezid-i Veli*, datorită evlaviei sale - va hotărâ să închine orașul Babadag sfântului derviș, facându-i-l *vaqıf*[104]. Acțiunea va fi însoțită de construcția, lângă mormântul sfântului, a unui mausoleu[105] și a unei geamii[106] - descrisă amănunțit un secol și jumătate mai târziu de către Evliyâ Çelebi –, precum și a unui *imaret*, unui han, a unei *medrese* și a unei băi[107]. Se constată că sultanul pune astfel bazele unui nucleu urban specific orașului otoman[108]; notăm, totuși, lipsa bazarului, cel puțin în această fază, sau poate numai omisiunea menționării acestuia[109]. Mai târziu, la începutul secolului XVIII, Iusuf pașa întreprinde lucrări de aducțiune a apei potabile în oraș din punctul *Yemeklik ceșmeși*, fapt documentat atât literar, cât și arheologic[110], ceea ce sugerează existența unor băi publice. Toată această activitate edilitară poate reprezenta acțiunea cea mai apropiată de construire *a fundamentis* a unui așezământ urban în Dobrogea otomană.

---

101 *Călători străini* 1, 5.

102 Evliyâ Çelebi afirmă, în *Seyahatname*, că primul cuceritor otoman al orașului este *Ildırım* (Bayezid) hanul și mai apoi Bayezid *Veli*. Mehmed 1965, 1102.

103 Informațiile apar la o serie de cronicari turci, care descriu campania militară, vezi Vasiliu 1996, 195; caracteristică pare a fi desemnarea orașului cu numele *Sarî Saltîk Baba*, probabil forma inițială, pusă în circulație de Mehmed Neşri la sfârșitul secolului XV și preluată de cronicarii ulteriori.

104 O serie de surse de venituri din Babadag și împrejurimi fuseseră acordate ca *vaqıf*-uri pentru întreținerea așezămintelor religioase (*tekke*) legate de numele lui Sarî Saltîk, precum și în alte scopuri de binefacere din acest oraș, vezi Mehmed 1965, 1109.

105 Care va deveni loc de pelerinaj, fiind vizitat de toți sultanii aflați în trecere prin Babadag (destul de numeroşi, având în vedere desele expediţii militare îndreptate împotriva Moldovei, Poloniei sau Rusiei).

106 Vasiliu 1996, 202; *Ulu Cami*, Geamia cea mare, *„acoperită cu plumb"* conform descrierii cronicarului turc Ahmed Vasîf, în 1769.

107 *Călători străini* 6, 353-354.

108 Veinstein 2008, 208.

109 Greu de crezut totuși, în cazul lui Evliyâ Çelebi, care deseori „păcătuiește" prin exagerări, dar nicidecum prin lipsă de scrupulozitate în prezentare.

110 Vasiliu 1996, 209.

În a doua jumătate a secolului XVI, Babadagul este menționat relativ des, dar destul de laconic, în diverse însemnări de călătorie: 1557 (solul polon Erasm Otwinowski), 1570 (solul polon Andrej Taranowjki), 1593 (diacul moscovit Trifon Korobeinikov; este de remarcat plasarea orașului ca loc de popas pe drumul central Isaccea – Bazargic)[111] sau în contexte militare (luptele lui Mihai Viteazul cu oștile otomane), confirmând astfel importanța militară a acestui centru urban: 1597[112] și 1598. Tot cu prilejul unor lupte este amintit Babadagul în 1612, când același neobosit călător, Evliyâ Çelebi, ne relatează atacul asupra orașului a celor 60 de șäici căzăcești - cu acest prilej fiind jefuit și mormântul lui *Sarî Saltîk Baba*[113].

La începutul secolului al XVII-lea, în timpul sultanatului lui Mehmet al III-lea, generalul de corp de armată Ali *Gazı* Paşa[114] ctitoreşte geamia care îi poartă numele; construcţia acesteia este finalizată înainte de anii 1618-1619 (de când datează ultimul său testament). Mormântul său, aflat alături, a fost construit în anul *Hegirei* 1029 (1621)[115]. Săpăturile arheologice efectuate în curtea geamiei între anii 1994-1996 au dezvelit parţial vestigiile unui han cu intrare monumentală şi curte interioară, de mari dimensiuni (probabil unul dintre cele opt pe care ctitorul le lăsase ca proprietăţi ale geamiei); construcţia se află în faţa geamiei şi a mormântului şi a funcţionat până în 1771 când a fost complet distrusă în timpul asediului rusesc[116]. Legat de numele și activitatea ctitoricească a lui Ali *Gazı* Paşa, trebuie amintit și colegiul islamic care funcționa aici în prima jumătate a secolului al XVII-lea: *Gazı Ali Paşa Medresesi*, înființat prin intermediul *vaqıf*-ului numit *Zebil*[117], de circa 10.000 ha. Legat de situația învățământului în Babadag în secolulul XVII (privit ca element de urbanitate), trebuie amintită informația oferită de Evliyâ Çelebi, care ne spune că aici funcționau 20 de şcoli elementare şi trei şcoli medii[118].

Din 1616, Babadagul devine principalul lagăr de concentrare al trupelor armate otomane, pentru expedițiile militare din nord, contra polonezilor și rușilor[119]. Acest fapt poate fi considerat și ca o ripostă strategică la pericolul reprezentat de

[111] Vasiliu 1996, 196-197.

[112] Vasiliu 1996, 196-197; olandezul Joris van der Does, care menționează orașul cu forma coruptă de *Babam*, descriind-ul ca: *„un oraș odinioară foarte mare, pe cât se poate bănui dupa ruinele sale; dar astăzi zace la pământ, dărâmat și făcut una cu țărâna"*.

[113] *Călători străini* 6, 1976, 288.

[114] Mehmet 2013, 14; prin anul 1610 se afla în această zonă ca *Beilerbeğ* de Oceakov.

[115] Mehmet 2013, 14.

[116] Vasiliu 1996, 206.

[117] Gemil 2013, 75.

[118] *Călători străini* 6, 1976, 392; *„Are trei medrese, douăzeci de școli pentru copii și opt hanuri"*.

[119] Vasiliu 1996, 198.

atacurile căzăcești (susținute pe filieră polonă), care amenințau atât Babadagul, cât și nordul Dobrogei, dar și posesiunile otomane nord-pontice[120]. Relatările continuă pe tot parcursul secolului al XVII-lea, prilejuite fie de diverse acte de război, fie de felurite întreprinderi comerciale sau diplomatice, dintre care reținem cele scrise de către arhiepiscopul catolic bulgar Pietro Deodato Baksiç, din anii 1640–1641, care face referire la *„un turn clădit de un pașă"*, probabil fortăreața[121] ce începuse să fie construită de Kodja Kenan pașa din însărcinarea sultanului Murad al IV-lea, dar amintește și cele 20 de geamii din oraș, dintre care una *„fusese catedrală creștină"*[122].

Dar cel mai mare volum de informații despre Babadag în secolul XVII ne este oferit tot de Evliyâ Çelebi, atât în ceea ce privește aspectele de organizare socio-politică, cât și cele economice. Astfel, sunt amintite *trei mii de clădiri cu un cat și seraiuri înalte cu două caturi, clădite din piatră, trei sute nouăzeci de dughene, prăvălii de săgeți și arcuri, opt cafenele, tăbăcării, unsprezece lăcașuri*. Amintește de numeroase *vaqıf*-uri închinate sfântului „eponim", iar ca membri ai elitei politico-administrative și religioase menționează *chehaia de spahii*, *serdar de ieniceri*, *muftiu* (*șeih ülislam*), *nakib*, *muhtesib*, *chehaia de oraș*[123].

O serie de evenimente importante de la sfârșitul secolului al XVII-lea sunt reprezentate de popasurile[124] sultanului Mehmet al IV-lea făcute la Babadag, în 1672 și 1673, dovadă indirectă a importanței orașului în epocă și în peisajul politic al *sancak*-ului de Silistra. Dealtfel, această importanță este confirmată și de intervenția pașei din Babadag în politica internă[125] a Țărilor Române, la numirea sau mazilirea domnitorilor sau prezența unor reprezentanți ale acestora (*capuchehaie*) la curtea pașei, după cum este de remarcat că același pașă are autoritatea de a încheia tratate diplomatice[126], ceea ce confirmă locul Babadagului în ierarhia politică a Imperiului Otoman, în a doua jumătate a secolului XVII și începutul celui următor.

---

[120] Din 1609, *sancakbey*-ul de Babadag fusese numit *comandant peste şeicile menite urmăririi şi alungării tâlharilor cazaci*, fapt care nu va împiedica totuși atacurile susținute ale acestora asupra orașului în 1612-1614, vezi Iosipescu 2013, 110.

[121] Sultanul Murad al IV-lea va lua măsuri de fortificare a orașelor Măcin, Isaccea, Tulcea, Chilia, Babadag astfel încât, începând de la jumătatea secolului XVII, călătorii străini vor remarca existența și amploarea acestor fortificații, conform Șerban, Șerban 1971, 288.

[122] Vasiliu 1996, 198. Astfel de practici, frecvent întâlnite, fac parte din așa-numitul proces de „otomanizare", cum menționează Pinon 2008, 147.

[123] *Călători străini* 6, 352-354, 387-391 și 392-393.

[124] Vasiliu 1996, 200.

[125] Vasiliu 1996, 201.

[126] Vasiliu 1996, 201; este vorba despre tratatul încheiat în 1709 de către Iusuf pașa *serascher*-ul cu hatmanul Mazepa al Ucrainei.

Conflictele ruso – otomane[127] vor face ca situația generală din provincie să fie prezentă în însemnări diplomatice, comerciale sau de război aparținând atât otomanilor cât și reprezentanților altor state. Dintre aceste relatări, reținem pe cele ale lui de La Mottrayé[128], din 1711, Ahmed Vasîf[129] la 1769, W. Chrzonowski[130] în 1780, ultima descriere a orașului datorându-i-se lui Hector de Béarn[131] (1828).

După cum lesne se poate remarca, secolele XVI - XVII au reprezentat perioada maximei dezvoltări a orașului Babadag, acest fapt fiind în consonanță cu evoluția generală a statului otoman. Orașul și teritoriul aferent au fost organizate administrativ, Babadagul a fost sediul unor importante instituții militare și civile.

Din punct de vedere administrativ, Babadagul apare în documente ca reședință de *kazâ* în 1526-1529[132] și 1566[133], iar conform registrului de *celepi* din anul 1573, în urma unei restructurări administrative, o parte din nordul Dobrogei va aparține de *kazâ*-ua Hârşova-Babadag, mai târziu (1594), *kazâ*-ua Babadag (*Baba*) desprinzându-se ca o unitate aparte[134]. Temporar, orașul va deveni sediul *beilerbeilic*-ului de Silistra, odată cu creşterea pericolului reprezentat de raidurile căzăceşti[135]. Numai odată cu devastatoarele campanii militare din timpul războaielor ruso-otomane, care au dus la distrugerea fortificațiilor orașului, depopulare, decădere economică și pierderea rolului politic, situație conjugată cu decăderea generală a statului otoman, Babadagul va ajunge (în urma unor reforme administrative) doar capitală de *kazâ* în *sancak*-ul Tulcea, spre mijlocul secolului al XIX-lea.

---

127 În succesiune cronologică: 1710-1713; 1735-1739; 1768-1774; 1787-1792; 1806-1812; 1828-1829.

128 Care afirmă despre Babadag următoarele: *„târg mare și frumos care are multe case bune"*. *Călători străini* 8, 1983, 514.

129 Vasiliu 1996, 202: la acea dată existând în oraș *„câteva geamii"*, *„câteva băi"*, *„hanuri frumoase"*, *„piețe"*.

130 Vasiliu 1996, 203: care afirma că, la o dată neprecizată în urmă, dar sigur înaintea pustiitoarelor războaie ruso-turce, Babadagul *avea cincisprezece mii de locuitori*.

131 Vasiliu 1996, 203-204: acestuia îi datorăm descrierea cazărmii militare din Babadag: *„Lagărul domina orașul, ca și o cazarmă uriașă, în care poposi cavaleria ... o imensă clădire pătrată, clădită de curând (...) are o curte vastă, în mijlocul căreia este o cișmea foarte frumoasă"*.

132 Popescu 2013b, 64.

133 Popescu 2013b, 65.

134 Popescu 2013b, 68.

135 Ulterior acesta fiind mutat la Oceakov/*Özü*, devenind *beilerbeilic*-ul de Silistra-Oceakov, vezi Soreanu 2010, 15.

În Babadag, a funcționat și un puternic *cadi*-at, importanța[136] acestuia fiind în strânsă relație cu importanța *kazâ*-lei respective în arhitectura politico-administrativă a provinciei[137]. Având aproape în exclusivitate responsabilități specifice unei provincii de interior a imperiului – așa cum a fost percepută zona Dobrogei, îndeosebi de la mijlocul secolului al XVI-lea –, *cadi*-i din principalele *kazâ*-le de aici au avut stabilite atribuții clare, necesare bunei funcționări a statului otoman și protejării intereselor acestuia. Documentele administrative păstrate și publicate fac o serie de referiri la atribuțiile și sarcinile îndeplinite de către *cadi*-i din Babadag, de-a lungul timpului, dintre care putem aminti[138]: un firman din 22 iunie 1664, prin care sultanul Mehmet IV dă o serie de ordine *cadi*-ilor din Hârșova și Babadag; printr-un firman din 30 iulie - 9 august 1679, emis de sultanul Mehmet IV, *cadi*-i din Babadag, Măcin și Tulcea primeau ordin de a pregăti cele necesare pentru transportarea unor importante cantități de zaherea (orz) din acele *kazâ*-le către schela din Isaccea, iar de acolo, către capitala imperială; în septembrie 1781, *cadi*-ul Ahmed face cercetări în cazul vânzării unei mori, din porunca sultanului Selim III (1789-1807), din 13-22 aprilie 1792.

c) Calea dunăreană

c.1) *Hırsova*/Hârşova

Așezată prielnic la capătul unui drum comercial, în fața gurii de vărsare a râului Ialomița în Dunăre, având un corespondent (și deseori un competitor) în Țara Românească (Cetatea de Floci), cetatea Hârşovei se bucura de o bună protecţie naturală, asigurată de poziţionarea sa între doi colţi de stâncă aflaţi la malul Dunării.

Cercetările arheologice începute în anii '90 indică o suprafață a cetății de aproximativ 30 ha, în perioada de maximă extindere, lucru firesc având în vedere marea sa importanță strategică. Acesta este și motivul pentru care se face preluarea malului drept al Dunării în zona Hârşovei, aproximativ între 1499 - 1502 de către sultanul Bayezid II; odată cu anexarea regiunii, se consolidează dominația asupra cursului Dunării inferioare[139]. Raportul *cadi*-ului de Akçekazanlık datat 1520, pe

[136] *Cadi*-ul îndeplinea cea mai importantă funcție în cadrul unei *kazâ*-le; avea însemnate atribuții religioase, judiciare și administrative, fiind cel care punea în aplicare legea religioasă (*sheri`a*) și legea sultanală (*kanun*), cei doi piloni ideologici ai statului otoman, conform Croitoru 2013, 156.

[137] Spre exemplificare, în secolul XVI, *cadi*-i din Babadag – alături de cei din Mangalia și Karasu - erau plătiți cu o diurnă (*yevmye*) de 300 aspri, în timp ce *cadi*-i din Tulcea, Hârșova sau Isaccea aveau un salariu zilnic de doar 150 aspri. Croitoru 2013, 156.

[138] Croitoru 2013, 159-160.

[139] Popescu 2015, 85.

timpul sultanului Selim I, arată malul drept al Dunării maritime şi, implicit, jumătatea de nord a Dobrogei, în stăpânire otomană[140].

Despre oraș nu avem informații directe, în schimb *kazâ*-ua Hârşova este menționată - cel mai devreme, din câte se cunoaşte până acum - într-un *defter*[141] din anul 1502. Aceeași *kazâ*, ca formă de organizare administrativă otomană, va fi menționată și descrisă teritorial în registrele din 1526-27 și 1530, cu centrele, reşedință de *kazâ* sau de *nahiye*, Hârşova şi Babadag[142].

Pentru secolul XVII, informațiile referitoare la Hârșova sunt mai numeroase, fapt normal, având în vedere creșterea importanței acestui oraș, atât din punct de vedere militar - fiind element-cheie în sistemul defensiv dunărean imaginat de otomani, cât și din punct de vedere economic. *Cadi*-at-ul Hârșova este figurat pe cunoscuta hartă a Dobrogei întocmită de cronicarul otoman Kâtib Çelebi însă, ca în multe alte situații referitoare la această provincie în secolul XVII, consistente informații ne sunt oferite de către Evlyiâ Çelebi. Acesta, în toamna anului 1657, la întoarcerea spre Istanbul, alege pe teritoriul Dobrogei un traseu[143] ce include majoritatea localităților importante de pe malul Dunării, printre care și Hârșova, unde va înnopta: Tulcea - Babadag - Saraiu - Dăeni (*Daya - i - Kebir*) - Hârșova (*Hırsova*) - Băltăgești (*Baltadji*) - Cernavodă (*Bogaz–köy*) - Silistra - Istanbul. Potrivit relatărilor sale, la acea vreme orașul este un *cadi*-at cu „*rangul de 150 de aspri*”, iar la buna sa administrare mai contribuie, pe lângă cadiu, un *subașî*, un *muhtesib* și un *dizdar;* are garnizoană militară și, cel puțin la momentul povestirii sale, soldele soldaților[144] sunt asigurate „*din veniturile schelei*”. Este o cetate „*întărită și trainică*”, cu două porți, care „*de jur împrejur are trei mii de pași*”, în opinia sa fiind o cetate importantă, deoarece de partea cealaltă a Dunării locuiesc valahii. Are o serie de componente specifice orașului otoman, respectiv „*două mahalale, cu o mie șase sute de case*”, mai multe geamii (dar pentru secolul XVIII va mai fi atestată doar una singură), „*baie joasă și trei hanuri, bazar și un centru mic*”[145].

Această dezvoltare se datorează în mare parte rolului de stație vamală îndeplinită de oraș, o parte din taxele colectate ajutând la creșterea economică a acestuia[146]. Hârșova era locul unde se percepeau taxele de tranzit (*resm-i ubur*, *bâc-ı*

[140] Popescu 2013b, 42 și 54.
[141] Defterul de *cizye* nr. 37 din 908 H (1502-1503), vezi Popescu 2013b, 70 nota 212.
[142] Popescu 2013b, 61.
[143] Mehmed 1965, 1099, n. 19.
[144] *Călători străini* 6, 450.
[145] *Călători străini* 6, 451, n. 321.
[146] Popescu 2013b, 173.

ubur) și de trecere (*geçer bâcı*, *geçid – bâcı*, *resm-i güzar*) pentru corăbii[147]. Legat de acest aspect al colectării de taxe, trebuie precizat că aici este documentată și instituția *vozarlık*-ului, corp de agenți fiscali ai stăpânirii otomane[148]. Un alt rol important al orașului este acela de nod de tranzit pentru comerțul transdobrogean; cel puțin pentru secolul XVI se cunoaşte documentar încă o cale pentru expedierea, la Istanbul, a cerealelor depozitate în portul Brăila: pe Dunăre, cu şăicile, până la Hârşova şi de aici, cu căruțele până la Constanța[149].

O serie de surse documentare probează o activitate administrativă destul de intensă între secolele XVI - XVIII, autoritățile locale fiind în atenția celei centrale. Astfel, la 1551, *cadi*-ul Hârșovei, pe nume Husein, face un raport către Poartă, iar din 27 martie 1560 datează un firman al sultanului Süleyman către *cadi*-i din Hârșova și Silistra[150]. Documente[151] din secolul XVII sugerează o preocupare a sultanului Mehmet al IV-lea (1648 - 1687) pentru posesiunile dobrogene ale imperiului, atestată printr-o serie de firmane către *cadi*-i din Hârșova, Babadag și Silistra, datate 7 februarie 1657, 22 iunie 1664 și 29 noiembrie 1666. Din secolul XVIII, s-a păstrat, pentru *cadi*-at-ul Hârșova, o poruncă a sultanului Ahmed III din 1715, iar în decembrie 1759 era *cadi* un anume Ahmed[152].

Cercetările arheologice certifică organizarea cetății otomane în perimetrul și, deseori, cu materiale reutilizate din vechea și puternica cetate romano-bizantină *Carsium*. Însă, cu toate că urmele cetății acoperă o suprafață considerabilă, nu sunt atestate – până în prezent – urmele materiale ale construcțiilor atestate documentar. Au fost descoperite o serie de artefacte ce sugerează o substanțială locuire turcească[153] (bucăți de cărămidă slab arsă, fragmente ceramice de producție balcanică dar și import otoman, fragmente de pipe ceramice de factură turcească, monede din perioada otomană, bombarde din fier, plumbi), dar cercetarea arheologică s-a efectuat discontinuu, iar stratul de cultură (total, nu numai otoman) atinge și 12 m, fiind foarte amestecat, ceea ce îngreunează emiterea unor concluzii finale. Observațiile arheologice confirmă scăderea calității vieții – deci implicit, a rolului

[147] Popescu 2010, 159.
[148] Popescu 2010, 158. *Vozar*-ii erau agenți ai controlului fiscal, ce încasau o taxă (*vozariyye*) pe mărfurile care tranzitau prin porturi și schele, având, totodată, monopolul traversării mărfurilor și a pasagerilor de pe un mal pe altul, cu ajutorul ambarcațiunilor pe care le dețineau și administrau
[149] Popescu 2013b, 185.
[150] Croitoru 2013, 157 și 160.
[151] Croitoru 2013, 160.
[152] Croitoru 2013, 157.
[153] Panait *et alii* 1995–1996, 127.

acesteia - în tot cursul secolului al XVIII-lea. În partea de est-nord-est a orașului actual este identificat un cimitir otoman, necercetat arheologic, datat prezumtiv între secolele XVI-XIX.

c.2) *Maçin*/Măcin

Importantă locație defensivă și de tranzit, precum și nod de comunicație fluvială cu debuşeele drumului transdobrogean (porturile Tulcea şi Isaccea), portul Măcin avea legături comerciale și pe uscat, atât cu „*drumul turcesc*" cât şi cu drumul care mergea spre Silistra de-a lungul malului drept al Dunării.

Tributar acestui statut, orașul a intrat devreme în atenția conducătorilor otomani, în ceea ce privește fortificarea militară a acestuia, dar și regularizarea administrativă. Având însă un puternic competitor comercial (Brăila, atât sub administrație valahă, cât și după transformarea sa în *raia*, ca urmare a expediției din 1538), dezvoltarea sa economică și, implicit, a structurii urbane, a avut de suferit[154]. După acest episod, localitatea este amintită în 1566 (un *defter* menționează *kazâ*-ua Măcin) și în registrul de *celepi* din anul 1573 - conform căruia, în urma unei restructurări, Măcinul, alături de Isaccea și Tulcea, va fi înglobat în *kazâ*-ua Isaccei[155]). În secolul XVII, orașul Măcin apare figurat pe aceeași hartă[156] a Dobrogei întocmită de Kâtib Çelebi, având statutul de *cadi*-at.

Întreaga evoluție economică, socială și administrativă a orașului Măcin în perioada otomană va fi, așadar, subsumată poziției sale și rolului conferit de autoritatea otomană în cadrul sistemului comercial și defensiv al provinciei, cele mai multe izvoare scrise atestând caracterul principal de stație vamală de taxare a importurilor și exporturilor, în special pentru traficul fluvial[157]. Acest caracter este întărit de documentarea, și aici, a instituției *vozarlık*-ului[158].

Nu trebuie neglijat rolul militar, dovedit prin prezența unor puternice garnizoane militare la Măcin, cu nelipsita fortăreață (*hisar*) din orașele de graniță, acest port reprezentând o verigă de legătură cu zona Gurilor Dunării și cu statele de la nordul fluviului[159]. Din păcate, fortăreața otomană, dar și cea bizantină (aici fiind localizată ipotetic și multdiscutata *Vicina* bizantină) au fost parțial distruse în cursul

[154] Spre exemplu, înainte de momentul 1538, veniturile vamale ale Brăilei erau contestate de *emin*-ii schelei Măcin, care reclamau la Poartă paguba fiscului otoman din faptul că navele comerciale pontice ocoleau Măcinul în favoarea acesteia, conform Popescu 2013b, 181-184.

[155] Popescu 2013b, 65 și 67-68.

[156] Soreanu 2010, 15.

[157] Popescu 2013b, 167, 168, 169 și 173.

[158] Popescu 2010, 159.

[159] Șerban, Șerban 1971, 287.

războaielor ruso-turce, ceea ce a scăpat de aceste distrugeri fiind folosit, ulterior, ca material de construcție de către localnici sau de fabrica locală de var, la începutul secolului XX.

De asemenea, structurile urbane de secol XVI - XVIII, atâtea câte au fost, nu s-au păstrat. Cu siguranță însă că au existat, dovezi indirecte fiind menționarea Măcinului ca un puternic *cadi*-at, această structură necesitând și o infrastructură constructiv-administrativă adecvată[160].

În prezent, în sectorul sudic al orașului Măcin este localizat un cimitir[161] musulman necercetat arheologic încă, deci nedatat, iar moscheea și hanul, datate la jumătatea secolului XIX, oglindesc, de bună seamă, o realitate urbană mult mai veche, poate chiar de secol XVI.

c.3) *Isakçı*/Isaccea

Două sunt coordonatele care definesc evoluția orașului Isaccea în timpul stăpânirii otomane: caracterul strategic, de vad pentru trecerea Dunării (deși au alternat perioadele de decădere și revigorare) și rolul economic, caracterizat printr-o creștere a activității portuare, datorată atât construirii unor depozite pentru aprovizionare, cât și poziționării pe ruta trans-balcanică spre Istanbul.

Sultanii otomani au pus în valoare această poziție strategică a orașului încă din secolul al XV-lea; campania condusă personal de către Mehmed I împotriva Țării Româneşti în anul 1420 debutează, conform relatărilor cronicarilor otomani, cu refacerea de către otomani a cetăților Isaccea şi Enisala; *Historia Turchesca* a lui Giovanni Maria Angiolello consemnează trecerea Dunării de către armatele sultanului Mehmed al II-lea, în timpul campaniei acestuia în Moldova, pe la Isaccea; iar Bayezid al II-lea după campania de cucerire a Chiliei, în 22-23 august 1484, aflat în tabăra militară din fața Isaccei, în vecinătatea vadului de la Oblucița, promulga un *kanun* (*Yasak name*) adresat noilor dregători otomani de la Chilia. În secolul următor, aşa-numitul *Itinerariu turc* (datat 8 iulie 1538), jurnalul de campanie al expediției lui Süleyman *Kanunı* împotriva lui Petru Rareş (1538), indica vadul de la Isaccea ca loc de trecere al Dunării pentru armata turcă[162].

---

[160] Dintre toți *cadi*-i dobrogeni, cei mai prezenți în documentele cunoscute sunt cei din localitățile considerate de otomani ca având însemnătate economică și/sau militară. Există și dovezi documentare pentru Măcin: pentru a doua jumătate a secolului XVIII, există o informare a *cadi*-ului *el-hadj* Iusuf Riza către autoritățile centrale, potrivit căreia ordinul sultanal a fost citit în Tribunalul șeriatului din localitate. Croitoru 2013, 159-161.

[161] http://multicult.ro/images/monumente-semnificative-pentru-minoritatea-turca.pdf (resursă on-line, accesată la 28.08.2016).

[162] Popescu 2013b, 139.

Importanța strategică a acestui străvechi vad necesita posibilitatea de exercitare a unui control militar. Astfel, în timpul războiului din 1621 între Polonia şi Poarta Otomană, a fost construită[163], în formă de patrulater, cetatea Isaccea. Acțiuni de fortificare, de refacere sau întreținere a capacităților de apărare sunt prezente în tot cursul secolului XVII (între 1649-1651, aici fiind zidită o cetate din piatră albă; sunt menționate puternice garnizoane militare), la început de secol XVIII, la Isaccea fiind menționată o cetate cu șapte turnuri[164].

Ca în multe alte părți ale Dobrogei otomane, un oraș apărat de o fortăreață puternică este, totodată, și sediu de *kazâ*, cu tot ceea ce implică acest fapt: structura administrativă și edilitară. Isaccea este atestată drept *kazâ* separat la 1566, într-un registru de *avariz*[165]. În registrul de *celepi* din anul 1573, în urma unei restructurări, se menționează o singură *kazâ*, cea a Isaccei, înglobând localitățile Măcin, Garvăn, Isaccea, Tulcea şi Beştepe[166]. Pentru secolul XVII cunoscuta hartă a Dobrogei întocmită de Kâtib Çelebi confirmă existența *cadi*-at-ului Isaccea[167] (*Sakçy*). În schimb, activitatea *cadi*-ului din Isaccea ne este cunoscută numai prin intermediul unui singur document, datat 4-13 noiembrie 1728, un firman[168] al sultanului Ahmed III (1703-1730).

În ceea ce privește activitatea comercială, trebuie precizat că, în primul rând, orașul a fost o importantă stație vamală de taxare a importurilor și exporturilor, traficul pe brațul Sfântul Gheorghe fiind controlat vamal la Isaccea[169] (când se circula spre Marea Neagră dinspre porturile dunărene). De altfel, încă din vara lui 1565, exista un *emin* (administrator) al schelelor Tulcea și Isaccea, pe nume Mustafa, tot aici fiind documentată și instituția *vozarlık*[170]-ului. Nu trebuie uitată construirea unor depozite de piatră, de capacitate mare, pentru înmagazinarea proviziilor de cereale (*zahire*) până la plecarea spre Istanbul sau aprovizionarea trupelor, încă o dovadă a importanței orașului Isaccea în circuitul economic regional[171].

Se poate concluziona că evoluția istorică a Isaccei este indisolubil legată de statutul acesteia de punct terminal, pentru Dobrogea otomană, al drumului comercial și militar ce lega ținuturile nord-dunărene și nord-pontice de capitala imperiului,

---

163 Soreanu 2010, 15.
164 Șerban, Șerban 1971, 287-288.
165 Popescu 2010, 151.
166 Popescu 2013b, 67-68.
167 Soreanu 2010, 15.
168 Croitoru 2013, 157.
169 Popescu 2013b, 167-169, 173 și 179.
170 Popescu 2010, 151 și 158.
171 Mateescu 1973, 49 – 68.

Istanbul[172]. Structura urbană a orașului, atât cât a fost, cu siguranță a fost distrusă în timpul conflictelor militare, actualmente neputându-se distinge, în peisajul urban al orașului modern, vestigii otomane. Excepția este constituită de moscheea *Mahmut Yazici*, construită undeva între secolele XVII și XVIII (prezumtiv la 1621), al cărei minaret este înalt de 25 m. Cercetări arheologice de salvare efectuate în Isaccea în anul 2012 au dus la dezvelirea unor fragmente din zidul cetății turcești construită de Osman al II-lea în anul 1621 și la găsirea unor conducte vechi de apă din ceramică din secolul XVII, care sugerează aducțiunea apei pentru deservirea unor edificii importante, poate publice[173].

c.4) *Tolçi*/Tulcea

În epoca otomană, deși la început a fost doar sat și schelă portuară (statutul de aşezare de rang urban l-a dobândit mai târziu, odată cu dezvoltarea economică), Tulcea a beneficiat de avantajele poziției sale geografice, punct nodal în regiunea Gurilor Dunării. Aceasta i-a conferit avantajul de-a se afla la intersecția unor căi de comunicație esențiale pentru Dobrogea şi pentru spațiul vest-pontic[174] (portul fiind conectat, prin brațul Sfântul Gheorghe, cu alte centre pontice). Cu siguranță, această poziție strategică este și motivul pentru care călătorul Evlyiâ Çelebi, în călătoriile sale prin Dobrogea, cu excepția traseului ales prin sudul provinciei, va trece de fiecare dată prin această localitate[175]. Acesta prezintă Tulcea, așa cum arată localitatea la jumătatea secolului XVII. Astfel, după ce amintește succint de un moment al rezidirii cetății (1634-1635, în timpul lui Murad al IV-lea; faptul se încadrează într-un plan mai amplu al sultanului de refacere a fortificațiilor din diverse puncte ale Dobrogei), ne face o scurtă descriere[176] a fortăreței, reieșind și de aici rolul strategic al acesteia: *„construcție puternică, solidă ... formă pătrată alungită, având o circumferință de o mie șaizeci pași*"; înăuntrul cetății există o geamie, alta fiind în orașul civil, unde existau și *„șase sute de case*": *„geamie mică și îngrijită, în apropierea vămii*"; un alt element important îl constituie *un han solid*, dar și menționarea unor *„(...) dughene, toate fiind fundații pioase (*...)" (*vaqıf*-uri).

[172] Popescu 2013b, 141-142.

[173] Informații furnizate de cercetătorul Aurel Stănică (ICEM Tulcea), căruia îi exprimăm gratitudinea noastră și pe această cale.

[174] Spaniolul Diego Galán, pe la 1595, făcea această precizare: *La sfârşitul secolului XVI Tulcea era un port mare, deşi nu foarte sigur, spre care veneau corăbii maritime* [...]. Popescu 2013, 174.

[175] Mehmed 1965, 1099, n. 16, 19, 22 și 23.

[176] *Călători străini* 6, 1976, 404-405.

Cea mai timpurie menţiune documentară despre Tulcea o avem într-un registru din anul 1502, unde este consemnat[177]: *karye-i Tulçi hass-ı mirliva* („satul Tulcea hass al *sancakbey*-ului"). Documentele[178] otomane de secol XVI menţionează Tulcea ca sat, în registrele de recensământ, şi ca schelă portuară (*iskele*), în registrele vamale: un fragment dintr-un registru (*rûznamçe*) din anul 1506; două fragmente dintr-un registru vamal din anii 1515-1517; un raport al *cadi*-ului de Akçekazanlık (Kazanlâk, Bulgaria) din 15 aprilie 1520; un registru contabil din anul 1530. În a doua jumătate a aceluiaşi secol, un registru de *avariz* din 1566 aminteşte Tulcea drept *kazâ*, iar în vara aceluiaşi an este menţionat un *emin*-ul (administrator) Mustafa, ce se îngrijea de schelele fluviale Tulcea şi Isaccea[179]. Deşi atestată separat în 1566, câţiva ani mai târziu (1573, registrul de *celepi*), Tulcea figurează încorporată administrativ în *kazâ*-ua Isaccea[180]. Aproximativ un secol mai târziu, Evlyiâ Çelebi afirma că oraşul este "*un cadi-at* (cu rang) *de 150 de aspri*", afirmaţie din care putem deduce că Tulcea, veriga de legatură cu zona Gurilor Dunării şi cu statele de la nordul fluviului, la jumătatea secolului XVII, redobândise suficientă importanţă (deşi nu era un *cadi*-at de prim rang - 300 aspri - în ierarhia administrativă a imperiului).

Dar rolul principal al Tulcei, în perioada otomană, a fost de centru de control vamal, comercial şi, în subsidiar, de centru administrativ. Drumurile pe apă şi pe uscat care treceau prin Tulcea au necesitat organizarea aici a unei staţiuni de control fiscal al traficului de mărfuri, rolul principal al oraşului fiind de staţie vamală de taxare a importurilor şi exporturilor, loc unde se percepeau taxele de tranzit (*resm-i ubur, bâc-ı ubur*) şi de trecere (*geçer bâcı, geçid - bâcı, resm-i güzar*) pentru corăbii[181] (în acest sens trebuie privită şi informaţia referitoare la existenţa unor agenţi fiscali, *vozari*, în oraş). Deşi s-ar părea că, în conformitate cu registrul vămii Tulcei din anii 1515-1517, aceasta era staţiune vamală doar pentru traficul de uscat, în secolul următor şi-a împărţit cu vama Isaccea controlul traficului fluvial pe braţul Sfântul Gheorghe, Tulcea ocupându-se de controlul vamal al corăbiilor care intrau pe Dunăre dinspre porturile bazinului[182].

Rolul vamal acordat oraşului, poziţia strategică şi intensificarea activităţii economice, ne duc la concluzia că, începând cu secolul XVI, Tulcea dobândeşte o organizare citadină, cu o structură socială din ce în ce mai diversificată, cu organizare administrativă, şi devine un centru economic important la nivelul provinciei

[177] Popescu 2013b, 174.
[178] Popescu 2014, 23.
[179] Popescu 2010, 151.
[180] Popescu 2013b, 68.
[181] Popescu 2010, 159.
[182] Popescu 2014, 25-26.

Cercetările arheologice desfășurate în diferite puncte ale orașului Tulcea, dar în special cele de pe dealul Hora, în zona anticului Aegyssus[183], au evidențiat o locuire de secol XVIII-XIX, din perioada otomană a orașului. Au fost recuperate diverse obiecte în stare fragmentară, în special ceramică. În apropierea acestei locuiri este localizat și un cimitir din aceeași perioadă, încă necercetat arheologic. Din păcate, dezvoltarea constructivă a orașului și portului modern a distrus, în mare parte, urmele locuirii otomane de secol XVI-XVIII. Există vestigii din perioada stăpânirii turcești, dar din secolul XIX.

În 2014, în urma unei acţiuni de dragare a fluviului, a fost descoperit şi recuperat din apele Dunării, pe raza satului Sfântu Gheorghe, în apropiere de Tulcea, un fragment din bordul unei ambarcaţiuni otomane datând, cel mai probabil, din secolul al XVIII-lea (deşi este plauzibilă şi o datare în a doua jumătate a secolului al XVII-lea), în starea bună de conservare, o descoperire unicat, până în prezent, în sectorul Dunării Inferioare[184].

Concluzii

Observăm că structurile urbane și cvasi-urbane din Dobrogea sunt indisolubil legate de fluxurile comerciale și de evoluția socială și economică a Imperiului Otoman. Precum și în restul Imperiului, epoca marilor vizirii Köprülü și prima jumătate a secolului al XVIII-lea marchează apogeul administrației și civilizației otomane în Dobrogea. Pe lângă aceasta, datorită poziției sale strategice și politicii de colonizare constantă cu elemente musulmane, provincia a devenit „[...] *cel mai otomanizat teritoriu românesc, mărginit la sud și la nord, după 1538, de către alte provincii ... făcând parte din coridorul vest-pontic care leagă Rumelia (Rumeli) de Hanatul Crimeea"*[185]. Procesul de otomanizare menționat mai sus a fost datorat și introducerii unor noi instituții, tipice pentru orașele turcești (balcanice sau orientale), în centrele urbane dobrogene distribuite pe cele trei rute de circulație: coasta vest - pontică, drumul prin centrul provinciei și malul drept al Dunării. Traseul urmând linia de coastă maritimă a fost utilizat inițial de către sultanii otomani în campaniile militare („drumul campaniilor moldovenești" ale sultanilor Mehmed al II-lea în 1476, Bayezid al II-lea în 1484 și Süleyman Kanunı în 1538) dar, odată construită linia de fortificații care păzea complexul lagunar Razim (*Yeni-sale* și Babadag) și Dunărea pe cel sudic braț (Karaharman – Tulcea - Isaccea), noua linie defensivă permite ca centrul de greutate al liniilor de comunicare în Dobrogea să fie transferat pe drumul continental care leagă Istanbulul, prin Adrianopol și Bazargic, cu Karasu, apoi, prin Babadag și

[183] Stănică 2004, 199.

[184] Pentru aceste informații îi mulțumim cercetătorului Aurel Stănică (ICEM Tulcea).

[185] Prodan 2006, 192.

Isaccea, cu zona nord-dunăreană (Moldova, spre Polonia sau spre Rusia). Aceasta a fost și principala rută de comerț în provincie - drumul central trans-dobrogean -, în timp ce drumurile de-a lungul Dunării, precum și cel de-a lungul litoralului, au fost de o importanță secundară. Cu toate acestea, Dunărea a jucat un rol strategic important. Controlul fluviului era o garanție pentru otomani în ceea ce privește dominația Peninsulei Balcanice, apărarea capitalei pe Bosfor și a reprezentat un sprijin logistic pentru a avansa spre Europa Centrală. Prin urmare, sultanii otomani au acordat atenția cuvenită organizării militare a frontierei dunărene, care a asigurat un segment esențial al drumului militar și comercial circumpontic[186]. Orașele - porturi dunărene sunt destinațiile finale și piețe pentru rutele comerciale mari ale timpului care se îndreptau spre Marea Neagră: „drumul moldovenesc", „drumul Brașovului" sau chiar și rute comerciale nord-pontice[187].

Harta nodurilor de comunicație, cartografierea centrelor cu caracteristici urbane din Dobrogea, așa cum sunt ele cunoscute documentar sau arheologic, furnizează dovezi elocvente despre axele majore ale mișcării (care sunt, în principiu, cele cunoscute și utilizate în deplasări încă din antichitate), coridoarele de mișcare tradiționale persistând într-o regiune pe intervale temporale indefinite, fiind vorba de așa-numita *route inertia*[188].

În ceea ce privește organizarea urbană, în Dobrogea s-a dovedit a fi deficitară comparativ cu alte părți ale imperului semilunii, datorită în primul rând situației militare a provinciei, zonă de graniță constant expusă atacurilor inamice. Există elemente ale urbanismului de tip otoman, confirmate de cele câteva urme materiale păstrate sau de către sursele documentare și literare, dar prelungitele conflicte militare, precum și suprapunerea locuirilor medievale (ca și antice, de altfel, acolo unde este cazul) de către orașele moderne fac ca marea majoritate a elementelor care ar fi putut contura tabloul general al urbanismului otoman în Dobrogea să fie dispărute sau distruse pentru totdeauna.

În următorul tabel prezentăm caracteristicile urbane întâlnite în cadrul orașelor otomane din Dobrogea, așa cum apar menționate în documentele vremii sau cum rezultă în urma cercetărilor arheologice:

186 Popescu 2013b, 161.
187 Popescu 2013b, 184.
188 Wilkinson 2014, 73.

	Cami	*Ha mam*	*Han*	*Med rese*	*Ceşme*	*Hisar*	*Bazaar*	*Cadi*	*Mahalle*
Mankalya	**x (1590)**	**x**	**x**	**x**			**x**	**x**	
Köstence	**x**		**x**						**x**
Karahar man	**x**		**x**			**x**			**x**
Tulcea	**x**		**x**			**x**			**x**
Isaccea	**x (1621)**					**x**		**x**	
Măcin	**x**		**x**			**x**		**x**	
Hârșova	**x**	**x**	**x**			**x**	**x**	**x**	**x**
Karasu	**x**	**x**	**x**	**x**			**x**	**x**	**x**
Ester			**x**						**x**
Babadag	**x**	**x**	**x**	**x**	**x**	**x**	**x**	**x**	**x**

Tabelul 1 – localități dobrogene ce prezintă caracteristici urbane

Bibliografie

Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M.M. 1971, *Pescuitul în Delta Dunării în vremea stăpânirii otomane*, Peuce 2, 1971, 267-282.

Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M.M. 1977, *Aspecte ale vieții economice din porturile și schelele Dobrogei în secolele XV- XVII*, Peuce 6, 259-269.

Boykov, G. 2010, *Balkan city or Ottoman city? A study on the models of urban development in ottoman upper Thrace, from the fifteenth to the seventeenth century*, în *Proceedings of the Third International Congress on the Islamic Civilisation in the Balkans, 1-5 November 2006,* Bucharest, Romania. IRCICA, Istanbul, 69-85.

Brătescu, C. 1928, *Populația Dobrogei*, în *Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, București, 201-259.

Călători străini 1 - *Călători străini despre ţările române*, I, București, 1968.

Călători străini 6 - *Călători străini despre ţările române*, VI, București, 1976.

Călători străini 8 - *Călători străini despre ţările române*, VIII, București, 1983.

Ciorbea, V. 1993, *Portul Constanţa de la antichitate la mileniul III*, Constanţa.

Constantin, R., Radu, L., Ionescu, M., Alexandru, N. 2007, *Mangalia. Cercetări arheologice de salvare*, Peuce, S.N. 5, 241-296.

Croitoru, G.F. 2013, *Informații privind atribuțiile cadiilor din Dobrogea (sec. XVI - XIX)*, în Gemil, T., Custurea, G., Cornea, D., R. (coord.), *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*, Constanța, 153-162.

Custurea, G., Murat, A. 1979, *Aspecte ale vieţii economice în Dobrogea în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în lumina tezaurului monetar de la Viile*, Pontica 12, 207-219.

Custurea, G. 1983, *Sondajul arheologic de salvare de la Ester (jud. Constanța)*, Materiale 15, 545-550.

Custurea, G. 1986, *Cercetările arheologice din necropola așezării medievale Ester - Târgușor*, Materiale 16, 300-304.

Custurea, G. 1997, *Ester-Târgușor*, CCA 1983-1992, 32-33.

Custurea, G. 2013, *Circulația monedei otomane în Dobrogea. Repertoriu numismatic*, în Gemil, T., Custurea, G., Cornea, D.R. (coord.), *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*, Constanța, 81-104.

Derya, O. 2004, *Urban design for sustainability: A study on the Turkish city*, International Journal of Sustainable Development & World Ecology 11, 1, 24-35.

Dobrogea în izvoare 2015, *Dobrogea în izvoare cartografice otomane (sec. XVI–XIX)*, Coman V., Yenikale A. (eds), București.

Duymaz, A.Ş. 2016, *An evaluation of turkish architecture in Romania in the lighy of documentation*, în Gölen Z., Temġzer A. (eds), *Balkan Tarihi. Birinci cilt. Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları 1*, Burdur, 215-269.

Gemil, T. 2013, *Legăturile româno-turce de-a lungul veacurilor (până în 1981)*, în Gemil, T., Custurea, G., Cornea, D.R. (coord.), *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*, Constanța, 33-80.

Iosipescu, S. 2004, *Dans la Dobroudja ottomane aux XVIe-XVIIIe siècles: le château-fort de Karaharman et son trésor*, în Nicolescu, Gh. (responsabil volum); Corvisierm, A., Preda, D. (coordonnateurs générale), *Guerre et société en Europe. Perspectives des nouvelles recherches,* Commission Française d'Histoire Militaire, Commission Roumaine d'Histoire Militaire, 49-63.

Iosipescu, S. 2008, *Portul și castelul Qaraharman. O contribuție la navigația pontică în secolele XIV-XIX*, în Ciorbea, V. (coordonator) *Dobrogea 1878-2008. Orizonturi deschise de mandatul european*, Constanța, 115-124.

Iosipescu, S. 2010a, *Închiderea Mării Negre sub otomani (I)*, RIM 1-2, 1-7.

Iosipescu, S. 2010b, *Închiderea Mării Negre sub otomani (II)*, RIM 3-4, 1-11.

Iosipescu, S. 2013, *Dobrogea otomană și cazacii la cumpăna veacurilor XVI - XVII*, în Gemil, T., Custurea, G., Cornea, D.R. (coord.), *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*, Constanța, 105-114.

Kiel, M. 1989, *Urban Development in Bulgaria in the Turkish Period: The Place of Turkish Architecture in the Process*, International Journal of Turkish Studies 4, 2, 79-129.

Koç, Y. 2005, *Osmanlı'da Kent Iskânı ve Demografisi (XV.-XVIII.Yüzyıllar)*, Türkiye Arştırmaları Literatür Dergisi 3, 6, 161-210.

Kotzageorgis, P.Ph. 2014, *New towns and old towns in the Ottoman Balkans. Two case studies from northern Greece*, în Balta E., Salakidis G., Stavrides T. (eds) *Studies on the Ottoman empire and Turkey. Festschrift in honor of Ioannis P. Theocharides*, Istanbul, 273-291.

Mateescu, T. 1969, *Un oraș dobrogean dispărut - Ester*, Pontice 2, 413-426.

Mateescu, T. 1971, *Une ville disparue de la Dobroudja - Karaharman*, Tarih Enstitüsü Dergisi, Istanbul, 297-344.

Mateescu, T. 1973, *Depozitele de la Isaccea ale Imperiului Otoman*, Danubius 6-7, 49-68.

Mehmed, M.A. 1965, *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominația otomană în veacurile XIV – XVII. (Mărturiile călătorului Evlia Celebi)*, Studii. RdI 18, 5, 1097-1116.

Mehmet, M.A. 2013, *Despre moștenirea culturală turcă în Dobrogea (unele reflecții)*, în Gemil, T., Custurea, G., Cornea, D.R. (coord.), *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*, Constanța, 9-16.

Mototolea, A. 2016, *Catarame – pafta de influenţă orientală din colecţiile Muzeului de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa*, Pontica, 48-49, 2015-2016 (sub tipar).

Panait *et alii* 1995–1996 – Panait, I.P., Rădulescu, A., Ștefănescu, A., Flaut, D., *Cercetările arheologice de la cetatea Hârșova. Campania 1995*, Pontica 28-29, 121-134.

Peychev, S. 2015, *The image of the city. Public baths and urban space in Western travellers' descriptions of Ottoman Sofia*, în Gharipour, M., Özlü, N. (eds), *The City in the Muslim World. Depictions by Western Travelers*, Writers Routledge, London and New York.

Pinon, P. 2008, *The Ottoman Cities of the Balkans*, în Jayyusi K.S., Holod R., Petruccioli A., Raymond A. (eds), *The City in the Islamic World*, volume 2, Handbook of Oriental Studies, Brill, Leiden - Boston, 143-158.

Popescu, A. 2007, *La Mer Noire ottomane: Mare clausum? Mare apertum?*, în Bilici F., Cândea I., Popescu A. (coordonnateurs), *Enjeux politiques, économiques et militaires en Mer Noire (XIVe-XXIe siècles). Études à la mémoire de Mihail Guboglu*, Brăila, 141 - 170.

Popescu, A. 2008, *Dobrogea otomană*, în Ciorbea, V. (coord), *Dobrogea 1878-2008. Orizonturi deschise de mandatul european*, Constanța, 139-149.

Popescu, A. 2010, *Străjuirea navigației pe Dunăre în epoca otomană: derbendcilik-ul*, SMIM 28, 149-168.

Popescu, A. 2011, *Toponimii multiple în sancak-ul Silistra (sec. XVI)*, SMIM 29, 163-182.

Popescu, A. 2012, *Ester au XVIe siècle. Nouvelles contributions*, RÉSEE 50, 1-4, 191-202.

Popescu, A. 2013a, *Derbendgii la Dunărea de Jos în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. O contribuție*, RIM 1-2, 12-17.

Popescu, A. 2013b, *Integrarea imperială otomană a teritoriilor din sud-estul Europei. Sangeacul Silistra (sec. XV-XVI)*, București.

Popescu, A. 2014, *Portul Tulcea în documente otomane din secolul al XVI-lea*, în Stănică, A., Micu, C. (eds.), *Istro-Pontica. Studii și comunicări de istorie a Dobrogei*, 2, 23-32.

Popescu, A. 2015, *Dobrogea în epoca otomană: kazaua Hârșova (sec.XVI)*, SMIM 33, 85-112.

Prodan, D. 2006, *Teritoriile româneşti sub stăpânire otomană în istoriografia românească a secolului al XX – lea*, SAI 71, 185-196.

Radu, L. 2013, *Toponimie dobrogeana: Callatis - Pangalla - Mangalia*, Peuce, S.N. 11, 229-238.

Sandfuchs, S.Ö. 2008, *Reconstructing a Town from its Court Records. Rodosçuk (1546-1553)*, München.

Soreanu, M. 2010, *Fortificaţii şi porturi otomane la Marea Neagră*, RIM 3-4, 12-20.

Șerban, C., Șerban, V. 1971, *Rolul economic și politico-militar al orașelor din Dobrogea de nord în secolele XVI-XVIII*, Peuce 2, 283-291.

Șerban, C., Șerban, V. 1977, *Tipologia orașelor din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane (secolele XV – XIX)*, Peuce 6, 271-277.

Stănică, A. 2004, *Tulcea. Un centru economic la Dunărea de jos în secolul al XVI-lea*, Peuce, S.N. 2, 199-206.

Vasiliu, I. 1996, *Știri istorice și date arheologice referitoare la orașul Babadag în Evul Mediu*, Peuce 12, 195-224.

Veinstein, G. 2008, *The Ottoman town (fifteenth - eighteenth centuries)*, în Jayyusi K.S., Holod R., Petruccioli A., Raymond A. (eds), *The City in the Islamic World*, 2, Handbook of Oriental Studies, Leiden – Boston, 205-217.

Vergatti, R.Ș. 2008, *Dobrogea, mojar al popoarelor și religiilor în secolul al XIV-lea*, în Coman V. (coord.), *Dobrogea – model de conviețuire multietnică și multiculturală*, Constanța, 65-73.

Voinea, V., Szmoniewski, B., Popescu, A., Mototolea, A., Florea, M. 2015, *Noi descoperiri de epoca otomana pe Valea Casimcei: Cheia - Pazvant*, Arheovest 3, 1, 509-529.

Wilkinson, T. 2014, *Tying the threads of Eurasia. Trans-regional routes and material flows in Transcaucazia, Eastern Anatolia and western Central Asia, c.3000–1500 B.C.*, Leyden, 2014.

http://muslimheritage.com/article/piri-reis-genius-16th-century-ottoman-cartographer-and-navigator

http://www.medgidiacity.ro/traditii/panair.pdf

http://multicult.ro/images/monumente-semnificative-pentru-minoritatea-turca.pdf

UN TEZAUR DE FALSURI DUPĂ MONEDE OTOMANE DE LA AHMED I DESCOPERIT LA MOVILIȚA, JUD. CONSTANȚA

Aurel VILCU*
Gabriel CUSTUREA**

Abstract:

The authors present a hoard of 259 counterfeits after the Silver Ottoman akçe struck by Ahmed I. The counterfeits were produced with three dies, two for Obverse and one for Reverse. According to Slobodan Srećković, the prototypes used for the Obverse dies were the Ottoman Silver coins with the Obverse type A and the Obverse type C. The Reverse die represent a copy after the Obverse A but without the father name Mehmed and adding the year 1012 written 1102. The hoard include 84 pieces (blanks) prepared for striking.

Rezumat:

Autorii prezintă un tezaur alcătuit din 259 falsuri după asprii otomani bătuți de Ahmed I. Contrafacerile au fost realizate cu trei ștanțe dintre care două pentru avers și una pentru revers. Potrivit catalogului întocmit de Slobodan Srećković, prototipurile utilizate pentru ștanțele de avers au fost asprii otomani de argint cu avers de tip A și C. Ștanța de revers reprezintă o copie după aversul de tip A, dar fără numele tatălui, Mehmed, însă cu anul 1012 scris sub forma 1102. Tezaurul cuprinde și 84 de pastile neștanțate, pregătite pentru batere.

Key-words: *Counterfeits, hoard, Ottoman coins, Ahmed I*
Cuvinte cheie: *Contrafaceri, tezaur, monede otomane, Ahmed I*

Cu ocazia lucrărilor edilitare din cartierul nou al localității Movilița, în anul 1993 a fost descoperit un tezaur monetar otoman. Achiziționat în două tranșe de către

---

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București, str. Henri Coandă, 13, 010667, sector 1, București, e-mail: *aurelvilcu@yahoo.com*.
** Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, Piața Ovidiu, 12, 900745, Constanța, e-mail: *custurea@gmail.com*.

MINAC și comunicat preliminar la sesiunea anuală Pontica din anul 1994[1], tezaurul se compune din 343 piese. Este, de fapt, al doilea tezaur descoperit în localitate, un altul, mai timpuriu (sec. XVI), fiind găsit și recuperat pentru muzeu în anul 1968[2].

Cercetarea celor 343 de piese care formează tezaurul arată că 259 exemplare sunt falsuri după asprii otomani bătuţi în timpul domniei sultanului Ahmed I (1603-1617; AH 1012-1026) la care se adaugă 84 de pastile neştanţate pregătite pentru falsificare. Prelucrarea materialului numismatic s-a dovedit a fi o operațiune dificil de realizat în condiţiile în care majoritatea asprilor sunt slab imprimaţi. Lectura legendelor aflate pe ambele fețe ale monedelor arată că falsificatorul a utilizat trei ştanţe cu ajutorul cărora a fost bătută o mare parte dintre piesele din tezaur. Dacă în cazul a două ştanţe s-a folosit drept prototip aversul pieselor originale bătute în timpul domniei lui Ahmed I, cea de-a treia ştanţă conţine pe lângă legenda specifică aversului şi anul de urcare pe tron a sultanului, element care se regăseşte de regulă pe revers. Analiza monedelor arată că primele două ştanţe, pe care le-am numit convenţional, de avers (Av1 şi Av2) au fost combinate cu cea de-a treia ştanţă pe care am considerat-o de revers (Rv1) şi niciodată între ele. Acest indiciu ne îndreptăţeşte să afirmăm că foarte probabil ştanţa numită convenţional Rv1 a fost utilizată în poziţie fixă împreună cu ştanţele mobile Av1 şi Av2. De altfel ştanţa Rv1 pare să fi rezistat mai mult în cadrul procesului de batere. În funcţie de combinarea celor trei ştanţe, falsurile monetare din tezaur pot fi împărţite în două mari grupe:

Grupa I

Av1. Sultan / Ahmed bin / han

Rv1. Sultan / Ahmed bin / 1102 (sau 1103)

Grupa II

Av2. Legendă circulară neclară. În centru: Ahmed.

Rv1. Sultan / Ahmed bin / 1102 (sau 1103)

Prin comparaţie cu piesele originale clasificate în catalogul întocmit de Slobodan Srećković, falsurile din prima grupă au avut drept prototip aversul A[3]. Pentru falsurile din a doua grupă, falsificatorul a ales drept model aversul de tip C, cu legendă circulară[4]. Reversul falsurilor este constituit din redarea incompletă a legendei de avers de tip A la care se adaugă anul de început a domniei sultanului, imprimat eronat sub forma 1102 (sau 1103) în loc de 1012. Prima cifră este redată sub forma unei linii mai mici iar ultima cifră, slab imprimată, pare să fie mai degrabă ٢ şi nu ٣. Pentru ştanţele Av1 şi Rv1 se poate observa că falsificatorul a omis din legendă

[1] Custurea 1994.

[2] Custurea 1983.

[3] Srećković 2007, 116.

[4] Srećković 2007, 116.

numele Mehmed, tatăl sultanului Ahmed I. În cazul ştanţei Av2, legenda circulară este neclară, în mare parte ieşită din flan, literele fiind rudimentar realizate.

Prezenţa unui grup semnificativ de rondele pregătite pentru batere indică faptul că posesorul tezaurului a fost un *calpuzan*, aşa cum sunt numiţi în documentele medievale falsificatorii de bani. Dacă falsificatorul a fost un localnic sau a venit de pe alte meleaguri este greu de precizat. Modalitatea de redare a legendelor indică mai degrabă un cunoscător al paleografiei turco-osmane însă dosarul falsurilor după monedele lui Ahmed I este încă sărac pentru a obţine rezultate în această direcţie. Deşi insuficient studiate şi publicate, falsurile după asprii lui Ahmed I nu lipsesc din descoperirile semnalate în zona Dobrogei. Doi aspri falsificaţi, dintre care unul având drept prototip exemplarele produse în atelierul Edirne, au fost recuperaţi din oraşul medieval Ester (Târguşor)[5]. De altfel monedele descoperite în această localitate şi publicate relativ recent constituie o bună radiografie a nominalurilor otomane aflate în circulaţie în Dobrogea la începutul secolului XVII. Din timpul lui Ahmed I provin 16 monede din argint la care se adaugă cele două falsuri deja menționate dar care au prototip diferit față de contrafacerile din tezaurul găsit la Moviliţa. Remarcăm că asprii şi falsurile după aspri descoperiţi la Ester provin îndeosebi din atelierele europene în timp ce piesele cu valoare mai mare (gümüş) au fost bătute în atelierele orientale, la Amid (1 ex.) şi la Çança (5 ex.). Revenind la tezaurul de falsuri descoperit la Moviliţa remarcăm că falsificatorul a folosit drept prototip pentru una dintre ştanţe, o legendă de avers circulară, cu numele sultanului în mijloc, de tip C în clasificarea făcută de Slobodan Srećković[6]. Potrivit catalogului întocmit de către autorul amintit mai sus, acest tip de avers este utilizat în cazul asprilor de argint bătuţi în timpul domniei sultanului Ahmed I în atelierele Çança[7] şi Kibris[8] (Cipru). Ţinând cont de aceste observaţii ne întrebăm dacă nu cumva falsificatorul a venit în Dobrogea din provinciile orientale ale Imperiului Otoman fiind familiarizat cu tipul de avers cu legendă circulară utilizat îndeosebi la Çança. Lipsa asprilor de la Ahmed I bătuţi în atelierul Çança, din descoperirile din Dobrogea, par să încline balanţa în favoarea acestei ipoteze. Din păcate materialul comparativ ne lipseşte, perioada cuprinsă între sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui următor fiind caracterizată printr-o rarafiere a circulaţiei monetare în zona Dobrogei[9]. Putem însă consemna pentru provincia transdunăreană câteva piese falsificate din secolele XVI-XVIII. De la

[5] Custurea 2010, 479.
[6] Srećković 2007, 116.
[7] Srećković 2007, 126.
[8] Srećković 2007, 138.
[9] Custurea 2010, 473.

Enisala provin trei falsuri după aspri de la Selim II, Murad III și Murad IV[10], de la Hârșova un dirhem fals[11] iar de la Sibioara un altân de la Murad III falsificat[12]. Din Dobrogea, fără alte informații, provin un aspru falsificat de la Süleyman I, un altul de la Selim II, precum și un kuruș de la Selim III[13].

Pentru secolul al XVIII-lea un alt tezaur de falsuri după moneda otomană de argint a fost semnalat în Dobrogea, în localitatea Vadu, comuna Corbu, jud. Constanţa. Tezaurul, descoperit în anul 1989, este alcătuit din 93 monede din metal comun, unele dintre ele păstrând încă urme de argintare, la care se adaugă 33 de rondele de mici dimensiuni (aproximativ de dimensiunile paralei) din bronz, uşor concav-convexe care nu aveau nimic imprimat pe ambele feţe[14]. Toate cele 93 monede sunt contrafaceri după zolota şi jumătăţi de zolota emise în numele lui Ahmed III la Kostantiniye şi au fost bătute cu ştanţe foarte bine gravate, fără greşeli sau scăpări în privinţa grafiei. S-a înaintat ca ipoteză de lucru, care necesită confirmare din partea unor descoperiri viitoare, că ar putea fi vorba de un atelier clandestin plasat chiar pe teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră. În colecțiile MINAC se află un tezaur cu monede din alamă și flanuri descoperit în localitatea Hagieni (Hagilar). Este alcătuit din 598 piese dintre care 341 flanuri tăiate pregătite pentru batere. Celelalte monede sunt emisiuni din alamă de tipul celor din aur ale sultanilor Mahmud II (tip Pere nr. 772-775) și Abdulmedjid (tip Pere 872, 873)[15]. În epocă astfel de piese se aureau și erau purtate în salbe de locuitorii nevoiași ai provinciei, care nu-și puteau permite monede autentice. Cele trei tezaure descoperite la Movilița, la Vadu și la Hagieni par să indice preferința falsificatorilor de a plasa contrafacerile într-o zonă aflată la fruntariile Imperiul Otoman, așa cum este cazul Dobrogei.

CATALOGUL MONEDELOR

Grupa I

Av 1. Sultan / Ahmed bin / han

Rv 1. Sultan / Ahmed bin / 1102 (sau 1103)

1. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18 g, 10x8 mm. Inv. 1.
2. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19 g, 10 mm. Inv. 3.
3. Fals după akçe, Ahmed I, 0,32 g, 11x10 mm. Inv. 7.

---

[10] Maxim, Nicolae 1991, 563 nr. 59, 564 nr. 65, 565 nr. 86.
[11] Custurea 2013.
[12] Colecție privată.
[13] MINAC nr. inv. 81110, 67251, 80968.
[14] Vîlcu 2009, 631-641.
[15] MINAC nr. inv. 1573-1579; 39605-40195.

4. Fals după akçe, Ahmed I, 0,15 g, 9x8 mm. Inv. 9.
5. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22 g, 9x8 mm. Inv. 11.
6. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 10x8 mm. Inv. 12.
7. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23 g, 10x8 mm. Inv. 14.
8. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24 g, 10x8 mm. Inv. 15.
9. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 10x7 mm. Inv. 16.
10. Fals după akçe, Ahmed I, 0,28 g, 10 mm. Inv. 18.
11. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 10 mm. Inv. 23.
12. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 10x8 mm. Inv. 24.
13. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24 g, 11x10 mm. Inv. 25.
14. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20 g, 10 mm. Inv. 26.
15. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21 g, 12x10 mm. Inv. 28.
16. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19 g, 10 mm. Inv. 29.
17. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22 g, 9 mm. Inv. 30.
18. Fals după akçe, Ahmed I, 0,28 g, 10 mm. Inv. 31.
19. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19 g, 11 mm. Inv. 32.
20. Fals după akçe, Ahmed I, 0,28 g, 10 mm. Inv. 33.
21. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 10 mm. Inv. 35.
22. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21 g, 9 mm. Inv. 36.
23. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19 g, 10 mm. Inv. 39.
24. Fals după akçe, Ahmed I, 0,32 g, 10x9 mm. Inv. 40.
25. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22 g, 11x10 mm. Inv. 44.
26. Fals după akçe, Ahmed I, 0,14 g, 9 mm. Inv. 47.
27. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 10x9 mm. Inv. 48.
28. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19 g, 10x9 mm. Inv. 51.
29. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23 g, 11x8 mm. Inv. 58.
30. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24 g, 10 mm. Inv. 60.
31. Fals după akçe, Ahmed I, 0,15 g, 9 mm. Inv. 64.
32. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24 g, 10x8 mm. Inv. 65.
33. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 10x8 mm. Inv. 144.
34. Fals după akçe, Ahmed I, 0,29 g, 10 mm. Inv. 145.
35. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20 g, 10 mm. Inv. 146.
36. Fals după akçe, Ahmed I, 0,33 g, 10 mm. Inv. 148.
37. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22 g, 10 mm. Inv. 150.

38. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25 g, 15x13 mm. Inv. 151.
39. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18 g, 10 mm. Inv. 152.
40. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19 g, 15x10 mm. Inv. 153.
41. Fals după akçe, Ahmed I, 0,16 g, 10x9 mm. Inv. 154.
42. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25 g, 10 mm. Inv. 155.
43. Fals după akçe, Ahmed I, 0,29 g, 12x10 mm. Inv. 156.
44. Fals după akçe, Ahmed I, 0,16 g, 10 mm. Inv. 157.
45. Fals după akçe, Ahmed I, 0,14 g, 8 mm. Inv. 158.
46. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18 g, 10 mm. Inv. 159.
47. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 10x9 mm. Inv. 160.
48. Fals după akçe, Ahmed I, 0,16 g, 10 mm. Inv. 161.
49. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19g, 10 mm. Inv. 198.
50. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23 g, 11 mm. Inv. 200.
51. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19 g, 10 mm. Inv. 202.
52. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22 g, 11 mm. Inv. 204.
53. Fals după akçe, Ahmed I, 0,31 g, 11 mm. Inv. 205.
54. Fals după akçe, Ahmed I, 0,17 g, 10 mm. Inv. 206.
55. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22 g, 10x9 mm. Inv. 207.
56. Fals după akçe, Ahmed I, 0,33 g, 10 mm. Inv. 209.
57. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21 g, 10 mm. Inv. 210.
58. Fals după akçe, Ahmed I, 0,33 g, 10 mm. Inv. 211.
59. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21 g, 12x10 mm. Inv. 212.
60. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20 g, 10 mm. Inv. 213.
61. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25 g, 10 mm. Inv. 214.
62. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20 g, 12 mm. Inv. 215.
63. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20 g, 10 mm. Inv. 216.
64. Fals după akçe, Ahmed I, 0,27 g, 10 mm. Inv. 217.
65. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19 g, 10 mm. Inv. 218.
66. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22 g, 10 mm. Inv. 219.
67. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25g, 10 mm. Inv. 220.
68. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 10 mm. Inv. 221.
69. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 13x10 mm. Inv. 222.
70. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25g, 10 mm. Inv. 223.
71. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24 g, 10 mm. Inv. 225.

72. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25g, 10 mm. Inv. 226.
73. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25g, 10x9 mm. Inv. 229.
74. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20g, 10 mm. Inv. 230.
75. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20g, 10 mm. Inv. 231.
76. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20g, 10 mm. Inv. 233.
77. Fals după akçe, Ahmed I, 0,32g, 10 mm. Inv. 234.
78. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 10 mm. Inv. 235.
79. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19g, 11x10 mm. Inv. 236.
80. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24g, 10 mm. Inv. 237.
81. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22g, 10x9 mm. Inv. 238.
82. Fals după akçe, Ahmed I, 0,28g, 11 mm. Inv. 239.
83. Fals după akçe, Ahmed I, 0,17g, 10x9 mm. Inv. 240.
84. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 10 mm. Inv. 241.
85. Fals după akçe, Ahmed I, 0,30g, 10 mm. Inv. 243.
86. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 10 mm. Inv. 245.
87. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25g, 11x9 mm. Inv. 247.
88. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 10 mm. Inv. 248.
89. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 10 mm. A fost ștanțat doar reversul. Inv. 250.
90. Fals după akçe, Ahmed I, 0,31g, 10 mm. Inv. 251.
91. Fals după akçe, Ahmed I, 0,15g, 10x8 mm. Inv. 253.
92. Fals după akçe, Ahmed I, 0,17g, 10 mm. Inv. 255.
93. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26g, 11x9 mm. Inv. 256.
94. Fals după akçe, Ahmed I, 0,27g, 12x10 mm. Inv. 257.
95. Fals după akçe, Ahmed I, 0,13g, 10x8 mm. A fost ștanțat doar reversul. Inv. 258.
96. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 10 mm. Inv. 259.
97. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 8 mm. Inv. 260.
98. Fals după akçe, Ahmed I, 0,28g, 10 mm. Inv. 261.
99. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 10 mm. Inv. 262.
100. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 10 mm. Inv. 263.
101. Fals după akçe, Ahmed I, 0,29g, 10 mm. Inv. 264.
102. Fals după akçe, Ahmed I, 0,14g, 10 mm. Inv. 265.
103. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22g, 10 mm. Inv. 266.
104. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 9 mm. Inv. 267.
105. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18g, 10 mm. Inv. 268.

106. Fals după akçe, Ahmed I, 0,29g, 10x8 mm. Inv. 269.
107. Fals după akçe, Ahmed I, 0,31g, 10 mm. Inv. 270.
108. Fals după akçe, Ahmed I, 0,30g, 11 mm. Inv. 279.
109. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 11x10 mm. Inv. 301.
110. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 11x10 mm. Inv. 303.
111. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26g, 11x10 mm. Inv. 304.
112. Fals după akçe, Ahmed I, 0,17g, 9x8 mm. Inv. 305.
113. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19g, 11x9 mm. Inv. 306.
114. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 10 mm. Inv. 309.
115. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 11x10 mm. Inv. 313.
116. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24g, 10 mm. Inv. 314.
117. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24g, 10 mm. Inv. 315.
118. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 10 mm. Inv. 316.
119. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24g, 10 mm. Inv. 328.

Grupa II

Av 2. Legendă circulară neclară. În centru: Ahmed.
Rv 1. Sultan / Ahmed bin / 1102 (sau 1103)

120. Fals după akçe, Ahmed I, 0,30 g, 9x8 mm. Inv. 4.
121. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 9x8 mm. Inv. 5.
122. Fals după akçe, Ahmed I, 0,14 g, 9x8 mm. Inv. 6.
123. Fals după akçe, Ahmed I, 0,17 g, 10x8 mm. Inv. 13.
124. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25 g, 10 mm. Inv. 19.
125. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18 g, 10 mm. Inv. 27.
126. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25 g, 9 mm. Inv. 41.
127. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21 g, 10 mm. Inv. 43.
128. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 10 mm. Inv. 46.
129. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24 g, 10 mm. Inv. 49.
130. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20 g, 11x10 mm. Inv. 52.
131. Fals după akçe, Ahmed I, 0,16 g, 8 mm. Inv. 55.
132. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 10 mm. Inv. 57.
133. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21 g, 10 mm. Inv. 59.
134. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22 g, 9 mm. Inv. 61.

135. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 10x9 mm. Inv. 63.
136. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18 g, 9 mm. Inv. 66.
137. Fals după akçe, Ahmed I, 0,14 g, 9 mm. Inv. 67.
138. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18 g, 10 mm. Inv. 147.
139. Fals după akçe, Ahmed I, 0,33 g, 10 mm. Inv. 149.
140. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22 g, 10 mm. Inv. 170.
141. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23 g, 10 mm. Inv. 171.
142. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22 g, 10 mm. Inv. 172.
143. Fals după akçe, Ahmed I, 0,30 g, 10 mm. Inv. 173.
144. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24 g, 10 mm. Inv. 174.
145. Fals după akçe, Ahmed I, 0,17 g, 10 mm. Inv. 175.
146. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22 g, 10 mm. Inv. 176.
147. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21 g, 10 mm. Inv. 177.
148. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24 g, 10x8 mm. Inv. 178.
149. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19 g, 10 mm. Inv. 179.
150. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25g, 12x10 mm. Inv. 180.
151. Fals după akçe, Ahmed I, 0,16g, 10x9 mm. Inv. 181.
152. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 10 mm. Inv. 182.
153. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24g, 10 mm. Inv. 183.
154. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19g, 9 mm. Inv. 184.
155. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18g, 10 mm. Inv. 185.
156. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25g, 10 mm. Inv. 186.
157. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24g, 10 mm. Inv. 187.
158. Fals după akçe, Ahmed I, 0,14g, 10 mm. Inv. 188.
159. Fals după akçe, Ahmed I, 0,17g, 9 mm. Inv. 189.
160. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24g, 10 mm. Inv. 190.
161. Fals după akçe, Ahmed I, 0,17g, 9 mm. Inv. 191.
162. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19g, 11x9 mm. Inv. 192.
163. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 10 mm. Inv. 193.
164. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 10 mm. Inv. 194.
165. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19g, 10 mm. Inv. 195.
166. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26g, 10 mm. Inv. 196.
167. Fals după akçe, Ahmed I, 0,16g, 10 mm. Inv. 197.
168. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24g, 10 mm. Inv. 201.

169. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 11 mm. Inv. 203.
170. Fals după akçe, Ahmed I, 0,27g, 10 mm. Inv. 224.
171. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18g, 10x9 mm. Inv. 232.
172. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18g, 11x9 mm. Inv. 244.
173. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 11x9 mm. Inv. 249.
174. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20g, 15x9 mm. Dublă batere. Inv. 252.
175. Fals după akçe, Ahmed I, 0,16g, 11x10 mm. Inv. 254.
176. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22g, 15x9 mm. Dublă batere. Inv. 273.
177. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26g, 10 mm. Inv. 277.
178. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18g, 10 mm. Inv. 294.
179. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22g, 9x8 mm. Inv. 295.
180. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 11x10 mm. Inv. 307.
181. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19g, 10 mm. Inv. 310.
182. Fals după akçe, Ahmed I, 0,14g, 10 mm. Inv. 312.
183. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26g, 11x10 mm. Inv. 318.
184. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 11x10 mm. Inv. 319.
185. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 11x10 mm. Inv. 320.
186. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22g, 10x9 mm. Inv. 323.
187. Fals după akçe, Ahmed I, 0,27g, 9 mm. Inv. 324.
188. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22g, 10x9 mm. Inv. 325.
189. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 10x9 mm. Inv. 333.
190. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20g, 12x9 mm. Inv. 335.
191. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18g, 12x9 mm. Inv. 336.
192. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20g, 10x9 mm. Inv. 337.
193. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25g, 10x9 mm. Inv. 338.
194. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19g, 10x9 mm. Inv. 339.
195. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19g, 9 mm. Inv. 340.
196. Fals după akçe, Ahmed I, 0,15g, 10 mm. Inv. 341.
197. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19 g. 10x9 mm. Inv. 2.
198. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 10x9 mm. Inv. 8.
199. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18 g, 10 mm. Inv. 10.
200. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20 g, 9x8 mm. Inv. 17.
201. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23 g, 10 mm. Inv. 21.
202. Fals după akçe, Ahmed I, 0,30 g, 10 mm. Inv. 37.

203. Fals după akçe, Ahmed I, 0,40g, 10 mm. Inv. 199.
204. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 10 mm. Inv. 208.
205. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22g, 11 mm. Inv. 227.
206. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20g, 10 mm. Inv. 228.
207. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19g, 10 mm. Inv. 242.
208. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20g, 11x9 mm. Inv. 246.
209. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24g, 10 mm. Inv. 272.
210. Fals după akçe, Ahmed I, 0,29g, 11x9 mm. Inv. 274.
211. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26g, 10x9 mm. Inv. 276.
212. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25g, 10 mm. Inv. 278.
213. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 10 mm. Inv. 280.
214. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22g, 10 mm. Inv. 281.
215. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24g, 10 mm. Inv. 282.
216. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22g, 10 mm. Inv. 284.
217. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26g, 10 mm. Inv. 285.
218. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 10 mm. Inv. 286.
219. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22g, 11x10 mm. Inv. 287.
220. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 10 mm. Inv. 288.
221. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 10 mm. Inv. 289.
222. Fals după akçe, Ahmed I, 0,16g, 10 mm. Inv. 290.
223. Fals după akçe, Ahmed I, 0,17g, 10 mm. Inv. 291.
224. Fals după akçe, Ahmed I, 0,17g, 9 mm. Inv. 292.
225. Fals după akçe, Ahmed I, 0,13g, 9x8 mm. Inv. 293.
226. Fals după akçe, Ahmed I, 0,14g, 9 mm. Inv. 296.
227. Fals după akçe, Ahmed I, 0,53g, 10 mm. Inv. 297.
228. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22g, 9 mm. Inv. 299.
229. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19g, 10x8 mm. Inv. 300.
230. Fals după akçe, Ahmed I, 0,91g, 10 mm. Inv. 308.
231. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 11x10 mm. Inv. 311.
232. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 9 mm. Inv. 321.
233. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 11x10 mm. Inv. 322.
234. Fals după akçe, Ahmed I, 0,13g, 10x9 mm. Inv. 326.
235. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20 g, 10 mm. Inv. 271.
236. Fals după akçe, Ahmed I, 0,16g, 11x9 mm. Inv. 283.

Grupa I sau grupa II

237. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23 g, 11 mm. Inv. 20.
238. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20 g, 10 mm. Inv. 22.
239. Fals după akçe, Ahmed I, 0,31 g, 10 mm. Inv. 34.
240. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24 g, 10 mm. Inv. 38.
241. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23 g, 10 mm. Inv. 42.
242. Fals după akçe, Ahmed I, 0,17 g, 10 mm. Inv. 45.
243. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23 g, 10x8 mm. Inv. 50.
244. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21 g, 10 mm. Inv. 53.
245. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18 g, 10 mm. Inv. 54.
246. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20 g, 10 mm. Inv. 56.
247. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22 g, 10 mm. Inv. 62.
248. Fals după akçe, Ahmed I, 0,17 g, 9 mm. Inv. 69.
249. Fals după akçe, Ahmed I, 0,29g, 12x10 mm. Inv. 275.
250. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24g, 10 mm. Inv. 298.
251. Fals după akçe, Ahmed I, 0,41g, 14 mm. Inv. 302.
252. Fals după akçe, Ahmed I, 0,14g, 9 mm. Inv. 317.
253. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20g, 10 mm. Inv. 327.
254. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22g, 10 mm. Inv. 329.
255. Fals după akçe, Ahmed I, 0,13g, 10 mm. Inv. 330.
256. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 10x9 mm. Inv. 331.
257. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25g, 11x8 mm. Inv. 332.
258. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 10x9 mm. Inv. 334.
259. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 10 mm. Inv. 342.

Pastile monetare neştanţate

260. Pastilă neștanțată, 0,24 g, 10 mm. Inv. 68.
261. Pastilă neştanţată, 0,54 g, 15x13 mm. Inv. 70.
262. Pastilă neştanţată, 0,23 g, 10 mm. Inv. 71.
263. Pastilă neştanţată, 0,23 g, 11x9 mm. Inv. 72.
264. Pastilă neştanţată, 0,23 g, 11x10 mm. Inv. 73.
265. Pastilă neştanţată, 0,23 g, 10 mm. Inv. 74.
266. Pastilă neştanţată, 0,28 g, 10 mm. Inv. 75.
267. Pastilă neştanţată, 0,66 g, 15x13 mm. Inv. 76.

268. Pastilă neştanţată, 0,21 g, 9 mm. Inv. 77.
269. Pastilă neştanţată, 0,27 g, 11x9 mm. Inv. 78.
270. Pastilă neştanţată, 0,24 g, 9 mm. Inv. 79.
271. Pastilă neştanţată, 0,23 g, 10 mm. Inv. 80.
272. Pastilă neştanţată, 0,20 g, 10 mm. Inv. 81.
273. Pastilă neştanţată, 0,29 g, 10 mm. Inv. 82.
274. Pastilă neştanţată, 0,24 g, 9 mm. Inv. 83.
275. Pastilă neştanţată, 0,12 g, 9x8 mm. Inv. 84.
276. Pastilă neştanţată, 0,20 g, 9x8 mm. Inv. 85.
277. Pastilă neştanţată, 0,17 g, 9 mm. Inv. 86.
278. Pastilă neştanţată, 0,23 g, 10 mm. Inv. 87.
279. Pastilă neştanţată, 0,38 g, 10 mm. Inv. 88.
280. Pastilă neştanţată, 0,20 g, 10 mm. Inv. 89.
281. Pastilă neştanţată, 0,20 g, 10 mm. Inv. 90.
282. Pastilă neştanţată, 0,19 g, 10 mm. Inv. 91.
283. Pastilă neştanţată, 0,26 g, 10 mm. Inv. 92.
284. Pastilă neştanţată, 0,22 g, 10 mm. Inv. 93.
285. Pastilă neştanţată, 0,20 g, 10 mm. Inv. 94.
286. Pastilă neştanţată, 0,17 g, 10 mm. Inv. 95.
287. Pastilă neştanţată, 0,16 g, 9x7 mm. Inv. 96.
288. Pastilă neştanţată, 0,18 g, 10 mm. Inv. 97.
289. Pastilă neştanţată, 0,22 g, 10x9 mm. Inv. 98.
290. Pastilă neştanţată, 0,17 g, 10 mm. Inv. 99.
291. Pastilă neştanţată, 0,32 g, 10 mm. Inv. 100.
292. Pastilă neştanţată, 0,21 g, 9 mm. Inv. 101.
293. Pastilă neştanţată, 0,21 g, 10x9 mm. Inv. 102.
294. Pastilă neştanţată, 0,11 g, 9x8 mm. Inv. 103.
295. Pastilă neştanţată, 0,22 g, 10 mm. Inv. 104.
296. Pastilă neştanţată, 0,22 g, 10 mm. Inv. 105.
297. Pastilă neştanţată, 0,22 g, 10 mm. Inv. 106.
298. Pastilă neştanţată, 0,21 g, 10 mm. Inv. 107.
299. Pastilă neştanţată, 0,23 g, 9 mm. Inv. 108.
300. Pastilă neştanţată, 0,24 g, 9 mm. Inv. 109.
301. Pastilă neştanţată, 0,18 g, 8 mm. Inv. 110.

302. Pastilă neştanţată, 0,19 g, 10 mm. Inv. 111.
303. Pastilă neştanţată, 0,22 g, 11x10 mm. Inv. 112.
304. Pastilă neştanţată, 0,22 g, 10 mm. Inv. 113.
305. Pastilă neştanţată, 0,25 g, 10 mm. Inv. 114.
306. Pastilă neştanţată, 0,20 g, 10 mm. Inv. 115.
307. Pastilă neştanţată, 0,20 g, 10 mm. Inv. 116.
308. Pastilă neştanţată, 0,26 g, 9 mm. Inv. 117.
309. Pastilă neştanţată, 0,19 g, 10 mm. Inv. 118.
310. Pastilă neştanţată, 0,25 g, 10 mm. Inv. 119.
311. Pastilă neştanţată, 0,29 g, 9 mm. Inv. 120.
312. Pastilă neştanţată, 0,18 g, 10 mm. Inv. 121.
313. Pastilă neştanţată, 0,14g, 10 mm. Inv. 122.
314. Pastilă neştanţată, 0,16 g, 9 mm. Inv. 123.
315. Pastilă neştanţată, 0,23 g, 10x9 mm. Inv. 124.
316. Pastilă neştanţată, 0,22 g, 10 mm. Inv. 125.
317. Pastilă neştanţată, 0,27 g, 10 mm. Inv. 126.
318. Pastilă neştanţată, 0,16 g, 10 mm. Inv. 127.
319. Pastilă neştanţată, 0,23 g, 10 mm. Inv. 128.
320. Pastilă neştanţată, 0,17 g, 10 mm. Inv. 129.
321. Pastilă neştanţată, 0,20 g, 10x9 mm. Inv. 130.
322. Pastilă neştanţată, 0,14 g, 10 mm. Inv. 131.
323. Pastilă neştanţată, 0,21 g, 9 mm. Inv. 132.
324. Pastilă neştanţată, 0,17 g, 10 mm. Inv. 133.
325. Pastilă neştanţată, 0,22 g, 10 mm. Inv. 134.
326. Pastilă neştanţată, 0,23 g, 9 mm. Inv. 135.
327. Pastilă neştanţată, 0,17 g, 10 mm. Inv. 136.
328. Pastilă neştanţată, 0,27 g, 10 mm. Inv. 137.
329. Pastilă neştanţată, 0,16 g, 9 mm. Inv. 138.
330. Pastilă neştanţată, 0,15 g, 9 mm. Inv. 139.
331. Pastilă neştanţată, 0,26 g, 10 mm. Inv. 140.
332. Pastilă neştanţată, 0,23 g, 10 mm. Inv. 141.
333. Pastilă neştanţată, 0,18 g, 9 mm. Inv. 142.
334. Pastilă neştanţată, 0,18 g, 10 mm. Inv. 143.
335. Pastilă neştanţată, 1,12 g, 15 mm. Inv. 162.

336. Pastilă neştanţată, 0,27 g, 11x8 mm. Inv. 163.
337. Pastilă neştanţată, 0,83 g, 14 mm. Inv. 164.
338. Pastilă neştanţată, 0,63 g, 14 mm. Inv. 165.
339. Pastilă neştanţată, 0,21 g, 9 mm. Inv. 166.
340. Pastilă neştanţată, 0,63 g, 14x11 mm. Inv. 167.
341. Pastilă neştanţată, 0,24 g, 10 mm. Inv. 168.
342. Pastilă neştanţată, 0,31 g, 10 mm. Inv. 169.
343. Pastilă neştanţată, 0,61g, 15 mm. Inv. 343.

Bibliografie

Custurea, G. 1983, *Unele aspecte ale circulației monetare în Dobrogea în secolul al XVI-lea în lumina tezaurului de la Movilița (jud. Constanța)*, comunicare susținută la colocviul „Contribuții numismatice la istoria României”, București, 1983.

Custurea, G. 1994, *Un nou tezaur monetar descoperit la Movilița*, comunicare susținută la sesiunea anuală „Pontica”, Constanța, 1994.

Custurea, G. 2010, *Descoperirile monetare de la Ester – Târguşor (jud. Constanţa)*, Pontica 43, 471-507.

Custurea, G. 2013, *Circulația monedei otomane în Dobrogea. Repertoriu numismatic*, în T. Gemil, G. Custurea, D.R. Cornea (coords.) *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*, București, p. 81-104.

Maxim M., Nicolae E. 1991, *Monedele otomane descoperite în necropola medievală de la Enisala*, Peuce 10 (1991), p. 559-573.

Srećković, S. 2007, *Akches (Volume Five). Mehmed III-Mustafa I. 1003-1032*, Belgrad.

Vîlcu, A. 2009, *Circulaţia falsurilor după monedele otomane în Ţara Românească în secolul al XVIII-lea*, în *Studia varia in honorem professoris Ştefan Ştefănescu octogenarii*, Bucureşti-Brăila, 631-641.

20
30
33
34
35
36
50
96
127
135
136
203
204
205

RELATĂRI ALE CORESPONDENȚILOR DE RĂZBOI DIN 1877-1878 DESPRE SCUFUNDAREA MONITORULUI OTOMAN "SEYFI"

Andreea ATANASIU-CROITORU*

Abstract:

During the Independence War (1877-1878) the number of the special correspondences was the biggest from all over the times. Of course, it was the last great European conflict till the ending of the 19th century in which was implicated and touched the Great Powers interest areas. Now, the Great Powers were very sensitive to the „Oriental problem", a very delicate and complex problem. The foreign news papers were represented by 80 journalists in both sides of the war: Russian and Turkish ones. The British press has the biggest number of reporters, from: „The Illustrated London News", „The Graphic", „The Scotsman", „The Pictorial World", „Times Magazine", „Standard Magazine" and „The Guardian". It was followed by the French press: „Le Monde Illustré" and „L'Illustration", the German press: „Illustrite Zeitung" and „Die Gartenlaube" from Leipzig, the Spanish journalists from „La Ilustracion Espaniola y Americana". USA was represented by „New York Times" and „Harper's Weekly".

Interesting for us is the manner in which they represented the events in their correspondence especially a special event, the Măcin attack, described in various "colours".

Rezumat:

În timpul Războiului de Independență (1877-1878), numărul corespondenților speciali de presă a fost cel mai mare de până atunci. Desigur, era ultimul mare conflict european, până la sfârșitul secolului XIX, în care erau implicate și atinse ariile de interes ale Marilor Puteri. Acum, Marile Puteri erau foarte sensibile la „problema orientală", o problemă foarte delicată și complexă. Ziarele străine au fost reprezentate de 80 de jurnaliști, de ambele părți implicate: rusă și turcă. Presa britanică avea cel mai mare număr de reporteri, de la „The Illustrated London News", „The Graphic", „The Scotsman", „The Pictorial World", „Times Magazine", „Standard Magazine" și „The Guardian", urmată de presa franceză: „Le Monde Illustré" și „L'Illustration", presa germană: „Illustrite Zeitung" și „Die Gartenlaube" de la Leipzig, ziariștii

*Muzeul Marinei Române, Str. Traian, 53, 900725, Constanța,
e-mail: *andreea.maria.croitoru@gmail.com*.

spanioli de la „La Ilustración Española y Americana”. Statele Unite erau reprezentate de „New York Times” și „Harper’s Weekly”.

Pentru noi este interesantă maniera în care aceștia au reprezentat evenimentele în corespondența lor și, mai ales, un episod special, atacul de la Măcin, descris în “culori” diferite.

Key-words: *Războiul de Independență, corespondent de război, monitor „Seyfi”, „The New York Times”, „The Times”*
Cuvinte cheie: *The Independance War, war correspondent, the „Seyfi” monitor, „The New York Times”, „The Times”*

Prin întinderea teatrului de operaţii, efectivele şi mijloacele angajate, războiul din 1877-1878 a fost unul din cele mai importante conflicte din secolul XIX. Configuraţia teatrului de operaţii, traversat de Dunăre pe o lungime de 850 km şi mărginit la est de Marea Neagră, făcea ca forţelor navale ale beligeranţilor să le revină un rol important în desfăşurarea operaţiunilor, în special flotei otomane care era mult superioară celei ruse. Din cauza faptului că Tratatul de la Paris, din 1856, o împiedica să aibă o flotilă importantă în Marea Neagră, fapt combinat cu deţinerea strâmtorilor de către Imperiul Otoman, Rusia a fost determinată să îndepărteze conflictul de la mare, îndreptându-l spre Dunăre, fapt care a făcut ca Flotila Română să joace un rol important în luptele de la fluviu.

Flota turcă, a treia ca valoare în Europa, avea la începutul războiului în Marea Neagră 15 cuirasate şi nave necuirasate, iar pe Dunăre 9 cuirasate şi 4 canoniere din lemn. Navele maritime turceşti au avut misiunea să execute blocada porturilor inamicului, să interzică acţiunile navelor ruseşti pe coastele Anatoliei şi Rumeliei, să execute transporturi de trupe şi să interzică intrarea navelor ruseşti pe Dunăre.

Trecerea peste fluviu a trupelor ruseşti era periclitată de prezenţa a numeroase nave turceşti dislocate în porturile de pe Dunăre. În contrapartidă, ruşii au recurs la apărări fixe, pe apă cu baraje de mine, iar pe uscat cu baterii de artilerie. Cu ajutorul barajelor de mine, ruşii au interzis navigaţia navelor de luptă turceşti şi le-au blocat în porturile în care se găseau la începutul ostilităţilor. Ei au folosit cu multă pricepere noua armă navală, mina, instalând pe tot cursul fluviului, de la Sulina la Corabia, nu mai puţin de 12 baraje de mine.

Navele turceşti de pe fluviu, destinate să protejeze toată linia românească a Dunării, la începutul războiului erau dislocate astfel: două canoniere cuirasate la Sulina, două monitoare şi o canonieră erau la Tulcea, o canonieră la Măcin, un monitor şi o canonieră la Silistra, o canonieră la Turtucaia, o canonieră la Lom-Palanca şi un monitor la Vidin.

Deşi patrulau pe Dunăre, fiecare în sectorul său, navele otomane nu au desfăşurat acţiuni efective pentru a interzice trecerea trupelor ruseşti peste râurile Prut şi Siret şi nu au împiedicat instalarea celor 12 baraje de mine ruseşti şi unul românesc.

Aşa răsfirată pe toată Dunărea, cu câte 2-3 nave în fiecare port, flota otomană de pe fluviu a făcut o greşeală strategică, ea nu s-a concentrat într-o mare unitate pentru a putea acţiona întrunit în momentul şi la locul potrivit, îndeosebi asupra podurilor de trecere peste Dunăre. Turcii au fost surprinşi de noile arme, minele şi torpilele, pe care le-au folosit ruşii, pe care nu le cunoşteau din punct de vedere tehnic şi nu au fost în măsură să le poată contracara. Din acest motiv au pierdut libertatea de acţiune pe Dunăre, fiind blocaţi în porturi.

Din punct de vedere al tehnologiei combative, se poate afirma cu certitudine că războiul maritim din Marea Neagră şi de pe Dunăre, din 1877-1878, a fost un război al ultimelor descoperiri în materie de armament naval, un război câştigat de armele sub apă: minele şi torpilele.

Acţiunea de pe Canalul Măcin

Unul din episoadele importante ale războiului din 1877-1878 a fost jucat în noaptea de 13/14 mai 1877, când şalupa torpiloare „Rândunica”[1], navă cu un deplasament de 9 t, a scufundat, pe Canalul Măcin, la 9 km în amonte de Brăila, monitorul otoman „Seyfi”[2], bastiment cu deplasament de 404 t.

---

[1] Şalupa torpiloare „Rândunica” a fost prima şalupă de acest tip din Flotila Română, care folosea ca principală armă de luptă, torpila de şcondru. Construită în 1874, la Şantierul „Yarow” din Londra, a intrat în dotarea Flotilei de Dunăre în 1875, având următoarele caracteristici principale: deplasament 9 tone, lungimea 15 m, lăţimea 3 m, pescajul 0,75 m, viteza 6-7 noduri. Nava era propulsată de o maşină alternativă, care dezvolta o putere de 63 de cai, iar armamentul său consta din 1-2 instalaţii pentru torpile de şcondru. În timpul Războiului de Independenţă, nava a fost pusă la dispoziţia flotei ruseşti, unde a activat sub denumirea de „Cesarevici”, find folosită la instalarea podurilor de vase peste Dunăre, la transportul trupelor şi materialelor de război peste fluviu şi la îndeplinirea altor misiuni de luptă cerute de mersul operaţiunilor militare. După război, a îndeplinit serviciul de staţionar, dar concomitent a fost folosită şi pentru efectuarea curselor de poştă pe ruta Chilia, Tulcea şi Ostrov. Dotată cu torpile de şcondru, va fi folosită şi pentru instrucţia elevilor şcolii de marină în vederea executării atacului cu torpile. În 1916, şalupei i s-a montat suprastructura şi i s-au scos torpilele de şcondru, care au fost înlocuite cu torpile automobile. Nava a exercitat diferite misiuni şi în timpul Primului Război Mondial, printre care se numără şi atacul de la Giurgiu (15/28 aug. 1916) împotriva monitoarelor austriece. După 50 de ani de serviciu, nava a fost radiată de pe lista flotei.

[2] Monitorul „Seyfi” – 404 t, dimensiuni: 43,9 x 9,4 x 1,6 m, avea 1.000 CP; tunuri: II/120 în turelă, mitraliere: II/25 mm, 105 mm la turelă; viteză; 15 km pe oră şi o cuirasă de 25-75 mm bordaj. A fost construită în 1873, în Arsenalul Marinei Otomane „Teysane-i Amire” din

Acţiunea a făcut parte din strategia planului de campanie care prevedea un atac secundar prin Dobrogea, în scopul de a împiedica flotila turcă să intervină în timpul trecerii trupelor peste fluviu. Astfel, în zilele de 3-6 mai, ruşii au pus baraje de mine în amonte de Brăila şi la ieşirea din Canalul Măcin, hotărând să execute o operaţiune similară la intrarea în amonte a aceluiaşi canal şi în albia Dunării, în dreptul gurii Ialomiţa, pentru a împiedica intervenţia navelor turceşti aflate la Hârşova. Patru zile mai târziu, la 10 mai, flotila rusă compusă din navele româneşti canoniera „Fulgerul", şalupa torpiloare „Rândunica" şi şalupele torpiloare ruseşti „Xenia", „Djigit" şi „Ţarevna", care fuseseră aduse din Rusia, pe calea ferată, s-a deplasat la gura Ialomiţei pentru amplasarea barajelor planificate. Operaţiunea a eşuat însă, din cauza navelor inamice aflate în zonă, astfel că flotila a fost nevoită să se întoarcă la Brăila. Strategia a fost schimbată prin elaborarea unui plan, la care a luat parte şi maiorul Murgescu, care prevedea neutralizarea navelor inamice de pe braţul Măcin printr-un atac cu torpile.

În noaptea de 14 spre 15 mai, conform planului, cele 4 şalupe torpiloare: „Rândunica" (având la bord pe comandantul expediţiei căpitan locotenent Dubasov şi pe maiorul Murgescu), „Xenia" (comandată de căpitan Şestakovici), „Djigit" (comandată de aspirantul Persin) şi „Ţarevna" (comandată de aspirantul Ball) au plecat de la Brăila spre Măcin navigând în linie de şir. Fiecare şalupă avea torpile de şcondru care putea exploda la lovire. Grupul de atac a ajuns pe braţul Măcin la ora 2.30. În zonă se aflau mai multe nave turceşti printre care corveta cuirasată „Hifzi-rahman", monitoarele „Fet-ül-islam" şi „Seyfi" şi vaporul armat „Kiliç Ali". Şalupele torpiloare care navigau pe sub mal, în două grupuri, cu maşinile încet, nu au fost observate de ambarcaţiunile turceşti de gardă. „Rândunica" şi „Xenia" se aflau în capul liniei, astfel că Dubasov a hotărât să atace mai întâi cu „Rândunica", care urma să fie susţinută de locotenentul Şestakovici de pe „Xenia", în timp ce „Djigit" şi „Ţarevna" constituiau prima, respectiv, a doua rezervă. Pe o linişte acoperită doar de orăcăitul broaştelor ascunse în imensele terenuri inundate de prin apropiere, mica flotilă a identificat monitoarele de care a continuat să se apropie fără zgomot. Aşa cum orice faptă de arme are ţesută în jurul său o legendă, şi în acest caz se spune că pe „Rândunica" fusese ambarcat şi un fost sergent major din vechea flotilă, Şerban Constantinescu, la acel moment pilot de Dunăre şi comerciant de lemnărie, care cunoştea locurile foarte bine şi vorbea şi limba turcă. Pe la 2.30 şalupa se apropiase atât de mult de vas încât, prin sabordul deschis, se vedea cum comandantul otoman îşi sorbea cafeaua. Acela a fost momentul în care santinela i-a reperat şi a întrebat

Istanbul, şi a intrat în serviciu în 1876, fiind o variantă uşor modificată a canonierelor de construcţie franceză din clasa „Podgoriçe". Proiectul iniţial purta prestigioasa semnătură a ing. Dupuis de Lome, constructorul fregatei „La Gloire".

„Cine e?” ; deşi de pe „Rândunica” i s-a răspuns în turceşte, „Suntem pescari!”, santinela a dat totuşi alarma. Flotila a trecut la atac, iar sub ploaia de gloanţe şi obuze „Rândunica” a reuşit să se apropie şi mai mult de „Seyfi”, pe care l-a lovit cu torpila, la babord, între centru şi pupa. Suflul exploziei a acoperit cu fragmente de oameni şi navă mica şalupă. În învălmăşală s-a dat comanda „Îndărăt!”, iar „Rândunica” a reuşit să se retragă datorită mecanicului Pavel, care, deşi avea o mână strivită, a schimbat marşul ambarcaţiunii şi a salvat şalupa şi echipajul.

„Seyfi” se scufunda încet, trăgând de la prova, unde se refugiase echipajul care supravieţuise, cu gloanţe şi obuze, provocând avarii grave şalupei „Djigit”. La ordinul lui Dubasov, „Xenia” a dat lovitura decisivă, a îndreptat o torpilă care a lovit monitorul la prova, în apropierea turelei. Monitorul otoman s-a dus în adâncuri în doar câteva minute.

Succesul misiunii nu a rămas nerăsplătit: Marele Duce Nicolae i-a decorat pe Dubasov şi Şestakovici cu Crucea „Sf. Gheorghe”, apoi i-a trimis Ţarului o informare cu privire la succesul misiunii. În urma acestei notificări, au fost decoraţi şi ceilalţi ofiţeri participanţi la acţiune, printre aceştia numărându-se şi maiorul Ioan Murgescu, el fiind răsplătit pentru eroicul act cu Ordinele ,,Sf. Vladimir” şi cu ,,Steaua României”.

*

* *

În războiul din 1877-1878, numărul corespondenţilor speciali a fost cel mai mare de până atunci, fiind ultimul mare conflict european până la sfârşitul secolului al XIX-lea care implica şi atingea zonele de interes ale Marilor Puteri, mai sensibile ca oricând la delicata şi complexa „problemă orientală”. Presa străină a fost reprezentată de peste 80 de corespondenţi de război în ambele tabere beligerante, rusă şi otomană. Cel mai mare număr de reporteri speciali l-a avut presa britanică, reprezentată în teatrul de operaţii de „The Illustrated London News”, „The Graphic”, „The Scotsman”, „The Pictorial World”, „Times Magazine”, „Standard Magazine” şi „The Guardian”, urmată de cea franceză prin „Le Monde Illustré” şi „L'Illustration” ; germanii au fost reprezentați de „Illustrite Zeitung” şi „Die Gartenlaube” din Leipzig, spaniolii „La Ilustración Española y Americana”, iar Statele Unite ale Americii de „New York Times” şi „Harper's Weekly”.

Interesant pentru noi este de văzut cum au prezentat corespondenţii străini în relatările lor acest episod din Războiul de Independenţă, adică atacul de la Măcin, descris de aceştia în „nuanţe” diferite.

Am selectat pentru acest articol relatări ale corespondenţilor de război din teritoriu publicate în „The New York Times” şi „The Times”, dintr-un material bibliografic mult mai vast pus la dispoziţia noastră de domnul ing. Dan Şambra,

colecţionar român stabilit în Karlsruhe, Germania, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

„The New York Times”, 27 mai 1877

Londra, 26 mai, un corespondent al „Reuters Telegram Company” transmite de la Bucureşti: „O telegramă sosită aici anunţă că ruşii au scufundat un mare monitor turcesc pe Dunăre, la ora 3.00 în această dimineaţă, prin lovirea cu torpile.”

„The Times”, Bucureşti, 27 mai 1877. Prin telegraf de la corespondentul nostru special:

„Scufundarea unui monitor turcesc.

Una din cele mai îndrăzneţe acţiuni înregistrate în istoria războaielor a avut loc la Dunărea de Jos, în apropiere de Brăila, sâmbăta trecută dimineaţă.

Un mic detaşament de soldaţi ruşi, comandaţi de Lt. Dubascheff, secondat de comandantul flotilei Române, maiorul Murgescu, au părăsit malul de nord al Dunării cu câteva vase mici şi au pornit spre Piatra Fetei, mai jos de Măcin, şi vizavi de Brăila, spre locul unde era staţionat un monitor turcesc mare.

Noaptea era foarte întunecoasă şi astfel ei au reuşit să ajungă în apropierea monitorului. Au fost însă detectaţi de santinela de pe bastiment, aceasta a întrebat: *Cine este acolo?* Maiorul Murgescu a răspuns în limba turcă: *Prieteni!*

Turcii au început să tragă în direcţia spre Măcin, nefiind foarte siguri unde se poziţionează intruşii. Gloanţele i-au ocolit pe intruşi, sub ploaia de foc câţiva soldaţi ruşi, comandaţi de lt. Dubascheff, s-au aruncat în apă şi înotând încet, s-au apropiat de bastimentul turc şi au plasat torpila în contact direct cu bordul monitorului.

După ce maşinăria a fost fixată şi firele unei baterii electrice au fost prinse corect, bărbaţii s-au retras pe malul cel mai apropiat de unde la 3.30 de dimineaţă au declanşat explozia care a nimicit ofiţerii şi echipajul turc.

Explozia a fost teribilă şi, pentru că nu s-a semnalat existenţa nici unui supravieţuitor, e de presupus faptul că au pierit toţi în explozie.

Rezultatul determinării cu care s-a acţionat în această îndrăzneaţă misiune vorbeşte de la sine, iar soarta celui de-al doilea monitor turcesc trimis pe fundul Dunării cu toţi oamenii săi la bord demonstrează cât de superficială era convingerea că monitoarele erau suficiente să menţină supremaţia pe un fluviu împânzit de baterii de coastă inamice”.

Maiorul român, Murgescu, care a luat parte la atacul supra monitorului, este un ofiţer de elită, educat în Franţa, şi care a călătorit în toată lumea civilizată.

Turcii erau de notorietate prin calitatea îndoielnică a avanposturilor şi a supravegherilor de noapte, poate tocmai de aceea o acţiune care a mizat pe acest defect a avut un succes atât de mare”.

„The Times", Viena, 27 mai 1877.
De la corespondentul nostru austriac:

„În timpul nopţii de dinainte, ruşii, folosindu-se de torpile, au provocat scufundarea unui alt monitor turcesc pe canalul Măcin.

A fost o faptă glorioasă prin care vedetele torpiloare, folosindu-se de avantajul nopţii, s-au apropiat de monitorul turc pe nesimţite şi au fost capabile să scape nevătămate după ce i-au provocat explozia.

Aceasta a fost prima situaţie în care folosirea torpilelor în război şi-a demonstrat utilitatea şi va fi interesant de văzut raportul oficial al acestei misiuni.

Nu se poate formula încă o opinie fermă cu privire la acest subiect, deocamdată fiind singura informaţie în acest sens, dar se pare că pe Dunăre au fost constituite baraje de mine, de unul sau mai multe state, şi că torpilele sunt lansate de pe case speciale".

„The New York Times", 28 mai 1877

Londra, 28 mai – corespondentul de la Bucureşti al revistei „Standard" transmite următoarele detalii despre distrugerea monitorului turc de către torpile: „Doi tineri ofiţeri ingineri ruşi au pândit monitorul, dimineaţă devreme, cu torpilele, dar au fost surpinşi şi urmăriţi înapoi cu o salvă de foc. La 3.00 dimineaţă ei s-au întors în două bărci la bordul cătora se aflau torpile încărcate cu dinamită. Plini de curaj, au aruncat lanţul de care erau legate torpilele spre monitor, acestea au explodat în urma unui impuls electric. Vasul a dispărut imediat". Totuşi, corespondentul de la Vidin al aceleiaşi reviste, „Standard", are obiecţii la această redare a evenimentului catalogând-o scurt ca fiind neconformă realităţii.

O altă relatare a aceluiaşi eveniment, transmisă de corespondentul de la Bucureşti al revistei „Times", spune: „A fost una din cele mai îndrăzneţe acţiuni din câte s-au văzut până acum. Un mic detaşament de soldaţi ruşi a părăsit malul de nord al Dunării, ambarcaţi într-un număr mic de nave. Noaptea fiind foarte întunecată, ei au reuşit să ajungă în apropierea monitorului înainte de a fi descoperiţi. Când, în sfârşit, au fost reperaţi de santinela de la bord, li s-a cerut să se identifice. Maiorul de la bord a strigat în turcă: *Prieteni.* Nedând crezare răspunsului, turcii au început să tragă în direcţia Măcin, nefiind siguri câte nave se mai aflau prin apropiere. În timpul rafalelor, câţiva soldaţi ruşi s-au aruncat în apă, au înotat calm spre navă şi au plasat torpila lângă corpul navei. S-au întors în siguranţă pe mal. Monitorul a fost aruncat în aer, fiind complet distrus".

„The New York Times", 18 iunie 1877
Bucureşti, luni, 28 mai 1877. De la corespondentul nostru special:

„O faptă de o mare vitejie a avut loc sâmbătă dimineaţă devreme, de către doi tineri ofiţeri din garnizoana Brăila, locotenenţii Dubasof şi Ichistakoff, care au reuşit să provoce explozia unui monitor turcesc poziţionat în faţa Măcinului. Fluviul aici are aproape 1.000 de yarzi lăţime. Într-o ambarcaţiune deschisă, cu un pescar lipovean ca pilot, cei doi bravi ofiţeri au navigat direct sub pupa monitorului unde au amplasat o torpilă şi au părăsit locul în grabă. În timp ce se retrăgeau au fost zăriţi de sentinela de la bordul monitorului care a dat alarma şi a deschis focul asupra lor. Dar, într-un timp mult mai scurt decât mi-a luat mie să scriu aceste rânduri, nava a explodat şi s-a scufundat".

„The New York Times", 29 mai 1877

Un corespondent special de la Saint Peterburg transmite că în ceea ce priveşte scufundarea unui monitor otoman pe Dunăre, lucrurile stau astfel: „Ofiţerii ruşi au îndreptat torpilele către monitor în plină zi, sub o perdea de foc. Unul din vasele ruseşti a fost aproape distrus de explozia uneia dintre torpile, iar un altul a fost avariat de gloanţe."

„The New York Times", 21 iunie 1877
Bucureşti, joi, 31 mai 1877. De la corespondentul nostru special:

Câteva detalii vin în completarea relatării despre explozia monitorului turcesc de pe Dunăre, din care reiese că mai multe persoane merită apreciere pentru succesul acţiunii. „Locotenenţii Dubasov şi Şestakov s-au oferit voluntari în acţiunea de a lansa torpile pe canalul Măcin şi au ambarcat în acest scop, într-o vedetă torpiloare mică de Dunăre, „Djerit", un detaşament de 48 de ingineri; eu ai fost însoţiţi de maiorul Murgescu, comandantul flotilei române. Pe o ploaie torenţială, au navigat contra curentului şi, înainte de a-şi da seama, se aflau deja în linie cu monitorul. Santinela turcă i-a reperat şi le-a cerut să se identifice, iar Murgescu, vorbitor de turcă, le-a răspuns: „*Dostlar*" (*Prieteni*). Santinela nu le-a dat crezare şi şi-a descărcat musketa în direcţia intruşilor. Între timp, ruşii au vâslit până sub pupa navei, au dat drumul la torpilă şi au provocat explozia. De pe monitorul turcesc nu a scăpat nimeni, 120 de oameni au pierit, pavilionul turc a fost capturat a doua zi".

„La întoarcerea Marelui Duce la Bucureşti, cei doi locoteneţi ruşi şi maiorul român au fost convocaţi la Cotroceni, unde ruşii au fost decoraţi cu „Crucea Sfântul Gheorghe", iar maiorul român cu „Ordinul Sfântul Vladimir", tot el a avut onoarea de a fi primul român care a primit „Ordinul Steaua României"- recent instituit de

Prinţul Carol şi de cele două Camere, care astfel şi-au onorat recent proclamata independenţă.

Cititorii mei poate nu ştiu că numai un stat independent poate stabili şi conferi ordine şi medalii, prin urmare, acest gest a fost unul plin de importanţă politică în ceea ce priveşte afirmarea suveranităţii".

*

* *

În 1987 o încercare nereuşită de ranfluare a monitorului otoman a dus la pierderea iremediabilă a acestuia. Epava monitorului „Seyfi" a putut fi însă cercetată în anii 1963-1964, în perioadele când Dunărea permitea acest lucru prin scăderea debitului ei, fiind recuperate de la bordul acesteia peste 6.000 de obiecte cu valoare muzeistică. Unele dintre obiectele recuperate, cca 100, au intrat în patrimoniul Muzeului Marinei Române.

În momentul de faţă, Muzeul Marinei Române deţine o colecţie eterogenă de obiecte care au fost recuperate de pe epavă şi care au aparţinut echipajului şi navei, între acestea se regăsesc: un cap de torpilă cu şcondru, cleşte pentru scos tuburile trase, instrument pentru încărcat puşca, topor, ciocan cu coadă, inele de centură de la uniformele otomane, catarame de curea, paftale – toate având simbolul ancorei pe centru, felinare, geamuri de hublou, pahare de cristal, ibrice, o oglindă mică şi o oglindă de mână, ciocan de nituit, lingură de lemn, lingură de alpaca, toc de pană pentru călimară, topor fără coadă, castroane de aramă, farfurie de faianţă, lamă de brici, lacăt fără cheie, platou de faianţă, degetar, toc de pistolet, ţeavă de pistol cu cremene, lamă baionetă fără mâner ş.a. Mare parte din aceste piese sunt expuse în expoziţia permanentă a Muzeului Marinei Române, într-o vitrină de mari dimensiuni dedicată monitorului otoman. La toate aceste mărturii, odată cu gestul plin de generozitate al domnului ing. Dan Şambra, adăugăm în fondul dedicat episodului de la Măcin şi relatările gazetăreşti ale evenimentului.

Bibliografie

Atanasiu-Croitoru, A. 2013, *Războiul de Independenţă al României în presa occidentală. Studiu de caz: Atacul de la Măcin,* Anuarul Muzeului Marinei Române 16, 86-101.

Atanasiu-Croitoru, A. 2013, *Obiecte aparţinând monitorului otoman „Seyfi" aflate în colecţia Muzeului Marinei Române,* în T. Gemil, G. Custurea, Delia Roxana Cornea (coord.), *Moştenirea culturală turcă în Dobrogea,* Bucureşti, 197-205.

Bârdeanu, N., Nicolaescu, D. 1979, *Contribuţii la istoria marinei militare române. Din cele mai vechi timpuri până în 1919,* I, Bucureşti.
Bejan, A., Atanasiu, C., Stănescu, R., Ionescu, V. 2006, *Dicţionar Enciclopedic de Marină,* I, Bucureşti.
Borandă, G. 2011, *Nave de luptă româneşti. Breviar,* în *Noi contribuţii la istoria Marinei Militare Române,* Constanţa, 131-240.
Căzănişteanu, C., Ionescu, M. E. 1977, *Războiul neatârnării României. 1877-1878,* Bucureşti.
Cârţână, I., Seftiuc, I., 1962, *Dunărea în istoria poporului român,* Bucureşti.
Crăciunoiu C., Stănescu, R. 2001, *Oţel, aburi şi torpile. Marina în războiul de independenţă,* București.
Ciuchi, C. 1906, *Istoria marinei române: în curs de 18 secole de la împăratul Traian până la al 40-lea an de domnie a regelui Carol I,* Constanţa.
Fălcoianu, general Ş. I. 1985, *Istoria războiului din 1877-1878 (ruso-româno-turc),* Bucureşti.
File din istoria militară a poporului român 1988, IV, Bucureşti.
Iordache, viceamiral (r) C. 2010, *Concluzii la strategiile războaielor maritime din Marea Neagră. 1853-1944,* Anuarul Muzeului Marinei Române 13, 19-22.
Nădejde, V. 1930, *Centenarul renaşterii armatei române (1830-1930)*, Iaşi.
Petre, G., Bitoleanu, I. 1991, *Tradiţii navale româneşti,* Bucureşti.
Petrescu, N. 1978, *Marinari sub ploi de foc, 1877-1878,* Bucureşti.
Sarrepont, major H. de, 1923, *Les torpilles,* Paris.
Stoicescu N. 2012, *Flotilele în războaiele pe Dunăre,* RIM 3-4, 102-104.

TERITORIU VECHI, STĂPÂN NOU: VIZITE REGALE ÎN DOBROGEA DUPĂ 1878, ÎN PERSPECTIVĂ OTOMANĂ

Sillvana RACHIERU*

Abstract:

Dobroudja, the territory between the Danube and the Black Sea, had been a topic of interest in both political and historiographical debates for the past two centuries. Dobroudja became a political subject in 1878: first, Bulgaria, through the Treaty of San Stefano, included Dobroudja in the Great Bulgarian Kingdom, considered as a legitimate legacy from the Ottoman Empire, in Bulgarian perspective. Later, as a result of the Treaty of Berlin, Dobroudja became a compensation for Romania for the loss of the three districts from the south of the Danube. The historiographical debates developed around the questions of legitimacy of the control on this territory of different powers– from Mircea the Old, the Wallachian prince at the beginning of the 15th century to the Ottomans, Romanians or later Bulgarians. Impressive enough, a territory which does not cover more than 23 000 km^2 determined many historiographical pages and, at the same time, the birth of strong nationalistic discourses. In this article the interest is directed towards a different aspect of the history of this territory, as part of Romania: the ways in which King Carol I approached the territory after 1878 and at the same time how the representatives of the former ruler, the Ottoman diplomats, reported his voyages in Dobroudja.

The main source for this article comes from a file identified during my research in Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Ottoman Archive of the Council of Ministry in Istanbul), named „Voyages of the prince and dignitaries (Romanian)". The file includes detailed information on the visits of King Carol I and his heir, prince Ferdinand, in different areas from Romania and Europe. More, the visits of different prime-ministers or ministers of foreign affairs are described in detailed. Among these reports, I identified 10 pages concerning Dobroudja, emphasized in the present article.

Rezumat:

Dobrogea, teritoriul dintre Dunăre şi Marea Neagră, a fost în ultimele două secole un subiect de interes atât în dezbaterile politice cât şi istoriografice. Dobrogea a devenit un subiect politic în 1878: mai întâi Bulgaria în Tratatul de la San Stefano a inclus-o în Marele Regat al Bulgariei, ca o moştenire legitimă transmisă de la Imperiul Otoman, din perspectiva bulgară, pentru ca, mai târziu, în urma Tratatului de la Berlin, să devină o

* Universitatea București, Facultatea de Istorie, Bd. Regina Elisabeta 4-12, Sector 5, 030018, Bucureşti, e-mail: *silvana.rachieru@gmail.com*.

compensaţie pentru România pentru pierderea celor trei judeţe din sudul Dunării. Dezbaterile istoriografice s-au dezvoltat în jurul problemei legitimității controlului diferitelor puteri asupra teritoriului-de la Mircea cel Bătrân la începutul secolului al XV-lea până la otomani, români sau mai târziu bulgari. Impresionat, teritoriul acesta care nu acoperă mai mult de 23 000 km² a determinat scrierea multor pagini istoriografice şi naşterea unor puternice discursuri naţionaliste. În acest articol însă, atenţia se îndreaptă asupra unui aspect diferit al istoriei acestei regiuni ca parte a României: modul în care Carol I s-a apropiat de teritoriu după 1878 şi în acelaşi timp cum reprezentanţii fostului conducător, diplomaţii otomani, au raportat călătoriile sale în Dobrogea.

Sursele istorice principale pentru acest articol provin dintr-un dosar identificat in timpul cercetărilor la Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Arhiva otomană a Consiliului de Miniștri de la Istanbul, intitulat „Calătoriile prinţului şi demnitarilor (români)". Dosarul include informaţii detaliate referitoare la vizitele Regelui Carol I şi a moştenitorului său, prinţul Ferdinand, atât în diferite zone din România cât şi în Occident. În plus, călătoriile diverşilor prim-miniştri, miniştri ai afacerilor externe sunt descrise în detaliu. Între aceste rapoarte, am identificat 10 file referitoare la Dobrogea, evidenţiate in articol.

Key-words: *Dobroudja, Ottoman, diplomacy, royalty, perception, official visit*.
Cuvinte cheie: *Dobrogea, otoman, diplomatie, regalitate, perceptie, vizite oficiale*

Dobrogea, teritoriul dintre Dunăre şi Marea Neagră, a fost în ultimele două secole un subiect de interes atât în dezbaterile politice cât şi istoriografice. Dobrogea a devenit un subiect politic în 1878: mai întâi Bulgaria, în Tratatul de la San Stefano, a inclus-o în Marele Regat al Bulgariei, ca o moştenire legitimă transmisă de la Imperiul Otoman, din perspectiva bulgară, pentru ca mai târziu, în urma Tratatului de la Berlin, să devină o compensaţie pentru România, pentru pierderea celor trei judeţe din sudul Dunării. Dezbaterile istoriografice s-au dezvoltat în jurul problemei legitimității controlului diferitelor puteri asupra teritoriului - de la Mircea cel Bătrân, la începutul secolului al XV-lea, până la otomani, români sau mai târziu bulgari. Impresionant, teritoriul acesta care nu acoperă mai mult de 23.000 km² a determinat scrierea multor pagini istoriografice şi a dat naştere unor puternice discursuri naţionaliste[1]. În paginile următoare însă, atenţia se îndreaptă asupra unui aspect diferit al istoriei acestui teritoriu, ca parte a României: modul în care Carol I s-a apropiat de teritoriu după 1878 şi, în acelaşi timp, cum reprezentanţii fostului conducător, diplomaţii otomani, au raportat călătoriile sale în Dobrogea.

În timpul cercetărilor la Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Arhiva otomană a Consiliului de Miniștri de la Istanbul) am întîlnit un volum (dosya) intitulat „Calătoriile prinţului şi

[1] Este de menționat publicarea în 1928 a volumului omagial *Dobrogea. Cincizeci de ani de vieaţă românească. 1878-1928. Publicaţie tipărită cu prilejul semicentenarului reanexării Dobrogei*, Bucureşti.

demnitarilor (români)”, BOA.HR.SYS. 1056. Dosarul include informaţii detaliate referitoare la vizitele lui Carol I, regele României, şi a moştenitorului său, prinţul Ferdinand, atât în diferite zone din România, cât şi în Occident. În plus, călătoriile diverşilor prim-miniştri, miniştri ai afacerilor externe sunt descrise în detaliu. Între aceste rapoarte am identificat 10 file referitoare la Dobrogea, pe care le evidenţiez în paginile următoare.

România a preluat oficial administrarea Dobrogei de Nord în noiembrie 1878 când, două proclamaţii pentru armata română şi pentru dobrogeni au fost citite de către prințul Carol I la Brăila. Alegerea locului cu siguranță nu a fost întâmplătoare, Brăila devenise încă din 1829 parte a Valahiei, ulterior România, și, în acelaşi timp, era şi cel mai apropiat oraş de noua zonă – Dobrogea, ce devenea parte a României. Deși prințul Carol a făcut prima vizită în Dobrogea în toamna lui 1879, când a mers în câteva locuri din noua provincie, în dosarul din arhivele otomane prima menţiune identificată este din 1885. Este vorba de un lung şi detaliat raport asupra vizitei regale la Galaţi[2]. Chiar dacă Galaţiul nu era un teritoriul nou pentru Carol, este interesant de observat o constantă întâlnită în toate rapoartele referitoare la vizitele regale în Dobrogea: raportul începe întodeauna cu descrierea sosirii regelui şi o prezentare detaliată a suitei. Urmează apoi vizita în oraş – descrierea străzilor, a entuziasmului mulţimii, vizita la cazarmă - descrierea corpului militar, întâlniri cu cei mai importanţi diplomaţi străini ai zonei - protocolul, fiecare contact al regelui cu diplomaţii otomani, vizite la arsenal şi câteva detalii oferite de către consulul otoman.

M-a interesat în mod deosebit un raport din septembrie 1889[3] - vizita regelui Carol I la Constanţa şi Brăila, când a mers şi la două puncte cu semnificaţie simbolică: Feteşti şi Cernavodă, unde urma să fie realizat noul pod peste Dunăre. Construcţia podului peste Dunăre avea atât semnificaţie economică cât şi simbolică: economică deoarece construcţia sa facilita comunicarea între Dobrogea şi restul României, simbolică deoarece podul, care unea noua provincie de țară, a fost numit, la finalul său, în 1899, “Carol I”. Regele Carol I a stat la Constanţa două zile. A fost primit în gară de către oficialii oraşului şi de către corpul consular. Consulul otoman la Constanţa, Beha Bey, nu omite să precizeze în raportul său transmis direct către Constantinopol prezenţa reprezentanţilor comunităţilor religioase. Chiar dacă şi raportul lui Beha Bey nu diferă de modelul standard și include paşii amintiţi mai sus pentru raportul colegului său de la Galaţi, consulul de la Constanța nu uită însă să puncteze interesul manifestat de rege faţă de comunitatea musulmană: prima zi, întâlnire cu şeful comunităţii din Constanţa, a doua zi, vizită la cea mai importantă moschee din oraş. Trebuie observat şi interesul egal pe care regele Carol I se străduieşte să îl ofere tuturor grupurilor religioase diferite care locuiau în Dobrogea şi să îşi joace rolul de monarh al supuşilor de religii şi etnii diferite. Aşa cum am menţionat, această călătorie în Dobrogea a fost făcută cu scopuri foarte precise: în primul rând urma

[2] BOA.HR.SYS.1056/56, 08.10.1885, Maxim Bey (Galați) către Said Pașa (Istanbul).
[3] BOA.HR.SYS.1056/81, 02.10.1889, Feridun Bey (București) către Said Pașa (Istanbul).

să fie pusă prima cărămidă pentru podul peste Dunăre şi în al doilea rând să înceapă lărgirea portului Constanţa. Ambele acţiuni sunt menţionate în discursul regal ţinut în cadrul recepţiei oferite corpului diplomatic şi demonstrează încercarea regalităţii române de a dezvoltă zona şi a investi în ea. Aceste două aspecte au fost subliniate şi în raportul consulului care scrie: *cel mai important punct al discursului, şi aş spune şi singurul important, este, cred, fragmentul referitor la construcţia podului peste Dunăre şi lărgirea portului Constanţa - lucrări care, menţionează Regele, vor începe imediat*[4]. Vizita regală nu a avut ca punct final Constanţa, ci a continuat cu călătorii la Brăila şi Galaţi. Itinerariul ales trebuie înţeles şi interpretat și în contextul dezbaterilor anterioare din Parlamentul României, când apăruseră îngrijorări legate de posibilul declin al porturilor Brăila şi Galaţi în favoarea Constanţei, îngrijorări menţionate de politicieni de orientare diversă. În consecinţă, cu abilitate regală, Carol a unit cele trei mari oraşe din Dobrogea în primul său voiaj major după independenţă. Din raportul consulului otoman la Galaţi, Maxim Bey, se observă o nouă respectare a modelului menţionat anterior – informaţii despre membrii suitei, comitetul de întâmpinare la Galaţi, vizita în port, la cazarmă, recepţiile oferite cu aceste ocazii. Consulul otoman nu uită însă să menţioneze că *seara, Regele a invitat corpul consular la cină unde au participat şi marii proprietari de pământ ai regiunii. La masă am fost aşezat la stânga prinţului moştenitor şi amabilitatea pe care Majestatea sa, Regele şi Alteţea sa, Prinţul, mi-au arătat-o a fost observată atent şi de restul invitaţilor*[5]. Maxim Bey puncta, de asemenea, că deși aceasta a fost cea de-a treia vizită a regelui la Galaţi, după 1878, a fost de departe cea mai impresionantă.

Următoarea informaţie care mi-a atras atenţia din rapoartele otomane despre călătoriile regale în Dobrogea este de cincisprezece ani mai târziu. Evident că în această perioadă au fost mai multe ocazii pentru rege şi familia sa de a călători, în special la Constanţa, nu trebuie uitat că nu doar vizitele regale, dar şi moda vacanţelor la malul mării s-a răspândit de la sfârşitul secolului al XIX-lea, dar, în cele ce urmează, mă voi concentra asupra unei călătorii din aprilie 1904, deoarece poate fi identificată din nou însemnătatea simbolică. De această dată, familia regală a decis să facă o croazieră pe Dunăre şi să viziteze toate porturile, de la Turnu Severin, intrarea în România, şi până la Sulina, ieşirea Dunării în mare[6]. Cel mai important moment de pe listă a fost, aşa cum menţionează ministrul otoman de la Bucureşti, *inaugurarea monumentului comemorativ de la Tulcea*

[4] BOA.HR.SYS.1056/81, 29.09.1889, Beha Bey (CG Constanța) către Feridun Bey (LI București): *(...) Le point le plus important, je dirai meme le seul important, de ce discours est, je crois, le passage relatif à la construction du pont sur le Danube et l'elargisement du port de Keustendje-travaux a dit le Roi, qui vont commencer bientot.*

[5] BOA.HR.SYS.1056/81, 29.09.1889, Maxim Bey (CG Galați) către Feridun Bey (LI București): *Le soir, le Roi a invité le corps consulaire a un diner auquel ont aussi pris part les grands proprietaires du district et table, j'ai ete place a gauche du Prince heritier et l'amabilite dont SM et SA ont fait preuve envers moi a ete tres remarquee par les convives.*

[6] BOA.HR.SYS.1056/212-219.

dedicat anexării Dobrogei la România[7]. Din păcate, nu am găsit un raport detaliat al inaugurării monumentului de la Tulcea, însă o descriere minuțioasă a vizitei la Cernavodă se află în acelaşi dosar. Este interesant faptul că trimisul sultanului la Constanţa a jucat un rol important în această vizită, deoarece a fost solicitat în mod special, ca decan al corpului consular, să convingă şi restul consulilor să vină la Cernavodă pentru întâmpinarea familiei regale: *ieri, 30 aprilie, tot corpul consular de la Constanţa, cu excepţia consulului francez care este bolnav, a mers în orașul menționat* (n.n. Cernavodă).

Prefectul, dl. Varnav, a luat toate măsurile pentru a face familiei regale o primire pe cât posibil cât mai solemnă. Un minunat arc de trimf a fost construit cu această ocazie pe locul de sosire, un pic mai departe un stand aproape monumental a fost construit, toate colţurile din Cernavodă erau decorate. Multă lume a venit din toată regiunile, studenţii de la seminarul musulman din Medgidia, ca şi studenţii de la şcolile publice din toate satele situate pe calea ferată Constanţa-Cernavodă au fost aduşi la Cernavodă pentru a întâmpina familia regală. La şase fără zece sosirea iahtului regal a fost anunţată de către tunuri ale flotilei fluviale care staționa cu această ocazie în această zonă a Dunării. Cinci minute după aceste salve familia regală (Regele, Regina, Prinţul, Prinţesa şi copii) au sosit la Cernavodă în mijlocul aclamaţiilor frenetice şi entuziaste ale mulţimii enorme. În standul meţionat anterior stăteau corpul consular, autorităţile locale, autorităţile musulmane ca şi elitete tuturor naţionalităţilor[8].

Raportul continuă cu descrierea tuturor recepţiilor, cinelor, discursurilor care au urmat. Consulul nu a ignorat să menţioneze poziția sa la masă şi vecinii, ca şi momentele în care un membru al familie regale a discutat cu el. Aşa cum se poate observa din citatul de mai sus, consulul Ilhan Efendi a fost mulţumit de vizită şi a încercat să transmită ministrului de la Bucureşti sentimentele sale referitoare la atenţia acordată atât lui, ca

---

[7] BOA.HR.SYS.1056/212, 05.05.1904, București: *Son principal episode sera l'innauguration du monument commemoratif de l'annexion de la Dobroudja a la Roumanie, erige a Toultcha.*

[8] BOA.HR.SYS.1056/217, 1/14.05.1904, Ihsan Bey (CG Constanța) către Kiazim Bey (LI București): (...) *Hier vendredi, 30 avril, tout le corps consulaire de cette ville-excepte le Consul de France quit etait malade - s'est rendu a la dite ville. Le Prefet, Mr. Varnav, avait pris toutes les dispositions pour rendre la reception de la famille Royale aussi solemnelle que possible. Un magnifique arc de triomphe s'elevait au debarcadere, un peu plus loin, une tribune presque monumentale etait construite, tous les cotes de Cernavoda etaient pavoises. Un grande foule qui etait venue de tous les cotes du District, les eleves du seminaire musulman de Medjidie ainsi que des eleves de toutes les ecoles publiques de toutes les ecoles publiques de tous les vilages situes sur les lignes du chemin de fer Constantza-Cernavoda etaient amenes a Cernavosa pour saluer la Famille Royale.*

A six heures moins dix l'arrivee du yacht royal etait annoncee par les coups de canons de la flottille fluvialle qui stationnait a l'occasion a cet endroit du Danube. Cinq minutes apres ses salves la Famille Royale se debarquait a Cernavoda au milieu de l'enthousiasme et des acclamations frenetiques d'une foule enorme.

Dans la tribune mentionnee plus haut se trouvaient les Corps Consulaire, les representants des autorites locales, les notable musulmans ainsi que l'elite de toutes les nationalites."

decan al corpului consular din Constanţa cât şi ca reprezentant al imperiului. Din nou găsim în raport menţiuni speciale despre comunitatea musulmană, ceea ce determină prezentarea sa ca un monarh peste un stat multietnic. Primiri similare, ca şi spectacole de artificii, sunt descrise de către reprezentantul otoman în toate oraşele port ca Brăila, Galaţi şi Sulina, de fiecare dată o atenţie specială fiind dată comunităţii musulmane şi reprezentantului sultanului.

Destul de ironic, iahtul regal pe care regele a călătorit în Dobrogea s-a chemat "Ştefan cel Mare", simbol al luptei anti-otomane. Se poate afirma fără reținere că, în încercarea sa de a micşora frontiera mentală dintre Dobrogea şi restul României regele Carol I a folosit diverse simboluri istorice. Totuşi, chiar dacă în 1904 dobrogenii aveau un statut special, dar nu și drepturi politice, asimilarea noului stăpân al vechiului teritoriu poate fi considerată încheiată.

Cu ocazia vizitei regale în Dobrogea în mai 1908, un alt consul otoman, Azaryan Bey de la Galaţi, a primit cea mai înaltă distincţie oferită până la acel moment unui membru al corpului consular, Ordinul Regal Carol I. Această atenţie intrigă destul de mult dacă se ia în considerare faptul că până la izbucnirea Primului Război Mondial nu s-a reuşit semnarea unei convenţii consulare cu Imperiul Otoman, şi consulii otomani nu erau oficial recunoscuţi prin exequatur ca reprezentanţi ai imperiului, ci doar în acest chip simbolic, ținând cont că majoritatea au primit la încheierea misiunilor în România diverse ordine şi decoraţii[9].

Vizitele regale în Dobrogea şi-au păstrat semnificaţia simbolică până la începutul Primului Război Mondial. A fost o încercare permanentă din partea regelui de a-şi scoate în evidenţă rolul de stăpân al Dobrogei şi de apartenenţă a aşa zisei *Californii a românilor* la regat. Frecvent erau făcute vizite regale în fiecare oraş important din Dobrogea şi se acorda atenţie egală fiecăruia dintre ele.

În rapoartele otomane nu am găsit nici un fel de referiri la trecut sau nostalgii, ci, cel mai frecvent, descrieri echidistante ale ceremoniilor. Chiar dacă problema proprietăţilor musulmanilor era departe de a fi rezolvată, datoriile statului român neplătite, convenţia consulară nesemnată, reprezentanţii imperiului nu au încetat să fie impresionaţi şi să scrie despre entuziasmul dobrogenilor, eleganţa discursurilor, etc. Transferul de teritoriu nu era reversibil şi noile realităţi politice trebuiau să fie acceptate. Vizitele regale sunt doar unul dintre exemplele modalităţilor prin care statul român a asimilat treptat Dobrogea şi a transformat-o în parte componentă a Vechiului Regat.

[9] A se vedea în acest sens dosarul AMAE, fond Constantinopol, 364 - 1885-1908, *Schimb de decoraţii române şi otomane*.

DOBROGEA ÎN CONTEXTUL CONSTRUCȚIEI NAȚIONALE. REFLECȚII ÎN PERSPECTIVĂ INTEGRATOARE

Sorin MUREȘEANU[*]

Abstract:

Intuiting a weakness in our historiography, the author proposes an integrative vision of the inclusion of Dobrogea in the "national construction". The analysis is developed on two levels: the insertion of the Dobrudjan space in the Romanian geography and its historical reflexes: demographic, economic, political, spiritual; and the projection on a continental scale, with its geopolitical implications.

The destiny of Dobrogea was customized at the incidence of the two levels. In this respect, from the wide range of influences which intersected at the "crossroads" of Dobrogea, giving it the character of a country of "variations and contrasts", proved to be perennial the impulses of the Carpathian hearth, in relation to which "the longitudinal direction" was only the extension of the fateful "road of steppes" and southern empires, which induced uncertainty, invasions, strategic disputes, confusing "accidents" of history.

The conjugation the two plans in the analysis performed in terms of demographic, economic, political aspect brought supplementary accents to the advocacy of Dobrogea's membership to the national historic heritage, strengthening outstanding intuitions of scholars, travelers, geographers, ethnographers, soldiers of all time, who knew and reflected on the realities of Dobrogea. We mention them, summarizing, as conclusions of its own "reading" of the province history:

1. "The Romanians in Dobrogea represent the natural expansion of our people on both sides of the Danube" (Nicolae Iorga), against which the alien colonization could prevent "that which had been, but they could not replace it ..." Between so many nations located in Dobrogea under the influence of historical conjunctures - approx. 25 ethnicities at mid-19th century - which "were and are no longer, or are and weren't" only the Romanians "were and are."

2. "Deadline" "of the Dacian Rivers" path, Dobrogea brought forward the vocation of "the only logical facade of the extra-Carpathian lands "in terms of the economic recovery of the Principalities subsequent to the Treaty of Adrianople (1829).

The resuscitation of ancient links, sacrificed by the Ottoman administration for the strategic reasons, was the logical consequence of reinvigorating the economy of the Principalities which found in Dobrogea one of "the normal economic breathing" conditions but also the de facto control of the Romanian Dobrogea over the Danube.

The projects more and more numerous at the middle of the 19th century, covering the connecting of the Principalities to the major European commercial arteries in Dobrogea, confirm the reality of the articulation of the economic life in this space on the Danube.

[*] Liceul Teoretic „Gheorghe Munteanu Murgoci" Măcin, Strada Cetăţii, 19, 825300, Măcin
e-mail: *sorin_mureseanu@yahoo.com*.

3. Repeated historical experiences have proved the geopolitical conclusion synthesized by Gh. Brătianu that "the high sea and the mountains in our hands are not only vital space for us, but also vital condition, they are elements of our existence itself". The political concertation of the Romanian rulers at the stage of founding states, the European consecration of the "Romanian issue" in direct relation with the strategic axis of the maritime Danube have imposed to the Romanian policy "the fight for the freedom of the sea", making Dobrogea an inseparable part, implicitly or explicitly.

The principle of the integrity of the Ottoman Empire, assumed as a European political reason, delayed, put in different terms the evolution of the integration of Dobrogea in the construction of the Romanian, perpetuating a provisional state in relation to the policy of the national interest, within limits compatible with the international realities. It is thus reconfirmed in the "century of nationalities" that the foreign presence at the mouth of the Danube, maintained only by palliative of the Powers concerned, could only create temporarily "the illusion of a frontier".

4. Manifestations of national consciousness of the Romanians from Dobrogea - with all the specificities that need to be evaluated - prove the aging of the community of interests and identity sectors that directed them towards Romania, beyond any alleged "contamination" of political stakeholders.

5. In the new phase of "the Eastern crisis" after 1875 the imperatives "of a present full of threats" dictated to the diplomats gathered in Berlin the compromise on the issue of Bessarabia and, simultaneously, "an European political arrangement" that Dobrogea was "reunited" with Romania, restoring the country the maritime "pole" vital for ensuring the security, freedom and fulfillment of its European mandate at the mouths of the Danube and suppressing, at the same time, the bad role of military "bridge" for the foreign interests. In a Dobrogean aspect, the cycle of the Romanian history repeats: in a moment of balance between the internal historical accumulations and the European interests, the restitution of Dobrogea marked a new phase of national reunification, with all its specificities.

Rezumat:

Intuind o carenţă a istoriografiei noastre, autorul propune o viziune integratoare asupra cuprinderii Dobrogei în „construcţia naţională”. Analiza se dezvoltă pe două planuri: **inserţia spaţiului dobrogean în geografia românească şi reflexele sale istorice**: demografice, economice, politice, spirituale; şi **proiecţia la scară continentală, cu implicaţiile sale geopolitice.**

Destinul Dobrogei s-a particularizat la incidenţa celor două planuri. Sub acest raport, din evantaiul influenţelor care s-au intersectat în „răscrucea” Dobrogei, conferindu-i caracterul unei ţări de „variaţiuni şi contraste”, perene, s-au dovedit impulsurile vetrei carpatice, în raport cu care „sensul longitudinal” a fost doar prelungirea fatidicului „drum al stepelor” şi imperiilor meridionale, care a indus nesiguranţă, invazii, dispute strategice, ”accidente” bulversante ale istoriei.

Conjugarea celor două planuri în analiza întreprinsă sub aspect demografic, economic, politic a adus accente în plus în pledoaria privind apartenenţa Dobrogei la patrimoniul istoric naţional, întărind intuiţii remarcabile ale unor exegeţi, călători, geografi, etnografi, militari din toate timpurile, care au cunoscut şi reflectat asupra realităţilor dobrogene. Le consemnăm, rezumativ, ca şi concluzii ale propriei „lecturi” asupra istoriei provinciei:

1. „Românii din Dobrogea reprezintă expansiunea naturală a poporului nostru pe cele două maluri ale Dunării” (N. Iorga), faţă cu care colonizările alogene au putut să împiedice „aceea ce fusese, dar nu i s-au putut substitui […]”. Între atâtea neamuri aşezate în Dobrogea sub imperiul conjuncturilor istorice - cca. 25 etnii la jumătatea secolului al XIX-lea - care „au fost şi nu mai sunt, sau sunt şi nu au fost”, singuri românii „au fost şi sunt”.

2. „Termen final” al drumului „râurilor dace”, Dobrogea şi-a pus mai pregnant în lumină vocaţia de „**singura faţadă logică a pământurilor extracarpatice**”, în condiţiile revirimentului economic al Principatelor, posterior Tratatului de la Adrianopol (1829). Resuscitarea unor legături străvechi, sacrificate de administraţia otomană în favoarea raţiunilor strategice, a fost consecinţa logică a revigorării economiei Principatelor, care regăseau în Dobrogea una din condiţiile „respiraţiei economice normale”, dar şi a controlului de facto al românilor dobrogeni asupra Dunării. Proiectele, tot mai numeroase la jumătatea secolului al XIX-lea, vizând racordarea Principatelor la marile artere comerciale europene prin Dobrogea, confirmă realitatea articulării vieţii economice din acest spaţiu pe Dunăre.

3. Repetate experienţe istorice au învederat concluzia geopolitică sintetizată de Gh. Brătianu conform căreia „**marea liberă şi munţii în mâinile noastre sunt pentru noi nu numai spaţiul vital, dar condiţiuni vitale, sunt elemente însuşi ale existenţei noastre**”. Concertarea politică a voievozilor români în etapa întemeierii statale, consacrarea europeană a „chestiunii române” în relaţie nemijlocită cu axa strategică a Dunării maritime au impus politicii româneşti „lupta pentru libertatea mării”, făcând din Dobrogea o componentă inseparabilă, implicit sau explicit.

Principiul integrităţii Imperiului Otoman, asumat ca raţiune politică europeană, **a întârziat**, **a pus în alţi termeni** evoluţia integrării Dobrogei în construcţia statului naţional român, **perpetuând o stare de provizorat în raport cu politica interesului naţional, în limite compatibile cu realităţile internaţionale.** Se reconfirma, astfel, în „secolul naţionalităţilor”, că prezenţa străină la gurile Dunării, menţinută doar prin paliative ale Puterilor interesate, nu putea decât să creeze, vremelnic, **„iluzia unei frontiere”**.

4. Manifestări ale conştiinţei naţionale a românilor dobrogeni - cu toate particularităţile ce se cer evaluate – probează maturizarea resorturilor de identitate şi comunitate de interese care-i orientau, evident, spre România, dincolo de orice presupuse „contaminări” politice interesate.

5. În noua fază a „crizei orientale” după 1875, imperativele „unui prezent plin de ameninţări” au dictat diplomaţilor reuniţi la Berlin compromisul în chestiunea Basarabiei şi, concomitent, „aranjamentul de politică europeană”, prin care Dobrogea era „reunită” cu România, restituind ţării „polul” maritim vital asigurării securităţii, libertăţii şi împlinirii mandatului său european la Gurile Dunării şi suprimând, totodată, rolul nefast de „punte” militară pentru interese străine. În ipostază dobrogeană, ciclul istoriei româneşti se repeta: într-un moment de echilibru între acumulările istorice interne şi interesele europene, retrocedarea Dobrogei marca o nouă etapă a întregirii naţionale, cu toate particularităţile sale.

Key words: *Dobrogea, the maritime pole, oriental issue, demography, integration*

Cuvinte cheie: *Dobrogea, pol maritim, chestiunea orientală, demografie, integrare*

Problematica integrării Dobrogei în societatea românească modernă, în ciuda unor încercări meritorii din ultimul pătrar al secolului trecut[1], nu a beneficiat, credem, de o reflectare istoriografică mai generoasă, care să dezmintă condiţia de subsidiaritate actuală. Studiilor ce i-au fost consacrate în perioada ante şi interbelică[2], remarcabile în strădania de „radiografiere” a stării societăţii dobrogene, cercetarea contemporană nu le-a asociat un aport de analiză comparată, integralitate şi discernere a particularităţilor, care să realizeze viziunea ansamblului şi să înlesnească sinteza. Nu contestăm „trimiterea” spre spaţiul istoric naţional, dar ea este, preponderent enunţiativă, părând să se alipească asemenea unui adaos şi nu urmarea „faptului inclus”, a unei viziuni integratoare[3].

Demersul nostru intenţionează să propună o posibilă perspectivă de abordare a unei asemenea „provocări”, o pledoarie, în limite impuse apriori, pentru cuprinderea în dimensiunea naţională firească a evoluţiei Dobrogei. Propunând o asemenea abordare, nu minimalizăm, ci, dimpotrivă, înţelegem să valorizăm cu toată deferenţa contribuţiile mai vechi sau mai recente ale tuturor celor împreună cu care împărtăşim preocupările.

Iată de ce ne-a preocupat, cu deosebire, examinarea sub noi incidenţe a acelor teme susceptibile să pună în lumină cât mai relevant filiaţiile Dobrogei cu fenomenul naţional. Două au fost, în esenţă, premisele analizei noastre: **inserţia spaţiului dobrogean în geografia românească şi reflexele sale istorice** - demografice, economice, politice, spirituale -; şi **proiecţia la scară continentală, cu implicaţiile sale geopolitice.** Destinul Dobrogei s-a particularizat la incidenţa celor două planuri, în relaţie cu acea „sincronie” între „românesc” şi „universal” despre care s-a vorbit, cu îndreptăţire, în istoriografia noastră[4].

„Viaţa unui neam - observa sugestiv N. Iorga - este adeseori hotărâtă într-un chip decisiv şi fatal, căruia nu i se poate împotrivi, de către aria geografică pe care a trebuit să se dezvolte”[5]. Pământul devine, astfel, părtaşul activ al devenirii istorice a

---

[1] Stan 1976, *passim*; Marcu 1983, *passim*; Ciorbea, Stanciu 1980, *passim*; Vicol, Dumitrașcu 1983, *passim*; Stanciu 1993, *passim*; Lascu 1993, 286-330.

[2] Vezi, într-o selecție a celor mai reprezentative studii: Angelesco 1907, *passim*; Rotaru 1930, *passim*; Negulescu 1928, *passim*; Roman 1928, *passim*; Roman 1905, *passim*; Nacian 1892, *passim*; Vlădescu-Olt 1908, *passim*; Kogălniceanu 1910, *passim*; Pariano 1905, *passim*.

[3] Excepții notabile: Brătianu 1988, *passim*; Platon 1980, 99-113; Iosipescu 1985, *passim*; Maxim 1983, *passim*; Ciobanu 1986, *passim*.

[4] Agrigoroaiei, Buzatu, Cristian 1986, 8.

[5] Iorga 1985, 13.

unui popor, parte a existenţei sale lăuntrice, dar şi a „dialogului" său cu umanitatea[6], a inserţiei sale în evoluţia civilizaţiei universale. Ori, sub acest raport, observa Eugène Pittard, „blocul dobrogean" a oferit structura de rezistenţă „arhitecturii" tectonice a spaţiului românesc, legând „les destinées géographiques de la Dobroudja et de la Roumanie"[7], şi configurând, astfel, unitatea sa organică[8], ce nu se mai cere demonstrată.

Carpaţii şi Dunărea[9] au reprezentat axele sale vitale, centre naturale de gravitaţie, care au concentrat masa etnică românească, au orientat sensul mişcărilor sale, configurând, astfel, şi polii „antropogeografici" ai pământului românesc, spre a relua expresia lui Simion Mehedinţi: „unul e podişul înconjurat de munţi - **polul continental**; altul în cotul dintre Dunăre şi Mare - **polul maritim**. **Fără hinterlandul muntos şi fără faţada maritimă, -** se pronunţa irefutabil autorul **- orice formaţiune politică la Dunărea de Jos e ciungă**"[10] (subl. ns.). Înţelesul observaţiei - confirmată de o îndelungată experienţă istorică - trimite, necesar, la consideraţii de istorie generală, raportându-se - cum subtil observa Gh. Brătianu - „la forţele care acţionează asupra câmpului istoriei universale."[11]

---

[6] Hurezeanu 1984, 30.

[7] Tafrali 1928, 6-7.

[8] Pentru sinteza considerațiilor pe această temă vezi: Toderașcu 1988, 23.

[9] „Carpații nu au fost niciodată un hotar etnic … - observa Vâlsan 1924, 512-514 - ei se află înconjurați de masa poporului român, care s-a menținut și a prosperat sub ocrotirea lor. Ei sunt axa stabilă în toate timpurile sau, cum li s-a spus, coloana vertebrală a pământului românesc, leagănul și întăritorul ființei noastre entice", Stoicescu 1983, 14. La rândul său, Romulus Vulcănescu, sondând caracterele esențiale ale „mitogenezei române" observa că „mitologia română a fost un dar al Carpaților, iar Homo Carpathicus un exponent al ecologiei culturale carpatice". „Dunărea, observa în alt context autorul, trebuie privită și ca o parte integrantă a paideumei românești, care cu brâul ei de ape înconjoară ca un șanț adânc cetatea Carpaților, cumpăna tuturor apelor țării și alimentează solul bogat al pământului românesc. Dunărea, cu întreaga ei rețea de ape ce converg în Carpați, face deci parte integrantă și inalienabilă din coordonatele unității, permanent vii a integrității teritoriale a României", Vulcănescu 1987, 154; 476-477.

[10] Mehedinți 1919, 2; La rândul său, Gh. Brătianu, în lucrarea sa „Marea Neagră. De la origini la cucerirea otomană", observa: „Dacă se încearcă să se definească factorii permanenți ai acestei istorii și să i se determine cadrul, este cu adevărat imposibil să nu se țină seama de cele două elemente fundamentale ale geografiei fizice a acestei regiuni, care atârnă cu toată greutatea lor în balanța intereselor economice și ale politicii: Muntele și Marea" - Brătianu 1988, 98; Victor și Mihaela Spinei 1987, 31.

[11] Brătianu, 1988, 76.

Prin poziţia sa în geografia locală şi continentală, „teatrul pontic" s-a dovedit o adevărată „placă turnantă" a marelui trafic şi strategiei politice[12]. De aici, varietatea, caracterul tranzitoriu, dar şi contrastant, bulversat al istoriei ţinuturilor circumpontice, propriu unei articulaţii nodale, într-o „arie de convergenţă a civilizaţiilor". Munţii macro-regiunii sud-est-europene şi „imensele orizonturi ale stepei meridionale" ruse, marile cursuri de apă au orientat, într-un anume fel, cum s-a observat, „direcţiile constante ale politicii şi comerţului care s-au dezvoltat aici"[13], aşezând istoria acestei arii continentale sub zodia a „nenumărate convergenţe"[14]. Dunărea a deţinut, între toate, rolul de axă strategică a acestei conexiuni. I-l conferă orientarea sa singulară pe direcţia aproximativă vest-est, o adevărată „diagonală a Europei", traversând teritoriile a opt state, dar, mai ales, spaţiile de confluenţă a civilizaţiei tuturor marilor grupuri etnice ale Europei - germanici, slavi, fino-ugrici, romanici - şi de geneză şi impact al marilor imperii ce şi-au disputat - şi aici - hegemonia continentală[15]. De aici şi percepţia sa în lumea diplomaţiei europene, devenită truism prin experienţele istoriei, de „regele fluviilor Europei", spre a-l cita pe Napoleon[16], „le centre de gravité du monde", în viziunea lui Talleyrand[17], interesând, deopotrivă, pe strategii expansiunii şi ai statu-quo-ului. Însemnătatea sa strategică majoră rezidă - din acest punct de vedere - din caracterul de punct obligatoriu de trecere şi ţintă, atât pentru imperiile din sud, în marşul lor cuceritor „în spaţiul pe care li-l oferă stăpânirea Bosforului"[18], cât şi pentru imperialismul rus tinzând, „în chip fatal", să atingă hotarele naturale ale imensei câmpii-matrice[19], atras, obsesiv, de mirajul „mării libere"[20]. La incidenţa şi în prelungirea celor două tendinţe intuim virtuală, complexă, problema controlului Strâmtorilor, cu nelipsitele „preludii" şi combinaţii de anihilare a ascendentelor unilaterale angajate de „cei mari" în spaţiul circumpontic. „Dacă Bosforul e centrul comerţului răsăritean – nota, simptomatic, un gazetar din ultimul pătrar al veacului al XIX-lea -, apoi lanţul Balcanilor şi poziţiunea geografică a multor state europene face ca cheia (sic !) acelui comerţ să fie bazinul Dunării […]. Se adaugă importanţa strategică a Dunării, conferită de muchiile Carpaţilor, îndulcite până la ţărmul stâng al Dunării şi muchiile opuse ale Emului (Haemus/Balcani - n.n.). Dunărea le desparte ca un zid natural.

[12] Brătianu, 1988, 87.
[13] Condurachi, Teodorescu 1980, 11-12; vezi şi Iosipescu 1985, 27-28.
[14] Condurachi, Teodorescu 1980, 12.
[15] Condurachi, Teodorescu 1980, 9.
[16] Pop 1988, 10.
[17] Platon 1980, 26; Boicu, Cristian, Platon 1980, 84.
[18] Brătianu 1988, 76.
[19] Oţetea 1980, 78.
[20] Brătianu 1988, 76.

Această însemnătate strategică e cheia cestiunii orientale şi mărul discordiei pe care se bat imperiile, ca să nu zicem chiar rasele"[21].

La această dimensiune a perspectivei, Dunărea şi Marea Neagră ni se înfăţişează, aşadar, subsecvent contiguităţii lor naturale, ca părţile aceleiaşi entităţi geo-istorice, alcătuind cu spaţiul limitrof teritoriul unor semnificative corespondenţe. „Dacia pontică" şi „Dacia carpatică" se profilează, astfel, ca noţiuni generice într-o geografie românească unitară, aşezând sub semnul unei naturale, imperioase complementarităţi, manifestările vieţii istorice a poporului nostru[22]. În „ordinea" geopoliticii, conivenţa era, de altminteri, explicită, strategii şi exegeţii relevând, deopotrivă, menirea „piemontului" transilvan de „cetate geografică ce acoperea Dunărea"[23]. Sub acest raport, experienţa istorică a probat peremptoriu iminenţa aservirii provinciilor extracarpatice, pe măsura progresiunii stăpânirii străine asupra centrilor de polaritate geopolitică ai statului românesc - „piemontul" transilvan şi „faţada" maritimă; mutatis-mutandis, procesul emancipării lor politice s-a revigorat, i s-au deschis noi orizonturi, corespunzător şi mutaţiilor produse în distribuția raporturilor de putere la Gurile Dunării şi în bazinul pontic[24]. Nota bene, desăvârşirea edificiului naţional - în contextul căreia „chestiunea Principatelor" a constituit nucleul emergenţei spre înfăptuirea României - s-a împlinit doar odată cu restaurarea suveranităţii asupra Transilvaniei, restituindu-se, astfel, entităţii noastre condiţiile echilibrului geopolitic, „rostul" deturnat de substitutele stăpânirilor străine. Iată de ce panromânismul n-a fost capriciul unor veleitari, ci expresia nevoii naturale de plenitudine şi echilibru lăuntric, în spaţiul cărora neamul românesc să-şi poată realiza liber vocaţia.

Semnificaţii pe tema convergenţelor inter-româneşti inspiră şi sondarea evoluţiei demografice în spaţiul transdanubian. Sub acest raport, nu aparţine întâmplării faptul că din evantaiul influenţelor care s-au intersectat în „răscrucea" Dobrogei[25], conferindu-i caracterul unei ţări de „variaţiuni şi contraste"[26], perene - pentru că exprimau corelaţii organice -, s-au dovedit efluviile vetrei carpatice.

---

[21] „Românul", 18 mar. 1878, 22.

[22] „Dacia pontică - scria S. Mehedinți - nu constituie decât o simplă continuare", "o întregire fizică, economică şi politică" a Daciei carpatice. Vezi: Mehedinţi 1967, 261; La rândul său, C. C. Giurescu socotea Dobrogea „o împlinire firească a cetăţii carpatice şi a ţinutului dimprejur". Giurescu 1939, 3.

[23] Conea 1967, 99.

[24] Vezi consideraţiile interesante aparţinând lui Brătianu 1988, 100-101.

[25] „Aşezată la răscrucea a două drumuri mari, dintre care unul uneşte Marea Nordului cu Marea Neagră şi taie Europa în diagonală, de la gurile Rinului până la acelea ale Dunării noastre, iar celălalt uneşte, în sensul unui meridian, pe de o parte, porturile Mediteranei orientale cu acelea ale Pontului stâng, iar pe de alta stepele pontice cu marele oraş de pe ţărmurile Bosforului, Dobrogea a avut în toate timpurile o soartă aparte în complexul de

Într-adevăr, dacă sensul longitudinal al topografiei Dobrogei - în prelungirea fatidicului „drum al stepelor” şi imperiilor meridionale - a fost asociat, sporadic, destinului provinciei de spaţiu de tranzit - „poartă de trecere”[27], „şleau”[28] al migraţiilor şi incursiunilor armate - sau apanaj strategic în „arsenalul” politicii de hegemonie a Puterilor, pentru românii carpato-danubieni, urmând natural „calea transversală”, ea a constituit „însuşi termenul final al drumurilor lor” - „drumul râurilor dace” - care, toate, se concentrează spre acest pământ[29]. „Românii din Dobrogea reprezintă expansiunea naturală a poporului nostru pe cele două maluri ale Dunării; aceasta rezultă din chiar forma teritoriilor pe care le ocupă”[30], conchidea, semnificativ, N. Iorga „în faţa unei hărţi germane”. Coroborând „cea mai bogată sursă de informaţii românească şi neromânească”, cartograma geografului german M. Paul Langhans[31], care inspira concluzia marelui nostru istoric, compunea pentru români „teritorii compacte”, reprezentând „mai bine de o treime” din Dobrogea, în timp ce bulgarii şi turcii erau „distribuiţi” în zone cu aspectul unor „oaze”, „benzi”, regiuni „pestriţe” cu populaţie amestecată, evocând impulsurile care le-au provocat, altele decât evoluţia istorică naturală. Ori, aceasta explică şi ea de ce, între atâtea neamuri aşezate în Dobrogea - cca. 25 etnii la jumătatea secolului al XIX-lea - care „au fost şi nu mai sunt, sau sunt şi nu au fost”, singuri românii „au fost şi sunt”[32]. Alogenii i-au putut disloca prin mijloace administrative, artificiale, nu însă şi dezrădăcina şi, astfel, spectrul etnic al provinciei dintre Dunăre şi Mare a fost alterat, rămânând însă funciarmente românesc. Căci, dacă pentru vechii eleni, pământul dintre Dunăre şi Mare nu reprezentase decât „un inel din cingătoarea de colonii în periplul Pontului Euxin”; pentru romani, „o continuare a Moesiei spre nord”[33]; pentru bulgari - „un accident al năvălirii, al cuceririi […] pe care alt accident, de

provincii care alcătuiesc teritoriul actual al neamului românesc.” - Brătescu 1928, 5; Radu Vulpe constata, la rândul său, aşezarea Dobrogei ca „articulaţie importantă între patru mari compartimente geografice”: „Europa danubiană cu toată Dacia” la vest, Basarabia meridională la poarta imensului „continent eurasiatic” la nord, Marea Neagră la est şi Balcanii la sud. Vulpe 1939, 35.

[26] Vulpe 1939, 36.

[27] Brătescu 1928, 202; Ionescu de la Brad 1851, 71.

[28] Şandru 1946, 8.

[29] Brătescu 1939, 11; Şandru 1946, 8.

[30] Iorga 1919, 6.

[31] Harta autorului german fusese anexată de redacţia reputatei reviste germane de geografie „Petermanns Mitteilungen” articolului comandat lui N. Iorga – „Le territoire nationale roumain et le développement d’État des Roumains” - fără ştirea istoricului, deci, în afara oricăror suspiciuni de partizanat. Iorga 1919, 6.

[32] Şandru 1946, 11.

[33] Iorga 1923, 6.

acelaşi fel, putea să-l înlăture", o etapă în sforţarea spre uzurparea şi substituirea Imperiului Bizantin „prin bulgari"[34]; pentru turci - „un bastion" menit să asigure supremaţia Sublimei Porţi la Dunăre şi Marea Neagră[35]; pentru daci, daco-romani, români ea a fost mereu doar „celălalt ţărm al Dunării"[36], chemând „aceeaşi populaţie pe amândouă malurile"[37]. Aşa cum experienţa istorică a confirmat, între ţinuturile carpatice şi cele transdanubiene s-a statornicit, durabil, o reţea de drumuri, de-a lungul cărora oameni şi bunuri au circulat, cu mai multă sau mai mică intensitate, dar constant, țesând legături, determinând impulsuri a căror viabilitate a creat necesitatea, a imprimat caractere de permanenţă. Unul era **„drumul codrului"**, pornind de la poalele Carpaţilor Meridionali şi urmând râurile din bazinul argeşean, spre a atinge marea, după ce traversa Codrii Vlăsiei şi ai Deliormanului. Altul pornea din Bărăgan, continuându-se dincolo de Dunăre şi „tăind" Dobrogea pe la mijloc - **„drumul stepei"**. În sfârşit, **„drumul luncii Siretului"**, în care se întâlneau câteva din cele mai directe pasuri carpatine, lega aşezările transilvane cu Dunărea şi ţărmul mării[38].

Cum lesne se poate observa, Dobrogea configura un perimetru de atracţie naturală, în cuprinsul aceluiaşi spaţiu etnic, spre care şi-au încrucişat drumurile şi locuitori din vecinătatea luncii Dunării şi păstori coborâţi din aşezările din umbra Carpaţilor. Imaginea „Daciei în miniatură"[39] pe care o inspira Dobrogea mijlocului de secol XIX lui I. Ionescu de la Brad – confirmată, ceva mai târziu, şi de relatarea lui Nifon Bălăşescu despre prezenţa aici a românilor veniţi „din toată românimea"[40] - reprezenta, în această ordine de idei, percepţia cu valoare probatorie a produsului unei întregi evoluţii istorice. Absenţa graniţei propriu-zise şi a unei bariere etnice străine care să fie interpusă pe aceste traiecte de circulaţie inter-românească a facilitat continuitatea contactelor şi alimentarea naturală cu conaţionali a populaţiei autohtone. Nu aparţine, desigur, întâmplării faptul că de-a lungul Dunării, în segmentul său dobrogean, de la malurile lacului Razim până la Silistra, a subzistat, chiar şi în condițiile stăpânirii otomane, cu dislocările de populaţie care au însoţit-o, o zonă etno-geografică de concentrare predilectă a românilor. Lunca şi bălţile Dunării reprezentau, pe de o parte, „domeniul pescarului român"[41]. Aşa cum nota Gr.

[34] Iorga 1916, 14-15; Lapedatu 1919, 134-135.

[35] Dumitraşcu, Lascu 1985, 20; Brătescu, 1928, 202.

[36] Iorga, 1923, 6.

[37] N. Iorga, în volumul coordonat de Elsa şi G. Dimitriu-Serea, f.a., 15.

[38] Toderaşcu 1988, 26.

[39] Slăvescu 1943, 111 – *„Românii din Dobrogea, scria la 1 iulie 1850 agronomul-peregrin, sunt adunătură din toate locurile ocupate de români […]"*.

[40] Bălăşescu 1878, 30.

[41] Mehedinţi 1919, 75.

Antipa, în monografia sa consacrată pescăriei şi pescuitului în România, între Silistra şi Tulcea, „[…] afară de satul Carcaliu (populat de lipoveni - n.n.), toate satele frumoase şi bine populate de pe malul dobrogean **sunt curat româneşti,** (s.n.) iar locuitorii lor sunt pescari îndemânateci, ocupându-se încă din vechime cu această meserie”[42]. De la Tulcea, spre vărsare, populaţia era tot mai amestecată, o parte din „vechii pescari români băştinaşi” fiind dislocaţi prin colonizări slave - cazaci, ruşi, lipoveni - „în timpul diferitelor ocupaţii ruseşti”[43].

Iradierea românilor în interiorul Dobrogei s-a produs, pe de altă parte, „pe cale pastorală”. De-a lungul lanţului carpatic, din Bucovina, urmând curbura munţilor şi coborând în linie dreaptă spre Porţile de Fier, exista o salbă de aşezări păstoreşti cu o populaţie de cca. 200.000 oameni, care-şi mânau turmele prin cele 9-10 pasuri, între păşunile alpine şi adăposturile bălţilor dinspre Gurile Dunării[44]. Carpaţii Ţării Româneşti şi lunca Dunării se constituiau, astfel, între „cele mai însemnate arii de convergenţă a turmelor transhumante”[45], reunind oieri munteni, moldoveni şi ardeleni. Fenomenul, însumând „câteva secole de istorie socială românească”[46], a cuprins Dobrogea între destinaţiile favorite, inspirând metafora unor călători din prima jumătate a secolului al XIX-lea, cărora spaţiul dobrogean, de la Varna şi Balcic în sus, le părea „o mare stână de ciobani ardeleni”[47].

Alimentarea masei etnice româneşti din Dobrogea cu conaţionali s-a datorat, pe de altă parte, aportului „plugarilor”. Membru al misiunii militare franceze în Dobrogea în timpul războiului Crimeii, Blondeau nota, în acest sens, că românii emigrează încă „neîncetat” „pe teritoriul otoman (citeşte Dobrogea – n.n.); ei caută să se sustragă fie servituţii, fie serviciului militar”, circumstanţia ofiţerul-intendent[48]. Aceşti băjănari şi cojani - îndeosebi din judeţele muntene învecinate, dar şi din Moldova de ambele părţi ale Prutului, din Bucovina, Banat, Transilvania -, „elementele cele mai dârze, mai harnice şi mai capabile”, au alcătuit un curent de emigrare, căruia N. Iorga îi atribuia întemeierea multor sate româneşti dunărene în veacul al XVIII-lea[49]. Lor li se adăuga grupul, nu tocmai însemnat, al lucrătorilor

[42] Mehedinți 1919, 75.
[43] Mehedinți 1919, 75.
[44] Mehedinți 1919, 75.
[45] Constantinescu-Mirceşti 1976, 15.
[46] Constantinescu-Mirceşti, 1976, 15.
[47] Culea 1928, 50.
[48] Arhivele Naționale Istorice Centrale (A.I.C.), Microfilme Franţa, R. 173, „Blondeau, Note asupra Dobrogei”, c. 973.
[49] Brătescu 1928, 228.

agricoli sezonieri, angajaţi ca slugi sau secerători în zona maritimă, sudul şi centrul provinciei[50], sau strămutaţi forţat de turci în dreapta Dunării.

Rolul de „cetate" atribuit de Sublima Poartă, menită să securizeze flancul drept al principalei sale direcţii de expansiune în Europa, dar şi să descurajeze tentativele puterilor rivale de subminare a politicii statelor-tampon[51] din spaţiul de securitate al Imperiului, a dictat, pe de altă parte, opţiunea sa privind caracterul colonizărilor, care au fost subsumate raţiunilor strategice. Iată de ce, aşa cum observa C. Brătescu, „primii colonişti fură, deocamdată, garnizoanele turceşti"[52]; chiar şi după secolul al XVI-lea, când autoritățile otomane au început o colonizare rurală importantă cu populaţie musulmană turco-tătară, aceasta a fost dirijată, semnificativ, cu predilecţie pe ruta strategică Istanbul-Babadag-Isaccea. În această regiune din centrul şi sudul provinciei, având ca axă de concentrare drumul militar otoman, îi identificau, încă într-un bloc compact, călătorii şi cartografii secolului XVIII-XIX, respectiv „aproape de Isaccea, în cercul Ortachioi-Atmagea-Ciucurova, la est de Babadag, prinşi între români şi lipoveni, apoi un lanţ neîntrerupt care leagă Medgidia cu Constanţa prin Hasancea şi Murfatlar; în sfârşit, câteva benzi orientate sud-vest – nord-est tăiau provincia"[53], sugerând impulsurile care au guvernat, dintru început, colonizarea. Aceasta[54] a provocat strămutarea populaţiei româneşti din aceste regiuni şi gruparea sa în comunităţi compacte din nordul şi sud-vestul Dobrogei, precum şi în zona limitrofă Dunării. Ori, un asemenea simptom adaptiv este proprietatea populaţiilor autohtone, cu sentimentul vetrei, în încercarea lor de supravieţuire statornică, reflex atipic alogenilor aduşi de împrejurări fortuite. Colonizarea turco-tătară a putut, astfel, să împiedice „aceea ce fusese, dar nu i s-a putut substitui […]", cum observa

[50] Ghiaţă 1977, 149.
[51] Dumitraşcu, Lascu 1985, 20.
[52] Lascu, Vitanos 1993, 130.
[53] Iorga 1919, 6.
[54] Colonizarea cu populaţie turcă a devenit mai intensă după cruciada de la Varna (1444), deşi prezenţa turcească în Dobrogea datează din a doua jumătate a secolului al XIII-lea (1262-1264), când un grup de 10.000-12.000 turci selgiucizi, conduşi de Sarî Dede, s-au aşezat în părţile Babadagului, cu voia împăratului Mihail al VII-lea Paleologul. După cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe, când stăpânirea otomană asupra Dobrogei s-a consolidat, a fost încurajată colonizarea tătarilor din Crimeea şi Bugeac, stabiliţi în număr tot mai mare în provincie, după anexarea Crimeii (1784) şi Basarabiei (1812) de către ruşi. Emigrarea tătarilor, având ca destinaţie sau ca etapă de tranzit Dobrogea, a atins punctul culminant după războiul Crimeii, în 1860-1861, numărul lor fiind apreciat la cca. 60.000 oameni. Culea 1928, 157-159; Arbore 1929, 42-43; Angelesco 1907, 62-64.

N. Iorga; „[…] fără voia lor, (turcii - n.n.) au tăiat dezvoltarea firească a împrejurărilor”[55].

În contrast cu remarcabila stabilitate şi continuitate a românilor, alte populaţii au suferit fluctuaţii considerabile, decurgând din caracterul conjunctural, aservit jocului rivalităţilor din zonă, strategiilor care le-au guvernat colonizarea, „accidentelor istoriei”.

Aşezarea bulgarilor în Dobrogea, de pildă, datează din perioada posterioară păcii ruso-turce de la Kuciuk-Kainargi (1774) şi probează aserţiunea privind condiţionarea mişcării unor populaţii de evoluţia rivalităţilor pentru hegemonie la Gurile Dunării. Intercalarea unei consistente perdele de populaţie turcă între Balcani şi Dunăre a zădărnicit, de altminteri, până către sfârşitul secolului al XVIII-lea, eventuale tentative de expansiune etnică bulgară spre nord-est. Dobrogea nu constituia, pentru bulgari, nici spaţiul etnic vital spre care să tindă a-l regăsi în virtutea unei evoluţii istorice naturale şi nici măcar ţinta iniţială a unei emigraţii conjuncturale. Dislocarea blocului etnic turco-tătar, în contextul războaielor de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, a creat spaţii libere, pe care emigranţii bulgari au fost tentaţi să le „umple”, îndemnaţi fie de teroarea întreţinută de cârjali, fie de protecţia pravoslavnicei Rusii, interesată în colonizarea cu slavi a Bugeacului, sudului Basarabiei şi stepelor de dincolo de Nistru. Ţinta emigraţiei bulgare va fi fost, în aceste circumstanţe, Rusia meridională şi Basarabia şi **nu Dobrogea**, socotită doar ca etapă de tranzit. Este probatorie în acest sens remarca unui raport militar rus asupra campaniei din 1806-1812: „Avantajul cel mai real pe care Rusia l-ar fi tras până în prezent din războiul actual, este de a fi trimis locuitorii Dobrogei şi Bulgariei să populeze Basarabia şi districtul Odesa”[56]. O parte a acestor emigranţi, atraşi de terenurile de cultură pe care le-au întâlnit în Dobrogea, s-au aşezat aici, alţii, chiar mai mulţi, dezamăgiţi de condiţiile oferite în Basarabia şi de vexaţiunile administraţiei ruse, au declanşat un curent invers de emigrare, îngroşând numărul primilor colonişti bulgari descinşi în provincie. Această reorientare a emigraţiei, dinspre Basarabia, s-a produs, cu deosebire, după 1833 şi i se datorează, în cea mai mare măsură, constituirea minorităţii bulgare din Dobrogea. Regiunea predilectă de colonizare s-a circumscris bazinului Taiţei şi Slavei, substituind vechi aşezări turco-

[55] N. Iorga, f.a., Istoria Dobrogei, în vol. coordonat de Elsa și G. Dimitriu-Serea, f.a., p.24; Dincolo de accepţiunea comună, avem în vedere înţelesul de *„spaţiu purtător de civilizaţie”* pe care-l atribuie, adeseori, N. Iorga.

[56] Arbore 1929, 11. Se citează, în acest sens, un episod din anul 1809, când armata rusă din Dobrogea a transferat forţat în Basarabia 1.200 de ţărani bulgari surprinşi la Mănăstirea Cocoş şi un altul în care au fost implicaţi 1.500 de locuitori din Tulcea, care se refugiau spre Babadag.

tătare abandonate, ce şi-au păstrat însă, semnificativ, toponimia originară[57]. În schimb, în regiunile de maximă concentrare demografică românească, infiltrările bulgare au constituit excepţii, confirmând posterioritatea şi caracterul lor secundar, suprapus, care le-au impus adaptarea la o stare de fapt preexistentă. Iată de ce, făcând investigaţii „sat cu sat" prin Dobrogea anilor 1857-1858, vice-consulul Franţei, Guillaume Lejean, se socotea îndreptăţit să afirme că „[…] în Dobrogea bulgarii formează o foarte slabă minoritate"[58], concluzie rezultând şi din harta etnografică a Imperiului Otoman elaborată de Kiepert, devenită principalul instrument de lucru al diplomaţilor reuniţi în Congresul de la Berlin, pentru trasarea frontierelor Europei Orientale[59].

Prezenţa altor populaţii - cazaci, ruteni, lipoveni, germani, greci, cerchezi, găgăuzi, evrei, italieni ş.a. -, aduse de felurite împrejurări, a întregit „atmosfera specială şi unică"[60] a peisajului etnic dobrogean - „o Europă şi Asie în miniatură", cum plastic observa C. Brătescu[61] -, fără a influenţa însă, în mod semnificativ, destinul istoric al provinciei. În schimb, într-un arc peste timp desfăşurat pe durata unui sfert de veac, până la 1878, Mihal Czajkowski (1841), I. Ionescu de la Brad (1850), Camille Allard (1855), vice-consulul Franţei Guillaume Lejean (1857-1858, 1867-1869), geograful rus Mirkovici (1867), prof. Franz Bradashka (1869) şi geograful francez Elisée Reclus (1876) consimţeau, fără diferenţe notabile: românii - „poporul cel mai interesant din această regiune", locuiesc „aproape exclusiv tot malul drept al Dunării"[62]. „În momentul anexării Dobrogei la România – consemna, sintetic, şi Fr.

---

57 Vezi Başchioi, Beidaut, Canlâ-Bugeac, Casimcea, Congaz, Caranasuf, Ceamurlia de Sus, Ceamurlia de Jos, Caramanchioi, Casapchioi, Potur, etc. Arbore 1929, 24; Vâlsan 1924, 72.

58 Comnen 1919, 9.

59 Comnen 1919, 10.

60 Arbore, 1929, 66.

61 Brătescu 1928, 210. „Rasa albă şi rasa galbenă – indo-europeni, semiţi şi mongoli, latini, germani şi slavi; creştini ortodocşi, catolici şi protestanţi, alături de mahomedani şi mozaici; o Europă şi o Asie în miniatură, un uriaş muzeu etnografic viu".

62 Ghiaţă 1977, 146-147; Guillaume Lejean nota că „românii locuiesc tot malul sudic al Dunării, de la Dunavăţ până la porţile Silistrei". Ghiaţă 1977, 146-147; Geograful rus Mirkovici, însărcinat, la 1867, cu întocmirea unei hărţi a naţionalităţilor slave, recunoştea că „**aproape tot malul drept al Dunării, ca şi o parte considerabilă a districtului Tulcea era românesc** (s.n.)". În 1870, în Jurnalul geografic al Genevei, „Le Globe", prof. Franz Bradashka scria: „Românii au ocupat aproape tot malul drept al Dunării de Jos, Dunavăţ, gura braţului meridional, până în împrejurimile Silistrei". În sfârşit, în a sa „Géographie générale", Paris, 1876, Elisée Reclus remarca: „În aval de Cernavodă şi până la mare, populaţia malului drept al Dunării este în mare majoritate compusă din valahi, în faţa cărora dau înapoi, puţin câte puţin, turcii din aceste ţinuturi". O. Tafrali, 1928, 128-129.

Lebrun, valorificând o varietate de informaţii istorice, geografice, etnografice, statistice - românii ocupau toată jumătatea danubiană a provinciei pe o suprafaţă continuă şi neîntreruptă în care ei erau autohtoni şi în care masele lor au putut fi în timp reînnoite sau completate prin aportul venit din stânga fluviului”[63].

Preeminenţa românilor în demografia Dobrogei, adăugată evocatei unităţi geografice a pământului românesc, a constituit, într-o altă ordine de idei, premisa interferenţelor economice transdanubiene, care au configurat, treptat, spaţiul pieţei naţionale. Aşa cum remarca P. P. Panaitescu, „ţara noastră nu a fost o alcătuire de centre izolate, ci o **unitate economică** în care oamenii de la munte nu pot trăi fără cei de la şes, cât şi cei de la baltă şi cei de la pădure”[64]. În cuprinsul acestei comunităţi, zona Gurilor Dunării a exercitat o atracţie naturală ca „**singura faţadă logică a pământurilor extracarpatice** (s.n.).”[65] Este, de altminteri, cunoscut şi confirmat de circulaţia monetară că, în secolele XIV-XV, regiunea era spaţiul schimbului permanent de mărfuri pe traseele situate în prelungirea debuşeurilor dunărene ale drumurilor muntene şi moldoveneşti: Silistra, Hârşova, Brăila, Galaţi, Isaccea, Chilia. Regulamentele comerciale şi vamale otomane din a doua jumătate a secolului al XVI-lea fac dovada continuării acestor schimburi şi sub administraţia Înaltei Porţi[66]. În acelaşi timp, rostul conferit de turci Dobrogei, constrâns la raţiunile strategice, era divergent menirii sale de „debuşeu firesc al unei puteri economice din interior”, cum scria N. Iorga[67]. Contextul normal a fost astfel întrerupt şi viaţa economică a provinciei, jugulată. Dintr-un „terminal” maritim al drumurilor comerciale din jurul Carpaţilor, prelungite spre Orient şi spaţiul economic mediteranean, Dobrogea devenea o schelă pentru tranzitarea zaherelei moldo-muntene către Bosfor sau Adrianopol[68]. Preceptul, consacrat de experienţă, conform căruia „cine este stăpânul regiunii situate între Dunăre şi Mare este, totodată, stăpânul munţilor din vecinătate”[69], se verifica şi în acest plan: strangularea arterei pontice a sufocat şi viaţa economică din ţinuturile româneşti limitrofe.

Chiar în aceste împrejurări, de limitare a ariei şi volumului schimburilor, circuitele comerciale inter-româneşti nu au fost complet suprimate. Perenitatea lor a probat vitalitatea funcţiei originare, pe care restaurarea contextului iniţial avea s-o

[63] Tafrali 1928, 14.

[64] Panaitescu 1969, 154.

[65] Vâlsan 1927, 211-212; La rândul său, S. Mehedinţi considera că „[…] din punct de vedere geografic, istoric, etnografic şi antropo-geografic, fâşia de pământ dintre Dunăre şi Mare este faţada naturală a statului român spre calea liberă a oceanului”. Mehedinţi 1919, 81.

[66] Manolescu 1984, 255; 267.

[67] N. Iorga în Elsa și G. Dimitriu-Serea, f.a., 24.

[68] Maxim 1983, 889.

[69] Mihăilescu 1938, 32.

reanimeze. Nu întâmplător, când constrângerile regimului dominaţiei otomane s-au destins şi vechi legături, în stare latentă, au fost reactivate, funcţiile originare au început să se resusciteze, să accelereze şi, totodată, să adâncească procesul integrării. Este ceea ce a realizat, ca deschidere, Tratatul de la Adrianopol (1829). Aşa cum, cu îndreptăţire, s-a afirmat, actul în sine, restabilind libertatea comerţului Principatelor, descătuşat de constrângerile monopolului otoman, „nu a determinat un salt de esenţă spectaculară în orientarea economiei româneşti"; a permis însă „dezvoltarea mai accelerată a condiţiilor obiective generale de dezvoltare a societăţii româneşti, aflată în plin proces de afirmare"[70]. Deschiderea spre circuitele economice continentale, într-o Europă a interdependenţelor, dominată de procesele integratoare generate de capitalism, a stimulat racordarea societăţii româneşti la „pulsul" Europei moderne şi, totodată, a integrat, tot mai accelerat şi profund, Dobrogea în organismul economiei naţionale, într-o relaţie biunivocă. Pe de o parte, revigorarea economiei Principatelor a repus în actualitate necesitatea accesului cel mai facil spre circuitele comerciale internaţionale. Dunărea, marea şi spaţiul lor de contiguitate - Dobrogea - se consacrau, astfel, drept condiţii ale „respiraţiei economice normale" a unei mari producătoare de grâne. Pe de altă parte, în noul context, pe cale să-şi regăsească rostul, Dobrogea a cunoscut o perioadă de renaştere a economiei - şi nu numai - afirmându-se, împreună cu Principatele, în conştiinţa publică europeană. Este concludentă, în acest sens, informaţia conţinută într-un raport consular italian din 1864, conform căreia, la acea dată, prin Constanţa se exporta tot grâul care altădată pornea din Galaţi şi Brăila, cca. 2.500.000 hl[71].

Cercetătorul contemporan este frapat să constate, pe de altă parte, numărul şi îndrăzneala unor proiecte, din iniţiativă românească sau străină, menite să pună cât mai eficient în valoare segmentul dobrogean al căilor de racordare a Principatelor la Europa. Ele au făcut obiectul unor competente dezvoltări în istoriografia noastră[72], motiv pentru care nu le reiterăm în acest context. Toate - şi le putem adăuga misiunile cu diferite scopuri din prima jumătate a secolului al XIX-lea, ca şi întemeierea de consulate ale Austriei, Franţei, Angliei, S.U.A., Italiei, Greciei, Olandei la Tulcea - stau mărturie interesului crescând cu care Puterile europene, cu deosebire, cercetau Dobrogea într-o semnificativă conivenţă cu problematica românească. În acelaşi timp, însă, ele îşi au originea într-o realitate incontestabilă: articularea vieţii economice din această regiune pe Dunăre, acolo unde era concentrată, cu deosebire, populaţia românească. Ori, aşa cum s-a observat, dacă spre extremităţile provinciei, economia şi aşezările omeneşti au decăzut de-a lungul stăpânirii turceşti, localităţile

[70] Platon 1980, 169.
[71] Rădulescu, Bitoleanu 1979, 251.
[72] Ghiaţă 1993, 4-8.

dinspre Dunăre şi-au menţinut vitalitatea, au prosperat chiar[73]. Consecutiv revirimentului de după 1829, acestea, cât şi cele situate de-a lungul principalelor artere de comunicaţie cu Principatele, au cunoscut o tot mai însuflețită viaţă economică. Era urmarea **controlului de facto** al românilor asupra Dunării - românii sunt „domnii Dunării, aşa cum englezii sunt domnii mărilor", constata I. Ionescu de la Brad, la 1850[74] -, realitate ce consfinţea izbânda **necesității**, lucrarea de durată a geografiei şi istoriei aceluiaşi neam, pe ambele maluri ale fluviului, faţă cu vremelnice stăpâniri şi interese. Concluzia poate fi extrapolată şi asupra convergenţelor politice inter-româneşti. Orice demers în acest sens nu poate eluda concluzia geopolitică pe care interpretarea desfăşurărilor istorice din spaţiul circumpontic o relevă: „[În] istoria noastră - reflecta Gh. Brătianu, întărind o observaţie pe care am mai evocat-o - munţii ocupaţi şi marea închisă ne sugrumă libertatea şi viaţa naţională. Deci, o concluzie logică: **marea liberă şi munţii în mâinile noastre sunt pentru noi nu numai spaţiul vital, dar condiţiuni vitale, sunt elemente însuşi ale existenţei noastre**"[75]. O probează, în opinia autorului, războaiele lui Traian pentru cucerirea Daciei, consecinţa „inevitabilă" a controlului roman asupra culoarului pontic şi dunărean, experienţă confirmată şi de turci, cărora stăpânirea litoralului le-a deschis „fatalmente" perspectiva anexării ţinuturilor din sudul Caucazului şi a unor puncte de sprijin şi capete de pod pe Dunăre, din Principatele Moldovei şi Ţării Româneşti, până la Buda[76].

Pentru domnitorii români, la rându-le, relația cu Gurile Dunării şi Dobrogea s-a impus, de timpuriu, ca o necesitate. Glosând pe tema „drumului-creator de stat", propusă de N. Iorga, Şerban Papacostea observa, în cuprinsul unui studiu de remarcabilă adâncime, că „drumul nu a creat statul [...]", dar lupta pentru controlul său „a precipitat constituirea teritorială a celor două state (Ţara Românească şi Moldova – n.n.) în limitele lor istorice şi a imprimat direcţia acestui proces (gurile Dunării şi M. Neagră)"[77]. Concordanţa evenimentelor circumscrise întemeierii statale sugera lui Sergiu Iosipescu o concertare politică a voievozilor români, realizând astfel „marea contestare [...] a planurilor angevine de expansiune şi conexiune pontică în alianţă cu Genova". „Din limanul Nistrului şi până la Deliormanul balcanic, principatele române ale Ţării Româneşti şi Moldovei legaseră Carpaţii de Marea cea Mare, conchidea autorul. Axa strategică de pe Dunărea maritimă, în jurul căreia se făcuse unificarea şi larga deschidere pontică impuneau politicii româneşti lupta pentru libertatea mării [...]. O strategie a fermei apărări a romanităţii ponto-

[73] Bitoleanu, Dumitraşcu 1976, 872.
[74] Slăvescu, 1946, 76.
[75] Brătianu 1980, 106, nota 29.
[76] Brătianu 1980, 194-198.
[77] Constantiniu 1986, 8.

danubiene, rezemată pe stăpânirea Carpaţilor. Strategie cu implicaţii europene şi asiatice, în întreg bazinul Mediteranei şi care a fundamentat misiunea medievală a românilor de apărători ai acestei părţi a Europei”[78]. Se luminează, astfel, şi miza politicii danubiano-pontice a unor domnitori, precum Mircea cel Bătrân, Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul, care au înţeles ca pe un fapt „aproape axiomatic” că **apărarea pe Dunăre şi, mai ales, controlul regiunii de la „vărsare” sunt vulnerabile, nu se pot practic garanta, fără stăpânirea Dobrogei.** Nu este întâmplător, în acest context ideatic, gândul Întregitorului de la 1600, exprimat „făţiş” după izbânda de la Guruslău, „de a aduce şi Dobrogea în hotarele statului său”[79].

Pe de altă parte, câteva reflecţii privind locul Dobrogei în contextul „chestiunii române” ca problemă europeană poate fi benefică perspectivei analitice pe care o propunem. Geneza, conţinutul, evoluţia „chestiunii române” în contextul disputatei „probleme orientale” post-Karlowitz au fost adâncite şi analizate în toată complexitatea, în cuprinsul unor studii generale sau speciale de incontestabilă probitate şi autoritate, astfel încât un demers recapitulativ ni se pare de prisos. Ne îngăduim doar să stăruim asupra acelor aspecte utile pledoariei noastre.

Cum este îndeobşte cunoscut, în noul context istoric al reculului Puterii de pe Bosfor, implicarea balcanică a Austriei, ascensiunea Rusiei ca putere europeană cu veleităţi în zonă, asumarea în replică de către Franţa şi Anglia a „credo-ului” diplomatic al integrităţii Imperiului Otoman „personificau”, pentru mai bine de două secole, pe principalii rivali ai „succesiunii” sud-est europene a sultanilor. Prutul devenea, în consecinţă, „Rubicon al istoriei contemporane”, Dunărea - „baza strategică a echilibrului politic în Orient”, iar Principatele Române, „unul dintre aspectele permanente” ale „problemei orientale”[80]. Iată de ce, în viziunea strategilor echilibrului politic european, Principatele Române au fost asimilate ca „ultimele bastioane ale Imperiului Otoman spre nord şi est”[81]. Între aceste coordonate, „chestiunea română” avea să evolueze de la condiţia de „apendice” al „problemei orientale”, afacere ruso-turcă preschimbată în „protectorat proconsular” al Rusiei, spre o tot mai pronunţată personalizare, o „chestiune” naţională distinctă ca problemă europeană. Şi aceasta, şi datorită acţiunilor tenace ale românilor înşişi, ajunşi la conştiinţa naţionalităţii, vizând emanciparea şi unitatea naţională, chiar dacă aceste demersuri au trebuit să fie cantonate în limitele stricte ale regimului de suzeranitate otomană.

[78] Isopescu, 1985, 28; 62-63; 103-105; 180.
[79] Mateescu, 1979, 23.
[80] Boicu, 1975, 14; 16.
[81] Boicu, 1975, 16.

Noua fază, de criză, în evoluţia „problemei orientale", marcată de războiul Crimeii (1853-1856), găsea, aşadar, cele două aspecte - european şi naţional – ale „chestiunii române" într-un moment de maturitate şi echilibru. „Sistemul de garanţie, ideea creării unui stat naţional român privit ca un tampon între marile puteri înconjurătoare, implicaţiile româneşti ale soluţionării problemelor ridicate de regimul Dunării, viitorul Deltei etc., sunt câteva dintre piesele esenţiale care au ridicat «chestiunea română» în centrul preocupărilor politicii continentale."[82] Soluţia naţională, românească, a întemeierii României sub regimul „garanţiei colective" a Puterilor, însemna nu numai triumful cauzei române, ci se circumscria, totodată, strategiei echilibrului politic european, prin configurarea unei bariere naturale contra potenţialilor uzurpatori ai Imperiului Otoman. Ori, aceasta consacra, totodată, raţiunea europeană de existenţă a statului naţional român.

În „ecuaţia" echilibrului european prin soluţia „chestiunii române", Dobrogea nu era inclusă explicit. Implicit, însă, ca o condiţie a viabilităţii „edificiului" politic imaginat la Congresul de pace de la Paris, statutul său este subînţeles. În temeiul menirii sale în „arhitectura" geopolitică a pământului românesc, Dobrogea se constituia în strategia otomană şi nu numai, între condiţiile de garanţie a integrităţii imperiului. Poziţia Dobrogei între Dunăre şi M. Neagră, stabilindu-i rolul de complement indispensabil controlului la gurile fluviului, în împrejurările în care strategia echilibrului european era centrată pe această regiune, iar statul-tampon românesc i se integra ca o componentă esenţială, nu putea să nu includă provincia în cuprinsul problemei româneşti, în ciuda statutului său în cadrul imperiului, deosebit de acela al Principatelor. **Aici,** „bastionul" dobrogean trebuia să blocheze imperialismului rus „culoarul stepei"; **aici,** puterea otomană îşi asigura un pilon al suzeranităţii sale asupra Principatelor; **de aici** se încerca a se da consistenţă strategiei consacrate prin Tratatul de la Paris. Sub acest raport, un interesant studiu elaborat de N.P. Comnen, valorificând hărţi franceze şi germane de la sfârşitul secolului al XVIII-lea până în pragul sec. al XIX-lea, relevă o concluzie semnificativă: Dobrogea era atât de deosebită de restul posesiunilor otomane de la sud de Dunăre încât, invariabil, ea era delimitată de Bulgaria prin simboluri cartografice de aceeaşi valoare cu acelea care separau pe aceasta de Serbia, Grecia sau Valahia[83]. Asocierea Dobrogei la spaţiul românesc limitrof este, din acest punct de vedere, un indiciu al discernerii afinităţilor care le leagă şi, pe de altă parte, a înțelegerii necesităţii includerii comune în scenarii adiacente „problemei orientale". Astfel, după o „recunoaştere" a Munteniei, Moldovei şi Dobrogei, din însărcinarea generalului Aupick, francezii Sabatier şi Desaint propuneau, la 1848, crearea unui stat unitar de 8.000.000 de români, spre a

[82] Boicu, Cristian, Platon 1980, 141-142.
[83] Comnen 1918, 57-59.

avea la Gurile Dunării „paznici fideli”[84]. Doi ani mai târziu, într-o scrisoare din Carasu, din 1 iulie 1850, I. Ionescu de la Brad susţinea cerinţa satisfacerii revendicării românilor de a se constitui într-o comunitate religioasă autonomă, din considerente politice: „[…] guvernul (turc - n.n.) - detalia acesta - îşi asigurează românimea pierdută din Basarabia şi aceea în primejdie din Principate, formează o piedică bulgarilor care de limbă şi de religie se trag înspre ruşi. Românimea numai îi poate ţine despărţiţi. Şi de aceea, asta din Dobrogea este şi făcută […] spre a forma o piedică de care are lipsă guvernul a pune între bulgari, greci şi ruşi […]”[85]. În sfârşit, Prokesch-Osten propunea, la 1854. unirea Moldovei cu Ţara Românească şi Dobrogea sub egidă austriacă, garanţii europene şi neutralitatea noului stat[86], ca garanţii ale unui nou statut internaţional al Principatelor.

Evoluţia apartenenţei Deltei[87] nu este, la rândul său, întâmplătoare şi a atras atenţia Europei, o dată mai mult, asupra conexiunilor Dobrogei cu Principatele. Încredinţarea Deltei şi a Insulei Şerpilor Imperiului Otoman, prin protocolul din 19 iunie 1857[88], chiar dacă, e adevărat, încălca drepturi elementare româneşti, nu era însă un paradox. Faptul a consfinţit, este evident, un compromis în care divergenţele între Puteri au avut rolul lor şi nu unul minor. În acelaşi timp însă, hotărârea se subsuma „spiritului de la Paris” vizând prezervarea echilibrului european. Complementară chestiunii retrocesiunii sudului Basarabiei, prin urmare statutului Gurilor Dunării, hotărârea ţintea la protecţia intereselor Puterilor, dar şi să dea consistenţă mandatului european care întemeia raţiunea de existenţă a statului român. Puterea suzerană, dublând autoritatea românească pe malul stâng al Dunării prin stăpânirea ţărmului corespondent şi a Deltei, era, astfel, tonificată faţă cu eventualele sale slăbiciuni şi cauţionată, totodată, prin „mandat” european, pentru eventualitatea, previzibilă, a iniţierii efectului de disoluţie a acţiunilor care tindeau spre formarea statului naţional. Stăpânirea otomană asupra Dobrogei şi Deltei era, astfel, ea însăşi, o condiţie a garantării statutului constitutiv al statului român sub

[84] Ungureanu 1969, 88.

[85] Slăvescu 1946, 110.

[86] Boicu 1975, 128.

[87] După pacea de la Bucureşti (1812), sfidând prevederile tratatului cu Poarta, Rusia a ocupat o parte a Deltei, până la braţul Sulina. Faptul împlinit avea să fie inclus, apoi, într-un protocol din 1817 şi consfinţit prin Convenţia de la Akkerman (1826). În continuare, Rusia şi-a extins autoritatea asupra întregii Delte până la braţul Sf. Gheorghe. Tratatul de la Adrianopol (1829) stipula, în acest sens, că Poarta a cedat Rusiei cealaltă parte a Deltei, cuprinsă între braţul Sulina şi Sf. Gheorghe. Această situaţie, confirmată şi prin Convenţia de la St. Petersburg (1840), avea să se prelungească până la Congresul de pace de la Paris (1856). Ghiaţă, 1993, 2.

[88] Ghiaţă 1993, 2; Boicu, Cristian, Platon 1980, 153.

suzeranitate otomană şi garanţia colectivă a Puterilor europene. Factorii de risc potenţial din regiune, cărora li se includea de acum şi labilitatea tânărului stat naţional român, putând stârni, deci, noi ambiţii de influenţă exclusivă, integrau astfel Dobrogea **prin substitutul otoman**, în ecuaţia echilibrului european, în conexiune cu „chestiunea" Principatelor.

Principiul integrităţii Imperiului Otoman, asumat ca raţiune politică europeană, **a întârziat**, **a pus în alţi termeni** evoluţia integrării Dobrogei în construcţia statului naţional român, dar nu a putut evita scadenţa împlinirii unui proces istoric obiectiv şi, deci, implacabil. Preceptele care guvernau sistemul relaţiilor internaţionale au impus, atunci, **perpetuarea unei stări de provizorat şi identificarea soluţiilor celor mai adecvate să-l conserve**. Pentru că, în raport cu interesul naţional **şi** „unirea cea mică" **şi** regimul autonomiei sub suzeranitate otomană şi garanţia colectivă a Puterilor europene erau **etape tranzitorii ale unui proces în evoluţie**, etape dezvoltate **în limite compatibile cu realităţile internaţionale.** În cuprinsul acestei contradicţii, starea de provizorat conţinea - şi perioada până la 1878 o probează[89] - primejdii ce puteau pune sub semnul întrebării însăşi existenţa statului român modern. Independenţa se proclama, aşadar, ca o necesitate de securitate a statului şi premisă a împlinirii destinului naţional, condiţii inseparabile de „rostul" istoric al Dobrogei. Se reconfirma, astfel, în noi circumstanţe istorice, faptul că „rezultanta" celor două tendinţe care interferau în „răscrucea" Dobrogei puneau în evidenţă caracterul necesar, organic, regenerator al legăturilor cu Ţara, în raport cu care prezenţa străină la Gurile Dunării nu putea decât să creeze, vremelnic, **„iluzia unei frontiere"**.

Un demers menit să discearnă aspecte ale cuprinderii Dobrogei în naţiune, nu se poate dispensa, în sfârşit, tocmai de considerarea reprezentării celei mai spiritualizate a realităţii istorice - conştiinţa naţională. Ea sublimează elemente care personalizează o comunitate şi pe care le integrează într-un patrimoniu colectiv, cu o funcţie activă în planul devenirii istorice. Şi, cu privire la acest aspect, nu vom reitera teme documentate de exegeza istorică[90]. Vom stărui doar asupra unor particularităţi ce se cuvin evaluate în raport cu „modelul" consacrat în celelalte provincii româneşti.

Mai întâi, factorul demografic; „mozaicul" etnic dobrogean, ca şi mişcările de populaţie provocate, cel mai adesea, de împrejurări violente au avut, din punctul de vedere care ne interesează, un efect trenant şi inhibitor. „Contextul imediat", existenţa materială sau chiar supravieţuirea erau realităţi prea presante pentru a îngădui introspecţia şi cristalizarea în secvenţe identice a conştiinţei naţionale. Diversitatea şi dispersia etnică au temporizat şi diluat, de asemenea, naşterea sentimentului de solidaritate care conferă coeziune, identitate şi ţel unei comunităţi.

[89] Boicu, Cristian, Platon 1980, 185-254.
[90] Bitoleanu, Dumitrașcu 1976, *passim*.

Pe de altă parte, este vorba de caracterul dominaţiei otomane, diferit în Dobrogea faţă de Principate şi, cu atât mai mult, faţă de stăpânirea austriacă din Transilvania. Fenomenul de „orientalizare” a fost aici mai pregnant, cu implicaţii asupra formelor de manifestare a culturii, a permeabilităţii la nou a societăţii, a evoluţiei mentalităţilor. Rolul militar conferit Dobrogei a potenţat trăsăturile conservatoare până la anacronism ale regimului otoman, îndepărtând-o de valorile culturii, ideologiei, mentalităţilor apusene, tot mai avid absorbite în societatea românească din stânga Dunării. Iată de ce, difuziunea culturii în Dobrogea s-a realizat multă vreme şi într-o perioadă de semnificative prefaceri în spirit naţional în celelalte provincii româneşti, predilect prin **filieră populară**, prin mocani. Absenţa pentru multă vreme a elitelor locale a lipsit astfel comunitatea românească din Dobrogea de purtătorii rafinaţi de spiritualitate, care să-i definească specificul şi să-i sintetizeze programatic nevoile, să-i lumineze drepturile şi să-i catalizeze voinţa. Iată de ce mişcarea naţională a avut, în mod firesc, o ecloziune mai lentă, cu **caracter preponderent popular şi empiric**. Dicieni, cojani, mocani reuniţi „din toată românimea”, românii şi-au „descoperit”, nemijlocit, apartenenţa la neam în oglinda „imaginii celuilalt”, au asimilat înţelesul ţărănesc al marilor idei despre patrie, naţiune, interes naţional, peste care interese tot mai concrete au creat necesitatea, legând punţi durabile peste Dunăre. Orientarea spre România, tot mai prezentă la mijlocul secolului al XIX-lea nu a fost, de aceea, abstractă, conceptuală, valorizată ideologic de o elită naţională activă politiceşte, cât mai ales expresia înlănţuirii unor nevoi şi resorturi identitare comune, care au întreţinut şi revigorat instinctul natural al „oamenilor locului” şi i-au catalizat metamorfoza în conştiinţă.

În contextul enunţat, expansiunea capitalismului a atins, pe de altă parte, relativ târziu, sistemul arhaic otoman, astfel încât forţele unificatoare ale pieţei, care să genereze şi să afirme interese, şi-au realizat lent şi, mai ales, **din afară** funcţia coagulantă.

În sfârşit, se cuvin evaluate limitele impuse acţiunii politice în Dobrogea faţă de Principate, cu statutul lor de autonomie, de unde şi o altă raportare, receptare şi integrare faţă cu politica europeană. Regimul otoman, relativ tolerant faţă de naţionalităţi, a avut, la rândul său, o funcţie moderatoare în planul acţiunii sociale şi politice a românilor dobrogeni.

Considerând aceste condiţionări obiective, este de observat că, la mijlocul şi în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, conştiinţa naţională era o realitate printre românii dobrogeni, tinzând spre forme de exprimare tot mai consistente şi cu o finalitate ce-i orienta, virtual, spre Principate/România. „Simţământul naţionalităţii e foarte încordat şi cu mult mai mult decât în satele din Principate”, constata I. Ionescu de la Brad la jumătatea secolului al XIX-lea. „Contactul lor (românilor – n.n.) cu

naţionalităţile ce-i încongiură i-au trezit în acest simţimânt şi cu căldură mare ascultă orice se atinge de neamul românesc”[91]. Iată de ce aspiraţia spre unire pe care o evocă documente din perioada premergătoare retrocesiunii de la 1878 n-a fost un fenomen de import, însuşit mimetic de o populaţie fără discernământ, „contaminată” politic de guvernul român, ci expresia evoluţiei spre maturitate a conştiinţei naţionale, sub imperiul unei dinamici istorice tot mai accelerate. Este semnificativ în acest sens faptul că, într-un moment când naţiunea română era angajată în efortul pentru cucerirea independenţei, dezbaterile la Mesajul Tronului din 26 noiembrie 1877 evocau existenţa în Dobrogea de „subscrieri pentru a se alipi pe lângă România”[92]. Informaţia era confirmată de „Allgemeine Zeitung” din 12 decembrie 1877, care relata că „în rândurile populaţiei româneşti creştine din Dobrogea circulă o petiţie care s-a şi acoperit de numeroase semnături şi care cere alipirea acestui teritoriu la România”[93].

Aşadar, spre a conchide, intrarea oficială a Dobrogei în dezbaterea internaţională survenea într-un moment în care evoluţia istorică, sub toate aspectele, o orienta, evident, spre România, ca imperativ comun al dezvoltării viitoare, iar comunitatea românească se trezise la conştiinţa naţională. Împrejurările în care aceasta s-a împlinit, circumscrise proclamării şi cuceririi independenţei, puneau însă, iarăşi, statul român sub imperiul caracterului preeminent al raţiunilor de ordine europeană şi, subsecvent acestora, al hotărârilor „despre noi, fără noi”. Noul statut internaţional al României avea să consacre, în consecinţă, **de jure**, ceea ce românii împliniseră **de facto,** dar cerinţele salvgardării „unui prezent plin de ameninţări” au dictat diplomaţilor reuniţi la Berlin compromisul în chestiunea Basarabiei. Printr-un „aranjament de ordine europeană”, Dobrogea era „reunită” cu România, restituind ţării „polul” maritim vital asigurării securităţii, libertăţii şi împlinirii mandatului său european la Gurile Dunării şi suprimând, totodată, rolul nefast de „punte” militară pentru interese străine.

În ipostază dobrogeană, ciclul istoriei româneşti se repeta: într-un moment de echilibru între acumulările istorice interne şi interesele europene, retrocedarea Dobrogei marca o nouă etapă a întregirii naţionale. Simultaneitatea sa cu răpirea de către Rusia a sudului Basarabiei, ca şi contextul politicii de compensaţii care a fundamentat opera politică a Congresului de la Berlin, au asociat momentului conotaţii în care aparenţa vrea să substituie realitatea. Ori, aceasta consfinţea irecuzabil că „aici în Dobrogea, n-am răsărit pe nepregătite, într-un ceas de noroc războinic, sau de chibzuială diplomatic … România a putut să nu ceară această

[91]Slăvescu 1946, 70.

[92] Stoicescu 1928, 701.

[93] 1977, Independenţa României. Documente, III, 217.

întindere teritorială; poporul românesc, mocanul, cojanul, au pretins-o prin dezvoltarea însăşi a necesităţilor istorice”[94].

Bibliografie

Arhivele Naţionale Istorice Centrale (A.I.C.), Microfilme Franţa, „Blondeau, Note asupra Dobrogei”, R. 173, c. 973.

*** “Românul”, XXII, 18 martie 1878.

*** Independenţa României. Documente, 3 - Presa străină, doc. 1141, Bucureşti, 1977.

Angelesco, G.G. 1907, *Ėtude sur la Dobrogea au point de vue de l'organisation des pouvoirs publiques*, Paris.

Bălăşescu, N. 1878, *Românii din Turcia*, în Cărţile săteanului român, Bucureşti.

Bitoleanu, I., Dumitraşcu, Gh. 1976, *Românii din Dobrogea şi manifestări ale conştiinţei lor naţionale la începutul epocii moderne*, RI 29, 6.

Boicu, Leonid 1975, *Geneza chestiunii române ca problemă internaţională*, Iaşi.

Boicu, L., Cristian, V., Platon, Gh. 1980, *România în relaţiile internaţionale. 1699-1939, cap. IV (1853-1866)*, 136-184, Iaşi.

Brătescu, C. 1928, *Populaţia Dobrogei*, în *1878-1928. Dobrogea. Cincizeci de ani de viaţă românească*, Bucureşti.

Brătescu, C. 1939, *Dobrogea Regelui Carol I şi colonizările dobrogene*, Cernăuţi.

Brătianu, Gh.I. 1988, *Marea Neagră. De la origini la cucerirea otomană*, 1, Bucureşti.

Ciobanu, Radu Șt. 1986, *A fost pierdută Dobrogea de Mircea cel Bătrân?*, RI 39, 8.

Ciorbea, V., Stanciu, M. 1980, *Aspecte ale problemei agrare din Dobrogea de la sfârşitul sec. al XIX-lea şi începutul sec. XX*, AIIAI 17, Iaşi

Comnen, N.P. 1918, *La Dobrogea. Éssai historique, économique, ethnographique et politique*, Paris

Comnen, N.P 1920, *Este Dobrogea românească?*, Bucureşti

Condurachi, Em.A., Teodorescu, R. 1980, *L'Europe de l'Est, aire de convergence des civilisations*, în *Rapports Grandes thèmes et méthodologie, 1, editat cu prilejul celui de-al XV-lea Congres Internaţional de ştiinţe istorice, ,* Bucureşti.

Conea, I. 1967, *Simion Mehedinţi despre rolul factorului geographic în istoria poporului român*, în *Simion Mehedinţi. Opere alese*, Bucureşti.

Constantinescu-Mirceşti, C. 1976, *Păstoritul transhumant şi implicaţiile lui în Transilvania şi Ţara Românească în sec. XVIII-XIX*, Bucureşti.

[94] Iorga 1938, 5; Iorga 1928, 259.

Constantiniu, Fl. 1986, *În vremea Marelui Mircea (II),* Flacăra, 27 (1620), 35/ 4 iul.

Culea, Ap. D. 1928, *Cât trebuie să ştie oricine despre Dobrogea. Trecutul, prezentul, viitorul*, Bucureşti.

G. Dimitriu-Serea, f.a., *Dobrogea românească*, Bucureşti.

Dumitraşcu, Gh., Lascu, St. 1985, *Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, SAI, 51-52.

Ghiaţă, A. 1977, *Les Roumains en Dobroudja au milieu du XIX-ème siècle d'après les informations de Ion Ionescu de la Brad*, RÉSEE 15, 1, 131-157.

Ghiaţă, A. 1993*, La politique roumaine et ottomane concernant le développement de la vie économique au Bas-Danube (XIX-e siècle)*, în *Actele celui de-al XI-lea Congres Internaţional de istorie turcă*, Ankara.

Giurescu, C.C. 1939, *Dobrogea, vechi pământ românesc*, Bucureşti.

Hurezeanu, D. 1984, *Formarea naţiunii române*, în *Naţiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan*, Bucureşti.

Agrigoroaiei, I., Buzatu, Gh., Cristian, V. 1986, *Românii în istoria universală*, 1, *Monografii istorice*, Iaşi.

Ionescu de la Brad, I. 1851, *Excursion agricole dans la plaine de la Dobroudja*, Constantinople.

Iorga, N. 1916, *Ilusii şi drepturi naţionale în Balcani. Lecţie de deschidere la Institutul de Studii Sud-Est Europene*, Vălenii de Munte.

Iorga, N. 1919*, Devant une carte allemande*, în *La Dobrogea roumaine. Études et documents*, Bucureşti.

Iorga, N. 1923, *Drepturi naţionale şi politice ale românilor în Dobrogea. Consideraţiuni istorice*, AD 4, 1.

Iorga, N. 1928, *Românii şi bulgarii în Dobrogea. Câteva simple observaţii nouă*, în *1878-1928. Dobrogea. Cincizeci de ani de viaţă românească*, Bucureşti.

Iorga, N. 1938, *Poporul românesc şi marea*, Vălenii de Munte.

Iorga, N. 1985, *Locul românilor în istoria universală*, Bucureşti.

Iorga, N. f.a., *Istoria Dobrogei, în Elsa și G. Dimitriu-Serea*, f.a., *Dobrogea românească*, București.

Iosipescu, S. 1985*, Balica, Dobrotiţă, Ioancu*, Bucureşti.

Kogălniceanu, V.M. 1910, *Dobrogea.1879-1909. Drepturi politice fără libertăţi*, Bucureşti.

Lapedatu, Al. 1919, *Les prétentions bulgares sur la Dobroudja*, în *La Dobrogea roumaine. Études et documents*, Bucarest.

Lascu, St. 1983, *Specificul vieţii politice dobrogene după 1878 în viziunea oamenilor de stat şi începuturile activităţii partidelor la Constanţa*, în *Colegiul pedagogic „C. Brătescu. Valori ale civilizaţiei româneşti în Dobrogea*, Constanţa.

Lascu, St., Vitanos, C. 1993, *Dimensiuni naţionale în activitatea publică şi ştiinţifică a dobrogenilor I. Bănescu şi C. Brătescu*, în *Colegiul pedagogic „C. Brătescu". Valori ale civilizaţiei româneşti în Dobrogea*, Constanţa.

Manolescu, R. 1984, *Legături economice între Ţările Române în feudalism (sec. XIV-XVIII)*, în *Naţiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan*, Bucureşti.

Marcu, Liviu P. 1983, *Reforme agrare din Dobrogea de la sfârşitul sec. al XIX-lea şi începutul sec. XX în context sud-est european*, în *Comunicări de istorie a Dobrogei* 2, Constanţa.

Mateescu, T. 1979, *Permanenţa şi continuitatea românilor în Dobrogea*, Bucureşti.

Maxim, M. 1983, *Teritorii româneşti sub administraţie otomană în sec. al XVI-lea* (2), RI 36, 9.

Mehedinţi, S. 1919, *Observări antropo-geografice asupra Dobrogei*, AD 1.

Mehedinţi, S. 1967, *Dacia pontică şi Dacia carpatică. Observări antropo-geografice*, în *Opere alese*, Bucureşti.

Mihăilescu, V. 1938, *Considérations géographiques*, în *La Dobroudja*, Buletinul Societăţii Geografice, 47, Bucarest.

Mihăilescu, V. 1940, *Progresele economice şi culturale realizate în Dobrogea sub stăpânire românească*, Bucureşti.

Nacian, I.I. 1892, *Dobrogea. Reformele economice şi sociale ce ea reclamă*, Bucureşti.

Negulescu, N. 1928, *Administraţia în Dobrogea Veche*, în *Dobrogea. Cincizeci de ani de viaţă românească*, Bucureşti.

Oţetea, A. 1980, *Contribuţii la chestiunea orientală*, în *Scrieri istorice alese*, Cluj-Napoca.

Panaitescu, P.P. 1969, *Introducere în istoria culturii româneşti*, Bucureşti.

Pariano, C.D. 1905, *Dobrogea şi dobrogenii*, Constanţa.

Platon, Gh. 1980, *Dobrogea la sfârşitul sec. al XVIII-lea şi în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în *Geneza revoluţiei române de la 1848*, Iaşi.

Pop, N. 1988, *Bazinul Dunării. Natură şi om*, Bucureşti.

Rădulescu, A., Bitoleanu, I. 1979, *Istoria românilor dintre Dunăre şi Mare. Dobrogea*, Bucureşti.

Roman, I.N. 1905, *Dobrogea şi drepturile politice ale locuitorilor ei*, Constanţa.

Roman, I.N. 1928, *Proprietatea imobiliară din Dobrogea şi condiţiunea ei juridică în legislaţia otomană, română şi bulgară*, în *Dobrogea. Cincizeci de ani de viaţă românească*, Bucureşti.

Rotaru, C.P. 1930, *Reformele agrare din Dobrogea Veche (1878-1930)*, Bucureşti.

Russu, V. 1980, *România în relaţiile internaţionale. 1699-1939*, cap. V (1866-1875), 185-254.

Şandru, D. 1946, *Mocanii în Dobrogea*, Bucureşti.

Spinei, V.M. 1987, *Istorie la Marea cea mare, (I), De la Akhshaena la Pontus Euxinus*, în Magazin istoric 21, 4 (241).

Stan, G. 1976, *Particularităţi ale organizării administrative şi judecătoreşti a Dobrogei la sfârşitul sec. al XIX-lea - începutul sec. XX*, Culegere de referate 2, Bucureşti.

Stanciu, M. 1993, *Din viaţa politică dobrogeană. Legea pentru recunoaşterea drepturilor politice depline locuitorilor provinciei*, în *Colegiul pedagogic „C. Brătescu". Valori ale civilizaţiei româneşti în Dobrogea"*, Constanţa.

Stoicescu, D. 1928, *Justiţia română în Dobrogea. Schiţă istorică*, în *Dobrogea. Cincizeci de ani de viaţă românească*, Bucureşti

Stoicescu, N. 1983, *Unitatea românilor în evul mediu*, Bucureşti

Tafrali, O. 1921, *Apărarea României transdanubiene în străinătate*, AD 2, 1.

Tafrali, O. 1928, *La Roumanie transdanubienne (La Dobroudja). Esquisse géographique, historique, ethnographique et économique*, Paris.

Toderaşcu, I. 1988, *Unitatea românească medievală*, Bucureşti.

Ungureanu, Al. 1969, *O misiune franceză în Ţara Românească, Moldova şi Dobrogea în anul 1848*, RA 12, 1.

Vâlsan, G. 1924, *Carpaţii în România de azi*, Convorbiri literare.

Vâlsan, G. 1927, *Dunărea de Jos în viaţa poporului roman*, Graiul românesc, 1, nr. 10/ octombrie.

Vicol, M., Dumitraşcu, Gh. 1983, *Legea agrară din 1882 din Dobrogea şi implicaţiile ei naţionale*, în *Comunicări de istorie a Dobrogei*, 2, Constanţa.

Vlădescu-Olt, M. 1908, *Constituţia Dobrogei*, Bucureşti.

Vulcănescu, R. 1987, *Mitologia română*, Bucureşti.

Vulpe, R. 1939, *La Dobroudja à travers les siècles. Évolution historique et considérations géopolitiques*, Bucarest.

OCUPAȚIA RUSĂ ȘI EMIGRAREA POPULAȚIEI TURCO-TĂTARE DIN DOBROGEA

Valentin CARATĂ[*]
Valeriu ȚURCAN[**]

Abstract:

After Dobrogea returns to Romania many of those emigrants will return to their homes, their land and even if the Turks minority has not reached great dignity in the Romanian state, they will remain ministers of the good relations with the Romanian majority, counselors and friends.

Hardworking, industrious and kind-hearted, energetic and enterprising, the Turkish minority will prove loyal to the Romanian state and to the interests of the nation. In assessing the relations between the Romanian majority and the Turkish minority, the Romanian-Turkish relationship and the fund of history common to the two peoples left their mark. Muslims from Dobrogea have always considered Dobrogea a Romanian ground, they supported the province's integrity in the Romanian state.

Dobrogea is for the Turkish minority - and not just for him - a land of understanding and humanity, a land where, keeping his language, folklore, religion and traditional occupations, he became a Romanian citizen. Here he identifies himself with the European ideals of the Romanians: law state, freedom, democracy, market economy, modern civilizing integration with Europe and America.

Rezumat:

După ce Dobrogea va reveni României, mulţi dintre cei emigraţi se vor întoarce la casele lor, pe pământurile lor şi, chiar dacă minoritarii turci nu au ajuns la mari demnităţi în statul român, ei vor rămîne miniştri ai bunelor relaţii cu românii majoritari, prieteni şi sfătuitori. Gospodari, harnici şi inimoşi, energici şi intreprinzători, minoritarii turci se vor dovedi loiali statului român şi intereselor superioare ale naţiei. În aprecierea relaţiilor dintre majoritarul român şi minoritarul turc şi-au pus amprenta şi relaţiile româno-turce, fondul de istorie comună ale celor

---

* Liceul Tehnologic „Simion Leonescu", Str. Drumul Teilor, 83, 827120, Luncavița.
** Școala Gimnazială "Gheorghe Banea", Str. Florilor, 30, 825300, Măcin,
e-mail: *turcanvalentin@yahoo.com*.

două popoare. Musulmanii dobrogeni au considerat mereu Dobrogea pământ românesc, au susţinut integritatea provinciei în cadrul statului român. Dobrogea este pentru minoritarul turc – şi nu doar pentru el - un ţinut al înţelegerii şi omeniei, un ţinut unde, păstrându-şi limba, folclorul, religia şi ocupaţiile tradiţionale, a devenit cetăţean român. Aici se identifică cu idealurile europene ale românilor: stat de drept, libertate, democraţie, economie de piaţă, integrare modern civilizatoare cu Europa şi America.

Key-words: *ethnicity, minority, Turks, Tatars, tolerance, integration*
Cuvinte cheie: *etnie, minorităţi, turci, tătari, toleranţă, integrare*

Tratatul de la Berlin semnat la 1/13 iulie 1878 consfinţea independenţa României, dar o condiţiona de cedarea teritoriului cerut de Rusia. Prin articolul 14 al tratatului, se atribuiau României „insulele formând Delta Dunării, precum şi Insula Şerpilor, Sangeac-ul Tulcea - cuprinzând districtele (cazalele) Kilia, Sulina, Mahmudia, Isaccea, Tulcea, Măcin, Babadag, Hârşova, Kustenge şi Medgidia", precum şi „ţinutul situat la sudul Dunării până la o linie care plecând de la răsărit de Silistra răspunde în Marea Neagră, la miazăzi de Mangalia"[1].

Pierderea sudului Basarabiei prin Dictatul de la Berlin, căci despre un adevărat Dictat al marilor puteri se poate vorbi, a fost unanim dezaprobată în ţară. Unii oameni politici cereau Corpurilor legiuitoare să nu ratifice tratatul. Mulţi refuzau ideea primirii Dobrogei pe motiv că astfel s-ar accepta cedarea Basarabiei, deşi nicăieri în textul tratatului nu era vorba de o „compensaţie teritorială"[2]. Factorii de decizie din România nu puteau fi suspectaţi că ar fi acceptat de bună voie un schimb teritorial. Deviza acestora a fost tot timpul: „nu se tocmesc suflete de români nici pe bani, nici pe teritorii"[3].

Trecând peste amărăciunea momentului, poporul român se putea mândri cu două mari izbânzi istorice: cucerirea independenţei - recunoscută şi prin Tratatul de la Brelin - şi revenirea strămoşescului pământ al Dobrogei între graniţele ţării.

Unirea Dobrogei cu România nu însemna anexarea unui teritoriu străin. În această parte de ţară au trăit „cei mai vechi şi mai drepţi dintre traci" – geţii, menţionaţi de Herodot - şi tot aici s-a produs mai devreme romanizarea decât în celelalte teritorii geto-dace; aici s-a manifestat spiritualitatea creştină încă de la începuturile sale şi s-a afirmat Mircea cel Bătrân ca vrednic unificator de pământuri

[1] *Independenţa României* 1977, 311.
[2] *Timpul*, anul III, nr. 182, 19 august 1878, 1-2.
[3] Giurescu 1966, 64.

româneşti; tot în Dobrogea a fost probată – poate mai mult decât în alte provincii istorice – vitalitatea neamului românesc, capacitatea de a înfrunta vitregiile vremurilor, de a-şi păstra individualitatea şi demnitatea, cultivând, totodată, spiritul bunei înţelegeri cu atât de numeroasele grupuri etnice.

Preponderenţa numerică a românilor şi rolul lor dinamizator în viaţa economică şi culturală a Dobrogei, rezultă din toate statisticile oficiale şi neoficiale, ca şi din alte surse documentare.

Statistica întocmită de Ion Ionescu de la Brad în 1850, din însărcinarea oficialităţilor otomane centrale şi cu sprijinul celor din Dobrogea, consemna o realitate demografică ce nu poate fi pusă la îndoială: românii reprezentau 30,1% din totalul populaţiei, fiind mai numeroşi decât oricare dintre celelalte etnii. În statistica oficială a generalului Beloţercovici, care a condus Administraţia Sangeacului Tulcea după retragerea otomană din 1878, românii ocupau, de asemenea, primul loc cu 35,3%, urmaţi de bulgari, ruşi, greci, evrei, armeni, germani şi ţigani.

Dobrogea a fost şi a rămas vatră de sinteză etnică românească în care, alături de urmaşii vechilor ,,dicieni", se stabileau, în răstimpuri munteni, moldoveni şi ardeleni care aduceau ştiinţă de carte, grija pentru biserică, impulsionau conştiinţa şi simţirea românească. Trecerile peste Dunăre – în ambele sensuri – asigurau, în vreme de pace sporirea activităţilor economice şi culturale, iar, în vremuri de răstrişte, posibilitatea supravieţuirii.

Dând expresie conştiinţei naţionale, românii dobrogeni l-au întâmpinat cu bucurie în anii 1860 şi 1864 pe Alexandru Ioan Cuza la Cernavodă, Medgidia, Constanţa pe timpul călătoriilor sale la Constantintinopol.

Prinţul Carol, care, de asemenea, s-a bucurat de o frumoasă primire în Dobrogea, vizitând în trecere Tulcea pe la 1867, consemna într-o scrisoare trimisă tatălui său: ,,… populaţia de acolo se simte foarte fericită să fie unită cu România"[4].

Pentru unirea Dobrogei cu România se pronunţau, alături de români, şi cei mai mulţi dintre etnicii conlocuitori. În perioada tratativelor care au precedat încheierea păcii de la San Stefano, 200 de notabili ai grecilor, musulmanilor, armenilor, evreilor din Dobrogea, se adresau Porţii cu cererea ca provincia să nu fie inclusă în Bulgaria Mare. Documentul era semnat, mai întâi, de arhiepiscopul grec de Tulcea şi de muftiul musulman.

Edificator este şi raportul lui Ioan Murgescu, comandantul flotilei române, trimis să inspecteze porturile dobrogene, el constata: ,,toate populaţiile române, grece, turce şi tătare aşteaptă cu nerăbdare ocupaţiunea Dobrogei de către români şi

[4] Seişeanu 1928, 184.

în toate locurile în care am fost mi-au mărturisit că se găsesc fericiţi că Dobrogea şi Mangalia s-au dat României". Mai aflăm că ,,la Kavarna şi Varna şi chiar la Constantinopol stau gata sute de familii turce şi tătare să se întoarcă în Dobrogea la casele lor, îndată ce vor veni românii"[5].

Una dintre problemele principale cu care se vor confrunta autorităţile române după reintegrarea Dobrogei statului nostru a fost emigrarea populaţiei turce în patria mamă, acestea căutând să ia măsuri care să stopeze, pe cât posibil, emigrarea populaţiei turco-musulmane, în acest scop făcând investigaţii pentru a descoperi cauzele acestui fenomen îngrijorător, fenomen ce va lua amploare mai ales după proclamarea Republicii Turcia (în anul 1923) şi după iniţierea reformelor ,,părintelui'' Turciei moderne, Mustafa Kemal, când populaţia turcă din toate regiunile care aparţinuseră fostului Imperiu Otoman era chemată să contribuie la făurirea noului stat turc.

Pentru populaţia turco-musulmană din Dobrogea războiul din 1877-1878 a însemnat un moment esenţial în ce priveşte stabilitatea şi siguranţa ei. Din informaţiile existente în presa de limbă româna şi în cea de limbă turcă, precum şi din documente de arhivă, reiese că, în timpul războiului, dar şi în perioada următoare, s-a produs un adevărat exod din rândul acestei populaţii. Cifrele pe care le redăm – cu toată aproximaţia lor, datorată împrejurărilor de atunci - ne ajută să ne facem o imagine de ansamblu asupra emigrării populaţiei musulmane. Astfel, o corespondenţă din Istanbul, de la sfârşitul lunii aprilie 1878, ne dă cifra de 50-60.000 de emigranţi din Rumelia Orientală la Adrianopol,[6] iar, din raportul generalului Stolypin (guvernator general al Rumeliei Orientale până în iulie 1879) din iulie 1878, reiese că aproximativ 160.000 de musulmani au emigrat din Bulgaria de nord şi Dobrogea.[7]

După cunoscutul publicist A. Ubicini (1880) ,,numărul turcilor care părăsindu-şi pământurile şi casele lor s-au îndreptat spre Edirne şi Istanbul şi au căzut pe drum" a fost de 240-250.000 de persone. Dintre aceştia, 160.000 erau turci din Rumelia Orientală, astăzi Bulgaria, iar aproape 80-90.000 veneau din Dobrogea.[8]

Urmările războiului reies şi din numărul comparativ de case existente la începutul conflictului şi la data instalării administraţiei române. Astfel, la începutul

---

[5] Rădulescu, Bitoleanu 1979, 278.

[6] Arbore 1930, 65-69.

[7] Arbore 1930, 91.

[8] Ubicini 1880, 25.

conflictului în sangeak-ul Tulcea (Dobrogea) existau 29.097 de case, iar la instalarea autorităţilor române, au rămăs doar 16.702[9].

Tot în acest sens, amintim documentul colonelului Fălcoianu din octombrie 1878, când, în urma celor constatate în Dobrogea, înaintează un raport lui Mihail Kogălniceanu, pe atunci ministru de externe, în care despre districtul Kustenge menţiona că ,,cea mai mare parte din sate sunt distruse şi devastate căci populaţia musulmană era în majoritate"[10].

Despre starea de sărăcie, ruinele satelor ,,bogate şi prospere altădată", despre câmpurile pustii, despre ,,ordinea publică zdruncinată" din pricina ,,administraţiunii armatei de ocupaţiune ruse", despre starea de nesiguranţă a ,,populaţiunii mahomedane ruinată aproape cu desăvârşire" scria ziarul ,,Farul Constanţei" de-a lungul câtorva numere[11]. Din această constatare, reiese că, în primul rând, erau vizate aşezările cu populaţie majoritar musulmană, populaţie nevoită să emigreze în mare parte, unii întorcându-se - după cum vom vedea - o dată cu instalarea administraţiei române.

O situaţie asemănătoare reiese şi din raportul lui Sergiu Candiano (din 20 septembrie 1878), care conţine concluzii şi note privind organizarea Dobrogei, raport folosit în mare parte pentru elaborarea legii de organizare a provincie şi unde se arată: ,,din cauză că musulmanii, părăsind casele lor în timpul răsbelului şi că până în prezent nimic nu i-au întors, mulţime de locuitori dobrogeni chiar şi din alte părţi s-au întors prin satele nearse"[12].

În şedinţa Senatului din 10 decembrie 1879, Mihail Kogălniceanu amintea: ,,În timpul resbelului din urmă, cerchezii au fost izgoniţi şi de ruşi şi de bulgari, până şi de turci şi au lăsat deşarte 40 de sate. Asemenea, au rămas deşarte o mulţime de sate turceşti care au fost ocupate de bulgari în timpul ocupaţiunii ruseşti"[13].

Tot legat de emigrarea populaţiei musulmane amintim şi o expunere oficială privind judeţul Constanţa în anii 1916, din care dăm câteva exemple: astfel, în "Cavarcik" (azi „Gura Dobrogei"), în timpul războiului din 1877 ,, … populaţia turcă fugind, satul a fost populat cu ruşi"[14].

---

[9] Brătescu 1938, 95-101.

[10] Biblioteca Academiei Române , *manuscris, Fond D.A. Sturza*, dosar 16, varia, f 23.

[11] *Farul Constanţei*, nr.36/18 ianuarie 1881, 1-3; nr.37/25 ianuarie 1881, 1-3; nr. 38/1 februarie 1881, 1-4 ; nr. 39/8 februarie 1881, 1-3 ; nr. 40/15 februarie 1881, 1-3, nr. 41/22 februarie 1881, 1-4.

[12] Arhivele Naţionale Istorice Centrale, Fond Ministerul de Interne-Administrative, dosar 263/ 1878, f 38.

[13] Negulescu 1924, 126.

[14] Negulescu 1924, 133.

Din satul Cogealac ,,după războiul din 1877, turcii care-l locuiau au emigrat"[15].

Satul Chiorceşme (azi Ţepeş Vodă), populat numai de tătari, aceştia ,,în timpul războiului din 1877 au plecat în Turcia"[16].

La 1877 din satul Tichileşti tătarii emigrează în Asia şi alte localităţi turceşti[17].

Este posibil ca la această emigrare să fi contribuit şi instaurarea administraţiei ruse în Dobrogea, ca urmare a decretului din 1 iulie 1877[18], administraţie care va dura mai mult de un an[19]. Dintr-un raport al agentului consular al Franţei la Constanţa, adresat Ministerului de Externe francez la 10 august 1877, reiese că la acea dată în localitatea Constanţa funcţionau ,,un consiliu civil şi un consiliu judiciar"[20] ,,numite prin alegere"[21] de autoritățile ruse şi care erau puse sub preşedenția unui ofițer rus.

Motivele care îi determinau pe turci să plece vor constitui subiecte controversate, comentate pe larg şi în presa de limbă română şi de limbă turcă din Dobrogea. ,,Dobruca Gazetesi", primul ziar – cronologic vorbind – editat de comunitatea turcă din Dobrogea, semnalează acest fenomen încă din primul număr într-un articol intitulat ,,Din Dobrogea - viitoarea emigrare"[22]. Ziarul este menit să apere interesele cetăţeanului dobrogean contra ,,asupririlor şi şicanelor" venite din partea oricăror autorităţi politice, administrative, sau judecătoreşti[23]. Tipărit din iniţiativa guvernului, ziarul urmărea, pe lângă propagarea culturii în rândurile naţionalităţilor turco-tătare: ,,numai într-un strat social cult pot da roade reformele politice"[24], şi câştigarea simpatiei şi a ataşamentului acestei comunităţi, situație în care, ,,după strângerea recoltei mulţi turci din plasa Silistra Nouă se prepară a părăsi România pentru totdeauna", se afirmă în articolul ,,Din Dobrogea – viitoarea emigrare"[25].

---

[15] Negulescu 1924, 191.

[16] Negulescu 1924, 242.

[17] Ciachir 1977, 287.

[18] Autorităţile ruse împart sangeacul Tulcea în şapte ocoale: Tulcea, Măcin, Constanţa, Medgidia, Hârşova, Cernavoda, Sulina şi Babadag. Sub ruşi, sangeacul Tulcea era condus de un guvernator, în persoana generalului rus Beloţercovici. Printre alte măsuri se introduce şi circulaţia obligatorie a banilor ruseşti incepând din 16 iulie 1877, care se vor impune tot mai mult în detrimentul celor turceşti, în funcţie de înaintarea trupelor ruse.

[19] Stanciu 1988, 55-57.

[20] Stanciu 1988, 55-57.

[21] Stanciu 1988, 55-57.

[22] *Dobruca Gazetesi* (*Gazeta Dobrogei*), nr.1/1 septembrie 1888, 1-2.

[23] *Dobruca Gazetesi (Gazeta Dobrogei*), nr.1/1 septembrie 1888, 1-2.

[24] *Dobruca Gazetesi* (*Gazeta Dobrogei*), nr.1/1 septembrie 1888, 1-2.

[25] *Dobruca Gazetesi* (*Gazeta Dobrogei*), nr.1/1 septembrie 1888, 1-2.

În ziarul „Halk”, într-unul din articolele sale, făcându-se un scurt istoric al populaţiei turco-tătare din Dobrogea, se arată că această populaţie a venit în Dobrogea de Nord (judeţele Tulcea şi Constanţa) din Crimeea, după ce acest ţinut a fost anexat Imperiului Ţarist de către împărăteasa Ecaterina în 1783, şi mai cu seamă, după războiul - îndeobşte numit al Crimeii - din anii 1853-1856, din cauza abuzurilor la care a fost supusă de autorităţile ruseşti. În urma unirii Dobrogei la România în 1878, populaţia turco-tătară s-a temut, crezând că va fi tratată la fel ca în Rusia şi de aceea, a început să emigreze în Anatolia. Cu toate acestea, autorităţile române nu numai că nu vor abuza de această populaţie, dar se vor arăta chiar interesate de situaţia ei. Astfel, regele Carol I va sprijini minoritatea turcă din Dobrogea printr-o serie de măsuri ca: împropietărirea cu zece hectare a capilor de familie și bărbaţilor ce împlinisetă vârsta de 21 de ani; moscheile şi bisericile sunt şi ele împropietărite cu 10 hectare; personalul clerical este scutit de serviciul militar; copii musulmani sunt primiţi în şcolile româneşti oferindu-li-se chiar burse[26].

Această temere de la început a populaţiei turce că autorităţile române o vor prigoni s-a dovedit a fi fără temei şi altele vor fi cauzele care o vor determina pe aceasta să plece. Astfel, în urma legii pentru reglementarea propietăţii rurale dobrogene din 1882, se constata o deteriorare a păstoritului – specific Dobrogei - cauzat de fărâmiţarea terenurilor prin măsura de a se da pământ în loturi mici, păstorit care constituia şi ocupaţia principală a populaţiei turce, aceasta trăind mai ales în mediul rural. Acest fapt este subliniat într-un articol din ,,Dobruca Gazetesi”, arătându-se că: nenumăratele turme de oi şi herghelii de cai s-au împuţinat de tot ba chiar rasa vitelor atât de vestită odinioară, a degenerat şi ca o consecinţă fatală exportul de lână şi brânzeturi a scăzut simţitor”[27].

Despre situaţia Dobrogei de după război ni se par semnificative câteva fraze din Darea de seamă făcută de Consiliul Judeţean Constanţa la 18 ianuarie 1881 de către prefectul judeţului Remus M. Opreanu: „Când am venit, o mare parte a judeţului era acoperită de ruine. Sate bogate şi prospere altădată dispăruseră sau nu mai rămânea dintr-însele decât ziduri dărâmate. Ce erau Argâr–Ahmed, Sarai, Muslu, Şiriu, Capugi, Curugea, Cartal, Terzicoi, Satişcoi, Boascik, Erkeşik, Baltagi, Karamurat, Anadalkoi, Murfatlar, Ilanlâk, Hoşkadân, Daulikoi, Derekoi, Tusla, Mahmud Kuius, Kacemak, Mulceova, Talaşman etc., ca să nu numesc decât satele importante? Grămezi de ruine. Câmpurile asemenea, în cea mai mare parte pustii. Ce erau Mangalia, Medgidia, Constanţa chiar în cartierele ocupate altădată de

[26] *Halk* (*Poporul*), nr 1/20 februarie 1936, 3-4.
[27] *Dobruca Gazetesi* (*Gazeta Dobrogei*), nr. 353/28 noiembrie 1893, 1.

populaţiunea musulmană?[28] Se mai arată că deşi războiul nu s-a purtat practic în Dobrogea, aici ,,ura şi pasiunile de tot felul se dezlănţuiseră"[29], iar ,,populaţiunea, musulmană mai cu seamă, câtă nu fugise sau se întorsese în urma păcii, era fără curagiu, fără moral, părăsită destinului ei, destin care atunci era plin de zile negre pentru dânsa"[30]. Neputându-se adapta noii situații, populația turco - tătară va începe să emigreze.

Un alt motiv al emigrării l-a constituit administraţia defectuoasă din Dobrogea, mai ales corupţia funcţionarilor locali, care săvârşeau abuzuri şi asupra populaţiei româneşti, dar mai ales asupra celei musulmane.

În paginile ziarelor acestei comunităţi întâlnim adesea plângeri referitoare la această situaţie. Astfel, ,,Dobruca Gazetesi" vorbind despre neajunsurile ţăranului dobrogean arată: ,,El ştie că prosperitatea pentru el nu este posibilă […] când cel de pe urmă funcţionar îl poate trata nepedepsit, ca pe o vită de povară"[31]. Un alt articol din acelaşi ziar atrage atenţia asupra faptului că situaţia gravă din punct de vedere economic a ţăranului dobrogean e cauzată de numeroşii funcţionari administrativi şi fiscali care profită de ignoranţa şi naivitatea ţăranilor, cerându-le acestora tot felul de taxe[32]; este vorba despre preceptorii fiscali şi notarii comunali, despre care se afirmă că ,,sunt nişte lipitori nesăţioase, care nu cruţă cea din urmă picătură de sânge din vinele poporului"[33].

Creşterea de la zi la zi a numărului turcilor dobrogeni care emigrau a neliniştit atât autorităţile române - aceasta pentru faptul că populaţia turco-musulmană a dat dovadă de lealitate şi ataşament sincer faţă de statul român -, cât şi pe puţinii intelectuali turci din Dobrogea, care vedeau ameninţată existenţa comunităţii lor. Într-un articol intitulat „Frământări" din ziarul „Halk", avocatul turc Feric Bectemir atrage atenţia acelora dintre conaţionalii săi care-şi părăsesc averile şi emigrează în Turcia, crezând că vor găsi aici „grădini întinse cu măslini şi portocali fără stăpâni"[34], asupra greutăţilor pe care le au de întâmpinat o dată ajunşi acolo. Un alt articol din acelaşi ziar reproduce o declaraţie referitoare la cauzele emigrării turcilor, dată de un avocat stabilit în Silistra, care cunoştea bine realităţile sociale de aici, declaraţie făcută ziarului „Curentul", care a întreprins o anchetă în rândul populaţiei musulmane cu privire la problema emigrării. Acest avocat consideră purtarea aparatului funcţionăresc

---

[28] *Dobruca Gazetesi* (*Gazeta Dobrogei*), nr. 36/18 ianuarie 1881, 1-3.
[29] *Dobruca Gazetesi* (*Gazeta Dobrogei*), nr. 37/25 ianuarie 1881, 1-3.
[30] *Dobruca Gazetesi* (*Gazeta Dobrogei*), nr. 38/1 februarie 1881, 1-3.
[31] *Dobruca Gazetesi* (*Gazeta Dobrogei*), nr. 363, 13 februarie 1894, 1-2.
[32] *Dobruca Gazetesi* (*Gazeta Dobrogei*), nr. 369, 24 martie 1894, 1-3.
[33] *Dobruca Gazetesi* (*Gazeta Dobrogei*), nr. 369, 24 martie 1894, 1-3.
[34] *Halk* (*Poporul*), nr. 4/8 aprilie, 1936, 2.

ca principala cauză a emigrării turco-tătarilor. El afirmă: ,,cel mai mic funcţionar de la ţară, abuzând de drepturile lui, a persecutat şi nedreptăţit populaţia care fatal a început să emigreze"[35]. O altă cauză a emigrării o constituie – conform opiniei sale – colonizarea făcută în Dobrogea, fără să se ţină cont de mentalitatea populaţiei musulmane. Referitor la acest aspect, sunt semnificative următoarele afirmaţii: ,,colonizarea a nemulţumit mult, mai ales populaţia turcă, întrucât în lipsă de case pentru colonişti, aceştia au fost puşi în casele turcilor, ceea ce le-a adus cea mai gravă lovitură morală întrucât era ceva împotriva obiceiurilor şi credinţelor lor religioase"[36].

La acestea putem adăuga şi reacţia în rândul populaţiei musulmane produsă ca urmare a hotărârii arbitrare din convenţia de armistiţiu ruso-turcă semnată la Adrianopol la 19 ianuarie 1878 şi reluată în tratatul de la San Stefano din 19 februarie/3 martie 1878, prin care se urmărea crearea unui mare principat autonom bulgar (160.000 kilometri pătraţi), bazat pe ,,majoritatea populaţiei bulgare", principat care urma să includă şi partea limitrofă a Mării Negre din răsăritul Bulgariei, precum şi Dobrogea[37].

Ca urmare a acestei hotărâri este înaintat un protest Porţii Otomane, semnat de peste 200 de fruntaşi ai musulmanilor, grecilor, armenilor, evreilor - în frunte cu muftiul şi arhiepiscopul grec - în care se prezintă situaţia etnică a populaţiei din sangeak-urile Varna, Tulcea, Rusciuk, din care reiese că populaţia musulmană este în majoritate, comparativ cu cea bulgară şi se combate crearea unui asemenea principat, concluzionând că protestul se ridica împotriva ,,unui asemenea aranjament funest"[38].

După tratatul de la San Stefano, România va obiecta referitor la prevederile lui, considerând că interesele sale au fost lezate. Aceste nemulţumiri veneau pe fondul unei tensionări deja existente în raporturile româno-ruse, începând cu 16 ianuarie 1878, când Ion Brătianu şi Mihail Kogălniceanu au comunicat Principelui Carol I că agentul diplomatic român la Petersburg, generalul Ghica, a fost înştiinţat de ţarul Alexandru şi de principele Gorceacov că Rusia cere înapoierea celor trei judeţe din sudul Basarabiei, care reveniseră Moldovei prin tratatul de la Paris din 1856. Chestiunea celor trei judeţe, cuprinsă în prevederile articolului 45 al Tratatului de la Berlin al Marilor Puteri, preciza că România va fi determinată ca, la data de 1 octombrie 1878, să-şi retragă autorităţile

---

[35] *Halk* (*Poporul*), nr. 6/22 aprilie, 1936, 2.

[36] *Halk* (*Poporul*), nr. 6/22 aprilie, 1936, 2.

[37] *Memoriile regelui Carol I al României*, vol. IV, 1878-1881, 1994, 57-70; vezi şi Al. P. Arbore, *Noi informaţiuni etnografice, istorice şi statistice asupra Dobrogei şi regiunilor basarabene învecinate Dunării,* 88.

[38] Arbore 1930, 89.

din Basarabia, provincia fiind ocupată, fără incidente, de către Rusia[39].

Încercând să aducem completări, pentru o mai bună conturare a imaginii privind comunitatea turco-musulmană din Dobrogea de după 1878, dăm câteva statistici – cu rezervele ce se impun -, dat fiind caracterul lor aproximativ şi uneori contradictoriu. Astfel, din statistica Marelui Stat Major Rus, întocmită la începutul războiului, reiese că în sangeak-ul Tulcea (Dobrogea) erau 111.859 locuitori, dintre care 56.849 turci şi tătari[40]. Pe de altă parte, din statistica întocmită de guvernatorul sangeak-ului Tulcea, generalul rus Beloţercovici, rezultă că nu exista niciun turc, ci doar 131 capi de familie tătari[41], ceea ce, pe de o parte ne întăreşte afirmaţiile despre un anumit exod al populaţiei musulmane, dar, în acelaşi timp, nu excludem posibilitatea ca guvernatorul să fi omis prezentarea unei situaţii cât de cât reale privindu-i pe musulmani.

Din cele două statistici privind judeţele Constanţa şi Tulcea „în momentele" revenirii Dobrogei, întocmite de profesorul de Martonne, reiese că, din totalul de 74.514 locuitori, 36.492 erau turci şi tătari[42]. Din alte surse, de data aceasta preluate din „Curierul financiar" şi publicate în „Telegraful român" din 16 octombrie 1879, unde se menţionează că „populaţia rămasă în urma aprigului resbel din 1877 e de 101.942 locuitori"[43], rezultă că turcii şi tătarii înregistraţi în cele două judeţe însumau 23.033 locuitori[44]. Din aprecierile consulului francez Laigne, reiese cifra de 150.000 de locuitori în perioada anterioară războiului, pentru ca în timpul acestuia să scadă la 90.000 de locuitori fără a se prezenta însă o situaţie pe naţionalităţi. Că este greu de evaluat populaţia Dobrogei cu exactitate în acele împrejurări, ne-o demonstrează chiar afirmaţiile lui Mihail Kogălniceanu – pe atunci ministru de interne şi un bun cunoscător al situaţiei din provincie – care, în şedinţa Senatului din 4 martie 1880, sublinia că „nu s-a făcut un recensământ precis"[45], iar „populaţiunea nu este încă bine stabilită"[46].

După ce Dobrogea va reveni României, mulţi dintre cei emigraţi se vor întoarce la casele lor, pe pământurile lor şi, chiar dacă minoritarii turci nu au ajuns la mari demnităţi în statul român, ei vor rămâne miniştri ai bunelor relaţii cu românii

---

39 Arbore 1930, 89.
40 Ciachir 1977, 289-290.
41 Arbore 1930, 92.
42 Neicu 1928, 28-29.
43 *Telegraful român*, anul XXVII, nr. 121 (Sibiu), 16 octombrie 1879, 1-2.
44 Arbore 1930, *Noi informaţiuni…* , p. 92.
45 Kogălniceanu 1989, 271.
46 Kogălniceanu 1989, 350.

majoritari, prieteni şi sfătuitori. Gospodari, harnici şi inimoşi, energici şi întreprinzători, minoritarii turci se vor dovedi loiali statului român şi intereselor superioare ale naţiei.

În aprecierea relaţiilor dintre majoritarul român şi minoritarul turc şi-au pus amprenta şi relaţiile româno - turce, fondul de istorie comună ale celor două popoare. Musulmanii dobrogeni au considerat mereu Dobrogea pământ românesc, au susţinut integritatea provinciei în cadrul statului român. Dobrogea este pentru minoritarul turc – şi nu doar pentru el – un ţinut al înţelegerii şi omeniei, un ţinut unde, păstrându-şi limba, folclorul, religia şi ocupaţiile tradiţionale, a devenit cetăţean român. Aici se identifică cu idealurile europene ale românilor: stat de drept, libertate, democraţie, economie de piaţă, integrare modern civilizatoare cu Europa şi America.

Bibliografie

Arbore, Al. 1930, *Noi informații etnografice, istorice și statistice asupra Dobrogei şi a regiunilor basarabene învecinate Dunării*, AD 11.

Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond Ministerul de Interne-Administrative, dosar 263/1878, f 38.

Biblioteca Academiei Române, *manuscris, Fond D.A. Sturza*, dosar 16, varia, f 23.

Brătescu, C. 1938, *Dobrogea regelui Carol I şi colonizările dobrogene,* AD 9, 3.

Ciachir, N. 1977, *Războiul pentru independenţa României în contextul european, 1875-1878,* Bucureşti.

Dobruca Gazetesi (*Gazeta Dobrogei*), nr.1/1 septembrie 1888, p. 1-2.

Farul Constanţei, nr. 36/18 ianuarie 1881, p. 1-3; nr. 37/25 ianuarie 1881, p. 1-3; nr. 38/1 februarie 1881, p. 1-4 ; nr. 39/8 februarie 1881, p. 1-3 ; nr. 40/15 februarie 1881, p. 1-3, nr. 41/22 februarie 1881, p. 1-4.

Giurescu, C. 966, *Ştiri despre populaţia românească a Dobrogei în hărţi medievale şi modern*, Muzeul Regional de Arheologie al Dobrogei.

Halk (*Poporul*), nr. 1/20 februarie 1936, p. 3-4.

Independenţa României, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1977.

Kogălniceanu, M. *Opere V, Oratorie III,1878-1891, Partea I, 1878-1880, (text stabilit, studiu introductiv, note şi comentarii de Georgeta Penelea*), Bucureşti.

Memoriile regelui Carol I al României, vol. IV, 1878-1881, (Ediție şi indice de Stelian Neagoe), Bucureşti, 1994.

Negulescu, N. T. 1924, *Județul Constanța în anii 1916-1923. Expunere prezentată Consiliului Județean de către dl. N.T. Negulescu prefectul județului*, Constanța.

Neicu, I. 1928, *Ţara dinre Dunăre şi Mare. (1878 – 1928), Gânduri pentru viitor,* Constanţa.

Rădulescu, A., Bitoleanu, I. 1979, *Istoria românilor dintre Dunăre şi Mare,* Bucureşti.

Seişeanu, R. 1928, *Dobrogea, Gurile Dunării şi Insula Şerpilor, Schiţă Monografică. Studii şi Documente*, Bucureşti.

Timpul, anul III, nr. 182, 19 august, 1878.

Ubicini, A. 1880, *La Roumelia Orientale de puis la traite de Berlin,* Revue de Geographie (Paris**)**, t. VI.

PIETRELE FUNERARE DIN BALABANCEA, MĂRTURIE DESPRE MUSULMANII KÂZÂLBAȘI DIN ANATOLIA

Tiberiu CAZACIOC[*]

Abstract:

Who visits village Balabancea, commune Hamcearca, situated in the river Taița valley, in the northern Dobroudja (along the road DJ222A) and pays a visit to the local known "Turkish Cemetery", will certainly be intrigued. A landscape of tens of rough stones, spread on 2-3 ha, thrusted as tombstones at the head of those which were members of the local Muslim community, vanished today. Through stuborness, patience, research of scientific works and discussion with specialists, I have identified why is so special the Turkish cemetery of Balabancea. It is a Muslim Kisilbash cemetery and for this reason the way of marking the tombtones is different. Together with the Turkish Muslim cemetery of Iaila (Gral Praporgescu), the graveyard of the Sari Saltik (aka Sari Saltuk Baba) of Badadag could be classified as heritage, to be part of a cultural circuit and eventually spared of desecration.

Rezumat:

Cine trece prin satul Balabancea, comuna Hamcearca din valea Taiței, în nordul Dobrogei (pe drumul DJ222A) și vizitează locul numit „cimitirul turcesc", cu siguranță va fi intrigat. Un peisaj cu zeci de pietre brute, necioplite, răspândite pe circa 2-3 ha, înfipte ca monumente funerare la căpătâiul celor care au fost membri ai comunității musulmane din sat, azi dispărută. Prin stăruință, răbdare, cercetarea unor documente și discuția cu specialiști, am identificat de ce este atât de special cimitirul turcesc de la Balabancea. Este un cimitir musulman *kâzâlbaș* și modul de marcare al mormintelor este deosebit. Împreună cu cimitirul de la Iaila (G-ral Praporgescu), mormântul lui Sari Saltik (zis și Sari Saltuk Baba) de la Babadag, cimitirele musulmane din Dobrogea ar putea fi clasate ca patrimoniu istoric, pentru a face parte dintr-un circuit cultural și eventual protejate de profanare.

Key-words: *Turkish Dobrogea, Balabancea, Anatolia, kâzâlbaş, cemetery, Taița*
Cuvinte cheie: *Turci, Dobrogea, Balabancea, Anatolia, kâzâlbaș, cimitir, Taița*

Ce înseamnă Balabancea?

Valea Taiței este un loc miraculos, izolat de lume, care ne surprinde prin faptul că aici au fost găsite urme de locuire hallstatiană, getică, romană, medievală, epoca modernă.

[*] Asociația Ivan Patzaichin - Mila 23, ARK, Str. Uranus, 150, Sector 5, 050908, Bucuresti
e-mail: *tiberiu.cazacioc@gmail.com*.

Am pornit investigația toponimică de la descifrarea numelui localității. De regulă numele de localități înseamnă ceva, cu referire la fondatorii originari cu indicația etnică, geografie, divinități. În condițiile speciale cunoscute, Dobrogea fiind aflată sub stăpânirea otomană timp de sute de ani, la 1878 aproape toate numele de localități erau turcești. Fie din tradiția descălecării, determinată de locuirea turco-tătară, fie atribuite administrativ. Ca observație, astăzi în Dobrogea puține localități mai păstrează *oiconime* din epoca otomană. Printre acestea se află Balabancea care, deși astăzi este locuită majoritar de români, și-a păstrat numele de-a lungul secolelor. Să observăm, pe baza unei cercetări referențiale, că acest toponim este răspândit la est de România, în Ucraina, însă este scris fără litera e, și anume **Balabanca**. Are sens pentru că, bazându-mă pe originea turcă a denumirii, consoana „c" în cadrul cuvântului se pronunță *ci* sau *gi*, așadar a ajuns în limba română **Balabancea**. Deci în regiunile slave, în Ucraina există Balabanca, iar în Dobrogea a fost fonetizat Balabancea. O localitate Balanbaca se află în regiunea Odessa. Conform Wikipedia[1], care oferă un articol despre subiect, pe care l-am verificat și din alt surse, "***Balabanca** (în rusă **Балабанка**, în ucraineană **Балабанка**, transliterat **Balabanka**) este un sat în raionul **Tatarbunar** din regiunea Odesa (Ucraina), depinzând administrativ de comuna Martaza. Are 159 locuitori, preponderent ucraineni".* În prezent, localitatea menționată este locuită de ucraineni, dar denumirea regiunii și arealul geografic ne spun că acolo au trăit tătarii, fiind vorba de Tatarbunar.

Conform altor surse, oiconimul Balaban este nume de localitate în Iran. *„Balaban (persană: بِ لا بان, de asemenea, romanizat Balaban), este un sat din districtul rural Aland, districtul **Safayyeh**, județul Khoy, provincia Azerbaidjan-ul de vest, Iran. La recensământul din 2006, populația sa a fost 306, în 63 de familii"*[2].

În Turcia există o localitate Balaban în regiunea Izmit[3].

Căpitanul M.D. Ionescu ne spune în lucrarea sa[4]: […] *Balabancea (corupție din Balaban-kioi = satul lui Balaban), sat locuit numai de turci prin 1850* [...].

Populațiile migratoare turanice din primele secole sunt formate din unguri (*onoguri*/oguri), pecenegi (*pincenates/bisseni*), uzi, cumani (*kipciak*), mongoli. Istoricul Victor Spinei ne spune, în lucrarea sa[5], despre marile migrații din estul și sud-estul

[1] *Wikipedia Balabanka.*
[2] *Wikipedia Balaban.*
[3] *Wikipedia Balaban.*
[4] Ionescu 1904, 382-383; 205-206.
[5] Spinei 1999, 311.

Europei, în capitolul despre cumani, următoarele: *Grupuri mici de turanici s-au sedentarizat și s-au asimilat treptat în masa autohtonilor. Antroponimia românească medievală și modernă conține mai multe nume de origine turanică: Balaban, Basarab, Coman, Talabă, Toxabă etc.*

Ca atare, consider că numele localității Balabancea este de origine turanică, posibil în mod specific turcică, ceea ce ne poate indica că ultimul val de stabilire, care a dat numele localității, a fost turanic-turcic.

Bogăția patrimonială multistratificată a văii Taiței

Conform unei corespondențe oficiale, pe care am avut-o cu Direcția Județeană pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național, am primit un răspuns de la dl. Iulian Vizauer, director executiv, de la care am aflat că pe teritoriul comunei Hamcearca au fost identificate situri arheologice în 10 puncte: **mănăstirea Taița**, sec. XVIII, în ruină - punct 4B studiu istoric PUG Hamcearca - TL I s B 05863, 160519.01; **fortificație romană** - punct 4A studiu istoric PUG Hamcearca; **așezare fortificată romană** - punct 2B studiu istoric PUG Hamcearca - TL I s B 05766, 160500.01; **artefacte diverse perioade** - Bârsești-Ferigile, sec. I a. Chr., sec. VI p. Chr., **epoca medieval timpurie**, sec. XVII-XVIII - punct 2A studiu istoric PUG Hamcearca; **așezare medieval timpurie** - punct 1A studiu istoric PUG Hamcearca - TL I s B 05796, 160485.01; **așezări hallstattiana, getică, romană și medievale** - punctele 3A, 3B, 3C si 3D studiu istoric PUG Hamcearca; **așezare medieval timpurie** - punct 3E studiu istoric PUG Hamcearca - TL I s B 05739, 160494.01.

În secolul XIX, pe perioada surghiunului său la Istanbul, Ion Ionescu de la Brad a întreprins o călătorie de studiu în Dobrogea, comandată de administrația otomană, publicând un raport[6], în care vorbește și despre valea Taiței și despre faptul că a fost identificat acolo un *„templu al zeiței Diana de pe vremea locuirii romane”*.

Despre Balabancea și compoziția sa etnică aflăm și din altă lucrare editată la sfârșitul secolului XIX[7]. Conform lui Grigore G. Tocilescu, Balabancea era în 1898 o comună *fundată* de turci, *[…] peste care au venit încă din secolul trecut, țigani, ruși și români din Basarabia.* Războiul de Independență din 1877, care a avut ca rezultat alipirea Dobrogei la Principatele Unite ale Valahiei și Moldovei, a provocat începutul emigrației turcilor în Bulgaria și în Imperiul Otoman, proces care a continuat între cele două războaie și apoi, după instaurarea regimului comunist, a dus la dispariția oricărei urme de locuire turcească. „Marele dicționar geografic al României” a fost realizat sub patronajul Societății Geografice Române, fondată ca instituție de utilitate publică la 15 iunie 1875, prin prelucrarea dicționarelor parțiale pe județe realizate de George Ioan Lahovari, gen. C. I. Brătianu și Grigore G. Tocilescu.

---

[6] Ionescu I. 1850, 27.

[7] Lahovari, Brătianu, Constantin, Tocilescu 1899, 205-206.

Căpitanul M. D. Ionescu, un prolific membru al Societății Regale de Geografie, a publicat în anul 1904, la editura Socec, o monografie regională, neegalată în cei peste 100 de ani care au urmat[8]. O descriere comprehensivă enciclopedică, neideologizată, precum lucrările care au fost publicate ulterior în perioada dintre cele două războaie mondiale și după aceea, în timpului regimului comunist, din care am preluat tot contextul asociat localității Balabancea pentru a înțelege mai bine contextul cultural local, între cele două secole, la două decenii de la alipirea Dobrogei.

„Comuna Balabancea ocupă toată valea superioară a rîului Taița, e așezată la 29 km spre sud-est de Măcin și la 22 km spre sud de orașul Isaccea. Se compune din următoarele cătune: Balabancea (corupție din Balaban-kioi = satul lui Balaban), sat locuit numai de turci prin 1850, acum au emigrat în mare parte, e așezat pe malul drept al Taiței, la poalele dealului Carapcea, e satul de reședință; Giaferca Rusă (Giafer, nume propriu) pe valea Holuclu, la 6 km spre nord de Balabancea, a fost fondată de ruși în urma războiului din Crimeea; Hamcearca, fostă mănăstire rusească așezată pe dreapta Taiței la 5 km spre nord de Balabancea; Islam-Giaferca sau Giaferca-Turcească pe valea Coșlugea la 3 km spre est de Balabancea, a fost odinioară locuit de turci, emigrați acum cu toți; Taița, locuită multă vreme de ruși, până la răsboiul din 1877, e așezată pe valea Țiganca în munți; astăzi cătunul este nelocuit și face parte din cătunul mărginaș numit Țiganca; este la depărtare de 9 km spre nord de Balabancea. Țiganca pe rîul Taița la 8 km spre nord de Balabancea, a fost locuită de ruși prin 1850. Tot de această comună mai țin: mănăstirea Taița la 1 1/2 spre nord de Țiganca, în sus pe cursul Taiței, a fost mănăstire românească prin 1850, acum nu mai are călugări, ci în ea deservesce preotul din Hamcearca și vin locuitorii din Țiganca. Nu se scrie de cine și cînd s-a fondat această mănăstire; moara mănăstirii Cocoșul, așezată pe valea Pîrlita la 2 km spre răsărit de Țiganca peste dealuri, aparține Mănăstirei Cocoșul, e la 6 km. spre sud de Mănăstire; crucea lui Jon Agian, o locuință isolată pe dealul Daiaman-Bair. Posițiunea comunii Balabancea este pitorescă și higienică, aerul curat; munții, care o înconjoară acoperiți de păduri bătrîne de tei, îi îndulcesc clima atât vara cât și iarna. Hotarul amănunțit al comunii: plecând din vârful dealului Breazu, deasupra mănăstirei Cocoșul, se îndreaptă către nord vest, trece prin apropierea mănăstirei, pe la poalele dealului Cocoșul, pe muchia dealului Cadiul, până în vârful dealului Gâlmele - înșirate; în tot acest parcurs a străbătut de-a lungul pădurea Taiței. De la Gâlmele - înșirate se îndreaptă spre către vest, coboară în valea rîului Luncavița, pe care o însoțeste până la confluența sa cu Luncăvicioara, la locul numit podul lui Trandafir; se îndreaptă putin către sud vest și urcă în vârful dealului Gogoncei; de aici, aproape în linie dreaptă se dirige către sud vest, taie valea Luncăvicioara, trece peste dealul Ferului, prin valea Lupului, pe la poalele dealului Ștubeilor și urcă în dealul Negoiu a cărui muchie o urmează până în vârful Almalia; de aici urmând aceiași direcțiune cu oarecare

[8] Ionescu 1904, 382-383.

cotitură, pe muchiile dealurilor David și Amzalăi, pe la poalele dealului Carapcea ajunge în râul Taița la 2 km mai jos de satul Balabancea. De aici urcă puțin spre nord pe lângă râul Taița, până aproape de satul Balabancea, se îndreaptă către est până la poalele dealului Boclugea, deasupra comunei Ortakioi, de unde apoi se îndreaptă către nord pe muchia dealului Boclogea, până la valul lui Traian, pe care îl urmează. Urcă apoi dealul Pârlita, coboară în valea Pârlita, la Moara Mănăstirei Cocoșul: de aici se îndreaptă către nord est urcând în susul văii Pârlita, până în dealul Breazul deasupra viilor Bădila.

Forma perimetrului comunii este aceia a unui exagon și un pentagon împreunate pe una din laturi; lungimea perimetrului este de aproape 110 km, iar suprafața de peste 75 km pătrați, adică 7.544 hectare. Marginele comunii sunt: la nord Isaccea, de care se desparte prin dealurile Breazu, Cadiul și pădurea Taița; comuna Luncavița, de care se desparte prin valea Luncaviței și dealul Gogoncea; la sud comuna Ortakioi; la est comunele Ali-bei-kioi, despărțită prin dealul Boclogea; Meidanchioi de care se desparte prin valul lui Traian și cu comuna Nicolițel, de care se desparte prin valea Pârlita și dealul Breazu; la vest cu comunele Greci, despărțită prin dealul Negoiu; cu Cerna despărțită prin dealul lui David și Amzalăi; cu cătunul Ac-punar (al comunii Cârjelari), de care se desparte prin dealurile Amzalăi și Carapcea. Repartiția suprafeții si populatiei este arătată la plasă. Case sunt 291, bordeie 23, cârciumi 5, mori 2, fontâni 39. Bugetul comunii este de 6.278 lei la venituri și 5.497 lei la cheltuieli, cu un excedent mediu (pe cinci ani) de 3.908. Contribuabili sunt 268. În toată comuna sunt două școli mixte, în Balabancea si Islam-Giaferca înființate de județ în 1891 si 1897, nu au local propriu; au ca venit în fiecare cătun câte 10 hectare pământ; au doi învățători și 80 de elevi. Primăria nu are un local propriu. Cultul religios este representat de 4 biserici creștine și giamie. O biserică este în cătunul Balabancea instalată într-o casă cerchezească, în urma războiului din 1877-1878, are hramul Sf. Apostoli Petru si Pavel. În 1897 s-a construit biserică nouă, care a costat 12.000 lei; e deservită de un preot, care slujește și la cătunul Islam-Giaferca și un cântăreț; ca venit are 10 hectare de pământ; o a doua biserică e în cătunul Islam-Giaferca cu hramul Acoperământul Maicii Domnului, fondată în 1859 de o rusoaică din cătunul Giaferca-Rusă, are un cântâret; are 10 hectare de teren; o a treia în cătunul Hamcearca cu hramul Adormirea Maicii Domnului; la această biserică vin și locuitorii din cătunul Giaferca-Rusă care n-are biserică; este foarte veche, la început a fost mănăstire călugărească, fondată nu se știe de cine și când. Cătunul Țiganca nu are biserică; locuitorii din Țiganca se duc la Mănăstirea Taița, la care servește preotul din Hamcearca. Are 14 hectare teren ca venit. Nu se știe de cine a fost fondată. Giamia din cătunul Balabancea, fondată după ultimul război, într-o veche cerchezească de către turcii locuitori din cătun; are un hoge și 10 hectare de pământ date de comună. Comuna Balabancea se află la 2 km departe de Ortachioi, pe unde trece șoseaua Babadag-Măcin. Pe valea Taiței e o șosea vicinală, care leagă între dânsele diferite cătune ale comunei, așezate aproape toate pe vale. Mai sunt si alte drumuri care pun în legătură comuna Balabancea cu: Ac-Punar, Cerna, Greci, Luncavița,

Isaccea, Mănăstirea Cocoșul și Niculițel. Toate drumurile duc peste dealuri prin păduri încântătoare de tei".

Un reputat turcolog intervine

Un articol publicat în anul 2011 în jurnalul comunității de afaceri turce din România ("Zaman Gazetesi Romanya") despre mormântul lui Sari Saltuk Baba de la Babadag, mi-a atras atenția. Intervievatul deplîngea situația cimitirelor turcești din Dobrogea, starea de părăsire, neîngrijire și pericol de profanare. Am scris imediat editorilor și dl. Hayri Gul m-a pus în legătură cu istoricul de origine română, de etnie turcă, stabilit dinainte de 1989 în S.U.A., cunoscutul turcolog prof. dr. Kemal Hașim Karpat, născut în 1924 la Babadag, în România.

Am inițiat o corespondență personală cu prof. dr. Kemal H. Karpat și am avut și o convorbire telefonică, în cursul cărora dânsul mi-a oferit cheia întrebărilor pe care mi le-am pus de-a lungul anilor cu privire la cimitirul turcesc de la Balabancea. Redau mai jos opinia d-lui profesor[9], pentru că ea completează ideile prezentate anterior, lămurește și clarifică.

<u>Mesaj din 14/01/2009</u>

„Stimate domnule Cazacioc, […] Balabancea (un nume de origine cumană, are înțeles de "cel mare") este o localitate foarte veche ca multe alte sate din Dobrogea, care este un adevărat muzeu arheologic. La Istanbul mai trăiesc câțiva oameni născuți în Balabancea, care era centrul unei colonii de răsvrătiți din Anatolia, colonizați acolo ca pedeapsa în veacul al-16 lea. Urez succes d-stră în cercetări. […]

Cu urări de bine,

Prof. Dr. Kemal H. Karpat"

<u>Mesaj din 18/03/2010</u>

„Stimate dl. Cazacioc, apreciez profund interesul dvs. pentru cimitirul din Balabancea. Știu ca Balabancea a fost locuită până în 1937 de turci kâzâlbaș, care erau stabiliți acolo din secolul 16. Erau locuitori ai Anatoliei est-centrale și s-au revoltat împotriva guvernului. Drept pedeapsă, au fost strămutați în Balabancea. Kâzâlbașii ([n.m., care înseamnă] turbanele roșii sau capetele roșii) sunt musulmani, dar sunt cunoscuți drept ***alevi*** *sau* ***șiiți*** *prin opoziție cu grupul musulmanilor ortodocși sau* ***suniți****. Turcii erau șamaniști la începuturi, în zona de unde au venit din Asia Centrală. Presupun că turcii kâzâlbași, care au păstrat multe elemente ale religiei originare, le-au adus la Balabancea.*

Cu urări de bine,

Prof. Dr. Kemal H. Karpat"

[9] Corespondență e-mail, din arhiva personală a autorului, Tiberiu Cazacioc.

Kâzâlbașii

Referințele despre kâzâlbași sunt numeroase pe Internet și ele sunt accesibile în funcție de limba în care se face căutarea. Din fericire, există multe referințe în limba engleză, probabil că sursele în limba turcă, arabă sau persană sunt nenumărate. M-am oprit la una din definițiile recurente care apare în mai multe surse. Conform *Encyclopedia Britannica*[10], *„Kizilbash, Kizilbaș în limba turcă (Red Cap), era numit orice membru al celor șapte triburi turkmene care purtau șepci roșii pentru a semnifica sprijinul lor acordat fondatorilor safevizi (1501-1736), în Iran. Numele a fost dat lor de către turcii suniți și a fost atribuit ulterior urmașilor unei secte șiite din estul Asiei Mici. De asemenea, a fost atribuit în Afganistan, turkmenilor vorbitori de persană, care s-au stabilit în Kabul și în alte orașe în jurul anului 1737 și s-au implicat în serviciul guvernamental și comercial".*

Concluzie

Populația turcă care a pus bazele localității Balabancea a fost de religie islamică, curentul șiit, familii surghiunite la capătul Imperiului Otoman, în Dobrogea, partea sa extrem estică, aproape de gurile Dunării. Este posibil să nu fie singura localitate în care turcii kâzâlbași au fost surghiuniți. Cercetări în arhivele administrative ale Imperiului Otoman, de către specialiști în acea perioadă, ne-ar putea spune cine, când și cum a ajuns în zona văii Taiței. Cele două cimitire de la Balabancea și de la Iaila, posibil și din alte părți ale Dobrogei, capătă o conotație deosebită în această lumină. Studierea lor de către specialiști, pentru a fi declarate ca patrimoniu istoric, le-ar putea pune în valoare și ar putea stopa eventuala tentație de profanare, prin introducerea terenurilor în circuitul agricol.

Mica comunitate turcă musulmană din regiune, care păstrează un cult pentru străbuni, ar putea fi susținută în demersurile sale de prezervare de un studiu de specialitate aprofundat, realizat de către autoritățile competente.

Bibliografie

Ali Ekrem, M. 1994, *Din istoria turcilor dobrogeni*, București.

Encyclopedia Britannica, articolul Kizilbash, accesat la 31 august 2016, https://www.britannica.com/topic/Kizilbash

Kogălniceanu, M. 1994, *Discursuri parlamentare, antologie, prefață, tabel cronologic și note de Georgeta Penelea Filitti*, București.

Lahovari, G., Brătianu, I., Constantin I., Tocilescu, G. 1899, *Marele dicționar geografic al României. Alcătuit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe,* I, 1898-1902, II-V, București.

[10] *Encyclopedia Britannica* 2016; *Wikipedia Kizilbash.*

Ionescu, Ion, de la Brad 1850, *Excursion agricole dans la plaine de la Dobrodja*, Constantinople.

Ionescu, M.D. 1904, *Dobrogia în pragul veacului al XX-lea – Geografia matematică, fisică, politică, economică și militară*, București.

Popovici, I., Grigore, M., Marin, I., Velcea, I. 1984, *Podișul Dobrogei și Delta Dunării – Natură, om, economie*, București.

Rădulescu, A., Bitoleanu, I. 1979, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare – Dobrogea*, București.

Spinei, V. 1999, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iași.

Wikipedia Balaban, https://en.wikipedia.org/wiki/Balaban,_Khoy, articolul Balaban, accesat la 31 august 2016.

Wikipedia Balabanka, https://ro.wikipedia.org/wiki/Balabanca,_Tatarbunar, articolul Balabanka, accesat la 31 august 2016.

Wikipedia Kizilbash, https://en.wikipedia.org/wiki/Qizilbash, articolul Kizilbash, accesat la 31 august 2016.

Pl. 1. Balabancea, Cimitirul turcesc

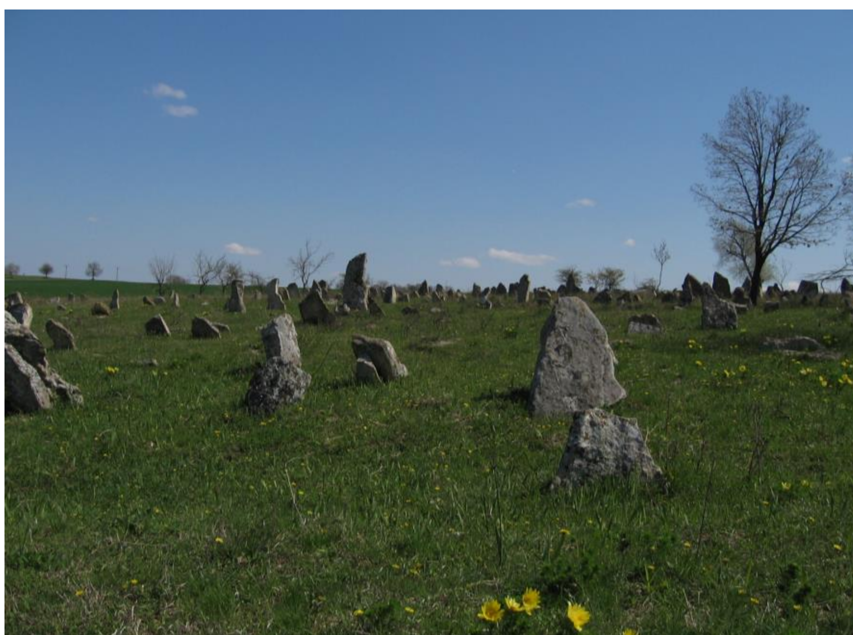
Pl. 2. Balabancea, Cimitirul turcesc

Pl. 3. Balabancea, Cimitirul turcesc

Pl. 4. Iaila (General Praporgescu), Cimitirul turcesc

Pl. 5. Iaila (General Praporgescu), Cimitirul turcesc

CONVIEŢUIRE INTERETNICĂ ŞI INTERCONFESIONALĂ ÎN DOBROGEA – REPERE ISTORICE ŞI CULTURALE –

Nuredin IBRAM*

Abstract:

The study "**Inter-ethnic and Inter-Confessional Cohabitation in Dobrudja – Historical and Cultural Landmarks**" analyzes, on the one hand, the crystallization of the ethnic, linguistic, confessional and cultural identity of the Turks and the Turkic-Tartars, who have been living for centuries in this region of the Romanian land, on the other hand, it highlights their lifeways, based on mutual respect, understanding, tolerance and social peace, with the Romanian population in the majority, and with other ethnic groups.

The study pleads for the rejection of assimilationist tendencies, for balance between traditions, common law and modernity, for increasing the activism of the Turkish and Turkic-Tartar communities, for placing the Self – Other relationship on such European values as the rule of law, democracy and non-discrimination.

Rezumat:

Studiul "**Conviețuire interetnică și interconfesională în Dobrogea - repere istorice și culturale**" analizează, pe de o parte, cristalizarea identității etno-lingvistice, confesionale și culturale a turcilor și turco-tătarilor așezați în acest colț de țară românească de secole, iar pe de altă parte, evidențiază modul lor de viață bazat pe respect și înțelegere, pe toleranță și pace socială cu românii majoritari și celelalte etnii.

Studiul pledează pentru respingerea tendințelor asimilaționiste, pentru echilibru între tradiții, cutume și modernitate, pentru sporirea activismului comunităților turcă și turco-tătară, pentru așezarea relației Eu-Celălalt pe valorile europene ale statului de drept, democrației, nediscriminării.

Key-words: *state law, identities, cultural pluralism, bi- and multi-lingualism, dialogue, value, humanism*

Cuvinte cheie: *stat de drept, identitate, pluralism cultural, bi și multilingvism, dialog, valoare, umanism*

* Universitatea „Ovidius” Constanța, Aleea Universității, nr. 1, 900470, Constanța, e-mail: *ibramnuretin@yahoo.com*.

Istoria şi creaţia cultural-civilizatorie dau legitimitate, demnitate, sens, drepturi şi obligaţii comunităţii turco-tătare care s-a aşezat şi a convieţuit de secole, prin voia destinului istoric, în acest colţ de ţară românească, Dobrogea. O Dobroge multietnică şi multiconfesională, caracterizată de Constantin Brătescu ca "o Europă şi o Asia în miniatură", "un uriaş muzeu etnografic viu", "cap de pod şi poartă spre Orient".

Tătarii şi turcii Dobrogei şi-au făurit, păstrat şi dezvoltat identitatea etno-lingvistică, confesională şi culturală, fiind o pată de frumuseţe, culoare şi lumină, de valori morale şi de relief cultural în matca existenţială românească. O geamie, o casă din chirpici sau de lemn tradiţională, un mausoleu *(türbe*), o fântână rituală (*ceşme*), un cimitir, un ceremonial *(tören)* de naştere, de nuntă sau de moarte, folclorul, obiectele de uz casnic, de artizanat sau decorative, arta lor culinară dau seama de modul lor de viaţă specifică, de identitatea şi spiritualitatea turco-tătară şi islamică.

Comunitatea turco-tătară din Dobrogea are o tradiţie, îndelung cultivată, de respect pentru poporul român şi faţă de statul român, de instituţiile şi legea românească. În anul 1885 Mihail Kogălniceanu spunea în Parlamentul României despre populaţia turcă: „ (...) este o populaţie din cele mai morale şi care nu doreşte mai mult decât să rămâie cu noi"[1].

Sugestive sunt, între altele, cuvintele prefectului Constanţei, Ion Ghica, cu prilejul solemnităţii punerii pietrei fundamentale a „Moscheii Regale Carol" în ziua de 24 iunie a anului 1910 care, în prezenţa unor personalităţi precum Excelenţa Sa Saffa–bey, ministrul Imperiului Otoman la București, a Ministrului Cultelor, Spiru Haret, a Muftiului judeţului, Hafuz-Rifat Efendi, a altor autorităţi administrative şi religioase, a reprezentanţilor populaţiei musulmane – consilieri, institutori, locotenenţi din regimentul Constanţa – spunea că „fraţii noştri de religie islamică musulmană au dreptul şi au meritat clădirea acestui lăcaş de rugăciune ca <podoabă a credinţei lor>, căci ei au respect pentru legi, au dat dovadă de devotament (...) la instituţiile Ţării, de dragoste faţă de Patrie"[2].

Aici, în Dobrogea s-a conturat un mod de viaţă bazat, predominant, pe respect şi bună înţelegere, pe toleranţă, solidaritate şi pace socială între românii majoritari şi etnicii tătari, turci, israeliţi, ruşi-lipoveni, greci, armeni, bulgari, rromi şi alţii. Aici, noi, cu toţii, am învăţat şi practicat împreună „lecţia" concordiei, a cooperării şi acţiunii benefice, filosofia şi practica bunei convieţuiri.

[1] Rădulescu, Bitoleanu 1998, 289.

[2] *Noua moschee din Constanţa*, în *Drapelul* 2 , 12/27 iunie 1910, 2.

Pentru noi, tătari şi turci din Dobrogea, a rămas mereu actual motto-ul cotidianului de limba turcă „Unitatea Turcă"(*Türk Birliği*) din perioada interbelică (1930-1940), care spunea clar, limpede, răspicat şi responsabilizat că: „Ţara care îţi este patrie îţi garantează drepturile şi viaţa. Respectă legile ei şi nu te teme de nimic".

Elementul demografic preponderent care a populat neîntrerupt Dobrogea între secolele al XV-lea şi al XIX-lea (1420-1877) a fost elementul turco-tătar musulman. Ion Ionescu de la Brad, bun cunoscător al realităţilor economice şi sociale dobrogene, menţiona că în fiecare sat şi cătun, oricât de mic ar fi el, pe vremea lui Said Paşa, există o şcoală turco-tătară şi o geamie, că pe unde a trecut n-a văzut şi nu a auzit de vreun incident, cât de mic, între turci-tătari şi români. El consemna că, în 1850, în cele două districte ale Dobrogei: Silistra (cu plăşile Tulcea, Isaccea, Măcin, Hârşova) şi Varna (cu plăşile Babadag, Küstenge, Mangalia) erau 11.858 de familii, din care 2.268 familii de turci, 2.225 familii de tătari, 3.656 familii de români, celelalte fiind familii de bulgari (1.194), lipoveni (747), cazaci (1.092), greci (250), ţigani (172), germani (59), armeni (76), evrei (119)[3]. Într-o altă notă din *Excursion agricole dans la plaine de la Dobrodja*, acelaşi autor Ion Ionescu, luând în calcul şi plăşile Balcic şi Bazargic cu 3.837 de familii, spune că, în total, în cele nouă plăşi (*cazale*) ale Dobrogei erau 15.764 familii[4].

Despre istoria şi locuitorii Dobrogei, despre colonizarea cu populaţia tătară şi turcă în perioada 1400-1800, datele sunt puţine şi ele se referă mai ales la lungul şir de războaie ruso-turce-române şi urmările lor. Cum spune Dr. Paul Traeger: „până în secolul al XVIII-lea Dobrogea este învăluită într-o ceaţă densă", iar „Europa se interesa prea puţin de ţările la sud de Dunăre şi de locuitorii ei creştini"[5].

Colonizarea mai intensă cu elementul musulman începe abia în secolul al XVI-lea şi, aproape firesc, urmează schimbarea toponimiei dobrogene, astfel încât, după 1878, în Dobrogea veche „la sfîrşitul stăpânirii turceşti, nu mai puţin de 2.338, deci un procent de 61,89%, au fost turceşti şi numai 1.260, adică 33,34%, româneşti"[6]. Numele turceşti au fost date populaţiilor, satelor, florei şi faunei, ocupaţiilor locuitorilor, produselor alimentare etc.

Moscheile vechi şi frumoase din Mangalia, Babadag, Măcin sunt indicii ale densităţii locuitorilor tătari şi turci. Sub administraţie otomană în Dobrogea perioadei 1420-1877, pentru a satisface necesităţile spirituale ale populaţiei musulmane aşezate

---

3 Ionescu de la Brad 1850, 74; Ionescu 1904, 347.

4 Ionescu 1904, 353.

5 Traeger 2008, 260.

6 Dobrogea 2003, 225; Brătescu 1919, 87.

aici, s-au construit moschei, geamii, mesgiduri, s-au înfiinţat şcoli religioase (*medrese*), tribunale religioase (*kadiate*)[7].

În anii 1854 şi 1855, tătarii din zona Kerci şi Eupatoria (Crimeea), fugiţi de teama ruşilor, ajung în Dobrogea şi, bine primiţi de guvernatorul Said Paşa, au înfiinţat oraşul Medgidia; „datele concordante" ne spun că 60.000 de tătari au imigrat, între 1856-1861, în Bulgaria dunăreană, şi o parte a lor au rămas în Dobrogea[8]; apoi, din cei 40.000 de cerchezi care au părăsit ţara lor din munţi de teama învingătorului rus, 20.000 au fost colonizaţi „în partea muntoasă din nord" a Dobrogei în 1865[9].

Cum pentru o statistică credibilă „mai exactă, care ne-ar da o imagine clară şi de încredere despre apartenenţă etnică a locuitorilor Dobrogei nu s-a preocupat nici administraţia otomană şi nici guvernul României"[10] , datele sunt orientative. Ubicini a dat, pentru anul 1876, un număr de 222.562 de suflete în Dobrogea, din care 134.662 de musulmani şi 87.900 nemusulmani[11].

Léon de Rosny spune că, în 1885, românii sunt cei mai numeroşi, urmează tătarii şi pe locul trei bulgarii; în 1886 ,A. E. Lux cifrează totalul la 185.634 dintre care 68.268 osmani şi tătari, 46.140 români, 38.420 bulgari, 2.178 ţigani, 1.020 armeni, 1.221 diverşi; iar revizorul şcolar M. Bănescu, director al gimnaziului din Constanţa, a dat pentru anul 1897, o cifră de 259.339, din care români 118.816, bulgari 42.021, ruşi 26.789, tătari 29.437, turci 11.533, apoi greci, germani, evrei, armeni, italieni şi diverşi (ţigani, kurzi etc.)[12].

Evident, după 1878, asistăm la o creştere spectaculoasă a populaţiei româneşti, colonizată în acest colţ de ţară şi printr-o serie de înlesniri: terenuri, case, inventar agricol şi animale (vite) acordate la sume mai mici decât preţul pieţii. De altfel,

[7] În jurul anului 1900, în judeţul Constanţa erau consemnate 169 de geamii, din care cinci (geamiile din Constanţa-Azizia, azi Hünkâr, Cernavodă, Hârşova, Medgidia, Mangalia) sunt întreţinute de statul român, iar celelalte au fost construite pe cheltuiala comunităţii musulmane, cu sprijinul donaţiilor particulare, al *vakîf*-urilor sau chiar cu sprijinul sultanilor. În judeţul Tulcea sunt inventariate, la sfârşit de secol, 29 de geamii, şi ele construite de comunitatea musulmană. Vezi distribuţia geamiilor pe localităţi şi ca număr. Ionescu, 1904, 647-650 şi 654-655 şi un comentariu pe larg, despre viaţa religioasă a musulmanilor din Dobrogea. Ibram 1998, 105-130.

[8] Traeger 2008, 270-271.

[9] Traeger 2008, 273.

[10] Traeger 2008, 279.

[11] Traeger 2008, 348. Cu aceleaşi cifre este citat Ubicini, dar pentru războiul ruso-turc din 1878, de către Angelesco 1907, 80; Dottain, în *Revista de geografie din 1878*, dă o cifră infinit mai mică de 136.632 locuitori, din care 30.000-35.000 ar fi români.

[12] de Rosny 1889, 109; A.E. Lux, *Notiţe istorice şi geografice asupra provinciei Dobrogea*, 27; *apud* Traeger 2008, 278.

această politică susţinută de stat, la care se adaugă emigraţia populaţiei musulmane, are drept consecinţă creşterea numărului de sate pur româneşti (ajunge la 64), chiar bulgăreşti (ajunge la 24) şi scăderea satelor pur tătare la 18 şi a satelor pur turceşti la trei[13].

Datele statistice oferite de Baronul d'Hogguer pentru anul 1880 spun că românii au 24.167 suflete dintr-un total de 134.735 locuitori, urmaţi de bulgari 23.330 şi de musulmani 11.236 (tătari – 6.424, turci – 4.812), de lipoveni (8.883), de ruşi (7.546) şi alţii: greci, evrei, ţigani etc.[14].

În anul 1900, populaţia românească din Dobrogea era de 120.015, din care 74.792 în judeţul Constanţa şi 45.223 în judeţul Tulcea: populaţia musulmană, turcii, tătarii împreună, formau a doua populaţie a Dobrogei (în total 40.626), urmaţi de bulgari - 38.839, ruşi-lipoveni 27.334, germani 8.801, greci 8.605, evrei 4.315, găgăuzi 3.832, armeni 2.604, ţigani, arabi, italieni, sârbi, albanezi, muntenegreni ş.a.[15].

Etnicii tătari şi turci, cetăţeni români, au trăit pe teritoriul României cu mult dinaintea constituirii statului român modern (1859). Ei au fost factori activi ai păstrării independenţei şi suveranității, ai progresului patriei comune România. Și-au îndeplinit cu bună credinţă, cu onoare şi demnitate îndatoririle sociale de cetăţeni loiali ai statului român. Au pus umărul la zidirea României, la reîntregirea României Mari, la consolidarea statului de drept, a României democratice, europene, din zilele noastre. O Românie în care siguranța vieții, libertatea de credință, de opinie, a circulaţiei, libertăţile politico-juridice, dreptul la proprietate, egalitatea în faţa legii, demnitatea umană sunt valori inestimabile, în plin proces de implementare în realitatea socială cotidiană.

Tătarii şi turcii zilelor noastre – datele recensământului oficial din 2011 vorbesc de 20.464 de tătari şi 28.226 de turci – nu sunt doar grupuri etnice, simple comunităţi sau minorităţi, ci sunt minorităţi naţionale, pentru că au o istorie comună de secole şi un viitor, un spaţiu geografic comun – Balcanii şi Europa – au valori comune şi un viitor comun cu poporul român[16]. Numitorul comun al grupurilor etnice tătare şi

[13] Traeger 2008, 280.

[14] Traeger 2008.

[15] Ionescu 1904, 342, 334, 348.

[16] În România mai sunt 50.000 tătari şi turci declaraţi după recensământul din 2011. Iată cifrele celor nouă recensăminte realizate în 1878, când populaţia musulmană era majoritară în Dobrogea, anul 1878: 49.000 de turci şi 71.000 de tătari; anul 1918: 177.166 de turci şi tătari; anul 1939; 119.481 de turci şi tătari, anul 1948: 28.782 de turci şi tătari; anul 1956: 14.329 turci şi 20.460 tătari; anul 1966: 18.040 de turci şi 22.151 de tătari; anul 1977: 23.422 de turci şi 23.369 de tătari; anul 1992: 29.832 de turci şi 24.956 de tătari, anul 2011: 28.226 de turci şi 20.464 de tătari (*Turcii şi Tătarii de la stăpânii Dobrogei la supuşii României*, în *Adevărul*, 13-15 februarie 2015, p.15).

turce din România nu este doar originea lor turcică şi religia musulmană, ci şi similitudinea obiceiurilor şi tradiţiilor, conţinutul vieţii lor culturale şi scrise în context românesc dobrogean, valorile frecventate şi promovate.

Aceste valori, marca identității turco-tătare, consider că sunt:

- valorile culturii turce şi islamice din care *ab initio* facem parte prin origini, prin istorie, prin mentalitate şi tradiţie, prin educaţia în familie şi comunitate;
- valorile românismului, legate deci de limba, istoria, cultura şi civilizaţia poporului român, o Români, pentru noi, ospitalieră, primitoare, în care am convieţuit în bună pace - cum ar spune poetul - cu românul majoritar;
- valorile culturii europene şi universale asimilate prin sistemul de învăţământ şi prin mijloace mass-media (TV, radio, presă, internet);
- valori-creaţii originale ale personalităților etniei (Mehmet Niyazi, Necip Haci Fazil, Ziyaeddin Haci Ahmet İsmail, Vani Mehmet Yurtsever, Altay Kerim, Yaşar Memedemin, Ali Cadâr, Kemal Agi Amet, Selim Abdulachim, Kemal Karpat, Mehmet Ablay, Ali Osman Bekmambet, Musa Geavit şi mulţi alţii), personalităţi-barometru, repere morale ce dau legitimitate, demnitate, forţă, sens şi perspectivă etniei turco-tătare, potenţelor ei creatoare.

Am convingerea că o bună convieţuire implică trăirea în spirit a valorilor de frumos, adevăr, bine şi dreptate, că bilingvismul, multilingvismul şi multiculturalismul ne îmbogăţesc, ne fortifică, exprimă forţa umanului de la noi. Dobogea este un „mélange cultural”, un univers fascinant, cu oameni, îmi place să cred, minunaţi prin deschiderea şi înţelepciunea lor. Legendele geografice şi istorice a locurilor-naraţiuni în proză ni-i arată pe tătari şi turci ca descoperitori şi întemeietori pe pământ românesc. Mobilul lor era dorinţa de a găsi cauza, cheia tainelor naturii, a oamenilor şi locurilor. Eroii legendelor de multe ori sunt victime ale unor împrejurări nefaste. Astfel de legende sunt cele ale întemeierii cartierului *Anadolchioi* din Constanţa, legenda localităţii Dervent, ale comunei Băneasa (*Paraköy*), a lacului Techirghiol, a Murfatlarului vestit prin cultura viţei de vie, aflat la sorgintea tuturor vinurilor româneşti, legenda satelor Ciocârlia de Sus şi Ciocârlia de Jos (*Büyük ve Küçük Bülbül*), legendele întemeierii Babadagului, a mausoleului (*türbe*) lui Sarî Saltuk Baba (derviş-misionar al Islamului şi vestit comandant al turcilor selciukizi), legenda lui Koyun Baba (judeţul Tulcea) - loc de pelerinaj şi pentru musulmani şi pentru creştini, legenda staţiunii Mamaia ş.a.m.d.[17].

Transmise prin tradiţie, aceste legende, şi multe altele, ne cuceresc nu doar prin magia cuvântului, a rostirii ci, mai ales, prin fascinanta trimitere la ctitorii de

[17] Ibram 2003, 27-32.

localităţi, la eroii dobrogeni, în genere oameni simpli, de regulă păstori, plugari, pescari, croitori, cărăuşi, meşteşugari, oameni cu credinţă etc. Legendele reliefează trăsăturile de caracter ale oamenilor locului, musulmani şi creştini, buna lor convieţuire, simpatia, iubirea, solidaritatea, sprijinul reciproc în momente existenţiale, grele, dure. Evenimentele petrecute în „illo tempore”, pline de savoare şi tâlc, liric-poetic exprimate, evidenţiază greutăţi învinse, depăşite de oameni simpli, curajoşi, generoşi, de bună cuviinţă şi plini de credinţă, cu un acut simţ al realului naturalului şi umanului.

Emblematice pentru politica tolerantă a autorităților româneşti în problemele etnice şi religioase, buna convieţuire a populaţiilor din Dobrogea sunt aprecierile entomologului A. Montandon, sosit la Portul Euxin pentru a-şi întregi colecţia de insecte, ce spunea că „Turcii pleacă, cu toate eforturile guvernului român de a-i reţine. Sunt perfect liberi în a-şi exersa cultul, nefiind şicanaţi de preoţi creştini, care nu încearcă să convertească pe nimeni şi într-o pricină între musulman şi creştin, judecătorii de pace dădeau cel mai adesea câştig de cauză primului”[18] şi ale scriitorului Barbu Ştefănescu Delavrancea care, sosit la Constanţa (*Küstence*) pentru un reportaj, în 15 august 1887 a consemnat, ca redactor al ziarului „Românul” din Bucureşti: „tătarul nu se ceartă cu mocanul, nici acesta cu lipoveanul; neamţul nu se supără pe turc”, iar părintele catolic din Caramurat (azi Mihail Kogălniceanu) este prieten de căciulă cu hogea-ul turc şi cu popa românesc[19].

Ţările Române au rămas aproape cinci secole sub suzeranitatea Porţii, dar şi-au conservat structurile politico-administrative şi militare proprii, şcolile în limba română şi instituţiile de cult ortodoxe. Contribuţiile (*ahdname*) nu sunt (...) capitulaţii ale românilor învinşi militar, ci (...) victorii. Ţările Române au fost un fel de Casă a Păcii (*Dar al sulh*), o casă a legământului, o casă a armistiţiului şi a onoarei unui contract, fie el militar, strategic sau politic. Peste timp, M. Roman aprecia în mod realist, fără *parti-pris*, că „istoria stă mărturie că turcii n-au deznaţionalizat pe nimeni, n-au turcizat în sens etnic pe nimeni[20].

Reputatul jurist Ion Diaconu aprecia şi el că dezvoltarea de comunităţi otomane, pe baze religioase, era conformă cu perceptele religiei islamice de toleranţă faţă de alte religii, ceea ce a avut drept consecinţă înflorirea, în sensul autentic al cuvântului, de largi comunităţi neislamice în Imperiului Otoman[21].

În acest context, nu este lipsit de interes să amintim că, în Dobrogea, Sultanul Abdul Medjid a emis două firmane, în anii 1844 şi 1854, prin care autoriza

[18] Montandon 1887, 31; *apud* Cioroiu 1996, 29-30.

[19] Delavrancea 1970, 121-129.

[20] Roman, 1936, 15.

[21] Vezi, pe larg: Ibram 1998, 22-25; Ibram 2007, 246-250.

construirea bisericii „Sfinţii Voievozi” din Isaccea[22] şi, respectiv, a bisericii „Sfinţii Voievozi” din Chilia Veche[23], ambele în judeţul Tulcea, iar Sultanul Abdul Aziz, prin firmanele din anii 1862 şi 1870 a autorizat construcţia bisericilor „Metamorfosis”(Schimbarea la faţă) din Constanţa şi respectiv, din Tulcea[24] dând un firman, în anul 1863, şi pentru autorizarea ridicării Şcolii Comunităţii Elene din Constanţa[25]. Tot Sultanul Abdul Aziz, prin firmanul din 1865, a dat dezlegare pentru ridicarea la Constanţa a unui lăcaş de cult ortodox, cu lungimea de 44 arşini, lăţimea de 32 de arşini şi înălţimea de 16 arşini, arhitect fiind I. Teoharidi, biserică în care s-a oficiat TE DEUM-ul în cinstea armatelor române victorioase[26].

Reversul medaliei a fost că după 1877 Statul Român s-a îngrijit – spre onoarea lui-principial, de cultura spiritual-morală şi civilizaţia materială a elementului musulman. În crezul expus în „Proclamaţia către locuitorii Dobrogei” (14 noiembrie 1878, Brăila) de către Regele Carol I, adresat musulmanilor se spunea clar, răspicat că „dreptatea României nu cunoaşte deosebiri de neam şi de regiune. Credinţa voastră, familia voastră vor fi apărate deopotrivă ca şi ale creştinilor. Afacerile religiunii şi ale familiei vor fi pentru voi încredinţate apărării muftiilor şi judecătorilor aleşi din neamul şi legea voastră”[27] şi „Armata română care intră în Dobrogea nu are altă chemare decât de a menţine ordinea (...), de a ocroti paşnica voastră vieţuire. Salutaţi dar cu iubire drapelul român care va fi pentru voi drapelul libertăţii, drapelul dreptăţii şi al păcii”[28].

Maniera modernă, europeană, în conformitate cu principiile statului de drept, ale Proclamaţiei Regale către dobrogeni care stipula că „locuitorii de orice naţionalitate şi religiune” din Dobrogea vor fi puşi sub scutul Constituţiei şi vor fi apăraţi în drepturile lor: „viaţa, onoarea, proprietatea” a fost receptată pozitiv de reprezentanţii a şapte comunităţi (română, bulgară, greacă, rusă, armeană, israelită şi musulmană: tătari şi turci) ale Constanţei care au transmis o telegramă de gratitudine Regelui Carol I. Din partea comunităţii musulmane telegrama a fost semnată de Idaet-Efendi, Usein-Efendi, Etem-Efendi şi Ismail-Efendi[29]. Observăm că documentul

---

[22] Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale (DJAN) Tulcea, Colecţia Documente, nr. 1/1844; Coman, Dobrotă, Turcitu 2008, 46.

[23] DJAN Tulcea, colecţia Documente, nr. 2 /1854; Coman, Dobrotă, Turcitu 2008, 48.

[24] DJAN, fond Comunitatea Greacă din Constanţa , Dosar 5/1928, 6; Coman, Dobrotă, Turcitu 2008, 54; DJAN Tulcea, Colecţia documente, nr. 3/1870; Coman, Dobrotă, Turcitu, 2008, 66.

[25] DJAN Constanţa, fond comunitatea Greacă din Constanţa dosar 5/1928, fila 8 în Coman, Dobrotă, Turcitu 2008, 56.

[26] Alexandrescu 1995.

[27] Dobrogea 2003, 608.

[28] Dobrogea 2003, 608.

[29] ”Presa”, XI, 258/23.XI.1878, 2.

sus-menţionat vorbeşte nu de tătari şi turci ci de „colonia musulmană”, prioritar fiind deci nu identitatea etnică, ci identitatea religioasă, de musulman, identitate întărită şi de clasicul apelativ *Efendi*.

În anul 1878, populaţia majoritară a Dobrogei erau musulmanii (127.000 din totalul de 226.000), fapt atestat şi de alegerile locale comunale de primari şi de consilieri din 1880, ale judeţului Constanţa. Astfel, în cinci comune (Valu lui Traian - *Hasancea*, Murfatlar, Techirghiol, Vadu - *Caraharman*, Nicolae Bălcescu - *Danachioi*) din cele nouă ale Ocolului Constanţa, în patru comune (Fântâna Mare - *Başpînar*, Nisipari - *Caratai*, Negreşti - *Carabacâ*, Pietroşani - *Chioseler*) din cele opt ale Ocolului Medgidiei, în toate cele 13 comune ale Ocolului Mangalia, în cinci comune (Horia - *Muslu*, Crişana - *Capugi*, Viroaga - *Calfa*, Şiriu, Şoimu - *Cartal*) din cele 14 ale Ocolului Hârşova, în cinci comune (Dobromir din Vale, Carvăn, Negureni - *Cazanlâc*, Valea Țapului - *Tekekioi*, Făgetul - *Ghiuvegea*) din cele 15 ale Ocolului Silistra au fost aleşi primari cetăţeni de etnie turco-tătară. Numărul consilierilor aleşi de etnie turcă-tătară a fost, în aceste alegeri, de 172, iar 61 de consilieri de etnie turcă-tătară au fost numiţi de Prefectură. În comuna urbană Constanţa, 3 consilieri din 7 erau de etnie turco-tătară şi un consilier din 3 a fost numit de Prefectură, în comuna urbană Mangalia 3 consilieri aleşi (din 5) şi un consilier (din 3) a fost numit de Prefectură; în comuna urbană Medgidia primarul ales a fost Abdul Cherim şi 3 consilieri aleşi (din 5) erau de etnie turco-tătară; în comuna urbană Ion Corvin (*Cusgun*) un consilier (din 5) ales şi un consilier numit de Prefectură (din 2) erau de etnie turco-tătară[30].

Atitudinea statului român de a respecta drepturile şi de a veni în sprijinul populaţiei musulmane, mereu loială faţă de ea, poate fi exemplificată prin numeroase reglementări juridice: Legea pentru organizarea Dobrogei, din 7 martie 1880, cu modificările din 30 martie 1886, Constituţiile din 1923 şi 1938, Legea învăţământului secundar şi superior (1898), Legea agrară (1921), Legea pentru regimul general al cultelor (12 aprilie 1924), Legea învăţământului primar şi normal (26 iulie 1924), Legea învăţământului particular (19 decembrie 1920), Legea învăţământului secundar (8 mai 1928) ş.a.

Practic, numeroase acte de bunăvoinţă ale administraţiei centrale şi locale române au sprijinit satisfacerea nevoilor spiritual-religioase (învăţământ[31], libertatea culturii, presa de expresie turco-tătară[32], asociaţii profesionale, sportive etc.) şi astfel s-a ajuns la permanentizarea populaţiei tătare şi turce în acest colţ de ţară. Amintesc doar, în acest context, *Actul de donaţie* al Primăriei Constanţa către comunitatea turcă

[30] *Alegerile consiliilor comunale din judeţul Constanţa validate*. În ”Farul Constanţei” 1, nr.16/24 august şi nr. 17/31 august 1880, 2-3.

[31] Ibram 2011, 59-104.

[32] *Presa de expresie turcă*, Ibram 2011, 47-49.

a unui teren pentru construirea unei geamii şi a unei şcoli în suprafaţă de 400 mp[33], continuarea activităţii Seminarului Musulman din Babadag - înfiinţat în timpul Imperiului Otoman, mutat la Medgidia în 1901, desfiinţat de regimul comunist în 1964-1965 şi reluat, ca şi Colegiul Naţional „Mustafa Kemal Atatürk" de pedagogie şi teologie în 1994, iar în zilele noastre legiferarea de către Parlamentul României a „Zilei Limbii Tătare"(5 mai 2008) şi „Ziua Naţională a Etniei Tătare din România"(13 decembrie 2006).

Fapte de istorie social-culturală arhicunoscute, intrate în mentalul colectiv al dobrogenilor, expresie a bunei convieţuiri între români şi etnici tătari şi turci, între musulmani şi creştini:

Primul spital din Constanţa (1880) a funcţionat în casele cu două etaje închiriate ale cetăţeanului de origine tătară Ali Cadâr[34] venit din Crimeea în Dobrogea la 1861; Ali Cadâr a fost mulţi ani membru al Tribunalului Civil Mahomedan, Preşedinte al Tribunalului de Comerţ, viceprimar al Constanţei, decorat cu însemne ale statului român: Cavaler al Ordinului Medjdie şi ofiţer cu Coroana şi Steaua României.

Patriotismul proverbial al primarului tătar al Medgidiei, Agi Amet Chemal (mort în 1901), care avea „o exactă concepţie asupra ideii de stat" şi promotor „al binelui obştesc" a determinat pe Prefectul judeţului Constanţa să propună ca şcoala din Megidia să-i poarte numele. Azi şi o stradă a Medgidiei îi poartă numele. Primarul Agi Amet Chemal a insistat la Ministrul cultelor, Take Ionescu, şi a obţinut o subvenţie în bani pentru construcţia lăcaşului de cult ortodox "Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel"[35];

Primul deputat de Constanţa de naţionalitate tătară, Selim Abdulachim (1866-1943), în şedinţa din 3 aprilie 1924 şi-a convins colegii parlamentari să-şi doneze diurna pe o zi pentru construcţia gimnaziului „Traian" din Adamclisi, „focar de patriotism în partea locului", prototip şi model de şcoală naţională unde 300 de elevi, interni şi externi, „din toate seminţiile" primesc o educaţie şi o cultură exemplară[36];

Prin anii `30, savantul Nicolae Iorga, prin autoritatea sa, a împiedicat demolarea Geamiei Hünkâr, monument istoric şi de artă orientală, din centrul oraşului Constanţa, ctitorie al sultanului Abdul Aziz din 1869, respingând pretextul şubrezeniei minaretului şi al pericolului ce l-ar reprezenta pentru, nu puţinii, trecători din zonă. Păstrarea sau demolarea geamiei, al unui lăcaş de cult, a fost - cum

[33] Coman, Dobrotă, Turcitu 2008,158-159; Direcţia Arhivelor Naţionale Istorice Centrale DJAN Constanţa, fond Tribunalul Judecătoriei Constanţa, dosar 64, 1890, f. 1.

[34] Arhivele Statului Constanţa, fond Primăria Constanţa dosar 3/1879, f.4, dosar 4/1880, f.6, orig, dosar 4/1881, f. 4.

[35] Saroglu 1907.

[36] Burcea 2010, 26.

deseori se întâmplă în cazuri similare - teatrul unor acerbe presiuni politice ale timpului. Dacă ex-primarul Constanţei, C. Oprescu, voia „stricarea” monumentelor turceşti, căci „e de tristă memorie dominația turcească, ca să conservăm semilunile în vârfuri de moschee”, mari personalităţi precum Ministrul Cultelor şi Artelor, A.Popa, Alexandru Lepădatu, preşedinte al comisiei Monumentelor Istorice din 1942, arhitectul Horia Teodosiu, care, în referatul său, preciza că vechiul far, moscheea şi casele vechi ale Constanţei „deşi modeste, contribuie la fizionomia acestui oraş”, secretarul Comisiei, Victor Brătulescu, au dat undă verde păstrării istoriei aşa cum a fost, păstrării acestor inestimabile „urme ale trecutului”[37]. Astfel că decizia aberantă a demolării moscheii Hünkiar (fostă Aziziye) a fost împiedicată. Nefuncţională în anii regimului comunist, moscheea, bijuterie arhitectonică din piatră dobrogeană, cu un minaret de 17-20 metri, reparată şi renovată şi-a reluat în 1993 atribuția de ctitor de conştiinţă religioasă islamică;

Primul Congres al Musulmanilor Dobrogeni (21-23 noiembrie 1913) din județele Constanța, Tulcea şi Durostor şi Caliacra (teritoriu din sudul Dobrogei, intrat în componența României prin Tratatul de Pace din Bucureşti, din 28 iulie /10 august 1913 care pusese capăt celui de al doilea război balcanic) a reiterat devotamentul musulmanilor pentru statul român, integritatea provinciei în cadrul statului român, idee afirmată răspicat şi la Congresul Musulmanilor Dobrogeni din Constanța (21 iulie 1919). Cu puţin înainte, în 29 mai 1919, tot la Constanța, musulmanii au organizat o manifestaţie în faţa Consulatului Greciei şi sediul Crucii Roşii americane, afirmând dreptul României asupra Dobrogei;

Serviciul militar este onorat de cetățenii români de etnie turco-tătară ca ceva sacru, la fel chemarea spre sacrificiu, spre sacrificiul suprem, dacă interesele şi cauza ţării româneşti o cereau. Reîntregirea naţională, apărarea independenţei şi suveranității patriei române au fost (și sunt) valori comune şi românului şi omului tătar sau turc. O asemenea pagină de cultură istorică militară, cu contribuţie tătară, este consemnată în „Registrul Societății Demobilizaţilor din Medgidia (vol. I)”, unde găsim 21 de eroi musulmani sub drapel românesc în Războiul Balcanic din 1913 şi Primul Război Mondial[38];

Cruţiu Delasălişte a dedicat eroilor musulmani o odă[39] publicată cu prilejul sosirii în ţară a osemintelor sublocotenentului Kiazim Abdulachim, ofiţer activ de origine tătară căzut în luptele de la Mărăşeşti, în campania din 1916-1917. İn memoria şi cinstirea lui o stradă din municipiului Constanţa îi poartă numele, înfiinţându-se în

[37] Opriş 1990, 3.
[38] Ibram 2010, 71-90.
[39] Delasălişte 1927.

amintirea lui şi „Asociaţia culturală şi sportivă” Lt. major K. Abdulachim (Mülazimmevvel Kâzim Abdulakim Kültür ve Spor Cemiyeti)[40].

Desigur, în relaţia dintre românii ortodocşi şi tătarii şi turcii musulmani nu totul a decurs fără asperităţi, fără tensiuni. Dar istoria Dobrogei nu a consemnat evenimente, fapte cu înfruntări dramatice, cu pierderi incalculabile de vieţi şi valori umane. Nici o biserică, nici o geamie nu a avut de suferit, nu i s-a schimbat destinaţia, nu a fost demolată. În Dobrogea, nu consemnăm tulburări interetnice şi interconfesionale de mari proporţii. Şi asta într-un context în care războaiele ruso-turce-române au făcut parte din istoria noastră mai veche sau mai nouă.

În aprecierea relaţiei dintre românul majoritar şi etnicul tătar şi turc şi-a pus amprenta fondul de istorie comună română-turcă. Avem însă obligaţia să evităm exagerările şi ideile preconcepute, partizanatele, să dăm dovadă de clarviziune, de realism şi de bun simţ. În acest context, clarificatoare este, cred personal, aprecierea reputatului istoric Constantin C. Giurescu care nota, fără echivoc, că prezenţa Imperiului Otoman a avut pentru noi, românii, în răstimpul 1683-1829 „pe lângă dezavantajele cunoscute, şi un avantaj: acela de a fi o stavilă în faţa celor două imperii expansioniste habsburgic şi ţarist. Astfel, am fi putut avea (...) soarta Poloniei”[41].

În folclorul turco-tătar, în cultura populară, multe spuneri, proverbe şi zicători pline de tâlc şi semnificaţii fac elogiul ospitalităţii şi respectului faţă de celălalt om, de omul de lângă tine, inclusiv al omului de confesiune creştină. Ziceri precum: ”Cine se scoală cu furie, se aşează cu pagubă”; ”Întâi gândeşte, apoi vorbeşte”; „Dă-i lapte celui care nu-ţi dă apă”; „Nu intra în grădină înaintea gazdei”; „ Sângele nu se spală cu sânge, ci cu apă”; „Fiecare trebuie să ştie unde va ţinti săgeata altuia” şi multe altele, exprimă înţelepciunea omului de rând, simplu şi omenos.

Pentru omul de etnie turco-tătară, omul, orice om, este o minune şi o valoare. În spiritualitatea turcă şi islamică „omenia n-are măsură”, „doar omul ştie preţul omului”, „omul nu se teme de om, ci îl respectă”, „dacă vrei să câştigi ceva, apoi câştigă prieten, căci duşman naşte şi mama”. Sunt ele, aceste ziceri, o expresie a spiritului de respect, de prietenie şi de toleranţă, ca trăire în frăţie şi solidaritate, imprescriptibilă conştiinţă a orizontului aşezării şi trăirii într-un spaţiu şi timp social comun. Sunt ele, aceste ziceri şi altele, o victorie asupra propriului orgoliu exagerat, o disciplinare şi un autocontrol al defectelor, o acceptare benefică a prezenţei celuilalt, fie el creştin, iudeu, musulman.

În Sfântul Coran, cartea de căpătâi a musulmanilor, găsim multe pasaje care fac elogiul luminii, al ştiinţei de carte, al cumpătării şi socializării. Religia islamică -

[40] Ekrem 1994, 156.
[41] Giurescu 1977, 122.

religie a sentimentului, inimii şi intelectului - consideră ştiinţa adjuvant al ei. Sfântul Coran a început cu îndemnul-chemare: „Citeşte! În numele Domnului tău care a creat, /Care l-a creat pe om din sânge închegat! Citeşte! Domnul tău este cel mai Nobil, / Este Cel care l-a învăţat cu calemul,/ l-a învăţat pe om ceea ce el nu ştia!”[42].

Tot în Sfântul Coran citim: „Doamne sporeşte-mi mie ştiinţa[43]; căci, nu pot fi egali cei care ştiu, cu cei care nu ştiu, şi doar cei ce gândesc, au minte, trag învăţăminte”[44].

În Islam, religia şi ştiinţa sunt, în egală măsură, factori de bază ai împlinirii personalităţii umane. Căci a fi ocupat cu cititul, cu cunoaşterea, cu deprinderea-obişnuinţă de a te uita pe o scriere, pe o carte este în Islam echivalentul a 60 de ani de rugăciune. În religia islamică şi înţeleptul şi ignorantul sunt robii lui Allah; dar nu este ruşinos să nu ştii, este ruşinos să nu întrebi sau să nu înveţi. În plus, „nu este o ruşine să fii sărac, este ruşinos să fii leneş”.

Hadisurile (spuse, pilde, învăţăminte ale Profetului Muhammed) împart oamenii după dorinţa şi voinţa de a cunoaşte, de a înţelege, de a şti, în trei categorii: cei ce sunt învăţaţi, cei doritori de ştiinţă de carte şi cei care nu sunt deschişi la învăţătură. Aceştia din urmă nu sunt buni la nimic[45].

Omul născut şi trăind în colectivitate poate face din această lume fie Paradis (Rai), fie Iad. La moartea lui, părinţii, rudele pleacă, numai faptele bune îl vor însoţi în lumea cealaltă, de Apoi, căci numai „ce vei da (vei face – N.S.) cu mâna ta, aceea te va însoţi. Omul să-şi cunoască străbunii, alminteri nu-şi (va) cunoaşte nici Dumnezeul şi să-şi respecte mama, cea mai iubită fiinţă, căci dreptul mamei este dreptul lui Allah”.

”Un bun musulman va dori binele vecinului său” căci ”mai mult decât o rudă fără suflet, mai degrabă un vecin de bună credinţă”.

Omul musulman „trebuie să fie activ, căci unde este efort, muncă, sudoare este şi bogăţie; căci „ce pui în mâncare, aceea vei găsi în lingură”.

”Patrulaterul: iubire de Dumnezeu şi de mamă, respect pentru vecin, acţiune ce va aduce beneficiu şi faptele bune, a fost, succint, codul moral al etnicului tătar şi turc în relaţia cu românul de alături pe plaiurile dobrogene, unde el/ei au religia şi porunca muncii” cum spunea expresiv ziaristul Ion Neicu în perioada interbelică.

Folclorul turco-tătar este bogat în sentinţe morale, în sfaturi de viaţă echilibrată, cumpătată, în pilde-îndemnuri de a trăi în curăţenie morală, în dreptate şi

[42] Surat Al-Alaq, versetul 1-5, În *Traducerea sensurilor Coranului Cel sfânt în limba română* 2004, 796.

[43] Surat Ta-Ha, verset 114, în *Traducerea sensurilor Coranului Cel sfânt în limba română* 2004, 424.

[44] Surat Az-Zumara, verset 9, în *Traducerea sensurilor Coranului Cel sfânt în limba română* 2004, 601.

[45] Gölpınarlı Abdulbaki, Hz.Muhammed ve Hadisleri, Bayrak Yayınevi 1974, 164.

libertate, în frumos, adevăr şi bine[46]. Nu pot uita, nu voi uita că „Islamul are cinci porunci, a şasea este omenia", cum îmi amintesc dintr-o zicere a mamei mele, femeie simplă, modestă, care a născut şi a crescut opt copii, în condiţii grele existenţiale.

În spiritualitatea turco-tătară unele ziceri, vorbe de duh, proverbe, zicători moştenite din străbuni, sunt aproape identice cu cele din folclorul românesc. Iată câteva: „Să faci ce spune popa, dar să nu faci ce face popa"; „Spune-mi cu cine te însoţeşti (împrieteneşti), ca să îţi spun cine eşti"; „Bani albi pentru zile negre"; „Leneşului i-au spus <închide uşa> şi el a răspuns: „va bate vântul şi o va închide"; „Măsoară de nouă ori şi taie odată"; „Nu râde de vecin, căci ţi se poate întâmpla şi ţie"; „Sunt vorbe care rezolvă şi vorbe care te scot din minţi"; „Cum îţi aşterni, aşa vei dormi"; „Toate să fie noi, prietenii să fie vechi"; „Meseria tatălui e moştenire pentru fiu"; "Fiecare pierdere este o lecţie"; „Sufletul este mai de preţ decât orice"; „Nu este iubire cu sila"; „Nu iese fum fără foc"[47] etc.

*

*   *

Sărbătorile şi tradiţiile laice şi religioase ale etnicilor tătari şi turci exprimă, în mod specific, trăirea în ospitalitate, frăţietate şi respect reciproc, de solidaritate umană.

Ce tonice sunt zilele lunii Postului islamic, ale sărbătorii de *Ramazan Bayram* şi de *Kurban Bayram* (Sărbătoarea Sacrificiului), când musulmanii oferă şi vecinilor (creştini, sau de altă religie) mese îmbelşugate de Iftar (momentul întreruperii Postului), baclavale, dulciuri, alte produse de patiserie, respectiv carne de berbec, invitându-i la un ceai, la o cafea, la un sirop natural, la un şerbet ori dulceaţă, sau, pur şi simplu, la taifas, la o discuţie amicală despre tot şi toate. Iar românii, creştini în genere, îşi iau „revanşa" bucurându-i pe ai noştri - tătari şi turci - cu preparatele din carne de miel, cu cozonac şi ouă roşii de sfintele zile de Paşti.

---

[46] Iată câteva dintre ele: „Ceva făcut cu răbdare aduce roade bune"; „Rudele nu-şi doresc moartea apropiaţilor, dar nici o poziţie privilegiată pentru ei"; „Nu poţi obţine multă avuţie fără păcat (fără a încălca reguli) şi nu poate fi vorbă fără minciună"; „El şef, tu şef, cine va face munca de jos"; „Nimeni nu poate lua munca, câştigul altuia"; „A privi ceva frumos este o faptă bună"; „Decât să ai coşmaruri când dormi, mai bine rămâi treaz"; „Păstrează paiele, căci va veni ziua lor"; „Secretele spuse prietenului, vor ajunge la prietenii lui"; „La ce îi foloseşte ligheanul de aur celui care vomită sânge?"; „A explica ignorantului este mai greu decât a pune cămila să sară un şanţ"; „Cazanul greu fierbe încet"; „Lumea a uitat, nu şi condeiul" ; „Cel ce a întrebat a găsit drumul, cel ce n-a întrebat l-a pierdut".

[47] Proverbele şi zicătorile din comunicare noastră au fost selectate şi din: *Türk atasözleri ve deyimleri (cilt I, II)*, Millî Kütüphane Başkanlığı, 2001.

Sărbătoarea tradiţională *Tepreş* la tătari, prilej de recreere şi socializare în Dobrogea, organizată în zone de verdeaţă, crânguri, pajişti sau în inima pădurii este un prilej de etalare a bogăţiei artei culinare tătăreşti; frumoasele costume populare şi mesele copioase, jocurile distractive, cântecele şi dansurile tradiţionale, portul specific sunt câteva ingrediente ale acestei socializări cu mic cu mare, unde luptele libere tătăreşti (*Küreş*) sunt nelipsite. Nimeni nu se supără dacă marele premiu, *batal* (berbec) sau *bayrakul* (steagul) – format dintr-un set de nouă piese de îmbrăcăminte şi lenjerie (cămaşă, prosop, batiste, basmale, marama, ciorapi etc.) revine ca trofeu unui participant luptător român sau de altă etnie (dotat fizic, cunoscător al tainelor acestui sport tradiţional tătăresc, cu voinţa de a învinge).

Din izvorul comun de convieţuire de secole, amintim că în timpul ceremoniei de nuntă, se folosesc obiecte, produse (zahăr, pâine orez, lumânări, boccea, ladă de zestre), se practică gesturi, acţiuni (vopsirea părului şi unghiilor - la musulmani se foloseşte o vopsea specială, numită, *kîna*), ungerea cu ulei sau mir, sărutarea mâinilor celor în vârstă, ospătarea musafirilor, aşezarea covorului pe pământul călcat de mireasă, ca semn de rugă şi reuşită în viaţă, aruncarea cu apă la ieşirea miresei din casa părinţilor. La fel atunci când cineva are nevoie de şansă, de „cale liberă"pentru a-şi realiza un deziderat, a beneficia de o operaţie reuşită pentru sănătate, a face faţă unui examen, a încropi o afacere etc.

Tradiţia românească a „mesei mari"(*büyük sofra*), rolul nunului şi nunei mari, a naşilor spirituali, acela de a îndemna paşii în viaţă ai mirilor - se regăseşte și în modul de viaţă al tătarilor şi turcilor.

Chiar şi după moarte, ceremoniile de evocare ale celui dispărut prin rugăciuni şi prin parastase (*mevlid*-uri, la musulmani) colective, cu date fixe, de pildă la 40, 52, 100 de zile, la un an sau şapte ani se practică, mai mult sau mai puţin, în comunităţile musulmane, preluate sau împrumutate, se pare, de la populaţia majoritară. De altfel, o zi specială de comemorare a morţilor în tradiţia turco-tătară este *Kîdîrlez* (de 6 mai, începutul verii astronomice în străvechiul calendar turc), zi sinonimă cu Paştele Blajinilor, a celor trecuţi în nefiinţă, în tradiţia creştină. În tradiţia musulmană, se fac rugăciuni la mormintele din cimitire ale celor dragi, acasă sau în geamii, se dau alimente sau bani celor nevoiaşi (de regulă, orfani, văduve, bătrâni cu stare precară de sănătate), se fac turte, plăcinte tradiţionale (*kalakay* în limba tătară) şi halva de casă şi dulciuri ce se distribuie rudelor şi vecinilor.

Pentru cineva străin de meleagurile dobrogene, acestea şi alte tradiţii şi obiceiuri cu o simbolistică şi un fond comun de umanitate fac parte din realitatea istorică şi cultural-civilizatorie a zilelor noastre. Ele s-au perpetuat, sunt mărturia convieţuirii în pace şi înţelegere a etniei turco-tătare (cvasimajoritară de confesiune islamică) cu populaţia majoritară română (cvasimajoritară ortodoxă).

Cultura etnicului tătar şi turc din zilele noastre nu este o cultură conjuncturală, de moment. Ea nu este un lux, un joc gratuit, nici o dulce inutilitate. Ea este un zid de protecţie eficient, dă demnitate, nobleţe, unitate, stil şi sens vieţii sale.

Într-o Românie democratică, a statului de drept („nimeni nu este mai presus de lege”) nediscriminarea şi respectarea drepturilor omului sunt și rămân valori majore şi trebuie transpuse sistematic în practica socială. Noi, etnicii tătari şi turci, cvasimajoritari musulmani, nu suntem cetăţeni români de rang secund, de clasă a doua, nici minoritari din punct de vedere cultural şi valoric. Lângă noi, românii se pot simţi mai bogaţi sufleteşte. Ca filosof al culturii, ca om al cetăţii şi om de cultură, resping categoric teza incomunicabilității, a incompatibilității şi contrapunerii culturilor pe criterii rasiale, administrative sau politice, ierarhizarea lor pe aceste temeiuri. Sunt convins că orice om este o valoare şi un factor de creaţie, iar orice comunitate, indiferent de istoricul, de mărimea numerică şi de forţa ei economică, tehnologică, culturală, îşi are locul ei în societatea actuală.

Realităţile de azi ale comunităţii turco-tătare: folosirea sporadică, cu dificultate a limbii materne, din varii motive, slăbirea sau chiar pierderea unor tradiţii, presiunea civilizaţiei moderne, servituţile globalizării, nevoia de echilibru între cutume, tradiţii şi modernitate, schimbarea modului de a gândi, a mentalului colectiv, solicită, mai mult ca oricând, unitatea, clarviziunea şi activismul comunităţii. Poate şi sprijinul factorilor de competenţă şi decizie din lumea turcică şi al comunităţii europene. Trecutul istoric a lăsat urme adânci. Dar, dacă şi în cadrul acestui atelier de cunoaştere şi schimb de idei şi de opinii facem apel la trecutul istoric, o facem nu pentru a trezi resentimente, nu pentru a satisface orgolii, ci pentru a recâştiga identitatea autentică lingvistică-culturală-religioasă, pentru a zidi un viitor de bună convieţuire împreună.

Ştim că destinul nostru este comun. Conştiinţa identităţii implică deschidere, dialog, comunicare. Valorificarea trecutului şi a valorilor comune, lipsa de prejudecăţi, trăirea prezentului în armonie cu tine şi cu ceilalţi reprezintă, în opinia noastră, cheia viitorului comun.

Bibliografie

Abdulbaki, G. 1974, *Hz. Muhammed ve Hadisleri, Bayrak Yayınevi*, Istanbul.

Angelesco, G.G. 1907, *Etude sur la Dobrogea au point de vue de l'organisation des Pouvoirs publics*, Paris.

Brătescu, C. 1919, *Contributions á la question de la Dobrogea,* în *La Dobrogea, Roumaine,* Bucureşti.

Burcea, C. 2010, *Palamentul de altădată*, în *Magazin istoric*, iulie 2010, 26.

Cioroiu, C., *Etnii trăitoare alături de români în Dobrogea*, AD, SN 2, 29-30.

Coman, V., Dobrotă, C., Turcitu, C. 2008, *Album, Dobrogea între medieval şi modern (1406-1918)*, Constanța.

Delasălişte, C. 1927, *Odă eroilor musulmani. La sosirea osemintelor sublocotenentului Kiazim Abdulakim*, în *Marea Noastră*, 1 (5), 3, 12 decembrie 1927.

Delavrancea, Barbu Şt. 1970, *Şapte zile la Constanţa. Note constănţene. Memoriu ProNasone,* în *Barbu Delavrancea, Opere,* 6, Bucureşti, 121-129.

Dobrogea (1878-1928). Cincizeci de ani de viaţă românească, , Constanţa, 2003.

Giurescu, C. 1977, *Despre caracterul relaţiilor dintre români şi turci*, în *Probleme consacrate în istoriografia română*, Bucureşti.

Ibram, N. 1998, *Comunitatea musulmană din Dobrogea - Repere de viaţă spirituală*, Constanţa.

Ibram, N. 2003, *Tradiţii şi obiceiuri ale turcilor din România*, Ediţie bilingvă română şi turcă, Constanţa.

Ibram, N. 2007, *Politica religioasă a Osmanilor*, în *Un proiect de împăcare a bisericilor,* Cluj, 246-250.

Ibram, N. 2010, *Eroi tătari sub drapel românesc în Războiul Balcanic şi în Primul Război Mondial*, în *Din istoria tătarilor*, I, Constanţa, 71-90.

Ibram, N. 2011, *Comunitatea musulmană din Dobrogea-pagini de cultură şi civilizaţie*, Constanţa, 105-130.

Ibram, N. 2011, *Învăţământ în limba maternă*, în *Comunitatea musulmană din Dobrogea, pagini de cultură şi civilizaţie*, Constanţa.

Ionesco, I. 1850, *Excursion agricole dans le plaine de la Dobrodja*, Iași.

Ionescu, M.D. 1904, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, Bucureşti.

Mehmet, A.E. 1994, *Din istoria turcilor dobrogeni*, Bucureşti.

Montandon, A. 1887, *Excursion en Dobruja*, Anvers.

Opriş, I. 1990, *Valori cultural-artistice ale turcilor din România*, Karadeniz, 3, 3.

Roman, M. 1936, *Studiu asupra populaţiei turceşti din Dobrogea şi sudul Basarabiei*, AD 16, 96-116.

de Rosny, L. 1889, *Les Romains d Orient*, 1889.

Traeger, P. 2008, *Studii despre Dobrogea / Istorie și etnografie,* în Cheramidoglu, C. (coord.), *Imagini din Dobrogea*, Constanţa.

Saroglu, *Chemal Efendi*, în *Dobrogea Jună*, 3, 7, 1 mai 1907.

DOBRUDJA IN OTTOMAN TIMES. A ROMANIAN BIBLIOGRAPHY (FROM THE 50S OF THE TWENTIETH CENTURY UNTIL TODAY)

Stoica LASCU*

Abstract:

The scientific works of the Romanian specialists regarding the Ottoman period are very rare - but precious, constituting valuable milestones in the 50s and 60s of the last century. The researches as such start in the 70s. Alongside the scientific studies, the present lines also list journalistic articles.

Rezumat:

Lucrările ştiinţifice ale specialiştilor români privind perioada otomană din istoria Dobrogei sunt foarte rare – dar preţioase, constituind valoroase puncte de reper – în anii ’50–’60 ai secolului trecut. Cercetările ca atare demarează din anii ’70. Rândurile de faţă repertorizează, alături de studii cu caracter ştiinţific, şi articole publicistice.

Key-words: *Ottoman Dobrudja, historiography, bibliography, Tudor Mateescu, Anca Ghiaţă*
Cuvinte cheie: *Dobrogea Otomană, istoriografie, bibliografie, Tudor Mateescu, Anca Ghiaţă*

The Romanian works relative to Ottoman Dobrudja (Constanţa and Tulcea counties) were missing in the aftermath of World War II, with some exceptions.The first study, and that on 1877–1878, belongs to Professor Nicolae Ciachir (1962). In the late 60s of century twentieth begin to appear thematic concerns, the first notabl belonging to historian Constantin C. Giurescu (work published locally, in Constanţa). The 70s marks, in fact, the onset of research as such; now starting to develop thorough studies of authors about Ottoman Dobrudja: researcher Anca Ghiaţă (based on Ottoman sources) and, especially, the archivist Tudor Mateescu—the most prolific author who wrote about various realities on Ottoman Dobrudja: social, demographic, religious realities, based on archival sources Romanian. In the 80s, Professor Gheorghe Platon integrates Dobrudja in separate chapter in its synthesis of Romania’s modern history. Among other importants authors: Maria–Matilda

* “Ovidius” University of Constanţa (Faculty of History and Political Science), Aleea Universităţii, 1, 900470, Constanța, Romania,
e-mail: *lascust@gmail.com*.

Alexandrescu Dersca–Bulgaru, Ion Bitoleanu, Gheorghe Dumitraşcu, Tasin Gemil, Sergiu Iosipescu, Anca Popescu, Radu–Ştefan Vergatti.

Books

***, *Călători străini despre Ţările Române* [Foreign Travellers about the Romanian Countries] *(1368–1800)*], Vol. I [: *1331–1551*]. Volum îngrijit [edited] de Maria Holban [Cuvânt înainte /Foreword/: M. Berza] (Institutul de Istorie „N. Iorga” al Academiei Republicii Socialiste România) (Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1968), XLIX+590 pp.; Vol. II [: *1551–1583*]. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (Institutul de Istorie „N. Iorga” al Academiei Republicii Socialiste România) (Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1970), 692 pp.; ill., facsims.; Vol. III [: *1583–1599*]. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M.M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu. [Introducere: M.M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru] (Institutul de Istorie „N. Iorga” al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice) (Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1971), XVIII+770 pp.; ill., facsims.; Vol. IV [: *1596–1620*]. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M.M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România. Institutul de Istorie „N. Iorga”) (Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1972), XXX+634; ill; Vol. V [: *1630–1645*]. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M.M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România. Institutul de Istorie „N. Iorga”) (Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1973), XXIX+704 pp.; ill., facsims.; Vol. VI. Partea I: *Paul de Alep*. Îngrijit de M.M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru. [Studiu bio–bibliografic şi traducere: M.M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru. Note, identificări şi comentarii: M.M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru şi N. Stoicescu. Confruntare text–traducere: Aurel Decei.] Partea a II-a: *Evlia Celebi*. Îngrijit de Mustafa Ali Mehmet [Studiu bio–bibliografic şi traducere: Mustafa Ali Mehmet. Note, identificări şi comentarii: Mustafa Ali Mehmet şi N. Stoicescu. Confruntare text–traducere: Aurel Decei.] (Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România. Institutul de Istorie „N. Iorga” al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice) (Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976), VIII+824 pp.; ill.; Vol. VII [: *1641–1689*]. Volum îngrijit de Maria

Holban (redactor responsabil), M.M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (Institutul de Istorie „N. Iorga” al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice) (Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980), 624 pp.; ill.; Vol. VIII [: *1689–1716*] Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România. Institutul de Istorie „N. Iorga”) (Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983), 692 pp.; ill.; Vol. IX [: *1716–1768*]. Volum îngrijit de † Maria Holban, Maria M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil) (Academia Română. Institutul de Istorie „N. Iorga”) (Bucureşti: Academia Română, 1997), 704 pp.; ill.; Vol. X. Partea I [: *Secolul XVIII*]. Partea I. Volum îngrijit de †Maria Holban, Maria M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil) (Academia Română. Institutul de Istorie „N. Iorga”) (Bucureşti: Academia Română, 2000), 796 pp.; ill.; Vol. X. Partea a II-a [: *Secolul XVIII*]. Volum îngrijit de †Maria Holban, Maria M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil) (Academia Română. Institutul de Istorie „N. Iorga”) (Bucureşti: Academia Română, 2001), 797–1500; Supliment I [:*Secolele XIV–XVIII*]. Volum îngrijit de Ştefan Andreescu (coordonator), Marian Coman, Alexandru Ciocîltan, Ileana Căzan, Nagy Pienaru, Ovidiu Cristea, Tatiana Cojocaru (Academia Română. Institutul de Istorie „N. Iorga”) (Bucureşti: Academia Română, 2011), 352 pp.

***, *Călători străini despre Ţările Române în secolul al XIX–lea* [Foreign Travellers about the Romanian Countries in the 19th Century]. New series, Vol. I *(1801–1821)*. Volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Şerban Rădulescu–Zoner, Marian Stroia (responsabil de volum). Redactor-responsabil: Paul Cernovodeanu Membru de onoare al Academiei Române (Academia Română. Institutul de Istorie „N. Iorga”) (Bucureşti: Editura Academiei Române, 2004), 1010 pp.; Vol. II *(1822–1830)*. Coordonatori: Paul Cernovodeanu Membru de onoare al Academiei Române, Daniela Buşă. Autori: Constantin Cernovodeanu, Cristina Feneşan, Georgeta Filitti, Adriana Gheorghe, Adrian–Silvan Ionescu, Şerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia, Lucia Taftă, Raluca Tomi (Bucureşti: Academia Română, 2005), 648 pp.; Vol. III *(1831–1840)*. Volum îngrijit de Cristina Feneşan, Georgeta Filitti, Adriana Gheorghe, Adrian-Silvan Ionescu, Şerban Rădulescu–Zoner, Marian Stroia, Lucia Taftă, Raluca Tomi. Redactor–responsabil: Paul Cernovodeanu Membru de onoare al Academiei Române Române (Academia Română.

Institutul de Istorie „N. Iorga”) (Bucureşti: Editura Academiei Române, 2006), 1008 pp.; Vol. IV *(1841–1846)*. Coordonatorul ediţiei: Paul Cernovodeanu Membru de onoare al Academiei Române. Coordonatorul volumului: Daniela Buşă. Autori: Daniela Buşă, Paul Cernovodeanu, Adriana Gheorghe, Adrian–Silvan Ionescu, Bogdan Popa, Marian Stroia, Raluca Tomi, Şerban Rădulescu–Zoner Române (Academia Română. Institutul de Istorie „N. Iorga”) (Bucureşti: Editura Academiei Române, 2007), 746 pp.; Vol. V *(1847–1851)*. Coordonatorul volumului: Daniela Buşă. Autori: Daniela Buşă, Venera Achim, Adrian–Silvan Ionescu, Bogdan Popa, Nicoleta Roman, Marian Stroia, Raluca Tomi (Academia Română. Institutul de Istorie „N. Iorga”) (Bucureşti: Editura Academiei Române, 2009), 802 pp.; Vol. VI *(1852–1856)*. Coordonatorul volumului: Daniela Buşă. Autori: Daniela Buşă, Venera Achim, Constantin Ardeleanu, Adrian–Silvan Ionescu, Bogdan Popa, Nicoleta Roman, Marian Stroia, Raluca Tomi (Academia Română. Institutul de Istorie „N. Iorga”) (Bucureşti: Editura Academiei Române, 2009), 814 pp.

***, *Cronici turceşti privind Ţările Române.* Extrase [Turkish Chronicles Concerning the Romanian Principalities. Excerpts]-see: GUBOGLU, Mihail; MEHMET, Mustafa A.

***, *Prezenţe musulmane în România*. Cu o Prefaţă de Iacub Mehmet Muftiul Cultului Musulman din R.S. România. Ilustraţiile şi prezentarea grafică: Ion Miclea. Text: Radu Florescu (Bucureşti: Editura Meridiane, 1976). *Muslims in Romania. Past and Present*. With a Preface by Iacub Mehmet Mufti of the Msulim Cult in the Socialist Republic of Romania. Illustration and Artistic Lay–Out: Ion Miclea. Text: Radu Florescu (Bucharest: Meridiane Publishing House, 1976), 24 pp.+96 pp. ill.

ALBOTĂ, Mihai, *Istoria învăţământului tulcean de la începuturi până în anul 2007* [The History of Tulcea Public Education from the Beginnings to 2007] (Tulcea: Editura „Şcoala XXI”, 2008) [„Şcolile româneşti din judeţul Tulcea în timpul stăpânirii otomane”: 17–25].

ALEXANDRESCU–DERSCA BULGARU, Marie–Mathilde, “Seldjoukides, Ottomans et l’Espace Roumain”. Publiée par les soins du Dr. Cristina Feneşan (Istanbul: Les Éditions Isis. *Analecta Isisiana* LXXXVII, 2006). [About Dobrudja: “Toponymie et histoire. L’origine du nom de Dobroudja”, “La seigneurie de Dobrotiči, fief de Byzance,” “Sur l'administration des villes de Dobroudja sous la domination ottomane (XVIe–XVIIIe siècles)”, “Seldjoukides et l’espace roumain aux XIVe et XVe siècles. Sur l’importance de l’ordre Mevlevi dans la

société seldjoukide", "L'expedition d'Umur Beg d'Aydin aux bouches du Danube (1337 ou 1338)"].

ANDREESCU, Ştefan, „Din istoria Mării Negre (Genovezi, români şi tătari în spaţiul pontic în secolele XIV–XVII)" (Bucureşti: Editura Enciclopedică. *Bibliotheca Pontica* 3, 2001), 330 pp.

ANDREESCU, Ştefan, „Izvoare noi cu privire la istoria Mării Negre Bucureşti" [New Sources Regarding the Black Sea History] (Institutul Cultural Român, 2005), 262 pp.

ARDELEANU, Constantin, *Evoluţia intereselor economice şi politice britanice la gurile Dunării (1829–1914)* [The Evolution of British Economic and Political Interests at the Danube Mouths] (Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2008), 352 pp.

ATANASIU–GLĂVAN, Andreea, *Evoluţia navigaţiei la Dunărea de Jos şi Marea Neagră în evul mediu românesc* [The Evolution of Navigation on the Lower Danube and the Black Sea in Medieval Romania] (Constanţa: Editura Muzeului Marinei Române, 2006), 244 pp.

BAUMANN, Victor Henrich, *Prezenţa elenilor la Tulcea* [The Presence of Greeks in Tulcea] [On the Cover: Uniunea Elenilor din România] (Bucureşti: no publisher, 2005), 160 pp.

BĂRBULEANU, Cintian, *Monografia oraşului Babadag* [On Cover: Consiliul Judeţean Tulcea. Centrul cultural „Nicolae Bălăşescu–Nifon" Babadag] (Bucureşti: Editura Charme–Scott, 1998), 330 pp.+24 pp.; ill. [For Ottoman Period: 89–128.]

BITOLEANU, Ion, RUNCAN, Nechita, *Dobrogea, vatră a creştinismului românesc* (Constanţa: Ex Ponto, 2001), 314 pp.

BONCU, Constantin, BONCU, Natalia, *Constanţa. Contribuţii la istoricul localităţii* (Bucureşti: Editura Litera, 1979), 112 pp.; ill.

BUŢURCĂ, Oana, *Aspecte privind activitatea grecilor ionieni în porturile Galați, Brăila, Sulina în perioada 1815–1861* [Aspects Concerning the Activity of the Ionian Greeks from *Brăila, Galaţi* and *Sulina* during the Period *1815–1861*], *Studium* [Galaţi] III, 1–2/5–6 (2013), 33–8.

CALENIC, Cezar, *Monografia satului Nifon din judeţul Tulcea* (Tulcea: Harvia, 2002) (Chap. „Istoricul aşezării şi al locuitorilor ei până la 1878", 12– 9).

CERNOVODEANU, Paul, *Relaţii comerciale româno–engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803–1878)* (Cluj–Napoca: Dacia, 1986), 402 pp.

CIACHIR, Nicolae, *Războiul pentru independenţă a României în contextul european 1875–1878* (Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1977), 290 pp. (Chap. „Revenirea Dobrogei la aria de viaţă a poporului român": 280–97).

CIOROIU, Constantin, *Călători la Pontul Euxin* [Travelers at Pontus Euxin] (Bucureşti: Editura Sport-Turism, 1984), 276 pp. + 16 pp. ill.

CIOROIU, Constantin, MOCANU, Aurel, *Cartea românească în Dobrogea înainte de 1877* [Prefaţă: prof. dr. doc. Dan Simionescu] [The Romanian Book in Dobrudja before 1877] (Biblioteca Judeţeană Constanţa [The County Library Constanţa]) (Constanţa: no publisher, 1978), 124 pp.+ 22 pp. facsim.

CIZER, Laura-Diana, *Toponimia judeţului Tulcea. Consideraţii sincronice şi diacronice* (Iaşi: Lumen. Colecţia *Studii culturale*, 2012), 308 pp.

COJOCARU, I., *Al patrulea braţ al Dunării* [The Fourth Channel of the Danube]. [Postfaţă: Gabriel Năstase] (Bucureşti: Editura Militară, 1983), 176 pp.

COLCER, Iosif, *Unirea Dobrogei cu România, 14 noiembrie 1878* (Tulcea: Editura Harvia, 2003), 70 pp.

COMAN, Virgil (coord. [ed.]), *Dobrogea în Arhivele româneşti (1597–1989)* [Dobrudja in the Romanian Archives]. Profesorului Stoica Lascu la 60 de ani (Bucureşti: Editura Etnologică, 2013), 1066 pp. [1597–1877: 60–71].

COMAN, Virgil, DOBROTĂ, Carmen, TURCITU, Claudiu, *Dobrogea - între medieval şi modern 1406–1918* [Dobrudja between the Middle Ages and the Modern Times]. Album elaborat de … (Constanţa: Ex Ponto, 2008), 210 pp.; facsims.

COMAN, Virgil, Koordinatör. Coordonator. *Dobrogea în izvoare cartografice otomane (sec. XVI–XIX). Osmanlı Kartografya Kaynaklarında Dobruca (XVI.–XIX.yy*). [Önsöz. Prefaţă: Ali Bozçalişkan Consul General al Republicii Turcia la Constanţa] Düzenleyen, Ediţie: de… Koordinatör. Coordonator [and] Ahmet Yenikale Osmanlı Türkçesinden aktaran. Transileraţie din turco–osmană în turcă (Bucureşti: Editura Etnologică, 2015), 104 pp.; maps.

CONSTANTINESCU–MIRCEŞTI, C.D., *Păstoritul transhumant şi implicaţiile lui în Transilvania şi Ţara Românească în secolele XVIII–XIX* (Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1976), 172 pp.

CORLEANCĂ, Ioan, *Mongrafia comunei Horia (Ortachioi-Regina Maria) din judeţul Tulcea* (Tulcea: Harvia, 2007), 282 pp.

COVACEF, Petre, *Cimitirul viu de la Sulina* [The Living Cemetery in Sulina] (Constanţa: Ex Ponto, 2000), 280 pp.

COVACEF, Petre, *Povestea farului genovez* [The Story of Genoese Lighthouse] (I) (Constanţa: Ex Ponto, 2003), 238 pp.+2 sketches; [II:] *Souvenirs d'Orient*.

Traducere din limba franceză după Camille Allard şi Jules Michel. Note, comentarii, prelucrări, adaptări. Schiţe şi povestiri din trecutul oraşului Constanţa (Constanţa: Ex Ponto, 2007), 304 pp.; map.

CRISTEA, Ovidiu, *Bibliografia istorică românească a Mării Negre. Bibliografie selectivă* (Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1996), 158 pp.

CUSTUREA, Gabriel, TALMAŢCHI, Gabriel, *Repertoriul tezaurelor monetare dobrogene* (Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa) (Constanţa: no publisher, 2011), 418 pp.; ill.

DRĂGOI, Eugen, *Ierarhi și preoți de seamă la Dunărea de Jos 1864-1989* (Galaţi: Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, 1990).

DUMITRAŞCU, Gheorghe, *Localităţi, biserici şi mănăstiri româneşti în Dobrogea, până la 1878* (Constanţa: Editura Fundaţiei "Andrei Şaguna", 1996), 232 pp.

EKREM, Mehmed Ali, *Din istoria turcilor dobrogeni*. Cuvânt înainte de Demény Lajos (Bucureşti: Kriterion, 1994), 256 pp.

ENACHE, Tuşa, *Imaginar politic şi identităţi colective în Dobrogea* [Political Imaginary and Collective Identities in Dobrudja] (Bucureşti: Editura Institutului de Ştiinţe Politice şi Relaţii Internaţionale, 2011), 524 pp. [Chapter III: "Identităţi etno–politice şi evoluţia acestora", 70–150; Chapter IV: "Instituţiile politico–administrative otomane şi reprezentarea lor în mentalul colectiv al etniilor dobrogene", 151–82].

FENOGHEN, Sevastian, *Sarichioi. Pagini de istorie*. Prefaţă: Ivan Eseev. *Сарикёй. Страницы истории* (Bucureşti: Kriterion, 1998), 186 pp.+14 pp. ill. [Romanian/ Russian Bilingual Edition.]

GEMIL, Tahsin, *Regimul timariot şi aplicarea lui în ţinuturile istorice româneşti administrate de Poarta Otomană* [The "Timares" Régime and its Applications in Romanian Regions under Ottoman Administration] (Constanţa: Ovidius University Press, 2004), 148 pp.

GEMIL, Tahsin, *Relaţiile Ţărilor Române cu Poarta Otomană în documente turceşti (1601–1712)* [The Relations of Romanian Principalities with the Ottoman Porte in Turkish Documents] (Direcţia Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România) (Bucureşti: no publisher, 1984), 532 pp.

GEMIL, Tahsin, *Românii şi otomanii în secolele XIV–XVI* (Institutul de Istorie „N. Iorga." *Biblioteca istorică* LXXIV) (Bucureşti: Editura Academiei Române, 1991), 232 pp.; IInd revised Edition (Constanţa: Ovidius University Press, 2008), 328 pp. Also, Edition in English ("an improved edition") - *Romanians and Ottomans in the XIVth–XVIth Centuries*. Translated by Remus Bejan and Paul Sanders (Romanian Academy. Institute of History „Nicolae Iorga",

Bucharest. „Babeş–Bolyai” University. Institute of Turkish and Central Asian Studies, Cluj–Napoca) (Bucureşti: Editura Enciclopedică [Encyclopædia Publishing House], 2009), 358 pp.

GEMIL, Tahsin, *Ţările Române în contextul politic internaţional (1621–1672)* [Romanian Principalities in the International Political Context] (Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România. Institutul de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol” din Iaşi. *Biblioteca istorică* LII) (Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1979), 232 pp.

GIURESCU, Constantin C., *Ştiri despre populaţia românească a Dobrogei în hărţi medievale şi moderne* [News about the Romanian Population of Dobrudja in the Medieval and Modern Maps] (Muzeul Regional de Arheologie Dobrogea) (Constanţa: no publisher, no year [1966]), 64 pp.; maps.

GRIGORE, Basil, *Francmasoneria pe teritoriul Dobrogei (1875–2005)* [Francmasonery on the Dobrudja Territory]. Prefaţă Horia Nestorescu–Bălceşti (Constanţa: Editura Muntenia, 2006), 128 pp.

GUBOGLU, Mihail, *Cronici turceşti privind Ţările Române.* Extrase [Turkish Chronicles Concerning the Romanian Principalities: Excerpts], II: *Sec. XVII – începutul sec. XVIII*). Întocmit de… (Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Istorie „N. Iorga.” Institutul de Studii Sud–Est Europene. *Izvoare orientale privind istoria României* II) (Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974), 540 pp.; ill.

GUBOGLU, Mihail, MEHMET, Mustafa, *Cronici turceşti privind Ţările Române.* Extrase [Turkish Chronicles Concerning the Romanian Principalities: Excerpts], I: *Sec. XV–mijlocul sec. XVII*. Întocmit de … (Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Istorie „N. Iorga”. Institutul de Studii Sud–Est Europene. *Izvoare orientale privind istoria României* I) (Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966), 564 pp.; ill.

http://blacksea.ehw.gr/Forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=12392.

ILIE, Adrian, *Comunităţile turcă şi tătară din Medgidia. Aspecte privind organizarea politică, socială, economică, religioasă şi cultural* [Cuvânt înainte: Ing. Marian Iordache Primarul Municipiului Medgidia] (Constanţa: Ex Ponto, 2015), 256 pp.; ill.

ILIE, Adrian, *Valea Kara-Su în perioadele secolelor XIV-XIX*. *Monografie istorică* [Cuvinte lămuritoare: Prof. univ. dr. Radu Ştefan Vergatti] (Medgidia: Editura Succeed Publishing, 2008), 286 pp.; ill., map.

ION, Nicolae-Sorin, *Catedrala Episcopala „Sfântul Ierarh Nicolae". Repere istorice, permanenţe spirituale şi valori estetice* (Bucureşti: Editura Asa, 2009), 160 pp.; ill.

IOSIPESCU, Sergiu, *Balica, Dobrotiţă, Ioancu* (Bucureşti: Editura Militară. Series *Domnitori şi voievozi ai Ţărilor Române*, 1985), 192 pp.; ill., map.

MANEA, Lăcrămioara, *Circulația cărții vechi românești (manuscrisă și tipărită) în spațiul nord-dobrogean*. Prefaţă de prof. univ. dr. Mihai Mitu [The Circulation of the Old Romanian Books (Handwritten and Printed) in North–Dobrudjan Area] (Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei. *Biblioteca istro–pontică. Patrimoniu* 8, 2013), 474 pp.

MATEESCU, Tudor, *Documente privind istoria Dobrogei (1830–1877)* [Documents Regarding the History of Dobrudja (1830–1877)] (Direcţia Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România). Volum întocmit de… (Bucureşti; no publisher, 1975), 344 pp.+6 pp. facsim.

MATEESCU, Tudor, *Păstoritul mocanilor în teritoriul dintre Dunăre şi Marea Neagră* (Direcţia Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România) (Bucureşti: no publisher, 1986), 122 pp. + 8 pp. ill., facsim.

MATEESCU, Tudor, *Permanenţa şi continuitatea românilor în Dobrogea* (Direcţia Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România) (Bucureşti: no publisher, 1979), 128 pp.

MEHMET, Mustafa A., *Cronici turceşti privind Ţările Române.* Extrase, III: *Sfârşitul sec. XVI–începutul sec. XIX*. [Turkish Chronicles Concerning the Romanian Principalities: Excerpts. III: End of the 16th Century Beginning of the 19th Century]. Întocmit de … (Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România. Institutul de Istorie „N. Iorga". Institutul de Studii Sud–Est Europene. *Izvoare orientale privind istoria României* IV) (Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980), XVIII+446 pp.

MEHMET, Mustafa A., *Documente turceşti privind istoria României*, vol I: *1455–1774*; vol. II: *1774-1791*, vol. III: *1719–1812* (Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România. Institutul de Studii Sud–Est Europene. *Izvoare orientale privind istoria României* III, V, VI) (Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1976, 1983, 1986), XXXII+416 pp., facsim; XVIII+348 pp.; XX+396 pp.

METEŞ, Ştefan, *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII–XX*. Ediţia a II–a revăzută şi adăugită (Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1977), 528 pp.

MICLEA, Ion, *Dobrogea* [Album]. Coordonator [ed.] principal: Emil Condurachi. Autori text: Ion Bitoleanu, Iosif Colcer, Vasile Drăguţ, Gh. Dumitraşcu, Radu Florescu, Tasîm [*Sic!*] Gemil, Stan Gligor, Mihai Ieremia [*Sic!*], Ion Lungu, Alexandru Maran, Adrian Rădulescu, Gavrilă Simion, Al. Simion Ştefan. Coordonatori [eds.]: Radu Florescu, Adrian Rădulescu, Gavrilă Simion. Prezentarea artistică: Ion Miclea. Desene: Doina Şteflea. Cartografie: Al. Simion Ştefan, Cătălin Georgescu (Bucureşti: Editura Sport–Turism, 1978), 91 pp.+360 pp.; ill., maps.

MUREŞAN, Nicolae, *De la Arrubium … prin Vicina … la Măcin* (Bucureşti: Eficient, 2002), 512 pp.; ill.

NICOLAE, Eugen, *Moneda otomană în Ţările Române în perioada 1451–1512* (Chişinău: Editura Arc, 2003), 126 pp.; ill., maps.

PANAIT, Panait I., FLAUT, Daniel, *Arheologie medievală română* (Constanţa: Editura Ovidius University Press, 2004), 390 pp.

PETRESCU, Teodosie, *Mărturii ale vieţii creştine dobrogene*. Proofs of the Christian Life in Dobrudja. Attestations de la vie chrétienne de la région de Dobroudja (Arhiepiscopia Tomisului) (Constanţa: Editura Arhiepiscopiei Tomisului, 2004), 120 pp.

PLATON, Gheorghe, *Geneza revoluţiei române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României* (Iaşi: Junimea, 1980), 304 pp. (Chap: "Dobrogea la sfârşitul secolului al XVIII–lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea", 99–113).

PLATON, Gheorghe, *Istoria modernă a României* (Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1985), 556 pp. (Chap. "Dobrogea la sfârşitul secolului al XVIII–lea şi în prima jumătate a secolului al XIX–lea", 104–113).

POPA, Cornel, DARAGIU, Gheorghe, *Monumente și locuri istorice din Dobrogea medievală. Secolele X–XV* (Bucureşti: Editura Sport–Turism. Series *Monumente şi muzee*, 1987), 162 pp.; ill., map.

POPESCU, Anca, *Anul 1540 şi problema „închiderii' Mării Negre otomane* [Year 1540 and the Turning Point of the Question of the Black Sea 'Enclosure' by the Ottomans], Studii şi materiale de istorie medie XXIII (2005), 183–94; and "La mer Noire ottomane: *mare clausum? mare apertum?*," in Faruk Bilici, Ionel Cândea, Anca Popescu (eds.), *Enjeux politiques, économiques et militaires en Mer Noir (XIe–XIXe siècles). Études à la memoire de Mihail Guboglu*. Sous la direction de… (Braïla: Musée de Braïla–Éditions Istros, 2007), 141–70.

POPESCU, Anca, *Integrarea imperială otomană a teritoriilor din sud–estul Europei. Sangeacul Silistra (sec. XV–XVI)* [The Imperial Ottoman Integration of

Territories from South–Eastern Europe. Sanjak Silistra (15th–16th Centuries)] (Bucureşti: Editura Muzeului Naţional al Literaturii Române. Colecţia „Aula Magna”, 2013), 282 pp.; facsims., map.

POSTELNICU, Valentina, *Tulcea în documente de arhivă* (Constanţa: Ex Ponto, 2006), 166 pp.; ill., maps.

POSTOLACHE, Doina Lelia, *Memorie și cunoaștere locală. Însemnări pe cărți de cult din județul Tulcea* [Memory and Local History. Notes on Religious Books from Tulcea County] (Tulcea: Karograf, 2010), 124 pp.

RĂDULESCU, Adrian, BITOLEANU, Ion, *A Concise History of Dobruja* (Bucharest: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984), 284 pp. [Chapter XII: “The Ottoman Rule up to the Beginnings of the Modern Epoch in the History of the Romanian People (1484–1821)”, 140–74; Chapter XIII: “The Beginnings of Modern History (1821–1877)”, 175–201; Chapter XIV: “Dobruja’s Reintegration into Romania”, 202–12.]

RĂDULESCU, Adrian, BITOLEANU, Ion, *Istoria Dobrogei* [Ed. a 2–a, rev.] (Constanţa: Ex Ponto, 1998), 536 pp. [Chapter XII: “Stăpânirea otomană până la începutul epocii moderne a istoriei românilor”, 205–72; Chapter XIII: “Ultimele decenii ale administraţiei otomane. Renaşterea românească”, 273–329; Chapter XIV: "Revenirea Dobrogei în cadrul statal românesc”, 330–51.]

RĂDULESCU, Nicolae, *Rolul strategic al fortăreţei Noviodunum–Isaccea în epocile romană, romano–bizantină şi otomană* [The Strategic Role of Noviodunum–Isaccea Fortress in Roman, the Roman–Byzantine, and Ottoman Ages] (Tulcea: Harvia, 2008), 230 pp.

RĂDULESCU, Nicolae, VLADIMIROV, Olimpiu. *Isaccea. Pagini de monografie* (I) (Constanţa: Ex Ponto, 2007), 232 pp. [Chapter III (Author: Nicolae Rădulescu) - 6. “Isaccea sub stăpânirea otomană (1484–1768), 120–132”; 7. “Isaccea până la cucerirea independenţei de stat a României (1768–1878)”, 133–58)].

ROMAN, Louis, VERGATTI, Radu-Ştefan, *Studii de demografie istorică românească* (Bucureşti: Editura Enciclopedică. *Biblioteca Enciclopedică de Istorie a României*, 2002), 284 pp.; ill., tables.

RUNCAN, Nechita, *Două milenii de viaţă creştină neîntreruptă în Dobrogea* [Two Millennia of Uninterrupted Christian Life in Dobrudja] (Constanţa: Ex Ponto, 2003), 448 pp. [Chapter IX: “Câteva consideraţii privind viaţa bisericească din Dobrogea în secolele XV–XIX”].

SAON, Stelian, *România şi problema Dunării (1850–1900)*. Cuvânt înainte Alexandru Surdu [Romania and the Danube Question] (Braşov: Editura Pelecanus, 2004), 114 pp.

SCURTU, Costin, *Armata terestră română din Dobrogea. De la revenirea Dobrogei la România Mare*, vol I: *(1829-1919)* [in the CIP description: *Armata terestră română din Dobrogea. 1829-1919*]. Lucrare apărută sub egida Instituţiei Prefectului Judeţului Constanţa (Constanţa: Edtura Muzeului Marinei Române, 2008) (chap. I: *Războaiele est–europeme şi Dobrogea în secolul al XIX–lea*).

STANCIU, Ştefan, *România şi Comisia Europeană a Dunării. Diplomaţie. Suveranitate. Cooperare internaţională* (Galaţi: Editura Pax Aura Mundi, 2002), 372 pp.+xvi Annexes.

STĂNCIUGEL, Robert, BĂLAŞA, Monica, *Dobrogea în secolele VII–XIX. Evoluţie istorică* [Dobrudja in the 17th–19th Centuries. Historical Evolution] (Bucureşti: Editura DC Promotions, 2005], 258 pp.

TATU, Tudose, *Cărţi vechi, corăbii, reisi, neguţători şi diplomaţi. Dunărea de Jos 1745–1856* [Old Books, Ships, Turkish Captains, Merchants and Diplomats, Lower Danube] (Galaţi: Istru, 2005).

TATU, Tudose, *Sulina. Atacuri însângerate. 26.06-08.07-17.07.1854* [Sulina. Bloody Assaults] (Galaţi: Sinteze, 2009), 56 pp.

TĂVALĂ, Emanuel, *Nicolae Nifon Bălăşescu - între „călugăr chirovag" și „luceafărul rătăcitor"* (Sibiu: Editura Universităţii „Lucian Blaga", 2012), 302 pp.

VELIMAN, Valeriu, *Relaţiile româno–otomane (1711–1821). Documente turceşti* (Direcţia Generală a Arhivelor Statului din Republica Socalistă România) (Bucureşti: f.e., 1984), 800 pp.

VERGATTI, Radu Ştefan, *Historia Ponticae*. Varia (Aalborg–Danemarca: Editura Dorul, 2001), 204 pp.

VLAD, Matei D., *Colonizarea rurală în Ţara Românească şi Moldova (secolele XV–XVIII)* (Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România. *Biblioteca Istorica* XXXVII, 1973), 186 pp.; ill.

ZAMFIR, Modest. *Mănăstirea Cocoş* (Galaţi: Editura Arhiepiscopiei Tomisului şi Dunării de Jos, 1986), 40 pp.

Studies

***, „Călători la Pontul Euxin. Robert Bargrave, 1652", *Litoral* X, 1015 (September 14), 1980, 3.

***, "Ester, oraşul dispărut [The Archaeological Site of Târguşor]", *Dobrogea nouă* XXXV, 10483, May 21 (1982), 2.

ADĂNILOAIE, Nichita, LUNGU, Georgeta, „Instalarea administraţiei româneşti în Dobrogea după războiul de independenţă", *Studii şi articole de istorie* XXXV–XXXVI (1977), 162–70.

ALEDIN, Amet, „Unele referiri la tătari, în documentele «Hurmuzachi»" [Some References to the Tatars in 'Hurmuzachi' Documents], in [Marian Cojoc (coord.)], *Tătarii în istoria românilor* (Uniunea Democratică a Turco-Tătarilor Musulmani din România. Universitatea „Ovidius" din Constanţa - Facultatea de Istorie. Centrul de Studii şi Cercetări ale Istoriei şi Civilizaţiei Zonei Mării Negre /secolele XIX–XXI/), Vol. II (Constanţa: Editura Muntenia, 2005), 123–34.

ALEXANDRESCU DERSCA–BULGARU, „Aspecte ale vieţii economice din oraşele şi târgurile Dobrogei sub stăpânirea otomană" [Aspects of the Economic Life from the Cities and Villages of Dobrudja under the Ottoman Rule], *Studii. Revistă de istorie* XXVI, 1 (1973), 33–48.

ALEXANDRESCU DERSCA–BULGARU, „Aspecte ale vieţii economice din porturile şi schelele Dobrogei în sec. XV–XVII", *Peuce* VI (1977), 259–70.

ALEXANDRESCU DERSCA–BULGARU, "Date asupra cetăţii şi oraşului Chilla sub stăpânirea otomană (sec. XV–XVII)", *Peuce* VI: Etnografie şi muzeografie (1977), 247–57.

ALEXANDRESCU DERSCA–BULGARU, „Instituţia cadiatului în Dobrogea otomană" [The Kadı Institution in Ottoman Dobrudja], *Revista Arhivelor* LXIII, 1–2 (20001), 34–42.

ALEXANDRESCU DERSCA–BULGARU, "Sur l'administration des villes de Dobroudja sous la domination ottomane (XVIe–XVIIIe siècles), *Revue des Études Sud–Est Européenne* XXXII, 3–4 (1994), 249–57.

ALEXANDRESCU DERSCA–BULGARU, „Ştiri despre Babadag în evul mediu" [News about Babadag in the Middle Age], *Revista de istorie* XXXI, 3 (1978), 445–64.

ALEXANDRESCU DERSCA–BULGARU, Maria–Matilda, „Contribution à l'étude de l'approvisionnement en blé de Constantinople au XXVIII–e siècle", *Studia et Acta Orientalia* I (1957), 13–37.

ALEXANDRESCU DERSCA–BULGARU, Maria–Matilda, "Dobroudja: Toponymie et histoire. L'origine du nom de Dobroudja", in *Contributions onomastiques publiées à*

l'occasion du VIe Congrès International des Sciences Onomastiques à Munich du 24 au 28 août, 1958 (Bucarest, 1958), 1–18.

ALEXANDRESCU DERSCA–BULGARU, Maria–Matilda, „Pescuitul în Delta Dunării în vremea stăpânirii otomane (sfârşitul sec. XV—începutul sec. al XVIII–lea)", *Peuce* II (1971), 267–82.

ANGHEL, Georgeta, „Rolul porturilor dunărene şi pontice în dezvoltarea legăturilor comerciale româno–otomane" [The Role of Danubian and Pontic Ports in the Development of Romanian–Ottoman Relations], *Revista Arhivelor* LXV, 1–2 (2003), 181–92.

ANTON MANEA, Cristina, „Inele sigilare medievale din Dobrogea centrală (sec. XVII–XVIII)" [Medieval Seal Rings from Central Dobrudja (17th–18th Centuries], *Pontica* XXXV–XXXVI (2002–2003), 329–37.

APOSTOLEANU, Corina, CIORBEA, Valentin, „Consideraţii privind biografia inginerului Sir Charles Hartley (1825–1915) în viziunea unui descendent" [Considerations Regarding the Biography of Engineer Sir Charles Hartley (1825–1915) in the Perspective of a Descendent], in Olimpiu Manuel Glodarenco, Florin Stan, Andrei Vochiţu (coord. [eds.]), *Forţele Navale Române. 150 de ani de tradiţie. Volum de studii* (Constanţa: Editura Muzeului Marinei Române, 2010), 73–83.

ARDELEANU, Constantin, „Călătoria pe Dunăre a căpitanului James John Best (1839)", *Analele Brăilei* new series, XI, 11 (2011), 61–74.

ARDELEANU, Constantin, „Efectele construirii căii ferate Cernavodă–Constanţa asupra navigaţiei dunărene (1859–1860)" [The Effects of Cernavodă–Constanţa Railway Construction on Danube Navigation], *Analele Universităţii „Ovidius" Constanţa. Seria Istorie. Ştiinţe Politice. Relaţii Internaţionale* III (2006), 41–54.

ARDELEANU, Constantin, „Geneza contradicţiilor anglo–ruse în privinţa navigaţiei prin gurile Dunării (prima jumătate a secolului al XIX–lea)" [The Genesis of Anglo–Russian Contradictions Regarding the Navigation through the Danube Mouths (The First Half of the 19th Century)], *Studii şi materiale de istorie modernă* XX (2007), 87–116.

ARDELEANU, Constantin, "James Baillie Fraser's Memorandum on the Danube–Black Sea Canal (1837)", *Analele Universităţii "Ovidius" Constanţa.* Series *Istorie* 9 (2012), 1–30.

ARDELEANU, Constantin, „Navigaţia prin gurile Dunării în relatările călătorilor străini (1829–1853)", in Irina Gavrilă (coord.), *Frontierele necunoscutului. De la vest spre est prin Ţările Române: impresii de călătorie (secolul XIX)* [Foreign Traveller's Accounts on the Danube Mouths Navigation] (Bucureşti: Editura Oscar Print, 2011), 113-40.

ARDELEANU, Constantin, „Russian–British Rivalry Regarding Danube Navigation and the Origins of the Crimean War (1846–1853)”, *Journal of Mediterranean Studies* XIX, 2 (2010), 165–86.

ARDELEANU, Constantin, „The European Commission and the Results of Its Technical and Administrative Activty on the Safety of Navigation”, *International Journal of Maritime History* XXIII, 1 (June 2011), 73–94.

ARDELEANU, Constantin, "The Lower Danube, Circasia and the Commercial Dimensions of the British–Russian Diplomatic Rivarly in the Black Sea Basin (1836–37), în Ivan Biliarsky, Ovidiu Cristea, Anca Oroveanu (eds.), *The Balkans and Caucasus: Parallel Processes in the Opposite Sides of the Black Sea* (Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2012), 39–56.

ARDELEANU, Constantin, “The Navigation of the Lower Danube (1829–1853)”, *Transylvanian Review* XXII, Supplement 2 (2013), 230–41.

ARDELEANU, Constantin, „Condiţiile de navigaţie pe Dunărea de Jos în ghiduri maritime contemporane (1829–l853)”, in *Istro-Pontica*, 2 (2014): Studii şi comunicări de istorie a Dobrogei. Actele Sesiunii Naţionale de Comunicări Ştiinţifice „Istro–Pontica. Tulcea - 505 ani de la prima atestare documentară”. Tulcea, 28–30 septembrie 2011. Editori: Aurel–Daniel Stănică, Cristian Leonard Micu (Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2014), 45–56.

ATANASIU, Andreea, „Dobrogea sub administraţie otomană. Constanţa şi Tulcea - Studiu de caz” [Dobrudja under Ottoman Administration. Constanţa and Tulcea—A Case Study], in Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Judeţean Constanţa. Universitatea „Ovidius” Constanţa). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanţa: Ex Ponto, 2008), 125–38.

ATANASIU, Andreea, „Dobrotici şi implicaţiile acţiunilor sale politico–militare în spaţiul pontic” [Dobrotici and the Military–Political Implications of His Actions in the Pontic Area], in Ioan Damaschin (coord.), *Omagiu istoricului militar Jipa Rotaru* (Constanţa: Editura Comandor, 2001), 73–8.

ATANASIU, Andreea, „Factorul naval în politica lui Mircea cel Bătrân privind apărarea Dobrogei şi asigurarea controlului asupra litoralului vest–pontic” [The Naval Factor in the Policy of Mircea the Old on Dobrudja’s Protection and to Ensuring of Control on West–Pontic Seashore], *Analele Dobrogei* new series, IV, 1 (1998), 90–4.

ATANASIU, Andreea, „Navigaţia pe Dunăre şi în Marea Neagră în condiţiile «creşterii şi descreşterii» monopolului ottoman” [The Navigation on the Danube and the Black Sea under 'Rise and Fall' of Ottoman Monopoly], *Anuarul Muzeului Marinei Române* V (2002), 89–100.

ATANASIU-CROITORU, Andreea, CRISTEA, Ovidiu, „Portulane greceşti ale Mării Negre de la sfârşitul Evului Mediu" [Greek Portolans of the Black Sea at the End of the Middle Ages], in Cristian Luca (ed.), *Negustorimea în Ţările Române între Societas Mercatorum şi individualitatea mercantilă, în secolele XVI–XVIII* [The Merchants from the Romanian Principalities, between Societas Mercatorum and the Mercantile Individuality, in the 16th–18th Centuries] (Galaţi: Galaţi University Press, 2009), 221–63.

BARASCHI, Silvia, „Cetăţi medievale din Dobrogea", în *Documente recent descoperite şi informaţii arheologice*. Material documentar în sprijinul cadrelor didactice şi catedrelor de ştiinţe sociale [Documents Recently Discovered and Archaeological Information. Documentary Material to Support of Teachers and Social Science Departments] (Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România) (Bucureşti: no publisher, 1985), 49–58.

BARASCHI, Silvia, „Unele probleme despre Proslavita", *Peuce* X (1991), 399–409.

BARASCHI, Silvia, CANTACUZINO, Gh.I., „Cercetările arheologice din cetatea de la Enisala (1976)", *Peuce* VIII (1980), 459–71.

BARASCHI, Silvia, CHERA, Constantin, "Note de topografie medievală dobrogeană", *Studii şi cercetări de istorie şi arheologie* XXXII, 2 (1981), 253–60.

BĂDĂRĂU, Dan, „Cu privire la activitatea lui Ion Ionescu de la Brad între anii 1848–1850. (Călătoria lui în Dobrogea şi dublul ei scop)", *Studii. Revistă de istorie* IX, 6 (1956), 107–19.

BĂDICĂ, Ion, „Dimitrie Cantemir despre Dobrogea". 300 ani de la naşterea lui Dimitrie Cantemir *Dobrogea nouă* XXVI, 7833, October 27 (1973), 3.

BELDICEANU, Nicoară, "Le vozarliq. Une institution ponto–danubienne", *Südost–Forschungen* XXXII (1973), 73–90; and in—Id., *Le monde ottoman des Balkans (1402–1566).Institutions, société, économie* [14 articles] (London: Variorum Reprints, 1976), xi+340 pp.; facsims.

BELDICEANU, Nicoară, BACQUÉ–GRAMMONT, Jean–Louis, CAZACU, Matei. "Recherches sur les Ottomans et la Moldavie ponto–danubienne entre 1484 et 1520", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* [London] 45, 1 (1982), 48–66.

BELDICEANU–STEINHERR, Irène, BELDICEANU, Nicoară, "Acte du régne de Selim I concernant quelques échelles danubiennes de Valachie, de Bulgarie et de Dobroudja", *Südost–Forschungen* XXIII (1964), 91–115.

BERARIU, Aurelia, „Eroi dobrogeni în războiul de la 1877". 1877–1977. Centenarul Independenţei *Dobrogea nouă* XXX, 8916, April 30, 1977, 2.

BERCIU–DRĂGHICESCU, Adina, „Tătarii din Dobrogea la mijlocul secolului al XIX–lea, în opera lui Ion Ionescu de la Brad", in Tahsin Gemil (coord.) *Tătarii în istorie şi în lume* (Bucureşti: Editura Kriterion, 2003), 203–7.

BERINDEI, Dan, „Gânduri despre Dobrogea” [Thoughts on Dobrudja], în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Judeţean Constanţa. Universitatea „Ovidius” Constanţa). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanţa: Ex Ponto, 2008), 50–1.

BITOLEANU, Ion, „Bine aţi venit, fraţi români. Dobrogea, 1878”, *Magazin istoric* XX, 6 (June 1986), 23–4.

BITOLEANU, Ion, „Contribuţii la demografia istorică a Dobrogei” [Contributions to Historical Demography of Dobrudja], în Stoica Lascu, Constantin Vitanos (coord. [eds.]), *Colegiul Pedagogic „Constantin Brătescu”. Valori ale civilizaţiei româneşti în Dobrogea* (Colegiul Pedagogic “Constantin Brătescu”. Asociaţia Cultural–Istorică Dobrogeană “România de la Mare” (Constanţa: no publisher, 1993), 243–51.

BITOLEANU, Ion, „Dobrogea în conştiinţa dreptului istoric”, *Analele Dobrogei* new series, I, 1 (1995), 87–92.

BITOLEANU, Ion, „Manifestări ale dreptului de autodeterminare în momentul revenirii Dobrogei în cadrul statal românesc” [Manifestations of the Right of Auto–Determination in the Moment of Returning Dobrudja to the Romanian Statal Area], în *Comunicări de istorie a Dobrogei* (Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa), 1 (Constanţa: no publisher, 1980), 100–11.

BITOLEANU, Ion, „Unele date despre comunităţile negustoreşti din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane” [Some Data About the Commercial Communities from Dobrudja during the Ottoman Rule], *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol” din Iaşi* XIX (1982), 541–7.

BITOLEANU, Ion, „Unirea Dobrogei cu România” [Union of Dobrudja with Romania], *Marea noastră* XIII, 49 (2003), 4–5.

BITOLEANU, Ion, DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Dobrogea în corespondenţa lui Nicolae Bălcescu, din 1850” [Dobrudja in the Correspondence of Nicolae Bălcescu, from 1850], în *Studii şi cercetări dobrogene* (Constanţa: no publisher, 1971), 169–74.

BITOLEANU, Ion, DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Românii din Dobrogea şi manifestări ale conştiinţei lor naţionale, la începutul epocii moderne” [The Romanians from Dobrudja and the Manifestations of their National Conscience, at the Beginning of the Modern Era], *Revista de istorie* XXIX, 6 (1976), 865–89. [Also—in French, English, German, Russian, and Spanish languages, *Roumanie. Pages d’Histoire* (Agerpres) III, 1 (1978).]

BITOLEANU, Ion, „Valoarea documentară a relaţiilor lăsate de călători străini despre Dobrogea (sec. XIV-XVII), în *Comunicări de istorie a Dobrogei* (Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa), 2 (Constanţa: no publisher, 1983), 21–30.

BOCA, Mircea, „Dobrogea veche în stampe şi gravuri (1826–1882)" [Old Dobrudja in Stamps and Engravings (1826–1882)], *Pontica* I (1968), 455–508.

BOGDAN, Mihail, "Dobruja at the beginning of the nineteenth century in the accounts of Russian travelers", în Iolanda Ţighiliu, Marian Cojoc (eds.), *Dobrudja. A Cross Cultural Blend: Multi–Ethnic Space* (Târgovişte: Cetatea de Scaun, 2007), 39-43.

BORANDĂ, Georgeta, „Porturi de la Dunărea de Jos în viziunea unui călător austriac din secolul al XVIII–lea" [Ports from the Lower Danube in the Vision of an Austrian Traveller in the 19th Century], *Anuarul Muzeului Marinei Române* III, 2 (2000), 51–9.

BORANDĂ, Georgeta, „Porturi dobrogene. Scurt istoric", *Analele Dobrogei* new series, III, 1 (1997), 125–8.

BUCOVALĂ, Mihai, „Un tezaur de monetar de argint descoperit la Cernavodă", *Dobrogea nouă* XXIX, 8803, December 17 (1976), 2.

BUCOVALĂ, Mihai, „Un tezaur din secolele XVII–XVIII". Interviu cu…, cercetător la Muzeul de arheologie din Constanţa /by Ion Popovici/ *România liberă* LIV, 9982, November 27 (1976), 6.

BULAT, Toma G., „Ioan Comnen, «iatrofilozoful », profesor la Academia domnească şi mitropolit al Dristrei", *Biserica Ortodoxă Română* LXXIV, 3–4 (1966), 356–68.

BULAT, Toma G., „Nicolae alias Nifon Bălăşescu, profesor de teologie şi călugăr « chirovag»", *Glasul Bisericii* XXIII, 5–6 (1964), 506–8.

BUŞĂ, Daniela, „Dobrogea în conştiinţa europenilor din prima jumătate a secolului al XIX–lea" [Dobrudja in the Europeans' Consciousness in the First Half of the 19th Century], *Anuarul Muzeului Marinei Române* XIII (2010), 110–6.

CAZACU, Matei, "Grecs, Romains et autochtones au Bas–Danube dans l'Antiquité eu au Moyen Âge", în Radu Păun, Ovidiu Cristea (eds.), *Istoria: Utopie, amintire şi proiect de viitor. Studii de istorie oferite Profesorului Andrei Pippidi la împlinirea a 65 de ani* (Iaşi: Editura Universităţii „Alexandru I. Cuza" din Iaşi, Iaşi, 2013), 303–28.

CAZACU, Matei, "Les Ottomans sur le Bas–Danube au XVe siècle. Quelques précisions", *Südost–Forschungen* XLI (1982), 27–41.

CĂZAN, Ileana, „Itinerarii austriece în Marea Neagră în ultimul deceniu al secolului al XVIII–lea" [Austrian Itineraries in the Black Sea in the Last Decade of the 18th Century], *Anuarul Muzeului Marinei Române* IX (2006), 239–46.

CÂNDEA, Virgil, „Cu un istoric, la Pontul Euxin". Interview by S.V. [Stan Vlad], *Litoral* VI, 518, June 4 (1976), 2.

CERNOVODEANU, Paul, "Interese economice engleze la Dunărea de Jos şi în Marea Neagră între 1803–1829" [British Economic Interests in the Lower Danube and the Black Sea between 1803–1829], *Revista de istorie* XXVII, 11 (1975), 1695–1709; English version: *The Journal of European Economic History* V, 1 (1976), 105–20.

CERNOVODEANU, Paul, "Les echanges économiques dans l'evolution des relations roumano–turques (XVe–XVIIIe siècles)", *Revue des etudes sud–est européenes* XVI (1978).

CERNOVODEANU, Paul, "Nouvelles recherches sur l'histoire de la Dobroudja", *Revue roumaine d'histoire* XII, 3 (1973), 567–74.

CERNOVODEANU, Paul, „O scrisoare inedită din 1853 privind proiectul construirii canalului Dunăre–Marea Neagră", in Leond Boicu, Gabriel Bădăru, Lucian Nastasă (eds.), *Istoria ca lectură a lumii* (Fundaţia Academică „A.D. Xenopol") (Iaşi, 1994), 219–24.

CERNOVODEANU, Paul, „Românii şi primele proiecte de construire a Canalului Dunăre–Marea Neagră (1838–1856)" [Romanians and the First Projects for Building Danube–Black Sea Channel], *Revista de istorie* XXIX, 2 (1976), 189–209.

CHERAMIDOGLU, Constantin, „Influenţa căii ferate Cernavodă–Constanţa asupra traficului de cereale derulat prin Gurile Dunării (opinii la 1859)" [The Influence of Cernavodă–Constanţa Railway on Grain Traffic Carried through the Danube Mouths (Opinions from 1859)], *Analele Dobrogei* new series V, 2 (1999), 118–24.

CIACHIR, Nicolae, „Contribuţii la istoria Dobrogei (aprilie 1877–noiembrie 1878)", *Revista Arhivelor* V, 1 (1962), 161–77.

CIACHIR, Nicolae, CIOBANU, Radu-Ştefan, „Revenirea Dobrogei la aria de viaţă a statului român, consecinţa permanenţei populaţiei româneşti pe pământul Dobrogei (1878)" [The Return of Dobrudja at the Romanian State Area, the Consequence of the Permanence of the Romanian Population on the Territory of Dobrudja (1878)], în Ioan Scurtu (coord. [ed.]), *Din lupta poporului român pentru independenţă* [From the Fight of the Romanian People for Independence] (Universitatea din Bucureşti) (Bucureşti: no publisher, 1977), 157–69.

CIHODARU, Constantin, „Observaţii în legătură cu porturile de pe cursul inferior al Dunării în secolele XI–XIX", *Cercetări istorice* [Iaşi] IX–X (1978–1979), 285–95.

CIOBANU, Radu–Ştefan; see—VERGATTI, Radu–Ştefan.

CIOBANU, Veniamin, JIANU, Angela, „Impresii de călătorie la Dunărea de Jos ale unui diplomat englez (1790–1791)", *Cercetări istorice* [Iaşi] XVIII–XX (1999–2001), 261–82.

CIOCÎLTAN Virgil, „«Către părţile tătăreşti» din titlul voievodal al lui Mircea cel Bătrân", *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol" din Iaşi* XXIV, 2 (1987), 349–55

CIOCÎLTAN Virgil, „Competiţia pentru controlul Dunării inferioare (1412–1420)", *Revista de istorie* XXXV, 10 (October 1982), 1090–100; 11 (November 1982), 1191–203.

CIOCÎLTAN Virgil, „Poarta Osmană şi Gurile Dunării în secolul al XV–lea", *Revista de istorie* XXXVIII, 11 (1985), 1058–74.

CIOCÎLTAN, Alexandru, „Martin Gruneweg prin Moldova, Ţara Românească şi Dobrogea" [Martin Gruneweg Through Moldavia, Wallachia, and Dobrudja], *Studii şi Materiale de Istorie Medie* XXVII (2007), 209–48.

CIORBEA, Valentin, „Alexandru Ioan Cuza şi Dobrogea". 132 de ani de la Unirea Principatelor Române, *Cuget liber* III, 292, January 24 (1991), 1, 2.

CIORBEA, Valentin, „Ion Ionescu de la Brad - realităţi şi posibilităţi de dezvoltare a Dobrogei la mijlocul secolului al XIX–lea". Centenar, *Cuget liber* III, 522, December 14–15 (1991), 1, 2.

CIOROIU, Constantin, „Alexandru Ioan Cuza în Dobrogea". Ideea de neam şi dorinţa de neatârnare - permanenţe în conştiinţa românilor *Dobrogea nouă* XXX, 8919, May 4 (1977), 2.

CIOROIU, Constantin, „Alexandru Ioan Cuza şi Dobrogea", *Dobrogea nouă* XXXVII, 11.002, January 22 (1984), 2.

CIOROIU, Constantin, „Cartea românească - factor de seamă al legăturilor culturale dintre Dobrogea şi Transilvania" [The Romanian Book - Important factor of Cultural Ties between Dobrudja and Transylvania], *ASTRA 1861–1991*. Asociaţiunea transilvană pentru literatura română şi cultura poporului român: 130 de ani de la înfiinţare (Biblioteca JudeţeanăAstra Sibiu) (Sibiu: no publisher, 1992), 158–62.

CIOROIU, Constantin, „Călători la Pontul Euxin. Baronul d'Hogguer", *Litoral* X, 994 (August 21), 1980, 3.

CIOROIU, Constantin, „Călători la Pontul Euxin. Dr. F. Quesnoy", *Litoral* XI, 1060 (July 7), 1981, 3.

CIOROIU, Constantin, „Dobrogea anului 1846, văzută de un francez [Xavier H. de Hell]", *Litoral* VII, 638, June 24 (1977), 3.

CIOROIU, Constantin, „Domnitori ai Ţărilor Române şi marea". Fugit irreparabile tempus, *Litoral* IX, 866, July 20 (1973), 3.

CIOROIU, Constantin, „Ştiri despre biserica românească din Dobrogea în însemnări de călătorie", *Îndrumător bisericesc, misionar* şi *patriotic* [Galaţi] 4 (1988).

CIOROIU, Constantin, „Bogăţiile Dobrogei văzute de un călător la 1652 [Paul de Alep]", *Litoral* VII, 645, July 2 (1977), 3.

CIOROIU, Constantin, MOCANU, Aurel, „Două documente dobrogene inedite /registre ale bisericilor din Tulcea şi Beştepe 1865–1878" [Two Unpublished Dobrudjans Documents/Records of Churches in Tulcea and Beştepe 1865–1878/],

în *Comunicări şi referate de bibliologie* (Biblioteca Judeţeană Constanţa) (Constanţa: no publisher, 1984), 433–41.

COJOC, Mariana, „Dobrogea în rapoartele diplomaţiei europene. Consideraţii geostrategice (1877–1879)” [Dobrudja in the European Diplomacy's Reports. Geostrategic Considerations], *Anuarul Muzeului Marinei Române* II (1999), 141–6.

COLCER, I, „Tulcea - file de istorie”: „Sub semnul întunecat al semilunei”. “Cetăţi şi spahii la Dunăre - sec. XVIII”, „Sub semnul împlilării arde mocnit jarul revoltei”, „Din Carpaţi la Dunăre şi mare - sec. XVIII”, „«Atunce toţi se făcură oşteni»”, „Vremea rariţei şi a morilor de vânt”, *Delta* VI, 1103, September 9 (1973, 2; 1106, September 13 (1973), 2; 1108, September 15 (1973), 2; 1111, September 19 (1973), 2; 1115, September 23 (1973), 2; 1120, September 29 (1973), 2.

COLUMBEANU, Sergiu, „Flotilele lui Mihai Viteazul”, *Magazin istoric* VII, 11 (November 1973), 2–5.

CONSTANDACHE, Costin, „Domnitorul Alexandru Ion Cuza la Constanţa”. Constanţa de ieri, Constanţa de azi, *Dobrogea nouă* XXXVII, 11.043, March 3 (1984), 2.

CONSTANTINESCU, Radu, „Consideraţii asupra limitelor cronologice şi teritoriale ale stăpânirii lui Mircea cel Bătrân” (I–II), *Revista Arhivelor* LXIII, 3 July–September (1986), 271–84; 6, October–December (1986), 361–71.

CONSTANTINIU, Florin, „Dobrogea: pământ de sinteză românească” [Dobrudja: Synthesis Romanian Land], în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878-2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Judeţean Constanţa. Universitatea „Ovidius” Constanţa). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanţa: Ex Ponto, 2008), 52–3.

COSTEA, Iuliana, „Monede otomane din aur din Colecţia ECEM Tulcea”, în *Istro–Pontica*, 2 (2014): Studii şi comunicări de istorie a Dobrogei. Actele Sesiunii Naţionale de Comunicări Ştiinţifice „Istro–Pontica. Tulcea—505 ani de la prima atestare documentară”. Tulcea, 28–30 septembrie 2011. Editori: Aurel–Daniel Stănică, Cristian Leonard Micu (Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2014), 33–44.

COVACEF, Petre, „Catalogul numelor de locuri din Dobrogea. De la Evlia Celebi la Ion Ionescu de la Brad” [The Catalog of Names of Places in Dobroudja. From Evlia Celebi to Ion Ionescu de la Brad], *Analele Dobrogei* new series, VI, 1 (2000), 162–94.

COVACEF, Petre, „Cerchezii din Dobrogea” [The Circassians from Dobrudja], *Transilvania* XXXVI, 4–5 (2007), 27–39.

COVACEF, Petre, „Ţiganii musulmani de la Constanţa” [Muslim Gypsies in Constanţa], în Virgil Coman (ed.), *Dobrogea - model de convieţuire multietnică şi*

multiculturală [Dobrogea - Model Multiethnic and Multicultural Cohabitation]. [Volum dedicat aniversării a 130 de ani de la Reintegrarea Dobrogei la Statul Român] (Constanţa: Muntenia, 2008), 154–70.

COVACEF, Z., „Însemnări pe cărţi vechi bisericeşti aflate în patrimonial Muzeului de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa", in *Comunicări de istorie a Dobrogei* (Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa), 1 (Constanţa: no publisher, 1980), 91-99.

CRĂCIUN, Eugenia, „Mihai Viteazul şi acţiunile sale în Dobrogea" [Michael the Brave and His Actions in Dobrudja], *Buletinul Cercurilor Științifice Studențești. Seria Arheologie – Istorie* [Alba Iulia] 1 (1995), 145–9.

CROITORU, Gabriel–Felician, „Dobrogea - aşa cum apare într-o enciclopedie franceză din 1876" [Dobrudja - As It Appears in a French Encyclopedia of 1876], *Tomis* new series XLV, 486 (Septermber 2010), 30–1.

CROITORU, Gabriel–Felician, „Informaţii privind atribuţiile cadiilor din Dobrogea (secolele XVI–XIX)" [Information on the *Kadıs*' Tasks in Dobrudja (16th–19th Centuries)], în Tasin Gemil, Gabriel Custurea, Delia Roxana Cornea (coord. [eds.]), *Moştenirea culturală turcă în Dobrogea*. Simpozion Internaţional desfăşurat în cadrul Proiectului Cultural cu finanţarea nerambursabilă a Administraţiei Fondului Cultural Naţional nr. 182/19.04.2013 "Interferenţe culturale dobrogene româno–turce" (Bucureşti: Editura Top Form, 2013), 153–61.

CUSTUREA, Gabriel, „Câteva ponduri medievale descoperite în Dobrogea", *Pontica* XXVIII–XXIX (1995–1996), 323–8.

CUSTUREA, Gabriel, „Cercetările arheologice din necropola aşezării medievale Ester–Târguşor" [The Archaeological Researches of the Necropolis of Medieval Settlement Ester–Târguşor], în *Materiale şi cercetări arheologice. A XVI–a Sesiune anuală de rapoarte Vaslui, 1982* (Bucureşti: no publisher, 1986), 300–4.

CUSTUREA, Gabriel, „Circulaţia monedei veneţiene în Dobrogea", *Studii şi cercetări de numismatică* serie nouă, 1 (XIII), 2010, 113–20.

CUSTUREA, Gabriel, „Date noi privind circulaţia monetară în Dobrogea medievală" [New Data on Money Circulation in Medieval Dobrudja], *Pontic*a XX (1987), 237–54.

CUSTUREA, Gabriel, „Descoperiri monetare de la Ester-Târguşor", în Mihaela Iacob, Ernest Oberländer–Târnoveanu, Florin Topoleanu (eds.), *Istro–Pontica. Muzeul tulcean la a 50–a aniversare 1950–2000. Omagiu lui Simion Gavrilă la 45 de ani de activitate (1955–2000)* (Consiliul Judeţean Tulcea. Institutul de Cercetări Eco–Muzeale Tulcea) (Tulcea: no publisher, 2000), 581–8.

CUSTUREA, Gabriel, „Descoperirile monetare de la Ester–Târguşor (jud. Constanţa)", *Pontica* XLIII (2010), 471–508.

CUSTUREA, Gabriel, „Mărturii ale culturii şi civilizaţiei româneşti. Tezaurul monetar de la Medgidia” [Testimonies of Romanian Culture and Civilization. Monetary Thesaurus of Medgidia], *Magazin istoric* XXIII, 11 (1989), 31–2.

CUSTUREA, Gabriel, „Monede feudale româneşti descoperite în Dobrogea /emise de Mircea cel Bătrân/” [Romanian Medieval Coins Discovered in Dobrudja /Issued by Mircea the Old/], *Peuce* VIII (1980), 497–8.

CUSTUREA, Gabriel, „Monede otomane descoperite la Constanţa (sec. XV–XVII)” [Ottoman Coins Discovered in Constanţa (15th–17th Centuries)], *Pontica* XIII (1980), 341–3.

CUSTUREA, Gabriel, „Noi ponduri medievale din Dobrogea”, *Pontica* XXXI (1998), 307–8.

CUSTUREA, Gabriel, „Ponduri antice şi medievale descoperite în Dobrogea”, *Pontica* XXXV–XXXVI (2002–2003), 439–43.

CUSTUREA, Gabriel, „Ponduri antice şi medievale descoperite recent în Dobrogea”, *Pontica* XLII (2009), 671–82.

CUSTUREA, Gabriel, „Tezaurul monetar de la Cernavodă (sec. XVII–XVIII)” [The Monetary Thesaurus from Cernavodă (17th–18th Centuries)], *Pontica* XI (1978), 253–7.

CUSTUREA, Gabriel, „Tezaurul monetar de la Enisala (secolele XV–XVII)” [The Monetary Thesaurus from Enisala (15th–17th Centuries)], *Crisia* VIII (1978), 531–6.

CUSTUREA, Gabriel, „Un tezaur monetar descoperit la Hârşova (sec. XV–XVI)” [A Monetar Thesaurus Discovered in Hârşova], *Peuce* X (1991), 555–8.

CUSTUREA, Gabriel, „Unele consideraţii cu asupra circulaţiei monetare în Dobrogea medievală (sec. XV–XVIII)” [Some Considerations on Monetary Circulation in Medieval Dobrudja (15th–17th Centuries)], *Buletnul Societăţii Numismatice Române* LXXV–LXXVI (1981–1982), 129–30, 365–72.

CUSTUREA, Gabriel, BĂLĂBĂNESCU, Mariana, „Catalogul călătorilor din secolul al XIX-lea în Dobrogea. O contribuţie la bibliografia Dobrogei” [The Catalogue of Travellers in the 19th Century in Dobrudja. A Contribution to the Bibliography of Dobrudja], *Analele Dobrogei* new series, V, 2 (1999), 125–32.

CUSTUREA, Gabriel, MURAT, Actuan, „Aspecte ale vieţii economice în Dobrogea în a doua jumătate a secolului al XVII–lea, în lumina tezaurului monetar de la Viile” [Aspects of Economic Life in Dobrudja in the Second Half of the 17th Century, in Light of the Hoards from Village of Viile], *Pontica* XII (1979), 207–19.

CUSTUREA, Gabriel, MURAT, Actuan, „Un tezaur monetar otoman din secolele XVI–XVII descoperit la Tulcea”, *Cercetări numismatice* IV (1982), 141–5.

CUSTUREA, Gabriel, VERTAN, Antoaneta, TALMAŢCHI, Gabriel, „Descoperiri monetare în Dobrogea” (XI), *Pontica* XXX (1997), 371–87; (XII), *Ibid.*, XXXI (1998), 309–27; (XIII), *Ibid.*, XXXII (1999), 347–68.

CUSTUREA, Ioana, CUSTUREA, Gabriel, „Aspecte ale circulaţiei monetare în Dobrogea în secolele XV-XVII”, *Buletinul Societăţii Numismatice Române* CXXXIV–CXXXIX (1986-1991), 161–74.

DAE, Gelu, „125 de ani de la reintegrarea Dobrogei în cadrul statal românesc” [125 Years from the Reintegration of Dobrudja in Romanian Statal Area], *Tomis* 1 (2003), 70–4.

DECEI, Aurel, “Dobruca,” în *İslam Ansiklopedisi*, III (Eskişehir, 1997), 628–43.

DENIZE, Eugen, „Românii şi căderea Mării Negre sub dominaţie otomană” [The Romanians and the Fall of the Black Sea under Ottoman Domination], *Revista de istorie militară* 1–2 (2006), 45–53.

DIACONU, Petre, „Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente (I-VI)”, *Revista de istorie* XXIX, 6 (Juin 1976), 935–41; XXX, 10 (October 1977), 1893–1900; XXXIII, 2 (February 1980), 353–61; 4 (April 1980), 767–71; XXXIV, 9 (September 1981), 1747–53; XXXVI, 7 (July 1983), 723–8.

DIACONU, Petre, „Numele Dobrogei într–o nouă sursă literară” [Dobrudja’s Name in a New Literary Source] *Istros* VII (1994), 357–8.

DIACONU, Petre, „Numele Dobrogei. Un nou document [June 12, 1476]”, *Tomis* XXIX, 1 (January 1994), 2.

DIACONU, Petre, „Originea numelui Dobrogea” [The Origin of Name Dobrudja], *Buletinul Bibliotecii Române. Studii şi documente româneşti* [Freiburg i. Breisgau] XVII (XXI) (1992/3), 233–40.

DIACONU, Petre, „Originea numelui Dobrogea”, *Tomis* XXVII, 11 (1992), 1, 13.

DIACONU, Petre, “Sur l’histoire de la Dobroudja au Moyen Age (Dobrudza. Études ethno–culturelles, Sofia, 1987, 238 p.)”, *Dacia* N.S. XXXII, 1–2 (1988), 175–93.

DIACONU, Petre, „Cumanii şi originea familiei lui Dobrotiţă” [The Cumans and the Origin of Dobrotiţă’s Familiy], *Revista istorică* new series, V, 3–4 (1994), 283–8.

DIANA, Anna-Maria, „Reflecţii privitoare la Farul genovez”, în *Comunicări de istorie a Dobrogei* (Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa), 1 (Constanţa: no publisher, 1980), 75–80.

DIANA, Anna-Maria, „Scriitori străini şi Dobrogea (sec. XIX)” [Foreign Writers and Dobrudja (19th Century)], *Pontica* XVIII (1985), 277–83.

DIANA, Anna-Maria, Cecilia Paşca, „Reunirea Dobrogei cu România - eveniment major în istoria românilor” [The Reunion of Dobrudja with Romania - Major Event in Romanians History], *Analele Dobrogei* new series, V, 1 (1999), 65–72.

DINU, Niculina, „Ceramică otomană descoperită în Dobrogea” [Ottoman Ceramics Discovered in Dobrudja], *Pontica* XLIII (2010), 303–32.

DOBREVA, Margarita, "Muslim Primary Education in the Central and North Dobrudja (In the 1860s–70s)", în Stoica Lascu, Melek Fetisleam (eds.), *Contemporary Research in Turkology and Eurasian Studies. A Festschrift in Honor of Professor Tasin Gemil on the Occasion of His 70th Birthday* (Babeş–Bolyai University. The Institute of Turkology and Central–Asian Studies) (Cluj–Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2013 [2015]), 739–63.

DRAGANOVA, Slavka, „Tanzimat Dönemi Dobriç (Pazarcık, Hacıoğlu Pazarcığı) Yöresi ve Dobruca Hakkında Osmanlı İstatistiği" [Dobrudja during the Tanzimat Period (Trade, Trade Roads, the Place of Dobrudja in Ottoman Statistics)], în Faruk Bilici, Ionel Cândea, Anca Popescu (eds.), *Enjeux politiques, économiques et militaires en Mer Noir (XIVe–XXIe siècles). Études à la memoire de Mihail Guboglu*. Sous la direction de… (Braïla: Musée de Braïla–Éditions Istros, 2007), 611–42.

DRAGOMIR, Ioan, „Câteva documente turcești necunoscute privitoare la Mănăstirea Cocoș" [Some Turkish Documents Unknown Concerning the Monastery Cocoş], *Biserica Ortodoxă Română* LXXXII, 11–12 (1964), 1110–20.

DRĂGOI, Eugen, „Aspecte ale vieții bisericești din Episcopia Dunării de Jos în anii 1864–1886", în xxx *Monumente istorice și izvoare creștine* (Galaţi: Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, 1987), 257–303.

DRĂGOI, Eugen, „Monahismul în Dobrogea din secolul al XIX–lea până în anul 1918", *Analele Universității Dunărea de Jos Galați*. Seria 19, *Istorie* VIII (2009), 61–87.

DRĂGOI, Eugen, „Precizări pe marginea unui studiu despre intelectualii români din Dobrogea" [Additions on the Edge of a Study on Romanian Intellectuals in Dobrudja], *Pontica* XX (1987), 359–64.

DUCIU, Doina, „Dobrogea și transhumanţa transilvană" [Dobrudja and Transylvanian Transhumance], *Buletinul Cercurilor Științifice Studenţești. Seria Arheologie–Istorie* [Alba Iulia] 1 (1995), 151–5.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Cetatea Karaharmanului, din amintirea oamenilor lui 1985". Oameni, locuri, întâmplări din Dobrogea, *Litoral* XV, 1525, July 7 (1985), 1, 3.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Chipul Dobrogei de până la 1877, în poze şi tablouri", *Litoral* XIII, 1324 (September 1983), 1, 2.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Contribuţii la problema vechimii unor şcoli româneşti din Dobrogea, înainte de 1877" [Contributions to Issue of Romanian Schools' Age in Dobrudja before 1877], în *Însemnări didactice. Culegere de studii şi articole metodice şi ştiinţifice de istorie* (Casa Corpului Didactic Constanţa) (Constanţa: no publisher, 1982), 41–53.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Despre raportul şefului Marelui Stat Major al armatei române colonelul Ştefan Fălcoianu de la 10 octombrie 1878, către ministrul de interne al României M. Kogălniceanu" [About the Chief General Staff's Report of Romanian Army Colonel Ştefan Fălcoianu Addressed to the Ministry of Internal Affairs of Romania, M. Kogălniceanu], *Anuarul Muzeului Marinei Române* VI (2003), 279–86.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Dezvoltarea economică a Dobrogei până la 1878 şi problema apariţiei proletariatului" [The Economic Development of Dobrudja until 1878 and the Problem of Appearance of the Proletariat], *Revista de istorie* XXXI, 10 (1984), 1009–24.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Din istoria învăţământului românesc în Dobrogea până la 1878", în Stoica Lascu, Constantin Vitanos (coord. [eds.]), *Colegiul Pedagogic "Constantin Brătescu." Valori ale civilizaţiei româneşti în Dobrogea* (Colegiul Pedagogic "Constantin Brătescu". Asociaţia Cultural–Istorică Dobrogeană "România de la Mare" (Constanţa: no publisher, 1993), 27–40.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, "Dobrogea în anii luptei pentru cucerirea independenţei", *Dobrogea nouă*, XXX, 8912, May 5 (1977), 1, 2.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Dobrogea înainte de 1878", în *Însemnări didactice. Culegere de studii şi articole metodico–didactice şi ştiinţifice de istorie* (Inspectoratul Şcolar Judeţean, Casa Corpului Didactic, Societatea de Ştiinţe Istorice. Filiala Constanţa) [Apărută sub îngrijirea unui colectiv format din: Olga Duţu, Alexandru Florea, Lidia Dimitrof] (Constanţa: no publisher, 1982), 41–55.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Dobrogea, cea ca o «Dacie în miniatură»". 2050 de ani de la crearea statului dac centralizat şi independent, *Litoral* X, 966, June 24 (1980), 1, 2.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Iconografia despre românii din Dobrogea înainte de 1878" [Iconography about the Romanians from Dobrudja before 1878], *Revista muzeelor şi monumentelor. Muzee* XXI, 10 (1984), 28–35.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Influenţa factorilor social–politici şi economico-geografici în dezvoltarea agriculturii Dobrogei (1800-1944)" [The Influence of Socio–Political and Economic–Geographic Factors in the Development of Dobrudja's Agriculture], în *Studii şi cercetări de geografie aplicată a Dobrogei*. Lucrările celui de-al doilea Simpozion de Geografie a Dobrogei. Constanţa, 23-25 octombrie 1970. Această lucrare a fost tipărită sub îngrjirea ştiinţifică şi redacţională a conf. dr. Ion Petrescu–Burloiu [On Cover: *Volum festiv 25 ani de la moartea geografului Constantin Brătescu*] (Filiala Constanţa a Societăţii de Ştiinţe Geografice din Republica Socialistă România) (Constanţa: no publisher [Editura: Inspectoratul Şcolar al jud. Constanţa], 1972), 309–14.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Intelectuali români din Dobrogea înainte de 1878. Studiu statistic” [Romanian Intellectuals in Dobrudja before 1878. Statistical Study], *Pontica* XVIII (1984), 259–76.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Noi contribuţii la problema intelectualităţii româneşti din Dobrogea înainte de 1878. Studiu statistic” [New Contributions to Problem of Romanian Intelligentsia from Dobrudja before 1878. Statistical Study], *Pontica* XX (1987), 355–7.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Petele albe din istoriografia Dobrogei medievale”, *Tomis* VIII, 1 (January 1972), 17.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Preotul şi învăţătorul Dimitrie Chirescu (1842-1890) - lider al mişcării de afirmare şi eliberare a românilor din Dobrogea până la 1878” [The Priest and Teacher Dimitrie Chirescu - Leader of the Affirmation and Liberation Movement of Romanians from Dobrudja up to 1878], *Glasul bisericii*. Revista Oficială a Sfintei Mitropolii a Munteniei şi Dobrogei LIV, 1-4 (1998), 131-51.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Prin veacuri, Dunărea a curs ca seva în trupul ţării, ca un simbol al unităţii românilor”. Interview by Costin Constandache, *Dobrogea nouă* XXIX, 8765, November 3 (1976), 2.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Realităţi economice, sociale şi culturale (1851–1870) în lumina unor însemnări inedit de pe un «Anastasimatar» păstrat în Dobrogea” [cu privire la Oltenia] [The Economic, Social and Cultural Facts (1851–1870) in the Light of the Inedit Consignment on an 'Anastasimatar' /Religious Book/ Kept in Dobrudja /Concerning Oltenia Region/], în *Comunicări şi referate de bibliologie* (Biblioteca Judeţeană Constanţa) (Constanţa: no publisher, 1984), 270–84.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Rolul intelectualităţii româneşti din Dobrogea în reunirea acestei străvechi provincii autohtone cu patria–mamă (1878)” [The Role of Romanian Intellectuality from Dobrudja in the Reunification of this Native Old Province with the Mother–Country (1878)], *Crisia* X (1980), 155–62.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Românii de dincolo de Carpaţi şi dincoace de Dunăre”, *Dacoromania* [Alba Iulia] 13 (2003), 5–8.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Umbra lui Mircea în Dobrogea”. Oameni, locuri întâmplări în Dobrogea, *Litoral* XIII, 1265, July 2 (1983), 1, 3.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Un document privitor la «Situaţiunea judeţului Tulcea în anul 1878»”, *Peuce* IV (1973–5), 273–88.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Un savant diplomat: Ion Ionescu de la Brad”. Oameni, locuri, întâmplări în Dobrogea, *Litoral* XIII, 1300, August 12 (1983), 1, 3.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Unele aspecte ale problemei liderilor mişcării naţionale româneşti din Dobrogea până la 1878” [Some Aspects of the Problem of the

Romanian National Movement Leaders from Dobrudja until 1878], *Analele Dobrogei* new series I, 1 (1995), 93–104.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Unele aspecte din terminologia agrară a Dobrogei în a doua jumătate a veacului al XIX–lea" [Some Aspects of the Agrarian Terminology in Dobrudja in the Second Half of the 19th Century], *Revista de etnografie şi folclor* XLII, 1–2 (1997), 127–46.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Viaţa spirituală a românilor din Dobrogea înainte de reunirea cu Ţara (1878)" [The Spiritual Life of the Romanians from Dobrudja before her Reunion with the Homeland], în Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Cliveti (eds.), *Naţional şi social în istoria Românilor. Profesorului Gheorghe Platon la a 70–a aniversare* (Iaşi: Editura Universităţii „Alexandru I. Cuza". *Analele Ştiinţifice ale Universităţii "Al.I. Cuza"* XLII–XLIII, 1996–7. Supplement), 161–71.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, DUMITRAŞCU, Lavinia-Dacia, „Dobrogea-ţară a drumurilor", *Anuarul Muzeului Marinei Române* V (2002), 265–75.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, DUMITRAŞCU, Lavinia-Dacia, „Românii din Banat şi Dobrogea în epoca modernă - spicuiri", *Studia Universitatis "Vasile Goldiş".* Series A [Arad] 12 (2002), 7–23.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, GHEORGHE, Lavinia-Dacia, „Trei documente privind situaţia Dobrogei la 1878" [Three Documents on the Dobrudja's Situation in 1878], în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Judeţean Constanţa. Universitatea „Ovidius" Constanţa). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanţa: Ex Ponto, 2008), 232–53.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, LASCU, Stoica, „Dobrogea în timpul stăpânirii otomane", *Studii şi articole de istorie* LI-LII (1985), 18–31.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, LASCU, Stoica, "Dobrudja under Ottoman Rule (With an Additional Bibliography)", în Stoica Lascu, Melek Fetisleam (eds.), *Contemporary Research in Turkology and Eurasian Studies. A Festschrift in Honor of Professor Tasin Gemil on the Occasion of His 70th Birthday* (Babeş–Bolyai University. The Institute of Turkology and Central-Asian Studies) (Cluj–Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2013 [2015], 725–37.

DUMITRAŞCU, Gheorghe, Lupu, Mariana, „Documente privind istoria Dobrogei în 1877-1878 şi pregătirea reunirii ei cu România" [Documents Regarding the History of Dobrudja in 1877–1878 and the Preparing of the Reunification with Romania], *Muzeul Naţional* IV (1978), 609–13.

DUMITRAŞCU, Lavinia, „Domnul Alexandru Ioan Cuza şi Dobrogea", *Datina* III, 22 (January 2016), 5–8.

DUMITRAŞCU, Lavinia, „Intelectuali transilvăneni în mişcarea naţională din Dobrogea pentru reunirea ei cu România" [Transylvanian Intellectuals in the

National Movement from Dobrudja for her Reunion with Romania], *Buletinul cercurilor ştiinţifice studenţeşti* [Alba Iulia] I (1995), 189–93.

DUMITRESCU, Stelian, „Situaţia Dobrogei în 1848-1849 în contextul revoluţionar românesc" [The Situation of Dobrudja in 1848-1849 in Romanian Revolutionary Context], în *Însemnări didactice. Culegere de studii şi articole metodice şi ştiinţifice de istorie* (Casa Corpului Didactic Constanţa) (Constanţa: no publisher, 1982), 35–40.

DUNĂRE, Nicolae, „De la păstoritul bi-pendular carpatic la transhumanţa pe Ialomiţa", *Ialomiţa. Studii şi comunicări de muzeologie, arheologie–istorie şi etnografie* I (1977), 135–44.

DURĂ, Nicolae V., „«Io Mircea mare voevod şi domn» (1386-1418) restitutorul teritoriului vechii Dacii în lumina cronicilor turceşti", *Glasul bisericii* XXXXV, 5 (1986), 90–100.

DUŢĂ, Florin, DUŢĂ, Alexandru, „Memoriul din 7 iunie 1857 al inginerului prusac Nobiling, directorul lucrărilor de pe Rin, referitor la ameliorarea navigabilităţii gurilor Dunării" [The Report Dated June 7, 1857 of the Prussian Engineer Nobiling, Director of the Works on the Rhine, Concerning the Improvement of Navigability of the Mouth Danube], *Acta Bacoviensis* [Bacău] I (2006), 201–6.

DUZINSCHI, Tudor, „O ipostază a încleştării prestigiilor: Canalul Sulina în politica mondială a Marii Britanii (mijlocul secolului XIX)" [An aspect of Prestiges' Clenching: Sulina Canal in World Politics of Great Britain (Mid–19th Century], *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol"* L (2013), 199–205.

EKREM, Mehmet Ali, "Kırım ve Nogay Türklerinin Osmanlı Devrinde Dobruca'ya veTüm Rumeli'ye Geçmeleri ve Yerleşmeleri", în *VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, III (Ankara, 1983), 1599–606.

FILIP, Paula, „Dobrogea şi unirea Principatelor" [Dobrudja and the Union of Principalities], in *Unirea Principatelor Române* (Focşani, 2009), 16–20.

FLAUT, Daniel, „Contributions to the Research of Dobrudja's Demography (18th-19th Centuries)", in Iolanda Ţighiliu, Marian Cojoc (eds.), *Dobrudja. A Cross Cultural Blend: Multi–Ethnic Space* (Târgovişte: Cetatea de Scaun, 2007), 9–21.

GAVRILĂ, Simion, „Observaţii asupra unor probleme numismatice şi economice la Dunărea de Jos în lumina unor tezaure monetare de la sfârşitul sec. al XVIII–lea şi începutul sec. XIX", *Peuce* II (1971), 293–333.

GEMIL, Tahsin, „Cercetări privind situaţia socio–economică şi demografică a zonei moldavo–dobrogene în sec. XVII" [Research on the Socio–economic and Demographic Situation of the Moldovian–Dobrudjan Region in the 17th Century], *Muzeul Naţional* VII (1983), 163–76.

GEMIL, Tahsin, „Consideraţii privind aspectul demografic al zonei centrale a Dobrogei la sfârşitul secolului al XVII–lea" [Considerations Regarding the Demographic Aspect of the Central Area of Dobrudja at the End of 18th Century], in *Comunicări de istorie a Dobrogei*, 1 (Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa) (Constanţa: no publisher, 1980), 67–73.
GEMIL, Tahsin, "Dobruca Türklerinde düğün" [The Wedding Ceremony with Dobrudjan Turks)], *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, IV [Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1976], 49–57.
GEMIL, Tahsin, „Document turco–osman privind construirea farului de la Sulina (1745)" [A Turkish–Osman Document about the Building of the Lighthouse at Sulina], în Stoica Lascu, Constantin Vitanos (coord. [eds.]), *Colegiul Pedagogic "Constantin Brătescu". Valori ale civilizaţiei româneşti în Dobrogea* (Colegiul Pedagogic „Constantin Brătescu". Asociaţia Cultural–Istorică Dobrogeană „România de la Mare" (Constanţa: no publisher, 1993), 238–42.
GEMIL, Tahsin, „Raporturile româno–otomane în vremea lui Mircea cel Mare" [Romanian–Ottoman Relations in the Age of Mircea the Great], în Ion Pătroiu (coord. [ed.]), *Marele Mircea voievod*. Monografie (Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1987), 330–64.
GEMIL, Tahsin, "Tatary Dobrudzi i Budzaka", *Zalotoordynskoe obozrenie* [Kazan] 1 (2013), 164–76.
GEMIL, Tahsin, „Ţara românească de pe ţărmul mării. Continuitate în spaţiul carpato–danubiano–pontic" [The Romanian Country from the Seashore. Continuity in the Carpathian–Danubian–Pontic Area], *Magazin istoric* XV, 6/171 (1981), 16–8.
GEMIL, Tahsin, „Vakâfuri otomane fondate pe teritoriul României (sec. XV–XVIII)" [Ottoman Waqfs on the Romanian Territories in the 15th–18th Centuries], în Tudor Teoteoi, Bogdan Murgescu, Şarlota Solcan (eds.), *Faţetele istoriei. Existenţe, identităţi, dinamici. Omagiu academicianului Ştefan Ştefănescu*. Volum îngrijit de… (Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti, 2000), 193–7.
GHELASE, Ion I, „Vechimea autohtonilor şi a transhumanţei mocanilor bârsani în Câmpia română şi Dobrogea" [The Antiquity of Autochtones and the Mocans' Transhumance from Ţara Bârsei /Bârsa Land/ in Romanian Plain and Dobrudja], *Peuce* II (1971), 369–85.
GHEORGHE, Gheorghe, „Relatarea de călătorie a vicontelui Alexis de Valon (1846)", *Studii şi Materiale de Istorie Modernă* XVII (2004), 69–79.
GHEORGHE, Lavinia, „Contribuţii la cunoaşterea neamului Chireştilor din Cernavoda: Dimitrie Chirescu şi Nicolae D. Chirescu", *Anuarul Muzeului Marinei Române* XIV (2011), 468–81.

GHEORGHE, Lavinia, „Din istoria Dobrogei în timpul lui Alexandru Ioan Cuza”, în *Retrăiri istorice în veacul XXI. 1859-2009. 150 de ani de la unirea Principatelor Rămâne sub domnitorul Alexandru Ioan Cuza* (Bucureşti: Pro Universitaria, 2010), 144–53.

GHEORGHE, Lavinia, „Dobrogea între Orient şi Occident=şi Orient şi Occident”, *Datina* XIII, 39 (December 2005), 1, 4.

GHEORGHE, Lavinia, „Locul Bisericii Ortodoxe Române în societatea multietnică dobrogeană (secolele XVIII-XIX)” [The Place of Romanian Orthodox Church in Dobrudjan Multiethnic Society (XVIIIth–XIXth), în *Colocviul Naţional de Istorie, Istoria Artei Decorative, Conservare–Restaurare şi Relaţii Publice. Secţiunea „Conservare–Restaurare”*. Ediţiile a 12-a şi a 13–a. 2007–2008 (Bucureşti: Muzeul Naţional Cotroceni 2009), I, 63–74.

GHEORGHE, Lavinia, „Personalităţi mocane în judeţul Constanţa (secolul XIX–începutul secolului XX)”, *Acta Musei Porolissensis* XXXI–XXXII (2009–2010), 71–86.

GHEORGHE, Lavinia, „Unul dintre ctitorii învăţământului românesc din Dobrogea înainte de 1878: dascălul Costache Petrescu” [One of the Founders of the Romanian Education in before 1878 Teacher Costache Petrescu], *Ţara Bârsei* new series, 8 (2009), 151–8.

GHIAŢĂ, Anca, „Aspecte ale organizării politice în Dobrogea medievală (secolele XIII–XV)”, *Revista de istorie* XXXIV, 10 (1981), 1863–97.

GHIAŢĂ, Anca, „Condiţiile instaurării dominaţiei otomane în Dobrogea” [Conditions of the Installment of the Ottoman Domination in Dobrudja], în *Studii istorice sud–est europene*. Culegere îngrijită de Eugen Stănescu (Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România. Institutul de Studii Sud–Est Europene), I (Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974), 43–126.

GHIAŢĂ, Anca, „Contribuţii noi privind unele aspecte ale societăţii româneşti din Dobrogea în secolele XV–XIX” [New Contributions Regarding Several Aspects of the Romanian Society from Dobrudja in 15th–19th Centuries], *Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice* (Academia Republicii Socialiste România). Series IV. Tom (1975–6), 1978, 71–104.

GHIAŢĂ, Anca, „Elemente de continuitate în toponimia Dobrogei în cadrul unităţii carpato–dunăreano–pontice”, în *Symposia Thracologica* IV (Oradea, no publisher, 1986), 127–9.

GHIAŢĂ, Anca, “Formations politiques au Bas–Danube et à la Mer Noire (fin du XII–XV siècles)”, *Revue des études sud–est européennes* XXIV, 1 (1986), 35–50.

GHIAŢĂ, Anca, "L'Activité culturelle et politique des Roumains en Dobroudja à l'aube de l'Indépendance", *Analele Universităţii Bucureşti. Istorie* XXXVII (1988), 31–40.

GHIAŢĂ, Anca, "La vie économique en Dobroudja à l'aube de l'Indépendance", *Revue des études sud–est européennes* (I–II) XXVI, 1 (1988), 75–84; 2, 145–59.

GHIAŢĂ, Anca, "Les Roumains en Dobroudja au milieu du XIXe siècle d'après les informations de Ion Ionescu de la Brad", *Revue des études sud–est européennes* XV, 1 (1977), 131–57.

GHIAŢĂ, Anca, "Structures socio–économiques en Dobroudja (XVIe siècle)", *Analele Universităţii Bucureşti. Istorie* XXXVI (1987), 39–47.

GHIAŢĂ, Anca, „Toponimie şi geografie istorică în Dobrogea medievală şi modernă", *Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice* (Academia Republicii Socialiste România). Series IV. Tom V (1980), 41–4.

GIURESCU, Constantin C., „Călătorii pentru cercetarea documentelor turceşti aflate în arhivele din R.P. Bulgaria", *Revista Arhivelor* XLVII/XXXII, 1 (1970), 275–84.

GIURESCU, Constantin C., „Cercetări în arhivele de peste hotare", *Revista Arhivelor* XLIX/XXXIV, 1 (1972), 158–69.

GIURESCU, Constantin C., „Dobrogea, vechi pământ românesc" [Dobrudja, Old Romanian Land], *Magazin istoric* new series XXIV, 283/10 (1990), 6–8.

GIURESCU, Constantin C., "Information sur la population roumaine de la Dobroudja dans les cartes médiévales et modernes", *Revue roumaine d'histoire* IV, 3 (1965), 441–75.

GIURESCU, Constantin C., „Ştiri despre strămoşii din Dobrogea", *Tomis* II, 11 (1967), 6.

GLÜCK, Eugen, „Imaginea litoralului românesc pe harta nautică a lui Iehuda Ben Zara (1497)", *Pontica* XVII (1984), 241–4; *Tomis* XXIV, 7 (1989), 11.

GRIGORUŢĂ, Maria, „Contribuţii cartografice şi iconografice privind Dunărea de Jos", *Peuce* VI (1977), 279–85.

GUBOGLU, Mihail, "Evliya Celebi: De la situation sociale-économique des pays roumains 1651–1666)", *Studia et acta orientalia* V–VI (1967), 3–46.

HALIC, Eduard, GLODARENCO, Olimpiu Manuel, „Conducători dobrogeni în Evul Mediu" [Dobrudjans Leaders in the Middle Age], în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Judeţean Constanţa. Universitatea „Ovidius" Constanţa). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanţa: Ex Ponto, 2008), 151–66.

http://blacksea.ehw.gr/Forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=12392.

IBRAM, Nuredin, „Prezenţa Islamului în Dobrogea”, în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Judeţean Constanţa. Universitatea „Ovidius” Constanţa). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanţa: Ex Ponto, 2008), 424–33.

ILIE, Adrian, „Panairul de la Medgidia”, *Analele Dobrogei* serie nouă, IX (2006–2008), 77–86.

ILIE, Adrian, „Populaţia evreiască în zona mediană a Dobrogei (secolele XVII-XIX)” [Jewish Population in the Middle Area of Dobrudja (17th-19th Centuries], în Virgil Coman (ed.), *Dobrogea - model de convieţuire multietnică şi multiculturală* [Dobrogea - Model Multiethnic and Multicultural Cohabitation]. [Volum dedicat aniversării a 130 de ani de la Reintegrarea Dobrogei la Statul Român] (Constanţa: Muntenia, 2008), 74–9.

ILIE, Adrian, „Tătarii de pe valea Karasu în perioada secolelor XIII–XIX”, în [Marian Cojoc (coord.)], *Tătarii în istoria românilor* (Uniunea Democrată a Tătarilor Turco–Musulmani din România. Universitatea „Ovidius” Constanţa—Facultatea de Istorie. Centrul de Studii şi Cercetări ale Istoriei şi Civilizaţiei Zonei Mării Negre-secolele XIX–XXI) (Constanţa: Editura Muntenia, 2005), 43–8.

ILIES, A., „Însemnări de pe cartea veche românească”, *Danubius* VI–VII (1972–1973), 163–170.

ILIESCU, Octavian, „Câteva tezaure monetare inedite din domnia lui Mircea cel Bătrân şi a urmaşului său Mihail I [descoperit la Constanţa în 1938]”, *Studii. Revista de istorie* XVIII, 5 (1965), 1154–5.

ILIESCU, Octavian, „Toponimie medievală dobrogeană” [Medieval Dobrudjan Toponymy], *Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie* XXVIII, 1 (1977), 143–7.

IONESCU, Adrian–Silvan, „Constanţa, Mangalia şi ţinuturile dobrogene în memorialul de front al lui Héctor de Béarn”, *Revista Muzeelor* XXIX, 1 (1992), 42–52.

IONESCU, Adrian–Silvan, „Experienţa carantinei dunărene în notele de voiaj a doi călători americani: Vincent Otto Nolte şi Valentine Mott" [The Experience of Danube Quarantine in Travel Notes of two American Travellers: Otto Vincent Nolte and Valentine Mott], *Studii şi materiale de istorie modernă* XVII (2004), 57–68.

IONESCU, Dumitru P., „Construirea şi răscumpărarea liniei ferate Constanţa-Cernavodă” [The Construction and the Redemption of Constanţa-Cernavoda Railway], *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol” din Iaşi* 1986 XXV, 2 (1988), 205–19.

IONESCU, Ion Gr., „Dobrogea euxinos (1821–1878)”, în Virgil Coman (coord. [ed.]), *Dobrogea - model de convieţuire multietnică şi multiculturală* [Dobrogea - Model

Multiethnic and Multicultural Cohabitation]. [Volum dedicat aniversării a 130 de ani de la Reintegrarea Dobrogei la Statul Român] (Constanţa: Muntenia, 2008), 80–7.

IONESCU, Mihail E., „Dobrogea. Rezonanţe istorce şi speranţe împlinite" [Historical Resonances and Hopes Fulfilled], în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Judeţean Constanţa. Universitatea „Ovidius" Constanţa). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanţa: Ex Ponto, 2008), 67–8.

IONIŢĂ, Alexandru M., „Viaţa mănăstirească în Dobrogea până în secolul al XVI–lea" [Monastic Life in Dobrudja until the 16th Century], *Studii teologice* XXIX, 1–2 (1977), 81–90.

IOSIPESCU, Raluca, IOSIPESCU, Sergiu, „Ştefan cel Mare şi Dobrogea de nord în vremea marelui război cu Imperiul Otoman" [Stephen the Great and North Dobrudja in the Great War with the Ottoman Empire], în Maria Magdalena Székely, Ştefan Sorin Gorovei (eds.), *Ştefan cel Mare şi Sfânt. Atlet al credinţei creştine* [Stephen the Great and the Saint. Athlet of the Christian Faith] (Sfânta Mănăstire Putna, 2004), 307–22.

IOSIPESCU, Sergiu, „Cea dintâi hartă modernă românească a Dobrogei (1878)" [The First Modern Romanian Map of Dobrudja], *Buletinul Muzeului Militar Naţional* I, 1 (2003), 138–43.

IOSIPESCU, Sergiu, "Dans la Dobroudja ottomane aux XVIe-XVIIIe siècles: le château–fort de Karaharman et son trésor", în André Corvisier, Dumitru Preda (eds.), *Guerre et société en Europe. Perspectives des nouvelles recherches* (Commission Française d'Histoire Militaire. Commission Roumain d'Histoire Militaire (Bucarest: Editura Europa Nova, 2004), 49–63.

IOSIPESCU, Sergiu, "Dans la Mer Noire pendant l'antiquité et le moyen âge: en louvoyant à la recherché de l'ancienne bouche sud du Danube",*Revue roumaine d'histoire* XXI, 2 (1982), 283–302.

IOSIPESCU, Sergiu, "Guillaume Le Vasseur senior de Beauplan şi hidrografia nord–vestului Mării Negre în secolul al XVII–lea", *Revista de istorie militară* 1–2 (2013), 18–28.

IOSIPESCU, Sergiu, „Informaţii engleze din 1839 despre «Valul lui Traian» din Dobrogea" *Pontica* X (1977), 361–4.

IOSIPESCU, Sergiu, „Invazii otomane în ţinuturile carpato-dunăreano-pontice (sec. XIV–XVI)" [Ottoman Invasion in the Carpathian-Danubian-Pontic Areas (14th–16th Centuries)], *Studii şi material de muzeografie şi istorie militară* 13 (1980), 151–72.

IOSIPESCU, Sergiu, "Le Trésor de Vadu (département Constanţa) [du XIVe siècle–fin du XVIIe siècle]", *Roumanie. Pages d'histoire* XIII, 2 (1988), 135–9.

IOSIPESCU, Sergiu, „O excepţională descoperire arheologică. Tezaurul monetar din Cetatea Armanul Negru" [An Exceptional Archaeological Discovery. The Hoard from Armanul Negru /=*Karaharman*/ Fortress], *Magazin istoric* XXI, 12/239 (1987), 26–8.

IOSIPESCU, Sergiu, "Ottoman Urbanism: The Crimean Emigration to Dobruca and the Founding Mecidiye", *International Journal for Turkish Studies* III, 1 (Winter 1984–5), 1–25. Also, in-Id., *Studies on Ottoman Social and Political History. Selected Articles and Essays* (Leiden: Brill. Series *Social, Economic and Political Studies of the Middle East and Asia* 81, 2002), 202–34; and in Romanian, "Urbanismul otoman: emigraţia din Crimeea spre Dobrogea şi întemeierea oraşului Medgidia (1856–1878)"- Tahsin Gemil (coord.), *Tătarii în istorie şi în lume* (Bucureşti: Editura Kriterion, 2003), 209–30.

IOSIPESCU, Sergiu, „Portul şi castelul Qaraharman. O contribuţie la navigaţia pontică în secolele XIV–XIX" ["The Port and Castle Qaraharman. A Contribution to Pontic Navigation in 14th–19th Centuries], în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Judeţean Constanţa. Universitatea „Ovidius" Constanţa). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanţa: Ex Ponto, 2008), 115–24.

IOSIPESCU, Sergiu, "The Crimean Emigration of 1856–1862 and the Settlement and Urban Development of Dobruca", în *Passé turco–tatar, présent soviétique. Turco–Tatar Past, Soviet Present. Études offertes à Alexandre Bennigsen*, publiés par Ch. Lemercier–Qualquejay, G. Veinstein, S.E. Wimbush (Louvain–Paris: Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales. Collection *Turcica* 6, 1986), 275–306.

IOSIPESCU, Sergiu, "The Vadu Coin Finds 16th–17th Centuries. Remarkables Finds of Romanian Military Archaeolagy", *Revue Roumaine d'Histoire Militaire* 4 (1987), 118–9.

IPATOV, Filip, „Ruşii-lipoveni din România. Studiu de geografie umană" (Cluj–Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2001).

KARASU, Cezmi, "Some Notes on the Temples in Dobrogea during the 1860's (According to Ottoman Sources)", *Historical Yearbook* [Bucureşti] III (2006), 157–60.

KARPAT, Kemal H., "Population movement in the Ottoman state in the nineteenth century: an outline", în Jean-Louis Bacqué-Grammont, Paul Dumont (eds.), *Contribution à l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman* (Louvain: Peeters. Collection *Turcica* III, 1984), 396–428.

KENDEROVA, Stoyanka, "L'Hôpital pour pauvres et émigrants à Toultcha". în Faruk Bilici, Ionel Cândea, Anca Popescu (eds.), *Enjeux politiques, économiques et*

militaires en mer Noir (XIVe–XXI ^e siècles). Études à la memoire de Mihail Guboglu. Sous la direction de … (Braïla: Musée de Braïla–Éditions Istros, 2007), 533–56.

LASCU, Stoica, [Alexandru Pindean], „Târzia aşezare a bulgarilor vis-à-vis de autohtonismul românilor în Dobrogea de Sud" [The Late Settlement of Bulgarians vis-à-vis to the Romanians's autochtonism in South Dobrudja], *România de la Mare* III, 3–4 (1994), 17–8.

LASCU, Stoica, [I. Dobrogeanu], „De la Tomis şi Constantia, prin Küstendjé, la Constanţa," *România de la Mare* I, 1 (1992), 4–6.

LASCU, Stoica, „Calea ferată Constanţa-Cernavoda". Imagini dobrogene de acum 125 ani [Dobrudjans Images from 125 Years Ago. The Railway Constanţa–Cernavodă], *Magazin istoric* XX, 6/231 (1986), 20–1.

LASCU, Stoica, „Călători străini despre turco–tătarii din Dobrogea (sec. XVIII-XIX)" [Foreign Travellers about Turko–Tatars from Dobrudja (18th–19th Century)], în Tahsin Gemil (coord. [ed.]), *Tătarii în istorie şi în lume* [The Tatars in the History and the World] (Bucureşti: Editura Kriterion, 2003), 187–201.

LASCU, Stoica, „Dobrogea - străvechi pământ românesc" [Dobrudja - Ancient Romanian Land]. Investigative journalism by...*Tomis* [Constanţa] XX, 9/187 (September 1985), 2–3.

LASCU, Stoica, „Dobrogenii şi idealul luptei pentru independenţă naţională". Permanenţe, *Tomis* XXII, 4 (April 1987), 13.

LASCU, Stoica, „Mărturii documentare privind elaborarea unor proiecte ale Canalului Dunăre-Marea Neagră" [Documentary Testimonies Regarding the Drawing of some Projects of Danube–Black Sea Canal], *Revista de istorie* XXXVII, 6 (1984), 534–55.

LASCU, Stoica, „Reintegrarea Dobrogei la Statul Român acum 130 de ani" [The Reintegration of Dobrudja at Romanian State 130 Years Ago], *Marea noastră* XVIII, 3 (2008), 3–4.

LASCU, Stoica, „Surprize ale arhivelor. Mărturie inedită asupra realităţilor Dobrogei la 1878" [Surprises of Archives. Inedit Testimony about the Dobrudja's Realities from 1878], *Tomis* XXXI, 5 (1996), 12.

LASCU, Stoica, „Vechi proiecte româneşti pentru Magistrala Albastră" [Old Romanian Projects for Blue Highway /the Danube–Black Sea Canal/], *Magazin istoric* XVIII, 7/208 (1984), 5–6.

LAZIA, Liliana, „Din istoria onomastică a Dobrogei," în Valentin Ciorbea (coord.), *Studii istorice dobrogene*. [Volum dedicat împlinirii a 125 de ani de la reunirea Dobrogei la România] (Universitatea „Ovidius" Constanţa. Facultatea de Istorie. Centrul de Studii şi Cercetări ale Istoriei şi Civilizaţiei Zonei Mării Negre /secolele XIX–XXI/) (Constanţa: Editura „Ovidius" University Press, 20003), 182–90.

LEHR, Lia, „Factori determinanţi în evoluţia demografică a Ţării Româneşti în secolul al XVII–lea", *Studii şi material de istorie medie* VIII (1974), 161–203.

LEONĂCHESCU, Nicolae I., „Premise istorice ale tehnicii moderne româneşti", 2 (Bucureşti: Editura Tehnică, 1996), 192–202 [The study "Drumul Rasova–Constanţa, published in 1987].

LUCIAN, Î.P.S., ŞERBĂNESCU, Nic., „Câteva ştiri despre ultimul Întâistătător al Mitropoliei de la Tulcea-Dobrogea: Nichifor de Carpat", *Analele Dobrogei* new series, II, 1 (1996), 122–9.

LUNGU, Georgeta, „Mărturii referitoare la oraşul Constanţa din anii 1854-1855", *Analele Dobrogei* new series, III, 1 (1997), 119–24.

MACIU, Vasile, „Periegeza profesorului N. Bălăşescu la românii din Dobrogea" [The Journey of Teacher N. Bălăşescu to the Romanians from Dobrudja], *Studii şi articole de istorie* XXXIII–XXXIV (1976), 8; *Memoriile secţiei de ştiinţe istorice,* series IV, I (1975-1976) 63-70.

MAHMUT, Enver, „Structura numelor topice turceşti medievale din Dobrogea", *Limba română* XXVII, 3 (May–June 1978), 259–65.

MAIER, R.O., „Gropile de păstrat bucate (cereale) în Dobrogea" [Potholes for Preserved Food (Cereals) in Dobrudja], *Revista muzeelor şi Monumentelor. Muzee* V, 3 (1968), 278–9.

MARAVELA, Petre, „1878 - Reinstalarea administraţiei româneşti în Dobrogea" [1878—The Reinstallation of the Romanian Administration in Dobrudja], *Marea noastră* XVIII, 3 (2008), 4–5, 8.

MARINESCU, Cristina, „Prezenţa franceză în Dobrogea în timpul războiului Crimeii (1853–1856)" [French Presence in Dobrudja during the Crimean War], *Cele trei Crişuri* VII, 1–2 (1996), 8.

MATEESCU, Tudor, „Contribuţii la istoria instituţiilor adminstrative ale românilor din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane" [Contributions to the History of the Administrative Institutions of Romanians from Dobrudja during Ottoman Rule], *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol" din Iaşi* XVII (1980), 609–14.

MATEESCU, Tudor, „Din geografia istorică a Dobrogei: Canalul Laman", *Revista Arhivelor* LII, 1 (1975), 36–43.

MATEESCU, Tudor, „Dobrogea-străvechi pământ românesc. Sec. X–XIX" [Dobrudja-Ancient Romanian Land. 10th–19th Centuries], *Magazin istoric* XVII, 8 (1983), 29–31, 34–9.

MATEESCU, Tudor, „Obiecte necesare pescuitului la românii din Dobrogea înainte de 1877" [Objects Needed to Fishing at the Romanians from Dobrudja before 1877], *Arhiva Românească* I, 2 (1995), 119–20.

MATEESCU, Tudor, „Săceleanul Nicolae Ţîrcă şi Dobrogea", *Cumidava* VIII (1974–1975), 145–52.

MATEESCU, Tudor, „Ştiri noi despre biserica românească din Dobrogea şi slujitorii ei înainte de 1877" [New Testimonies about the Romanian Church from Dobrudja and its Servants before 1877], *Biserica Ortodoxă Română* CXIV, 1–6 (1996), 273–90.

MATEESCU, Tudor, „Ştiri noi despre circulaţia cărţii româneşti în Dobrogea înainte de 1877" [New Testimonies about the Circulation of Romanian Book in Dobrudja before 1877], *Revista Arhivelor* LIX, 4 (1982), 339–44.

MATEESCU, Tudor, „Un dregător otoman sprijinitor al românilor din Dobrogea" [A Ottoman Dignitary, Supporter of Romanians from Dobrudja], *Revista Arhivelor* LX, 4 (1993), 424–6.

MATEESCU, Tudor, [Response to Journalistic Inquiry "Dobrogea - străvechi pământ românesc"/ Dobrudja-Ancient Romanian Land/, by Stoica Lascu], *Tomis* XX, 9 (187), 1985, 2–3.

MATEESCU, Tudor, „Alexandru Ioan Cuza şi Dobrogea", *Revista Arhivelor* LIX, 1–2 (1992), 9–12.

MATEESCU, Tudor, „Apicultura în Dobrogea (1417–1877)" [Beekeeping in Dobrudja], *Almanahul Stupului*. Hrană, sănătate, tinereţe (1985), 38–40.

MATEESCU, Tudor, „Arhivele din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane", *Revista Arhivelor* LI/XXXVI, 1–2 (1974), 22–33.

MATEESCU, Tudor, „Aromâni în Dobrogea înainte de 1877", *Revista Arhivelor* LXX, Vol LV, 1 (1993), 18–20.

MATEESCU, Tudor, „Bâlciurile din Dobrogea înainte de 1877" [The Fairs from Dobrudja before 1877], *Revista de istorie* XXXVIII, 7 (1985), 659–75.

MATEESCU, Tudor, „Biserica Ortodoxă Română din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane (1417–1877)", în *Monumente istorice și izvoare creștine* (Galaţi: Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, 1987), 176–8.

MATEESCU, Tudor, „Biserica şi şcoala la românii din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane" [The Church and the School of Romanians from Dobrudja during Ottoman Rule], *Biserica Ortodoxă Română* XLVI, 3–4 (1978), 288–92.

MATEESCU, Tudor, "Cărţi şi materiale didactice din România pentru şcolile din Dobrogea înainte de 1877" [Books and Teaching Materials from Romania for Schools in Dobrudja before 1877], *Studii şi materiale de istorie modernă* XIII (1999), 211–25.

MATEESCU, Tudor, „Cele două localităţi dobrogene Beştepe şi bisericile lor în timpul stăpânirii otomane" [The Two Dobrudjans Localities Beştepe and their Churches during Ottoman Rule], *Biserca Ortodoxă Română* CXVII, 1-6 (1999), 322–31.

MATEESCU, Tudor, „Chilia Veche şi biserica românească din această localitate în timpul stăpânirii otomane" [Chilia Veche and Romanian Church in this Locality during Ottoman Rule], *Biserica Ortodoxă Română* XCIX, 3–4 (1981), 342–7.

MATEESCU, Tudor, „Construcţii navale la Tulcea înainte de 1877" [Naval Constructions at Tulcea before 1877], *Peuce* IX (1984), 395–400.

MATEESCU, Tudor, „Contribuţii la istoricul morăritului din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane", *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol" din Iaşi* X (1973), 217–27.

MATEESCU, Tudor, „Creşterea bivolilor în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane" [Increase of Buffalo in Dobrudja during Ottoman Rule], *Analele Dobrogei* new series, V, 2 (1999), 53–66.

MATEESCU, Tudor, „Creşterea cailor în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane" [The Raising of Horses in Dobrudja during Ottoman Rule], *Peuce* VI (1977), 287-97.

MATEESCU, Tudor, „Cultura viţei de vie în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane" [The Cultivation of Vines in Dobrudja during Ottoman Rule], *Terra Nostra* 3 (1973), 263–76.

MATEESCU, Tudor, „Date despre viaţa religioasă a românilor din oraşul Măcin în timpul stăpânirii otomane" [Facts about the Religious Life of Romanians from Măcin City during the Ottoman Rule], *Biserica Ortodoxă Română* CXVI, 7–12 (1998), 320–30.

MATEESCU, Tudor, „Date noi despre contribuţia românească la construirea şoselei Rasova–Constanţa (1855)" [New Data about the Romanian Contribution to the Construction of Road Rasova-Constanţa (1855)], *Arhiva Românească* II, 1 (1996), 120–5; *Revista istorică* new series, VIII, 9–10 (1997), 879–84.

MATEESCU, Tudor, "Date noi despre viaţa bisericească a Dobrogei înainte de 1877", *Biserica Ortodoxă Română* XCII, 9–10 (1974), 1256–60.

MATEESCU, Tudor, „Date noi despre viaţa monahală românească din Dobrogea înainte de 1877" [New Data about Romanian Monastic Life in Dobrudja before 1877], *Biserica Ortodoxă Română* CXIV, 7–12 (1996), 282–9.

MATEESCU, Tudor, „Date privind situaţia românilor dobrogeni în momentul revenirii Dobrogei la ţară" [Data on the Situation of Romanians Dobrudjans at the Moment of Dobrudja's Return to Country], *Revista Arhivelor* LXIX, 2 (1992), 184–94.

MATEESCU, Tudor, „Date privind situaţia românilor şi a altor creştini din Dobrogea, în ajunul şi în timpul războiului pentru independenţă" [Data on the Situation of Romanians and other Christians from Dobrudja, on the Eve of and during the War of Independence], *Revista Arhivelor* LXX, 2 (1993), 121–7.

MATEESCU, Tudor, „Depozitele de la Isaccea ale Imperiului Otoman” [The Deposits from Isaccea of the Ottoman Empire], *Danubius* I, 6–7 (1972–1973), 49–68.

MATEESCU, Tudor, „Din legăturile comerciale ale Dobrogei cu oraşul Bucureşti, înainte de 1877” [From Commercial Ties of Dobrudja with the City of Bucureşti before 1877], *Materiale de istorie şi muzeografie* X (1980), 165–70.

MATEESCU, Tudor, „Din legăturile culturale ale Dobrogei cu Ţara Românească în secolul al XVIII–lea” [From Cultural Ties of Dobrudja with Wallachia in 18th Century], *Biserica Ortodoxă Română* XCIII, 9–10 (1975), 1124–8.

MATEESCU, Tudor, „Din legăturile oraşului Bazargic cu teritoriile româneşti de la stânga Dunării înainte de 1877” [From the Connections of Bazargic City with Romanian Territories on the Left Danube before 1877], *Revista Arhivelor* LII, 2 (1997), 60–70.

MATEESCU, Tudor, „Din legăturile oraşului Buzău cu Dobrogea înainte de 1877” [From the Ties of City of Buzău with Dobrudja before 1877], *Mousaios* V (1999), 195–9.

MATEESCU, Tudor, „Din legăturile oraşului Isaccea cu teritoriile româneşti de la stânga Dunării până la 1877” [From the Connection of Isaccea City with Romanian Territories on the Left Danube until 1877], *Analele Dobrogei* new series, V, 2 (1999), 67–79.

MATEESCU, Tudor, „Din legăturile religioase ale Dobrogei cu Moldova înainte de 1877” [From Religious Ties of Dobrudja with Moldavia before 1877], *Mitropolia Moldovei şi Sucevei* LI, 9–12 (1975), 716–20.

MATEESCU, Tudor, „Dobrogea în viziunea voievozilor români” [Dobrudja in the Vision of the Romanian Voivodes], *Tomis* XXIII, 5 (1984), 13.

MATEESCU, Tudor, „Dobrogea şi 1848”, *Tomis* XIII, 2 (1978), 1–2.

MATEESCU, Tudor, „Dobruja According to Michael the Brave’s Plan”, *Revue des études sud–est européennes* XV, 2 (1977), 273–8.

MATEESCU, Tudor, “Dragostea de glie şi lege strămoşească a românilor din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane” [The Love of Ancestral Land and “Law of Romanians from Dobrudja during Ottoman Rule], *Biserica Ortodoxă Română* XCIV, 3–4 (1976), 356–61.

MATEESCU, Tudor, „Ecouri în Dobrogea ale revoluţiei române de la 1848” [Echoes in Dobrudja of the Romanian Revolution from 1848], *Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu* V–VI (1979), 259–68.

MATEESCU, Tudor, “Ester. Pe urmele unui vechi oraş”, *Magazin istoric* VI, 10 (October 1972), 10–14.

MATEESCU, Tudor, “Evacuarea cetăţii Silistra de către trupele ruse (1836)” [The Evacuation of Silistra city by Russian Troops], *Arhiva Românească* I, 1 (1995), 174–9.

MATEESCU, Tudor, „Evreii din oraşul Silistra în timpul stăpânirii otomane" [Jews from Silistra during Ottoman Rule], *Studia et Acta Historiae Judacorum Romaniae* III (1998), 62–93.

MATEESCU, Tudor, „Informaţii despre vestigiile de la mănăstirile din nordul Dobrogei" [], *Biserica Ortodoxă Română* C, 1–2 (1982), 189–92.

MATEESCU, Tudor, „Începuturile industriei moderne în Dobrogea (ultimele decenii ale stăpânirii otomane)" [The Beginnings of Modern Industry in Dobrudja (Last Decades of Ottoman Rule)], *Revista Arhivelor* LXXVIII, 2 (1991), 225–9.

MATEESCU, Tudor, „Însemnări despre burghezia şi moşierimea română din Dobrogea otomană" [Notes on the Romanian Bourgeoisie and Landowners in Ottoman Dobrudja.], *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol" din Iaşi* XXIII, 2 (1986), 271–81.

MATEESCU, Tudor, "La population roumaine du littoral de Dobroudja de la Mer Noire sous la domination ottomane", *Dacoromania* IV (1977–1978), 101–6.

MATEESCU, Tudor, "Les Arabes en Dobroudja", *Studia et Acta Orientalia* XI (1983), 78–83.

MATEESCU, Tudor, "Les dioceses orthodoxes de la Dobroudja sous la domination ottoman", *Balkan Studies* XIII, 2 (1972), 279–300.

MATEESCU, Tudor, "Les Roumains en Dobroudja", *Revue roumaine d'histoire* IX, 2 (1984), 104–15.

MATEESCU, Tudor, „Menţiuni despre ruinele satelor dobrogene în actele «Comisiunii de parcelare a Dobrogei»" [Indications on the Ruins of Dobrudjan Villages in Commission Acts of Lots in Dobrudja] [1882–1883], *Revista Arhivelor* X, 2 (1967), 241–50.

MATEESCU, Tudor, „Mişcări sociale în Dobrogea la sfârşitul secolului al XVIII–lea", *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia* XV, 2 (1970), 9–19.

MATEESCU, Tudor, „Niculiţel (Mănăstirişte) şi Biserica românească din această localitate în timpul stăpânirii otomane" [Niculiţel (Mănăstirişte) and Romanian Church in this Locality during Ottoman Rule], *Biserica Ortodoxă Română* CXVI, 1–6 (1998), 271–83.

MATEESCU, Tudor, „Obiecte bisercești aduse în Dobrogea de la stânga Dunării înainte de 1877" [Religious Objects Brought in Dobrogea from Left Danube before 1877], *Biserica Ortodoxă Română* XLIV, 9–12 (1976), 1039–41.

MATEESCU, Tudor, „Organizarea ecleziastică a românilor din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane", *Biserica Ortodoxă Română* CXV, 9–12 (1977), 971–5.

MATEESCU, Tudor, „Păstoritul mocanilor în zona maritimă Mangalia–Balcic" [The Shepherding of Mocans in the Maritime Area Mangalia–Balchik], *Revista istorică* new series VII, 7–8 (1996), 555–67.

MATEESCU, Tudor, „Pescăria din Delta Dunării a schitului Poiana Mărului", *Glasul Bisericii* XLVIII, 2–3, (1989), 217–22.

MATEESCU, Tudor, „Pescuitul în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane" [The Fishing in Dobrudja during Ottoman Rule], *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol"* XXVIII (1991), 211–21.

MATEESCU, Tudor, „Pomicultura în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane" [The Fruit Growing in Dobrudja during Ottoman Rule], *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol"* XXXI (1994), 377–83.

MATEESCU, Tudor, „Pricini ale românilor din Dobrogea judecate de organele judiciare ale Ţării Româneşti (secolul al XVIII–lea)" [Cases of Romanians from Dobrudja Judged by the Legal Bodies of the Wallachia (18th Century)], *Studii şi materiale de istorie medie* IX (1978), 125–32.

MATEESCU, Tudor, „Proiectul înființării unui schit românesc în Dobrogea la 1872" [The Project of Establishing a Romanian Monastery in Dobrudja at 1872], *Glasul Bisericii* XXXIII, 3–4 (1974), 315–8.

MATEESCU, Tudor, "Projets roumains d'exploitation agricole en Dobroudja au milieu du XXe siècle", *Revue roumaine d'histoire* XI, 4 (1972), 655–63.

MATEESCU, Tudor, „Refugieri ale românilor din Dobrogea la stânga Dunării în timpul războiului ruso-turc din 1828–1829 şi în anii imediat următori" [Refugees of the Romanians from Dobrudja in Left Danube during the Russo–Turkish War of 1828–1829 and in the Coming Years], *Analele Dobrogei* new series, III, 1 (1997), 76–93.

MATEESCU, Tudor, „Relaţiile agrare în Dobrogea în ultimul secol al stăpânirii otomane" [The Agrarian Relations in Dobrudja in the Last Century of Ottoman Rule], *Revista Arhivelor* LXXVIII, Vol. LII, 3 (1991), 332–51.

MATEESCU, Tudor, „Români dobrogeni stabiliţi în stânga Dunării în secolele XVII–XVIII" [Romanians Dobrudjans Established in Left of Danube in 17th–18th Centuries], *Revista Arhivelor* LXIX, 3 (1992), 271–83.

MATEESCU, Tudor, „Sate dobrogene dispărute în cursul secolului al XIX-lea". [Dobrudjans Villages Disappeared during the 19th Century], *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol" din Iaşi* XIII (1976), 171–83.

MATEESCU, Tudor, „Sate dobrogene dispărute în cursul secolului al XIX–lea" [Dobrudjans Villages Disappeared during the 19th Century], *Revista Arhivelor* LXI, 3 (1984), 298–309.

MATEESCU, Tudor, „Sigilii româneşti din Dobrogea înainte de 1877" [Romanian Seals from Dobrudja before 1877], *Hrisovul* 45 (1999), 159–64.

MATEESCU, Tudor, „Ştiri din documente ale Ţării Româneşti despre vechi sate dobrogene (secolele XVI-XVII)" [News from Documents of Wallachia about Old

Dobrudjans Villages (16th–17th Centuries)], *Revista Arhivelor* LXVIII, 4 (1991), 505–8.

MATEESCU, Tudor, „Ştiri noi despre Mânăstirea Cocoşu până la 1877”, *Biserica Ortodoxă Română* CIX, 4-6 (1991), 116–20.

MATEESCU, Tudor, „Ştiri noi despre păstoritul mocanilor în Ţara Românească (secolul al XVIII–lea)” [News about the Shepherding of Mocans in Wallachia (18th Century)], *Revista Arhivelor* LXIX, 1 (1992), 37–41.

MATEESCU, Tudor, „Ştiri noi despre prezenţa mocanilor în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane” [I] [New Testimonies about the Presence of Mocans Dobrudja during Ottoman Rule], *Revista Arhivelor* XLVIII/XXXIII, 3 (1971), 391–417; (II) *Apulum* XI (1973), 423–34.

MATEESCU, Tudor, „Ţărani din Moldova şi Ţara Românească la munci agricole în Dobrogea (secolul al XVIII-lea - prima jumătate a secolului al XIX-lea)” [Peasants from Moldavia and Wallachia at Agricultural Labour in Dobrudja (18th Century–First Half of 19th Century], *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol” din Iaşi* IX (1972), 237–54.

MATEESCU, Tudor, „Un așezământ monahal moldovenesc în Dobrogea - Mănăstirea Taița”, *Mitropolia Moldovei și Sucevei* XLIX, 1–2 (1973), 121–125.

MATEESCU, Tudor, „Un aşezământ monahal transilvănean în Dobrogea. (Contribuţii la istoria Mănăstirii Cocoşu până la 1877)” [A Transylvanian Settlement in Dobrudja. (Contributions to the History of Monastery Cocoşu until 1877)], *Mitropolia Ardealului* XXI, 1–3 (1976), 114-24.

MATEESCU, Tudor, „Un negustor român din Turtucaia înainte de 1877 - Vlad Iordache” [A Romanian Merchant of Turtucaia before 1877 - Vlad Iordache], *Analele Dobrogei* new series, IV, 1 (1998), 57–67.

MATEESCU, Tudor, „Un oraş dobrogean dispărut-Ester” [A Dobrudjan Town Disappeared-Ester], *Pontica* II (1969), 413–26.

MATEESCU, Tudor, „Un preot transilvănean în Dobrogea înainte de 1877 - Ioan Verzea” [A Transylvanian Priest in Dobrudja before 1877 - Ioan Verzea], *Biserica Ortodoxă Română* XCIII, 7–8 (1975), 940–3.

MATEESCU, Tudor, „Un român săcelean în Dobrogea înainte de 1877 - Radu Jalea” [A Romanian from Săcele in Dobrudja before 1877], *Revista de etnografie şi folclor* XLII, 5–6 (1997), 429–40.

MATEESCU, Tudor, „Un sat dobrogean dispărut - Musait” [A Dobrudjan Village Disappeared Dobrogea-Musa], *Analele Dobrogei* VI, 1 (2000), 103–10.

MATEESCU, Tudor, “Un sat dobrogean în stăpânirea mănăstirii Sfântului Ioan din Bucureşti (secolul al XVIII–lea)” [A Dobrudjan Village in the Possession of the

Monastery of St. John in Bucureşti (18th Century)], *Biserica Ortodoxă Română* XCIII, 3–4 (1975), 371–6.

MATEESCU, Tudor, "Une ville disparue de la Dobroudja-Karaharman", *Tarih Enstitüsü Dergisi* [İstanbul] II (1971), 296–344 (and in Turkish, translated: M. Tayyib Gökbilgin, 289–96).

MATEESCU, Tudor, „Vacufurile din Dobrogea şi arhivele lor", *Revista arhivelor* LIII, 4 (1976), 412–7.

MATEESCU, Tudor, TRANDAFIRESCU, Natalia, „Un document despre o biserică din Dobrogea închinată Mănăstirii Sf. Ioan Botezătorul din Sozopol (secolul al XVII–lea)" [A Document about a Church from Dobrudja Dedicated to Monastery of St. John the Baptist in Sozopol (18th Century)], *Revista Arhivelor* LXX, 2 (1993), 170–8.

MAXIM, Mihai, "Le règime juridique des chrétiens dans les ports roumains sous l´administration ottomane (XVI–XVII siècles)", *Analele Universităţii Bucureşti. Seria Istorie* XXIX (1980), 85–90.

MAXIM, Mihai, "Ottomans Documents Concerning the Wallachian Salt in the Ports on the Lower Danube in the Second Half of the Sixteenth Century", *Revue des études sud–est européennes* XXVI, 2 (1988), 133–22.

MAXIM, Mihai, „Teritorii româneşti sub administrație otomană în secolul al XVI–lea", *Revista de istorie* XXXVI, 8 (1983), 802–17; 9, 877–90.

MAXIM, Mihai, „Un tezaur otoman din secolul al XVII–lea descoperit la Nalbant, jud. Tulcea" [An Ottoman Thesaurus from the 17th Century Discovered at Nalbant, Tulcea County], *Cercetări Numismatice* VII (1996), 199–208.

MAXIM, Mihai, NICOLAE, Eugen, „Monede otomane descoperite în necropola medievală de la Enisala", *Peuce* X (1991), 559–73.

MĂNĂSTIREANU, Laurenţiu, „Monumente de artă medievală românească la Niculițel" [Romanian Medieval Art Monuments in Niculiţel], *Îndrumător pastoral* [Tulcea] I, 1 (2009), 264–9.

MĂNUCU-ADAMEŞTEANU, Gheorghe, „Aspecte ale ritului şi ritualului în lumina descoperirilor de la necropola medievală de la Enisala" [Aspects of Rite and Ritual in Light of Findings from the Medieval Necropolis of Enisala], *Peuce* IX (1984), 355–62.

MĂNUCU-ADAMEŞTEANU, Gheorghe, „Necropola medievală de la Enisala. Raport preliminar de săpătură (1977)", *Peuce* VIII (1980), 473–96.

MĂNUCU-ADAMEŞTEANU, Gheorghe, „Raport final asupra locuirii medievale timpurii de la Aegyssus–Tulcea (secolele X–XV)", *Peuce* XI (1995), 363–71.

MĂNUCU-ADAMEŞTEANU, Gheorghe, MĂNUCU-ADAMEŞTEANU, Mihaela, „Studiu preliminar privind cruciuliţele descoperite în aşezarea de la Păcuiul lui

Soare (secolele X-XV)" [Preliminary Study on the Crosses Found in the Settlement of Păcuiul lui Soare (10th-15th Centuries)], Pontica XLIV (2011), 401-45.

MĂRCULEŢ, Vasile, „Dobrogea şi politica pontică a lui Mircea cel Bătrân" [Dobrudja and Pontic Policy of Mircea the Old], *Revista de istorie militară* 1–2 (2008), 41–50.

MĂRCULEŢ, Vasile, „Zona Gurilor Dunării - factor de tensiune în relaţiile moldo–muntene în prima jumătate a secolului al XV-lea" [The Danube Mouth Area - A Tension Factor in the Moldavia-Wallachia Relations in the First Halt of the 15th Century], în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Judeţean Constanţa. Universitatea „Ovidius" Constanţa). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanţa: Ex Ponto, 2008), 167–83.

MĂRIEŞ, Steluţa, „Documente inedite din arhivelor germane privind proiectul de construire a canalului Dunăre–Marea Neagră (1855–1856)" [Unpublished Documents from German Archives on the Construction of the Danube–Black Sea Canal], *Arhivele Olteniei* VI (1989), 153–60.

MEHMET, Mustafa A., „Aspecte din istoria Dobrogei sub dominaţia otomană în veacurile XIV-XVII. (Mărturiile călătorului Evlia Celebi)", *Studii. Revistă de istorie* XVIII, 5 (1965), 1097–1116.

MEHMET, Mustafa A., "Mevlâna ve mevlevilik tarikatinin 'Hoşgörülük' ve 'Hümanist' prenisplerinin osmanli döneminde Dobruca' da türk–islam kültur ocaklari tarafindan yasatilimasi hakkinda bazi mülähazalar" [Some Considerations on the Survival into the Turkish–Islamic Population from Ottoman Dobrudja of the Humanistic Principles and of the Tolerance Belonging to Mevlana Sects], în *I. Milletlerarasi Mevlana Kongresi. First International Mevlana Congress, Tebliğler, Papers, 3–5 may 1987* (Konya, 1988), 159–63.

MIHORDEA, V., „Câteva date privitoare la situaţia ţărănimii din Dobrogea în 1878", *Studii. Revistă de istorie* X, 3 (1957).

MIRCEA, Ion Radu, [Review:] "Veklo Tonev, Dobrudja prez Vizrajdaneto: Kulturen-jivot târkovno nationaleni barbu, revoliutionni drujeniia, Varna, 1973", *Revue des études sud–est européennes* XIV, 3 (1976), 542–44.

MOISE, Marian, MIHALCEA, Alexandru, „Italienii din Dobrogea - mica Italie a unor meşteri mari. 150 de ani de istorie comună" [The Italians from Dobrudja—the Little Italy of Great Craftsmen. 150 Years of Common History], în Virgil Coman (coord. [ed.]), *Dobrogea - model de convieţuire multietnică şi multiculturală* [Dobrogea - Model Multiethnic and Multicultural Cohabitation]. [Volum dedicat aniversării a 130 de ani de la Reintegrarea Dobrogei la Statul Român] (Constanţa: Muntenia, 2008), 133–147.

MOTOC, Ieronim, „Mănăstiri dobrogene din părţile Dunării de Jos”, în *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice şi monumente de artă creştină*. [Lucrare închinată Centenarului Independenţei de Stat a României şi revenirii la trupul ţării a pământului strămoşesc de la Dunăre şi Mare] (Galaţi: Editura Arhiepiscopiei Tomisului şi Dunării de Jos, no year [1977]), 184–202.

MOTOTOLEA, Aurel, „Pafta cu decor realizat în tehnica email cloisonné descoperită la Almalău (com. Ostrov, jud. Constanţa)” [Buckle with Decor in Cloisonné Enamel Technique Discovered at Almalau (Commune Ostrov, Constanţa County)], *Pontica* XLIII (2010), 288–82.

MUNTEANU, Ion, „Consideraţii de ordin strategic asupra evoluţiei Dobrogei în cadrul «Problemei orientale»” [Strategic Considerations on the Evolution of Dobrudja in the «Eastern Question»], *Anuar* [Bucureşti: Institutul pentru Studii Politice de Apărare şi Istorie Militară] 1996, 58–69.

MURAT, Actuan, „Aspecte social-economice din Dobrogea (secolul al XVII-lea)”, în *Comunicări de istorie a Dobrogei*, 2 (Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa) (Constanţa: no publisher, 1983), 31-48.

MUREŞEANU, Sorin, „Reunirea Dobrogei cu România. Reacții şi semnificații” [Reunion of Dobrudja with Romania. Reactions and Meanings], în Gheorghe Iacob, Cătălin Turliuc (eds.), *Istorie şi conştiinţă. Profesorului Ion Agrigoroaiei la a 65–a aniversare* (Iaşi: Editura Universității “Alexandru I. Cuza,” 2001), 99–112. [Supplement of *Analele Ştiinţifice ale Universității “Alexandru I. Cuza. Series Istorie”* XLVI–XLVII (2000–2001).]

NĂSTUREL, Petre S., “La conquête ottomane de Brăila et la création du siège métropolitain de Proilavon”, *Il Mar Nero* [Roma] III (1997), 191–7.

NĂSTUREL, Petre S., “Le littoral roumain de la Mer Noire d’après le portulan grec de Leyde,” *Revue des études roumaines* [Paris] XIII–XIV (1974), 121–34.

NĂSTUREL, Petre S., “Phases et alternatives de la conquête ottomane de la Dobroudja au XVe siècle”, în *Actes du IIe Congrès International des Études du Sud–Est Européen (Athènes, 7-13 Mai 1970)* (Association Internationale des Études du Sud–Est Européen), III (Athènes: no publisher, 1978), 49–58.

NĂSTUREL, Petre S., “Une victoire du voevode Mircea l’Ancien sur les Turcs devant Silistra (c. 1407–1408),” Studia *et Acta Orientalia* 1 (1957), 239–47.

NECULAI, Felix, „Biserica «Sfântul Gheorghe» Tulcea la 150 de ani (1857–2007)”. Lucrare editată de Parohia «Sf. Gheorghe» Tulcea cu prilejul implinirii a 150 de ani de existenţă a bisericii (Tulcea: no publisher, 2007), 88 pp. + 17 pp. ill.

NECULAI, Felix, „Mănăstirea Saon”, în *Domnitorii şi ierarhii Ţării Româneşti, ctitoriile şi mormintele lor* (Bucureşti: Editura Cuvântul Vieţii, 2009).

NESTORESCU, Virgil, „Note de toponimie dobrogeană”, *Studii de slavistică* I (1969), 141–60.

NICOLAE, Constantin, BĂNOIU, Daniela, VLAD, Nicolae, „Aspecte noi privind topografia cetăţii de la Hârşova (jud. Constanţa), *Pontica* XLI (2009), 313–43.

NICOLAE, Eugen, DONOIU, Ion, „Monede de cupru otomane din secolele XIV–XVI descoperite în Dobrogea” [Ottoman Copper Coins from the 14th–16th Centuries Discovered in Dobrudja], *Buletinul Societăţii Numismatice Române* CXXXIV–CXXXIX (1986–1991), 299–302.

NICOLAE, Florentina, „Oraşul Babadag în scrierile lui Dimitrie Cantemir”, în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Judeţean Constanţa. Universitatea „Ovidius” Constanţa). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanţa: Ex Ponto, 2008), 191–3.

OBOROCEANU, Mihaela, „O mărturie a viceconsulului englez, Charles Cunningham, referitoare la Dobrogea (1840)” [A Testimony of English Vice–Consul, Charles Cunningham, About Dobrudja (1840)], în Virgil Coman (ed.), *Dobrogea - model de convieţuire multietnică şi multiculturală* [Dobrogea - Model Multiethnic and Multicultural Cohabitation]. [Volum dedicat aniversării a 130 de ani de la Reintegrarea Dobrogei la Statul Român] (Constanţa: Muntenia, 2008), 88–93.

PANAIT, I. Panait, „Caracterul fundamental al culturii vechi româneşti pe teritoriul dintre Dunăre şi Marea Neagră” [The Fundamental Nature of Ancient Culture on Romanian Territory between the Danube and the Black Sea], *Analele Dobrogei* new series I, 1 (1995), 49–55.

PANAIT, I. Panait, „Porturile dobrogene pe rutele maritime pontice ale sec. XIII–XV”, *Analele Dobrogei* new series, VI, 1 (2000), 98–102.

PANAIT, I. Panait, „Vechimea aşezărilor săteşti de pe braţul Borcea”, *Pontica* IV (1971), 380–2.

PANAIT, I. Panait, RADU, Gheorghe Gh., „Economia Ţărilor Române şi negoţul pontic şi mediteranean cu produse apicole în Evul Mediu” [The Economy of Romanian Principalities and the Pontic and Mediterranean Commerce with Bee Products in the Middle Ages], *Analele Dobrogei* new series, VII, (2002), 53–66.

PANAIT, I. Panait, ŞTEFĂNESCU, Aristide, „Valea Carasu în cartografia medievală” [Carasu Valley in Medieval Cartography], *Pontica* XVIII (1984), 169–76.

PANAITE, Viorel, „…Dunărea, apa de gazii…” [The Danube, as a Ghazî River], în Zoe Petre, Stelian Brezeanu (eds.), *Miscellanea in honorem Radu Manolescu Emerito* (Bucureşti: Editura Universităţii Bucureşti, 1996), 174–89.

PAPACOSTEA, Şerban, „Dobrogea în politica talasocraţiilor bizantină şi genoveză în secolele XIII–XV” [Dobrudja in Policy of Byzantine and Genoese Thalassocraties in 13th–15th Centuries], în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008.*

Orizonturi deschise de mandatul european (Consiliul Judeţean Constanţa. Universitatea „Ovidius” Constanţa). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanţa: Ex Ponto, 2008), 58–61.

PAPASIMA, Tudor, „Monede recent descoperite în satul Credinţa (jud. Constanţa)” [Coins Recently Discovered in Village of Credinţa], *Pontica* XXI–XXII (1988–9), 333–5.

PARASCHIV-TALMAŢCHI, Cristina, TALMAŢCHI, Gabriel, „Hârşova în mărturii cartografice şi documente de–a lungul veacurilor” (II) [Cartography and Documentary Testimonies along the Centuries], *Buletinul Cercurilor Științifice Studenţești. Seria Arheologie–Istorie* IV (1998), 145–53.

PĂCURARIU, Mircea, „Românii transilvăneni în Dobrogea”, în Cristiana Crăciun, Gheorghe Zbuchea (eds.), *Unirea Dobrogei. 130 de ani*. (Liga Culturală pentru Unitatea Românilor de Pretutindeni) (Bucureşti: Editura Semne, 2008), 101-114.

PĂCURARIU, Mircea, „Viaţa bisericească în Dobrogea şi părţile Dunării de Jos, în secolele XV–XIX” [Lucrare închinată Centenarului Independenţei de Stat a României şi revenirii la trupul ţării a pământului strămoşesc de la Dunăre şi Mare], în *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice şi monumente de artă creştină* (Galaţi: Editura Arhiepiscopiei Tomisului şi Dunării de Jos, no year [1977], 170–83.

PĂCURARIU, Mircea, „Viaţa creştină şi organizarea bisericească în ţinuturile Tomisului şi Dunării de Jos de la începuturi până în anul 1864”, în *Arhiepiscopia Tomisului şi Dunării de Jos în trecut şi astăzi* (Galaţi: Editura Arhiepiscopiei Tomisului şi Dunării de Jos, 1981), 11–30.

PÂRVAN, Katiuşa, „Ducaţi munteni descoperiţi la Mănăstirea Cocoş, judeţul Tulcea”, *Cercetări numismatice* IX–XI (2003-2005), 215–23.

PERVAIN, Viorica, „Lupta antiotomană la Dunărea de Jos în anii 1422–1427”, *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj–Napoca* XXVI (1983–4), 85–117.

PLATON, Gheorghe, „Dobrogea - sinteză românească” [Dobrudja - Romanian Synthesis], în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Judeţean Constanţa. Universitatea „Ovidius” Constanţa). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanţa: Ex Ponto, 2008), 48.

PLATON, Gheorghe, „Informaţii noi privind teritoriul şi populaţia Dobrogei în prima jumătate a secolului al XIX–lea” [New Information about the Territory and Population of Dobrudja in the First Half of the 19th Century], *Anuarul Institutului de istorie şi arheologie Iaşi* V (1968), 203–16.

PLATON, Gheorghe, „Un episod din istoria canalului Dunărea Marea-Neagră. Documente privind proiectul din 1855” [An Episode in the History of the Danube–Black Sea Canal. Documents on the Project from 1855], *Acta Moldavis Meridionalis*. Anuarul Muzeului Judeţean Vaslui II (1980), 335–52.

PLATON, Gheorghe, „Dobrogea" [Dobrudja] [respectively-subchap. 4 in Chap. II: *Transilvania, Bucovina, Basarabia, Dobrogea şi românii din dreapta Dunării (1849–1878*], în *Istoria Românilor*, vol. VII. Tom I: *Constituirea României moderne (1821–1878)* (Academia Română). Coordonator: Acad. Dan Berindei (Bucureşti: Editura Enciclopedică, 2003), 794–7.

POHRIB, Adrian, „Farurile Comisiei Europene a Dunării din Delta Dunării şi de pe Insula Şerpilor (1856-1939)", în *Istro-Pontica*, 2 (2014): Studii şi comunicări de istorie a Dobrogei. Actele Sesiunii Naţionale de Comunicări Ştiinţifice "Istro–Pontica. Tulcea - 505 ani de la prima atestare documentară". Tulcea, 28–30 septembrie 2011. Editori: Aurel–Daniel Stănică, Cristian Leonard Micu (Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2014), 71–84.

POP, Angela, „Un călător francez în Dobrogea: Eugéne Blondeau", în *Comunicări de istorie a Dobrogei* (Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa), 1 (Constanţa: no publisher, 1980), 81–9.

POPEEA, Alexandru, CUSTUREA, Gabriel, „Tezaurul monetar din secolul al XVIII–lea de la Lanurile (jud. Constanţa)", *Buletinul Societăţii Numismatice Române* LXX–LXXIV (1976–80), 124–8, 389–94.

POPESCU, Anca, „Anul 1540 şi problema «închiderii» Mării Negre otomane" [Year 1540 and the Turning Point of the Question of the Black Sea «Enclosure» by the Ottomans], *Studii şi materiale de istorie medie* XXIII (2005), 183–94; and "La mer Noire ottomane: *mare clausum? mare apertum?*," in Faruk Bilici, Ionel Cândea, Anca Popescu (eds.), *Enjeux politiques, économiques et militaires en Mer Noir (XI*[e]*–XIX*[e] *siècles). Études à la memoire de Mihail Guboglu*. Sous la direction de… (Braïla: Musée de Braïla–Éditions Istros, 2007), 141–70.

POPESCU, Anca, „Circulaţia mărfurilor la Dunărea de Jos reflectată în kanunname-le (a doua jumătate a sec. al XVI–lea)" [The Circulation of Goods in the Lower Danube Region as Reflected in the *Kanunname* (Second Half of the 16th Century)], *Revista istorică* new series VI, 3–4 (1995), 255–78.

POPESCU, Anca, „Circumscripţii vamale otomane în zona Pontului Stâng şi a Dunării de Jos" [Ottoman Custom Areas in the Left Pontic and Lower Danube Regions], în Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr (eds.), *Naţional şi universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Şerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani* (Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1998), 312–25.

POPESCU, Anca, „Dobrogea în epoca otomană: kazaua Hârșova (sec. XVI)" [Dobrudja in Ottoman Times: the Kaza of Hârșova in 16th C.], *Studii și Materiale de Istorie Medie* XXXIII (2015), 85–112.

POPESCU, Anca, „Dobrogea otomană (sec. XV–XVI): disocieri teritorial-administrative şi cronologice" [Ottoman Dobrudja (15th–16th Centuries):

Territorial–Administrative and Chronological delimitations], în Dumitru Ţeicu, Ionel Cândea (coord.), *Românii în Europa medieval (între Orientul bizantin şi Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei* (Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2008), 633–52.

POPESCU, Anca, „Dobrogea otomană" [Ottoman Dobrudja], în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Judeţean Constanţa. Universitatea „Ovidius" Constanţa). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanţa: Ex Ponto, 2008), 139–50.

POPESCU, Anca, "Ester au XVIe siècle. Nouvelles contributions", *Revue des études sud–est européennes* L (2012), 191–202.

POPESCU, Anca, „Fiscalitate otomană în porturile danubiano-pontice. Un document" [Ottoman Fiscality in Danubian–Pontic Ports. A Document], *Revista istorică* new series VIII, 9–10 (1997), 615–32.

POPESCU, Anca, „Flotila Dunării otomane (secolul al XVI–lea)", *Studii şi materiale de istorie medie* XXI (2003), 151–60.

POPESCU, Anca, "Les «derbendci» au Bas-Danube (XVIe siècle)", *Studia et Documente Turcologica* [II], 2 (2014), 195-204, facsim., maps. "Derbendgii la Dunărea de Jos în a doua jumătate a sec. XVI" [The *Derbeneci* of the Lower Danube in the Late 16th Century], *Revista de istorie militară* 1–2 (2013), 12–7.

POPESCU, Anca, "Multiple Toponomy in the Sancak of Silistria (16th Century)", în Tasin Gemil, Nagy Pienaru (coord. [ed.]), *Moştenirea istorică a tătarilor* (Universitatea "Babeş–Bolyai"-Cluj–Napoca. Institutul de Turcologie şi Studii Central–Asiatice. *Tatar History, Culture and Civilization* Series), II (Bucureşti: Editura Academiei Române, 2012), 199–216; in Romanian: *Studii şi materiale de istorie medie* XXIX (2011), 163–82.

POPESCU, Anca, "Notes on Ottoman Toponymy: the 'X nâm-ı diğer Y' (the sancak of Silistria)"- http://www.academia.edu/6199945/Karasu_nam_i_diger_Gonci_pazari_Medcidiye_

POPESCU, Anca, „O hartă osmană a Dobrogei de la mijlocul secolului XVII", *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol" din Iaşi* XXII, 2 (1985), 631–7.

POPESCU, Anca, „Portul Constanța în comerțul Mării Negre în secolul al XVI–lea", în Constantin Rezachevici (coord.), *Izvoare istorice, artă, cultură şi societate. În memoria lui Constantin Bălan (1928–2005)* (Bucureşti: Editura Speteanu, 2010), 199–209.

POPESCU, Anca, „Portul Tulcea în documente otomane din secolul al XVI-lea" [Tulcea Harbour in 16th Century Ottoman Documents], în *Istro–Pontica*, 2 (2014): Studii şi comunicări de istorie a Dobrogei. Actele Sesiunii Naţionale de Comunicări Ştiinţifice "Istro–Pontica. Tulcea - 505 ani de la prima atestare

documentară”. Tulcea, 28–30 septembrie 2011. Editori: Aurel–Daniel Stănică, Cristian Leonard Micu (Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2014), 23–32.

POPESCU, Anca, „Schela Măcin în secolul al XVI–lea (după reglementări comerciale otomane)” [The Scaffolding of Măcin in the 16th Century (By Ottoman Commercial Regulations)], în Valeriu Sârbu, Cristian Luca (eds.), *Miscellanea Historica et Archaeologica in Honorem Professoris Ionel Cândea* (Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2009), 295–310.

POPESCU, Anca, „Străjuirea navigației pe Dunăre în epoca otomană: *derbendcilik*–ul” [Policing the Danube in Ottoman Age: The *Derbendcilik*], *Studii şi materiale de istorie medie* XXVIII (2010), 149–68.

POPESCU, Anca, "The Region of Dobrudja from the Middle Ages to the end of Ottoman Rule,” în *Encyclopaedia of the Hellenic World, Black Sea* (2008)

POPESCU, Anca, "Un document ottoman concernant le commerce au Bas–Danube (XVIe siècle)”, *Revue Roumaine d´Histoire* XXXI, 3–4 (1992), 331–8.

POPESCU, Anca, „Vestigii ale organizării Dobrogei preotomane într-un defter din anul 1530” [Relics of pre-Ottoman Dobrudja Organization in a Defter from 1530], în Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr, (eds.), *Vocaţia istoriei. Prinos profesorului Şerban Papacostea*. Volum îngrijit de … (Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2008), 505–30.

POPESCU, Anca, VOINEA, Valentina Mihaela, SZMONIEWSKI, Bartłomiej, MOTOTOLEA, Aurel, Florea, Mihai, „Noi descoperiri de epocă otomană pe Valea Casimcei: Cheia-Pazvant” [New Archeological Descoveries in the Casimcea River Valley], în *ArheoVest* **III:** *Interdisciplinarity in Archaeology and History*. *In Memoriam Florin Medeleţ [1943–2005]. Indisciplinaritate în Arheologie şi Istorie. Timişoara 28 noiembrie 2015* (Asociaţia Arheo Vest Timişoara). Editori: Sorin Forţiu, Andrei Stavilă (Timișoara–Szeged: JATE Press Kiadó, 2015), 509–29; ill.

POPOVICI, Ion, „Un naufragiu din secolul al XVIII–lea” [Discovery at Sulina of a Genovese shipwrecks], *România liberă* XXXIV, 9919, September 15 (1976), 2.

POSTELNICU, Valentina, „Legăturile dintre locuitorii Dobrogei şi ai Transilvaniei - expresie a voinţei de unire”, *Delta* XVI, 1803, November 17 (1983), 3.

RADA, Mihai, COCHINĂ, Nicolae, „Identificarea aerofotografică a oraşului medieval Ester, judeţul Constanţa” [Aerial Photography Identification of Medieval Town Ester, Constanţa County], *Revista muzeelor şi monumentelor. Monumente istorice şi de artă* XL, 2 (1977), 62–4.

RADU, Elena, „Cadrul istorico–juridic internaţional al dezvoltării Sulinei. «Chestiunea Sulina» în atenţia Marilor Puteri la începutul sec. al XIX–

lea. Principalele momente ce au influenţat comerţul şi navigaţia", *Itinerariu istoric* I, 6 [no year /2013/], 51–67—http://www.academia.edu/7835393/2013_6.

RĂDULESCU, Adrian, „«Istoria o fac oamenii»". Viitoarea secţie muzeistică de istorie medie, modernă şi contemporană" [Interview with Adrian Rădulescu /by Costin Constandache/] *Dobrogea nouă* XXVII, 8177, December 7 (1974), 2, 3.

RĂMUREANU, Ion, „Mitropolia Vicinei şi rolul ei în păstrarea ortodoxiei în ţinuturile româneşti", în *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice şi monumente de artă creştină*. [Lucrare închinată Centenarului Independenţei de Stat a României şi revenirii la trupul ţării a pământului strămoşesc de la Dunăre şi Mare] (Galaţi: Editura Arhiepiscopiei Tomisului şi Dunării de Jos, no year [1977]), 149–69.

RODAN, Dan, "Franz Babinger et la Dobroudja ottomane dans les XVIème–XVIIème siècles", în Stoica Lascu, Melek Fetisleam (eds.), *Contemporary Research in Turkology and Eurasian Studies. A Festschrift in Honor of Professor Tasin Gemil on the Occasion of His 70th Birthday* (Babeş–Bolyai University. The Institute of Turkology and Central Asian Studies) (Cluj–Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2013 [2015], 725–37.

RODAN, Dan, „Teritoriile româneşti sub stăpânire otomană în istoriografia românească a secolului XX", *Studii şi articole de istorie* LXXI (2006), 189–211.

RUNCAN, Nechita, „Contribuţia Bisericii Ortodoxe la realipirea [*Sic!*] pământului Dobrogei la Patria Mamă" [The Contribution of the Orthodox Church at the Annexation [*Sic!*] of Dobrudja Land to Motherland], *Analele Universităţii „Ovidius" Constanţa. Seria Facultăţii de Teologie Ortodoxă* I, 1 (2002–2003), 235–46.

SCURTU, Costin, „Războaiele est-europene şi Dobrogea în secolul al XIX–lea" [The East–European Wars and Dobrudja in the 19th Century], *Acta Musei Porolissensis* XXX (2008), 433-48.

SIMION, Gavrilă, „Observaţii asupra unor probleme numismatice şi economice la Dunărea de Jos în lumina unor tezaure monetare de la sfârşitul secolului al XVIII–lea şi începutul secolului al XIX–lea" [Observations on Numismatic and Economic Problems in the Lower Danube in the Light of the Coins Hoards from Late 18th Century and Early 19th Century], *Peuce* II (1971), 293–333.

SIZOI, Ivan, „Necrasovite Cossaks in Dobrudja (1740–1864)", în Iolanda Ţighiliu, Marian Cojoc (eds.), *Dobrudja. A Cross Cultural Blend: Multi–Ethnic Space* (Târgovişte: Cetatea de Scaun, 2007), 23–38.

SOREANU, Mircea, „Fortificaţii şi porturi otomane la Marea Neagră" [Fortifications and Otoman Ports at Black Sea], *Revista de istorie militară* 3-4/119-120 (2010), 12-20.

SPINEI, Victor, „Dobrogea Medievală-Via Gentium", în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Judeţean Constanţa. Universitatea „Ovidius" Constanţa). [Volum editat cu

prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanţa: Ex Ponto, 2008), 62–3.

STAN, Gligor, „Dobrogenii - «nişte fraţi patrioţi hierbinţi ai patriei noastre, România»”, *Delta*, X, 1450, February 10 (1977), 1, 7.

STAN, Gligor, „Românii în Dobrogea. Dicţionar istoric dobrogean”, *Delta* VI, 1051, July 10 (1973), 2.

STAN, Gligor, „Unirea Dobrogei cu Ţara Românească. Tulcea-file de istorie”, *Delta* VI, 1099, September 5 (1973), 2.

STANCIU, Gigi, „Dobrogea şi negoţul pontic mediteraneean în Evul Mediu,” *Confluenţe literare* III, 735, January 4 (2013)-http://confluente.ro/Dobrogea_si_negotul_pontic_mediteraneean_gigi_stanciu_1 357320728.html.

STANCIU, Marin, „Constanţa la mijlocul secolului XIX” (I–II), *Litoral* XVI, 1645, September 21 (1986), 4; 1647, September (1986), 4.

STANCIU, Ştefan, „Comisia Europeană a Dunării şi românii în prima sa perioadă de activitate (1856–1861)”, *Studii şi materiale de istorie modernă* XV (2002), 5–30.

STANCIU, Ştefan, „Transport de mărfuri efectuate de flota elenă pe Dunărea Maritimă în perioada 1847-1861” [Goods Shipping Performed by the Greek Fleet on the Maritime Danube during 1847–1861], *Danubius* XXIII (2005), 95-106.

STĂNCIUGEL, Robert, „Permanenţa şi continuitatea românilor autohtoni în Dobrogea”, în Cristiana Crăciun, Gheorghe Zbuchea (eds.), *Unirea Dobrogei. 130 de ani*. (Liga Culturală pentru Unitatea Românilor de Pretutindeni) (Bucureşti: Editura Semne, 2008), 33–60.

STĂNESCU, H., “Monuments d’Art Turc en Dobroudja”, *Studia et Acta Orientalia* III (1961), 177–89.

STĂNICĂ, Aurel, „Tulcea. Un centru economic la Dunărea de Jos în secolul al XVI-lea” [Tulcea. An Economic Centre at the Lower Danube in the 16th Century], *Peuce* II (2004), 199-206.

STĂNICĂ, Aurel, AILINCĂI, Sorin Cristian, IGNAT, Adina, ZVÎNCĂ, Iuliana, „Noi descoperiri funerare de pe teritoriul localităţii Enisala (com. Sarichioi, jud. Tulcea)”, *Peuce* new series III–IV (2005–2006), 317–30.

STROIA, Marian, „O sursă mai puţin cunoscută despre localităţi din Dobrogea la începutul epocii moderne: însemnările lui F.F. Berg (1826)” [A Lesser Known Source about Places from Dobrudja in the Early Modern Era: F.F. Berg’s Notes], *Revista istorică* new series, II, 1–2 (1991), 199–204.

ŞERBAN, Constantin, ŞERBAN, Victoria, „Rolul economic şi politico–militar al oraşelor din Dobrogea de nord în secolele XVI–XVIII”, *Peuce* II (1971), 283–91.

ŞOPU, Dumitru, „Şcoli româneşti în Dobrogea până la 1878” [Romanian Schools in Dobrogea up to 1878], în Virgil Coman (ed.), *Dobrogea - model de convieţuire*

multietnică şi multiculturală [Dobrogea-Model Multiethnic and Multicultural Cohabitation]. [Volum dedicat aniversării a 130 de ani de la Reintegrarea Dobrogei la Statul Român] (Constanţa: Muntenia, 2008), 96–102.

ŞTEFĂNESCU, Liviu, „Contribuţii privind alcătuirea tematicii Muzeului de istorie medie, modern şi contemporană a Dobrogei", *Revista muzeelor şi monumentelor. Muzee* 3 (July–September 1976), 28–9.

ŞTEFĂNESCU, Liviu, „Perspective ale muzeografiei dobrogene pentru istoria medie", *Pontica* V (1972), 577–83.

ŞTEFĂNESCU, Ştefan, „De la Dacia Pontica la România" [From Dacia Pontica to Romania], in Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878-2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Judeţean Constanţa. Universitatea „Ovidius" Constanţa). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanţa: Ex Ponto, 2008), 54-6.

TERTECEL, Adrian, „O problemă de geografie istorică. Cernavodă şi Cervena Voda" [A Problem in Historical Geography. Cernavodă and Cervena Voda], *Studii şi materiale de istorie medie* XX (2002), 343–6.

TERTECEL, Adrian, Izbucnirea războiului ruso–otoman 1710–1711 pentru stăpânirea Bazinului Mării Negre (Un izvor narativ ottoman)", *Revista istorică* V, 11 / 12 (1995), 1197–221.

TERZI, Arzu, "The Socio–Economic Situation of Maçin in the Middle of the Nineteenth Century", în Faruk Bilici, Ionel Cândea, Anca Popescu (eds.), *Enjeux politiques, économiques et militaires en Mer Noir (XIVe–XXIe siècles). Études à la memoire de Mihail Guboglu*. Sous la direction de … (Braïla: Musée de Braïla–Éditions Istros, 2007), 353–60.

TODOROV, Nicolaj, "La ville balkanique aux XV–XIX siècles. Développement socio–économique et démographique," *Buletin AIESEE* [Bucarest] XV–XVI (1977–8), 5–456.

ŢURLEA, Petre, "«Suvenire de voiaju» [1861]. Imagini dobrogene de acum 125 de ani", *Magazin istoric* XX, 6 (June 1986), 21, 22, 25.

ȚVETKOVA, Bistra, Gjaca [Ghiață], Anca, "*Novonameren otkăs ot djelepke şanskia registăr za severoiztocina Bălgariia i Dobrudja ot 1573g.* [New Discovered Fragment from the Great Record of *Celep* on the North-Eastern Bulgaria and Dobrudja, în 1573], *Izvestia na Narodnata Biblioteka „Kiril i Metodii"* [Sofia] XIV/XX (1976), 349-60.

UNGUREANU, Al., „O misiune franceză în Ţara Românească, Moldova şi Dobrogea în anul 1848" [A French Mission in the Wallachia, Moldavia, and Dobrudja in Year 1848], *Revista arhivelor* XII, 1 (1969), 81–90.

UNGUREANU, George, „Amurgul stăpânirii otomane în Dobrogea", în Cristiana Crăciun, Gheorghe Zbuchea (eds.), *Unirea Dobrogei. 130 de ani*. (Liga Culturală pentru Unitatea Românilor de Pretutindeni) (Bucureşti: Editura Semne, 2008), 73-84.

URSU, Nicolina, „Consideraţii privind demografia Dobrogei din secolul al XI-lea până la jumătatea secolului al XIX-lea”, *Analele Dobrogei* new series IV, 1 (21998), 45–56.

URSU, Nicolina, „Contribuţii privind demografia Dobrogei între anii 1850–1878” [Contributions to the Demography of Dobrudja between Years 1850–1878], *Analele Dobrogei* new series VI, 1 (2000), 195–203.

URSU, Nicolina, „Deplasări demografice din Ţara Românească în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane”, în *Comunicări de istorie a Dobrogei*, 2 (Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa) (Constanţa: no publisher, 1983), 7–20.

URSU, Nicolina, „Problema revenirii Dobrogei la România în context intern şi internaţional” [The Problem of Dobrudja's Return to Romania in Internal and International Context], *Analele Dobrogei* new series V, 1 (1999), 166–73.

VASILIU, Ioan, „Cimitirul medieval de la Isaccea. Biserica Sf. Gheorghe” [Medieval Cemetery at Isaccea. Church of St. George], *Peuce* XI (1995), 373–409.

VASILIU, Ioan, „Mircea cel Mare şi Dobrogea”, *Tomis* XXI, 8 (August 1986), 13.

VASILIU, Ioan, „Ştiri istorice şi date arheologice referitoare la oraşul Babadag în Evul Mediu” [Historical News and Archaeological Data on Babadag in the Middle Ages], *Peuce* XII (1996), 195–224.

VELICHI, Constantin N., „Emigrarea bulgarilor din Sliven în Ţara Românească în anul 1830”, *Romanoslavica* X (1964), 289–314.

VELICHI, Constantin N., „Emigrarea bulgarilor în Ţara Românească în timpul războiului ruso–turc din 1806–1812”, *Romanăslavica* VIII (1963), 27–58.

VELICHI, Constantin N., „Emigrări la nord şi la sud de Dunăre în perioada 1828-1834”, *Romanoslavica* XI (1965), 67–116.

VELIMAN, Valeriu Veliman, „Toponimul «Dobrogea» în documente turceşti” [The Toponym «Dobrogea» in Turkish Documents], în Tahsin Gemil (coord.), *Tătarii în istorie şi în lume* (Bucureşti: Editura Kriterion, 2003), 171–8.

VELTER, Ana-Maria, Custurea, Gabriel, “Medieval Coins Hoards from the 16th-17th Centuries Found in Dobrudja”, în Gabriel Custurea, Mihai Dima, Gabriel Talmaţchi, Ana–Maria Velter, *Coin hoards of Dobrudja*, I (Constanţa: Ex Ponto, 2007), 115–293.

VELTER, Ana-Maria, Custurea, Gabriel, „Monede spaniole descoperite în Dobrogea”, în Mihaela Iacob, Ernest Obrländer–Târnoveanu, Florin Topoleanu (eds.), *Istro–Pontica. Muzeul tulcean la a 50–a aniversare 1950–2000. Omagiu lui Simion Gavrilă la 45 de ani de activitate: 1955–2000.* Volum îngrijit de Mihaela Iacob, Ernest Obrländer–Târnoveanu, Florin Topoleanu (Consiliul Judeţean Tulcea) (Tulcea: no publisher), 573–80.

VERGATTI, Radu–Ştefan [and: CIOBANU, Radu–Ştefan], „Contribuţii la reconstituirea civilizaţiei Dobrogei medievale timpurii (sec. X–XV). Sugestii pentru organizarea primei părţi a secţiei de istorie medievale din cadrul Muzeului de istorie a Dobrogei", *Revista muzeelor şi monumentelor. Muzee* III (July–September 1974), 29–32.

VERGATTI, Radu–Ştefan, „125 de ani de la Unirea Dobrogei cu România" [125 Years since the Union of Dobrudja with Romania], în Cristiana Crăciun (ed.), *Congresele spiritualităţii româneşti*. Ediţiile a VII–a şi a VIII–a (Bucureşti: Artemis, 2004), 55–7.

VERGATTI, Radu–Ştefan, „A fost pierdută Dobrogea de Mircea cel Bătrân?" [Dobrogea was Lost by Mircea the Old?], *Revista de istorie* XXXIX, 8 (1986), 764–73.

VERGATTI, Radu–Ştefan, „Acţiuni ale domnilor români de la Mihail I la Vlad Ţepeş (1418-1462) pentru apărarea unităţii cu Dobrogea", *Dorul* [Aalborg–Danemarca] XI, 138 (May 2001).

VERGATTI, Radu–Ştefan, „Consideraţii asupra situaţiei demografice în Dobrogea în secolele XIII–XIV", în *Revista Muzeului Naţional* VII (1983), 109–20.

VERGATTI, Radu–Ştefan, „Din demografia istorică a Dobrogei în evul mediu românesc", în Louis Roman, Radu-Ştefan Vergatti, *Studii de demografie istorică românească* (Bucureşti: Editura Enciclopedică, 2002), 213–l43.

VERGATTI, Radu–Ştefan, „Dinamica conştiinţei de neam la românii dobrogeni între răscoala condusă de Tudor Vladimirescu şi Războiul pentru Independenţa de stat. Evoluţia ideii de independenţă (1821–1877)", *Dorul* [Aalborg–Danemarca] XI, 142 (October 2001).

VERGATTI, Radu–Ştefan, „Lupta domnilor Ţării Româneşti - de la Mihail până la Vlad Ţepeş (1418-1462) - pentru apărarea unităţii cu Dobrogea" [The Fight of the Rulers of the Wallachia-from Mihail until Vlad the Impaler (1418–1462) - for Defending the Unity with -Dobrudja], *Muzeul Naţional* 4 (1978), 81–91.

VERGATTI, Radu–Ştefan, „Metodele cercetării demografiei istorice pentru Dobrogea medievală", *Studii danubiene* [Galaţi] I, 1 (2009), 78–80.

VERGATTI, Radu–Ştefan, „Noi informaţii asupra campaniei lui Vlad Ţepeş în Dobrogea", *Dorul* [Aalborg–Danemarca] XI, 139 (June 2001).

VERGATTI, Radu–Ştefan, „O problemă de geopolitică pontică: Stăpânirea şi populaţia Dobrogei în prima parte a secolului al XIX-lea (1812-1878)", *Geopolitica. Revistă de Geografie Politică, Geopolitică şi Geostrategie* II, 6 (2004).

VERGATTI, Radu–Ştefan, „Populaţia Dobrogei" [respectively—Subchap. 3 in Chap. II: *Potenţialul uman al Ţărilor Române (1711–1820*)], în *Istoria Românilor*, vol. VI: *Românii între Europa Clasică şi Europa Luminilor (1711–1821)* (Academia Română). Coordonatori: Dr. Paul Cernovodeanu, Membru de onoare al Academiei

Române. Prof. univ. dr. Nicolae Edroiu, Membru corespondent al Academiei Române. Secretar ştiinţific: Constantin Bălan (Bucureşti: Editura Enciclopedică, 2002), 99–102.

VERGATTI, Radu–Ştefan, „Retour sur la domination de la Dobroudja par Mircea le Grand”, *Pontica* XLIII (2010), 165–75.

VERTAN, Antoaneta, CUSTUREA, Gabriel, „Descoperiri monetare în Dobrogea” (VI), *Pontica* XVII (1984), 245–56; (VII), *Ibid*. XIX (1986), 297–310; (X), *Ibid*., XXVIII–XXIX (1995–1996), 309–21.

VITCU, Dumitru, „Dobândirea şi integrarea Dobrogei la România în preocupările cărturarului şi omului politic Mihail Kogălniceanu” [The Achieving and Integration of Dobrudja at Romania in Concerns of the Scholar and Politician Mihail Kogălniceanu], în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Judeţean Constanţa. Universitatea „Ovidius” Constanţa). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanţa: Ex Ponto, 2008), 194-208.

VÎLCU, Aurel, „Stadiul cercetărilor de numismatică otomană în România”, în Călin Felezeu (ed.), *Studii şi cercetări de turcologie contemporană. Omagiu Profesorului Mihail Maxim* (Cluj–Napoca: Editura Tribuna), 2004, 41–52.

VLĂDESCU, Elena Mihaela, „Lăcaşuri de cult ale musulmanilor dobrogeni”, în Mădălina Lasca, Erol Menadil (coord.), *Din istoria tătarilor. Contribuţii istoriografice* (Uniunea Democrată a Tătarilor Turco–Musulmani din România/ Romanya Müslüman Tatar Türklerĭ Demokrat Bĭrlĭgĭ Filiala Constanţa Köstencĭ Şubesĭ. Universitatea „Ovidius” Constanţa Facultatea de Istorie şi Ştiinţe Politice. Centrul de Studii şi Cercetări ale Istoriei şi Civilizaţiei Zonei Mării Negre secolele XIX–XXI), II (Constanţa: Ovidius University Press, 2011), 141–8.

VOŞLOBAN, Gavrilă. „Ion Ghica şi Dobrogea”. File de istorie *Dobrogea nouă* XXVI, 7840, November 4 (1973), 3.

ZAHARIA, Petru, „Sulina-Porto-franc (1870–1939)”, *Peuce* VIII (1980), 515–29.

ZĂNOAGĂ, Bogdan. „Dobrogea, creuzet al interferenţelor etno-cultural-religioase în secolele XV–XIX” [Dobrudja, Etnic–Cultural–Religious Interferences in the 15th–19th Centuries], în *Un proiect de reîmpăcare a bisericilor. O punte între biserici, culture şi religii* (Cluj–Napoca: Accent, 2007), 199–204; also in German, in *Die Geschichte der christlichen Kirchen aufarbeiten. Healing of Memories zwischen Kirchen, Kulturen un Religionen. Ein Versöhnungsprojekt der Kirchen in Rumänien* (Cluj–Napoca, Leipzig, 2007), 241–6.

ZECHERU, Dana, „Toponimia turcească în Dobrogea între realitate demografică şi conservatorism lingvistic”, în Virgil Coman (coord. [ed.]), *Dobrogea-model de convieţuire multietnică şi multiculturală* [Dobrogea-Model Multiethnic and

Multicultural Cohabitation. [Volum dedicat aniversării a 130 de ani de la Reintegrarea Dobrogei la Statul Român] (Constanţa: Muntenia, 2008), 381–94.

ZUICĂ, Eugen, „Aspecte ale istoriei catolicismului în zona gurilor Dunării, în secolul al XVII–lea” [Aspects of History of Catholicism at the Danube Mouths in the 17th Century], în Ştefan Stanciu, Costin Croitoru (eds.), *Perspective asupra istoriei locale în viziunea tinerilor cercetători. Pagini de istorie gălăţeană*, I (Brăila, Galaţi: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2005), 53–62.

OSMANISTICA ÎN ROMÂNIA - REPERE BIBLIOGRAFICE

Gabriel CUSTUREA*
Andreea ANDREI*

Abstract:

The authors make a review of the evolution of osmanistics in Romania from the begining of the 20th century until present. The efforts to establish the necessary tools for this field of Romanian istoriography are noticed: collections of documents, dictionaries, paleograph albums, as well as the studies and summaries, that have resulted from the work of brilliant generations of scholars. Currently, there are no premises for continuing these efforts, although there are strong research centers such as those in Bucharest, Cluj-Napoca or Constanţa.

Rezumat:

Autorii fac o trecere în revistă a evoluției osmanisticii în România de la începutul secolului al XX-lea până în prezent. Sunt apreciate eforturile de creare a instrumentelor necesare acestei ramuri a istoriografiei românești: culegeri de documente, dicționare, albume de paleografie, ca și studiile și sintezele care au rezultat din munca unor generații strălucite de cercetători. În prezent, nu sunt premize ale continuării acestor eforturi, deși există centre de cercetare puternice cum sunt cele de la București, Cluj-Napoca sau Constanța.

Key-words: *osmanistics, Ottoman Empire, research*
Cuvinte cheie: *osmanistică, Imperiul Otoman, cercetare*

Demersul nostru istoriografic nu este singular, de-a lungul deceniilor existând din partea cercetătorilor bilanțuri ale momentului[1], unele de mare întindere[2] și altele

* Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, Piața Ovidiu, nr. 12, 900745, Constanța
e-mail: *custurea@gmail.com*; andreiandreea03@yahoo.com.

[1] Guboglu 1956a, 314-350; Halevy 1959, 113-125.

[2] Prodan 1999a, 7-82; Prodan 1999b, 83-178; Prodan 2000, 237-248; Prodan 2002-2003, 561-593; Prodan 2004a, 153-167; Prodan 2004b, 51-210; Prodan 2004c, 153-167; Prodan 2006, 189-211; Prodan 2011, 295-304; Dumitrașcu, Lascu 2013, 685-724.

publicate chiar în reviste din străinătate pentru a obține un impact mai profund[3]. Contribuția noastră se limitează să reliefeze doar câteva repere dintr-o ramură a istoriografiei românești și să marcheze, atât cât se poate, pilonii unui întreg eșafodaj științific. Încă din zorii statului modern România, cu deosebire după obținerea independenței, oamenii de cultură și-au dat seama de importanța consultării arhivelor otomane pentru scrierea istoriei naționale. Erau la mijloc cinci secole de istorie comună, care trebuia scrisă, și astfel apar texte programatice, urmate de acțiuni diplomatice de adunare a documentelor istorice[4]. Abia secolul următor aduce în scenă cercetătorii care vor trece la fapte, la îndeplinirea unui proiect coerent pentru istoriografia românească. C. Giurescu apare ca inițiator al unui astfel de demers prin lucrarea sa referitoare la *capitulațiile* Țărilor Române[5]. Trebuia creată infrastructura unei astfel de întrepinderi și, iată că N. Iorga întemeiază, în preajma Primului Război Mondial, Institutul pentru Studiul Europei Sud-Orientale (1914-1923) cu publicația *Bulletin de l'Institut pour l'Étude de l'Europe Sud-Orientale* (nr. I-X). Conflictul mondial, apoi situația precară a României, întârzie punerea în operă a dezideratului istoriografiei naționale. Refacerea Institutului lui Nicolae Iorga[6], apariția apoi a celui de Balcanologie[7], cu reviste proprii și un cerc de istorici gravitând în jurul lor, creează premise mai bune pentru punerea în practică a studiului osmanisticii în țara noastră.

Dincolo de încercările meritorii ale lui H.Dj. Siruni[8] și ale lui A. Antalffi[9] se simțea nevoia, așa cum argumenta și N. Iorga în 1928, creerii unei școli de osmanistică, fapt care se va produce abia în deceniul următor, prin invitarea la Iași a savantului german Franz Babinger[10]. După un debut bucureștean în 1934, când

[3] Guboglu 1956b, 454-475; Guboglu 1968, 265-272; Guboglu 1990, 91-147; Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1969, 351-361; Feneșan 1996, 25-36; Maxim, Maxim 2002, 221-241; Murgescu 2002, 148-162; Murgescu 2003, 127-140.

[4] M. Kogălniceanu în ședința Adunării Deputaților din 19.06.1889 solicita ca obiectiv de maximă urgență copierea documentelor otomane legate de istoria românilor. După zece ani, acestea intrau în fondurile Bibliotecii Academiei Române din Ordinul Primului Ministru D.A. Sturdza și prin diligențele atașatului cultural de la Istanbul, Trandafir Djuvara, 1558-1778, cf. Anca Popescu, http://www.cultura.postdoc.acad.ro/cursanti/anca%20popescu.pdf (17 august 2016).

[5] Giurescu 1908.

[6] *Revue historique du Sud-Est Europeéne* (1924-1948) înlocuiește *Bulletin de l'Institut pour l'Étude de l'Europe Sud-Orientale*, ca revistă de specialitate a institutului.

[7] Institul de Balcanologie întemeiat de V. Papacostea, ca o instituție privată în 1937 - din 1943 instituție publică până în 1948 - edita revista *Balcania* (1938-1947).

[8] Siruni 1940; Siruni 1941; Siruni 1942, 129-165; Siruni 1943.

[9] Antalffy 1933, 3-56; Antalffy 1934a, 33-42; Antalffy 1934b, 8-23; Antalffy 1934c, 204-207; Antalffy 1937, 217-235; Prodan 1996, 90-100.

[10] Prodan 2003, 200-211.

susține prelegeri la Universitatea București și la Institutul Sud-Est European, în toamna lui 1937, răspunzând invitației lui Gh. Brătianu, va preda cursuri și seminarii de limbă și istorie turco-osmană la Iași. Cu aceste preparative se va înființa, în capitala Moldovei, pe lângă Facultatea de Litere și Filosofie, Institutul de Turcologie (1 aprilie 1940), cu sprijinul neprecupețit al ambasadorului Turciei, Hamdullah Subhi Tanrîöver, care a funcționat până în anul 1945.

Pornind de la acest nucleu, care a dat ca specialiști pe Mihail Guboglu și Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, după o perioadă de frământări și așezări în noi cadre juridice ale instituțiilor științifice din România (Reforma comunistă a învățământului și a Academiei Române) s-a trecut, chiar dacă nu în mod programatic, la crearea instrumentelor de lucru pentru osmanistica din România. Un rol deosebit, de pionierat, i-a revenit lui M. Guboglu[11]. Dar, cea mai mare întreprindere istoriografică începută în deceniul șapte al secolului al XX-lea a fost editarea izvoarelor otomane referitoare la istoria României, activitate care continuă și în prezent[12]. În cadrul acestei acțiuni s-au înscris numeroasele specializări și documentări ale cercetătorilor în arhivele turcești, rodul acestor strădanii fiind colecția de microfilme ”Turcia”, de la Direcția Generală a Arhivelor Statului, cu un număr de peste 120.000 de cadre[13].

Alături de această valorizare a documentelor primare, cercetătorii români întocmesc lucrări privind Statul Otoman, legislația, tradițiile și cultura otomană[14], pentru a lărgi cunoștințele generațiilor de studenți și specialiști. Ei se încadrau astfel pe drumul deschis de Nicolae Iorga cu monumentala sa istorie a Imperiului Otoman[15].

O parte esențială a activității osmansticii românești o constituie studiile și articolele, dar mai ales sintezele privind relațiile româno-otomane, cărora li s-au

---

[11] Guboglu 1955; Guboglu 1958; Maxim 1984; Panaite 2007; Panaite 2008.

[12] Guboglu 1960; Guboglu 1965; Guboglu, Guboglu 1974; Mehmet 1966; Mehmet 1976a; Mehmet 1980; Mehmet 1983; Mehmet 1986; Decei 1970b, 79-88; Decei 1974a, 101-160; Decei 1975a, 158-169; Decei 1975b, 163-178; Germil 1984; Veliman 1984; Maxim 1974; Maxim 1988, 113-122; Maxim 1999; Maxim 2001; Maxim 2008; Maxim 2012; Maxim 2013a.

[13] DGAR, Ghidul microfilmelor, III, Documente din arhivele străine, București, 1979.

[14] Mehmet 1976b; Mehmet 2016; Decei 1978a; Ekrem 1981; Ekrem 1998; Panaite 1988, 877-894; Panaite 1994a, 100-114; Panaite 1994b, 259-276; Panaite 1998; Panaite 2000; Panaite 2003, 83-116; Panaite 2004; Panaite 2006, 124-141; Panaite 2013; Beldiceanu, Năsturel 1991, 61-118; Popescu 1995a, 201-206; Popescu 1995b, 255-278; Popescu 1998, 312-325; Popescu 1999, 129-149; Popescu 2003a, 79-89; Popescu 2005, 183-194; Popescu 2006, 31-40; Popescu 2007a, 141-169; Popescu 2008a, 505-530; Popescu 2008b, 633-652; Popescu 2010, 149-168; Felezeu 2012; Burlacu 2014.

[15] Iorga 1908; Iorga 1909; Iorga 1910; Iorga 1911; Iorga 1913.

consacrat câteodată cariere întregi[16]. Adunând un asemenea bagaj de informație, în activitatea specialiștilor români a apărut necesitatea adâncirii studiului și, astfel, s-au născut lucrări care tratează în profunzime teritoriile românești aflate sub stăpânire otomană[17].

De-a lungul anilor au luat naștere nuclee de specialiști concentrate în jurul unor instituții de cercetare sau universitare. Dacă primul Institut de turcologie apărea la Iași sub conducerea lui Franz Babinger, din deceniul șase al secolului trecut ștafeta a fost preluată de capitală prin Facultatea de Istorie din cadrul Universității București, Arhivele Statului și Institutul de Istorie „Nicolae Iorga". În aceste centre și-au desfășurat sau își desfășoară activitatea generații de cercetători[18]. Aceștia și-au găsit exprimarea științifică în reviste de specialitate, difuzate în țară și peste hotare[19].

Și în diasporă au existat specialiști care au abordat probleme ale osmantisticii, unii dintre ei dedicându-și întreaga carieră acestei ramuri a istoriei medievale[20].

Dincolo de punerea în valoare a izvoarelor documentare, în ultima jumătate de secol aria cercetărilor privind epoca otomană și moștenirea ei în România a cuprins și studiul ceramicii, cu un început timid făcut de cercetătoarea Corina Nicolescu[21], iar în

[16] Decei 1978b; Gemil 1991; Maxim 1993; Ekrem 1994; Murgescu 2012.

[17] Decei 1969, 575-591; Decei 1970a, 97-119; Decei 1970c, 9-21; Decei 1974b, 12-26; Decei 1974c, 291-306; Felezeu 1996; Felezeu 2014; Feneşan 1985-1986, 99-136; Feneşan 2000; Feneşan 2014; Feneşan 2015; Feneşan 2016; Gemil 2004; Maxim 2006; Maxim 2011; Maxim 2013; Maxim 2015; Popescu 1992, 331-337; Popescu 1997-1998, 209-257; Popescu 2003b, 151-160; Popescu 2013; Popescu 2015, 85-112; Croitoru 2013, 2017-223; Croitoru 2016.

[18] Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1942; Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1944, 363-391; Alexandrescu â-Dersca Bulgaru 2006; Ghiață 1974, 43-126; Ghiață 1975-1976, 71-106; Tsvetkova, Ghiață 1976, 349-359; Ghiață, 1987, 39-47; Ghiață 1993, 126-142; Pienaru 1985, 418-432; Pienaru 1989, 189-207; Pienaru 1990, 69-103; Pienaru 1996, 483-510; Pienaru 1997, 85-96; Pienaru 1998a, 181-185; Pienaru 1998b, 264-303; Pienaru 1999, 57-84; Pienaru 2002, 229-241; Pienaru 2003a, 33-57; Pienaru 2003b, 175-194; Pienaru 2008, 83-97; Pienaru 2011a, 85-98; Pienaru 2011b, 56-66; Pienaru, Cristea 2012, 43-58; despre M. Guboglu, vezi Popescu 2007, 29-60; Tertecel 2002a, 343-346; Tertecel 2002b, 229-243; Tertecel 2003a, 181-195; Tertecel 2003b, 147-158; Tertecel 2004, 63-80.

[19] Revue des Études Sud-Est Européen, Studia et Acta Orientalia, Revista Arhivelor, Revue Roumaine d'Histoire, Studii şi materiale de istorie medie.

[20] Beldiceanu 1942, 392-408; Beldiceanu 1957, 70-86; Beldiceanu 1964, 36-90; Beldiceanu Steinherr, Beldiceanu 1964, 91-115; Beldiceanu 1966, 83-132; Beldiceanu 1968, 215-262; Beldiceanu 1969, 239-266; Beldiceanu, Zerva 1969, 1-17; Beldiceanu 1973, 73-90; Beldiceanu 1976; Berindei, Veinstein 1981, 251-328; Beldiceanu, Bacqué-Grammont, Cazacu 1982, 48-66; Berindei 1971, 393-409; Berindei 1972, 338-367; Berindei, Veinstein 1987; Berindei 1991, 161-188; Cazacu 1982, 27-41; Cazacu 2013, 303-328; Matei 2008.

[21] Nicolescu 1967a, 245-251; Nicolescu 1967b, 287-308.

ultimul deceniu, prin eforturile susținute ale Niculinei Dinu[22]. Un alt aspect al cercetării moștenirii otomane îl constituie studiul monetăriei turcești. Început episodic în perioada interbelică, studiul numismaticii otomane a devenit sistematic după deceniul cinci al secolului al XX-lea când a intrat în preocupările cercetătorilor, căpătând o amploare tot mai mare[23].

Din cele prezentate până acum se observă că mare parte din pregătirea generațiilor de turcologi s-a făcut cu dificultate, uneori prin forțe proprii (învățarea limbii turce cu ajutorul unui hoge, a unor membri ai familiei, ai unor profesori particulari etc.), accesul la documentele aflate în arhive și biblioteci din străinătate a fost dificil, în cel mai bun caz limitat, iar publicarea rezultatelor acestor cercetări nu s-a făcut ritmic și la propoțiile necesare cantității mari de documente[24].

După 1989 și în domeniul osmanisticii au apărut schimbări. Este de remarcat libertatea de circulație a cercetătorilor, care a mărit posibilitățile de informare și documentare[25].

Se observă o creștere a rolului provinciei în organizarea manifestărilor științifice, dar și lipsa unui program unitar la nivel național, a unei strategii de punere în valoare a moștenirii celor cinci secole de relații bilaterale. Se publică volume de comunicări, au loc colocvii și simpozioane, fără un proiect unitar, ci doar ca rezultat al unor aniversări, comemorări sau proiecte despre minorități. Manifestările științifice s-au înmulțit, multe dintre ele fiind organizate în colaborare cu Ambasada și Consulatul Republicii Turcia sau cu organizațiile etnice ale minorității turco-tătare[26].

---

[22] Dinu 2004, 191-218; Dinu 2006, 167-169; Dinu 2008, 100-103; Batariuc, Dinu 2008, 755-768; Dinu 2009, 323-345; Batariuc, Dinu 2009, 421-424; Dinu 2010, 303-320; Dinu 2011, 140-159; Batariuc, Dinu 2013, 411-416; Tănase, Dinu 2015, 69-95; Drașovean, Feneșan, Flutur, Szenmiklosi, El Susi, Kopeczny, M-Kiss, Șeptilici, Dinu 2007; 127-141.

[23] Vîlcu 2004, 41-52; Custurea 2013, 81-84, n. 4-19.

[24] Anca Popescu, http://www.cultura.postdoc.acad.ro/cursanti/anca%20popescu.pdf (17 august 2016).

[25] Vezi Anca Popescu, http://www.cultura.postdoc.acad.ro/cursanti/anca%20popescu.pdf (29 august 2016).

[26] Simpozionul internaţional *Relaţiile româno-turce în perioada 1918-1995* (Asociaţia Cultural-Ştiinţifică România-Turcia, preşedinte Tasin Gemil), Bucureşti, 14 iunie 1995; Expoziţia *Şase secole de relaţii româno-turce oglindite de numismatică* (Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti), Bucureşti, octombrie-decembrie 1995; Simpozionul *Relaţii româno-otomane şi româno-turce* (Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti), Bucureşti, 22 aprilie 1996; *International Symposium The Danube and Black Sea in the Ottoman Era,* Centrul de studii turcice (Bucureşti), Societatea Turcă de Istorie (Ankara), Bucureşti, 7-9 octombrie 2004; Simpozionul Internaţional *Romanian relations: past and present* (Ambasada Turciei, ICR Istanbul, Centrul de

Centrele puternice au supraviețuit - și ne referim aici mai ales la capitală cu Facultatea de Istorie[27] și Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, iar între timp se afirmă cele din provincie, cu deosebire Constanța[28] și Cluj[29], cu grupări de cercetători și reviste proprii care să asigure evoluția turcologiei pe mai departe. Problema, una dintre ele, dar cea mai stringentă, este formarea noilor generații de specialiști care să îi înlocuiască pe cei care vor ieși din sistemul de cercetare și educațional la sfârșitul deceniului al II-lea al secolului al XXI-lea. Nimic, nicio strategie coerentă, niciun program de lungă durată care să dea speranța de perenitate acestei ramuri a medievisticii românești.

Studii Turce al Universităţii Bucureşti, Bucureşti, 26 octombrie 2005; *Al III-lea Congres Internaţional privind civilizaţia islamică în Balcani, (*Centrul Internaţional de Studii privind Istoria, Cultura şi Arta Islamului, *Bucureşti),* Bucureşti, 1-5 noiembrie 2006; Simpozionul *Incursiuni în istoria relaţiilor româno-turce. Momente de toleranţă şi prietenie*, Izmir, 2007; Expoziţia *Covoare anatoliene din Transilvania* (Muzeul Sakıp Sabancı, ICR din Istanbul), Catalogul expoziţiei: *In Praise of God - Anatolian Rugs in Transylvanian Churches 1500-1750,* Istanbul, 2007; Simpozionul *Interferenţe culturale româno-turce în perioada Iorga-Atatürk* (ICR „Dimitrie Cantemir” – Turcia, Centrul Cultural „Atatürk”, Ankara), Ankara, 17 aprilie 2008; Simpozionul turco-român *Mustafa Kemal Atatürkc (1881-1938), ctitor al Turciei moderne* (Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa), Constanţa, 2 octombrie 2008; Simpozionul *Prietenia istorică Româno-Turcă în zona Dunării şi a Mării Negre* (Centrul Cultural Turc „Yunus Emre” Constanţa, Consiliul Superior „Atatürk” pentru Cultură, Limbă şi Istorie din Ankara, Centrul de Studii Turce „Dimitrie Cantemir” al Universităţii Bucureşti, Muzeul Brăilei, Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa), Expoziţia *Să trăim împreună sub bolta cerească*, Constanţa, 18-21 octombrie 2012; Simpozionul internaţional *Moştenirea culturală turcă în Dobrogea* (proiect AFCN, Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa, Institutul de Turcologie şi Studii Central-Asiatice, Universitatea Babeş Bolyai, Cluj-Napoca), Constanţa, 24-25 septembrie 2013; Expoziţia *Confluenţe culturale româno-turce: patrimoniul covoarelor anatoliene al României* (Muzeul de pictură şi sculptură al Turciei, Ankara, Institutul Cultural Turc „Yunus Emre”, Institutul Cultural Român „Dimitrie Cantemir”, Muzeul Brukenthal Sibiu), Ankara, 11-20 martie 2013; Workshop-ul *Dobrogea otomană – coordonate istorice și arheologice*, Tulcea, 20-22 octombrie 2016, în cadrul proiectului AFCN, *Cartografierea cetăților medievale dispărute din Dobrogea.*

[27] Laboratorul de studii otomane din cadrul Facultății de Istorie, Universitatea București (1985-1993), editor al revistei *Caietele laboratorului de Studii Otomane* 1/1990, 2/1993 și continuat de Centrul de Studii turco-otomane din 1993 cu *Revista Romano-Turcica* 1/2003; Institutul de studii orientale Sergiu Al. – George înființat în 1990, transformat în anul 2008 în Centrul de studii euroasiatice și afroasiatice din cadrul Bibliotecii Metropolitane București.

[28] Centrul de studii eurasiatice (2004), Universitatea „Ovidius” Constanţa, cu Revista Română de studii eurasiatice începând cu 2005 (ajunsă la nr. 11/2015)

[29] Institutul de turcologie și studii central-asiatice, Universitatea Babeş Bolyai, Cluj-Napoca (2009), cu revista Studia et documenta turcologica 1/2013; 2/2014.

Totuși, rămâne credința că absolvenții universităților citate mai înainte (București, Cluj-Napoca, Constanța), cu sprijinul unor programe interculturale româno-turce sau ale unor proiecte europene, vor continua tradiția, aproape seculară, de studiere a documentelor otomane privind Țările Române.

Bibliografie

Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M. M. 1942, *La Campagne de Timûr en Anatolie (1402),* București.

Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M. M. 1944, *A propos d'un firman du sultan Mustafa III*, Balcania 7, 2, 363-391.

Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M. M. 1969, *Les Etudes islamiques en Roumanie*, REI 37, 2, 351-361.

Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M. M. 2006, *Seldjoukides, Ottomans et l'espace roumain, publié par les soins de Dr. Cristina Feneşan,* Istanbul, 5-7; 13-15.

Antalffy, A. 1933, *Călătoria lui Evlia Celebi prin Moldova în anul 1659 (traducere din textul turcesc)*, BCIR 12, București, 3-56.

Antalffy, A. 1934a, *Două documente din Biblioteca Egipteană de la Cairo despre cucerirea Chiliei și Cetății Albe în 1484*, RI 20, 1-3, București, 33-42.

Antalffy, A. 1934b, *Münșa'at al Salatin al lui Rukhsanzade Ahmed Feridum, et-tevkü (pomenit și supt numele de Ahmed Feridun Bei nișangi) ca izvor pentru istoria românilor,* BCIR 13, București, 8-23.

Antalffy, A. 1934c, *Câteva însemnări scurte, I-IV*, RI 20, 1-3, București, 204-207.

Antalffy, A. 1937, *Vechea cronică otomană, editată de dr. Friedrich Giese, ca izvor pentru istoria românilor (traduse din limba turcească),* RI 23, 1-3, București, 217-235.

Batariuc, P. V., Dinu, N. 2008, *Vase tip Miletus descoperite la Suceava, Strada Dragoș Vodă*, în Țeicu, D., Cândea, I. (eds.), *Românii în Europa Medievală (între Orientul Bizantin și Occidentul Latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei,* Brăila, 755-768.

Batariuc, P. V., Dinu, N. 2009, *Islamic water filter jug found in the Romstorfer Collection in Suceava*, Peuce, S.N. 7, 421-424.

Batariuc, P. V., Dinu, N. 2013, *O descoperire uitată de la Suceava. Un ou din ceramică de Kütahya*, Apulum 50, 411-416.

Beldiceanu, N. 1942, *Problema tratatelor Moldovei cu Înalta Poartă în lumina cronicii Pečevi*, Balcania 5, 1, 392-408.

Beldiceanu, N. 1957, *La crise monétaire ottomane au XVIe siècle et son influence sur les principautés roumains,* SOF 16, 70-86.
Beldiceanu, N. 1964, *La conquête de cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayezid II*, SOF 23, 36-90.
Beldiceanu, N. 1966, *Sur les Valaques des Balkans slaves à l'époque ottomane (1450-1550),* REI 34, 1, 83-132.
Beldiceanu, N. 1968, *Kilia et Cetatea Albă à travers les documents ottoman*, REI, 36, 2, 215-262.
Beldiceanu, N. 1969, *La Moldavie ottomane à la fin du XVe siècle et au début du XVIe siècle*, REI 37, 2, 239-266.
Beldiceanu, N. 1973, *Le vozarliq. Une institution ponto-danubienne*, SOF 32, 73-90.
Beldiceanu, N. 1976, *Le monde ottoman des Balkans (1402-1566). Institutions, société, économie*, London.
Beldiceanu, N., Năsturel, P. Ș., *Droits sur la terre de labour dans les Balkans et en Anatolie à l'époque ottoman (XIVe – XVIe siècles),* SOF 50, 61-112.
Beldiceanu, N., Bacqué-Grammont, J.-L., Cazacu, M. 1982, *Recherches sur les Ottomans et la Moldavie ponto-danubienne entre 1484 et 1520*, Bulletin of the School of Oriental and African Studies 45, 2, 48-66.
Beldiceanu, N., Zerva, G. 1969, *Une source ottomane relative à la campagne du Süleyman le Législateur contre la Moldavie (1538),* Acta Historica, Societas Academica DacoRomana 1, 1-17.
Beldiceanu Steinherr, I., Beldiceanu, N. 1964, *Acte du régne de Selim I concernant quelques échelles danubienne de la Valachie, de Bulgarie et de Dobroudja*, SOF 23, 91-115.
Berindei, M. 1971, *Contribution à l'étude du commerce Ottoman des fourrures moscovites. La route moldavo-polonaise, 1453-1700,* Cahiers du monde russe et sovietique 12, 4, 393-409.
Berindei, M. 1972, *Le problème des „Cosaques" dans la seconde moitié du XVI^éme siècle. A propos de la révolte de Ivan Vodă, voiévode de Moldavie*, Cahiers du monde russe et soviétique 12, 3, 338-367.
Berindei, M. 1991, *L'Empire Ottoman et la "route Moldave" avant la conquête de Chilia et de Cetatea Albă (1484)*, RRH 30, 161-188.
Berindei, M., Veinstein, G. 1981, *Les posessions ottomanes entre Bas-Danube et Bas-Dniepr. Réglements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Aqkerman 1570*, Cahiers du monde russe et soviétique 22, 2-3, 251-328.
Berindei, M., Veinstein, G. 1987, *l'Empire ottoman et les pays roumains, 1544-1545. Étude et documents,* Cambridge Mass, Harvard Ukrainian Research Institute, Paris.
Burlacu, I. 2014, *Mita (rüşvet-ul) în relațiile româno-otomane (1400-1821),* Brăila.
Cazacu, M. 1982, *Les Ottomans sur les Bas-Danube au XVe siècle. Quelques precisions*, SOF 41, 27-41.

Cazacu, M. 2013, *Grecs, Romains et autochtones au Bas-Danube dans l'Antiquité et au Moyen Âge*, în Păun, R.G., Cristea, O. (eds.), *Istoria: Utopie, amintire și proiect de viitor. Studii de istorie oferite profesorului Andrei Pippidi la împlinirea a 65 de ani*, Iași, 303-328.

Croitoru, G. F. 2013, *Quelques aspects concernant la frontière entre la Valachie et la kaza de Giurgiu pendant les siècles XVI-XIX*, Studia et documenta turcologica 1, 207-223.

Croitoru, G.F. 2016, *Giurgiu sub administrația otomană (secolele XV-XIX)*, Brăila, 2016.

Custurea, G. 2013, *Circulația monedei otomane în Dobrogea. Repertoriu numismatic*, în T. Gemil, G. Custurea, D. R. Cornea (coord.), *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea* București, 81-104.

Decei, A. 1969, *La ville de Sibiu dans les sources historiques turques*, RRH 8, 3, 575-591.

Decei, A. 1970a, *Extrase din istoricii turci contemporani privind judeţul Hunedoara în anii 1659, 1660/61 şi 1666*, Sargeţia, 7, 97-119.

Decei, A. 1970b, *Manuscrisele turceşti şi arabe din Biblioteca Battyaneum [sec. XVI-XVIII]*, Apulum 8, 79-88.

Decei, A. 1970c, *Sursele istorice turceşti privind stăpânirea otomană asupra Banatului*, Studii de Istorie a Banatului 2, 9-21.

Decei, A. 1974a, *Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanuni, după unele documente turceşti inedite (1533-1534)*, SMIM 7, 101-160.

Decei, A. 1974b, *Aspecte economice şi sociale din viaţa Banatului în epoca otomană*, Studii de Istorie a Banatului 3, 12-26.

Decei, A. 1974c, *Incursiunea (Akin) lui Mihalogiu Ali Beg asupra Orăzii în anul 1474, pe temeiul istoriei lui Ibn Kemal*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ştefan Pascu*, 291-306.

Decei, A. 1975a, *Izvoare turceşti despre Mihai Viteazul*, RA 52, 2, 158-169.

Decei, A. 1975b, *Răsunătoarea acţiune a lui Mihai Viteazul la sud de Dunăre în septembrie-octombrie 1598, înfăţişată în Cronicile turceşti*, în Cernovodeanu, P., Rezachevici, C. (ed.), *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, Bucureşti, 163-178.

Decei, A. 1978a, *Istoria Imperiului Otoman până la 1656*, București.

Decei, A. 1978b, *Relații româno-orientale. Culegere de studii*, București.

Dinu, N. 2004, *Ceramica otomană descoperită la Brăila (II)*, Istros 11, 191-218.

Dinu, N. 2006, *Ceramica de tip Milet descoperită la Brăila*, Arheologia Moldovei 29, 167-169.

Dinu, N. 2008, *Ceramica otomană descoperită la Brăila*, în Rădulescu, G., Gaiu, C. (eds.), *Vasaria medievalia*, Cluj Napoca, 100-103.

Dinu, N. 2009, *Ceramica otomană descoperită în Dobrogea*, Pontica 42, 323-345.

Dinu, N. 2010, *Ceramica otomană descoperită în Dobrogea*, Pontica 43, 303-320.

Dinu, N. 2011, *Ceramica otomană descoperită în București (2007-2009),* în Mănucu-Adameșteanu Gh. (ed.), *O jumătate de veac în slujba istoriei Bucureștilor. Omagiu profesorului Panait Ion Panait la 80 de ani,* București, 140-159.

Drașovean, F., Feneșan, C., Flutur, A., Szenmiklosi, A., El Susi, G., Kopeczny, Z., M-Kiss, H., Șeptilici, R., Dinu, N. 2007, *Timișoara în amurgul Evului Mediu. Rezultatele cercetărilor arheologice preventive din centrul istoric,* Timișoara, 127-141.

Dumitrașcu, G., Lascu, S. 2013, *Dobrudja under Ottoman Rule (With an Additional Bibliography),* în Lascu, S., Fetisleam, M. (eds.), *Contemporary Research in Turkology and Eurasian Studies, in Honor of Professor Tasin Gemil on the occasion of his 70th birthday*, Cluj-Napoca, 685-724.

Ekrem, M. A. 1981, *Civilizația turcă,* București.

Ekrem, M. A. 1994, *Din istoria turcilor dobrogeni*, București.

Ekrem, M. A. 1998, *Istoria Imperiului Otoman și a sud-estului european (1300-1918),* București.

Felezeu, C. 1996, *Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană (1541-1668),* Cluj Napoca.

Felezeu, C. 2012, *Imaginea otomanului și a civilizației otomane în cultura românească*, Cluj-Napoca.

Felezeu, C. 2014, *Principatul Transilvaniei în epoca suzeranității otomane (1541-1688),* Cluj- Napoca.

Feneșan, C. 1985-1986, *Din premizele luptei antiotomane a Țărilor Române în vremea lui Mihai Viteazul. Mișcările populare din 1594 în eialetul Timișoara*, AIIACN 27, 99-136.

Feneșan, C. 1996, *Research on the Tahrir Defetrleri on Romania*, Osmanlı Araştırmaları, 16, 25-36.

Feneșan, C. 2000, *Le statut de dependence de la Principauté de Transylvanie envers la Porte en 1541*, RÉSEE 37-38, 1999-2000, 79-90.

Feneșan, C. 2014, *Vilayetul Timișoara (1552-1716),* Timișoara.

Feneșan, C. 2015, *Islamismul în Banat. Viața mistică și culturală, credința islamică ortodoxă și credința populară în vilayetul Timișoara*, Timişoara.

Feneșan, C. 2016, *Cultura otomană a vilayetului Timișoara (1552-1716),* Timișoara.

Gemil, T. 1984, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601-1712),* București.

Gemil, T. 1991, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, București.

Gemil, T. 2004, *Regimul timariot și aplicarea lui în ținuturile istorice românești administrate de Poarta Otomană*, Constanța.

Ghiață, A. 1974, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, SISEE I, 43-126.

Ghiață, A. 1975-1976, *Contribuții noi privind unele aspecte ale societății românești din Dobrogea în secolele XV-XIX*, MSSI 4, 1, 71-106.

Ghiață, A. 1987, *Structures socio-économiques en Dobroudja (XVIe s.),* AUB, ist. 36, 39-47.

Ghiață, A. 1993, *Brăila și ținutul înconjurător într-un registru de recensământ inedit de la sfârșitul secolului al XVI-lea*, Caietul Seminarului special de științe auxiliare ale istoriei 4, 126-142.

Giurescu, G. 1908, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană. Studiu istoric*, București.

Guboglu, M. 1955, *Tabele sincronice. Datele hegirei şi datele erei noastre cu o introducere în cronologia musulmană,* Bucureşti.

Guboglu, M. 1956a, *Orientalistica română,* SAI 1, 314-350.

Guboglu, M. 1956b, *Contributions roumaines aux etudes orientales,* AO 24, 3, 454-475.

Guboglu, M. 1958, *Paleografia şi diplomatica turco-osmană. Studiu şi album*, Bucureşti.

Guboglu, M. 1960, *Catalogul documentelor turceşti*, I (1958-1913), Bucureşti.

Guboglu, M. 1965, *Catalogul documentelor turceşti*, II (1455-1829), Bucureşti.

Guboglu, M. 1968, Romanya *Türkolojisi ve Romen Dilinde Türk Sözleri hakkında Bazı Araştırmalar. Memleketimizde Türk Dilinin Öğrenilmesi*, în *Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildirillerden Ayrıbasım*, Istanbul, 265-272.

Guboglu, M., Mehmet, M. 1966, *Cronici turceşti privind Ţările Române. Extrase, I, sec. XV – mijlocul sec. XVII*, Bucureşti.

Guboglu, M. 1974, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase II. Sec. XVII – începutul sec. VIII*, București.

Guboglu, M. 1990, *Romanya'da Türkoloji Çalışmalarının Sonuçları ve Gelișmeleri (1948-1988),* Türk Dünyası Araștırmaları 64, 91-147.

Halevy, M. A. 1959, *Notes bio-bibliographiques concernant l'histoire des etudes orientales en Roumanie,* SAO 2, 113-125.

Iorga, N. 1908, *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt*, I.

Iorga, N. 1909, *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt*, II.

Iorga, N. 1910, *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt*, III.

Iorga, N. 1911, *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt*, IV.

Iorga, N. 1913, *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt*, V.

Matei, I. 2008, *Reprezentanții diplomatici (capuchehăi) ai Țării Românești la Poarta Otomană*, București.

Maxim, L. 2006, *"Raiaua" Turnu (1419-1829). Studiu monografic,* mss., teză de doctorat (coord. Tasin Gemil), Constanța.

Maxim, M. 1974, *Culegere de texte otomane.* Fasc. I. *Izvoare documentare şi juridice (sec. XV-XX)*, Bucureşti.

Maxim, M. 1984, *Limba turco-osmană. Curs practic*, Bucureşti.

Maxim, M. 1988, *Ottoman Documents concerning the Wallachian salt in the ports on the Lower Danube in the second half of the sixteenth century*, RÉSEE 26, 2, 113-122.

Maxim, M. 1993, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu,* București.

Maxim, M. 1999, *L'Empire Ottoman au Nord du Danube et l'autonomie roumaine au XVIe siècle (Étude et documents)*, Istanbul.

Maxim, M. 2001, *Romano-Ottomanica. Essays & Documents from the Turkish Archives*, Istanbul.

Maxim, M. 2008, *Noi documente turcești privind Țările Române și Înalta Poartă (1526-1602),* Brăila.

Maxim, M. 2011, *Brăila 1711. Noi documente otomane,* Brăila.

Maxim, M. 2012, *O istorie a relațiilor româno-otomane, cu documente noi din arhivele turcești,* I. Perioada clasică (1400-1600), Brăila.

Maxim, M. 2013a, *O istorie a relațiilor româno-otomane, cu documente noi din arhivele turcești,* II. De la Mihai Viteazul la fanarioți (1601-1711/1716), Brăila.

Maxim, M. 2013b, *Brăila otomană. Materiale noi din arhivele turcești. Registre de recensământ din secolul 16*, Brăila.

Maxim, M. 2015, *Regimul creștinilor în Casa Islamului: cu privire specială la creștinii din Kazaua Brăilei (1538-1828), în lumina documentelor din arhiva otomană din Istanbul. Studii și cercetări închinate ÎPS Cassian, Arhiepiscopul Dunării de Jos*, Brăila.

Maxim, M., Maxim, L. 2002, *Romanya'da Osmanlı Araștırmaları*, în *Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 221-241.

Mehmet, M. A. 1976a, *Documente turcești privind istoria României,* I. 1455-1747, București.

Mehmet, M. A. 1976b, *Istoria turcilor*, București.

Mehmet, M. A. 1980, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase. III, sfârșitul sec. XVI – începutul sec. XX,* București.

Mehmet, M. A. 1983, *Documente turcești privind istoria României,* II. 1774-1791, București.

Mehmet, M. A. 1986, *Documente turcești privind istoria României,* III 1791-1812, București.

Mehmet, M. A. 2016, *Haremul sultanilor otomani*, București.

Murgescu, B. 2002, *Byzantine and Ottoman Studies in the Romanian Historiography. A Brief Overview,* în *Clio in the Balkans. The Politics of History Education,* Thessaloniki, 148-162.

Murgescu, B. 2003, *Some Considerations on the Romanian Historiography about the Ottoman-Romanian Commercial Relations*, Romano-Turcica, 1, Bucarest-Istanbul, 127-140.

Murgescu, B. 2012, *Țările Române între Imperiul Otoman și Europa creștină*, București.

Nicolescu, C. 1967a, *La céramique ottomane des XVIe siècles dans les pays Romains*, SAO 5-6, 245-251.

Nicolescu, C. 1967b, *Ceramica otomană de Iznik din secolele XVI-XVII găsită în Moldova*, Arheologia Moldovei 5, 287-308.

Panaite, V 1988, *Reprezentanța diplomatică a Țării Românești la Poarta otomană în epoca lui Constantin Brâncoveanu*, RI 41, 877-894.

Panaite, V. 1994a, *Regimul negustorilor străini în 'ahdname-lele otomane (sec. XV-XVII). O radiografie (I),* Sud-Estul și Contextul European, Buletin al ISSEE, 2, 100-114.

Panaite, V. 1994b, *Trade and Merchants in the 16th century. Ottoman-Polish Treaties*, RÉSEE 32, 3-4, 259-276.

Panaite, V. 1998, *Limbajul politico-juridic în Islamul otoman*, București.

Panaite, V. 2000, T*he Ottoman Law of war and Peace. The Ottoman Empire and Tribute Payers*, New York.

Panaite, V. 2003, *The Re'ayas of Tributary-Protected Principalities (the 16th-18th century*), Romano-Turcica 1, Istanbul, 83-116.

Panaite, V. 2004, *Diplomația occidentală, comerț și drept otoman. Secolele XV-VII,* București.

Panaite, V. 2006, *Negustorii străini "protejați" în Imperiul Otoman în secolele XVI-XVII. Observații generale,* în Dobre, M. (coord.), *Istorie și ideologie*, București, 124-141.

Panaite, V. 2007, *Limbajul otoman al războiului şi păcii în spaţiul otoman. Dicționar de termeni și expresii,* Bucureşti.

Panaite, V. 2008, *Dreptul păcii şi războiului în Islamul otoman. Glosar şi bibliografie,* Bucureşti.

Panaite, V. 2013, *Război, Pace și comerț în Islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor*, București.

Pienaru, N. 1985, *Imagini și stereotipuri despre otomani în veacul al XV-lea*, RI 38, 5, 418-432.

Pienaru, N. 1986, *Relațiile lui Mircea cel Mare (1388-1418) cu Mehmed I Çelebi (1413-1421),* RI 29, 8, 774-794.

Pienaru, N. 1989, *Les Pays Roumains et le Proche Orient (1420-1429).* Part I, RRH 28, 3, 189-207.

Pienaru, N. 1990, *Les Pays Roumains et le Proche Orient (1420-1429).* Part II, RRH 29, 1-2, 69-103.

Pienaru, N. 1996, *Relațiile lui Mircea cel Bătrân cu emiratul pontic Candar-oğullari*, RI 7, 7-8, 483-510.

Pienaru, N. 1997, *Informații istorice dintr-o colecție inedită de documente otomane din 1737: Telhisat-I Sadrazam Muhsinzade Çelebi Abdullah Pașa*, SMIM 15, 85-96.

Pienaru, N. 1998a, *Un raport viziral (telhis) inedit din 1737 referitor la Ibrahim Muteferikka și Ahmed Pașa Bonneval*, în *In Honorem Dr. Paul Cernovodeanu*, București, 181-185.

Pienaru, N. 1998b, *Tratatul de pace moldo-otoman (1486),* în Cristea, O., Lazar, G. (eds.), *Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, București, 264-303.

Pienaru, N. 1999, *Marea Neagră și Otomanii. I. Politica pontică a lui Bayezid Fulgerul*, RI X, 1-2, 57-84.

Pienaru, N. 2002, *Un document otoman necunoscut din 1476*, RI 13, 1-2, 229-241.

Pienaru, N. 2003a, *The Black Sea and the Ottomans: The Pontic Policy of Bayezid the Thunderbolt*, în Karpat, K. H., Zens, R. W. (eds.), *Ottoman Borderlands. Issues, personalities and Political Changes*, Madison, 33-57.

Pienaru, N. 2003b, *Confruntare și diplomație la Dunăre. Tratatele de pace otomano-ungare încheiate între Bayezid II și Matia Corvin*, RI 14, 3-4, 175-194.

Pienaru, N. 2008, *Otomanii și habsburgii. Diplomație și confesiune. Două documente otomane din 1616*, RI 19, 1-2, 83-97.

Pienaru, N. 2011a, *Moldova și Imperiul Otoman. Solia lui Ștefan cel Mare din 1485*, în *Putna. Ctitorii ei și lumea lor,* București, 85-98.

Pienaru, N. 2011b, *The Sublime Porte and Transylvania. I. An Unpublished Ottoman Document Concerning the Peace of Vasvár (1664),* Historical Yearbook, VIII, 56-66.

Pienaru, N., Cristea, O. 2012, *Campania otomană din 1484. Mărturia lui Ibn Kemal*, Analele Putnei 8, 1, 43-58.

Popescu, A. 1992, *Un document ottoman concernant le commerce au Bas-Danube*, RRH 31, 3-4, 331-337.

Popescu, A. 1995a, *Termes* roumains dans les depositions commerciales ottomans du Qanunname de Brăila (1570), RRH 34, 1-2, 201-206.

Popescu, A. 1995b, *Circulația mărfurilor la Dunărea de Jos reflectată în Kanunname-le (a doua jumătate a secolului al XVI-lea),* RI 6, 3-4, 255-278.

Popescu, A. 1997-1998, *Un centre commercial du Bas-Danube ottoman au XVI*[e] *siècle: Brăila (Bra'il)*, Il Mar Nero 3, 209-257.

Popescu, A. 1998, *Circumscripții vamale otomane în zona Pontului Stâng și a Dunării de Jos,* în Cristea, O., Lazar, G. (eds.), *Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, București, 312-325.

Popescu, A. 1999, *Supraviețuiri bizantine în sistemul fiscalității comerciale otomane (secolul al XVI-lea),* SMIM 17, 129-149.

Popescu, A. 2003a, *Strictum-ul (Clauza strâmtorilor: 1403),* în Flaut, D., Țighiliu, I. (coord.), *Istorie și diplomație în relațiile internationale. Omagiu istoricului Tahsin Gemil*, Constanța, 79-89.

Popescu, A. 2003b, *Flotila Dunării otomane (secolul al XVI-lea),* SMIM 21, 151-160.

Popescu, A. 2005, *Anul 1540 și problema "închiderii" Mării Negre otomane*, SMIM 23, 183-194.

Popescu, A. 2006, *Le regime fiscal du marchand <etranger> dans l'Empire Ottoman (deuxième moitié du XVe – XVIe siècles). Quelques considerations*, SMIM 24, 31-40.
Popescu, A. 2007a, *La Mer Noire Ottomane: Mare clausum? Mare apertum?*, în Bilici, F., Cândea, I., Popescu, A. (eds.), *Enjeux politique, economiques et militaires en mer Noire (XIVe – XXIe siècles). Études à la mémoire de Mihail Guboglu,* Brăila, 141-169.
Popescu, A. 2007b, *La bio-bibliographie de Mihail Guboglu*, în Bilici, F., Cândea, I., Popescu, A. (eds.), *Enjeux politique, economiques et militaires en mer Noire (XIVe – XXIe siècles). Études à la mémoire de Mihail Guboglu,* Brăila, 29-60.
Popescu, A. 2008a, *Vestigii ale organizării Dobrogei preotomane într-un defter din anul 1530*, în Cristea, O., Lazăr, G. (eds.), *Vocația istoriei: prinos profesorului Șerban Papacostea*, Brăila, 505-530.
Popescu, A. 2008b, *Dobrogea otomană (sec. XV-XVI): disocieri teritorial-administrative și cronologice*, în Țeicu, D., Cândea, I. (coord.), *Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei*, Brăila, 633-652.
Popescu, A. 2010, *Străjuirea navigației pe Dunăre în epoca otomană: Derbendcilik-ul*, SMIM 28, 149-168.
Popescu, A. 2013, *Integrarea imperială otomană a teritoriilor din sud-estul Europei. Sangeacul Silistrei (sec. XV-XVI)*, București.
Popescu, A. 2015, *Dobrogea în epoca otomană: kazaua Hârșova (sec. XVI),* SMIM 33, 85-112.
Prodan, A. 1996, *L'Orientaliste transylvain dr. Andrei Antalffy,* TR 5, 1, Cluj-Napoca, 90-100.
Prodan, D. 1999a, *Preocupări de orientalistică-turcologie în România în perioada 1875-1950. Consideraţii introductive*, AMS 1, Botoşani, 7-82.
Prodan, D. 1999b, *Preocupări de orientalistică-turcologie în România între Independenţă şi Marea Unire (1878-1918),* AMS 1, Botoşani, 83-178.
Prodan, D. 2000, *Învăţământul universitar turcologic în România în secolul al XX-lea*, SAI 65, Bucureşti, 237-248.
Prodan, D. 2002-2003, *Préocupations roumaines de turcologie-osmanistique (XVe – milieu du XXe siècles). Considerations générales*, AIIAI 39-40, 561-593.
Prodan, D. 2003, *Franz Babinger en Roumanie, 1935-1943. Études et sources historiques*, Istanbul, 200-211.
Prodan, D. 2004a, *Consideraţii generale referitoare la evoluţia turcologiei româneşti la sfârşitul secolului al XIX-lea şi în prima jumătate a celui următor*, în Felezeu, C. (coord.), *Studii şi cercetări de turcologie contemporană. Omagiu profesorului Mihai Maxim la 60 de ani*, Cluj-Napoca, 153-167.
Prodan, D. 2004b, *Preocupări de orientalistică-turcologie în România de la Marea Unire până la instaurarea regimului communist (1918-1948),* AMS 3, 51-210.

Prodan, D. 2004c, *Considerații generale referitoare la evoluția turcologiei românești la sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a celui următor,* în Felezeu, C. (coord.), *Studii și cercetări de turcologie contemporană. Omagiu profesorului Mihai Maxim la 60 de ani*, Cluj-Napoca, 153-167.

Prodan, D. 2006, *Teritoriile româneşti sub stăpânire otomană în istoriografia românească a secolului XX*, SAI 71, 189-211.

Prodan, D. 2011, *The Turkologists from three Generations in Romania (1900-1645). Nicolae Iorga-Franz Babinger-Mihail Guboglu. Similitudes-Collaborations-Results,* AIIAI 48, 295-304.

Siruni, H. Dj. 1940, *Documente turceşti referitoare la evenimentele din 1821-1822*, Bucureşti.

Siruni, H. Dj. 1941, *Domnii români la Poarta Otomană, după un manuscris turcesc conţinând note şi însemnări despre ceromoniile şi recepţiunile din Palatul Împărătesc din Stambul între anii 1698-1782*, Bucureşti.

Siruni, H. Dj. 1942, *Acte turceşti privitoare la hotarele dunăreni ale Ţării Româneşti*, RA 5, 1, Bucureşti, 129-165.

Siruni, H. Dj. 1943, *Culegere de facsimile pentru Şcoala de Arhivistică*, seria turcă, fasc. I, Bucureşti.

Tănase, D., Dinu N. 2015, *Faianță și porțelan din epoca otomană descoperite în Timișoara, străzile Lucian Blaga, Enrico Caruso și Radu Negru, campania 2014*, SCIVA 66, 1-2, 2015, 69-95.

Tertecel, A. 2002a, *O problemă de geografie istorică. Cernavodă și Cervena Voda*, SMIM 20, 343-346.

Tertecel, A. 2002b, *Marea Neagră și relațiile ruso-otomane și situația internă a Imperiului Otoman în anul 1703. Trei rapoarte ale ambasadorului Rusiei la Istanbul*, RI 13, 3-4, 229-243.

Tertecel, A. 2003a, *Călătoria lui Evliya Celebi pe Marea Neagră de la Istanbul la Trapezunt în anul 1640,* RI 14, 5-6, 181-195.

Tertecel, A. 2003b, *Congresul de pace ruso-otoman de la București (noiembrie 1772 - martie 1773),* RI 14, 3-4, 147-158.

Tertecel, A. 2004, *Marea Neagră și relațiile otomano-ruse în anii 1702-1705. Rapoarte diplomatice engleze inedite*, RI 15, 1-2, 63-80.

Tsvetkova, B., Ghiață, A. 1976, *Novonameren otkac ot dzelepkeshanskija register za Severoiztoćna Balgarija I Dobrudza ot 1573 g*., Izvestija na Narodnata Biblioteka "Kiril I Metodii", 14 (XX), 349-359.

Veliman, V. 1984, *Relațiile româno-otomane (1711-1821). Documente turcești*, București.

Vîlcu, A. 2004, *Stadiul cercetărilor de numismatică otomană în România*, în Felezeu, C., Fetisleam, M. (eds.), *Contemporary Research in Turkology and Eurasian Studies, in Honor of Professor Tasin Gemil on the occasion of his 70th birthday,* Cluj-Napoca, 41-52.

ISTORIA IMPERIULUI OTOMAN REFLECTATĂ ÎN MANUALELE DE ISTORIE

Daniela STĂNICĂ*

Abstract:

The history on the Ottoman Empire is presented in the altermative History textbooks in Romania starting from the birth and evolution of the Ottoman state, continuing with the Ottoman expansion in the Balkans, the conquest of Constantinople, the military organisation, the relationship between Christian Europe and Islam but also the relationship of the Romanian Principalities with the Ottoman Empire in the 15th – 16th centuries in which are presented the crusade politics of the Romanian rulers. The History textbook offers the students different ways of learning and assessment in order to better understand the learning contents.

Analisying the History textbooks for secondary and high school level, designed according to the current curricula, the following conclusions can be outlined: there is not enough information related to the tekeover of Dobrogea by the Ottomans; there are not approached contents referring to the organisation of the province Dacia during the Ottoman ruling; there is no information on the evolution of urban life, of the economic life of the province; no information are offered about the existence of the Ottoman fortresses/fortifications present on the territory of Dobrogea. In order to approach these gaps, the teacher can propose an optional course (C.D.Ș.), to complete the historical picture of the age.

Rezumat:

Istoria Imperiului Otoman este prezentată în manualele alternative de istorie din România pornind de la nașterea și evoluția statului otoman, continuând cu expansiunea otomană în Balcani, cucerirea Constantinopolului, organizarea militară, raportul dintre Europa creștină și Islam, dar și raportul Țărilor Române cu Imperiul Otoman în secolele XV-XVI, în care se prezintă politica de cruciadă a voievozilor români. Manualul de istorie oferă elevilor modalități diferite de învățare-evaluare, cu scopul de a înțelege mai bine conținuturile învățării.

Analizând manualele școlare de istorie de nivel gimnazial și liceal, concepute în conformitate cu programele școlare în vigoare, se pot contura următoarele concluzii: nu sunt oferite suficiente informații legate de preluarea Dobrogei de către

* Liceul Teoretic „Ion Creangă”, Tulcea, str. Comerțului, 11C, 820113, Tulcea
e-mail: *danastanica@gmail.com*.

otomani; nu sunt abordate conținuturi referitoare la organizarea provinciei Dobrogea în timpul stăpânirii otomane; nu sunt oferite informații despre viața cotidiană a populației locale în perioada stăpânirii otomane; nu sunt informații despre evoluția vieții urbane, a vieții economice a provinciei; nu sunt oferite informații despre existența cetăților/fortificațiilor otomane prezente pe teritoriul Dobrogei. Pentru a acoperi aceste goluri, profesorul poate propune realizarea unui curs opțional (C.D.Ș.), care să completeze tabloul istoric al epocii.

Key-words: *history book, curriculum, history of the Otoman Empire*
Cuvinte cheie: *manual de istorie, curriculum, istoria Imperiului Otoman*

În perioada comunistă, manualul de istorie a fost folosit drept un instrument de propagandă, în care erau expuse fapte și evenimentele, servind astfel regimului politic ce a condus Romania vreme de 50 de ani.

După reforma învățământului din 1948, predarea istoriei este adaptată noilor realități impuse de regimul comunist instaurat de Moscova. În această perioadă, istoria și cultura U.R.S.S. reprezentau totul, din această cauză au fost impuse ca model în școala românească. În privința istoriei, în perioada 1947-1953 se predau în școli istoria U.R.S.S. și istoria Partidului Comunist al U.R.S.S., iar istoria națională era predată după același principiu ca istoria U.R.S.S. În perioada 1964-1989 s-a impus o nouă abordare a istoriei, în concordanță cu principiile promovate de Partidul Comunist Român[1], și s-au definit și câteva trăsături fundamentale – și constante – ale istoriei românești. Acestea erau vechimea, continuitatea și lupta pentru independență.

În perioada comunistă, se exagera în manualele de istorie caracterul eroic și victorios al acțiunilor militare întreprinse de voievozii români în secolele XIV-XVI împotriva campaniilor organizate de Imperiul Otoman, care aveau ca scop supunerea Țărilor Române, dorind să se evidențieze, astfel, marea forță a națiunii române. Un exemplu poate fi Mihai Viteazul, care devine marele unificator. Nu era voie să se spună că voievodul ar fi cucerit Transilvania și Moldova, doar că le-a „unificat"[2]. Totuși, la un sfert de veac de la căderea regimului comunist, manuale școlare au început să fie altfel scrise şi să se scuture, puțin câte puțin, de clișeele și manipulările de dinainte de 1989.

[1] Păun 2001, 19.
[2] Boia 2016, 158-159.

Istoria Imperiului Otoman, reflectată în manualele alternative de istorie din România de azi, nu poate fi abordată înainte de a preciza rolul manualului școlar în activitatea didactică, strâns corelat cu programa școlară în vigoare, programă ce vizează formarea de competențe, promovează valori și atitudini specifice disciplinei istorie, precum:

- coerență și rigoare în gândire și acțiune
- gândire critică și flexibilă
- relaționarea pozitivă cu ceilalți
- respectarea drepturilor fundamentale ale omului
- dezvoltarea atitudinilor pro-active în viața personală și cea socială
- antrenarea gândirii prospective prin înțelegerea rolului istoriei în viața prezentă și ca factor de predicție a schimbărilor
- rezolvarea pe cale non-violentă a conflictelor
- asumarea toleranței etnice, religioase și culturale[3].

Manualele școlare au cunoscut de-a lungul timpului două moduri de prezentare a noțiunilor și conținuturilor învățării:

1. Descrierea empirică a datelor și abordarea noțională a faptelor istorice prin care istoria devenea o disciplină a memoriei;
2. Prezentarea conținuturilor prin date și fapte, cu un limbaj adecvat vârstei, cu implicarea documentelor istorice, a hărților și a materialului didactic, în scopul dezvoltării gândirii elevilor și transferului de informații în timpul procesului de predare-învățare-evaluare. Nivelul inferior de abordare, fără folosirea documentelor istorice, a hărților, face din conținuturi descrieri empirice, implică memorarea pentru asimilarea lor, fără posibilitatea de interpretare[4].

Manualele alternative de istorie oferă date și fapte, o abordare a evenimentelor istorice pe baza documentelor și hărților istorice, permițând dezvoltarea gândirii și transferul de informație pe baza unor activități de învățare, care implică selectarea și integrarea informației, sesizarea cauzalității evenimentelor, descoperirea adevărului istoric. Prin conținutul lor, manualele de istorie trebuie să corespundă, în general, nivelului atins de știința istorică. Îndeplinirea cerințelor științifice, metodice, igienice și estetice garantează realizarea funcțiilor de informare, de utilizare, de învățare, de aplicare și stimulare ale manualelor. Stilul lor trebuie să fie clar și precis, argumentat și concret, viu și expresiv, concis, plastic și emoțional[5].

[3] *Programă școlară. Istorie. Clasa a IX-a*, 2004, 4.
[4] Păun 2001, 59.
[5] Tănase 1996, 54

Majoritatea manualelor de istorie descriu faptele de istorie, le abordează noțional, pornindu-se de la cauze și evoluții economice, culturale, politice, sociale, religioase, care în general sunt învățare prin memorare. Abordarea conținuturilor și noțiunilor istorice pe baza principiilor specifice didacticii moderne transformă istoria într-o disciplină a gândirii, prin structurarea noțiunilor, prin interpretarea logică a evenimentelor istorice. Istoria este o știință concretă, prin izvoarele istorice, prin documente, dar și abstractă prin teoriile elaborate privind evoluția unei epoci istorice, pentru definirea unor noțiuni. Datele și faptele, procesele istorice sunt cunoscute prin observare, cercetare, analiză și sinteză. Aceste metode sunt aplicabile conținuturilor istorice, documentelor, izvoarelor istorice.

„Istoria" alcătuirii manualelor acestei discipline este destul de îndelungată. Un factor hotărâtor în evoluția unor elemente de referință l-a constituit ponderea istoriei, ca obiect de învățământ, în procesul instructiv-educativ al fiecărei țări, la un moment dat. Manualul școlar de istorie reflectă cel mai bine nivelul de optimizare la care a ajuns învățământul la această disciplină. În toate țările lumii, evoluția concepției privitoare la elaborarea manualelor de istorie a fost marcată de anumite limite sau constrângeri de ordin politic, social, economic, religios – fenomen valabil și azi, când nivelul atins de știința istoriei a devenit preponderent. Impactul social intens pe care îl au manualele de istorie este dovedit de diversele presiuni și intruziuni care se fac până la definitivarea și chiar difuzarea lor[6]. Invocând analize recente care demonstrează clar că manualele de istorie nu sunt doar rezultatul unui demers izolat de lumea factorilor externi amintiți mai sus, autorii studiului *Tendințe în didactica istoriei*[7] sesizau faptul că „un manual de succes este cel care găsește echilibrul dintre toți acești factori, de la cei economici și sociali, la cei legați cu strictețe de activitatea din școală"[8].

Până în anul școlar 1996-1997, manualele de istorie au fost unice. De la această dată, au început să se elaboreze manuale alternative, revizuite, și manuale noi, cu o altă încărcătură și arie tematică, centrul de greutate deplasându-se de pe latura informativă, pe cea formativă. Consiliul Europei a sprijinit cercetarea în plan internațional privind îmbunătățirea calității manualelor de istorie, stabilind că predarea și învățarea istoriei în școală are un scop civic pregnant. La numeroasele reuniuni și seminarii organizate sub egida acestui for s-au propus o serie de criterii privind *curriculum*-ul, manualele și practica profesorilor, cum ar fi:

- Respectă acestea adevărul istoric?
- Sprijină instituțiile democratice?

[6] Postolache 2008, 11.
[7] Căpiță, Căpiță 2005, 55.
[8] Căpiță, Căpiță 2005, 55.

· Promovează drepturile omului, toleranța, înțelegerea și abordarea interdisciplinară?

· Dezvoltă gândirea critică și capacitatea de a recunoaște prejudecăți și stereotipuri?

· Încurajează atitudini, precum viziunea largă, acceptarea diversității, empatia și curajul civic?[9]

Manualele sunt o componentă constantă a fiecărui sistem de învățământ. Termenul *manual* acoperă realități multiple şi, chiar dacă le privim doar din perspectiva elevilor, ele pot avea accente deosebite, axându-se fie pe surse, fie pe sarcini de lucru sau pe combinația celor două.

Construcția şi aprobarea manualelor fac obiectul multor analize şi instituții variate, sunt implicate în acest proces: editurile, instituțiile politice şi cele școlare, comunitatea. Punctul comun al interesului acestora este preocuparea pentru consensul cu privire la cunoștințele, abilitățile şi valorile care trebuie transmise tinerei generații. Şi aceasta pentru că, deși există multe surse de socializare în societatea modernă, nici una nu este comparabilă cu manualele în calitatea lor de a cuprinde ceea ce societatea crede că ar trebui să transmită tinerei generații.

Totuși, odată cu dezvoltarea noilor tehnologii informaționale, posibilitățile de a „controla" informația se diminuează. Elaborarea, evaluarea calității şi utilizarea manualelor în activitatea didactică sunt probleme cheie, dar pot fi formulate şi altele, cum ar fi imaginea manualelor în societate şi măsura în care ele reprezintă un factor al schimbării de mentalitate. Şi aceasta pentru că, indiferent de obiectul de studiu, manualele sunt considerate a reprezenta un bun public, iar problema calității lor, mai ales în contextul competiției cu alte surse de comunicare, pare să rămână o problemă deschisă.

Locul manualelor în procesul didactic este diferit: în unele țări, profesorii pot fi total dependenți de manuale, în altele manualul este doar o sursă, elevilor cerându-li-se să folosească și alte surse. Dar, în oricare dintre situații, manualele influențează procesul didactic, pentru că ele pot determina ce teme vor fi acoperite şi cum vor fi prezentate. Criticii manualelor susțin că manualele structurează mai mult de 90% din timpul de învățare, iar observațiile desfășurate în clase din școli gimnaziale şi din ciclul liceal inferior confirmă că mulți profesori sunt dependenți de ghiduri ale profesorului şi de manuale pentru a-şi organiza activitatea didactica obișnuită.

Abordarea critică a manualelor şi completare lor cu alte surse de învățare sunt considerate elemente importante în construirea autonomiei profesorului.

Manualul este o sursă istorică pentru că el reprezintă o voce a timpului în care a fost conceput. Identificarea momentului în care au fost scrise se poate face prin

[9] Postolache 2008, 12.

analiza unor aspecte referitoare la teme, moduri de abordare, perspective şi dimensiuni, termeni şi concepte utilizate, surse şi abordări didactice. Dar, la fel de importante sunt mesajele pe care le transmit. Există numeroase studii care au ca punct de plecare manualele apărute în anumite perioade istorice sau în timpul unor conflicte regionale sau globale[10].

În anii care au trecut de la dispariția manualului unic, manualele de istorie au progresat în interiorul unei concepții care s-a conturat o dată cu introducerea primei generații a manualelor alternative. Sunt câteva elemente ale unui „discurs" care include textul autorilor, vocabularul, activitățile propuse elevilor, inclusiv cele care privesc evaluarea şi, nu în ultimul rând, sursele istorice. Autorii au demonstrat o mare creativitate în combinarea elementelor menționate, fapt apreciat de către profesori. Aceștia consideră că se simt mai puțin „constrânși" de programa școlară dacă lucrează cu un manual ales şi apreciază diversitatea surselor şi a activităților propuse. În general, se consideră că, după atâția ani de folosire a manualelor alternative, se poate constata un impact la nivelul practicilor didactice pe care le favorizează, al învățării şi al evaluării. Manualul reprezintă o sursă importantă de învățare, pentru că propune un mod particular de organizare a cunoașterii pe care o oferă elevului. Este cazul celor mai recente generații de manuale în care ponderea cunoașterii oferite „de-a gata", ca produs, s-a diminuat în favoarea unei cunoașteri „construite" de elevi prin intermediul diverselor categorii de activități de învățare şi evaluare. Tendința este ca, prin modul în care sunt construite, manualele să contribuie la declanșarea şi cultivarea atenției şi a motivației, la învățarea activă, dezvoltarea capacităților cognitive superioare şi a creativității la diferențierea demersurilor de învățare. Totodată, prin îndrumările şi sugestiile privind modul de abordare şi de realizare a sarcinilor de învățare, manualele trebuie să contribuie la învățarea autonomă[11].

Autorii manualelor de istorie trebuie să găsească soluții la abilitatea limitată a elevilor (mai ales a celor de vârstă mică) de a învăța din explicații verbale. Modalitățile de înnoire a manualelor sunt diverse, pot fi un întreg set de materiale auxiliare pe care editurile să le producă sub forma unor „programe editoriale". În interiorul manualului, schimbările ar putea implica creșterea numărului de referințe la activitatea autonomă a elevilor (de exemplu, indicarea unor surse de pe Internet, muzee ce pot fi vizitate). Provocările cărora trebuie să le facă față manualele actuale atestă faptul că aceste materiale trebuie să fie regândite. Sunt demonstrate preferințele elevilor pentru anumite surse de învățare, problemele legate de accesibilitatea manualului şi de adaptare la diversitatea competențelor elevilor dintr-

[10] Căpiță, Căpiță, Stamatescu 2006, 37.
[11] Căpiță, Căpiță, Stamatescu 2006, 39.

o clasă şi, nu în ultimul rând, relevanța manualului (ca text şi ca sursă de informare) pentru experiența extrașcolară a elevilor. Dacă ar fi să alegem un termen care să caracterizeze un posibil manual al anilor următori ar fi acela de „flexibilitate”.

Lecția de istorie nu este o reproducere de către profesor a lecției din manual. Apoi nu sunt programe și, mai ales, manuale complete și perfecte. Prin fiecare lecție de istorie pe care o ținem astăzi pregătim terenul pentru realizarea programelor și folosirea manualelor de istorie de „mâine”, în spiritul educației permanente. Fiecare lecție de istorie este un act de creație a profesorului și a elevilor. Dintre lecție, programă și manual, lecția reușește cel mai bine să asigure prospețimea de idei ca obiect de studiu și să-i înarmeze pe elevi, pas cu pas, cu deprinderi de muncă intelectuală. Urmează, apoi, programa școlară și, în cele din urmă, manualul. Selectând, organizând și prelucrând informația, elevul și profesorul intervin creator în determinarea conținutului concret al lecției, valorifică critic programa și manualul de istorie[12].

Perfecționarea conținutului lecției de istorie ridică, în fața profesorului, îndeplinirea unor cerințe metodologice printre care: să împrospăteze permanent informațiile destinate dobândirii lor de către elevi; să respecte raportul dintre istorie ca știință și istorie ca obiect de învățământ; să elaboreze conținutul fiecărei lecții de istorie în concordanță cu obiectivele informaționale și formative ale acesteia; să respecte logica științei istorice; să respecte logica didactică; să organizeze conținuturile lecției de istorie în viziune interdisciplinară; să integreze organic elementele de istorie locală în cadrul istoriei naționale și ale acesteia din urmă în istoria universală; să întocmească o minimă bibliografie selectivă, care să fie recomandată elevilor doritori să-și completeze sau să-și îmbogățească cunoștințele de istorie; să încheie fiecare lecție cu o concluzie, cu reliefarea unei idei fundamentale, cu deprinderea performanțelor sau forțelor care însoțesc sau impulsionează evoluția societății, cu înțelepciunea unei maxime sau a unui proverb[13].

În ceea ce privește reflectarea istoriei Imperiului Otoman în manualele școlare, putem afirma că acest conținut este abordat în gimnaziu începând cu clasa a VI-a. Prezentarea conținuturilor de învățare cu privire la istoria Imperiului Otoman se face în cadrul unității de învățare „Statul medieval” - lecția „Formarea și expansiunea Imperiului Otoman”, precum și în studiul de caz „Raporturile Țărilor Române cu Poarta în secolul al XV-lea-al XVI-lea”[14].

În unul dintre manuale alternative de istorie de clasa a VI-a este prezentată istoria Imperiului Otoman pornind de la nașterea și evoluția statului otoman,

[12] Ioniță 1997, 41.
[13] Platon 1996, 19.
[14] *Programe Școlare Istorie, clase V-VIII*, 2009, 10.

continuând cu expansiunea otomană în Balcani, cucerirea Constantinopolului, organizarea militară, raportul dintre Europa creștină și Islam, însă cu informații oferite foarte pe scurt și finalizând cu lecția „Raportul Țărilor Române cu Imperiul Otoman în secolele XV-XVI" - în care se prezintă politica de cruciadă a voievozilor români: Mircea cel Bătrân, Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare, precum și urmările luptei antiotomane în secolul al XV-lea[15]. Aceiași autori ai manualului școlar continuă cu apogeul Imperiului Otoman și Țările Române în secolul al XVI-lea, punând accent pe politica antiotomană din timpul lui Mihai Viteazul. Ce putem remarca este faptul că autorii precizează care sunt urmările implicării Țărilor Române în lupta antiotomană, spre exemplu plata tributului, statutul de autonomie al Țărilor Române consfințit prin tratate numite *capitulații*, ce se includeau în „Casa Păcii", regim acordat țărilor care își păstrau organizarea politică proprie. Elevii pot utiliza diferite texte istorice, axe cronologice, studii de caz, dar și teme de studiu pentru a înțelege mai bine conținuturile învățării[16].

Într-un alt manual, istoria Imperiului Otoman este prezentată după același plan, diferența constând în existența hărților istorice, a definirii noțiunilor noi (ex. *spahii, ieniceri*); apar exerciții pe bază de text istoric, exerciții cu item deschis, exerciții pentru elevi menite să le fixeze cunoștințele și să stabilească relația cauză - efect[17].

În privința celor două manuale alternative, putem să remarcăm că lipsesc lecțiile care oferă informații legate de aspecte ale vieții cotidiene în Imperiul Otoman, așa cum sunt prezentate pentru statele Europei de Vest, spre exemplu: statutul femeii în Evul Mediu, sau viața copiilor în perioada Evului Mediu. Aceste lecții ar ajuta elevul să înțeleagă mai bine care erau aspectele specifice fiecărei zone istorice.

Aceleași conținuturi despre istoria Imperiului Otoman sunt reluate în manualul de clasa a IX-a, în cadrul capitolelor „Islamul și Europa" și „Țările Române și statele vecine în Evul Mediu (secolele XIV - XVI)"[18]. În timp ce manualele de clasa a VIII-a insistă, conform programei școlare, pe lecții legate de Țările Române și statele vecine între diplomație și confruntări, la clasele liceale se continuă cu politica și diplomația în secolele XVII-XVIII, instaurarea regimului fanariot, domniile fanariote, *chestiunea orientală* și Principatele Române, constituirea României moderne[19]. Observăm, și aici, absența informațiilor referitoare la Dobrogea în perioada stăpânirii otomane.

În manualele de clasa a X-a sunt prezentate conținuturi legate de Țările Române și problema orientală, precum și de statele naționale și multinaționale în a

[15] Băluțoiu 1998, 66.
[16] Băluțoiu 1998, 71.
[17] Burlec, Lazăr, Teodorecu 1998, 54-58.
[18] Dumitrescu, Manea, Bojica 2014, 97.
[19] Lazăr, Lupu 2000, 75-86.

doua jumătate a secolului al XIX-lea. Având în vedere că sunt oferite informații despre relația Principatelor Române cu Imperiul Otoman în secolul al XIX-lea, notăm absența informațiilor istorice despre organizarea provinciei Dobrogea în timpul stăpânirii otomane și situația românilor[20].

În manualele de clasa a XII-a, conform programei școlare în vigoare, istoria Imperiului Otoman se intersectează cu cea românească în cadrul capitolului „Spațiul românesc între diplomație și conflict în evul mediu și la începuturile modernității", în care sunt prezentate informații legate de implicarea Țările Române în lupta antiotomană și urmările acesteia.

Făcând o scurtă trecere în revistă a conținuturilor abordate de manualele școlare referitoare la istoria Imperiului Otoman, concepute în conformitate cu programele școlare în vigoare, se pot contura următoarele concluzii:

- nu sunt oferite suficiente informații legate de preluarea Dobrogei de către otomani;
- nu sunt abordate conținuturi referitoare la organizarea provinciei Dobrogea în timpul stăpânirii otomane;
- nu sunt oferite informații despre viața cotidiană a populației locale în perioada stăpânirii otomane;
- nu sunt informații despre evoluția vieții urbane, a vieții economice a provinciei;
- nu sunt oferite informații despre existența cetăților / fortificațiilor otomane prezente pe teritoriul Dobrogei.

Pentru a acoperi aceste goluri, profesorul poate propune realizarea unui curs opțional (C.D.Ș.) care să completeze tabloul istoric al epocii. Acest CDȘ necesită din partea profesorului o intensă documentare, pentru a prezenta elevilor informații istorice care lipsesc din manuale, într-o formă cât mai atractivă, care să suscite interesul și curiozitatea elevului pentru un astfel de subiect legat de istoria locală și națională.

Bibliografie

Barnea, Al., Manea, V.A., Palade, E., Stamatescu, M., Teodorescu, B. 2008, *Istorie - Manual pentru clasa a X-a,* București.

Băluțoiu, V., Constantin, V. 1998, *Istorie. Manual pentru clasa a VI-*a, București;

[20] Barnea, Manea, Palade, Stamatescu, Teodorescu 2008, 42.

Boia, L. 2016, *Strania istorie a comunismului românesc (și nefericitele ei consecinșe),* București.
Burlec, L., Lazăr, L., Teodorecu, B. 1998, *Istorie. Manual pentru clasa a VI-a,* București.
Căpiță, L., Căpiță, C., Stamatescu, M. 2006, *Didactica istoriei 2,* București.
Căpiță, L., Căpiță, C. 2005, *Tendințe în didactica istoriei,* București.
Dumitrescu, N., Manea, M., Bojica, O.C. 2014, *Istorie: manual pentru clasa a IX-a*, București.
Felezeu, C. 2004, *Didactica istoriei*, Ediția a II-a, Cluj-Napoca.
Ioniță, Gh.I. 1997, *Metodica predării istoriei*, Ediția a II-a, București.
Lazăr L., Lupu, V. 2000, *Istoria Românilor-Manual pentru clasa a VIII-a,* București.
Platon, Gh. 1996, *Necesitatea și demnitatea istoriei,* Iași.
Păun, Șt. 2001, *Didactica istoriei,* București.
Postolache, N. 2008, *Didactica istoriei,*București.
Programe școlare. Istorie. Clasele V-VIII, 2009, București.
Programă școlară. Istorie. Clasa a IX-a, 2004, București.
Programă școlară. Istorie. Clasa a X-a, 2004, București.
Programă școlară. Istorie. Clasa a XII-a, 2009, București;
Tănase, Gh. 1996, *Metodica predării-învățării istoriei în școală,* Iași.

E TIMPUL OPERELOR CAPITALE ÎN PROBLEMA MINORITĂȚILOR ETNICE DIN ROMÂNIA – ÎN MOD EXPRES, COMUNITATEA TURCĂ ȘI TĂTARĂ

Lavinia DUMITRAȘCU*
Gheorghe DUMITRAȘCU**

Abstract:

One of the most important Dobrujan space demography elements, of European importance, is the presence of Turkish and Tatar communities. In this context the present contribution tries on one hand to present the bibliography – mainly the Dobrujan one – regarding the mentioned ethnic groups and on the other hand to name the institutions of the Turkish and of the Romanian state, contributing to put into value the history, culture and traditions of Turks and Tatars in Romania.

Rezumat:

Unul dintre cele mai importante elemente ale demografiei spaţiului dobrogean, de importanţă europeană, o constituie comunităţile etnice turcă şi tătară. În acest context lucrarea de faţă încearcă pe de o parte, să prezinte bibliografia - dobrogeană mai ales - privitoare la etniile amintite, şi pe de alta, să expună instituţiile statului turc şi ale celui român care îşi aduc aportul la punerea în valoare a istoriei, culturii, tradiţiilor turcilor şi tătarilor din România.

Key-words: *Tatars, historiography, institutions*
Cuvinte cheie: *tătari, istoriografie, instituții*

I. Motivaţie

L.D.: E uşor şi greu, în acelaşi timp, să scrii despre turcii şi tătarii din Dobrogea. E uşor, pentru că ai trăit şi trăieşti alături de ei, pentru că îţi sunt prieteni. Sinceră să fiu, până pe la sfârşitul liceului nici n-am conştientizat că prietena şi colega mea de bancă, Ghiuzin Ablachim, era de o altă etnie decât mine. Şi nici nu cred că ar fi contat.

E şi greu de scris despre ei. În primul rând, datorită puţinătăţii izvoarelor. I-am descoperit altfel la montarea şi vernisarea expoziţiei despre insula Ada Kaleh şi

* Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, Piața Ovidiu, nr. 12, 900745, Constanța e-mail: e-mail: *laviniagh@yahoo.com*
** Universitatea „Ovidius” Constanța, Aleea Universității, nr. 1, 900470, Constanța.

lumea aceea. S-au întâlnit la Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa oameni care nu se văzuseră de 40 de ani şi care-şi redescopereau în fotografii rude şi cealaltă viaţă, cea de pe insula ascunsă acum în apele Dunării. I-am descoperit altfel şi la o expoziţie a unor familii de turci şi tătari, organizată la Muzeul nostru de Consulatul Turciei, adică drept o sursă deosebită de informare. Atunci îl studiam pe Ibrahim Themo. Şi nu mică mi-a fost mirarea când, din fotografiile de familie, am aflat despre legăturile de prietenie - şi rudenie chiar - dintre cunoştinţele şi prietenii mei şi familia Themo. Turcii şi tătarii noştri au avut personalităţi în etniile lor, personalităţi care s-au zidit, alături de români, în devenirea Dobrogei şi a României, care au luptat şi s-au jertfit în războaiele ţării comune şi care nu sunt cunoscute. Cât de utile ne sunt mărturiile lor rostite şi vizualizate… Dar cât de greu de ajuns la ele. Ne-am dat seama de acest lucru la realizarea volumului la care ne vom referi. Sunt momente în care am impresia că turcii şi tătarii noştri nu sunt interesaţi să se afle despre strămoşii lor. Din păcate. Nu înţeleg că amintirile, odată pierdute prin trecerea oamenilor spre „dincolo”, dispar şi, cu ele, istoria lor pe aceste meleaguri. Dar eu mai sper…

Gh.D.: Repartizat la Institutul de Istorie al Acad. R.P.R. filiala Cluj, dedulcit la problemele istoriografiei privind minoritățile naționale din Transilvania şi Dobrogea, am constatat seriozitatea informării, varietatea izvoarelor – documente şi presă - până şi pentru scrierea unei modeste monografii rurale a comunei Românaşi din judeţul Zalău. De exemplu am găsit în turla bisericii o arhivă care m-a uluit prin organizarea sa ştiinţifică.

Venind la Constanţa cu gândul „Dobrogea e misiunea mea !”, născut şi crescut între turci şi tătari, am început să aduc ceea ce credeam eu că e o contribuția la istoria acestora. Am constatat sărăcia izvoarelor acestei teme, reduse la cel mult 20 de titluri de cărţi şi articole, la care se limitau toţi colegii mei. În această situație, ajuns accidental şi, apoi, cu ajutorul altora, la izvoare sigure – dar puţine -, s-a născut la mine şi la colegii mei de concepţii o mişcare „revoluţionară” pentru ridicarea, din punct de vedere ştiinţific, a problemelor turcilor şi tătarilor măcar la valoarea contribuţiei şi locului lor de-a lungul ultimelor două-trei secole. Ideea unei cărţi care să cuprindă multitudinea de izvoare, anchete, a cucerit-o şi pe fata mea, istoric de profesie.

După ce, acum câteva luni, a apărut volumul *Raporturi între românii – turcii şi tătarii din România, dinspre sfârşitul secolului al XVIII-lea până la începutul secolului al XXI-lea, articole, memorii, anchete şi chestionare, documente inedite şi/sau rare, recensăminte, statistici, contribuţii şi sugestii bibliografice*[1], am gândit că prilejul acestei manifestări ştiinţifice, materializată într-o culegere de articole privitoare la turci şi tătari, este binevenită şi utilă, expunere pe care o facem în continuare.

[1] Gheorghe , Dumitraşcu 2016.

*

Autorii:

I. Încă de la început reţinem, ştiinţific exprimată, **bogăţia de informaţii bibliografice** apărute în ultimele două decenii, cu care ne-am întâlnit graţie colegilor noştri din fel de fel de instituţii.

În prima parte a articolului ne vom opri la ceea ce s-a publicat ca izvoare pentru întărirea valorii de informare a ceea ce înseamnă documentarea locului şi rolului istoriei turcilor şi tătarilor. Nu intenţionăm să acoperim întreaga bibliografie despre subiect, ci doar să semnalăm câteva dintre numeroasele surse apărute.

Nu că înainte de 1989 nu s-ar fi acordat atenţie subiectului privindu-i pe turci şi tătari, dar totul s-a înecat în superficialitate, în suficienţă, în comoditatea de a folosi mereu aceleaşi izvoare. Dar nu trebuie să credem că istoriografia românească din România, în general, şi din Dobrogea, în special, raportată la turci şi tătari a fost mai puţin băgată în seamă, mai puţin documentată şi mai puţin bogată decât cea privitoare la români. Mai ales, că, în preocupările privindu-i românii din Dobrogea înainte de 1878, a trebuit să ne întâlnim, prin forţa lucrurilor, cu turcii şi tătarii. Aşadar, la fel de eliptică a fost istoriografia privindu-i pe români, ca şi cea cu privire la turci şi tătari. În privinţa publicaţiilor, existau doar „Cultul musulman" - care dispărea imediat ce ieşea de sub tipar -, şi doar câteva reviste literare. O sursă importantă de informare au constituit-o „Arhivele Dobrogei" şi „Analele Dobrogei"[2] - mai ales cele două volume interbelice privind Cadrilaterul –, în condiţiile în care nu puteau să apară, sub comunişti, cărţi şi reviste privind acest subiect. Preocupări au existat, deci, dar, cu totul şi cu totul disparate şi aproape de neluat în seamă. Între acestea, articole privindu-i pe românii dinainte de 1878, pe turci şi tătari, mai ales în ceea ce priveşte localităţile şi locaşurile de cult, semnate mai ales de dobrogeni - Tahsin Gemil, Gh. Dumitraşcu, Stoica Lascu, Ion Bitoleanu etc.[3] -, dar şi de istorici din ţară[4].

*

După 1989, putem vorbi de o adevărată revoluţie în istoriografia românească, în general, şi dobrogeană, în special, privind istoriografia referitoare la turci şi tătari. Indiferent cum vom fi interpretaţi, socotim că a avut loc o mişcare generală, depăşind cu mult realizări oglindite în bibliografiile istorice ale României de până în 1989. Anul 1990 începea sub auspicii bune. Valorificarea istoriei şi tradiţiilor turceşti şi

---

[2] Faiter, Călinescu 1971.

[3] Gemil 1970; Gemil 1979; Dumitraşcu 1973-1975; Dumitraşcu 1981; Dumitraşcu 1985; Dumitraşcu 1987; Dumitraşcu 1995; Dumitraşcu Stoica 1998; Rădulescu, Bitoleanu 1979; Bitoleanu 1980.

[4] Între acestea, Ekrem 1981; Giurescu 1966; Gligor 1980; *Din tezaurul documentar dobrogean,* 1988.

tătăreşti ţin de două volume privind istoria acestora din Dobrogea şi Istoria Imperiului Otoman[5]. Curând, apărea şi cartea unui ziarist, care a materializat eforturile sale de o viaţă, prin publicarea *Dicţionarului de personalităţi turco-tătare din România*[6]. Deşi reprezintă o revoluţie, *Bibliografia istorică a României* n-a reţinut-o îndeajuns, iar istoricii nici atâta. Evident, e vorba despre locul şi rolul intelectualităţii turceşti şi tătăreşti, pentru că există încă ideea, total eronată, că aceste etnii sunt troglodite şi că nu s-au afirmat în nici un fel în istoria României.

Dacă vorbim despre proiecte – luând *stricto senso* termenul – ne gândim, înainte de toate, la operele lui Nuredin Ibram[7]. Este vorba despre istoria bisericii, istoria şcolii, istoria culturii, în general, majoritatea volumelor fiind ediţii bilingve. De asemenea, remarcăm exploatarea inteligentă a volumului *Dobrogea la sfârşitul veacului al XX-lea*, precum şi raportului prefectului Negulescu.[8]

Acestea sunt operele mari pe care s-a mers, completându-se datele. Pe de altă parte, în căutarea izvoarelor şi scrierii satelor dobrogene, implicit am dat peste fraţii noştri turci şi tătari, informaţii pe care le-au publicat, e drept, nu ca articole de fond, de formă, de forţă – contribuţii ale istoricilor Tahsin Gemil, Gh. Dumitraşcu, Lascu Stoica, Ion Bitoleanu, Lavinia Dumitraşcu (Gheorghe), Carmen Atanasiu, Stelian Dumitrescu, Akmola Güner[9].

În privinţa personalităţilor etniilor turcă şi tătare, le regăsim în *Dicţionarul* amintit, în lucrări ale Bibliotecii Judeţene Constanţa „I. N. Roman" şi a celei din Tulcea[10]. Remarcabile sunt cele două volume speciale ale profesorului Tahsin Gemil[11] care privesc totalitatea problemelor privind aceste etnii - ca serie - şi, cu o oarecare tentă, cartea semnată de Gabriel Andreescu, Ernest Oberlander Târnoveanu, Volker Adam[12].

[5] Ekrem 1993; Ekrem 1994.

[6] Gemal 1999.

[7] Ibram 1998; Ibram 1999; Ibram 2003; Ibram 2007; Ibram 2009.

[8] *Judeţul Constanţa în anii 1916 şi 1922/923, Expunere prezentată Consiliului Judeţean de către dl. N.T. Negulescu, Prefectul Judeţului*, Constanţa, 1924.

[9] Gemil 2008; Gemil 1993; Gemil 1996; Gemil 2016, 81-88; Dumitraşcu, Lazia 2010; Dumitraşcu 1983; Dumitraşcu 1997 (1); Dumitraşcu 1997 (2); Gheorghe, Dumitraşcu 2008 (1); Gheorghe, Dumitraşcu 2008 (2); Bitoleanu Atanasiu 2005; Bitoleanu 1993; Bitoleanu 2009; Lascu 1997; Lascu 1999; Lascu 2004 (1); Lascu 2004 (2); Lascu 2009; Gheorghe 2005; Gheorghe 2008; Gheorghe 2010 (1); Gheorghe 2010 (2); Gheorghe 2011; Dumitrescu 2015; Akmola 2011.

[10] *Dicţionar de personalităţi dobrogene* (vol. I-III), Constanţa, 2005-2006; Hogea 2000; Cucu 2002.

[11] *Lucrările Simpozionului Internaţional „Originea tătarilor. Locul lor în România şi în lumea turcă (Constanţa, 17-20 nov. 1994),* coord: T. Gemil, Bucureşti, 1997; *Tătarii în istorie şi în lume)*/coord: T. Gemil, Bucureşti, 2003.

[12] Andreescu, Oberländer-Târnoveanu, Adam 2005.

În ideea „împrăştierii" de informaţii şi surse, amintim şi sesiunile de comunicări comune ale UDTTMR, Facultatea de Istorie a Universităţii „Ovidius" din Constanţa, Societatea de Științe Istorice Constanţa, Serviciul Județean Constanța al Arhivelor Naţionale, Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa care au ca rezultat culegeri de studii, în care semnează atât cercetători consacraţi, cât şi tineri istorici[13].

Tot în serii se înscriu şi lucrările legate de turci şi de moschee semnate de Virgil Coman şi Doina Păuleanu[14], importante nu doar ca realizare artistică, ci şi documentară, capabilă să suplinească şi să completeze informaţiile pe care le dăduse Anca Ghiaţă[15].

Ca temă nu atât neapărat la modă, cât necesară desluşirii perioadei comuniste din istoria noastră s-a scris mult despre rezistenţa anticomunistă. Din aceasta au făcut parte şi etnici tătari şi turci, cetăţeni români. O dovedesc volumele semnate de Valentin Ciorbea, Laura Stancu şi Virgil Coman, de Constantin Ionaşcu, de Güner Akmola[16].

Deşi ne-am oprit mai ales la istoriografia dobrogeană privitoare la turci şi tătari, trebuie să-i amintim măcar pe specialiştii de prim rang ai acestei teme, care se adaugă profesorului nostru Tahsin Gemil, la care ne-am referit nemeritat de puţin faţă de realizările sale pentru turcii şi tătarii noştri. Aceste personalităţi se remarcă în lumea musulmană. Este vorba despre Mihai Maxim – care se impune într-un institut de la Istanbul – şi de Valeriu Veliman – în corpul diplomatic. Este binecunoscută munca lor de o viaţă în arhivele turceşti şi publicarea documentelor în ţară.

II. Factorii care au facilitat această nouă „revoluţie" ştiinţifică prin care minoritatea turco-tătară a reuşit să se manifestă aproape de valoarea locului ei în istoria societăţii româneşti ţin, în mare parte, de **instituţii**.

1. Nu sunt mari diferenţe referitoare la libertăţile recunoscute de Constituţie înainte şi după Revoluţie. Însă posibilităţile de realizare şi de pătrundere la surse credibile şi care se impun pe plan naţional şi măcar sud-est european au suferit o utilizare mai inteligentă şi cu mijloace materiale mai mari.

---

[13] *Din istoria tătarilor. Contribuţii istoriografice*, 1, coord.: M. Cojoc, E. Menadil, Constanţa, 2010; *Din istoria tătarilor. Contribuţii istoriografice*, 2, coord.. M. Lasca, E. Menadil, Constanţa, 2011; *Istorie şi diplomaţie în relaţiile internaţionale. Omagiu istoricului Tahsin Gemil*, coord.: D. Flaut, I. Ţighiliu, Constanţa, 2003; *Tătarii în istoria românilor*, 2 vol., coord.: M. Cojoc, Constanţa, 2004-2005.

[14] Păuleanu, Coman 2010; Coman, Dobrotă, Turcitu 2008; *Moștenirea culturală turcă din Dobrogea*, Constanța, 2013.

[15] *Dobrogea - model de convieţuire multietnică şi multiculturală*, coord.: Coman 2008; Ghiață 1975.

[16] Ciorbea, Stancu, Coman, 2011; Ionaşcu 2000, are un capitol separat închinat victimelor turco-tătare, 223-246; Acmola 2002.

2. Referindu-ne la sursele financiare, trebuie să spunem că autorităţile statului, pe plan naţional, judeţean şi local au fost folosite cu inteligenţă şi prin bune reuşite ştiinţifice.

3. Niciodată n-au existat atâtea instituţii – nu e vorba doar de cele ale turcilor şi tătarilor, ci de toate acelea create printr-o politică de stat – care să se materializeze în domeniul valorificării spirituale, a contribuţiei şi identităţii la toate nivelele.

Prezentăm instituţiile statului, sau recunoscute de statul român, fără a avea pretenţia că epuizăm lista.

Comunităţile turcă şi tătară, organizate în decembrie 1989 într-o singură uniune, Uniunea Democrată Turcă Musulmană din România (UDTMR). Turcii şi tătarii din România s-au rupt, apoi, în două uniuni: comunitatea tătară din Constanţa s-a organizat în Uniunea Democrată a Tătarilor Turco-Musulmani din România, iar, cea turcă, în Uniunea Democrată Turcă din România. Aceste instituţii îi reprezintă pe etnicii turci şi tătari în raport cu masa de etnici, cu alte etnii şi, în primul rând, cu majoritarii şi cu statul. În scopul punerii în valoare a tradiţiilor celor două etnii, comunităţile organizează numeroase acţiuni culturale, de multe ori în colaborare cu Consulatul General al Republicii Turcia la Constanţa, cu Centrul Cultural „Yunus Emre", cu instituţii de învăţământ şi de cultură din România şi din Turcia.

UDTTMR are drept componente şi organizaţiile de femei şi de tineret, ansambluri folclorice - „Karadeniz" de la Constanţa, „Caşlar" de la Mangalia, „Karasu" de la Medgidia şi „Kaytarma" de la Valu lui Traian -, presă.

Se reţine încă o asociaţie culturală, ca instituţie în cadrul UDTTMR, „Asociaţia cultural-ştiinţifică Hagi Negip Fazâl", înfiinţată la 16 aprilie 1994.

După 1990 Comunităţile editează reviste proprii, în mare parte bilingve: „Karadeniz"/„Marea Neagră" - organ al Uniunii Tătare-Turco Musulmane, „Hakses"/ „Vocea autentică" - periodic bilingv al Uniunii Democrate Turce din România, editat cu sprijinul Departamentului pentru relaţii interetnice - şi „Genç Nesil"/ „Tânăra generaţie"- periodic bilingv al Organizaţiei de Tineret Turc „Atatürk" din România, apărut cu sprijinul Uniunii Democrate Turce din România, „Emel (Ideal) - revistă de cultură bilingvă". Lor li se adaugă revistele „Împreună - buletin cultural al comunităţilor etnice din Dobrogea" şi „Interetnica", ce au pagini dedicate turcilor şi tătarilor.

Pe plan naţional funcţionează ***Departamentul pentru Relaţii interetnice***, a cărei Comisie pentru Învăţământ şi Tineret ţine de Consiliul Minorităţilor Naţionale.

Instituţia parlamentară. Turcii şi tătarii au avut în fiecare legislatură câte 2 deputaţi, între care unii de mare cultură şi oameni de ştiinţă: Tahsin Gemil, Amet Aledin, Fevzie Ruşid, Şaganai Nusfet, Metin Cerchez, Ibram Iusein, Amet Varol. Lor li se adaugă, în alte instituţii, Gafar Cantemir, Genan Bolat etc.

Instituţii turceşti

• ***Consulatul General al Republicii Turcia la Constanţa*** nu este doar reprezentant al intereselor cetăţenilor turci şi tătari din Dobrogea, ci şi al numeroaselor manifestări culturale – expoziţii, lansări de carte, simpozioane, cuvântări etc. - care fac cunoscute tradiţiile celor două etnii şi subliniază raporturile excepţionale dintre turci, tătari şi români în Dobrogea.

• ***Centrul Cultural „Yunus Emre"*** din Constanţa, deschis oficial pe 14 noiembrie 2011, desfăşoară activităţi de promovare a limbii turce, a istoriei, artelor şi culturii. În sălile sale de cursuri, în bibliotecă şi în sala de conferinţe organizează diferite activităţi culturale şi artistice cum ar fi cursuri de limba turcă, de arte, concerte, conferinţe şi expoziţii.

• ***Asociaţii de afaceri ale cetăţenilor Turciei în România,*** care îşi aduc aportul la cunoaşterea reciprocă şi la dezvoltarea colaborării dintre România şi Turcia, colaborând cu instituțiile de mai sus la organizarea manifestărilor culturale: *T.I.A.D. – Asociaţia Oamenilor de Afaceri Turci din Dobrogea* **-** cu sediul în Constanţa; *T.I.A.B. – Asociaţia Oamenilor de Afaceri Turci din Bucureşti; Tuyab – Uniunea Investitorilor Turci din România* **-** cu sediul în Bucureşti; *Romanya Türkiye Ticaret ve Sanay Odasį / Camera de Comerţ şi Industrie România-Turcia -* cu sediul în Bucureşti.

Instituţii de învăţământ şi cultură. Limba turcă se predă la toate nivelurile şcolare.

• ***Liceul Internaţional de Informatică*** din Constanţa, particular, organizat cu sprijinul autorităţilor din Turcia, este una dintre instituţiile de învăţământ de top ale ţării, elevii săi (atât turci şi tătari, cât şi români) fiind medaliaţi la concursuri şi olimpiade naţionale şi internaţionale.

• ***Colegiul de Institutori în limba turcă „Kemal Atatürk"*** și-a început activitatea în anul universitar 2000/2001 în cadrul Universităţii „Ovidius" din Constanţa. Sediul său este la Medgidia. Are două secţii: teologie islamică - limba română şi teologie islamică - limba engleză.

• Din nefericire pentru Constanţa, ***Institutul de Turcologie şi Studii Central-Asiatice din România*** (ITSCA) s-a înfiinţat nu aici, ci în cadrul Universităţii „Babeş Bolyai" din Cluj şi nu e cazul să explicităm motivele. Iniţiat şi condus de prof. univ. dr. Tahsin Gemil, constănţean, a fost inaugurat la 30 octombrie 2009. Conform declaraţiilor acestuia, activitatea institutului cuprinde trei nivele: pe primul - cercetarea ştiinţifică; al doilea – cercetarea didactică; al treilea - acordarea de consultanţă pentru specialişti în toate domeniile. Cuprinde cursuri de masterat şi doctorat, cercetare la nivel de licenţă şi are o foarte bogată activitate publicistică, din care amintim culegerea de studii *Moştenirea istorică a tătarilor*, rezultat al mai multor sesiuni ştiinţifice de specialitate.

• ***Centrul European pentru Studiul Islamofobiei*,** inaugurat în 2010, studiază şi interpretează corect Islamul, manifestându-se împotriva islamismul fundamentalist.

• ***Institutului Cultural „Sebat Husein"*** a fost inaugurat de UDTTMR în noiembrie 2012.

• ***Asociaţia Oamenilor de ştiinţă şi cultură Turco-Tătari***, iniţiată de profesorul universitar Tahsin Gemil.

• *„**Radio T**"*, purtător de cuvânt al minorităţii turce şi tătare din Dobrogea, cu sediul în incinta clădirii Muftiatului Cultului Musulman din România, şi-a început emisia pe 27 ianuarie 2009.

*

Rămânem datori a reaminti capitolele fundamentale ale antologiei - de fapt, monografie - a relaţiilor multiple româno-turco-tătare din volumul nostru *Musulmanii din România şi lumea largă; Legislaţia românească de la 1878 până astăzi; Statistici şi recensăminte; Antologie de texte ale altor timpuri; Izvoare inedite: anchete şi chestionare; Memorii şi jurnale; Documente originale privitoare la viaţa organizată sau particulară a turcilor şi tătarilor din România, aflate în arhiva noastră; Forme de auto-organizare legală ale etnicilor turci şi tătari din România; Instituţii identitare turceşti şi tătăreşti în România; Identitatea spirituală a turcilor şi tătarilor din România. Turcii şi tătarii creatori de instituţii; Presă a comunităţilor turcă şi tătară, ca izvor istoric; Preocupări speciale ale istoricilor români şi în presa românească faţă de „problema turcă şi tătară"; Oameni însemnaţi de ieri, azi şi mâine ai etniilor turcă şi tătară; Localităţi. Întru memoria aşezărilor locuite şi de turci şi tătari /alături de români/ de-a lungul veacurilor*.

*

Încheiem acest articol care, în ultimă instanţă, militează pentru cunoaştere şi înțelegere, cu moto-ul cărţii noastre:

Să ne cunoaştem, pentru a ne îngădui. Să ne îngăduim, pentru a ne împrieteni. Să ne împrietenim, pentru a ne iubi. (Înțelept musulman, acum aproape 1000 de ani)

Înainte de toate, sunt român! (Yusuf Muurat - Muftiul Cultului Musulman din România).

Bibliografie

Acmola, G. 2002, *Rezistenţa tătară în Dobrogea*, în *Experimentul Piteşti / reeducarea prin tortură*, Piteşti.

Acmola, G. 2011, *Tătarii*, 2 vol., Constanţa.

Andreescu, G., Oberlander Târnoveanu, E., Adam, V. 2005, *Tătarii din România. Teme identitare*, Bucureşti.

Bitoleanu, I. 1980, *Valoarea documentară a relaţiilor [relatărilor] lăsate de călători străini despre Dobrogea (sec. XIV-XVII),* în *Comunicări de istorie a Dobrogei* (I), Constanţa, 21-30.

Bitoleanu, I. 1993, *Contribuţii la demografia istorică a Dobrogei*, în *Colegiul Pedagogic Constantin Brătescu. Valori ale civilizaţiei româneşti în Dobrogea*, Constanţa, 243-251.

Bitoleanu, I. 2009, *Eroii musulmani de la Mărăşeşti şi Oituz*, Document, 12, 1, 12-14.

Bitoleanu, I., Atanasiu, C. 2005, *Dobrogea sub stăpânire otomană. Istoricul administraţiei*, în I. Bitoleanu, C. Atanasiu, *Istoria administraţiei*, Constanţa, 91-96.

Ciorbea, V., Stancu, L., Coman, V. 2011, *Tătarii în izvoare arhivistice româneşti*, Constanţa.

Coman, V., Dobrotă, C., Turcitu, C. 2008, *Dobrogea - între medieval şi modern (1406-1918)*, Constanţa, 2008.

Cucu, Şt. 2002, Portrete literare, Constanţa, 2002.

Dicţionar de personalităţi dobrogene (vol. I-III), Constanţa, 2005-2006.

Din istoria tătarilor. Contribuţii istoriografice, 1, M. Cojoc, E. Menadil (coord.), Constanţa, 2010.

Din istoria tătarilor. Contribuţii istoriografice, 2, M. Lasca, E. Menadil (coord.),, Constanţa, 2011.

*Din tezaurul documentar dobrogean,*1988, Bucureşti.

Dobrogea - model de convieţuire multietnică şi multiculturală, V. Coman (coord.), Constanţa, 2008.

Dumitraşcu, Gh. 1973-1975, *Un document privitor la „Situaţiunea judeţului Tulcea în anul 1979". Raportul prefectului de Tulcea George Ghica*, Peuce 4, 273-288.

Dumitraşcu, Gh. 1981, *Aspecte ale situaţiei Dobrogei în perioada noiembrie 1878 - mai 1883. Activitatea primului Prefect de Constanţa Remus N. Opreanu*, AIIAI 18, 283-304

Dumitraşcu, Gh. 1983, *13 comune din centrul Dobrogei (plasa Babadag), în lumina răspunsurilor la un chestionar din anul 1900, iniţiat de V.M. Kogălniceanu*, în *Ialomiţa - materiale de istoria agriculturii României*, 73-95.

Dumitraşcu, Gh. 1985, *Intelectualii români din Dobrogea înainte de 1877 - studiu statistic*, Pontica 18, 259-276.
Dumitraşcu, Gh. 1987 *Noi contribuţii la problema intelectualităţii române din Dobrogea înainte de 1878*, Pontica 20, 355-358.
Dumitraşcu, Gh. 1995, *Unele aspecte ale problemei liderilor mişcării naţionale din Dobrogea până la 1878*, AD, S.N. 1, 1, 93-104.
Dumitraşcu, Gh. 1997(1), *Perspectiva dezvoltării aşezărilor rurale din Dobrogea în lumina a două chestionare inedite, din anii 1939-1940*, AD, S.N. 3, 1, 129-140.
Dumitraşcu, Gh. 1997(2), *Unele aspecte din terminologia agrară a Dobrogei în a doua jumătate a veacului al XIX-lea*, Revista de etnografie şi folclor, 1-2, 127-146.
Dumitraşcu, Gh., Lazia, L. 2010, *Dobrogea 1884-1885 în 31 de răspunsuri ale comunelor în Chestionarul Haşdeu*, Constanţa.
Dumitraşcu, Gh., Stoica, L. 1998, *Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, SAI 51-52, 18-31.
Dumitrescu, S. 2015, *Comunitatea turco-musulmană din Dobrogea în cadrul statului român (1878-1918)*, Brăila.
Ekrem, M.A. 1981, *Civilizaţia* turcă, Bucureşti, 1981.
Ekrem, M.A. 1993, *Relaţiile româno-turce între cele două războaie mondiale*, Bucureşti.
Ekrem, M.A. 1994, *Din istoria turcilor dobrogeni*, Bucureşti, 1994.
Faiter, I., Călinescu, C. 1971, *Reviste dobrogene: „Analele Dobrogene" şi „Arhiva Dobrogei". Bibliografie analitică selectivă cu studiu. Monografie*, Constanţa,
Gemal, A. 1999, *Dicţionarului de personalităţi turco-tătare din România*, Constanța,
Gemil, T. 1993, *Document turco-osman privind construirea farului de la Sulina (1745)*, în *Colegiul Pedagogic Constantin Brătescu. Valori ale civilizaţiei româneşti în Dobrogea*, Constanţa, 238-242.
Gemil, T. 1996, *Naţional şi minorităţi naţionale*, AD, S.N. 2, 1, 54-59.
Gemil, T. 2008, *Românii şi otomanii în secolele XIV-XVI*, Constanţa.
Gemil, T. 2016, *Probleme identitare actuale la tătarii dobrogeni*, Sinteza 24, 81-88.
Gheorghe, L. 2005, *Dobrogea între Orient şi Occident = şi Orient şi Occident*, Datina 39, 1, 4.
Gheorghe, L. 2008, *Doi intelectuali turco-tătari din Dobrogea secolului XX*, în *Dobrogea-model de convieţuire multietnică şi multiculturală*, Constanţa, 367-38.
Gheorghe, L. 2010(1), *Aspecte privind integrarea intelectuală a turcilor şi tătarilor din Dobrogea, în perioada 1878-1914*, în *Din istoria tătarilor. Contribuţii istoriografice*, 1, Constanţa, 32-53.
Gheorghe, L. 2010 (1), *Imaginea comunităţilor turcă şi tătară în presa română din Dobrogea de la sfârşitul secolului al XIX-lea*, în *Din istoria tătarilor*, 1, Constanţa, 32-53.
Gheorghe, L. 2010 (2), *Etnici turci şi tătari în administraţia şi viaţa politică a Constanţei după revenirea Dobrogei la România*, Apulum 47, 197-217.

Gheorghe, L. 2011, *Un chestionar necunoscut despre relaţiile dintre români şi musulmani în Dobrogea*, în *Continuitate istorică în spaţiu şi timp: profesorul Vladimir Osiac la 70 de ani*, Craiova, 777-780.

Gheorghe, L., Dumitrașcu, Gh. 2008(1), *Trei documente privind situaţia Dobrogei la 1878*, în *Dobrogea 1878-2008. Orizonturi deschise de mandatul European*, Constanţa, 232-259.

Gheorghe, L., Dumitrașcu, Gh. 2008(2), *Scriitori turco-tătari de expresie românească – un fel de a pune problema*, în *Dobrogea-model de convieţuire multietnică şi multiculturală*, Constanţa, 338-355.

Gheorghe, L.-D, Dumitraşcu, Gh. 2016, *Raporturi între românii, turcii şi tătarii din România, dinspre sfârşitul secolului al XVIII-lea până la începutul secolului al XXI-lea/ articole, memorii, anchete şi chestionare, documente inedite şi/sau rare, recensăminte, statistici, contribuţii şi sugestii bibliografice*, Constanța, 446 p.

Ghiață, A. 1975, *Contribuţii noi privind unele aspecte ale societăţii româneşti din Dobrogea în secolele XV-XIX*, MSSI 4, 1, 71-106.

Giurescu, C.C. 1966, *Ştiri despre populaţia românească a Dobrogei în hărţi medievale şi moderne,* Constanţa.

Gligor, S. 1980, *Comisiile pentru constatarea şi verificarea titlurilor de proprietate şi posesiune imobiliară din Dobrogea (1880-1882),* în *Comunicări de istorie a Dobrogei* (I), Constanţa,146-150.

Hogea, A. 2000, *Personalia - dicţionar de biografie. Tulcea*, Constanţa.

Ibram, N. 1998, *Comunitatea musulmană din Dobrogea. Repere de viaţă spirituală. Viaţa religioasă şi învăţământ în limba maternă*, Constanţa.

Ibram, N. 1999, *Dobroca'daki musulman topluluğu. Manevi hayatından sayfalar*, Constanţa.

Ibram, N. 2003, *Tradiţii şi obiceiuri ale turcilor din România*, Constanţa.

Ibram, N. 2007, *Islamul pur şi simplu*, Constanţa.

Ibram, N. 2007, *Musulmanii din România*, Constanţa.

Ibram, N. 2009, *Romanya Türk Toplulukların Kültürel ve Medeniyet seçmeler,* Constanţa.

Ionaşcu, C. 2000, *Rezistenţa anticomunistă în Dobrogea*, Constanţa.

Istorie şi diplomaţie în relaţiile internaţionale. Omagiu istoricului Tahsin Gemil, D. Flaut, I. Ţighiliu (coord.), Constanţa, 2003.

Judeţul Constanţa în anii 1916 şi 1922/923, Expunere prezentată Consiliului Judeţean de către dl. N.T. Negulescu, Prefectul Judeţului, Constanţa, 1924.

Lascu, S. 1997, *Călători străini despre turco-tătarii din Dobrogea (sec. XVIII-XIX)*, în *Lucrările Simpozionului Internaţional „Originea tătarilor. Locul lor în România şi în lumea turcă"*, Bucureşti, 206-221.

Lascu, S. 1999, *Repere ale prezenţei turco-tătarilor în Dobrogea modernă (1878-1916),* Anuarul Muzeului Marinei Române 2, 243-251.

Lascu, S. 2004 (1), *Prezenţe ale turco-tătarilor în viaţa spirituală a Dobrogei (1913-1915)*, în *Tătarii în istoria românilor*, Constanţa, 13-42.

Lascu, S. 2004 (2), *Primul avocat român de origine tătară - Selim Abdulachim (1886-1943). Un frate al sufletului românesc*, în *Tătarii în istoria românilor*, Constanţa, 135-174.

Lascu, S. 2009, *Situaţia învăţătorilor „de limbă turcă” din judeţul Constanţa, în lumina documentelor arhivistice (1940*), SAI 74, 191-209.

Lucrările Simpozionului Internaţional „Originea tătarilor. Locul lor în România şi în lumea turcă (Constanţa, 17-20 nov. 1994), T. Gemil (coord.), Bucureşti, 1997.

Lucrările Simpozionului Internaţional "Tătarii în istorie şi în lume", T. Gemil (coord.), Bucureşti, 2003.

Moștenirea culturală turcă din Dobrogea, Constanța, 2013.

Păuleanu, D., Coman, V. 2010, *Moscheea Regală „Carol I” Constanţa 1910-2010*, Constanţa.

Rădulescu, A., Bitoleanu, I. 1979, *Istoria Dobrogei*, Bucureşti, 1979.

Tahsin, G. 1970, *Asociaţia din România a „Junilor turci”,* AIIAI 7, 173-195.

Tahsin, G. 1979, *Considerations demographiques relatives à la zone centrale de la Dobroudja à la fin du XVII*[e] *siècle (conformement a un registre financiar ottoman),* Pontica 12, 181-187.

Tătarii în istoria românilor, 2 vol., M. Cojoc (coord.), Constanţa, 2004-2005.

ABREVIERI

AAR-MSI – Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice, Bucureşti.

ABr – Analele Brăilei. Serie Nouă. Muzeul Brăilei „Carol I”, Brăila.

ACMI – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Bucureşti.

AD – Analele Dobrogei, Revista Societăţii culturale dobrogene, Cernăuţi.

AD, SN – Analele Dobrogei, Serie Nouă, Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologice, Constanţa.

AIIACN – Anuarul de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca.

AIIAI – Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol" din Iași.

Apulum – Muzeul Naţional al Unirii, Alba Iulia.

Arta şi arheologia – Arta şi arheologia, Bucureşti.

AMS – Acta Moldaviae Septentrionalis, Muzeul Județean Botoșani.

AO – Archiv Orientálni, Praha.

AUB, ist. – Analele Universității București, Seria Istorie.

Balcania – revista Institutului de Studii și Cercetari Balcanice, București.

BCH Suppl XVIII – Bulletin de Correspondance Hellénique, Atena – Paris.

BCIR – Buletinul Comisiunii istorice a României.

BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, Bucureşti.

BMI – Buletinul Monumentelor Istorice, Bucureşti.

Belleten. Türk Tarih Kurumu – Belleten. Türk Tarih Kurumu, Ankara, Turkey.

CA – Cercetări arheologice. Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti.

CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România.

CCDJ – Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos, Călaraşi.

Dacia – Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie (1924-1947), Bucureşti.

Dacia N.S. – Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Nouvelle Série, București (1957-).

DID 2 – R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, *Romanii la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1968.

DID 3 – I. Barnea, Şt. Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei, vol. III, Bizantini, Români şi Bulgari la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1971.

Dinogetia I – Gh. Ştefan, I. Barnea, M. Comşa, E. Comşa, *Dinogetia, I, Aşezarea feudală timpurie de la Bisericuţa-Garvăn*, Bucureşti, 1967.

IJMES – International Journal of Middle East Studies, Cambridge.

Istro-Pontica – *Istro-Pontica. Muzeul Tulcean la a 50-a aniversare (1950-2000).Omagiu lui Simion Gavrilă la 45 de ani de activitate (1955-2000)*, eds. Mihaela Iacob, E. Oberländer-Târnoveanu, F. Topoleanu, Tulcea, 2000.

Istros – Revista „Istros”, Muzeul Brăilei „Carol I”, Brăila.

ISSEE – Institutul de Studii Sud-Est Europene, București.

IstMitt – Istanbuler Mitteilungen, Deutsches Archäologisches Institut, Istanbul.

Materiale – Materiale şi Cercetări Arheologice (1953-1993), Bucureşti.

Materiale S.N. – Materiale şi Cercetări. Arheologice. Serie Nouă (1999-), Bucureşti.

MN – Muzeul Naţional. Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti.

Muqarnas – Muqarnas. An Annual on the Visual Cultures of the Islamic World. Leiden.

MDGR II – Marele *Dicționar Geografic al României,* Vol, II, București, 1899.

MDGR III – Marele *Dicționar Geografic al României*, Vol. III, București, 1900.

MSSI – Memoriile Secției de Științe Istorice. Academia Română, Bucureşti.

Peuce – Peuce. Studii şi Cercetări de Istorie şi Arheologie, Tulcea.

Pontica – Pontica, Muzeul de Istorie şi Arheologie, Constanţa.

RA – Revista Arhivelor, Bucureşti.

RdI – Revista de Istorie, Bucureşti.

REI – Revue des Études Islamiques, Paris.

RÉSEE – Revue des Études Sud-Est Européennes, Bucureşti.

RHSEE – Revue Historique Sud-Est Européennes, Bucureşti.

RI – Revista Istorică, Bucureşti.

RRH – Revue Roumaine d’Histoire, Bucureşti.

RIM – Revista de Istorie Militară, Bucureşti.

SAI – Studii și Articole de Istorie Bucureşti.

SAO – Studia et Acta Orientalia, Bucarest.

Sargeția – Acta Musei Devensis, Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva

SCIV(A) – Studii de Istorie Veche (şi Arheologie), Bucureşti, 1950-1974 (1974-).

SCN – Studii şi Cercetări de Numismatică, Bucureşti.

SISEE – Studii Istorice Sud-Est Europene.

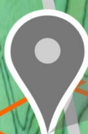
SMIM – Studii şi Materiale de Istorie Medie, Bucureşti.

SOF – Südost-Forschungen, München, 1936 - .

Studii – Studii. Revista de istorie, Bucureşti.

TR – Transylvanian Review.

TOCS – Transactions of the Oriental Ceramic Society, London.

CARTOGRAFIA CETĂȚILOR MEDIEVALE DISPĂRUTE DIN DOBROGEA

PROIECT CO-FINANȚAT DE:

ISBN: 978-606-775-387-5

ASOCIATIA PRO NOVIODUNUM

în parteneriat cu

ICEM
INSTITUTUL DE CERCETĂRI ECO-MUZEALE
GAVRILĂ SIMION TULCEA

Proiect co-finanțat de Administrația Fondului Cultural Național